

Informe 2004

Institut d'infància
i món urbà
Observatori de la
infància i les famílies

Infància, famílies i canvi social a Catalunya

Carme Gómez-Granell
Mercè García-Milà
Aleix Ripol-Millet
Carme Panchón
Cristina Brullet
Sílvia Carrasco
Ramón Casares
Joaquim Casal
Carles Feixa
Lluís Flaquer
Mírem Izarra
Àngel Martínez
Antoni Petrus
Maria Jesús Pinto
Jaume Trilla
Carles Villagrasa
Cinta Vizcarro

Vol. 1

INCLOU CD AMB TAULES
I FIGURES

Infància, famílies i canvi social a Catalunya

Carme Gómez-Granell
Mercè García-Milà
Aleix Ripol-Millet
Carme Panchón
Cristina Brullet
Sílvia Carrasco
Ramón Casares
Joaquim Casal
Carles Feixa
Lluís Flaquer
Mírem Izarra
Àngel Martínez
Antoni Petrus
Maria Jesús Pinto
Jaume Trilla
Carles Villagrasa
Cinta Vizcarro

Infància, famílies i canvi social a Catalunya

Informe 2004

Carme Gómez-Granell, Mercè García-Milà, Aleix Ripol-Millet, Carme Panchón, Cristina Brullet, Sílvia Carrasco, Ramón Casares, Joaquim Casal, Carles Feixa, Lluís Flaquer, Mírem Izarra, Àngel Martínez, Antoni Petrus, Maria Jesús Pinto, Jaume Trilla, Carles Villagrasa, Cinta Vizcarro

Volum 1

Presentació.

La població de 0 a 17 anys: dades sociodemogràfiques bàsiques.

Relacions familiars i autoritat.

Polítiques de suport i d'atenció a les famílies.

Polarització social i qualitat educativa.

Transició escola treball en la minoria d'edat.

Les activitats extraescolars: diferències i desigualtats.

Estils de vida i cultura digital: la generació xarxa a Catalunya.

La salut dels menors i dels joves. Malalties i malestars en una societat desigual.

Volum 2

Infància i immigració: tendències, relacions i polítiques.

Els gèneres: la construcció de les identitats de la infància i l'adolescència.

Infància en situació de risc social.

Infància i legislació.

Annex metodològic

© Institut d'Infància i Món Urbà

Edita: Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU)
Pg. de Gràcia, 2 2-1 08007 Barcelona
Tel. 93 342 97 50 Fax. 93 342 97 55
info@ciimu.org
www.ciimu.org

1ª edició: març de 2005

Dipòsit legal: B-14976-2005

ISSN: 1579-6086

Disseny i fotografia: Diego A. Rojas i Mònica Albertí

Aquesta publicació es pot consultar a www.ciimu.org i sol·licitar al Centre de Documentació del CIIMU.

Queda rigorosament prohibida, sense el permís del titular del copyright, la reproducció total o parcial de l'obra en qualsevol suport o procediment.

L' Informe sobre la Situació de La Infància i les Famílies és un Projecte de l'Institut d'Infància i Món Urbà, i més específicament del seu Observatori de la Infància i les Famílies, que va néixer amb la finalitat de realitzar bianualment una anàlisi sobre les condicions de vida de la Infància entre 0 i 18 anys - període que contempla la Convenció de Drets de la Infància de 1989- i també de les polítiques públiques que s'adrecen a aquest sector de població i a les seves famílies. El seu objectiu fonamental és, doncs, el de furnir dades que permetin el coneixement i el seguiment de les dinàmiques socials que els hi pertoquen; dades, anàlisis i recomanacions que hauran de servir tant per dissenyar i redefinir les polítiques públiques adients, com per orientar la pràctica dels professionals o per obrir noves vies de recerca i investigació.

El Primer Informe *La Infància i les Famílies als Inicis del Segle XXI* va ser presentat l'any 2002. Dos anys després, aquest Segon Informe 2004 *Infància, Famílies i Canvi Social a Catalunya* garanteix la voluntat de continuïtat amb què va néixer aquest Projecte i que és el que permet analitzar dades i informació de forma longitudinal, descriure tendències i detectar problemes emergents.

El Marc Teòric

La perspectiva teòrica sobre la infància adoptada en aquest Informe es basa en tres eixos fonamentals:

En primer lloc, *la consideració de la infància com un grup social i dels infants com veritables actors socials*, com individus i ciutadans capaços d'expressar els seus propis punts de vista, preparats per actuar i influir en el seu entorn. Subjectes de drets i llibertats, capaços de generar estratègies pròpies que enriqueixen la societat. Aquesta perspectiva, que inspira ja la Convenció dels Drets dels Infants de 1989, i es fonamenta des de totes les disciplines que estudien avui la infància -antropologia, psicologia sociocultural, nova sociologia de la infància, etc.- implica que tant des del punt de vista de la investigació com de la pràctica professional i de les polítiques públiques, l'interès s'hagi desplaçat de la perspectiva tradicional més centrada en els infants amb problemes i/o carències socioeconòmiques a la necessitat d'abordar *la infància en la seva globalitat*. Només des del disseny i l'aplicació de polítiques que s'adrecin a tota la població infantil i adolescent es podrà també abordar l'atenció als infants més vulnerables. Com s'explica en aquest Informe 2004, l'eradicació de la pobresa infantil, per exemple, que creix de forma important al nostre país en els darrers anys, no es pot abordar des d'una òptica assistencialista d'atenció a les famílies pobres, sinó amb mesures de caràcter preventiu i proactiu com els ajuts universals a totes les famílies amb fills a càrrec o el foment de l'ocupació, sobretot de les dones.

En conseqüència, en aquest Informe aborda l'estudi de les *condicions i estils de vida* de la infància en tots els seus contextos i àmbits de desenvolupament i sociabilitat, és a dir, la Família, l'Educació Escolar i Extraescolar, la Transició

al Treball dels més grans (16-18), la Salut, la Participació Social, el Temps de Lleure, l'Oci, la Cultura i les Noves Tecnologies.

Òbviament, l'adopció d'aquesta perspectiva no pot implicar deixar de senyalar la realitat d'aquells infants que per estar afectats negativament per factors de caràcter social, econòmic i cultural són *particularment vulnerables*. En efecte, fins fa poc temps, les situacions carencials es concentraven en determinats sectors socials. La vella societat industrial presentava conflictes bàsicament centrats en les dinàmiques de classe. Avui en dia aquesta "coherència" tendeix a dissipar-se. Ara tenim una major mobilitat social, amb majors oportunitats de riquesa per a certs sectors, però també amb un major repartiment o democratització del *risc*. Actualment, l'aparició de noves necessitats i realitats fa que el *risc* pugui afectar nous col·lectius en la mesura que queden "fora de". En aquest context apareixen alguns factors clau com a generadors d'exclusió social, com per exemple:

- La diversificació ètnica
- L'alteració de les piràmides d'edat
- La pluralitat de formes de convivència familiar
- La disminució de la protecció social
- La nova economia i l'impacte sobre l'ocupació
- Les diferències per raons de gènere

Al costat, doncs, de les temàtiques esmentades, hem volgut destacar especialment altres aspectes que posen l'accent en les *Desigualtats* que per raons econòmiques, de classe social, d'ètnia o de procedència geogràfica o de gènere, afecten els infants i cobren especial rellevància en el marc dels canvis socials que es produeixen. Finalment, l'Informe inclou un Bloc temàtic dedicat a analitzar la Demografia bàsica de la Infància i les Famílies i un altre dedicat als aspectes Legislatius, amb l'objectiu de posar de manifest les novetats i les mancances en aquest àmbit tant important per regular les condicions de vida i les polítiques públiques adreçades als infants i les seves famílies.

En segon lloc, l'Informe parteix de la perspectiva que *els infants tenen una característica específica que els diferencia d'altres grups o sectors de població: la seva dependència de la família*. Aquesta consideració, en línia amb la perspectiva adoptada als països europeus del nostre entorn, implica que infància i família constitueixen dos realitats íntimament relacionades i que és necessari abordar de manera conjunta tant el seu estudi com la definició de polítiques adreçades a millorar la seva qualitat de vida.

Però val la pena assenyalar que aquesta dependència, vinculada a la seva maduració física, cognitiva i experiencial, no significa carència de competència per a prendre decisions, opinar o actuar de forma socialment útil. Perquè és la persistència dels adults en veure els infants com inferiors i immadurs més que com *diferents*, el que precisament els situa en posició de màxima vulnerabilitat, per la seva total carència de drets civils i de poder polític i econòmic. Les noves concepcions dels infants com actors socials i subjectes de drets i llibertats, juntament amb altres canvis socials, estan en la base de la crisi de les institucions clàssiques socialitzadores, com la família i l'escola. Aquest és un

dels canvis més importants ocorreguts en la denominada “segona modernitat”: el pas d’un model tradicional de transmissió del saber i dels valors, basat en l’autoritat de pares, mares i mestres, a un model més democràtic, basat en la negociació i la promoció de les capacitats dels infants, del seu capital cognitiu i social, que els hi permetrà ser en tot moment -i no només quan siguin grans- membres actius de la comunitat on viuen.

En tercer lloc, l’Informe, en coherència amb la perspectiva esmentada, defensa la idea que *la Infància ha de convertir-se en un nou i prioritari objectiu de la intervenció i la inversió pública*. En aquesta nova perspectiva els infants ja no són “un assumpte privat de la família”. En les societats industrials els fills eren responsabilitat de la família i l’Estat ajudava a finançar l’educació, ja que tenir ciutadans més instruïts era considerat -i ho continua sent- una bona inversió per millorar la força de treball i l’economia d’una nació. En les societats post-industrials, com afirmen nombrosos autors, els infants han passat a ser una responsabilitat conjunta de la família i de la societat. Les noves realitats i desigualtats socials requereixen de fórmules de col·laboració entre les famílies i l’Estat, que ha de valorar i calcular el cost real dels infants i com aquest cost pot ser compartit entre Estat i família. Des d’aquest punt de vista l’estratègia d’invertir en la infància -*social investment strategy*, en paraules d’Esping-Andersen- implica un abordatge preventiu que pot suposar més guanys per a la societat i la comunitat -per exemple, l’eradicació de la pobresa- que les tradicionals polítiques de caràcter assistencial centrades en l’ajuda als adults .

El Marc Metodològic

Des del punt de vista metodològic, cal dir que aquest Informe respon a una metodologia pròpia, comú per a tots els Blocs temàtics encara que el respecte a les peculiaritats de cada temàtica abordada hagi implicat posar més l’accent en un o altre procediment metodològic. Per tant, els diferents capítols responen a un mateix projecte tant des del punt de vista teòric com metodològic i són fruit d’un treball d’equip entre els diferents investigadors i investigadores participants.

L’Informe va optar des de l’inici per una perspectiva que combina les aproximacions quantitatives i qualitatives. En el Primer Informe 2002, l’èmfasi es va posar sobretot en la creació d’un Sistema d’Indicadors Clau que permetin representar i conceptualitzar la realitat de la infància i les famílies, atenent les especificitats de Barcelona i Catalunya i establir mesures de comparació amb altres realitats i ciutats d’arreu del món i sobretot d’Espanya i d’Europa. Els sistemes d’indicadors, habitualment de caràcter estadístic i vinculats a fonts estables, ofereixen importants avantatges a l’hora d’avaluar regularment l’estat i l’evolució de la població; el seu caràcter sintètic i la seva capacitat d’orientar la presa de decisions els converteixen en instruments imprescindibles de la recerca i les polítiques socials. Per aquesta raó creiem que un *Observatori de la Infància* ha de disposar d’un *Sistema d’Informació basat en Indicadors*. I per això, els esforços del Primer Informe van anar adreçats a la identificació i descripció de fonts i bancs de dades de caràcter estable disponibles, a l’explotació, desagregació, homogeneització i harmonització de les dades i a la

definició dels indicadors clau. Però cal dir que la construcció i manteniment d'aquest *Sistema d'Indicadors Clau d'Infància i Famílies* és una tasca àrdua i difícil. En primer lloc, perquè la Infància ha sofert una permanent invisibilitat social i estadística i és evident que la població infantil queda poc reflectida en les informacions i en les estadístiques disponibles. I en segon lloc perquè, com ja vàrem dir en les conclusions del Primer Informe i com han denunciat repetidament molts estudiosos, investigadors i planificadors polítics, a Catalunya i Espanya existeix una mancança escandalosa de fonts d'informació fiables i de dades estadístiques per analitzar la realitat social. Cal, doncs, dissenyar amb urgència fonts estables d'informació estadística, més enllà de les dades que proporcionen algunes fonts clàssiques com el Cens, el Padró, l'EPA, etc.

Però cal ésser també conscients que molts dels fenòmens que mesuren els indicadors de qualitat de vida són de caràcter quantitatiu, encara que facin referència a aspectes qualitatius de la realitat, i és per això que han de ser considerats instruments d'abast limitat. La realitat social difícilment pot ser representada completament per un sistema d'indicadors i cal per tant combinar les tècniques quantitatives amb les qualitatives. Per això, en aquest Segon Informe, a més d'actualitzar i ampliar en molts casos les dades i indicadors seleccionats mitjançant explotacions de fonts secundàries, hem ampliat considerablement el ventall d'instruments metodològics, incrementant el pes de les metodologies qualitatives i generant una enquesta pròpia adreçada a la població de 12 a 16 anys. A l'Annex Metodològic d'aquest Informe, elaborat per Mercè Garcia Milà, que ha portat el pes de la coordinació metodològica del mateix, es pot trobar una descripció general de la metodologia emprada. Tanmateix, i donat que a cada Bloc Temàtic s'han emprat metodologies diverses en funció de la seva especificitat temàtica, s'ha optat per fer un petit Annex Metodològic al final de cada Bloc.

L'Informe incorpora una perspectiva temporal que abasta des de l'any 1990 fins l'any 2003, en funció de la disponibilitat de les dades. *Des del punt de vista territorial* s'inclouen dades de Barcelona i Districtes, de la Regió Metropolitana de Barcelona, en molts casos amb desagregació de les comarques, i de Catalunya amb comparatives d'Espanya i d'Europa sempre que les dades ho permeten.

L'Estructura de l'Informe, els Continguts i els Autors

Aquest Segon Informe 2004 del CIIMU inclou un total de dotze Blocs Temàtics, que respecten bàsicament l'estructura del Primer Informe 2002, i un Bloc nou, el de les Diferències per raó de Gènere que en el Primer Informe s'havia abordat de forma transversal en els altres Blocs.

L'Informe s'estructura en dos Volums. El Primer inclou, a més d'una descripció demogràfica bàsica sobre la Infància i les Famílies, les temàtiques sobre relacions familiars, les polítiques de suport a les famílies, l'educació, la transició al món laboral, la salut, la participació, el temps lliure, el consum cultural i les noves tecnologies. En el Segon Volum s'inclouen temàtiques de caràcter més

transversal i relacionades amb les Desigualtats per raons socials i econòmiques (infància en situació de Risc Social), d'ètnia i procedència (infància d'origen estranger) i de Gènere. Així mateix s'inclou un capítol dedicat a la Legislació.

Cada capítol incorpora un conjunt de Dades Bàsiques, però el gruix de Dades i Indicadors s'incorporen en un Annex Estadístic en format CD-Rom. D'altra banda, i donada l'extensió de l'Informe, es publica també un Informe-Resum que conté:

- a) Una síntesi dels principals resultats de l'Informe.
- b) Una síntesi de les dades corresponents als Indicadors Clau seleccionats amb la perspectiva temporal i territorial que permeten les dades disponibles en cada cas.
- c) Una síntesi de les principals recomanacions i propostes que recullen els diferents capítols de l'Informe.

Tant els dos Volums de l'Informe, com l'Informe-Resum i l'Annex Estadístic, són també consultables a la pàgina Web del CIIMU: www.ciimu.org/Informe.

Els diferents capítols tenen tots una estructura comuna basada en els següents apartats:

- a) Justificació teòrica i objectius del contingut del capítol en el marc de l'Informe.
- b) Enfocament metodològic, fent una descripció de l'estructura del capítol corresponent i de les fonts d'informació utilitzades així com de les seves limitacions.
- c) Presentació, anàlisi i discussió de les dades obtingudes, utilitzant l'Annex Estadístic com a font de dades suplementària.
- d) Presentació de conclusions i recomanacions.

Si bé som conscients que no es poden abordar tots els aspectes de la vida dels infants i les seves famílies, l'elecció dels continguts ha vingut determinada pel propòsit ja esmentat de descriure la situació de la infància des d'una perspectiva global i complexa que inclogui els contextos de desenvolupament i socialització més importants. Fem a continuació una *breu descripció del contingut* dels diferents capítols.

L'Informe s'obre amb un capítol de *Demografia Bàsica de la Població de 0 a 18 anys* dirigit per *Cristina Brullet*. L'objectiu principal d'aquest capítol és oferir una anàlisi detallada d'alguns indicadors sociodemogràfics sobre l'estructura i l'evolució de la població de 0 a 17 anys (1991-1996-2001), i l'evolució de la fecunditat i la natalitat (de 1985 a 2002) a diferents nivells territorials: Catalunya, Regió Metropolitana de Barcelona, Barcelona ciutat, Districtes de Barcelona i Comarques de la Regió Metropolitana de Barcelona. Els dos últims nivells de desagregació no eren presents a l'anterior Informe 2002. Hem cregut que aquest aprofundiment pot ser d'utilitat pels gestors i planificadors de polítiques d'infància i famílies. A diferència de l'informe de l'any 2002, i contra la nostra voluntat, no s'ha pogut incloure en aquest una anàlisi de les dades referides a les dinàmiques i diversitat de les formes familiars (matrimonis, separacions, divorcis, parelles de fet, monoparentalitat, etc.) en les que viuen

els menors de 0 a 17 anys. L'explicació és senzilla: les dades sobre llars i famílies del cens de l'any 2001 no estan encara disponibles -a desembre 2004- per poder-ne fer la seva anàlisi.

Un segon capítol, també dirigit per *Cristina Brullet*, aborda el tema de *Les Relacions en el marc de la Família i l'Autoritat Parental*. L'objectiu ha estat conèixer les tendències en les relacions entre pares, mares, fills i filles en l'actual procés de transformació en les famílies. Algunes de les preguntes formulades a l'inici del treball van ser: Què significa exercir autoritat davant dels fills i filles? Quina diferència hi ha entre autoritat i autoritarisme? I entre poder i autoritat? Què significa democràcia familiar? Com es pot compartir l'increment de participació dels fills i filles i la imposició dels límits? Què cal assegurar per tal que les relacions entre pare, mare i fills i filles siguin satisfactòries i ajudin a créixer els infants? Què significa la idea que "cal canviar els temps d'organització de la vida quotidiana" per facilitar una millor educació de fills i filles?. En definitiva, com pot lligar el procés d'individuació dels drets que caracteritza la nostra societat democràtica amb l'exigència d'imposició de límits dins les famílies?

El tercer capítol, dirigit per *Lluís Flaquer*, està dedicat a l'anàlisi de *Les polítiques de suport i d'atenció a les famílies*. En primer lloc es fa un breu repàs d'aquells canvis legislatius en curs, o bé tan sols anunciats pels nous Governos a Catalunya i Espanya, que en els propers mesos transformaran radicalment el marc en què s'estableixen i es mantenen les relacions familiars. En una segona part s'analitzen les dades de recent publicació sobre els nivells de despesa del nostre país en diversos àmbits que afecten el benestar de les famílies: les prestacions econòmiques per fills a càrrec, els serveis a les famílies amb menors, amb persones incapacitades i amb persones grans dependents, així com els programes de foment de l'habitatge social i de lluita contra l'exclusió. A continuació, el capítol glossa informacions recents sobre l'evolució de les estructures familiars, centrant-se especialment en el creixement de la diversitat familiar relacionat amb l'augment de les ruptures conjugals i de la fecunditat extramatrimonial. Els dos darrers apartats del capítol examinen la situació i els possibles escenaris que es donen a Catalunya en dues de les principals demarcacions de les polítiques familiars: la conciliació entre la vida laboral i la familiar i la lluita contra la pobresa infantil.

El capítol *Polarització Social i Qualitat Educativa* dirigit per *Ramon Casares i Carme Gómez-Granell* té com a objectiu fonamental endegar un debat sobre la qualitat educativa en un moment en què: i) augmenta la polarització social en l'escola a Catalunya, ja que les famílies de classe mitjana i alta trien majoritàriament l'escola concertada i privada en detriment de la pública, ii) creix el convenciment que "qualitat" és equivalent a "homogeneïtat", iii) com a conseqüència d'això queda altament qüestionada la funció de l'escola com a mecanisme de compensació de desigualtats. A partir d'una anàlisi que combina una metodologia quantitativa actualitzant els indicadors referents a Escolarització, Finançament del Sistema Educatiu i Resultats Escolars, i una de caràcter qualitatiu basada en grups de discussió de professorat i d'alumnat, l'Informe analitza les diferents percepcions i demandes que en relació a la qualitat educativa conviuen en la comunitat educativa. Finalment es proposen

un ample conjunt de recomanacions que fan referència a l'increment de recursos, l'autonomia dels centres públics, el professorat, el model d'administració educativa i la territorialització, etc.

El capítol *Les Activitats Extraescolars: Diferències i Desigualtats*, dirigit per *Jaume Trilla*, es basa en la realització d'una Enquesta pròpia que s'ha passat a una mostra de nois i noies d'ESO de diferents escoles de la Regió Metropolitana de Barcelona. La globalitat de l'enquesta pretén abordar la participació dels adolescents joves en l'àmbit familiar. Tot i així, en el present informe només incloem els resultats d'una part de l'enquesta, la que es refereix a les activitats extraescolars que realitzen els nois i noies entrevistats. Aquest àmbit ha anat guanyant cada vegada més rellevància en la vida de les famílies i els infants per varies raons, com és la necessitat de les famílies d'ampliar i millorar la formació dels seus fills i filles en una societat marcadament competitiva, la funció de "cangur" d'aquestes activitats davant la incorporació de les dones al mercat laboral o una funció molt més encoberta com és la de servir de mecanisme selectiu per impedir l'accés a certes escoles de l'alumnat que no té prou recursos per pagar-les. En qualsevol cas, la importància i el volum d'aquest sector requeriria una major atenció de l'Administració per dotar d'una major coherència i sentit educatiu a aquestes activitats.

El capítol sobre *La Transició de l'Escola al Món del Treball en la minoria d'edat*, dirigit per *Joaquim Casal*, es centra en l'anàlisi de la transició d'una part de joves que surten cap al mercat de treball quan encara són menors d'edat, produint-se una inserció laboral en condicions de major precarietat i vulnerabilitat. L'anàlisi de dades de l'EPA i una explotació específica de dades no publicades de l'Enquesta als Joves del 2002 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat de Catalunya, ha permès veure que si la sortida de l'escola és molt precoç, la qualitat de la inserció en queda ressentida i una porció d'aquests menors poden romandre força temps sense treball. La identificació i concreció d'aquesta problemàtica és el primer pas, però cal també determinar els llocs i àmbits on l'administració educativa, laboral i de serveis socials els pertoca intervenir. D'aquesta forma, a l'últim apartat d'aquest capítol s'apunten tres direccions de futur si es vol que l'Estat del Benestar tingui efectes sobre els i les joves que fan la transició escola-treball en la minoria d'edat.

El capítol dedicat a *La Salut dels menors i joves. Malalties i Malestars en una societat desigual*, dirigit per *Àngel Martínez*, compren tres grans apartats temàtics. L'objectiu del primer apartat és oferir una visió panoràmica dels indicadors més rellevants sobre salut materno-infantil, morbimortalitat i percepció de la salut. El segon apartat planteja una anàlisi dels factors que determinen la salut de la població infantil, adolescent i jove de la ciutat de Barcelona i de Catalunya, com és el cas de la dieta i l'activitat física, el comportament sexual, la sinistralitat laboral, els accidents de trànsit i el consum de substàncies psicoactives com el tabac, l'alcohol i el cànnabis. I finalment, el darrer apartat aprofundeix en el tema de la salut mental i pretén donar a conèixer aquells malestars i trastorns més generalitzats, que constitueixen una de les incerteses de l'atenció sanitària contemporània, com els estats de

depressió i ansietat, els trastorns del comportament o les sensacions de *discomfort*.

El capítol següent, denominat *Estils de vida i cultura digital: la Generació Xarxa a Catalunya* ha estat dirigit per *Carles Feixa* i compren dues parts diferenciades. El propòsit de la primera part (*estils de vida*), a partir d'una explotació específica de dades de la *Encuesta General de Medios*, ha estat revisar els continguts del Primer Informe 2002 del CIIMU sobre la Infància i les Famílies a partir dels quatre grans àmbits escollits: el consum material, el consum corporal, el consum musical i el consum de lleure. La segona part de l'informe té per objectiu estudiar el *consum digital* i la seva relació amb altres esferes dels estils de vida dels menors, ja que es tracta d'un tema emergent i capdal per analitzar i entendre els processos de canvi dels joves i dels adolescents pel que fa a les noves estratègies de consum, les noves formes de sociabilitat i fins i tot les noves modalitats de participació ciutadana.

Sota el títol *Infància i Immigració: Tendències, Relacions i Polítiques*, el tema de la immigració, per la seva rellevància en aquest moment, ha merescut un ample capítol dirigit per *Sílvia Carrasco*. L'Informe es planteja tres grans objectius: i) una revisió actualitzada d'alguns aspectes sociodemogràfics i educatius rellevants a partir de les dades disponibles més recents sobre població i escolarització, per tal d'actualitzar alguns dels indicadors que van ser presentats al primer Informe CIIMU, ii) una anàlisi de les relacions que afecten els infants i joves de la immigració a través de les percepcions i experiències de la immigració que tenen els i les joves que han d'esdevenir els seus conciutadans, així com de l'exploració de les preocupacions i problemàtiques que assenyalen els adults de diferents col·lectius, iii) l'anàlisi d'algunes polítiques locals (Barcelona, Terrassa i Mataró) dissenyades i implementades per respondre a les necessitats generals i específiques dels infants i joves de la immigració.

El capítol denominat *Els Gèneres: La construcció de les Identitats de la Infància i l'Adolescència*, dirigit per *M. Jesús Pinto i Mirem Izarra*, tracta d'apropar-nos a algunes qüestions sobre la construcció d'identitats en la infància i l'adolescència des d'una perspectiva de gènere, per tal de comprendre els mecanismes i les inèrcies socials que provoquen situacions de desigualtat de noies i nois i elaborar propostes que incideixin en una modificació positiva de les situacions detectades. En una primera part l'objectiu és conèixer aquelles situacions i institucions en què i amb què es troben nois i noies en la construcció de les seves identitats, com per exemple: àmbits anomenats de socialització primària com la família, l'escola; mecanismes que tenen una gran influència en les nostres vides com són la publicitat, els mitjans de comunicació; aspectes relacionals i d'autopercepció de noies i nois. El text es completa amb un seguit de consideracions i propostes d'actuacions per tal de conèixer millor i actuar sobre unes construccions identitàries, d'infants i joves, menys constrenyedores i limitades pels codis de gènere. És a dir, més plurals i diverses.

El capítol dedicat a *La Infància en situació de Risc Social* ha estat dirigit per *Toni Petrus i Carme Panchón*. En una primera part s'actualitzen les dades i

indicadors del Primer Informe en relació als infants que estan sota mesures de protecció social. S'analitza també la situació dels menors que estan sota programes de justícia juvenil. En una segona part s'ha fet una petita incursió en el tema de la salut mental d'aquells nois i noies que es troben en situació de protecció i atenció social. Com ja vàrem dir al Primer Informe, aquest és un àmbit que requereix mesures urgents. En aquest moment el "Pla de xoc" llançat per la DGAIA que posa l'accent, entre altres coses, en l'impuls dels acolliments familiars i la reforma dels CRAE, obre un marc d'optimisme.

Finalment, el capítol sobre *Legislació i Infància*, ha estat dirigit per *Carles Villagrasa i Cinta Vizcarro*. Un cop finalitzat l'esforç compilador dut a terme a l'hora d'elaborar el bloc "Infància i legislació" del Primer Informe 2002 del CIIMU, en aquest segon informe s'aprofundeix en tot un seguit de qüestions que varen quedar obertes en el moment de tancar el primer. A més de procedir a una actualització de les modificacions legislatives que s'han succeït durant aquest temps, es realitza una anàlisi acurada de tot un conjunt normatiu que per la seva especial incidència en la infància i l'adolescència precisa d'un estudi detallat, com és: i) l'impacte que ha tingut en la pràctica l'entrada en funcionament de la Llei Orgànica 5/2000, de 12 de gener, de responsabilitat penal del menor, ii) Les principals llacunes normatives que presenta el nostre sistema de protecció a la infància, iii) Els principals problemes derivats de la determinació de la filiació davant les noves dinàmiques familiars.

Volem remarcar també que en aquest Segon Informe, a més d'actualitzar i ampliar en molts casos les dades i indicadors triats en el Primer Informe, *s'ha aprofundit de manera especial en algunes temàtiques que s'havien detectat com a tendències emergents en el Primer Informe*. Són les següents:

- Les relacions familiars i la crisi dels models tradicionals d'autoritat.
- Les perspectives i demandes de la comunitat educativa sobre la qualitat educativa.
- La salut mental dels infants i adolescents.
- El paper de les noves tecnologies i internet en la configuració de la identitat infantil i juvenil.
- Les relacions interculturals des de la perspectiva de la gent jove majoritària i de les persones adultes immigrants.
- Anàlisi de polítiques locals per a la població menor d'origen estranger.
- La determinació jurídica de la filiació davant les noves dinàmiques familiars.

Pel que fa als autors/es d'aquest Informe, cal dir que la majoria d'ells i d'elles ja va participar en l'elaboració del Primer Informe. Els directors i les directores són persones expertes en la investigació i coneixedores de les temàtiques tractades. Però com hem dit ja repetidament, aquest Informe no és un conjunt de capítols encarregats a diferents investigadors. Es tracta d'un Projecte únic amb una perspectiva teòrica i metodològica compartida, que exigeix un veritable treball d'equip. Aquest Informe, al igual que el Primer, és el resultat dels treballs d'aquest equip que ha discutit i consensuat, des de l'inici, contingut, metodologies i propostes.

Un equip que afegeix a la qualitat reconeguda de cada persona que el compon, dues característiques importants. La primera, la seva *composició multidisciplinar*: procedeixen, en efecte, de camps diversos, antropologia, sociologia, psicologia, dret, pedagogia, educació i ciència política, i col·laboren conjuntament per construir aquesta visió global i complexa de la Infància que defensem en aquest Informe. La segona, la seva *composició intergeneracional*, ja que juntament amb persones que podríem denominar “seniors” treballa un ample conjunt de gent jove, investigadora o becària de recerca configurant un equip extraordinàriament dinàmic i entusiasta.

Finalment, vull recordar que en l’elaboració d’aquest Informe han participat moltes persones expertes, professionals i representants d’entitats i institucions. En els nombrosos grups de treball i entrevistes realitzades han aportat idees, reflexions i suggeriments, fruit de la seva experiència professional, que constitueixen una part molt important d’aquest Informe. Tots ells i elles són també coautors d’aquest Informe que no vol ser, i no és, el resultat d’una recerca universitària i acadèmica sinó l’Informe de totes aquelles persones i professionals que volen que la Infància es faci visible en la nostra societat. I encara hi ha altres autors no menys importants: els propis infants, els nois i noies que han de tenir cada vegada més veu, més poder, en la societat i en aquest Informe.

Carme Gómez-Granell
Directora de l’Institut d’Infància i Món Urbà

AGRAÏMENTS

En primer lloc, volem expressar el nostre reconeixement a les institucions que formen part del Consorci Institut d'Infància i Món Urbà i li donen suport: L'Ajuntament de Barcelona, la Diputació de Barcelona, la Universitat de Barcelona, la Universitat Autònoma de Barcelona i la Universitat Oberta de Catalunya. Així mateix, volem agrair a totes les persones, institucions i entitats que formen part del Consell Assessor el seu suport i les seves aportacions.

En segon lloc, volem agrair especialment la col·laboració d'altres institucions:

L'Institut d'Estadística de Catalunya (IDESCAT) amb qui tenim un conveni de col·laboració i que ens ha proporcionat dades estadístiques essencials per a la descripció de la situació i condicions de vida de la població infantil i les seves famílies. En la persona de Joaquim Capellades, Sotsdirector de Producció d'Estadístiques Demogràfiques i Socials, volem agrair el treball realitzat pels professionals d'aquest departament.

L'Institut de la Joventut i l'Observatori català de la joventut, de la Generalitat de Catalunya amb qui hem signat dos Convenis de col·laboració, un per explotar les dades no publicades de l'Enquesta de Joves de Catalunya 2002 i un altre per compartir metodologies i informació en la realització del nostre Informe sobre Salut i un estudi seu sobre la Salut dels Joves a Catalunya.

El Departament de Sanitat i Seguretat Social, que ens ha proporcionat les bases de dades de l'Enquesta de Salut de Catalunya 2002 per realitzar una explotació específica.

El Estudio General de Medios que ens ha proporcionat dades específiques de "la Encuesta General de Medios" en les edats que treballa aquest Informe.

El Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya que ens ha proporcionat dades i informació directa sobre polítiques i actuacions.

La Secretaria de la Família i la Direcció General d'Infància del Departament de Benestar i Família de la Generalitat de Catalunya que ens ha proporcionat importants dades i informació directa rellevant sobre les polítiques socials en el camp de la infància i les famílies, del nou govern de Catalunya.

La Conselleria de Justícia i la Direcció de Justícia Juvenil de la Generalitat de Catalunya i els Serveis Personals de l'Ajuntament de Barcelona ens han proporcionat també dades i informació que han estat de gran utilitat.

Volem agrair també molt especialment la participació i les aportacions dels nombrosos professionals que han participar en grups de discussió o que ens han concedit part del seu valuós temps per a consultes o entrevistes. Amb el convenciment que és impossible citar-les a totes i demanant d'antuvi excuses per oblots involuntaris, expressem el nostre agraïment als següents professionals, entitats i institucions:

Bartomeu Agudo, Joventut i Lleure Infantil, Ajuntament de Terrassa
Honorio Alegre de la Iglesia, Gabinet Tècnic, Jefatura Superior de Policia de Catalunya
Josep Alemany, Escola Pia Sant Antoni, Barcelona
Xavier Allué, Servei de Pediatria, Hospital Joan XXIII, Tarragona
Esteve Amigó, CAP Vall d'Hebron, Societat Catalana de Pediatria
Josep Aparicio, Producció d'Estadístiques Demogràfiques i Socials, Institut d'Estadística de Catalunya
 Associació de la Comunitat Dominicana de Catalunya
 Associació Entrepobles
 Associació Sòcio-Cultural Ibn Batuta
 Asociación Ecuador Lactacaru
 Asociación de Amistad de las Mujeres Filipinas
David Asunción, Oficina d'Estrangers, Subdelegació del Govern
Anna Avellaneda, CRAE L'Aura, Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència
 Departament de Benestar i Família, Generalitat de Catalunya
Jordi Bach, Pla Interdepartamental Majors de 18 anys, Departament de Benestar i Família, Generalitat de Catalunya
Josep Maria Bachs, Secció 18ª Civil de l'Audiència Provincial de Barcelona.
Josep Ballester, Atenció Psiquiàtrica i Salut Mental, Departament de Sanitat i Seguretat Social, Generalitat de Catalunya
Benici Bañón, IES Mediterrània, El Masnou
Mariona Barba, Servei d'Estadística i Documentació, Departament d'Educació, Generalitat de Catalunya
M. José Bartrina, Servei d'Assessorament Tècnic i Mediació, Direcció General de Justícia Juvenil, Generalitat de Catalunya
Eulàlia Bassedas, EAP Nou Barris
Roser Batlle, Fundació Catalana de l'Esplai
Max Becares, CEIP Pere Vila, Barcelona
Sara Berbel, Comissionada de l'Alcaldia per a les Polítiques d'Igualtat d'Oportunitats, Ajuntament de Barcelona
Carme Bercero, Centre d'Acol·lida Talaia, Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència, Departament de Benestar i Família, Generalitat de Catalunya
Ma. Victòria Bernadet, Presidenta de la Federació d'Associacions per a l'Adopció
Marta Bertran, IES Gal·la Plàcidia, Barcelona
Quim Blanchard, CREI Castanyers, Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència, Departament de Benestar i Família, Generalitat de Catalunya
Carme Borrell, Agència de Salut Pública de Barcelona, Ajuntament de Barcelona
Dolors Cabrera, Serveis d'Educació Infantil i Primària, Institut Municipal d'Educació de Barcelona
Immaculada Campos, Centre Jove d'Anticoncepció i Sexualitat
Maribel Cárdenas, Pla Operatiu contra la Violència de Gènere, Ajuntament de Barcelona
Salvador Cardús, Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia, Universitat Autònoma de Barcelona
Sara Carmona, Fundació Hospital Sant Joan de Déu, Barcelona
Elena Carrasco, Regidoria d'Igualtat i Solidaritat, Ajuntament de Mataró
Ferran Casas, Institut de Recerca sobre la Qualitat de Vida, Universitat de Girona
Paco Cascón, Educador, expert en metodologies formatives de resolució no violenta de conflictes
Mercè Caso, Jutjat de Primera Instància Núm. 19, Barcelona
Contxa Cellés, IES Verdaguers, Barcelona
Montserrat Cervera, Institut Català d'Assistència i Serveis Socials, Departament de Benestar i Família de la Generalitat de Catalunya
Clara Cerveto, Centre de Salut Mental Infantil i Juvenil- Ciutat Vella
Jaume Clupés, Federació d'Entitats d'Atenció a la Infància i a l'Adolescència
Olga Collado, IES Terra Roja, Santa Coloma de Gramenet
Joan Colom, Direcció General de Drogodependències i SIDA, Departament de Sanitat i Seguretat Social, Generalitat de Catalunya
Laura Córdoba, Centre Serveis Socials Guineueta - Verdum
Maria Correa, Institut Municipal de Serveis Socials, Ajuntament de Terrassa

Núria Cortada, Comissió de la Infància de Justícia i Pau
Jordi Cots, Adjunt al Síndic de Greuges de Catalunya per a la Defensa dels Drets dels Infants.
Montserrat Cusó, Oficina del Síndic de Greuges
Elia Díaz, Agència de Salut Pública de Barcelona
Inmaculada Die, CEIP Castella, Barcelona
Susan Digiacomo, Fundació Hospital Sant Joan de Déu, Barcelona
Montserrat Domingo, Oficina d'Estrangers, Subdelegació del Govern
Miriam Domínguez, CEIP Els Pins, Cornellà de Llobregat
Pilar Duro, Direcció General de Drogodependències i SIDA, Departament de Sanitat i Seguretat Social, Generalitat de Catalunya
Joan Escalé, La Salle Sant Celoni
Escola Xinesa de Barcelona
Carme Farré, Membre de l'Associació de Mares i Pares d'Alumnes de l'IES Pere Calders, Cerdanyola del Vallès
Federació d'Associacions de Mares i Pares d'Alumnes de Catalunya
Federación de Asociaciones Hispano-Rusas 'Casa Rusa'
Pepa Feixa, IES Miquel Tarradell, Barcelona
Josefa Fernández, Escola Universitària de Treball Social de Barcelona
Josep Fernández, CEIP Joan Marquès i Casals, Terrassa
Francesca Ferrari, Servei d'Orientació i Mediació per a Infants i Adolescents i Telèfon d'Atenció a la Infància i l'Adolescència
Carles Ferrer, Àrea de Planificació i Projectes Estratègics, Secretaria de Serveis Penitenciaris, Rehabilitació i Justícia Juvenil. Direcció General de Justícia Juvenil, Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya
Marta Ferrer, Centre d'Estudis Jurídics i de Formació Especialitzada
Santos Fresno, Programa Medi Obert, Direcció General de Justícia Juvenil, Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya
Gemma Garcia, Coordinadora del Pla d'Immigració, Ajuntament de Terrassa
Helena García, Consell de la Juventut de Barcelona
Marta García, Federació d'Entitats d'Atenció i d'Educació a la Infància i a l'Adolescència
Anna García, Programa Infància de la Creu Roja
Montse García, Taller de Prevenció de Relacions Abusives. Pla Operatiu contra la Violència de Gènere. Ajuntament de Barcelona
Ma Dolors Garrido, CEIP Ocata, El Masnou
Alfredo Gil, Àrea de Planificació i Projectes Estratègics. Secretaria de Serveis Penitenciaris, Rehabilitació i Justícia Juvenil, Direcció General de Justícia Juvenil, Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya
Albert Giménez, Programa per a la Prevenció i Control de la SIDA, Direcció General de Drogodependències i SIDA, Departament de Sanitat i Seguretat Social, Generalitat de Catalunya
Xavier Gimeno, IES Alt Penedès, Vilafranca del Penedès
Mabel Gràcia, Departament d'Antropologia, Filosofia i Treball Social, Universitat Rovira i Virgili
Albert Grau, IES Miquel Tarradell, Barcelona
Mercè Guzman, CEIP Ramón Llull, Barcelona
Jordi Heras, Atenció Primària Badalona, Centre Obert
Jordi Herrera, Patronat d'Educació, Ajuntament de Terrassa
IES Francesc Ferrer i Guàrdia, Sant Joan Despí
Toni Inglés, Gabinet d'Estudis i Planificació, Secretaria General de Benestar i Família, Departament de Benestar i Família, Generalitat de Catalunya
Institut Català de l'Acol·liment i de l'Adopció, Secretaria de Famílies i d'Infància, Departament de Benestar i Família, Generalitat de Catalunya
Àngel Izporiz, CEIP Jaume Salvatella, Santa Coloma de Gramenet
Ignasi de Juan de Creix, Fundació Hospital Sant Joan de Déu, Barcelona
Salvi Juncà, Planificació Sanitària, Direcció General de Salut Pública, Departament de Sanitat i Seguretat Social, Generalitat de Catalunya
Ignasi Llompарт, IES Pablo Ruiz Picasso, Barcelona
Ignasi López, Unió Excursionista de Catalunya, Casal d'Infants del Raval
Luis Miguel Luna, Àrea de Comunicació de Càritas Diocesana de Barcelona
Esther Mallas, Sector de Serveis Personals, Ajuntament de Barcelona
Montserrat Marquet, CEIP Dolors Monserdà - Santa Pau, Barcelona

Margarida Martí, IES Arquitecte Manuel Raspall, Cardedeu
Víctor Martí, Fundació Congrés Català de Salut Mental
José Antonio Martín, IES Vall d'Hebron, Barcelona
Rosa Ma. Martínez, Centre Educatiu l'Alzina, Secretaria General de Serveis Penitenciaris, Rehabilitació i Justícia Juvenil Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya
Maite Mauricio, Col·legi Oficial d'Educadores i Educadors de Catalunya
Pere Mayans, Servei d'Ensenyament del Català, Generalitat de Catalunya
Mercè Mercader, Atenció Psiquiàtrica i Salut Mental, Departament de Sanitat i Seguretat Social, Generalitat de Catalunya
Núria Mestre, Programa per a la Prevenció i control de la SIDA, Direcció General de Drogodependències i SIDA, Departament de Sanitat i Seguretat Social, Generalitat de Catalunya
Mercè Miralles, IES Lluís Vives, Barcelona
Manuel Miranda, Escola Judicial de Barcelona.
Anna Molas, Centre Educatiu Projecte, Barcelona
Cris Molins, Grup de Recerca ELIMA, Universitat Autònoma de Barcelona
Carme Montserrat, EAIA Eixample-Gràcia
Antonio Mostazo, Col·legi Verge de les Neus, Santa Coloma de Gramanet
Alícia Moura, IES Pablo Ruiz Picasso, Barcelona
Josep Moya, Servei de Salut Mental del Consorci Hospitalari Parc Taulí de Sabadell
Xus Moya, Plataforma Ciutadana en Defensa dels Menors Immigrants Desemparats
Rosa Nadal, IES Alt Penedès, Vilafranca del Penedès
Pedro Núñez Morgades, Defensor del Menor en la Comunidad de Madrid.
Pilar Núñez, Institut de Treball Social i Serveis Socials
Dolors Olivares, Producció d'Estadístiques Demogràfiques i Socials, Institut d'Estadística de Catalunya
Mercè Oller, Escola Daina-Isard, Olesa de Montserrat
Fernando Padín, IES Martí i Pol, Cornellà de Llobregat
Ismael Palacín, Programes de Formació i Inserció, Casal dels Infants del Raval
Núria Pàmies, Departament d'Estadística, Sector de Serveis Personals, Ajuntament de Barcelona
Imma Pérez, Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència, Departament de Benestar i Família, Generalitat de Catalunya
Milagros Pérez, Pàgines de Salut, El País
Dolors Petitbo, Psiquiatria i Psicologia Infantil, Hospital Sant Joan de Déu, Barcelona
Maria Teresa Pi-Sunyer, Centre Matís, Hospital de la Vall d'Hebron
Dolors Prats, Unitat d'Acoplaments, Institut Català de l'Acol·liment i l'Adopció, Secretaria de Famílies i d'Infància, Departament de Benestar i Família, Generalitat de Catalunya
Ramon Prats, Programa de Salut Maternoinfantil, Direcció General de Salut Pública, Departament de Sanitat i Seguretat social, Generalitat de Catalunya
Xavier Puig, Associació per a la Creació d'Estudis i Projectes Socials
Josep Ma Puigdollers, Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència, Departament de Benestar i Família, Generalitat de Catalunya
Toni Ramoneda, Escola Frederic Mistral Tècnic Eulàlia, Barcelona
Assumpta Redondo, IES del Vallès, Sabadell
Isabel Ribera, IESM Narcís Monturiol, Barcelona
Àgueda Riera, CEIP Germans Corbella, Cardedeu
Núria Roca, Escola Bergantí, El Masnou
Àlex Rodríguez, CEP Projectes Socials, Barcelona
Rosa Ros, Centre Jove d'Anticoncepció i Sexualitat
Laura Sangüesa, Centre Mèdic Torreblanca
Vicenta Sans, Col·legi Sagrada Família, Cornellà de Llobregat
Lluïsa Sebastià, Programa Infància, Càritas
Anna Sebastian, Associació Catalana per la Infància Maltractada
Rosa Sellarès, Fundació Pro Educació i Salut Mental
Teresa Suñé, CEIP Miralletes, Barcelona
Carme Taranilla, CEIP Ciutat Comptal, Barcelona
Roser Torner, Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència, Departament de Benestar i Família, Generalitat de Catalunya
Teresa Torns, Departament de Sociologia, Universitat Autònoma de Barcelona

Fernando Torrijos, IES Francesc Xavier Lluch i Rafecas, Vilanova i la Geltrú
Ricard Tresserres, Planificació Sanitària, Direcció General de Salut Pública, Departament de Sanitat i Seguretat Social, Generalitat de Catalunya
Ma Àngels Trullàs, Escola El Cim, Terrassa
Marian Tudela, CEIP Els Pins, Cornellà de Llobregat
Montserrat Tur, Secretaria de Famílies i d'Infància, Departament de Benestar i Família, Generalitat de Catalunya
Joan Unió, Mossos d'Esquadra, Direcció General de Seguretat Ciutadana, Departament d'Interior, Generalitat de Catalunya
Alexandre Urpí, Escola Pia Vilanova i la Geltrú
Rita Valls, Col·legi Mare de Déu del Roser, Barcelona
Carme Valls, Programa Dona i Qualitat de Vida, Centre d'Anàlisi i Programes Sanitaris
Roser Vicente, Registre Conjunt Mínim Bàsic de Dades, Generalitat de Catalunya
Josep Ramón Vico, Associació de Mares i Pares d'Alumnes de l'IES Pere Calders, Cerdanyola del Vallès
Ma Pau Vidal, Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència, Departament de Benestar i Família, Generalitat de Catalunya
Enric Vilà, Observatori de la Pobresa, Fundació Un Sol Món
Dolors Vique, Servei de Formació, Cooperativa d'Iniciativa Social Drecera

Les escoles i els nois i noies que han participat en enquestes i grups de discussió ens han permès donar veu als protagonistes d'aquest Informe: els infants. Moltes gràcies a totes i tots.

Finalment, volem recordar aquí i agrair la tasca del personal tècnic i de Secretaria de l'Institut d'Infància i Món Urbà que han fet la tasca més oculta, i a vegades menys agraïda, en concret Mª Dolors León, com a Cap de Secretaria, Salomé Alamillo i Mònica Albertí.

ÍNDEX GENERAL

VOLUM 1 PRESENTACIÓ

Carme Gómez-Granell, Directora de l'Institut d'Infància i Món Urbà

LA POBLACIÓ DE 0 A 17 ANYS: DADES SOCIODEMOGRÀFIQUES BÀSIQUES

Cristina Brullet, Clara Roca

RELACIONS FAMILIARS I AUTORITAT

Cristina Brullet, Clara Roca

POLÍTIQUES DE SUPORT I D'ATENCIÓ A LES FAMÍLIES

Lluís Flaquer

POLARITZACIÓ SOCIAL I QUALITAT EDUCATIVA

Ramón Casares, Carme Gómez-Granell, Cristina Martínez, Carolina Recio

TRANSICIÓ ESCOLA-TREBALL EN LA MINORIA D'EDAT

Joaquim Casal, Maribel García, Rafa Merino, Miguel Quesada, Aitor Gómez

LES ACTIVITATS EXTRAESCOLARS: DIFERÈNCIES I DESIGUALTATS

Jaume Trilla, Oriol Rios

ESTILS DE VIDA I CULTURA DIGITAL: LA GENERACIÓ XARXA A CATALUNYA

Carles Feixa, Iolanda Garcia, Carolina Recio

LA SALUT DELS MENORS I DELS JOVES. MALALTIES I MALESTARS EN UNA SOCIETAT DESIGUAL

Àngel Martínez, Carolina Recio

VOLUM 2 INFÀNCIA I IMMIGRACIÓ: TENDÈNCIES, RELACIONS I POLÍTIQUES

Sílvia Carrasco, Beatriz Ballestín, Andrea Borison

ELS GÈNERES: LA CONSTRUCCIÓ DE LES IDENTITATS DE LA INFÀNCIA I L'ADOLESCÈNCIA

Mírem Izarra, Maria Jesús Pinto, Cristina Martínez

INFÀNCIA EN SITUACIÓ DE RISC SOCIAL

Antoni Petrus, Carme Panchón, Sandra Costa, Esther Gil

INFÀNCIA I LEGISLACIÓ

Carles Villagrasa, Cinta Vizarro, Isaac Ravetllat

ANNEX METODOLÒGIC

Mercè García-Milà

Infància, famílies i canvi social a Catalunya

1

Presentació

La població de 0 a 17 anys: dades sociodemogràfiques bàsiques

Relacions familiars i autoritat

Polítiques de suport i d'atenció a les famílies

Polarització social i qualitat educativa

Transició escola-treball en la minoria d'edat

Les activitats extraescolars: diferències i desigualtats

Estils de vida i cultura digital: la generació xarxa a Catalunya

La salut dels menors i dels joves. Malalties i malestars en una societat desigual

ÍNDIX VOLUM 1

Presentació

Carme Gómez Granell, Directora de l'Institut d'Infància i Món Urbà.....3

I. La població de 0 a 17 anys: Dades sociodemogràfiques bàsiques

Cristina Brullet, Clara Roca.....29

1. Introducció

2. Estructura i evolució de la població de 0 a 17 anys

2.1. Barcelona, regió metropolitana de Barcelona i Catalunya

2.2. Districtes de Barcelona

2.3. Comarques de la regió metropolitana

3. Evolució de la fecunditat i la natalitat

3.1. Barcelona, regió metropolitana de Barcelona i Catalunya

3.2. Comarques de la regió metropolitana

4. Síntesi

4.1. Estructura i evolució de la població de 0 a 17 anys

4.2. Evolució de la fecunditat i la natalitat

Bibliografia

Fonts estadístiques

Glossari de sigles

Índex de taules

Índex de figures

II. Relacions familiars i autoritat

Cristina Brullet, Clara Roca.....61

1. Introducció

2. La infància i la família en perspectiva històrica

2.1. La crisi de la família occidental moderna

2.2. El sistema tradicional de família i les relacions patriarcals d'autoritat

2.3. L'evolució del lloc de la infància i de l'autoritat parental

2.4. Els drets dels infants al segle XXI i el problema de l'autoritat

3. Els conceptes de poder i autoritat. L'autoritat parental

3.1. Sobre els conceptes

3.2. L'autoritat parental

3.3. Les dimensions de l'autoritat familiar

3.4. L'exercici de l'autoritat parental necessita temps i reconeixement social

4. Els professionals opinen

4.1. La dinàmica dels grups de discussió

- 4.2. Sobre el concepte i l'exercici de l'autoritat democràtica dins la família
- 4.3. Sobre les relacions entre pare, mare, fills i filles
- 4.4. Sobre la relació de les famílies amb l'escola
- 4.5. Sobre l'autoritat parental a la llei

5. Conclusions i propostes

Bibliografia

Glossari de sigles

Annex

III. Polítiques de suport i d'atenció a les famílies

Lluís Flaquer..... 121

1. Introducció

2. La regulació jurídica de la família

3. Nivells de despesa de les polítiques de suport i d'atenció a les famílies

4. Creixement de la diversitat familiar

5. Mesures de conciliació entre la vida laboral i familiar

6. Prestacions econòmiques per fills a càrrec i lluita contra la pobresa infantil

7. Conclusions

Bibliografia

Fonts estadístiques

Glossari de sigles

Índex de taules

Índex de figures

IV. Polarització social i qualitat educativa

Ramón Casares, Carme Gómez Granell, Cristina Martínez, Carolina Recio..... 155

1. Introducció

2. Escolarització, finançament i resultats acadèmics

- 2.1. Evolució de l'escolarització a Catalunya i Barcelona
- 2.2. Finançament
- 2.3. Resultats escolars

3. El debat dins de la comunitat educativa, formulacions i respostes a les diferents demandes

- 3.1. Crisi i demandes educatives
- 3.2. Incerteses sobre la qualitat de l'escola
- 3.3. Igualtat versus mèrit

- 3.4. De la confiança a les incerteses
- 3.5. Malestar docent

4. La qualitat educativa i el professorat

- 4.1. Un debat en lenta evolució
- 4.2. Percepcions i preocupacions
- 4.3. Entre la resistència i l'adaptació
- 4.4. Implicació, professionalitat i deontologia
- 4.5. Autonomia i professionalitat

5. Desigualtats entre els centres educatius

- 5.1. Desigualtats i tria
- 5.2. Centres gheto?
- 5.3. Plans educatius territorialitzats

6. Entre la cohesió i l'autonomia

- 6.1. Instruments d'intervenció per a l'administració

7. Noves formes d'administració educativa i nous models de centre educatiu

- 7.1. Dinamització dels centres escolars
- 7.2. Modificacions en la administració educativa
- 7.3. La imatge dels centres públics i els nous valors emergents

8. Nous nuclis de preocupació en la vida dels centres escolars

- 8.1. Des de zero
- 8.2. El valor de la tutoria
- 8.3. Tutoria, xarxes escolars i dret a l'educació

9. L'èxit escolar, l'autonomia personal i la tutoria

- 9.1. Components de l'èxit escolar
- 9.2. Seguretat i capacitats
- 9.3. Orientació i tutoria

10. Nivell educatiu o fracàs escolar

- 10.1. "Nivells" i fracàs
- 10.2. Dimensió professional i territorial del fracàs escolar
- 10.3. Noves formes d'atenció al segon cicle de l'ESO
- 10.4. De l'escola al treball

11. El centre, la gestió del currículum i la formació del professorat

- 11.1. El currículum, en mans de les editorials o dels centres?
- 11.2. Canvis en la cultura professional
- 11.3. Cap a un nou model professional
- 11.4. Escola, exigència i respecte mutu

12. Conclusions i recomanacions

- 12.1. Propostes en relació amb el marc educatiu general
- 12.2. Una educació gratuïta igual per a tothom
- 12.3. Un model d'administració educativa i de centre educatiu territorialitzats

Bibliografia

Fonts estadístiques

Glossari de sigles

Índex de figures

Índex de taules

Annex

V. Transició escola-treball en la minoria d'edat

Joaquim Casal, Maribel García, Rafa Merino, Miguel Quesada, Aitor Gómez.....237

1. Introducció

2. Context i comprensió de la transició de l'escola al treball en la minoria d'edat

- 2.1. Dimensió sociohistòrica i geopolítica de la transició al treball dels menors
- 2.2. Dimensió epistemològica i jurídica de la transició escola-treball dels menors
- 2.3. Quatre modalitats de pas de la infància a la joventut
- 2.4. La transició de l'escola al treball en la minoria d'edat en àrees de capitalisme avançat i benestar
- 2.5. Quatre hipòtesis sobre la transició escola/treball en la minoria d'edat
- 2.6. Implicacions de la transició escola-treball en la minoria d'edat

3. Els menors i el treball a l'enquesta de població activa (primer trimestre 2002)

- 3.1. La transició de l'escola al treball dels menors de 16 anys
- 3.2. La transició de l'escola al treball en la minoria d'edat (de 16 a 17 anys)

4. El treball en la minoria d'edat segons l'enquesta als joves de Catalunya 2002

- 4.1. Desescolarització precoç i treball dels qui tenen 15 anys
- 4.2. Els menors d'edat que no segueixen estudiant
- 4.3. El treball dels menors d'edat que no estudien
- 4.4. La transició precoç de l'escola al treball abans i ara
- 4.5. La transició escola-treball precoç dels joves, anys després

5. Una aproximació a la desescolarització precoç i el treball dels menors

- 5.1. Absentisme, desescolarització precoç i no graduació en ESO
- 5.2. Perfil de nois i noies en desescolarització precoç i no graduació
- 5.3. El treball i l'atur dels menors

6. Conclusions i propostes

Bibliografia

Fonts estadístiques

Glossari de sigles

Índex de taules

Índex de figures

VI. Les activitats extraescolars: diferències i desigualtats

Jaume Trilla, Oriol Rios.....293

1. Introducció

2. Metodologia

- 2.1. Selecció de la mostra
- 2.2. Elaboració de la enquesta

3. Anàlisi dels resultats

- 3.1. Realització d'activitats extraescolars
- 3.2. Tipologies d'activitat
- 3.3. Autonomia i grau de decisió a l'hora de fer les activitats

4. Conclusions

- 4.1. Les diferències
- 4.2. Les desigualtats
- 4.3. L'autonomia

5. Recomanacions

Bibliografia

Fonts consultades

Índex de figures

Índex de taules

VII. Estils de vida i cultura digital: La generació xarxa a Catalunya

Carles Feixa, Iolanda Garcia, Carolina Recio.....345

1. Introducció

2. Estils de vida

- 2.1. Cultura material
- 2.2. Cultura corporal
- 2.3. Cultura del lleure
- 2.4. Cultura musical

3. Cultura digital

- 3.1. Equipaments de la cultura digital
- 3.2. Usos de la cultura digital
- 3.3. Significats de la cultura digital
- 3.4. Usos lúdics de la cultura digital
- 3.5. La cultura digital a escala europea

4. Conclusions

- 4.1. La digitalització dels estils de vida
- 4.2. Estils de vida i distinció social
- 4.3. Bretxa social i escletxa social
- 4.4. Escletxa digital i nova alfabetització
- 4.5. Nova alfabetització i gènere

5. Recomanacions

- 5.1. Sobre els estils de vida
- 5.2. Sobre la cultura digital
- 5.3. Sobre les perspectives de recerca

Bibliografia

Fonts estadístiques

Glossari de sigles

Índex de figures

Índex de taules

VIII. La salut dels menors i dels joves. Malalties i malestars en una societat desigual

Àngel Martínez, Carolina Recio.....403

1. Introducció

2. L'estat de salut: alguns indicadors

2.1. La natalitat i la salut materna

2.2. La mortalitat infantil

2.3. La morbiditat

2.4. La percepció de la salut

3. Els determinats de la salut i els estils de vida

3.1. La dieta i l'activitat física

3.2. El comportament sexual

3.3. L'accidentalitat laboral i els ado

3.4. La seguretat viària

3.5. El consum de substàncies psicoactives

4. La salut mental

5. Conclusions i recomanacions

Bibliografia

Fonts estadístiques

Glossari de sigles

Índex de figures

Annex

**LA POBLACIÓ DE 0 A 17 ANYS:
DADES SOCIODEMOGRÀFIQUES BÀSIQUES**

Cristina Brullet
Clara Roca

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ
2. ESTRUCTURA I EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ DE 0 A 17 ANYS
 - 2.1. BARCELONA, REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA I CATALUNYA
 - 2.2. DISTRICTES DE BARCELONA
 - 2.3. COMARQUES DE LA REGIÓ METROPOLITANA
3. EVOLUCIÓ DE LA FECUNDITAT I LA NATALITAT
 - 3.1. BARCELONA, REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA I CATALUNYA
 - 3.2. COMARQUES DE LA REGIÓ METROPOLITANA
4. SÍNTESI
 - 4.1. ESTRUCTURA I EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ DE 0 A 17 ANYS
 - 4.2. EVOLUCIÓ DE LA FECUNDITAT I LA NATALITAT

BIBLIOGRAFIA
FONTS ESTADÍSTIQUES
GLOSSARI DE SIGLES
ÍNDEX DE TAULES
ÍNDEX DE FIGURES

1. INTRODUCCIÓ*

Iniciem l'informe 2004 sobre la situació de la Infància i les Famílies amb una anàlisi detallada d'alguns indicadors sociodemogràfics sobre l'estructura i evolució de la població de 0 a 17 anys (1991-1996-2001), i l'evolució de la fecunditat i la natalitat (de 1985 a 2002) a diferents nivells territorials: Catalunya, Regió Metropolitana de Barcelona, Barcelona ciutat, Districtes¹ de Barcelona i Comarques de la Regió Metropolitana de Barcelona. Els dos últims nivells de desagregació no eren presents a l'anterior Informe 2002. Hem cregut que aquest aprofundiment pot ser d'utilitat pels gestors i planificadors de polítiques d'infància i famílies.

A diferència de l'informe de l'any 2002, i contra la nostra voluntat, no incloem en aquest una anàlisi de les dades referides a les dinàmiques i diversitat de les formes familiars (matrimonis, separacions, divorcis, parelles de fet, monoparentalitat, etc.) en les que viuen els menors de 0 a 17 anys. L'explicació és senzilla: les dades sobre llars i famílies del cens de l'any 2001 no estan encara disponibles – a juny de 2004 – per poder-ne fer la seva anàlisi.

Des del CIIMU, treballem en col·laboració amb *l'Institut d'Estadística de Catalunya* (IDESCAT) el qual ha pogut treballar amb les dades del cens 2001 en la mesura que li han estat enviades per el *Instituto Nacional de Estadística* (INE), amb seu a Madrid. Però aquest institut, que centralitza les dades censals per a tot l'Estat, no ha acabat de lliurar a l'Institut d'Estadística de Catalunya les que corresponen al seu territori. Això no obstant, el CIIMU, així que les dades sobre llars i famílies estiguin disponibles, les analitzarà per continuar la feina iniciada a l'informe 2002.

A mig termini, l'objectiu del CIIMU és poder iniciar una publicació regular dedicada a descriure amb indicadors sociodemogràfics l'evolució de la població de 0 a 17 anys i de les seves formes de vida familiar.

* Sònia Garcia va col·laborar en l'organització de la informació estadística d'aquest capítol.

¹ En el cas dels districtes de Barcelona, en aquest document només es fa referència a l'evolució de la població de 0 a 17 anys, tenint en compte que disposem de poques dades sobre fecunditat i natalitat. Tanmateix, les dades que tenim per districtes sobre l'evolució de fecunditat i natalitat es poden consultar a les taules D12 (Naixements i Taxa de natalitat) i D15 (Naixements per edat de la mare) de l'Annex CD.

2. ESTRUCTURA I EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ DE 0-17 ANYS

2.1. BARCELONA, REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA I CATALUNYA.

TAULA 1. POBLACIÓ PER EDAT I SEXE. BARCELONA. 1991, 1996 I 2001.

	Nombre	1991			1996			2001		
		Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
Barcelona	0 anys	6.467	5.957	12.424	5.744	5.623	11.367	6.513	6.172	12.685
	1 any	6.582	5.989	12.571	5.651	5.437	11.088	6.268	5.986	12.254
	2 anys	6.335	5.880	12.215	5.545	5.476	11.021	5.963	5.956	11.919
	3 anys	6.446	6.037	12.483	5.657	5.468	11.125	5.841	5.334	11.175
	4 anys	6.654	6.122	12.776	5.656	5.492	11.148	5.893	5.596	11.489
	5 anys	7.043	6.489	13.532	5.581	5.324	10.905	5.659	5.369	11.028
	6 anys	7.175	6.866	14.041	5.700	5.373	11.073	5.600	5.324	10.924
	7 anys	7.416	6.839	14.255	5.663	5.535	11.198	5.721	5.522	11.243
	8 anys	7.963	7.414	15.377	5.807	5.586	11.393	5.806	5.524	11.330
	9 anys	8.688	7.676	16.364	5.975	5.805	11.780	5.800	5.629	11.429
	10 anys	9.086	8.377	17.463	6.284	5.980	12.264	5.701	5.548	11.249
	11 anys	9.721	9.129	18.850	6.605	6.541	13.146	5.837	5.425	11.262
	12 anys	10.419	9.484	19.903	6.790	6.696	13.486	6.017	5.558	11.575
	13 anys	10.892	10.582	21.474	7.308	6.908	14.216	5.896	5.791	11.687
	14 anys	11.600	10.819	22.419	7.941	7.351	15.292	6.077	5.809	11.886
	15 anys	12.888	11.746	24.634	8.386	8.044	16.430	6.302	5.898	12.200
	16 anys	13.006	12.159	25.165	8.810	8.551	17.361	6.679	6.600	13.279
	17 anys	13.144	12.283	25.427	9.577	9.378	18.955	6.983	6.830	13.813
	0-5 anys	39.527	36.474	76.001	33.834	32.820	66.654	36.137	34.413	70.550
	6-11 anys	50.049	46.301	96.350	36.034	34.820	70.854	34.465	32.972	67.437
	12-17 anys	71.949	67.073	139.022	48.812	46.928	95.740	37.954	36.486	74.440
	0-17 anys	161.525	149.848	311.373	118.680	114.568	233.248	108.556	103.871	212.427
	18-29 anys	154.687	149.545	304.232	137.096	134.426	271.522	131.347	126.698	258.045
	30-44 anys	158.549	170.174	328.723	149.436	161.071	310.507	166.643	172.135	338.778
	45-59 anys	145.289	160.626	305.915	134.032	149.070	283.102	135.222	154.005	289.227
	60 anys i més	155.933	237.366	393.299	165.733	244.693	410.426	163.456	241.951	405.407
	Total	775.983	867.559	1.643.542	704.977	803.828	1.508.805	705.224	798.660	1.503.884

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya i Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona.

Tal i com es pot observar a la Taula 1, entre 1991 i 2001 a Barcelona ciutat s'experimenta una davallada de la població menor d'edat. Mentre que l'any 1991 hi viuen 311.373 menors d'edat, xifra que representa un 18,9% (*Veure Taula D1 de l'Annex CD*) de la seva població total, deu anys més tard, el 2001, aquesta franja de població barcelonina disminueix quasi cinc punts percentuals: representa el 14,1% de la població total i presenta uns efectius de 212.427 infants de 0 a 17 anys. De manera que pel que fa al nombre d'efectius d'aquest col·lectiu, en deu anys, la ciutat de Barcelona ha experimentat una disminució de prop de 100.000 infants, concretament 98.946. Tant a la Regió Metropolitana com al conjunt de Catalunya (*Veure taules D2 i D3 de l'Annex CD*), la proporció de població menor és més elevada que la de la ciutat de Barcelona però també ha disminuït de forma significativa. La proporció de població menor respecte al conjunt de la població presenta una evolució molt similar a la Regió Metropolitana i a Catalunya: en deu anys s'ha passat de representar gairebé un 23% del total de la població a representar, el 2001, valors per sota del 17%.

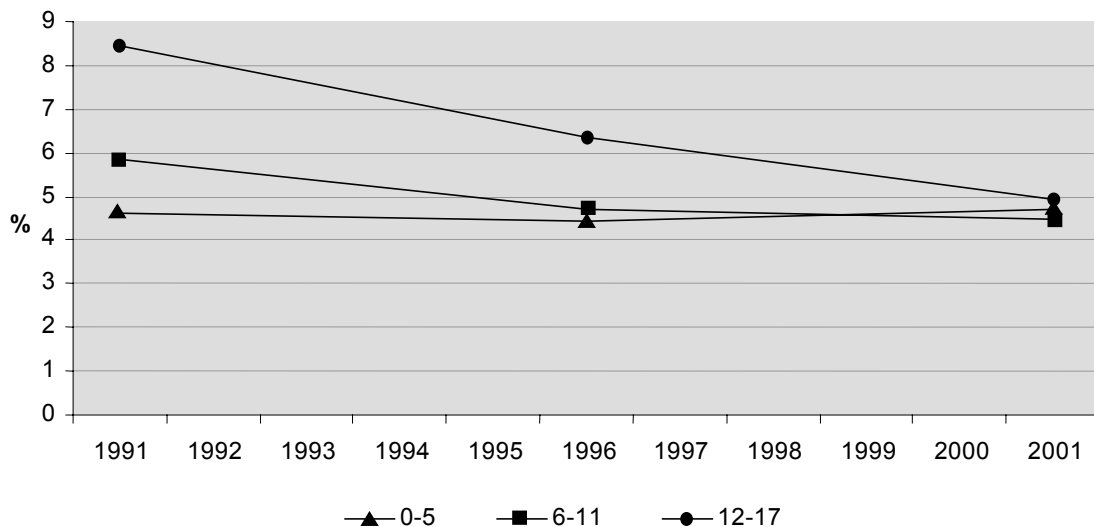
Aquesta disminució de població menor d'edat cal emmarcar-la en el context de la progressiva baixada de la fecunditat que Catalunya ha experimentat des de

l'any 1975, --tot i que a partir de 1998 es percep una lleugera recuperació--, així com en la pèrdua global de població a la ciutat de Barcelona, que entre 1991 i 2001 perd 139.658 habitants.

D'altra banda, mentre que el 2001, tant la Regió Metropolitana com el conjunt de Catalunya mostren una proporció al voltant del 22% de població major de 60 anys, a la ciutat de Barcelona aquesta proporció arriba al 27%. Per tant, Barcelona és el territori contemplat que presenta menys proporció de població de 0-17 anys i és el que presenta més proporció de població major de 60 anys. Així doncs, el procés d'envelliment de la població, que afecta totes les societats occidentals, es mostra especialment accentuat a la ciutat de Barcelona.

Si diferenciem els menors per sexes, la ciutat de Barcelona mostra un percentatge major de població masculina de 0-17 anys que de femenina: l'any 2001, un 15,4% de la població masculina pertany a la franja de 0-17 anys, davant d'un 13,0% de la població femenina, més de 2 punts percentuals de diferència. Aquest desequilibri el trobem també a la Regió Metropolitana i al conjunt de Catalunya. A les franges d'edat adultes aquest desequilibri persisteix, tot i que va disminuint fins a invertir-se a la franja de majors de 60 anys, causat per la major esperança de vida de les dones.

FIGURA 1. POBLACIÓ 0-17 PER GRUPS D'EDAT. BARCELONA. 1991, 1996 I 2001.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya i Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona.

Si ens fixem en l'evolució que s'ha donat, al llarg de deu anys, en referència a la proporció dels grups d'edat de la població menor d'edat (Figura 1) podem concloure que, mentre que el 1991 la proporció de població de 12 a 17 anys de Barcelona ciutat era uns 4 punts percentuals superior a la de 0 a 5 anys, a l'any 2001 aquestes proporcions s'igualen arribant cadascuna al voltant del 4,5 - 5% sobre el total de la població, juntament amb el percentatge que representa la franja de població de 6 a 11 anys, que disminueix una mica.

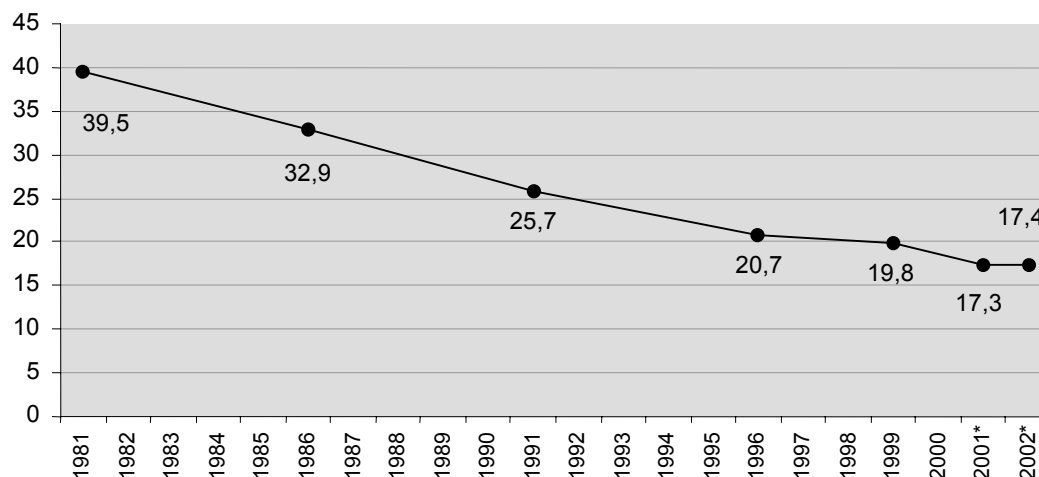
Així doncs, la primera infància (0 a 5 anys) representa, el 1991, un percentatge del 4,6% (76.001 efectius) sobre el total de la població de la ciutat, proporció que es manté més o menys constant al llarg del període contemplat. El 2001, aquest percentatge és de 4,7%, és a dir, molt similar al de deu anys enrera, tot i que els efectius han disminuït (70.550).

La franja d'edat de 6 a 11 anys ha sofert una disminució general dels seus efectius totals i relatius en el període que va de 1991 a 2001, tanmateix aquesta davallada no és tan accentuada com en el cas de la franja de 12 a 17 anys. Així, mentre que el 1991 la població de 6 a 11 anys representava el 5,9% (96.350 efectius) del total de la població, l'any 2001 aquesta proporció era de 4,5% (67.437 efectius).

Finalment, la franja adolescent (de 12 a 17 anys) és la que ha sofert la davallada més important, passant del 8,5% (139.002) l'any 1991 a un 4,9% (74.440) l'any 2001.

Tant a la Regió Metropolitana com al conjunt de Catalunya també s'ha donat una evolució de les proporcions de les franges d'edat de la població d'infants i adolescents molt similar a la descrita anteriorment per a la ciutat de Barcelona. *(Veure la Taula D6 de l'Annex CD).*

FIGURA 2. ÍNDEX DE DEPENDÈNCIA JUVENIL. BARCELONA. 1981, 1986, 1991, 1996, 1999, 2001 i 2002.

Nota: L'índex de dependència juvenil es refereix a la població de menys de 15 anys / població entre 15 i 64 anys * 100.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

* Font: Dades de la Diputació de Barcelona.

L'índex de dependència juvenil² (Figura 2) mostra una evolució decreixent molt notable, des d'inicis dels anys vuitanta, en els tres àmbits territorials contemplats *(Veure la Taula D9 de l'Annex CD)*, els quals mantenen entre sí

² Es refereix a la població de menys de 15 anys / població entre 15 i 64 anys * 100.

uns valors molt similars al llarg dels anys. És així que a Barcelona l'any 2002 hi ha 17,4 infants de menys de 15 anys per cada 100 persones entre 15 i 64 anys. En canvi, l'any 1981 l'índex de dependència juvenil era de 39,5. Per tant, aquest índex ha disminuït un 55,9% en 21 anys.

TAULA 2. POBLACIÓ DE 0 A 17 ANYS PER NACIONALITAT. BARCELONA, REGIÓ METROPOLITANA I CATALUNYA. 1991, 1996 I 2001.

			1991		1996		2001	
			Total	%	Total	%	Total	%
Barcelona	totes les	0-17 anys	311.373	19,0	233.248	15,5	212.427	14,1
	nacionalitats	total població	1.643.542	100,0	1.508.805	100,0	1.503.884	100,0
	nacionalitat	0-17 anys	7.185	19,8	4.437	15,3	13.902	14,6
	no espanyola	total població	36.256	100,0	29.059	100,0	95.356	100,0
Regió Metropolitana	totes les	0-17 anys	977.106	22,9	790.049	18,7	732.876	16,7
	nacionalitats	total població	4.264.422	100,0	4.228.048	100,0	4.390.390	100,0
	nacionalitat	0-17 anys	14.973	22,0	11.487	17,2	39.296	18,4
	no espanyola	total població	68.166	100,0	66.758	100,0	214.028	100,0
Catalunya	totes les	0-17 anys	1.386.584	22,9	1.153.978	18,9	1.068.883	16,9
	nacionalitats	total població	6.059.494	100,0	6.090.040	100,0	6.343.110	100,0
	nacionalitat	0-17 anys	19.874	21,8	17.563	17,9	60.425	19,5
	no espanyola	total població	91.128	100,0	98.035	100,0	310.307	100,0

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

Pel que fa a la població menor estrangera veiem, a la Taula 2, que, a la ciutat de Barcelona, la proporció de menors dins la població total present a la ciutat s'acosta molt a la proporció de menors entre la població estrangera. Com ja s'ha comentat, els infants de 0 a 17 anys, respecte al total de la població de la ciutat, han disminuït en quantitat, tant en termes relatius com en efectius reals: han passat de representar el 19% (311.373) el 1991 a representar el 14,1% (212.427) el 2001. En comparació, la població menor de nacionalitat estrangera també ha disminuït en termes relatius a la població total estrangera, però ha augmentat en termes absoluts: el 1991 la proporció era de 19,8% (7.185), mentre que el 2001 es compta amb el 14,6% (13.902). Així doncs, ambdós col·lectius experimenten un descens d'uns 5 punts percentuals entre 1991 i 2001 però, en termes absoluts, la població menor estrangera ha augmentat de manera significativa, doblant gairebé els seus efectius.

Pel que fa a la Regió Metropolitana i al conjunt de Catalunya, es pot afirmar que l'evolució i la situació actual d'aquests col·lectius són molt similars a les descrites per a la ciutat de Barcelona, tanmateix, és en el conjunt de Catalunya on els efectius de població menor de nacionalitat estrangera creixen més al llarg del període 1991-2001 i, de fet, es tripliquen. També es tripliquen els efectius del total de la població de nacionalitat estrangera, de manera que la proporció de població menor d'aquest col·lectiu no acompanya el creixement d'efectius. Així, en el cas de Catalunya, es passa del 21,8% (19.874) de població menor de nacionalitat estrangera, el 1991, al 19,5% (60.425) l'any 2001. *(Per consultar les dades de la població 0-17 anys per nacionalitat desagregades per sexe, dels tres àmbits territorials, veure la Taula D10 de l'Annex CD).*

2.2. DISTRICTES DE BARCELONA

TAULA 3. POBLACIÓ DE 0-17 ANYS PER EDAT I SEXE. DISTRICTES DE BARCELONA. 1991, 1996 I 2001

		1991			1996			2001		
		Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
Districte 1: Ciutat Vella	De 0 a 5 anys	1.784	1.502	3.286	1.655	1.652	3.307	1.975	1.842	3.817
	De 6 a 11 anys	1.967	1.774	3.741	1.631	1.555	3.186	1.567	1.456	3.023
	De 12 a 17 anys	2.926	2.679	5.605	2.047	1.928	3.975	1.753	1.592	3.345
	De 0 a 17 anys	6.677	5.955	12.632	5.333	5.135	10.468	5.295	4.890	10.185
	Població total	42.269	48.343	90.612	39.192	44.640	83.829	43.977	43.442	87.419
Districte 2: Eixample	De 0 a 5 anys	5.907	5.496	11.403	5.224	5.044	10.268	5.781	5.554	11.335
	De 6 a 11 anys	7.130	6.641	13.771	5.388	5.205	10.593	5.285	5.139	10.424
	De 12 a 17 anys	10.146	9.517	19.663	7.094	6.788	13.882	5.757	5.656	11.413
	De 0 a 17 anys	23.183	21.654	44.837	17.706	17.037	34.743	16.823	16.349	33.172
	Població total	124.491	149.791	274.282	111.686	137.091	248.777	112.733	137.096	249.829
Districte 3: Sants- Montjuïc	De 0 a 5 anys	4.650	4.172	8.822	3.911	3.758	7.669	3.911	3.708	7.619
	De 6 a 11 anys	5.661	5.352	11.013	4.307	4.070	8.377	3.877	3.749	7.626
	De 12 a 17 anys	7.489	6.884	14.373	5.532	5.359	10.891	4.428	4.257	8.685
	De 0 a 17 anys	17.800	16.408	34.208	13.750	13.187	26.937	12.216	11.714	23.930
	Població total	85.326	94.138	179.464	78.802	88.587	167.389	78.649	88.014	166.663
Districte 4: Les Corts	De 0 a 5 anys	2.558	2.270	4.828	1.921	1.890	3.811	1.847	1.733	3.580
	De 6 a 11 anys	3.158	2.967	6.125	2.288	2.175	4.463	1.991	1.895	3.886
	De 12 a 17 anys	4.470	4.099	8.569	3.023	2.956	5.979	2.406	2.248	4.654
	De 0 a 17 anys	10.186	9.336	19.522	7.232	7.021	14.253	6.244	5.876	12.120
	Població total	43.023	46.728	89.751	38.562	43.302	81.864	37.791	42.926	80.717
Districte 5: Sarrià-Sant Gervasi	De 0 a 5 anys	3.667	3.457	7.124	3.372	3.305	6.677	3.941	3.877	7.818
	De 6 a 11 anys	4.159	4.008	8.167	3.291	3.130	6.421	3.830	3.783	7.613
	De 12 a 17 anys	6.144	5.951	12.095	3.911	3.888	7.799	3.588	3.533	7.121
	De 0 a 17 anys	13.970	13.416	27.386	10.574	10.323	20.897	11.359	11.193	22.552
	Població total	68.350	79.887	148.237	58.962	70.614	129.576	60.298	72.466	132.764
Districte 6: Gràcia	De 0 a 5 anys	2.830	2.714	5.544	2.431	2.364	4.795	2.535	2.410	4.945
	De 6 a 11 anys	3.618	3.400	7.018	2.470	2.529	4.999	2.437	2.376	4.813
	De 12 a 17 anys	5.121	4.719	9.840	3.463	3.326	6.789	2.546	2.489	5.035
	De 0 a 17 anys	11.569	10.833	22.402	8.364	8.219	16.583	7.518	7.275	14.793
	Població total	58.863	69.745	128.608	52.326	63.426	115.752	51.831	62.569	114.400
Districte 7: Horta- Guinardó	De 0 a 5 anys	4.309	3.970	8.279	3.710	3.488	7.198	3.800	3.667	7.467
	De 6 a 11 anys	5.719	5.209	10.928	3.868	3.825	7.693	3.769	3.455	7.224
	De 12 a 17 anys	9.194	8.453	17.647	5.558	5.392	10.950	4.080	3.948	8.028
	De 0 a 17 anys	19.222	17.632	36.854	13.136	12.705	25.841	11.649	11.070	22.719
	Població total	88.608	95.949	184.557	80.620	89.210	169.830	78.518	87.492	166.010
Districte 8: Nou Barris	De 0 a 5 anys	4.366	4.107	8.473	3.543	3.499	7.042	3.710	3.479	7.189
	De 6 a 11 anys	6.093	5.510	11.603	3.965	3.791	7.756	3.539	3.413	6.952
	De 12 a 17 anys	9.389	8.904	18.293	5.930	5.594	11.524	4.092	3.876	7.968
	De 0 a 17 anys	19.848	18.521	38.369	13.438	12.884	26.322	11.341	10.768	22.109
	Població total	92.063	96.718	188.781	82.317	88.530	170.847	77.654	84.508	162.162
Districte 9: Sant Andreu	De 0 a 5 anys	3.881	3.594	7.475	3.095	3.054	6.149	3.235	3.110	6.345
	De 6 a 11 anys	5.281	4.824	10.105	3.604	3.413	7.017	3.141	3.045	6.186
	De 12 a 17 anys	7.139	6.538	13.677	5.101	4.868	9.969	3.806	3.554	7.360
	De 0 a 17 anys	16.301	14.956	31.257	11.800	11.335	23.135	10.182	9.709	19.891
	Població total	69.920	75.078	144.998	64.663	70.915	135.578	64.529	71.434	135.963
Districte 10: Sant Martí	De 0 a 5 anys	5.575	5.192	10.767	4.972	4.766	9.738	5.402	5.033	10.435
	De 6 a 11 anys	7.263	6.616	13.879	5.222	5.127	10.349	5.029	4.661	9.690
	De 12 a 17 anys	9.931	9.329	19.260	7.153	6.829	13.982	5.498	5.333	10.831
	De 0 a 17 anys	22.769	21.137	43.906	17.347	16.722	34.069	15.929	15.027	30.956
	Població total	103.070	111.182	214.252	97.847	107.513	205.360	99.244	108.713	207.957

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya i Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona.

Si observem la Taula 3 veiem que el districte de Barcelona amb més efectius de població de 0 a 17 anys l'any 2001 és el Districte de l'Eixample, amb 33.172, seguit per Sant Martí amb 30.956 efectius. Els districtes de Sants-Montjuïc, Horta-Guinardó, Sarrià-Sant Gervasi, Nou Barris i Sant Andreu tenen uns efectius que van de 20.000 a 24.000 menors d'edat. Els districtes amb menys efectius són Ciutat Vella, Les Corts i Gràcia, amb 10.185, 12.120 i 14.793,

respectivament. Respecte a l'any 1991, els 10 districtes han experimentat una disminució de la població menor d'edat.

A tots els districtes de Barcelona la proporció de població de 0 a 17 anys respecte a la població total del districte ha disminuït. Tot i així, aquesta disminució varia força en funció del districte (*Veure la Taula D4 de l'Annex CD*). Mentre que, des de 1991, en el districte de Sarrià-Sant Gervasi aquesta proporció només ha disminuït 1,5 punts percentuals, al districte de Sant Andreu ha perdut fins a 7 punts percentuals. Aquesta minsa variació en la proporció de Sarrià-Sant Gervasi explica que mentre que el 1991 estava en la setena posició quant a percentatge, el 2001 sigui el que ofereix una proporció més alta de població 0-17, amb un 17% respecte al total de la població del districte. D'altra banda, el 1991, el districte de Les Corts era el que tenia una proporció major, concretament un 21,8% i, al cap de 10 anys, encara presenta una proporció alta: un 15%, ja que, tot i la disminució que han patit tots els districtes, Les Corts és el que té la segona proporció més elevada. A l'altre extrem hi trobem Ciutat Vella que, 10 anys després, continua sent el districte amb una menor proporció de població de 0-17 anys, concretament un 11,7% respecte al total de la població, seguit per Gràcia amb un 12,9%.

Si ens fixem en la proporció dels grups d'edat (0-5 anys, 6-11 anys i 12-17 anys) de la població 0-17 dels districtes de Barcelona veiem que mentre que l'any 1991 la proporció de la franja d'edat de 12 a 17 anys era entre 3 i 5 punts percentuals superior a la proporció de la franja de 0 a 5 anys, en el cas dels districtes de Barcelona, igual que passa a la resta de territoris contemplats (Barcelona, Regió Metropolitana i Catalunya), l'any 2001 les proporcions dels tres grups d'edat s'igualen representant, cadascun, prop del 4-5% del total de la població.

En la majoria de districtes, segons les dades de l'any 2001, la proporció de la franja de 0-5 és una mica superior a la de la franja de 6-11 i en els casos de Ciutat Vella i Sarrià-Sant Gervasi supera també la proporció de la franja de 12-17 anys. El volum percentual de la franja d'edat de 0-5 anys varia poc en 10 anys, si es compara amb les altres dues franges d'edat. Així, la variació més alta l'experimenta el districte de Sarrià-Sant Gervasi (+1,1 punts percentuals), mentre que Gràcia i Horta-Guinardó mantenen els percentatges idèntics als de 1991. És precisament Sarrià-Sant Gervasi el districte amb una proporció major d'aquesta franja (5,9%).

D'altra banda, es dona una disminució generalitzada de les proporcions a tots els districtes respecte al total de la població dels grups de 6-11 anys i de 12-17 anys, tot i que aquest darrer experimenta una disminució més forta. La disminució més important de la proporció de població de la franja de 6 a 11 anys l'experimenta el districte de Sant Andreu, i és Sarrià-Sant Gervasi el districte que varia menys (- 0,2 punts percentuals) respecte al 1991. Torna a ser Sarrià-Sant Gervasi el que ofereix una proporció major d'aquesta franja: 5,7%, mentre que Ciutat Vella presenta la més baixa: 3,5% del total de població.

En darrer lloc, si ens fixem en la franja de 12 a 17 anys veiem que en tots els districtes disminueix força al llarg de 10 anys, arribant a baixar fins a 4,8 punts percentuals en els casos d'Horta-Guinardó i Nou Barris. Ciutat Vella és el districte on aquesta franja d'edat disminueix menys en termes percentuals, tant sols 2,4 punts percentuals. El districte de Les Corts és el que presenta una proporció més alta de població d'aquesta franja d'edat: concretament 5,8% del total de la població del districte; en canvi, Ciutat Vella ofereix la proporció menor: 3,8%.

Per últim, cal contemplar l'evolució en nombres absoluts de les franges d'edat. Així, veiem que en el cas de les franges de 6 a 11 anys i de 12 a 17 anys els efectius disminueixen a tots els districtes al llarg dels deu anys contemplats. D'altra banda, en el cas del grup de 0 a 5 anys, a la majoria de districtes es redueixen els efectius, tot i que en els casos de Ciutat Vella i Sarrià-Sant Gervasi s'incrementen.

2.3. COMARQUES DE LA REGIÓ METROPOLITANA³

TAULA 4. POBLACIÓ DE 0-17 ANYS PER EDAT I SEXE. COMARQUES DE LA REGIÓ METROPOLITANA. 1991, 1996 I 2001.

		1991			1996			2001		
		Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
Alt Penedès	De 0 a 5 anys	2.044	1.887	3.931	1.996	1.985	3.981	2.445	2.378	4.823
	De 6 a 11 anys	2.844	2.568	5.412	2.229	2.147	4.376	2.279	2.252	4.531
	De 12 a 17 anys	3.600	3.259	6.859	3.088	2.912	6.000	2.562	2.349	4.911
	De 0 a 17 anys	8.488	7.714	16.202	7.313	7.044	14.357	7.286	6.979	14.265
	Població total	34.801	35.062	69.863	36.467	36.729	73.196	40.530	40.446	80.976
Baix Llobregat	De 0 a 5 anys	19.893	18.544	38.437	18.960	18.133	37.093	22.590	21.255	43.845
	De 6 a 11 anys	26.579	24.641	51.220	20.786	19.899	40.685	20.248	19.201	39.449
	De 12 a 17 anys	36.555	34.154	70.709	28.582	27.230	55.812	22.187	20.889	43.076
	De 0 a 17 anys	83.027	77.339	160.366	68.328	65.262	133.590	65.025	61.345	126.370
	Població total	304.367	305.825	610.192	320.433	322.986	643.419	345.225	347.667	692.892
Barcelonès	De 0 a 5 anys	58.075	53.799	111.874	49.132	47.557	96.689	51.577	48.874	100.451
	De 6 a 11 anys	76.186	70.794	146.980	54.068	51.878	105.946	49.182	46.821	96.003
	De 12 a 17 anys	110.809	103.055	213.864	75.495	72.443	147.938	55.586	53.255	108.841
	De 0 a 17 anys	245.070	227.648	472.718	178.695	171.878	350.573	156.345	148.950	305.295
	Població total	1.101.983	1.200.154	2.302.137	1.011.858	1.119.520	2.131.378	995.814	1.097.856	2.093.670
Garraf	De 0 a 5 anys	2.364	2.260	4.624	2.642	2.627	5.269	3.611	3.338	6.949
	De 6 a 11 anys	3.088	2.932	6.020	2.782	2.744	5.526	3.081	3.136	6.217
	De 12 a 17 anys	4.083	3.787	7.870	3.648	3.592	7.240	3.296	3.167	6.463
	De 0 a 17 anys	9.535	8.979	18.514	9.072	8.963	18.035	9.988	9.641	19.629
	Població total	37.858	39.057	76.915	44.650	45.785	90.435	52.982	55.212	108.194
Maresme	De 0 a 5 anys	9.841	9.246	19.087	9.735	9.116	18.851	11.627	10.767	22.394
	De 6 a 11 anys	12.434	11.521	23.955	10.551	10.231	20.782	10.925	10.060	20.985
	De 12 a 17 anys	15.937	15.174	31.111	13.719	13.139	26.858	11.852	11.187	23.039
	De 0 a 17 anys	38.212	35.941	74.153	34.005	32.486	66.491	34.404	32.014	66.418
	Població total	143.811	149.292	293.103	156.893	161.998	318.891	176.486	180.059	356.545
Vallès Occidental	De 0 a 5 anys	21.890	20.143	42.033	21.207	20.003	41.210	24.955	23.133	48.088
	De 6 a 11 anys	27.741	25.639	53.380	23.293	22.199	45.492	22.624	21.324	43.948
	De 12 a 17 anys	37.063	34.540	71.603	30.346	28.866	59.212	24.766	23.233	47.999
	De 0 a 17 anys	86.694	80.322	167.016	74.846	71.068	145.914	72.345	67.690	140.035
	Població total	320.657	329.042	649.699	338.255	347.345	685.600	364.039	372.643	736.682
Vallès Oriental	De 0 a 5 anys	8.590	8.156	16.746	8.905	8.648	17.553	10.808	10.371	21.179
	De 6 a 11 anys	11.621	10.586	22.207	9.515	9.152	18.667	9.897	9.433	19.330
	De 12 a 17 anys	15.148	14.036	29.184	12.810	12.059	24.869	10.484	9.871	20.355
	De 0 a 17 anys	35.359	32.778	68.137	31.230	29.859	61.089	31.189	29.675	60.864
	Població total	130.879	131.634	262.513	142.024	143.105	285.129	160.935	160.496	321.431

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya i Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona.

³ Comarques de la Regió Metropolitana: Alt Penedès, Baix Llobregat, Barcelonès, Garraf, Maresme, Vallès Occidental i Vallès Oriental.

La Taula 4 ens mostra que la comarca de la Regió Metropolitana amb més efectius de població de 0-17 anys l'any 2001 és el Barcelonès, amb 305.295, seguida pel Vallès Occidental, amb 140.035 i del Baix Llobregat, amb 126.370 efectius. El Maresme, amb 66.418, i el Vallès Oriental, amb 60.864 efectius, representen la situació intermèdia pel que fa a nombres absoluts. Per últim, l'Alt Penedès i el Garraf són les que presenten un nombre més baix de població menor d'edat: 14.265 i 19.629 respectivament. Respecte al 1991 i al llarg de 10 anys, pràcticament en totes les comarques contemplades el nombre d'efectius ha sofert una disminució, tanmateix el Garraf ha incrementat el nombre de població 0-17 en 1.115 efectius, val a dir que en aquesta comarca també ha augmentat la població total.

A totes les comarques de la Regió Metropolitana la proporció de població menor ha disminuït al llarg de deu anys, aquesta disminució va de 8 a 5 punts percentuals (*Veure taula D5 de l'Annex CD*). Tot i així, entre el 1991 i el 2001, la població 0-17 presenta diferents evolucions en funció de la comarca. El 1991, el Baix Llobregat era la comarca amb un percentatge més elevat de població 0-17: 26,3 % sobre el total de la població de la comarca. L'any 2001, són el Vallès Occidental i el Vallès Oriental les que tenen un percentatge més elevat de població menor: 19% i 18,9%, respectivament. A l'altre extrem hi trobem el Barcelonès que, tot i ser la comarca amb majors efectius, és la que presenta una proporció menor de població 0-17 (14,6%). Ja el 1991 aquesta comarca era la que representava el percentatge més baix. La disminució més important de la proporció de població 0-17 respecte al total de la població l'ha experimentat el Baix Llobregat, disminuint uns 8 punts percentuals. D'altra banda, l'Alt Penedès és la comarca on el percentatge ha disminuït menys, al voltant d'uns 5 punts percentuals.

Pel que fa a la proporció dels grups d'edat de la població de 0-17 anys a les comarques de la Regió Metropolitana podem afirmar que el tipus d'evolució que ha sofert cada grup d'edat (0-5 anys, 6-11 anys i 12-17 anys) al llarg de deu anys és força similar entre les set comarques. Així doncs, mentre que el 1991 la proporció de població de 12 a 17 anys era entre 4 i 5 punts percentuals superior a la de 0 a 5 anys a totes les comarques, l'any 2001 les proporcions de cada grup d'edat respecte al total de la població arriben a uns nivells molt iguals entre sí, tant entre cada grup d'edat com entre comarques: la proporció va del 4,6 al 6,6% del total de la població. Tanmateix, si ens fixem en la variabilitat de proporció dels tres grups d'edat dins de cada comarca, concloem que aquesta no supera els 0,6 punts percentuals.

Com ja hem dit, cada grup d'edat evoluciona de forma similar en el conjunt de comarques, així doncs, la proporció que la primera infància (0 a 5 anys) representa respecte al total de la població de cada comarca s'ha mantingut igual al llarg dels 10 anys contemplats, a totes les comarques, de manera que la màxima variació respecte al 1991 és de 0,4 punts percentuals. D'altra banda, la clara disminució de les franges d'edat de 6 a 11 anys i de 12 a 17 anys també és comuna a totes les comarques. Pel que fa a la proporció de població de 6 a 11 anys disminueix al conjunt de comarques entre 1,8 i 2,7 punts percentuals respecte al 1991. El Baix Llobregat és la comarca on la proporció d'aquesta franja d'edat disminueix més: passant del 8,4% el 1991 al 5,7% el

2001. D'altra banda, el Barcelonès és la comarca on disminueix menys la proporció d'aquesta franja (-1,8 punts percentuals). Per últim, a les set comarques, la franja adolescent (12 a 17 anys), tal com succeeix en els casos de Barcelona o Catalunya, és la que pateix la reducció percentual més important. Aquest augment va dels 3,7 als 5,4 punts percentuals, corresponents a l'Alt Penedès i el Baix Llobregat, respectivament.

Si ens fixem en l'evolució dels nombres absoluts de les diferents comarques i franges d'edat des del 1991 al 2001 podem afirmar que els efectius de la primera infància augmenten a totes les comarques excepte al Barcelonès, on disminueixen una mica, i que els efectius de les franges d'edat de 6 a 11 anys i de 12 a 17 anys disminueixen a les set comarques sense excepció.

3. EVOLUCIÓ DE LA FECUNDITAT I LA NATALITAT

3.1. BARCELONA, REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA I CATALUNYA

A Barcelona ciutat, però també a la Regió Metropolitana i a Catalunya hi havia hagut un descens important i constant de la natalitat i la fecunditat. Tot i així, les darreres dades apunten que, des del 1998, s'està efectuant una recuperació, la qual s'explica, sobretot, pels infants nascuts de mares de nacionalitat no espanyola.

TAULA 5. INDICADORS DE NATALITAT I FECUNDITAT. BARCELONA, REGIÓ METROPOLITANA, CATALUNYA, ESPANYA I UE-15. 1985, 1986, 1991, 1996, 1998, 1999, 2000, 2001 I 2002.

		1985	1986	1991	1996	1998	1999	2000	2001	2002
Naixements	Barcelona	16.482	-	13.526	12.556	12.004	12.559	13.068	13.113	13.759
	Regió Metropolitana	45.663	-	39.133	37.944	39.363	41.670	44.438	45.318	47.744
	Catalunya	64.433	-	56.162	54.602	56.572	59.359	63.489	64.722	68.315
	Espanya	456.298	-	395.989	362.626	365.193	380.130	397.632	406.380	416.518
	UE-15	4.630.000	-	4.274.700	4.289.800	4.034.800	4.007.500	-	4.010.600	-
Indicador Conjuntural de Fecunditat 1	Barcelona	-	1,20	1,10	1,10	1,00	1,10	1,10	1,10	1,20
	Catalunya	-	1,37	1,22	1,15	1,18	1,23	1,31	1,32	1,33
	Espanya	1,64	-	1,33	1,17	1,15	1,20	1,23	1,24	1,26
	UE-15	1,60	-	1,53	1,44	1,45	1,45	1,48	1,47	-
Taxa de Natalitat 2	Barcelona	-	8,50	7,70	7,90	7,80	8,10	8,30	8,30	8,50
	Catalunya	-	10,09	9,23	8,94	9,22	9,63	10,20	10,30	10,60
	Espanya	-	11,30	10,10	9,10	9,20	9,58	9,91	10,03	10,14
	UE-15	-	11,90	11,70	10,80	10,70	10,60	10,70	10,60	10,60
Edat Mitjana a la Maternitat	Barcelona	-	28,70	30,00	31,40	31,40	32,00	31,60	32,00	32,00
	Regió Metropolitana	29,30	-	29,20	30,50	31,20	31,00	31,70	31,20	31,20
	Catalunya	-	28,50	29,30	30,50	30,80	30,90	30,90	30,90	30,90
	Espanya	28,40	-	29,00	30,10	30,60	30,70	30,70	30,90	-
	UE-15	27,60	-	28,30	28,98	29,10	-	29,40/29,00(**)	-	-

(**) UE-25.

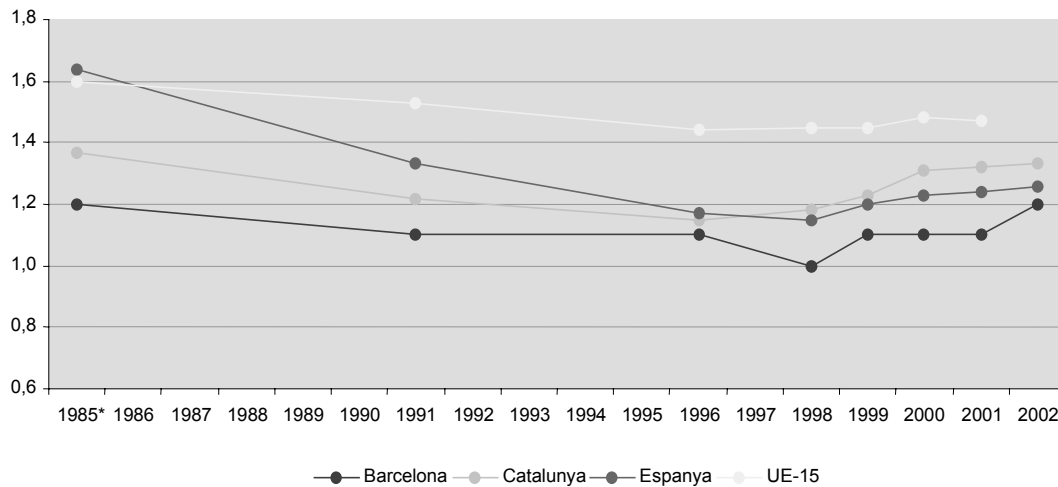
1 L'indicador conjuntural de fecunditat mesura el nombre mitjà de fills per dona en edat fèrtil (15 a 49 anys).

2 La taxa de natalitat fa referència al quocient entre el nombre de nascuts vius registrats en un any determinat i la població del mateix any.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades del Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona; Institut d'Estadística de Catalunya; *Instituto Nacional de Estadística* i EUROSTAT.

Si ens fixem en l'evolució del nombre total de naixements (Taula 5) es fa evident el descens experimentat des de mitjans de la dècada dels setanta i fins 1996-1998, tant a Barcelona com a altres àrees territorials, com la Regió Metropolitana, Catalunya, l'Estat Espanyol i la Unió Europea. Tot i així, a partir de 1998 es percep un lleuger increment del nombre de naixements. Així, a la ciutat de Barcelona, mentre que des de 1985 a 1998 el volum de naixements havia disminuït fins a 4.478 efectius, en el període del 1998 al 2002 la recuperació és de 1.755 efectius, arribant a una xifra total de 13.759 naixements.

FIGURA 3. INDICADOR CONJUNTURAL DE FECUNDITAT¹. BARCELONA, CATALUNYA, ESPANYA I UE-15. 1985, 1991, 1996, 1998, 1999, 2000, 2001 i 2002.

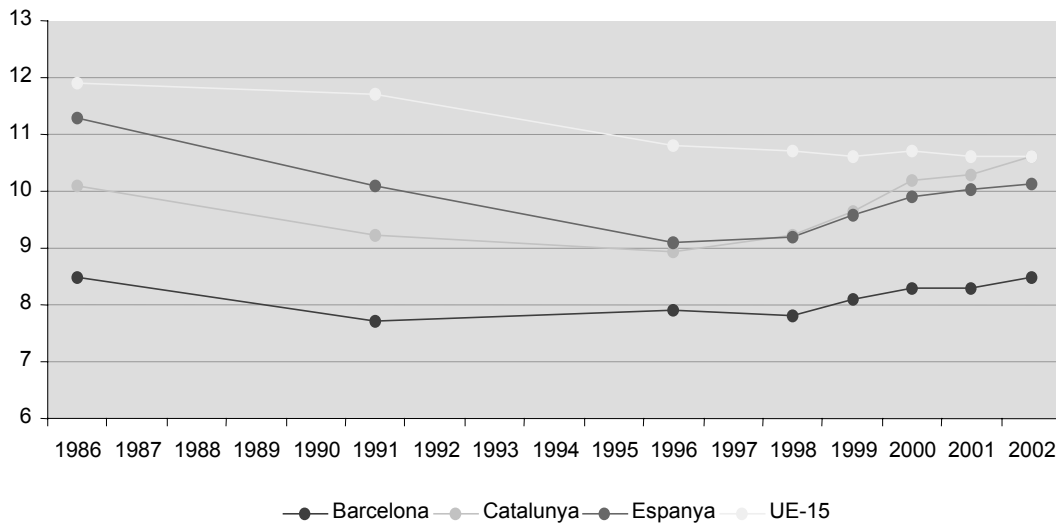
(*) En els casos de Barcelona i Catalunya es tracta de dades de 1986.

¹ L'indicador conjuntural de fecunditat mesura el nombre mitjà de fills per dona en edat fèrtil (de 15 a 49 anys).

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades del Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona; Institut d'Estadística de Catalunya; *Instituto Nacional de Estadística* i EUROSTAT.

Pel que fa a l'Indicador Conjuntural de Fecunditat (nombre mitjà de fills per dona en edat fèrtil: de 15 a 49 anys), del 1986 al 2002, Barcelona s'ha mantingut per sota dels nivells d'altres territoris com Catalunya, Espanya i la Unió Europea. L'evolució d'aquest indicador (Figura 3) mostra la lleugera recuperació que s'ha donat en els darrers anys. Així, mentre que a Barcelona del 1986 al 1998 s'havia passat d'1,2 a 1,0 fills per dona, a l'any 2002 s'ha tornat a assolir el nivell d'1,2 fills per dona. En el cas de Catalunya, el 2002 s'arriba a 1,3 fills per dona, mentre que a Espanya aquest indicador és de 1,26. Al conjunt de la Unió Europea (dels 15) l'indicador conjuntural de fecunditat es manté força més alt el 2001: 1,47 fills per dona.

FIGURA 4. TAXA DE NATALITAT¹. BARCELONA, CATALUNYA, ESPANYA I UE-15. 1986, 1991, 1996, 1998, 1999, 2000, 2001 I 2002.

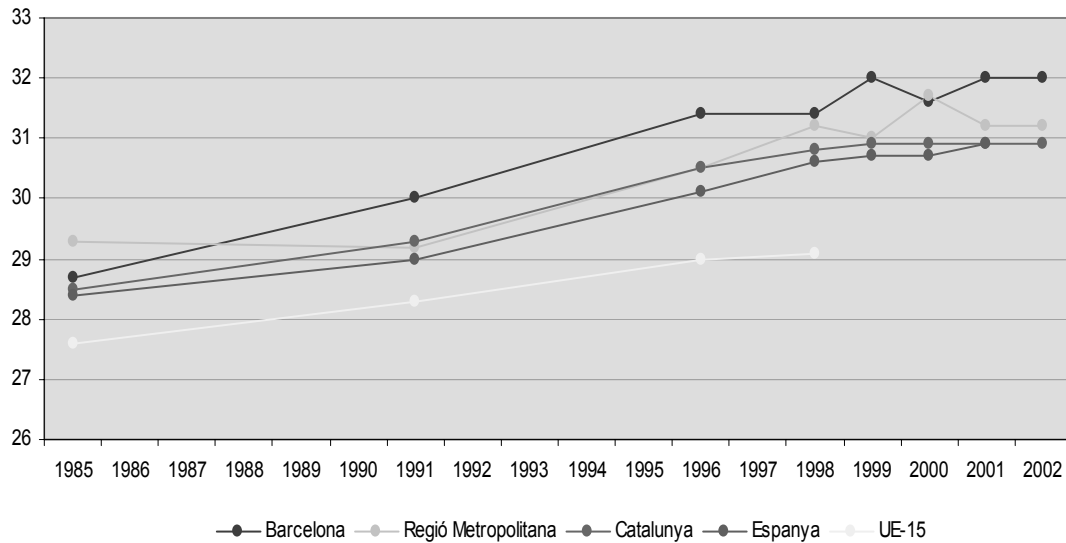

¹ La taxa de natalitat fa referència al quocient entre el nombre de nascuts vius registrats en un any determinat *t* i la població del mateix any.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades del Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona; Institut d'Estadística de Catalunya; *Instituto Nacional de Estadística* i EUROSTAT.

La taxa de natalitat (Figura 4) també mostra aquesta recuperació a partir de l'any 1998 per a tots els territoris contemplats, excepte per la Unió Europea que, tot i tenir les taxes més altes al llarg del període (1986-2002), no mostra signes d'un increment, tot i que es manté més o menys constant durant els darrers anys. Barcelona és el territori que mostra la taxa més baixa al llarg del període, tot i la recuperació dels últims anys, arribant, el 2002, a una taxa de natalitat de 8,5. En el cas de Catalunya i d'Espanya, la recuperació és significativa, sobretot en el cas de Catalunya, que passa d'una taxa de 9,22 el 1998 a una de 10,6 l'any 2002, arribant al mateix nivell que la Unió Europea per aquest any.

FIGURA 5. EDAT MITJANA A LA MATERNITAT. BARCELONA, REGIÓ METROPOLITANA, CATALUNYA, ESPANYA I UE-15. 1985, 1991, 1996, 1998, 1999, 2000, 2001 I 2002.

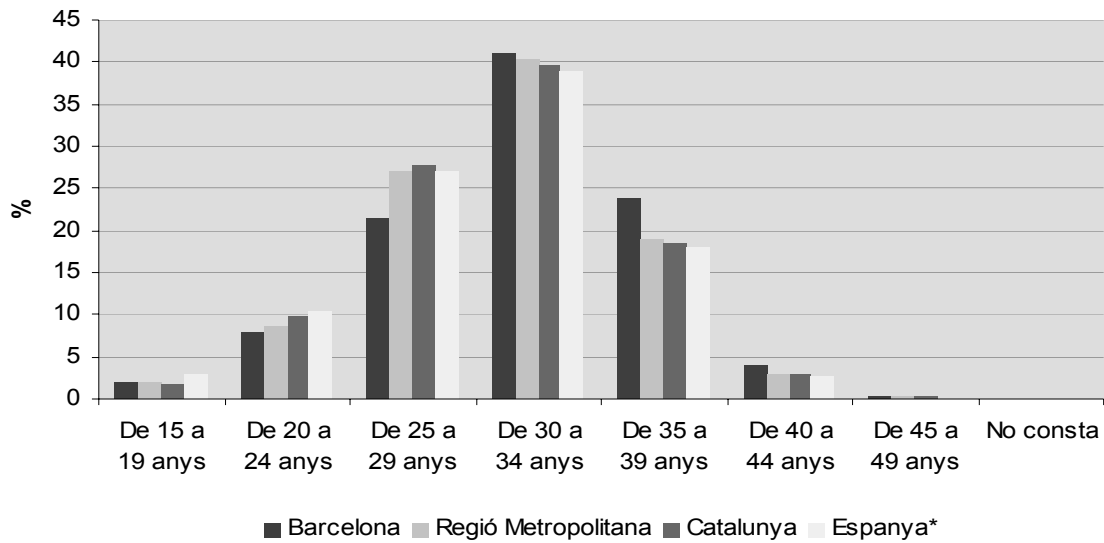

Nota: Les dades de la figura corresponents a l'any 1985 en els casos de Barcelona i Catalunya es tracta de dades de 1986.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades del Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona; Institut d'Estadística de Catalunya; *Instituto Nacional de Estadística* i EUROSTAT.

D'altra banda, al llarg dels darrers anys l'edat mitjana a la maternitat ha anat augmentant (Figura 5), i Barcelona és el territori contemplat on s'ha incrementat més; ha passat de l'edat mitjana de 28,7 l'any 1986, a la de 32 l'any 2002, essent per aquest darrer any més alta que en el cas de la Regió Metropolitana (31,2) i Catalunya (30,9). Aquest increment de l'edat mitjana a la maternitat s'inscriu en el context d'una emancipació tardana dels joves de casa dels pares, de les dificultats per trobar feina estable i fer front a les despeses que es deriven de la compra o lloguer d'un habitatge, de poder fer front a les despeses econòmiques de tenir fills, així com de les dificultats per conciliar vida laboral i vida familiar, tenint en compte que actualment, en la majoria dels casos, els dos membres de la parella treballen en l'àmbit productiu.

FIGURA 6. NAIXEMENTS PER EDAT DE LA MARE. BARCELONA, REGIÓ METROPOLITANA, CATALUNYA I ESPANYA. 2002.

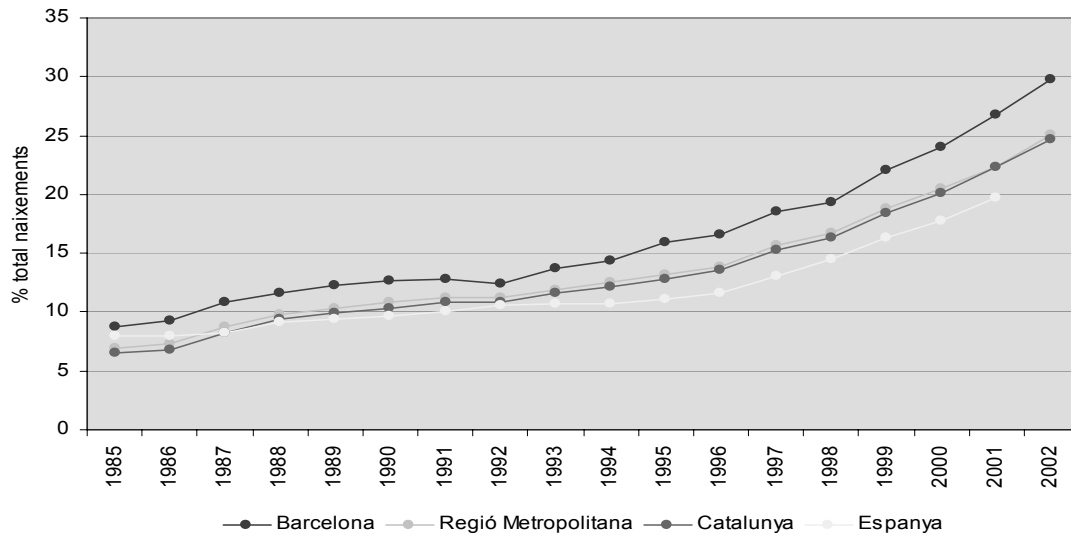

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

*Font: Moviment Natural de la Població 2001. *Instituto Nacional de Estadística*.

Paral·lelament a aquest increment de l'edat mitjana a la maternitat, també ha variat la composició per grups d'edat de la mare segons el volum de naixements. Actualment, tant a Barcelona com a altres zones territorials, com Catalunya o l'Estat Espanyol, la major part dels naixements es donen en mares de 30 a 34 anys, amb força distància del volum de la resta de franges d'edat. Així, a Barcelona, durant l'any 2002 (Figura 6), més del 40% de naixements es donen en mares de 30 a 34 anys, proporció similar a la dels altres territoris. D'altra banda, mentre que a Barcelona la proporció de naixements en mares de 35 a 39 anys (23,7%) és més gran que la proporció en la franja de 25 a 29 anys (21,4%), a la resta de territoris contemplats succeeix a la inversa: la franja de 25 a 29 anys agrupa un percentatge al voltant del 27% i la franja de 35 a 39 anys agrupa una proporció al voltant del 18%. D'altra banda, els naixements en mares de 15 a 19 anys representen una proporció al voltant del 2% a tots els territoris, si bé al conjunt de l'Estat Espanyol la proporció és més elevada (2,9%). Per últim, la franja d'edat de 45 a 49 anys representa una proporció molt reduïda, inferior al 0,2%. *(Per a consultar les taules de naixements per edat de la mare amb l'evolució en nombres absoluts i relatius de Barcelona, la Regió Metropolitana i Catalunya dels anys 1991, 1996, 1999, 2001 i 2002, així com les dades de l'any 2002 per Espanya, veure la Taula D14 de l'Annex CD).*

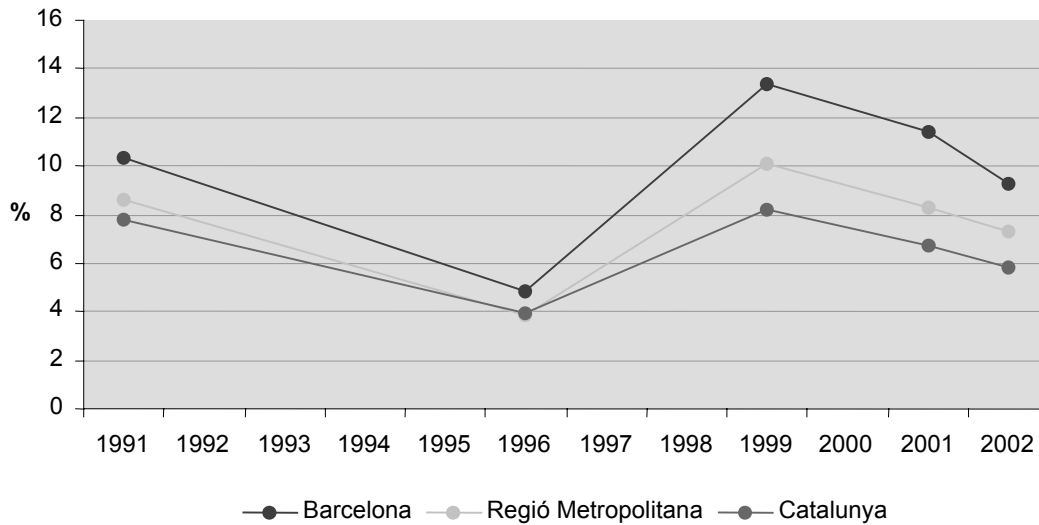
FIGURA 7. NAIXEMENTS FORA DEL MATRIMONI. BARCELONA, REGIÓ METROPOLITANA, CATALUNYA I ESPANYA. 1985-2002

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya i de *el Instituto Nacional de Estadística*.

El percentatge de naixements fora del matrimoni en relació al total de naixements durant el període que va del 1985 al 2002 s'ha triplicat en els diferents àmbits territorials: Barcelona, Regió Metropolitana, Catalunya i Espanya (Figura 7). Cal assenyalar que, durant aquest període, la ciutat de Barcelona és la que manté una proporció més alta de naixements fora del matrimoni, arribant, l'any 2002, al 29,8% (4.104 efectius) del total de naixements, mentre que a la Regió Metropolitana i a Catalunya és del 25,0% (11.939) i del 24,7% (16.894), respectivament. Les dades referents a l'Estat Espanyol es mantenen per sota pràcticament durant tot el període, arribant a una proporció de 19,7% l'any 2001. Tenint en compte aquesta evolució a tots els àmbits territorials durant els darrers anys, i sobretot a la ciutat de Barcelona, sembla evident que la tendència és que la proporció de naixements fora del matrimoni s'incrementi en el futur en paral·lel a l'increment de les parelles de fet. *(Per consultar les dades sobre naixements fora del matrimoni per Barcelona, Regió Metropolitana, Catalunya i Espanya [1985-2002] veure la Taula D17 de l'Annex CD. Per consultar les dades sobre naixements fora del matrimoni per edat de la mare per Barcelona, Regió Metropolitana i Catalunya [1986, 1991, 1996, 2001 i 2002] veure la Taula D18 de l'Annex CD).*

FIGURA 8. NAIXEMENTS EN SEGONES NÚPCIES O POSTERIORIS. BARCELONA, REGIÓ METROPOLITANA I CATALUNYA. 1991, 1996, 1999, 2001, 2002.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

Mentre que han augmentat notablement els naixements fora del matrimoni, els naixements fruit de segones unions matrimonials o posteriors han experimentat una disminució des de l'any 1999, tal i com es pot observar a la *Figura 8*, en els tres àmbits territorials contemplats (Barcelona, Regió Metropolitana i Catalunya). El 1991 la ciutat de Barcelona tenia una proporció de naixements de segones núpcies o posteriors que representava el 10,3% (1.393 efectius) del total de naixements. Tant a Barcelona com a la resta d'àmbits territorials contemplats, aquesta proporció disminueix durant els següents anys fins el 1996, quan s'arriba, en el cas de Barcelona, a una proporció de 4,8% (606 efectius) respecte del total. Del 1996 al 1999 s'experimenta un increment significatiu tant pel que fa als efectius com pel que fa a la proporció relativa al total de naixements. A la ciutat de Barcelona, s'arriba a una proporció del 13,4% (1.682 efectius), percentatge que anirà disminuint fins a arribar al 9,3% (1.275) de l'any 2002. (*Veure la Taula D21 de l'Annex CD*). L'explicació es troba també en l'increment de segones parelles que no es casen i es mantenen com a parelles de fet.

3.2. COMARQUES DE LA REGIÓ METROPOLITANA

TAULA 6. INDICADORS DE NATALITAT I FECUNDITAT. COMARQUES DE LA REGIÓ METROPOLITANA. 1985, 1991, 1996, 1998, 1999, 2000, 2001 I 2002

		1985	1991	1996	1998	1999	2000	2001	2002
Naixements	Alt Penedès	715	634	647	722	694	811	863	972
	Baix Llobregat	6.904	6.064	6.049	6.810	7.292	7.810	8190	8602
	Barcelonès	23.705	19.166	17.336	17.066	17.710	18.459	18482	19480
	Garraf	870	837	883	970	1.083	1.160	1206	1.342
	Maresme	3.252	3.095	3.165	3.294	3.606	3.995	3958	4.042
	Vallès Occidental	7.451	6.688	6.911	7.403	7.803	8.467	8818	9.166
	Valès Oriental	2.766	2.649	2.953	3.098	3.482	3.736	3801	4140
	Total	45.663	39.133	37.944	39.363	41.670	44.438	45.318	47.744
Indicador Conjuntural de Fecunditat 1	Alt Penedès	-	1,2	1,2	-	-	-	1,3	-
	Baix Llobregat	-	1,3	1,1	-	-	-	1,3	-
	Barcelonès	-	1,1	1,1	-	-	-	1,1	-
	Garraf	-	1,4	1,2	-	-	-	1,3	-
	Maresme	-	1,4	1,2	-	-	-	1,3	-
	Vallès Occidental	-	1,3	1,2	-	-	-	1,4	-
	Valès Oriental	-	1,3	1,2	-	-	-	1,4	-
	Total	-	1,3	1,2	-	-	-	1,3	-
Taxa de Natalitat 2	Alt Penedès	10,2	8,7	8,8	9,7	8,4	10,2	10,0	11,8
	Baix Llobregat	11,3	9,4	9,4	10,4	10,9	11,3	11,3	12,1
	Barcelonès	10,3	9,0	8,1	8,1	8,4	8,8	8,8	9,1
	Garraf	11,3	9,3	9,8	10,1	10,9	10,8	10,7	12,0
	Maresme	11,1	9,7	9,9	10,0	10,7	11,2	11,2	11,0
	Vallès Occidental	11,5	9,8	10,1	10,6	11,1	11,6	11,5	12,2
	Valès Oriental	10,5	9,3	10,4	10,5	11,5	11,7	11,6	12,6
	Total	10,9	9,3	9,5	9,9	10,3	10,8	10,7	11,5
Edat Mitjana a la Maternitat	Alt Penedès	-	28,8	30,2	30,6	30,6	30,8	30,5	30,7
	Baix Llobregat	-	28,9	30,1	30,6	31,1	30,9	31,0	31,0
	Barcelonès	-	29,6	30,9	31,3	31,5	31,5	31,4	31,5
	Garraf	-	28,8	30,3	30,7	30,8	30,7	30,8	30,8
	Maresme	-	29,1	30,2	30,8	30,8	31,0	31,0	31,2
	Vallès Occidental	-	28,9	30,1	30,5	30,7	30,9	30,9	31,1
	Valès Oriental	-	28,9	30,0	30,7	30,7	30,9	30,7	31,1
	Total	-	29,0	30,3	30,7	30,9	31,0	30,9	31,1

1 L'indicador conjuntural de fecunditat mesura el nombre mitjà de fills per dona en edat fèril (de 15 a 49 anys).

2 La taxa bruta de natalitat fa referència quocient entre el nombre de nascuts vius registrats en un any determinat i la població del mateix any.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

Si ens fixem en l'evolució de la natalitat i la fecunditat de les comarques de la Regió Metropolitana, podem veure com segueixen una evolució similar a la resta de territoris que ja hem comentat. Així, després d'uns anys de descens dels indicadors de natalitat i fecunditat, entre els anys 1996 i 1998 es dona una recuperació que en general es va incrementant fins l'any 2002.

Pel que fa a l'evolució del nombre de naixements a totes les comarques, excepte el Barcelonès, els efectius de l'any 2002 són superiors als de 1985. Després d'un important descens, es dona un increment que en la majoria de comarques es percep a partir de 1996. Les comarques del Garraf, el Maresme, el Vallès Occidental i el Vallès Oriental, des de l'any 1996, no han deixat d'incrementar el seu nombre de naixements. L'any 2002 la comarca on tenen lloc més naixements és el Barcelonès (19.480) i la comarca on neixen menys infants és l'Alt Penedès (972). Tant una com l'altra ja a l'any 1985 representaven aquests dos extrems.

Pel que fa a l'Indicador Conjuntural de Fecunditat veiem que, si bé les dades de l'any 2001 són superiors a les de 1996, pràcticament a totes les comarques, en alguns casos resten igual (Baix Llobregat i Barcelonès) o per sota (Garraf i Maresme) de les de 1991. Les dues comarques que l'any 2001 tenen uns indicadors més alts són el Vallès Occidental i el Vallès Oriental, concretament tenen 1,4 fills per dona. D'altra banda, el Barcelonès és la comarca amb l'indicador més baix: 1,1 fills per dona. Ja a l'any 1991 era la que tenia la mitjana de fills per dona més baixa i, concretament, igual que la del 2001.

Pel que fa a la taxa de natalitat veiem que, de les comarques de la Regió Metropolitana, després del descens accentuat entre el 1996 i el 1998, la taxa es recupera per assolir, l'any 2002, nivells superiors als de 1985 en totes les comarques excepte el Barcelonès, que tot i una lleugera recuperació tardana a partir del 1999 no aconsegueix superar la taxa de 1985. A més, és també el Barcelonès la comarca que el 2002 té la taxa més baixa: 9,1, mentre que el Vallès Oriental és la que la ofereix més alta: 12,6.

L'edat mitjana a la maternitat, en general, ha anat augmentant a totes les comarques durant el període que va de 1991 a 2002. El Barcelonès és la comarca amb l'edat mitjana a la maternitat més alta, tant l'any 1991 (29,6) com el 2002 (31,5), mentre que l'Alt Penedès i el Garraf són les comarques que la tenen més baixa, tant el 1991 (28,8 ambdues comarques) com el 2002 (30,7 i 30,8, respectivament). El Vallès Occidental i el Vallès Oriental són les comarques on l'edat mitjana a la maternitat ha augmentat més: concretament 2,2 anys.

En referència als naixements per edat de la mare (*Veure la Taula D16 de l'Annex CD*), veiem que els naixements de mares de 15 a 19 anys, després d'un important descens a totes les comarques, de la proporció sobre el total de naixements, en alguns casos es dona cert increment en els darrers anys, com per exemple en el cas del Garraf. Tot i així, a totes les comarques les proporcions del 2002 per aquesta franja d'edat de la mare es mantenen per sota de les de 1991. És precisament el Garraf la comarca amb una proporció més alta de naixements en mares de 15 a 19 anys; concretament l'any 2002, el 2,5% del total de naixements per aquest any i aquest territori. D'altra banda, el Maresme és la comarca on l'any 2002 es registra una proporció més baixa de naixements per aquesta franja d'edat: 1,4%. El Barcelonès és la comarca on, proporcionalment, neixen més infants de mares majors de 35 anys, així com de majors de 40 anys, mentre que l'Alt Penedès és on en neixen menys amb mares d'aquesta franja d'edat.

Si ens fixem en els naixements fora del matrimoni de les comarques de la Regió Metropolitana (*Veure la Taula D19 de l'Annex CD, i per consultar els naixements fora del matrimoni per edat de la mare de les comarques de la Regió Metropolitana, veure la Taula D20 de l'Annex CD*), en primer lloc cal remarcar que a totes les comarques, durant el període de 1991 a 2002, es dona un creixement ininterromput de les proporcions de naixements fora del matrimoni sobre el total de naixements, en paral·lel a l'increment de parelles de fet. Tot i així, la comarca on aquest percentatge efectua l'augment més gran és el Barcelonès, on passa de representar el 13,1% l'any 1991 al 29,7% del total

de naixements l'any 2002. L'Alt Penedès és la comarca on els naixements fora del matrimoni creixen menys a nivell percentual. L'any 2002 és precisament el Barcelonès la comarca amb una proporció més alta d'aquest tipus de naixements (29,7%), mentre que el Baix Llobregat és on tenen lloc menys naixements d'aquest tipus en relació al total de naixements (20,9%).

L'evolució de la proporció de naixements en segones núpcies o posteriors (*Veure la Taula D22 de l'Annex CD*), des del 1991 al 2002, a les diferents comarques de la Regió Metropolitana, és força similar; pràcticament en tots els casos té lloc una forta davallada que es percep ja l'any 1996, el 2001 hi ha una recuperació per tornar a descendir l'any 2002. El Barcelonès és la comarca amb una proporció més alta de naixements en segones núpcies o posteriors sobre el total de naixements, concretament un 8,8%, i l'Alt Penedès és la comarca amb una proporció més baixa: 4,9%. Els nivells del 2002, en la majoria de casos, són inferiors als de 1991, excepte en els casos del Vallès Occidental i el Vallès Oriental que els superen.

Queda evidenciat que la comarca del Barcelonès representa un cas diferenciat i excepcional respecte la resta de comarques de la Regió Metropolitana.

4. SÍNTESI

4.1. ESTRUCTURA I EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ DE 0 A 17 ANYS

- A la Ciutat de Barcelona, a la Regió Metropolitana i al conjunt de Catalunya, la proporció de població de 0 a 17 anys, respecte al total de la població, ha experimentat una davallada, en el període que va del 1991 al 2001. L'any 2001 Barcelona és el territori que presenta menys proporció de població de 0 a 17 anys (14,1%) i més proporció de població major de 60 anys (27,0%). Així doncs, el procés d'envelliment de la població, que afecta totes les societats occidentals, es mostra especialment accentuat a la ciutat de Barcelona.
- A Barcelona, a la Regió Metropolitana i al conjunt de Catalunya, l'Índex de dependència juvenil ha disminuït significativament al llarg de les darreres dues dècades. Concretament a Barcelona ha disminuït un 55,9% en el període que va de 1981 a 2002.
- A la ciutat de Barcelona, la proporció de menors dins la població total de la ciutat s'acosta molt a la proporció de menors estrangers entre el total de població estrangera. Val a dir que del 1991 al 2001 aquesta població menor de nacionalitat estrangera, de la mateixa manera que succeeix amb el conjunt de la població de 0-17 anys, ha disminuït uns cinc punts percentuals en termes relatius a la població total estrangera, però ha augmentat molt en termes absoluts. L'any 2001 es compta amb el 14,6% respecte a la població total estrangera (13.902 efectius). Pel que fa a la Regió Metropolitana i el conjunt de Catalunya, es pot afirmar que l'evolució i la situació actual

d'aquests col·lectius són molt similars a les descrites per la ciutat de Barcelona.

- A tots els districtes de Barcelona la proporció de població de 0 a 17 anys respecte a la població total del districte ha disminuït. Però aquesta disminució varia força en funció del districte. Del 1991 al 2001 el districte de Sant Andreu és el que perd més població menor en proporció a la població total, mentre que Sarrià-Sant Gervasi és on la proporció disminueix menys. Tanmateix, l'any 2001 Sarrià-Sant Gervasi és el districte que ofereix una proporció més alta de població 0-17. Ciutat Vella és el districte que al llarg de 10 anys s'ha mantingut amb la menor proporció de població menor.
- En els districtes de Barcelona, l'any 2001, les proporcions dels tres grups d'edat (0-5 anys, 6-11 anys i 12-17 anys) s'igualen representant cadascuna prop del 4-5% del total de la població. En la majoria de districtes, la proporció de la franja de 0-5 és una mica superior a la de la franja de 6-11, i en els casos de Ciutat Vella i Sarrià-Sant Gervasi supera també la proporció de la franja de 12-17 anys. El volum percentual de la franja d'edat de 0-5 anys varia poc en 10 anys, si es compara amb les altres dues franges d'edat.
- A totes les comarques de la Regió Metropolitana, la proporció de població menor ha disminuït al llarg de deu anys, aquesta disminució de la proporció va de 8 a 5 punts percentuals. L'any 2001, el Vallès Occidental i el Vallès Oriental són les comarques amb un percentatge més elevat de població menor: 19% i 18,9%, respectivament. A l'altre extrem hi trobem el Barcelonès que, tot i ser la comarca amb majors efectius, és la que presenta una proporció menor de població de 0-17 anys (14,6%).
- Al llarg de deu anys (1991-2001) l'evolució de la proporció dels tres grups d'edat de la població menor a les comarques de la Regió Metropolitana és força similar entre les set comarques.

4.2. EVOLUCIÓ DE LA FECUNDITAT I LA NATALITAT

- Tot i el descens important i constant de la natalitat i fecunditat a Barcelona ciutat, però també a la Regió Metropolitana i a Catalunya, les darreres dades apunten que, des del 1998, s'està donant una recuperació, la qual s'explica pels infants nascuts de mares de nacionalitat no espanyola.
- A partir de 1996 i 1998 es percep un lleuger increment en el nombre de naixements a tots els territoris contemplats.
- Pel que fa al nombre mitjà de fills per dona en edat fèrtil (de 15 a 49 anys) (Indicador Conjuntural de Fecunditat), del 1985 al 2002, Barcelona s'ha mantingut per sota dels nivells d'altres territoris com Catalunya, Espanya i la Unió Europea. Tanmateix, aquest indicador

també mostra la recuperació que s'ha donat en els darrers anys: mentre que a Barcelona del 1985 al 1998 s'havia passat de 1,2 a 1,0 fills per dona, durant l'any 2002 s'ha tornat a assolir el nivell de 1,2 fills per dona.

- La taxa de natalitat també mostra aquesta recuperació per a tots els territoris contemplats, a partir de l'any 1998. Barcelona és el territori amb la taxa més baixa al llarg del període, tot i la recuperació dels últims anys, arribant a una taxa de natalitat de 8,5, el 2002. En el cas de Catalunya i d'Espanya la recuperació és força important, sobretot en el cas de Catalunya que l'any 2002 assoleix una taxa de 10,6, arribant al mateix nivell que la Unió Europea per aquest any.
- Al llarg dels darrers anys, l'edat mitjana a la maternitat ha anat augmentant, i Barcelona és el territori contemplat on s'ha incrementat més, passant de l'edat mitjana de 28,7 de l'any 1986, a la de 32 l'any 2002.
- Actualment, tant a Barcelona com a altres zones territorials, com Catalunya o l'Estat Espanyol, la major part dels naixements es donen en mares de 30 a 34 anys, amb força distància del volum de la resta de franges d'edat. A Barcelona, l'any 2002, més del 40% de naixements es donen en mares de 30 a 34 anys, proporció similar a la dels altres territoris.
- Els naixements en mares de 15 a 19 anys l'any 2002 representen una proporció al voltant del 2% tant a Barcelona, com a la Regió Metropolitana i Catalunya, si bé al conjunt de l'Estat Espanyol la proporció és més elevada (2,9%).
- El percentatge de naixements fora del matrimoni en relació al total de naixements durant el període que va del 1985 al 2002 s'ha triplicat en els diferents àmbits territorials, d'acord amb l'increment de les parelles de fet. Cal assenyalar que, durant aquest període, és la ciutat de Barcelona la que manté una proporció més alta de naixements fora del matrimoni, i l'any 2002 la proporció és de 29,8% sobre el total de naixements.
- Els naixements fruit de segones unions matrimonials o posteriors han experimentat una disminució des de l'any 1999, en els tres àmbits territorials contemplats (Barcelona, Regió Metropolitana i Catalunya). A Barcelona, l'any 2002, aquest tipus de naixements representen el 9,3% del total de naixements.
- A totes comarques de la Regió Metropolitana, excepte el Barcelonès, el nombre de naixements de l'any 2002 és superior als de l'any 1985.
- Pel que fa a l'Indicador Conjuntural de Fecunditat, l'any 2001, les dues comarques que el tenen més alt són el Vallès Occidental (1,4) i

el Vallès Oriental (1,4), mentre que el Barcelonès (1,1) és la comarca amb l'indicador més baix.

- La taxa de natalitat es recupera per assolir, l'any 2002, nivells superiors als de 1985, en totes les comarques excepte el Barcelonès, que tot i una lleugera recuperació tardana a partir del 1999 no aconsegueix superar la taxa de 1985. A més, és també el Barcelonès la comarca que l'any 2002 té la taxa més baixa: 9,1, mentre que el Vallès Oriental és la que la ofereix més alta: 12,6.
- El Barcelonès és la comarca amb l'edat mitjana a la maternitat més alta, tant l'any 1991 (29,6) com el 2002 (31,5), mentre que l'Alt Penedès i el Garraf són les comarques que la tenen més baixa; tant el 1991 (28,8 ambdues comarques) com el 2002 (30,7 i 30,8, respectivament)
- El Garraf, l'any 2002, és la comarca amb una proporció més alta de naixements de mares de 15 a 19 anys (2,5% sobre el total de naixements). El Barcelonès és la comarca on proporcionalment neixen més infants de mares majors de 35 anys, així com de majors de 40 anys, mentre que l'Alt Penedès és on en neixen menys de mares d'aquesta franja d'edat.
- L'any 2002 és el Barcelonès la comarca amb una proporció més alta de naixements fora del matrimoni (29,7%), mentre que el Baix Llobregat és on hi ha menys naixements d'aquest tipus, en relació al total de naixements (20,9%).
- El Barcelonès és la comarca amb una proporció més alta de naixements en segones núpcies o posteriors sobre el total de naixements (8,8%) i l'Alt Penedès és la comarca amb una proporció més baixa (4,9%).

BIBLIOGRAFIA

BRULLET, C. & TORRABADELLA, L. (2002). "Infants i famílies. Situacions i condicions de vida", a: GÓMEZ-GRANELL, C., GARCIA-MILÀ, M., RIPOL-MILLET, A. & PANCHÓN, C. (coord.), *La infància i les famílies a inicis del segle XXI. Informe 2002*. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà.

<http://www.ciimu.org/documents/v1.pdf>

BRULLET, C. & TORRABADELLA, L. (2004) "La infancia en las dinámicas de transformación familiar" a: GÓMEZ-GRANELL, C., GARCIA-MILÀ, M., RIPOL-MILLET, A. & PANCHÓN, C. (coord..) (2004), *Infancia y familias: realidades y tendencias*. Barcelona: Ariel.

DEPARTAMENT D'ESTADÍSTICA DE L'AJUNTAMENT DE BARCELONA (2003), *Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona 2003*. Barcelona: Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona.

GÓMEZ-GRANELL, C., GARCIA-MILÀ, M., RIPOL-MILLET, A. & PANCHÓN, C. (coord..) (2002), *La infància i les famílies a inicis del segle XXI. Informe 2002*. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà.

<http://www.ciimu.org/cat/informe/index.phtml>

GÓMEZ-GRANELL, C., GARCIA-MILÀ, M., RIPOL-MILLET, A. & PANCHÓN IGLESIAS, C. (coord..) (2004), *Infancia y familias: realidades y tendencias*. Barcelona: Ariel.

IDESCAT (2003), *Anuari Estadístic de Catalunya 2003*. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya.

IDESCAT (2003), *Xifres de Catalunya 2003*. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya.

FONTS ESTADÍSTIQUES

- Departament d'Estadística, Ajuntament de Barcelona.
<http://www.bcn.es/estadistica/catala/index.htm>
- Diputació de Barcelona <http://www.diba.es>
- European Distributors of Statistical Software (EUROSTAT).
<http://www.eurostat.com>
- Explotacions del Cens del 2001. Institut d'Estadística de Catalunya (IDESCAT)
- Institut d'Estadística de Catalunya (IDESCAT). <http://www.idescat.es>
- Instituto Nacional de Estadística (INE). <http://www.ine.es>

GLOSSARI DE SIGLES

CIIMU: Consorci Institut d'Infància i Món Urbà

EUROSTAT: European Distributors of Statistical Software

IDESCAT: Institut d'Estadística de Catalunya

INE: Instituto Nacional de Estadística

ÍNDEX DE TAULES

TAULA 1. POBLACIÓ PER EDAT I SEXE. BARCELONA. 1991, 1996 I 2001.

TAULA 2. POBLACIÓ 0-17 ANYS PER NACIONALITAT. BARCELONA, REGIÓ METROPOLITANA I CATALUNYA. 1991, 1996 I 2001.

TAULA 3. POBLACIÓ DE 0-17 ANYS PER EDAT I SEXE. DISTRICTES DE BARCELONA. 1991, 1996 I 2001

TAULA 4. POBLACIÓ DE 0-17 ANYS PER EDAT I SEXE. COMARQUES DE LA REGIÓ METROPOLITANA. 1991, 1996 I 2001.

TAULA 5. INDICADORS DE NATALITAT I FECUNDITAT. BARCELONA, REGIÓ METROPOLITANA, CATALUNYA, ESPANYA I UE-15. 1985, 1986, 1991, 1996, 1998, 1999, 2000, 2001 I 2002

TAULA 6. INDICADORS DE NATALITAT I FECUNDITAT. COMARQUES DE LA REGIÓ METROPOLITANA. 1985, 1991, 1996, 1998, 1999, 2000, 2001 I 2002

ÍNDEX DE FIGURES

FIGURA 1. POBLACIÓ 0-17 PER GRUPS D'EDAT. BARCELONA. 1991, 1996 I 2001.

FIGURA 2. ÍNDEX DE DEPENDÈNCIA JUVENIL. BARCELONA. 1981, 1986, 1991, 1996, 1999, 2001 I 2002.

FIGURA 3. INDICADOR CONJUNTURAL DE FECUNDITAT. BARCELONA, CATALUNYA, ESPANYA I UE-15. 1985, 1991, 1996, 1998, 1999, 2000, 2001 I 2002.

FIGURA 4. TAXA DE NATALITAT. BARCELONA, CATALUNYA, ESPANYA I UE-15. 1986, 1991, 1996, 1998, 1999, 2000, 2001 I 2002.

FIGURA 5. EDAT MITJANA A LA MATERNITAT. BARCELONA, REGIÓ METROPOLITANA, CATALUNYA, ESPANYA I UE-15. 1985, 1991, 1996, 1998, 1999, 2000, 2001 I 2002.

FIGURA 6. NAIXEMENTS PER EDAT DE LA MARE. BARCELONA, REGIÓ METROPOLITANA, CATALUNYA I ESPANYA. 2002.

FIGURA 7. NAIXEMENTS FORA DEL MATRIMONI. BARCELONA, REGIÓ METROPOLITANA, CATALUNYA I ESPANYA. 1985-2002

FIGURA 8. NAIXEMENTS EN SEGONES NÚPCIES O POSTERIORS. BARCELONA, REGIÓ METROPOLITANA I CATALUNYA. 1991, 1996, 1999, 2001 I 2002.

RELACIONS FAMILIARS I AUTORITAT

Cristina Brullet
Clara Roca

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ
 2. LA INFÀNCIA I LA FAMÍLIA EN PERSPECTIVA HISTÒRICA
 - 2.1. LA CRISI DE LA FAMÍLIA OCCIDENTAL MODERNA
 - 2.2. EL SISTEMA TRADICIONAL DE FAMÍLIA I LES RELACIONS PATRIARCALS D'AUTORITAT
 - 2.3. L'EVOLUCIÓ DEL LLOC DE LA INFÀNCIA I DE L'AUTORITAT PARENTAL
 - 2.4. ELS DRETS DELS INFANTS AL SEGLE XXI I EL PROBLEMA DE L'AUTORITAT
 3. ELS CONCEPTES DE PODER I AUTORITAT. L'AUTORITAT PARENTAL
 - 3.1. SOBRE ELS CONCEPTES
 - 3.2. L'AUTORITAT PARENTAL
 - 3.3. LES DIMENSIONS DE L'AUTORITAT FAMILIAR
 - 3.4. L'EXERCICI DE L'AUTORITAT PARENTAL NECESSITA TEMPS I RECONeixEMENT SOCIAL
 4. ELS PROFESSIONALS OPINEN
 - 4.1. LA DINÀMICA DELS GRUPS DE DISCUSSIÓ
 - 4.2. SOBRE EL CONCEPTE I L'EXERCICI DE L'AUTORITAT DEMOCRÀTICA DINS LA FAMÍLIA
 - 4.3. SOBRE LES RELACIONS ENTRE PARE, MARE, FILLS I FILLES
 - 4.4. SOBRE LA RELACIÓ DE LES FAMÍLIES AMB L'ESCOLA
 - 4.5. SOBRE L'AUTORITAT PARENTAL A LA LLEI
 5. CONCLUSIONS I PROPOSTES
- BIBLIOGRAFIA
GLOSSARI DE SIGLES
ANNEX

1. INTRODUCCIÓ

En aquest segon informe sobre la Infància i les Famílies, promogut per l'Institut d'Infància i Món Urbà, l'objectiu de l'àmbit de família ha estat conèixer les tendències en les relacions entre pares, mares, fills i filles en l'actual procés de transformació en les famílies. Algunes de les preguntes formulades a l'inici del treball van ser: Què significa exercir autoritat davant dels fills i filles? Quina diferència hi ha entre autoritat i autoritarisme? I entre poder i autoritat? Què significa democràcia familiar? Com es pot compartir l'increment de participació dels fills i la imposició dels límits? Què cal assegurar per tal que les relacions entre pare, mare i fills siguin satisfactòries i ajudin a créixer els infants? Què significa la idea que "cal canviar els temps d'organització de la vida quotidiana" per facilitar una millor educació de fills i filles? En definitiva, com pot lligar el procés d'individuació dels drets que caracteritza la nostra societat democràtica amb l'exigència d'imposició de límits dins les famílies?

Per respondre a aquestes preguntes hem seguit diverses vies d'investigació. D'una banda, hem revisat treballs anteriors sobre el tema, que ens han permès elaborar de manera més completa la problemàtica que ara ens ocupa -i que ja va ser apuntada en el primer informe sobre la Infància i la Família de l'any 2002-. D'altra banda, hem organitzat dos grups de discussió amb professionals que estan prop de les famílies i els infants: professorat, metges, psicòlegs, jutges de família, responsables d'esplais, pares i mares que participen d'associacions de famílies. Amb cadascun dels grups s'han realitzat tres sessions de debat, per conèixer la seva percepció i experiència sobre el funcionament actual de les relacions entre pare, mare, fills i filles. Des d'aquí, volem donar-los el nostre agraïment per la seva col·laboració.

Els continguts d'aquest capítol s'estructuren de la manera següent: a *La infància i la família en perspectiva històrica* fem una breu revisió dels que han estat els tres eixos configuradors de la família occidental moderna, entre els que cal situar el paper del pare i marit com a cap de família i màxim representant de l'autoritat en la vida privada. Avui, en canvi, vivim un procés de deslegitimació de les relacions familiars de tall patriarcal. És en aquest context que cal ubicar l'anàlisi de l'emergència de la família de tall democràtic. Així mateix, els canvis en les formes i relacions familiars també inclouen les transformacions de la posició de la infància en l'entramat social i familiar fins arribar al moment actual, quan la defensa dels drets dels infants s'ha imposat, a la societat occidental. El següent apartat, titulat *L'autoritat parental*, està dedicat a discutir els conceptes de poder i autoritat, provant de desxifrar les seves diferències per entendre millor el paper de l'autoritat dins les famílies i les seves dimensions.

L'apartat *Els professionals opinen* inclou el resultat dels debats que han mantingut els dos grups de discussió sobre la problemàtica que ens ocupa. Hi presentem les percepcions, argumentacions i opinions que s'han defensat sobre el lloc de l'autoritat i el diàleg dins de les famílies, sobre la imposició de límits, sobre el paper de l'escola en la construcció de les relacions d'autoritat, i sobre l'autoritat parental en les situacions de ruptura de la parella conjugal. El debat ha estat molt ric en idees i propostes i introduïm, al final de cada diferent apartat les recomanacions dels professionals amb l'objectiu de reforçar

l'autoritat parental a la nostra societat democràtica i enfortir el sentit de realitat dels infants i adolescents. Finalment, acabem amb unes conclusions i propostes que recullen, a manera de síntesi, les idees fonamentals del conjunt del treball.

2. LA INFÀNCIA I LA FAMÍLIA EN PERSPECTIVA HISTÒRICA

2.1. LA CRISI DE LA FAMÍLIA OCCIDENTAL MODERNA

Els models de família i escola que formen part de la nostra experiència –incloses les seves formes legítimes d'autoritat- es van construir i consolidar al llarg dels segles XIX i XX, durant una etapa que molts científics socials han denominat: la “primera modernitat”. Avui, a l'inici del segle XXI, sabem que ambdues institucions s'estan transformant en profunditat, en un moment de canvi social generalitzat en el que les autoritats de tipus tradicional es troben en crisi. En aquest context, com cal entendre i què està passant en les relacions d'autoritat entre els infants i els adults que se n'ocupen?

Des del món occidental es parla de l'inici d'una “segona modernitat”¹ en la que s'obre, no pas sense ambigüitats i resistències, una nova etapa en l'expansió i aprofundiment de la cultura i les pràctiques socials democràtiques. De la mateixa manera, es diu que les societats industrials avançades es transformen cap a societats de la informació i del coneixement (per alguns, societats post-industrials), o es discuteix també sobre el procés de globalització de les relacions econòmiques i culturals. Totes aquestes expressions ens indiquen que ens trobem en una situació d'inflexió històrica de la que també participa, indubtablement, la institució familiar.

Avui, les transformacions del sistema familiar occidental ja són molt visibles en els comportaments d'una part molt important de la població catalana², i s'expliquen, bàsicament, per la recent adquisició de drets de ciutadania per part de col·lectius que fins ara n'havien estat exclosos: les dones, els infants o les persones homosexuals. Precisament, aquesta individuació de drets ens permet parlar de la pèrdua de legitimitat del sistema de poder patriarcal dins les famílies, com a un procés lent però molt important i que forma part de la transició social cap a una “segona modernitat”. Avui, homes i dones som iguals davant la llei, així com ho són tots els nens i nenes entre si, i això transforma el tipus de relacions familiars que s'estableixen dins les llars. La recerca social sobre les famílies d'avui ens mostra que tenim unes famílies més diverses i més fràgils que en el passat –quan l'estabilitat familiar es basava en la

¹ Entenem per “primera modernitat” l'etapa històrica, a occident, que va seguir a les revolucions americana (1776) i francesa (1789) i que abraça els segles XIX i XX. Avui podem parlar dels inicis d'una *segona modernitat* per referir-nos a una nova etapa que es caracteritzaria per l'ampliació substantiva dels drets de ciutadania al conjunt de la població. Durant la “primera modernitat” el sistema occidental de família va experimentar noves regulacions civils i una sèrie de transformacions cap a una major nuclearització, conjugualització i privatització, tot mantenint el seu caràcter patriarcal. Quan fem ús del concepte “segona modernitat” ens referim a un procés que tot just s'està iniciant però que indica les tendències que poden caracteritzar les famílies del segle XXI.

² Per una informació extensa de les transformacions sociodemogràfiques i familiars, vegeu l'informe *La Infància i les famílies als inicis del segle XXI*, publicat pel CIIMU l'any 2002.

indissolubilitat del vincle conjugal, en la dependència de l'esposa al marit i en el poder indiscutit del marit i pare- però també ens mostra que, ara, les famílies són més exigents perquè es configuren i es mantenen sobre la base del benestar emocional i els afectes, més que no pas per la cerca de seguretats econòmiques o d'estatus social per part de qui les forma.

De fet, en els darrers decennis els canvis familiars han estat tan intensos que de manera freqüent ens preguntem què és la família, avui. Però és molt difícil donar una definició tancada sobre què és i com és la família del nostre temps. Tanmateix, si fugim d'idealismes i optem per una definició inclusiva de les diferents maneres d'entendre i de fer família, podem definir-la com aquell grup humà que articula relacions afectives i de solidaritat, entre sexes i generacions, però també relacions de poder i desigualtat.

Els canvis familiars ens posen davant de dues evidències: Per una banda, "fer família", avui, és una acció que exigeix més reflexió que en el passat, quan els camins a seguir estaven molt més acotats, marcats i definits. Per una altra banda, necessitem una visió pragmàtica i oberta quan pensem què és família o què serà família pels nostres fills i filles. De fet, la praxi i la reflexió sobre els vincles i compromisos afectius i familiars que anem establint al llarg de la nostra vida ens porta a considerar com a família a aquelles persones a qui els nostres fills i filles i nosaltres mateixos, persones adultes, els anomenem i considerem com a tal.

L'actual transformació familiar implica una crisi dels valors, de les formes i dels continguts que han sustentat aquesta institució en el passat, així com un increment de la incertesa sobre allò que ens espera en el futur. Tanmateix, si prenem una perspectiva històrica, podem veure clarament, tal com diu Irène Théry (1998), quins són els efectes positius dels canvis que estem experimentant: (a) la força de la dinàmica de l'equitat entre els sexes; (b) el desig profund del fill perquè l'incrementin les responsabilitats de qui en té cura, per tal d'assegurar el seu futur; (c) i l'augment de l'esperança de vida, que ha incrementat el compromís i les solidaritats entre les generacions.

Però, si des d'una perspectiva històrica i general els aspectes positius queden clars, no sempre es projecten sobre les vides personals. I això, per una banda, perquè moltes persones encara pensen i actuen seguint els esquemes rebuts en el passat i mostren molta resistència a acceptar, per exemple, l'equitat entre dones i homes dins les famílies. I, d'altra banda, ens trobem amb el fet que l'organització social de la nostra vida quotidiana funciona amb esquemes temporals propis de la societat del segle XIX i XX, suposant, per exemple, que dins les llars sempre hi ha una mare o una àvia disposada a atendre a les criatures i als adults que treballen fora de la llar. Esquemes que són poc realistes si pensem que, a la major part de les llars amb infants, mare i pare fan treball remunerat. És a dir, tenim una organització social dels temps i horaris que dificulten en gran manera l'organització de la nostra vida familiar, laboral i personal. Una de les contradiccions més compartides per les famílies amb fills és que els horaris laborals dels pares són molt més llargs i desincronitzats amb els horaris escolars dels fills. En general, les contradiccions entre les nostres expectatives i desigs i la realitat a la que ens hem d'emmotllar ens generen conflictes i malestar interpersonal. Així mateix, el major

grau de democràcia i llibertat general de les que sortosament gaudim, no sempre coincideix amb un major grau d'equitat en les relacions socials, la qual cosa també pot generar malestar personal i col·lectiu.

L'actual diversitat i complexitat de la vida personal i familiar necessita de noves regulacions públiques i civils dels vincles familiars, de noves polítiques socials, però també de noves –i velles- autoregulacions de la convivència entre les persones que viuen en una mateixa llar. I és en el marc d'aquesta convivència quotidiana on centrem la nostra pregunta principal: com lliga el procés d'individuació dels drets i deures de mare, pare i fills, amb la necessitat d'imposició de límits dins les famílies? Dit d'una altra manera, com lliga la democratització de les relacions familiars amb la necessitat d'una autoritat parental reconeguda pels fills i la resta d'adults que envolten la família?

2.2. EL SISTEMA TRADICIONAL DE FAMÍLIA I LES RELACIONS PATRIARCALS D'AUTORITAT

La institució familiar és una construcció social i cultural que varia en el temps i en l'espai. No és un fenomen 'natural' ja que una de les seves funcions més universals –la reproducció, l'acolliment i la cura de la vida humana- es realitza dins el marc d'institucions familiars molt diverses (Segalen, 2000) (Cadoret, 2003). Cal tenir en compte, per una banda, que el sistema de família occidental és un dels possibles en el marc d'una única societat humana que presenta una gran variabilitat de sistemes; i, per altra, que el nostre sistema familiar ha anat canviant al llarg del temps. En tot cas, hi ha un cert consens sobre el fet que el nostre sistema occidental de família mostra una crisi que afecta a tres idees normatives bàsiques, d'arrel jueu-cristiana i que han estat claus en la seva construcció històrica: (1) Primer l'aliança matrimonial i després els fills; (2) La primacia de l'autoritat la detenta el pare i marit; (3) La família s'organitza entorn de la divisió sexual del treball. Aquestes tres regles del joc han passat al llarg dels segles per dos moments clau en la seva legitimació, aplicació i consolidació, fins que avui han arribat a un moment de crisi i deslegitimació.

El primer moment històric el trobem al segle XII, quan l'església institueix el matrimoni cristià com un acord entre dues persones i el fa sacrament indissoluble i necessari per considerar la legitimitat d'una nova família. Amb aquesta mesura, el sistema queda ben diferenciat d'altres, perquè reforça la monogàmia i una unitat familiar per a tota la vida, enfront d'altres sistemes que contempen la poligàmia i el divorci³ com a elements reguladors de les relacions familiars. Abans, a occident, la formació d'una família era un assumpte privat, el matrimoni s'entenia com a una aliança o pacte entre famílies, i els fills eren considerats propietat del pare. Les famílies formaven realitats molt diverses i complexes (Goody, 1983).

El segon moment clau és quan s'institueix el model de "família occidental moderna" que queda legitimat i serà hegemònic durant tota la primera modernitat. En aquesta etapa històrica les tres idees normatives –que sempre situen les dones i els infants en una posició socialment minoritzada- van ser

³ La Reforma protestant anul·la la indissolubilitat i accepta el divorci, però l'església catòlica reafirma la seva indissolubilitat en el Concili de Letran del segle XVII.

reafirmades pel Codi Civil que van promoure els Estats liberals dels segles XIX i XX. De manera que, si bé la modernitat va implicar l'inici d'un procés de secularització de la institució familiar a occident (regulació civil del matrimoni, del divorci i del parentiu) i una millora de les condicions de vida dels infants, en canvi no va suposar l'eliminació del caràcter secularment patriarcal del sistema. I, això, perquè els mecanismes principals de diferenciació interna del poder dins la família, per raó de sexe i edat, es van mantenir intactes; fins i tot van ser reforçats per la llei civil.

El tercer moment potser s'estigui iniciant actualment. En primer lloc, els estats democràtics d'occident estan introduint noves regulacions dels vincles familiars (per exemple, noves lleis d'unions estables de parella, noves lleis sobre l'ordre de transmissió del cognom als fills, noves lleis d'adopcions entre parelles de fet i entre parelles homosexuals, etc.). En segon lloc, la distribució i repartiment de feines entre la parella conjugal es basa cada vegada menys en la tradicional divisió sexual del treball, de manera que s'ha imposat la "doble presència" de les dones —a la família i al treball, remunerat— i s'espera que els homes a més de contribuir a la família amb els seus ingressos econòmics també contribueixin a les feines domèstiques i de criança dels fills, tal com fan les dones. I, en tercer lloc, l'antiga autoritat legal del pare ha passat a ser una autoritat compartida entre mare i pare, al mateix temps que s'afirmen els drets dels infants. Finalment, els Estats del Benestar fan noves polítiques familiars que haurien de permetre una nova organització de la vida familiar i la vida laboral (escoles bressol, serveis domiliaris per atendre a la gent gran dependent, promoció d'horaris laborals flexibles, etc.).

Quan es parla de relacions d'autoritat dins la família és ineludible parlar de relacions de poder: quines possibilitats té de fer, de dir, de decidir o d'afirmar-se davant dels altres, cadascun dels membres que formen la família? A la tradició familiar jueu-cristiana, les principals decisions familiars són una prerrogativa de l'autoritat masculina del grup. És el pare qui dona el nom de família, és ell qui dona "la paraula", i és ell qui decideix sobre el destí dels fills i filles. A la primera modernitat, l'Estat liberal, mitjançant el matrimoni civil, confirma la subordinació de l'esposa al marit, que l'ha de protegir a canvi de la seva obediència; el marit serà el "cap de família" i el seu representant legal davant l'estat i la societat. Els drets de ciutadania seran un atribut masculí, i les dones i els fills tindran drets derivats del marit i pare.

Ara bé, a l'actualitat, molts dels nostres comportaments i imaginaris familiars ja tenen poc a veure amb el model tipificat per la tradició jueu-cristiana. Les regulacions civils de la primera modernitat han estat profundament modificades, especialment en relació al reconeixement de la igualtat de drets i deures de dones i homes, al reconeixement del dret al divorci i al reconeixement de la igualtat de tots els infants amb independència de la situació civil del seu pare i de la seva mare. Avui, el matrimoni civil regula un pacte entre iguals. A més, tal com hem dit, l'antiga autoritat del pare davant dels fills ha passat a ser, per llei, una autoritat compartida entre mare i pare.

En tot cas, la crisi de la família moderna de tall patriarcal en el món occidental ha permès l'emergència de relacions familiars més democràtiques i més

diverses. I, des del nostre punt de vista, ens trobem en un moment de canvi que pot considerar-se, pels seus probables efectes a llarg termini, com un moment d'inflexió de tanta o major profunditat que el que va suposar la regulació civil dels assumptes familiars per part dels Estats liberals de la "primera modernitat". Tanmateix, si bé tenim prou elements per pensar que està emergint un nou tipus de família, també és ben cert que la realitat pràctica és poc clara, tal com veurem en els resultats dels grups de discussió. De fet, ens trobem en un moment en el qual tot just comencem a construir una relació democràtica en les relacions de parella, és a dir, entre dos persones adultes que poden ser considerades com a iguals, amb els mateixos drets i deures. Però, què significa "relacions democràtiques" entre pare, mare i fills o filles? Entre pares i fills hi pot haver una relació basada en la igualtat de drets i deures?

2.3. L'EVOLUCIÓ DEL LLOC DE LA INFÀNCIA I DE L'AUTORITAT PARENTAL

El concepte d'infància ha estat objecte de les transformacions socials i familiars que hi ha hagut al llarg del temps. Etimològicament, el mot infància té el seu origen en el mot llatí *in-fale*, que significa "el que no parla". Amb el pas del temps, aquest mot adquireix el significat de "el que no té paraula", com a referència a una etapa passiva en la qual l'infant no té res interessant a dir sobre la construcció de la societat. Actualment, la concepció social de la infància no té res a veure amb l'origen del mot perquè ha evolucionat molt al llarg de la història. Si fem un breu repàs d'aquesta evolució comprendrem el perquè de les concepcions i representacions actuals.

Durant l'Imperi Romà i l'Edat Mitjana, la imatge que es tenia dels individus de poca edat es caracteritzava per la seva minsa importància social i per la seva suposada incapacitat de manifestar-se, en relació a tot allò que els afectava i a la societat en general. En el dret romà, la figura de la *pàtria potestat* significava que l'infant era propietat del pare, i els seus problemes no exigien cap responsabilitat col·lectiva, ja que els infants eren un assumpte privat de la família. A l'Edat Mitjana continua sense existir el concepte d'infància. L'etapa de vida infantil era molt curta perquè, quan l'individu podia subsistir per si sol, s'incorporava al treball i adoptava molt aviat les formes de vida dels adults. En la família, adults i petits compartien els espais i els temps de vida quotidiana —el treball, el menjar, el descans, les festes—. La infància era molt poc considerada i sovint maltractada.

És durant el Renaixement, als segles XV i XVI, que la infància comença a ser vista, en alguns sectors socials, com a una etapa separada i diferenciada de la vida adulta, i es converteix en objecte d'educació sistemàtica i metòdica. Aquesta transformació cal entendre-la en un moment històric en què apareix la impremta, i es desenvolupen la filosofia, la ciència i la tècnica, i s'incrementen les relacions comercials. A diferència de la noblesa, les famílies burgeses assumeixen un nou paper en l'educació i transmissió activa de valors i comportaments als seus descendents. Els comerciants dels centres urbans retarden la incorporació dels seus fills al negoci familiar per facilitar el seu procés d'instrucció. De manera que canvia significativament la forma de

percebre la infància: ara es comença a considerar que els adults han de protegir els infants i tenir-los en consideració.

Aquest procés iniciat al Renaixement s'anirà consolidant al llarg del segle XVIII i XIX. Amb la Il·lustració i la Revolució Francesa es discutirà, a Europa, la idea que els fills siguin propietat del pare -qui fins i tot podia disposar de la vida dels fills- i s'introdueix, a canvi, la idea que els pares tenen el deure de protegir-los sota el control últim de l'Estat. D'aquesta manera, es va allargant l'etapa d'infància, i a partir del segle XIX es consolidarà el concepte quan l'Estat modern comença a portar a terme l'escolarització de la població infantil. Així doncs, s'incrementa la consciència que és un deure i obligació dels pares tenir cura i protegir els infants. Val a dir, però, que la concepció de la infantesa com a categoria social separada de la vida adulta sorgeix al si de la classe burgesa, mentre que la idea no s'estén a les classes treballadores fins molt més endavant.

A finals del segle XIX i a principis del segle XX, els Estats liberals moderns elaboren un conjunt de lleis de protecció i regulació de la infància. S'inicia una presa de consciència de la necessitat de protegir l'infant contra els abusos de la seva pròpia família, o els abusos dels seus empleadors. Al mateix temps, es produeix una revolució pedagògica que adapta els mètodes escolars a l'edat de les criatures. L'infant és vist com a objecte d'educació, però no pas com a subjecte de drets. Tanmateix, s'afavoreix la millora de la seva qualitat de vida –prohibició del treball infantil a les fàbriques- i s'avança en les disciplines científiques que estudien els processos d'aprenentatge i desenvolupament humà: la psicologia, la pedagogia, la pediatria, la sociologia, etc. L'educació escolar va dirigida molt especialment als nens de les classes mitges, que han de formar-se una professió qualificada, mentre que les nenes reben una educació domèstic-familiar, d'acord amb el seu futur de mares i esposes. Els fills i filles de la classe obrera i camperola continuen treballant des de la infància a la fàbrica o al camp, i l'extensió de la seva escolarització serà molt lenta i de baixa qualitat. A Espanya, no hi haurà voluntat política per assegurar l'escola obligatòria per a tots els nens i nenes de totes les classes socials fins ben entrat el segle XX, és a dir, fins la II República.

Però, què succeeix amb l'antic model d'autoritat paterna? La primera modernitat, que es desenvolupa al llarg dels segles XIX i XX amb la intensificació de la industrialització i la vida urbana, comporta una major absència del pare a l'àmbit familiar per la salarització del treball masculí: molts camperols i artesans passen a ser obrers a la fàbrica. A partir d'ara, la seva activitat laboral assalariada queda allunyada del funcionament quotidià de la família en el camp o en el taller, i el seu antic saber en l'ofici deixa de ser una de les fonts de la seva autoritat davant dels fills. Al mateix temps, la llei tradicional del pare també experimenta una certa erosió davant la societat, perquè l'Estat modern crea nous sistemes de poder legislatiu i control polític per tal de regular la vida social i pública. De manera que, si bé el pare és qui té l'autoritat sobre el grup familiar pel fet de ser "cap de família", l'ha d'exercir sota el control i els límits que imposa l'Estat. A més, tenint en compte que la seva autoritat tradicional ha estat buidada de la seva legitimitat pràctica –el seu

saber en l'ofici- serà fàcil que tendeixi a exercir-la des d'actituds autoritàries o fortament paternalistes.

En tot cas, durant la primera modernitat, el pare es manté com a primera autoritat familiar no solament perquè la llei civil l'autoritza com a “cap de família”, sinó també, i sobretot, gràcies al seu salari. Ell serà el “guanyador del pa”; això és, el principal proveïdor de recursos monetaris per a la subsistència del grup. Però també podrà mantenir la seva autoritat davant dels fills gràcies a la mare. En efecte, aquesta –sigui obrera a la fàbrica, treballadora del camp o burgesa- es converteix en la medidora i transmissora de l'autoritat paterna (“ja veuràs quan arribi el teu pare”) De manera progressiva, voluntària o obligada, la mare allarga el seu temps de presència dins la llar i adquireix més autoritat femenina davant dels fills i filles perquè manté amb ells una intensa interacció quotidiana.

Ara bé, aquests canvis són complexos perquè altres processos inherents a la modernitat també posaran en qüestió l'autoritat de la mare en els processos de criança. Metges, ginecòlegs, pedagogs i psicòlegs convertiran, des del seu saber “expert”, el saber pràctic de la criança materna i els sabers de les dones en coneixement “no científic”. La inseguretat i els dubtes dels pares i mares joves d'avui s'expliquen en part per aquest procés que, lentament però de manera eficaç, va expropiant i devaluant el saber pràctic familiar: la transmissió oral la qual abans es realitzava de dona a dona, de mares a filles.

I encara més. Al segle XXI, tal com assenyalàvem en l'informe de l'any 2002 (Brullet i Torrabadella, 2002), un nou agent d'expropiació dels sabers familiars són els mitjans de comunicació i les noves tecnologies. Es diu que pares i mares han perdut el control de la informació que arriba als seus fills i filles, la qual cosa també pot afeblir la seva autoritat parental. Durant els darrers anys, les queixes en aquest sentit, per part de les escoles, són constants, sense que, tal i com ho entenem nosaltres, s'estigui produint una aproximació adequada a la problemàtica de fons. De fet, ens trobem en un moment de transició difícil per moltes famílies amb infants i adolescents, en la mesura que la reconstrucció d'una nova autoritat parental compartida i democràtica dins la llar i reconeguda fora de la llar, no pot ser únicament un assumpte privat. Ans el contrari.

La posició que defensa l'autonomia de la família contra la intrusió de l'Estat i la comunitat, i advoca a favor del seu dret a la privacitat (posició molt pròpia del liberalisme conservador anglosaxó), representa un risc evident per a molts infants sotmesos a relacions familiars abusives i de maltractament, a pràctiques d'abandonament impossibles de detectar sense una mínima regulació pública que vulneri aquesta privacitat familiar. Però, en general, pot representar, com és el cas a casa nostra, una manca d'intervenció pública en suport a les noves necessitats de la família. Com s'ha de concretar l'equilibri entre el dret a la privacitat de persones i famílies, i la necessitat d'una acció pública que asseguri el desenvolupament físic, psicològic, moral i social de tota la ciutadania és un debat constant en tota democràcia. En tot cas, i a manera de síntesi, entenem que el buit d'autoritat que avui s'atribueix a l'esfera familiar no és tant el resultat de la mala acció de mares i pares sinó, sobretot, el resultat de complexos

processos històrics que cal revisar per poder comprendre les problemàtiques avui existents i poder ubicar de manera efectiva el lloc i el paper de l'acció pública, social i política, en el seu redreçament.

2.4. ELS DRETS DELS INFANTS AL SEGLE XXI I EL PROBLEMA DE L'AUTORITAT

Un dels canvis més significatius a inicis del segle XXI és que, a les societats occidentals, els infants han esdevingut veritables subjectes actius de drets, fet que comporta una reconsideració dels sistemes tradicionals de protecció dins la família i la societat. La representació actual de la infància dóna molta importància a garantir una vida digna, així com el fet que l'infant pugui participar activament a la societat i, d'aquesta manera, pugui desenvolupar la capacitat d'assumir responsabilitats en la vida social, de forma gradual i en funció de la seva edat i desenvolupament personal.

En efecte, en el decurs del segle XX, i a nivell internacional, hi ha hagut un interès creixent per a entendre l'infant com a subjecte de drets, com a subjecte de protecció per part de la col·lectivitat. Així, a la primera meitat del segle es consoliden els principis que promouen la Declaració de Ginebra (1923), la Carta de la infància (1942) i la Declaració universal dels drets de l'infant (1959). Aquests primers textos, tal com ens diu Alain Renaut (Jacquard, Manent i Renaut 2004: 43-47) es limitaven a enunciar els drets que corresponien a les proteccions que ja es consideraven legítimes de concedir als infants, per raó de la seva fragilitat o de la seva vulnerabilitat (proteccions físiques, contra la fam, la malaltia, l'abandonament i l'explotació, i proteccions morals, contra tot el que podia perjudicar i obstaculitzar la seva educació en la moralitat). Aquests deures formen part dels deures o de les obligacions que se suposen que els pares o els adults en general tenen respecte als infants. En aquest sentit, la protecció d'aquests drets no canviava de manera apreciable el dispositiu tradicional de la relació amb la infància.

Pel que fa a Espanya, als anys quaranta i cinquanta imperava el franquisme i es vulneraven els drets fonamentals de l'individu; al mateix temps, l'infant no era protegit de les discriminacions, d'entre les quals destaca, la discriminació per raó del seu naixement: els fills nascuts dins del matrimoni eren considerats legítims, mentre que els nascuts fora del matrimoni se'ls considerava il·legítims. A més, segons el codi civil franquista, el pare continuava tenint el poder exclusiu i il·limitat vers els seus fills i la seva esposa. Però a les acaballes del franquisme va sorgir, a Catalunya, un important moviment social format per moviments de mestres i associacions de pares que van promoure una transformació en els estils d'educació dels infants, entenent que s'havia de partir d'un model democràtic per incidir en la transformació de la societat. Durant la transició política i social cap a la democràcia, la Constitució Espanyola del 1978 i la reforma del Codi Civil de 1981 marquen la transformació en la concepció de les relacions familiars, i més concretament de les paternofiliars, tal com veurem de manera extensa més endavant. En aquest context, apareix un nou i important document internacional: la Convenció sobre els Drets de l'Infant", aprovada per les Nacions Unides el 20 de novembre de

1989 i que fou ratificada per Espanya. En aquesta convenció l'infant és pensat com un subjecte de drets i com una persona dotada de llibertats.

Seguint a Alain Renaut (Jacquard, Manent i Renaut, 2004: 43-47), la Convenció de 1989 assenyalava una transformació radical en la representació de la infància. El text (amb 54 articles) s'inicia amb l'observació que, cada ser humà, adult o infant, pot emparar-se en tots els drets i llibertats inscrits en la Declaració Universal dels Drets de l'Home de 1948. Com a conseqüència, la Convenció de 1989, que comença enumerant una sèrie de drets-proteccions, enllaça amb una extraordinària sèrie de drets que fan referència a les llibertats: llibertat d'opinió, d'expressió, de pensament, de consciència, de religió, d'associació, de reunió pacífica i, fins i tot, el dret de l'infant al respecte a la seva vida privada. Amb la Convenció, la representació i la relació social amb la infància experimenta un gir molt important. El lent procés d'alliberament dels infants que ha portat a terme la "primera modernitat" –o sigui, de constitució dels infants com a éssers humans amb llibertats- i que es va posar en marxa ja fa molt de temps, mostra, amb la Convenció, un punt decisiu d'inflexió. La representació de l'infant com a portador de drets i llibertats posarà en qüestió l'educació tradicional –l'autoritat indiscutible del pare i els mètodes repressius i violents- i farà emergir la problemàtica d'una educació sense autoritat ni sanció: la inflexió es produeix entre la generació que va expressar la seva percepció de la infància, en el text de 1959, i la generació que reconeix una nova relació amb la infància en el document de la Convenció de 1989.

En aquest context, diu Alain Renaut: *ja no podem disposar de referències normatives clares per dir fins on arriba la llibertat de l'infant, sabent que, de manera molt patent, es reconeix aquí a l'infant, al menys tendencialment, com a un semblant i, per tant, com a portador dels mateixos drets i llibertats que l'adult. En aquest cas, la qüestió de saber com fixar els límits a l'expressió d'aquestes llibertats de manera que sigui possible establir una pràctica indiscutible de l'autoritat i, arribat el cas, de la sanció educativa, es converteix en una qüestió extremadament delicada i, això, no per casualitat ni per la sobtada aberració d'una societat o d'una civilització, sinó perquè la dinàmica democràtica, amb la que tots estem d'acord i de la qual estimem com a sagrats els valors, ha englobat a un ser humà, l'infant, que ens hem representat com a un semblant*⁴ (Jacquard, Manent i Renaut, 2004: 46-47). Tot plegat, segons aquest autor, porta a una "crisi de l'educació" en la seva vessant familiar i escolar, una crisi vinculada a la inevitable desaparició de la família tradicional i de l'escola tradicional.

Durant més de dos segles, *quasi hem après a entendre el que és una societat democràtica i, fins i tot més àmpliament, el que és una relació "democràtica" entre adults (establerta sobre bases d'igualtat i de llibertat); però encara hem d'admetre que, en la parella [conjugal] amb prou feines comencem a saber-ho des de fa poc temps. En aquestes condicions ¿Com no reconèixer que encara no sabem el que serien una família i una escola "democràtiques", fonamentades en els principis de la llibertat i la igualtat, i que, en conseqüència,*

⁴ Traducció nostra a partir de la versió castellana.

tampoc sabem el que seria vertaderament una educació modernitzada? (Jacquard, Manent, Renaut, 2004: 52).

Estem, com dèiem abans, en un moment d'incerteses, d'inseguretats i d'indecisions. Com combinar una educació que demana de la coerció –imposició de límits– al mateix temps que demana el respecte a una relació “democràtica” entre “iguals i lliures”?

Així doncs, la nova perspectiva dels drets dels infants ens presenta una nova problemàtica a resoldre, perquè l'infant és un individu immadur pel que fa a la visió que pugui tenir, i que el seu interès sigui incontestable. Arreu, són el pare i la mare qui s'encarreguen de fer respectar l'interès de l'infant. Ara bé, també és cert que aquest interès a vegades pot ser contrari al dels pares. Resoldre aquesta contradicció implica, necessàriament, “donar la paraula a l'infant”, perquè en situacions de conflicte es pugui expressar per un canal diferent que el que representa la veu dels pares: ja sigui l'advocat de l'infant, el defensor de l'infant, o, si s'escau, el mateix infant. Cada solució presenta dificultats, però, per difícil que sigui portar-ho a terme, aquest canvi d'òptica no pot ser eludit, entre altres coses perquè la Convenció internacional en fa una obligació (Dekeuwer- Défossez, 1996). Com veurem més endavant, en els resultats obtinguts en els grups de discussió, la perspectiva dels defensors dels drets de l'infant tendirà a posar en qüestió la idea d'autoritat, assimilant-la, sobretot, al poder de coerció i de minorització de l'infant. En aquest sentit, és d'interès discutir alguns dels conceptes en joc en la nostra problemàtica –autoritat, autoritarisme, poder– tal com presentem en el punt que segueix.

3. ELS CONCEPTES DE PODER I AUTORITAT. L'AUTORITAT PARENTAL

En general es constata -com veurem més endavant quan exposem els resultats del treball amb els grups de discussió amb professionals-, una confusió dels conceptes de poder, autoritat, autoritarisme i democràcia familiar. Per aclarir les seves diferències hem revisat algunes de les seves definicions. Val a dir que aquests són conceptes habituals en la ciència política, la sociologia i la psicologia social, i fan referència, en general, a la capacitat de liderat d'una persona o d'un grup sobre altres persones o grups.

3.1. SOBRE ELS CONCEPTES⁵

El concepte de poder *expressa l'energia capaç d'aconseguir que la conducta dels altres s'adapti a la pròpia voluntat. [...] Encara que a vegades no és necessari exercir el poder, perquè aquell qui el posseeix aconsegueix les seves finalitats apel·lant a la seva autoritat o a la capacitat de persuasió, altres vegades és necessari recórrer a la violència per a consumir la imposició* (Molina, 1998: 93). Aquesta definició ens marca una diferència notable entre poder i autoritat: l'autoritat s'allunya de l'exercici de la violència, ja sigui física o psicològica, i s'acosta més a l'exercici de la persuasió, això és: a voler convèncer, suggerir, instigar o induir, processos que impliquen, però, un grau de violència simbòlica.

⁵ Totes les definicions que segueixen en el text han estat traduïdes al català per nosaltres a partir de la seva versió castellana.

Tot i això, també sembla que entre un i altre concepte hi ha més aviat una diferència de grau que de sentit substancial, tal com s'expressa en la següent definició: *Si el poder és l'exercici de la restricció i la compulsió contra la voluntat d'un individu o d'un grup, l'autoritat és un subtipus de poder, en el qual les persones obeeixen voluntàriament les ordres, perquè consideren legítim l'exercici del poder.* (Abercrombie [et al.], 1986: 30). Així, tenir poder pot implicar tenir autoritat en la mesura que el poder és legítim. Tanmateix, la legitimitat sobre la qual se sosté l'autoritat, ens diu una altra font (Molina, 1998: 93), pot provenir de la tradició, el carisma o la racionalitat, segons les anàlisis de Weber. En l'autoritat tradicional, els valors s'imposen perquè són els establerts; en l'autoritat carismàtica se suposa el talent de qui exerceix l'autoritat, però no sempre queda clara la seva legitimitat; en l'autoritat racional hi ha una legitimitat contractual o jurídica. Aquest darrer tipus d'autoritat és la més compatible amb l'univers democràtic. Per tant, pel que fa al problema que ens ocupa, una autoritat parental democràtica sembla que s'hauria de basar en l'establiment d'un contracte o "quasicontracte" entre pares i fills (Jacquard, Manent i Renaut, 2004).

En una altra definició trobem el següent: *És usual, en sociologia, distingir entre tres tipus diferents de poder: (a) el poder com a força, que inclou la força bruta, la repressiva i l'opressiva [...] (b) el poder com a influència, que inclou la capacitat de manipulació de les condicions que rodegen a unes persones determinades per tal que es condueixin com desitja qui l'exerceix [...]; i (c) el poder com a autoritat, que és el que es posseeix per raons de tradició, carisma, ascendència moral, càrrec públic o altres causes, i que no s'exerceix amb violència. Molt sovint, aquests tres tipus de poder es presenten junts a la realitat, però poden diferenciar-se.* (Giner, Lamo de Espinosa i Torres, 1998: 578-579). Així, l'autoritat, una vegada més, és un concepte que fa referència clara a un exercici no violent del poder.

En aquest capítol, en el qual indaguem sobre les relacions d'autoritat a l'interior de les famílies actuals, ens volem valdre del concepte d'autoritat dins la família, tot donant compte tant de la seva vessant coercitiva –no violenta sinó persuasiva– com de la seva vessant productiva i capacitadora, diferenciant-lo de la noció de poder, que en la majoria de les definicions consultades es refereix a la capacitat d'imposar la pròpia voluntat per la força, per la violència. En aquesta línia vegem, ara, algunes definicions d'autoritat.

Autoritat és la confiança que es fa a algú ja estigui en una posició jeràrquica o no, i de la qual se'n segueix l'ordre o el consell. Que algú 'tingui autoritat' vol dir que la seva seducció o la seva competència engendra una acció conforme al seu desig sense coacció i amb confiança. (Bernoux, 1990)⁶. Per Ignacio Molina, és un atribut que atorga el dret per tal que una persona mantingui una relació de superioritat sobre d'altres subordinades. També es coneix així la qualitat d'una ordre en virtut de la qual aquesta es compleix i, en general, a l'habilitat per a exercir ascendència sobre un grup. [...] La legitimitat sobre la qual se sosté l'autoritat, que pot ser tradicional, carismàtica o racional, desapareix i

⁶ La traducció és nostra.

esdevé autoritarisme quan el grau de dependència i de poder exercit per unes persones sobre d'altres sobrepassa el límit d'allò acceptable. (Molina, 1998: 11-12).

Què diferencia, per tant, l'exercici del poder de l'exercici de l'autoritat? Què caracteritza l'autoritat? Sembla, recolzant-nos en les definicions que hem vist fins ara, que la diferencia és de grau i que en l'exercici de l'autoritat s'exclou l'ús de la violència física o psicològica. En canvi, l'autoritat busca la seva legitimitat per la via de la persuasió, el convenciment i, afegiríem, el pacte amb l'altre, amb aquell de qui es busca l'obediència a demanda de qui té autoritat. Però, fins a quin punt l'exercici de l'autoritat parental, en determinats moments de conflicte entre pares i fills, pot excloure totalment la coacció i la sanció? Si diem que els fills han d'obeir els seus pares, no estem diem que si no obeeixen s'exercirà la coerció o la sanció? És a dir, de fet, cal acceptar que l'exercici de l'autoritat pot demanar un cert tipus de coerció o violència simbòlica inherent a tot procés educatiu. Però, quan l'autoritat passa a ser autoritarisme?

En efecte, l'autoritat pot caure en l'autoritarisme. Una definició d'aquest concepte ens diu que *és la creença segons la qual el poder públic ha d'exercir-se sense esperar l'aprovació per part dels governats. D'aquí que la seva aplicació a un sistema polític serveixi com a sinònim de dictadura o, més eufemísticament, per a expressar el seu caràcter no democràtic, potencialment arbitrari i repressiu de l'oposició política* (Molina, 1998: 12). Una altra definició diu: *Manera d'entendre les relacions interpersonals i polítiques, i també les activitats de govern i d'administració, caracteritzada per la coerció i el dirigisme estricte envers els subordinats, que exigeix l'obediència absoluta dels manaments* (TERMCAT, Centre de Terminologia, 1992: 32).

Per tant, podem interpretar que l'autoritat pot esdevenir autoritarisme quan el que es busca és "l'obediència absoluta", sense que intervingui cap situació de conversa o comunicació dirigida a buscar el convenciment sobre la bondat de la norma de conducta que es demana. La manca d'autoritat parental dins les famílies i el deixar fer sense marcar límits als infants pot portar, a la pràctica, a actituds molt autoritàries i errants perquè, finalment, sempre cal afrontar alguns conflictes entre pares i fills. Vegem a continuació algunes reflexions sobre l'aplicació del concepte d'autoritat en el marc de les relacions familiars.

3.2. L'AUTORITAT PARENTAL

Considerem que el paper de l'autoritat parental en les relacions pare-mare-fills/es és un important element estructurador de la vida dels infants i adolescents, amb independència de la forma familiar que s'adopti. Ara bé, tal com s'ha apuntat en pàgines anteriors, l'exercici i la concepció de l'autoritat parental ha estat subjecte a les transformacions històriques entorn a la infància, la parella conjugal, la família i la societat en general.

A l'actualitat es constata un procés de devaluació de l'autoritat tradicional encarnada en la figura del pare. El pare ja no és la principal font d'autoritat dins les famílies. En el darrer quart del segle XX la incorporació creixent de les dones al mercat de treball els ha suposat l'adquisició de més autonomia legal i

econòmica, mentre que abans les dones eren dependents del marit. Aquest fet reforça la mare com a possible referent d'autoritat davant dels fills i filles, al costat del pare. Tot i així, a moltes llars i grups familiars, la superior autoritat del pare encara es justifica pel seu paper com a principal proveïdor econòmic del grup. En tot cas, els rols de pare i de mare s'estan redefinint, i el dret civil també ha acompanyat la seva evolució. Així, l'antiga figura legal de la pàtria potestat, que corresponia al pare, ha deixat lloc a la figura de l'autoritat compartida entre ambdós progenitors, de manera que la potestat compartida significa, avui, un conjunt de drets i de deures que només adquireixen sentit en relació a l'interès de l'infant (Théry, 1998).

En aquest nou context, el debat sobre l'autoritat parental porta, sovint, una confusió conceptual, entre els conceptes d'autoritat patriarcal i autoritarisme. Com hem vist en l'anterior revisió conceptual, l'autoritarisme dins la família fa referència a pràctiques parentals que es basen en la imposició de normes i obligacions –en general, fent discriminacions per raó de sexe i edat- sense cap mena d'explicació i sense tenir en compte o escoltar les raons de l'altre. En canvi, hem vist que el concepte d'autoritat ens remetia a la capacitat de persuasió i convenciment, és a dir, a la capacitat de posar nom a les coses. Convenciment i persuasió que –tal com ens recorda Hanna Arendt-, podem relacionar amb el sentit originari del terme “autoritat”: *autoria* o *auctoritas*, que deriva de *augere* i que significa crear, fer créixer, augmentar. És a dir, convèncer per ajudar a créixer. Un sentit ben diferent al d'autoritat entesa com a subjecció de l'altre, sempre posicionat com a inferior, sempre considerat com a incapaç per comprendre, per pensar i per tenir un marge d'acció autònoma. En definitiva, cal saber distingir entre qui té una autoritat que se li reconeix i qui s'imposa de manera autoritària.

Tenir autoritat parental⁷ –reconèixe's a si mateix i ser reconegut com a autoritat dins la família- és, des del nostre punt de vista, un element necessari en l'exercici de la funció materna i de la funció paterna. L'autoritat parental és fonamental pel desenvolupament psicosocial dels infants i joves. És l'actitud d'autoritat del pare i de la mare la que permet marcar els límits entre les necessitats i desigs indiscriminats del jo infantil i de les relacions positives d'aquest jo amb el seu entorn familiar i social. La família és qui ha d'educar en la civilitat. Quan falta l'autoritat familiar, és a dir, el marcatge de límits conductuals a fills i filles, es desenvolupen unes relacions de difícil gestió, tant dins de la família com dins de l'escola i la comunitat. Quan els infants no saben reconèixer l'expertesa i coneixements dels adults i, per tant, la legitimitat de la seva posició d'autoritat i superioritat en la transmissió del saber i en la presa de decisions, el malestar relacional entre les persones que formen el grup domèstic està assegurat. Vegem ara les aportacions d'alguns autors que han reflexionat sobre l'autoritat dins les famílies i les seves dimensions i matisos.

3.3. LES DIMENSIONS DE L'AUTORITAT FAMILIAR

Cal tenir en compte que el tipus de relacions de poder i autoritat que s'estableixin en el marc familiar poden ésser de naturalesa molt diversa, i

⁷ El terme 'parental', a diferència d'autoritat paterna o materna, no té marca lingüística de gènere i, per tant, el seu sentit inclou a mare i a pare.

poden fer referència a dimensions diferents. Les característiques d'aquestes relacions influiran de manera decisiva en la socialització i la vida quotidiana dels fills/es.

Meil (1999) –que no es planteja la distinció entre poder i autoritat- considera, tot pensant en la família, que el poder és, per naturalesa, multidimensional, tant pel que fa al procés d'exercici del poder com als àmbits en els que s'estableix la relació. Aquest autor es refereix a la distinció⁸ entre: les “bases del poder”, el “procés d'exercici del poder”, i els “resultats” d'aquest procés. Segons aquest autor, es poden establir sis tipus de “bases” del poder: “l'autoritat normativa o legitimitat”, és a dir, els drets que la societat assigna als diferents rols socials; la “identificació o recursos carismàtics”, consistent en el poder d'atracció entre els membres del grup; la “competència o coneixement especialitzat” per a la resolució de distints problemes; la “capacitat persuasiva”, o sigui, les habilitats per a definir una situació o per convèncer als altres; “la capacitat per a recompensar o per a castigar o sancionar negativament”. D'altra banda, posa l'accent en l'aspecte dinàmic del poder i subratlla el fet que no només en són importants els resultats, sinó que també és rellevant com s'arriba a aquest resultat, per a conèixer les asimetries del poder. Els resultats dels processos de negociació familiar queden palesos en la presa de decisions, la qual es considera la manifestació del poder.

En l'exercici de l'autoritat parental, les mares i els pares també aconsegueixen les seves finalitats educatives amb el càstig i la reprovació (Pérez [et al.], 2000). En aquest sentit Vila (1998) fa referència al concepte de “poder potencial” dels progenitors per influenciar en la conducta del seu fill en una direcció diferent dels seus desigs. Les investigacions que s'han portat a terme en aquest terreny mostren com aquest poder potencial es manifesta en dos àmbits. El primer àmbit es refereix a l'habilitat dels progenitors per modificar la conducta dels fills/es, d'acord amb els desigs dels pares, i es remet a la distinció entre “poder de recompensa” / “poder de càstig”. El segon àmbit es relaciona amb la distinció entre “poder expert / poder legítim”. El poder expert fa referència a les pràctiques dels progenitors per ensenyar una determinada habilitat als seus fills/es, i el poder legítim es refereix a, per exemple, el fet d'enviar als fills/es a l'escola en la nostra cultura. Si tenim en compte les diferències entre els conceptes de poder i autoritat que hem revisat a l'apartat anterior, val a dir que en aquesta categorització de Vila (1998) podríem substituir el terme poder pel terme autoritat. Una autoritat que es reserva la possibilitat de recompensar o reprimir determinats tipus de comportaments en base a l'expertesa dels pares i/o en base a la legalitat vigent.

Vainstein (1997) parteix de la idea que els infants necessiten prohibicions i limitacions per tal que puguin estructurar-se. Tanmateix, aquestes prohibicions han de marcar límits i fronteres que resultin acceptables i comprensibles, ja sigui dins la família ja sigui dins de l'escola, de manera que s'instauri una repressió necessària, entenent sempre que la persona que marca la limitació o la repressió ho fa des de sentiments d'amor i de cura. L'autor afirma el següent: *Només es pot constituir en autoritat per altres qui es reconeix a si mateix com a*

⁸ Distinció que estableixen Cromwell i Olson (1975) segons Meil (1999).

investit d'ella i és capaç d'exercir-la des de la racionalitat i el respecte. La formació dels nens es posa en perill quan l'exercici de l'autoritat peca per excés o per defecte. El desplaçament cap a una autoritat despòtica el portarà a la desconfiança i al ressentiment. (Vainstein, 1997: 75)

No es pot oblidar que cada família marca uns límits als infants en funció de la seva manera de concebre el món, de manera que la intensitat de les restriccions o prohibicions variaran en funció del context social i cultural de cada família. Però, per l'infant, aquests marcs normatius de comportament adquiriran sentit si resulten coherents amb les normes que els pares assumeixen com a pròpies. En tot cas és important pels nens que, tant mestres com pares, conservin la seva posició d'adults, ja que són els mediadors entre el nen i el món que els envolta.

Durant molt de temps s'ha cregut que la influència de la família sobre el desenvolupament infantil s'estableix en una única direcció: de la família vers l'infant, entenent que la conducta dels progenitors determina la de l'infant. Però els infants *són actors socials, que participen en la construcció i en la determinació de les seves pròpies vides, però també de les vides d'aquells que els envolten i de les societats en què viuen* (Dahlberg et al., 1999: 98). Per tant, en totes les relacions interpersonals existeix una influència mútua, i en les relacions entre els pares i mares i els fills i filles es dona una influència bidireccional. D'altra banda, no es pot oblidar la influència que s'exerceix entre germans. Dunn (1986, citat per Vila, 1998) assenyala que la influència educativa entre germans depèn sobretot de la qualitat emocional de la seva relació i de la manera en què aquesta encaixa en la xarxa de les altres relacions familiars. El clima familiar general, pel que fa a la comunicació i l'afecte, repercutirà directament en les relacions entre germans.

3.4. L'EXERCICI DE L'AUTORITAT PARENTAL NECESSITA TEMPS I RECONeixEMENT SOCIAL

La construcció d'una autoritat parental democràtica i la millora de les relacions entre mares, pares, fills/es no és una qüestió exclusivament privada de cada família. A banda de les possibles confusions conceptuals i orientacions errònies de l'autoritat de l'adult davant dels fills, el problema de la no disposició de temps per la relació quotidiana amb fills i filles és molt real per a moltes famílies.

Actualment, els problemes de conciliació horària entre la ocupació laboral i les necessitats de la família dificulten la vida quotidiana de molts pares i mares amb fills menors. En la majoria de llars són les dones qui assumeixen la responsabilitat d'equilibrar els seus temps entre els dos àmbits. Per tal de resoldre aquests conflictes temporals i d'horaris és important que l'Estat i la societat civil aportin recursos en aquesta direcció (permisos laborals generosos, major flexibilitat horària en el treball assalariat, serveis d'atenció a la infància, serveis extraescolars, etc.) facilitant que pares i mares puguin assumir les seves responsabilitats de criança i cura tot oferint un ventall real de possibles combinacions.

Aquesta menor presència de pares i mares a la llar queda compensada, en part, per l'escola. Tanmateix, resulta evident que la tendència a la pedagogització de la infància ha tingut una clara repercussió negativa en la construcció de l'autoritat parental. Avui ens trobem en una situació paradoxal: les escoles es queixen perquè mares i pares els deleguen un excés de responsabilitats educatives (construcció de normes i hàbits, per exemple); però en decennis anteriors els mestres van acceptar que la seva professió els autoritzés a tenir un paper prioritari en l'establiment de criteris educatius. Avui el professorat s'ha adonat que la pedagogia i la psicologia no poden substituir (sinó solament complementar) la relació primera i fonamental dels infants amb els seus progenitors o tutors, relació que es basa en el sentit pràctic i comú. Ara, des de les escoles, s'espera que els pares i mares marquin límits en el marc privat de la família. En tot cas la percepció d'una suposada delegació d'autoritat de la família a l'escola s'ha vist agreujada en els últims temps, quan mares i pares estan més ocupats en el seu treball remunerat i disposen de poc temps per ocupar-se dels seus fills i filles, mancats com estan de polítiques de conciliació.

Avui, en les llars formades per joves adults que, en general, han estat bastant o molt escolaritzats, es tendeix a no donar per suposada l'autoritat exclusiva del pare. Es considera millor que l'autoritat parental s'exerceixi conjuntament entre pare i mare. Però aquest és un procés difícil que, més enllà de posicions teòriques o ideològiques, requereix que tots els implicats –mare, pare, fills i filles- disposin de temps compartit per poder establir una interacció quotidiana tranquil·la i serena. A més, la construcció d'una autoritat parental a la nostra societat democràtica requereix, internament, actituds obertes a la negociació i, externament, reconeixement social del paper de mare i pare.

En síntesi, l'autoritat parental és un element necessari pel desenvolupament psicosocial dels fills i filles. Els infants, per a poder créixer en societat, necessiten una autoritat adulta en la qual trobar un referent de conducta, però aquesta autoritat ha d'estar legitimada i reconeguda per part de l'escola i la comunitat.

4. ELS PROFESSIONALS OPIENEN

4.1. LA DINÀMICA DELS GRUPS DE DISCUSSIÓ⁹

Estem en un moment de canvis i mutacions familiars. Tal com veurem a les pàgines que segueixen les persones que han format els grups de discussió no sempre mantenen percepcions convergents, sinó que també mostren visions divergents de la realitat familiar que coneixen a través de la seva experiència. Uns són docents a secundària, d'altres són pares o mares que participen de les associacions escolars de mares i pares, mantenen relacions continuades amb altres famílies de la seva escola i el seu municipi, i estan motivats per l'observació dels comportaments familiars; altres són persones que mantenen molta activitat de contacte amb famílies i professorat a través de xerrades i conferències; altres són terapeutes que coneixen les situacions de conflicte

⁹ Agraïm la participació a tots els experts que van formar part dels grups de discussió. Veure la relació de participants a l'Annex metodològic.

intern, personal i familiar; també hi han participat juristes en actiu que estan a prop dels conflictes conjugals que arriben als jutjats de família; altres, finalment, coneixen les famílies a través dels infants que assisteixen a esports i altres espais extraescolars.

En tot cas, per poder entendre les diverses aportacions dels grups de discussió i, en alguns casos, la perspectiva diferencial d'uns o altres, cal tenir present el marc social i familiar en el que avui ens movem. Per una banda, a l'increment de la diversitat familiar, formal i relacional, cal afegir-hi l'increment de la polarització socio-econòmica de les famílies i, un altre element fonamental i que és la raó de l'increment de la diversitat en els estils i formes de vida: avui els trajectes vitals de moltes persones no són lineals; les biografies individuals i familiars mostren un increment dels processos de formació, ruptura i recomposició familiar. Tal com ens indiquen les dades dels darrers censos, l'increment de les ruptures d'unió a Espanya i a Catalunya ha estat molt notable en els darrers anys. Per tant, les experiències familiars canvien, no solament com a resultat del propi cicle de vida, sinó també perquè pot canviar el nucli bàsic de convivència quotidiana. Passar d'una llar amb fills, encapçalada per una mare i un pare, a viure en una llar on la relació diària amb un sol progenitor és la norma, canvia les regles del joc i la manera de viure, així com les normes i les expectatives relacionals. Si, a més, la llar monoparental incorpora una nova parella de la mare o del pare, tornen a canviar les regles del joc. En aquest context canviant és difícil tipificar uns "estils educatius" com a propis de determinades posicions socioeconòmiques del grup familiar.

Fetes aquestes consideracions, vegem el resultat dels debats. En el que segueix s'hi exposen les idees discutides en grup, però també algunes cites textuais que han estat extretes dels documents que cada participant va aportar a l'inici dels debats. Aquestes cites textuais completen o amplien algunes de les idees que van ser defensades de manera oral.

4.2. SOBRE EL CONCEPTE I L'EXERCICI DE L'AUTORITAT DEMOCRÀTICA DINS LA FAMÍLIA

Els dos grups d'experts tendeixen a considerar que a la nostra societat hi ha molts prejudicis a l'hora de parlar d'autoritat, ja que s'associa aquest concepte amb opressió o dominació, trets que haurien d'associar-se al d'autoritarisme i no pas amb el d'autoritat. Ja hem vist en apartats anteriors que l'autoritarisme pot ser definit com el poder de la dominació, com el poder de la por. En tot cas, tot i que hi ha força consens al respecte, en un dels grups de discussió també apareix la crítica a la pregunta inicial del debat en el sentit que el problema no és l'autoritat –que remet de manera automàtica a l'autoritat dels adults sobre els fills i filles– sinó que el problema actual és la manca de respecte i de reconeixement que mostren els adults cap als infants. Aquesta perspectiva, inicialment minoritària facilitarà, en el decurs de les sis sessions de treball, l'emergència de dos perspectives del problema: per una banda, una d'elles mantindrà la idea que dins la família l'autoritat prevalent ha de ser la del pare i la de la mare; una altra mantindrà la idea que l'autoritat és una pràctica de relació que tant pot ser exercida pels pares com pels fills i filles, tot i que mare i

pare sempre són els que han de governar. Això porta indefectiblement a un debat sobre què significa l'autoritat parental democràtica.

L'autoritat, el diàleg i la imposició de límits

Segons els experts, després de la dictadura franquista a Espanya, la crítica de les formes autoritàries de relació social i familiar ha portat a invisibilitzar l'exercici i les formes d'autoritat necessàries en tot procés educatiu, deixant el camí obert a la confusió. En conseqüència, les idees 'progres' han facilitat l'ocultació del fet que les relacions democràtiques també es basen en un sistema legítim d'autoritat. Sovint es percep –a l'escola, a la consulta del metge, en l'observació del carrer, etc.– que en l'àmbit familiar les relacions entre pare, mare i fills estan presidides per aquesta confusió. Sembla que marcar límits o 'manar' sigui una experiència que alguns adults volen evitar. Sembla que alguns pares i mares tenen dubtes sobre el seu dret a manar i a equivocar-se.

L'observació de les relacions familiars en diferents contextos permet conèixer situacions ben diverses. Hi ha casos en què l'exercici de l'autoritat passa per mostrar-se obertament autoritari, mentre que en d'altres l'autoritat ha estat substituïda per la 'seducció', és a dir, per la imposició de la pròpia voluntat sense que l'altre se n'adoni i, per tant, sense que pugui exercir el seu marge de llibertat.

Els dos grups de discussió estan d'acord amb el fet que, en els últims decennis, s'han diversificat les fonts d'autoritat o influència a la vida quotidiana i s'han devaluat les autoritats de tipus tradicional, aquelles que en el passat eren presents a la vida personal i a la vida de la comunitat: el capellà, el mestre, el metge, l'alcalde. Aquesta aportació del grup porta a pensar en fenòmens d'ordre més general, és a dir, la crisi de legitimitat de les institucions de regulació social o política fundades sobre les nocions de representació, delegació o subordinació jeràrquica pròpia de la legitimitat democràtica. Aquesta era una legitimitat sorgida de les teories del "contracte social" que conceptualitzen la idea de "ciutadania", encarnada en el ciutadà que té en compte el "bé públic" i l'"interès general", a canvi que l'Estat protegeixi els drets individuals. La família (el cap de família), l'escola (el mestre), l'empresa (el patró), les esglésies (el rector), els partits polítics (el cap de fila), els sindicats o l'Estat són institucions –abans considerades com a mediadores d'allò universal– que avui es confronten a una crisi de legitimitat davant d'una nova lògica més centrada en allò parcial i particular, una lògica que constitueix una manera nova i diferent de "fer societat" i de "tractar els conflictes" (Briant i Palau, 1999).

El grup, en consonància amb alguns elements que hem tractat a la primera part, també considera que l'autoritat de caràcter democràtic es pot legitimar per tres vies diferents: (a) per la via "normativa o legal", quan la llei delimita el seu exercici. En el cas de la família fa referència a la *potestat* legal de mare i pare sobre els fills o filles; (b) per la via "referencial", que és l'autoritat que es guanya en les relacions d'afecte i reconeixement mutu, molt important en les relacions

familiars quotidianes; (c) l'autoritat per la via de "l'expertesa", aquella que es guanya pel saber fer i l'experiència reconeguda.

Una idea interessant que apareix a la discussió és que tothom pot tenir el seu espai d'autoritat i que l'autoritat hauria de poder circular. En aquest sentit, es defensa que els infants i adolescents, en determinats moments de la vida familiar, també poden mostrar la seva autoritat en base a les seves habilitats i capacitats, que incrementen amb l'edat. Tothom, a la llar –més enllà del pare i de la mare–, pot arribar a tenir una certa autoritat davant dels altres, però això solament és possible si uns estan en disposició de reconèixer als altres les seves capacitats i habilitats. En aquest sentit, cal situar, també, l'autoritat d'avis i àvies, dels germans grans, o altres persones adultes.

Tot i així, no hi ha consens inicial en els grups de discussió sobre el significat de l'expressió "autoritat parental democràtica". El camí cap a l'acord es troba quan s'assenyala que és molt important no confondre les formes de la democràcia política amb les formes de la democràcia familiar. Hi ha diferències prou importants. En la democràcia política governen aquells que han guanyat a les urnes, governa la majoria; en canvi, en la democràcia familiar el govern sempre ha d'estar en mans del pare i de la mare, tot i que aquests escoltin als fills, i uns i altres arribin a acords davant de situacions conflictives. Tanmateix, per bé que en la democràcia familiar les decisions no es fonamenten en la majoria, cal practicar l'actitud d'escolta i de diàleg entre pare, mare, fills, i entre germans i germanes.

Exercir l'autoritat de manera democràtica implica que, en la presa de decisions familiars, cal tenir en compte la participació, els drets i les responsabilitats que corresponen tant al pare com a la mare, així com els que corresponen als fills i filles. A la pràctica, la dimensió de participació de l'infant en la presa de decisions s'incrementa en funció de la seva edat, especialment si hi ha un marc possibilitador, la qual cosa no vol dir sense normes.

De vegades, el concepte de participació de l'infant a la família s'ha entès de manera com si l'infant pogués fer el que vol quan en realitat la participació implica donar opinió, ésser escoltat, negociar i que, algunes vegades, l'infant aconsegueixi el que desitjava i d'altres no. (Josefa Fernández, Llicenciada en Dret i Diplomada en Treball Social, professora titular de l'Escola Universitària de Treball Social de Barcelona [EUTSB]):

Dins les famílies, no tot pot ser objecte de diàleg ni sempre s'ha d'arribar al pacte i al consens. Fins i tot, tal com es pregunta la Roser Batlle (Pedagoga i Vice-presidenta de la Fundació Catalana de l'Esplai): *Qualsevol té dret en qualsevol moment a ser escoltat?* La pregunta parteix de la idea que molts infants mostren una gran dificultat per acceptar les decisions del pare o de la mare i les seves resistències es manifesten en forma d'exigència, d'explicacions justificatives o d'agressions verbals o físiques quan no arriba una resposta afirmativa immediata al seu desig. A vegades, els fills o filles no reconeixen l'autoritat de pare o mare, especialment quan aquests no es

mostren de manera clara com a persones de major experiència i capacitat per prendre decisions. La necessitat de diàleg dins les famílies no suposa que “tot” hagi de ser dialogat. Però si no hi ha responsabilitat per assumir el paper de qui ha d'imposar límits, no hi ha autoritat parental ni obediència per part dels fills. Tal com afirma Rosa Sellarès:

Fer d'adult vol dir poder contenir els sentiments de l'infant, donar models i imposar límits. No n'hi ha prou amb tenir uns pares sensibles i disponibles que estimin molt el nen. (Rosa Sellarès, Terapeuta i Directora de la Fundació PRESME pro educació i salut mental)

Exercir autoritat democràtica implica una relació bidireccional de respecte i reconeixement mutu

Quina és la dinàmica de les representacions socials majoritàries sobre la infància i l'adolescència en el nostre entorn cultural? L'exercici de l'autoritat dels adults en les seves relacions amb els infants i els joves depèn, en gran part, de les representacions socials sobre la infància que dominen a la nostra societat.

Una qüestió debatuda àmpliament en un dels grups de discussió és que avui encara domina la idea que la infància és l'estat dels “encara no”. Aquesta és una concepció de la infància que arrela en el passat més llunyà –tal com hem comentat al primer capítol- però que encara apareix darrera de moltes teoritzacions sobre les relacions entre adults i infants. Es considera que, per la seva condició d'edat, els infants tenen poc a dir sobre la societat que els envolta i sobre les seves relacions amb els adults. En aquest sentit, massa sovint s'entén que els fills han de ser únicament els receptors passius de les indicacions dels pares, dels mestres, dels adults en general. Des d'aquesta perspectiva s'interpreta l'exercici de les relacions d'autoritat en un sentit únic: dels progenitors vers els fills i filles, com si aquests darrers estiguessin incapacitats per expressar la visió de la realitat que els afecta i no poguessin prendre decisions sobre qüestions de la seva vida d'infant o de jove.

De fet, és ben cert que el mot *autoritat* pot convidar a una concepció adultocèntrica de les relacions pare, mare i fills. Sovint fem referència als “menors” en contraposició als “grans”, conceptes que neixen d'una diferenciació categòrica que dona a entendre que els adults són els que tenen el coneixement, la competència, mentre que els “menors” són els que “encara no poden”. Així, s'incapacita als menors.

Fins a quin punt els fills i filles també poden tenir “autoritat” en les relacions amb mare i pare? El grup de discussió entén que a l'actualitat els fills poden tenir autoritat experta en determinats coneixements o experiències que els pares no han viscut directament, situació que es dona a mesura que els fills es van fent grans. De fet, hi ha consens en considerar que els pares poden aprendre dels fills i filles, però això no s'ha de confondre amb el fet que els pares siguin governats pels fills.

L'exercici de l'autoritat democràtica implica mantenir una relació bidireccional entre pares i fills en una societat que ofereix un marc d'experiències als infants molt més complexes que en el passat; i aquesta bidireccionalitat suposa, també, l'exercici del respecte mutu. Sempre hi ha hagut dificultats de relació i comunicació entre les generacions però, tanmateix, s'acostuma a pensar que són els més joves els que tenen el problema i "no respecten l'autoritat". En canvi, no es reflexiona sobre el fet que els adults també formen part del problema, que a vegades no es fan respectar o, simplement, no són exemple de persones respectuoses amb els altres, inclosos els seus propis fills o filles. En aquest sentit, no és estrany veure actituds prepotents dels adults cap els infants, més que no pas actituds de respecte que deixin un marge per la participació de l'infant o el jove. En tot cas, sembla clar que la manca de respecte en un sentit o en un altre de la relació -dels progenitors als fills o a la inversa- és una font segura de conflictes.

Recomanacions i propostes

En general cal...

- Recuperar el concepte d'autoritat en un sentit positiu.
- Desvincular la idea d'autoritat de la d'autoritarisme.
- Conèixer millor la llei sobre la potestat del pare i de la mare.
- Guanyar i fer ús de l'autoritat referencial.
- Reconèixer l'autoritat de l'altre en la seva experiència i la seva expertesa.

Per desenvolupar una autoritat parental democràtica i participativa ens cal ...

- Clarificar què significa "democràcia familiar", tant en les relacions conjugals com en les relacions entre pare, mare i fills.
- No confondre democràcia familiar amb dimissió del govern de pare i mare.
- Evitar la idea que l'autoritat democràtica és igual a *laisser faire*.
- Recuperar la idea d'autoritat parental com a sinònim d'ajudar a créixer posant límits.
- Recuperar elements positius de l'autoritat tradicional. Concretament, recuperar els sabers femenins en l'exercici de l'autoritat en el marc familiar.
- Associar la idea d'autoritat parental amb les de reconeixement, obediència, respecte mutu, responsabilitat, participació.
- Desenvolupar les habilitats de negociació entre pare, mare, fills i filles amb el benentès que hi ha situacions "no negociables" per part dels pares.
- Rescatar el concepte d'autoritat des d'una perspectiva participativa, de responsabilitat, recuperant així el lloc de cada individu dins la família (pare, mare i fills/es).

- Evitar les actituds prepotents i de dominació dels adults vers els infants.
- Prevenir comportaments “tirànics” dels fills cap els pares i mares.
- Fomentar el respecte mutu i entre tots els membres de la família, respecte que serà clau a l'hora d'evitar conflictes en les relacions pare-mare-fills/es.
- Rebutjar la minorització del desigual.

Pel que fa als infants i joves cal ...

- Estendre la idea que la infància no és un estat de carència. Els infants tenen drets i han de tenir responsabilitats, tant en el marc familiar com en l'escolar o comunitari.
- Recuperar la idea de formació de la voluntat dels fills. La voluntat s'entrena aprenent a superar dificultats.
- Deixar que fills i filles tinguin els seus espais d'autoritat, segons el seu saber fer, edat i experiència.
- Tenir present que quan els fills/es creixen també van adquirint autoritat, mestratge i capacitat de raonament i explicació.
- Facilitar l'increment de la participació de l'infant en la presa de decisions, en funció de la seva edat.

4.3. SOBRE LES RELACIONS ENTRE PARE, MARE, FILLS I FILLES

Segons el debat mantingut amb el grup de discussió, a l'actualitat, s'ha donat un canvi intens del paper de les dones a la societat, cosa que fa que les dones es trobin en una situació ambivalent entre el seu projecte professional i el seu paper de mares. Aquest canvi afecta directament les relacions a l'interior de les llars. D'altra banda, per assolir al mateix temps un lloc a la societat més enllà de l'àmbit familiar, les dones han de competir en un món públic que històricament ha estat de domini dels homes però, malgrat tot, continuen sent les principals responsables de l'àmbit privat, dels assumptes domèstics i familiars, i, més concretament, de la criança dels seus fills i filles. La mare acostuma a ser qui porta el dia a dia a casa, i sol ser la medidora entre pare i fills. Tot i que avui en dia la potestat sobre els fills és assignada de manera equitativa a mare i pare, es reconeix poc l'aportació femenina a la construcció de l'autoritat parental.

Sovint les mares que treballen fora de la llar tenen un sentiment de culpa que prové de la confrontació de rols i de la manca de temps. Tal i com afirma Miren Izarra:

Els canvis que s'han produït al llarg del segle XX tenen a veure, fonamentalment, amb la mudança del rol femení, tant pel que fa a la incorporació al mercat laboral com a l'extensió d'un nou model de dona en la qual la formulació d'un projecte de vida individualitzat posa en qüestió la disponibilitat total a la família; tal com era corrent entre la immensa majoria de les dones d'abans. Una de les conseqüències n'és el sentiment de culpa que acompanya moltes dones pel que es pot

considerar una pèrdua de disponibilitat o qualitat en la seva atenció a les criatures. I, quan la culpa és present, es tendeix a buscar mecanismes de compensació que molt sovint es tradueixen en cessió a les pressions oportunistes de fills o filles. Un aspecte significatiu, per exemple, és que infants i adolescents han quedat configurats com a grups de consum d'alt interès econòmic en la nostra societat. (Miren Izarra, Professora de Secundària, IESM. J. M. Zafra):

Però, quin és avui el lloc del pare? De fet, sembla que els homes més joves es comencen a incorporar a la tasca de 'guardadors de la llar', però és un començament molt incipient. Mostren més interès i preocupació sobre les qüestions relacionades amb els fills, tendeixen a jugar amb ells més que les mares i valoren les gratificacions que els comporta aquesta relació. Però són molt reticents a realitzar altres feines pròpies del manteniment de la llar i de la criança. En tot cas, sembla que avui alguns pares són més presents a la llar i es preocupen més del que passa amb els fills o filles. Però és molt generalitzat el paper no equitatiu de mare i pare dins la llar, la qual cosa afavoreix que nois i noies facin aprenentatges diferenciats de les seves responsabilitats.

Malauradament, encara s'observen marcades diferències de relació entre els fills i filles. Les noies es queixen que han de col·laborar en les tasques de casa mentre que els germans no fan res, de la mateixa manera que el pare tampoc fa res quan arriba. A la vegada, hi ha nois a qui les mares no els deixen fer res. (Josefa Fernández, Llicenciada en Dret i Diplomada en Treball Social, professora titular de l'Escola Universitària de Treball Social de Barcelona [EUTSB]):

Avui es constata que hi ha dificultats per la transmissió de la cultura pràctica familiar, sobretot en termes de criança dels fills, una transmissió que abans es feia fàcilment de generació a generació, especialment entre les dones. En canvi, avui, la criança es viu sovint amb insatisfacció i inseguretat. La via tradicional de mutu recolzament entre dones, germanes o mares, es fa difícil a les ciutats. Molt sovint, la mare es troba sola davant dels dilemes i els problemes dels fills ja sia perquè el pare se'n desentén ja sia perquè no hi ha entesa entre l'una i l'altre. De fet, la coeducació de sexes és un nou repte per a totes les famílies, especialment perquè es tracta de practicar un nou tipus de relacions no experimentades pels pares i mares en la pròpia infància i joventut. El més fàcil és reproduir l'experiència no coeducativa del passat.

Coneixement de sentit comú vers coneixement expert

Els pares i les mares reben informacions i indicacions sobre la criança dels fills des d'instàncies "expertes" i diverses (metges, mestres, psicòlegs, mitjans de comunicació, etc.). Quan aquestes indicacions són contradictòries, contribueixen de manera notable a incrementar la inseguretat i la confusió de mares i pares.

El que s'ha trencat, al meu parer, és aquesta mena de transmissió automàtica; el que ha entrat en crisi és l'univers

de valors implícits i preestablerts, aquest 'donat per descomptat' en què es basava en el passat l'autoritat parental.
(Miren Izarra, Professora de Secundària, IESM J. M. Zafra)

Les relacions familiars del passat no implicaven forçosament una autoritat autoritària, sinó una autoritat reconeguda per part dels fills a pare i mare, per la seva posició i estatus parental.

De fet, l'atribució als experts d'una important autoritat respecte a la criança i educació dels fills no ha ajudat a les famílies, perquè els mateixos experts poques vegades poden respondre a les preguntes més bàsiques dels progenitors. En aquest sentit:

La deslegitimació de les pautes de criança basades en el sentit comú, en l'afecte i la solidaritat interna entre els membres de la família en favor d'uns coneixements experts, són una forma de projecció il·lustrada, amb el suport de l'acadèmia, de l'imaginari de les noves classes mitjanes dotades d'un fort capital social. La psicologització de l'educació familiar comporta una individualització dels processos d'interacció familiar que aboca a moltes famílies, especialment aquelles amb menys capital social, a la fatalitat i/o a la delegació en les persones expertes. (Miren Izarra, Professora de Secundària, IESM J. M. Zafra).

Un aspecte relacionat amb la cultura de cada família és la transmissió de la història familiar. I això sí que és de responsabilitat directa i exclusiva de la família. Ma Teresa Pi - Sunyer (Psicoterapeuta, Hospital de la Vall d'Hebron, Centre Matis) assenyala que, cada vegada més, es valora menys la transmissió oral de la història familiar. De manera que massa sovint s'obvien les explicacions sobre els orígens dels infants, especialment en casos de conflicte familiar, en casos de reproducció assistida o altres situacions. Això deriva sovint a conflictes que reclamen d'experts, quan les explicacions de la història familiar narrades des dels propis implicats poden ser altament terapèutiques i permeten l'afirmació del subjecte en una història que li cal assumir. Alguns conflictes d'autoritat entre pares i fills poden derivar-se de la negació dels orígens.

Els “bons estils educatius” en qüestió

Educar, avui, és complicat. Més complicat que difícil, si ho puc dir així. Sobretot és complicat perquè les maneres de fer d'abans no es poden aplicar de manera automàtica a un món canviant i tan divers: en general, són inservibles perquè no poden donar resposta pràctica a les noves circumstàncies i els nous estils de vida que se'n deriven (Salvador Cardús, Sociòleg, professor titular del Departament de Sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona).

Si bé alguns progenitors actuen avui en proporció inversa a com havien estat tractats, d'altres progenitors reproduïxen –per bé o per mal– l'estil educatiu dels seus pares i mares. És innegable el fet que avui hi ha més diversitat i acceptació de les formes familiars poc convencionals, que en el passat eren molt minoritàries o estigmatitzades. Així, s'incrementen les famílies monoparentals o les famílies recompostes. Abans, els rols de mare i pare estaven molt més diferenciats entre si: el pare representava la llei davant l'infant, la mare representava l'atenció diària de les persones del grup domèstic; en aquest marc, les relacions familiars no presentaven tanta diversitat d'estils educatius com a l'actualitat. De fet, avui no hi ha un model únic de referència i, per tant, la qüestió dels “bons models educatius” és molt discutible, perquè les maneres de fer entre pares i fills s'adeqüen a les circumstàncies familiars al llarg del trajecte familiar. En aquest sentit, la classificació que ens parla de tres estils bàsics, democràtic, autoritari o permissiu, ha quedat obsoleta perquè hi ha moltes famílies que no es poden ubicar a cap dels tres models. Podem parlar de models en un sentit orientatiu però la realitat és molt més complexa i diversa. Tot i així, distingir-los ens serveix per la reflexió i el debat:

L'estil de relació familiar autoritària destaca per un control rígid de tots els espais de l'infant, ja sia pels horaris d'arribada, les possibilitats de sortir, les activitats, la possibilitat d'escollir el vestit... L'estil “laissez faire” és malauradament força comú actualment, precisament per les dificultats de compartir els temps amb els infants i això porta que els pares permetin qualsevol cosa que l'infant demana ja que, així, no cal tenir-hi una implicació tan directa que requeriria en qualsevol cas un diàleg i un compromís. (Josefa Fernández, Llicenciada en Dret i Diplomada en Treball Social, professora titular de l'Escola Universitària de Treball Social de Barcelona [EUTSB])

A la pràctica, la tendència de “deixar fer” implica que l'infant quedi sotmès a un altre tipus d'influència externa a la pròpia família. En efecte, quan mare i pare no mostren la seva autoritat ni imposen límits, deixen la porta oberta a altres influències més subtils però sovint de caràcter més autoritari perquè són influències que no deixen marge per l'elecció. N'és un exemple clar la influència cap a l'obligació a consumir, el consum pel consum.

No saber dir ‘no’ comporta la inevitable dissolució de l'autoritat necessària en tot procés educatiu, que sovint és substituïda per un mecanisme de seducció que, perquè no és transparent, esdevé una forma d'autoritarisme encobert. (Salvador Cardús, Sociòleg, professor titular del Departament de Sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona).

El ‘deixar fer’ o el fer ús de maniobres de seducció o de distracció no permeten que l'infant afronti la realitat i els seus límits. En tot cas, tal com afirma Rosa Sellarès (Terapeuta i Directora de la Fundació PRESME pro educació i salut mental): *La manca de límits no garanteix ni la llibertat ni la felicitat de l'individu.*

El grup de discussió també constata que, massa sovint, manca coherència entre el pare i la mare, o entre els plantejaments teòrics i les pràctiques reals dels progenitors, o entre allò que mare i pare exigeixen o ensenyen als fills i filles i les seves pròpies exigències. La manca de coherència s'assenyala com un dels principals problemes que té com a conseqüència la manca d'autoritat dels pares sobre els fills.

Comença a ser cada vegada més comú -per les separacions, els divorcis i les consegüents recomposicions familiars- la necessitat de reconeixement de l'autoritat de les noves parelles de la mare o del pare. Aquestes persones tenen una autoritat limitada perquè el pare o la mare biològics també estan en escena representant el seu propi rol. A l'adolescència, la presència d'un nou adult a la vida del pare o de la mare biològica, i a la vida familiar, és explícitament rebutjada. El problema, en aquests casos, no és tant si s'adopta un o altre estil educatiu, sinó el de tenir prou sentit comú per gestionar les circumstàncies específiques que es viuen dins de la família.

Confusió, inseguretat, autoengany i negació del conflicte

Algunes famílies "naveguen" més del que caldria; es refien poc del seu saber a l'hora d'educar els infants i, a més, la societat els reconeix poc aquest saber quan el tenen. Pot haver-hi una sensació de malestar, l'expressió del qual pot diferir segons el tipus de família. De fet, els pares i mares més responsables són sovint els més angoixats, la qual cosa tampoc facilita la seva tasca. En realitat, si podem dir que les famílies estan desorientades és perquè avui hi ha més preocupació educativa en relació als fills; es viu la percepció que avui és més difícil educar que en el passat, la qual cosa fa referència a la pèrdua d'un referent familiar, d'un model clar sobre "la bona família". Així doncs, moltes famílies tenen més consciència del seu paper educador que el que els experts (els mestres per exemple) els atorguen. Les famílies amb fills mantenen converses informals amb altres famílies amigues o de l'escola i cerquen suport a les seves inquietuds i angoixes. La majoria de famílies es preocupen dels seus fills.

Tanmateix, hi ha consens en considerar que hi ha un nombre significatiu de famílies que no té consciència de la importància del seu paper en l'educació dels fills i filles. En aquest sentit, s'assenyala que els progenitors tenen sentiments de confusió, d'inseguretat i d'autoengany. "Confusió", perquè molts progenitors no tenen clar com han d'actuar per ser uns "bons" pares i mares. També sembla que no es pot establir una relació causal entre augment de la classe social i més seguretat o més confusió. Pel que fa a la *inseguretat*, els pares claudiquen molt aviat davant del conflicte amb els fills, per exemple, quan a l'infant no li agrada algun menjar. "Autoengany" perquè sembla que tot hagi de ser possible. Estem ubicats en una il·lusió, un ideal de família que nega el conflicte. Hi ha un excés d'optimisme en relació als infants. Existeix un gran idealisme com a tendència de moltes famílies, en l'autoimatge que tenen d'elles mateixes, la qual es confon amb la imatge de la família ideal i sense conflictes que tal vegada voldrien ser.

Les demandes de 'receptes educatives' són permanents i moltes famílies expressen la necessitat d'adquirir el que podríem denominar 'habilitats parentals': com dialogar, com pactar, com castigar, com premiar, com donar explicacions, com aconseguir que mengin de tot, com evitar les rebequeries, com aconseguir que vegin menys la televisió, o que se'n vagin a dormir a l'hora (Roser Batlle, Pedagoga i Vice-presidenta de la Fundació Catalana de l'Esplai).

L'infant del tot o res

Avui es tenen els fills més tard i se'n tenen menys, molt pocs. Això influeix en el que s'espera d'aquest fill i es tendeix a idealitzar-lo. L'infant ha esdevingut el centre de la família i se centren moltes expectatives en la seva persona:

Els nens han esdevingut un bé escàs, i suposen una inversió de temps i diners. Els pares volen fer les coses ben fetes, i ofereixen el màxim als seus fills. Senten que, amb els fills, no poden fracassar. Però al seu torn, els nens-reis es veuen obligats a viure sota l'exigència de la perfecció, de l'eficàcia, i de la pressió del medi social, i exposats a un sentiment d'insuficiència permanent; perquè és molt difícil respondre a la imatge que s'ha dissenyat d'ells (Rosa Sellarès, Terapeuta i Directora de la Fundació PRESME pro educació i salut mental).

Així, es projecten en l'infant unes demandes i expectatives sovint insostenibles que el porten a sentir-se fracassat. Al mateix temps, els pares no poden tolerar el fracàs del fill o de la filla i s'autoenganyen. En aquest context els infants també poden patir d'estrès, perquè tenen jornades amb massa activitats.

Manca de temps, cerca de solucions ràpides i substitució de la imatge parental

L'acceleració de la vida quotidiana i la pressa dificulten trobar temps per escoltar els fills i filles. En general es donen poques situacions, en el dia a dia, de reunió familiar en les que es pugui parlar i dialogar. Cada vegada més, els àpats, per exemple, no es fan en família. El menjar i el ritual de comunicació al seu voltant sempre ha estat una forma de socialització molt important. Però avui s'està imposant la 'tirania' dels infants a l'hora de menjar, des d'edats molt joves. Així, més enllà de les relacions de comunicació que pot proporcionar el fet de menjar junts, cal tenir en compte que la manca d'una bona educació alimentària pot influir en l'aparició de problemes interns (anorèxia, bulímia).

La pressió que exerceixen l'entorn laboral, social i familiar fan que es visqui dins d'una pressa sostinguda al llarg de tota la jornada, que repercuteix en la qualitat de totes les relacions, i especialment en les paterno-filials (Laura Sangüesa, Metgessa, Centre Mèdic Torreblanca).

La qualitat de l'atenció a l'infant i adolescent és important però també es necessita un mínim de quantitat de temps dedicat als fills que avui molts pares no tenen o no valoren prou. Sovint no es té temps perquè les jornades laborals són llargues i mares i pares tenen poc marge per negociar els seus horaris laborals. És ben conegut que els horaris escolars i els laborals no coincideixen.

Els sentiments de culpa de mare o pare per la manca de temps d'atenció als fills sovint es calmen via consum, o buscant respostes molt immediates als problemes, quan molts d'aquests no tenen una solució ràpida. Moltes de les manques d'atenció que té l'infant o l'adolescent es substitueixen "omplint les butxaques": és la roda del consum:

La ràpida incorporació dels infants a un consum autònom adquireix una major rellevància si resulta que és un mecanisme de les famílies per recompondre les relacions d'afecte, obviar els valors compartits i substituir el buit dels espais d'autoritat (Mercè Miralles, Professora de secundària, IES Lluís Vives de Barcelona).

Hi ha famílies que no poden donar als nens els béns de consum que ofereix el mercat i que no saben com superar el sentiment de frustració que provoca aquest fet; n'hi ha que, al contrari, pensen que, donant tot allò que es pot comprar, ja han complert amb les obligacions que tenen respecte de l'afecte i l'educació del fills (Josep Ramon Vico, membre de l'AMPA de l'IES Pere Calders de Cerdanyola del Vallès)

Les solucions a les dificultats de relació demanen esforç, cal treballar-les. Però estem en una societat molt ansiosa que dificulta molt la relació tranquil·la entre pare, mare i fills.

Pares i mares deleguen sovint responsabilitats. I fins i tot poden "dimitir". Els infants passen moltes hores ja sia fent activitats extraescolars o amb els avis, que es constitueixen com a "centres de dia" per a infants. Això no és dolent en si mateix, ans el contrari. El problema sorgeix si els pares dimiteixen de les seves pròpies responsabilitats, és a dir, no asseguren la seva pròpia interacció amb fills i filles, en forma d'escolta de les seves mútues vicissituds diàries i en forma de seguiment del dia a dia dels fills i filles. A més, alguns pares i mares no desitgen ser un model pels seus fills. Diuen "Jo no vull que siguin com jo", o bé "Tu tindràs allò que jo no he tingut". De manera que es dificulta una identificació positiva amb l'adult. A la inversa, a vegades, quan els pares han tingut una carrera molt reeixida a nivell social o professional, els fills adolescents no es veuen capaços de seguir el model del pare o de la mare. És fàcil, en aquestes situacions, que els fills se sentin fracassats per no haver complert les expectatives dels pares.

Els fills adolescents davant dels grups d'iguals i les noves tecnologies

Durant l'adolescència, el grup d'iguals exerceix una funció molt important en la construcció de la identitat del jove, noi o noia. Els adolescents cerquen la

comunicació amb diferents persones en funció d'allò que els interessa comunicar, comentar o exposar. S'adrecen a la persona que els dóna confiança o que ha estat acceptada com a autoritat referencial, ja sia dins o fora de la família (un germà, un amic, un professor). Però parlen sobretot amb els amics i amigues.

Els estudis coincideixen en dir que hi ha dos temes claus sobre els que els adolescents s'interessen, parlen i pregunten: la sexualitat i les noves tecnologies. Però quan intenten parlar d'aquests temes amb la mare o el pare el resultat els és insatisfactori.

La recerca de Suess, i d'altres, (1998) ens mostra que bona part de nens i nenes segueixen preferint estar amb els seus grups d'iguals que amb la televisió o fent d'altres activitats mediades pels nous aparells tecnològics. És remarcable la influència que sembla augmentar entre el grup d'iguals en comparació a d'altres agents socialitzadors, precisament per raó de les noves tecnologies (Ferran Casas, Psicòleg social i Director de l'Institut de Recerca sobre la Qualitat de Vida de la Universitat de Girona).

L'increment del sentiment de soledat d'alguns infants

Quan alguns adolescents comencen a buscar la seva identitat, ressenten la manca de suport, d'atenció i de responsabilitat parental, molt més que al llarg de la infància. Sovint, el pare i la mare no es veuen com a models a imitar i són substituïts per altres models, i en alguns casos l'adolescent no troba el camí de tornada. Molts infants tenen una sensació de soledat; pensen que no interessa gaire als seus pares el que ells o elles puguin pensar o fer. Aquesta sensació sol aparèixer en el moment de la recerca d'identitat. A vegades per soledat s'entén que no hi ha ningú al seu costat, però sovint es tracta d'una soledat més interior.

Els infants fan avui en dia moltes activitats i porten un ritme quotidià força estressant. Al mateix temps, no saben estar a casa sense cap activitat programada. El món de la ciutat influeix en això, perquè els infants no poden sortir al carrer a jugar i molt sovint no tenen germans o germanes amb qui compartir els seu temps d'oci dins la llar. Sovint, la tristesa dels infants no té on ni amb qui expressar-se. La seva tristesa s'evita, s'amaga, no es pot expressar.

El que més ens crida l'atenció és com s'intenten resoldre els símptomes d'angoixa, incertesa, ansietat, que sovint presenten els joves quan s'han d'afrontar a l'adquisició de la identitat sexual i a la pèrdua dels pares de la infància. Són molts els adolescents i joves que prenen antidepressius i ansiolítics sense un suport, a la vegada, d'escolta i contenció (Rosa Ros, Ginecòloga i Directora del Centre Jove d'Anticoncepció i Sexualitat [CJAS]).

Recomanacions davant un món tan canviant

Per fer de pare-mare en una societat canviant, cal...

- Promoure la igualtat entre homes i dones, tant pel que fa a la seva participació al món laboral, com pel que fa a la seva participació a l'àmbit domèstic-familiar i pel que fa a l'educació i criança dels fills i filles.
- Promoure la conciliació de la vida laboral i familiar.
- La incorporació de l'home a la llar ha de tenir un sentit creatiu, d'iniciativa, de participació en el benestar del grup. El pare ha de tenir un lloc clar en el procés de criança i educació dels fills/es.
- Les mares i els pares han de reivindicar i intentar tenir temps per a ells/es mateixos/es, temps de lliure disposició personal.
- Promoure un reconeixement social de la importància de l'aportació femenina a les relacions d'autoritat en el marc familiar.
- Afavorir que el pare participi més en la preparació al part.

Cal evitar que el coneixement expert negui el sentit comú

- Donar més seguretat a pare i mare perquè confiïn en els seus coneixements i habilitats.
- Revalorar els coneixements provinents del sentit comú i de la vida quotidiana.
- Fomentar el sentit crític respecte a les opinions i informacions provinents de l'exterior i dels experts, per poder, així, recuperar els coneixements i habilitats provinents del sentit comú.
- Partir de la idea que els experts no tenen la veritat.

Cal valorar la transmissió de la història familiar

- Explicar a l'infant els seus orígens, tant des d'un punt de vista familiar com des d'un punt de vista individual.
- Fomentar les relacions i intercanvi intergeneracional i la transmissió oral del coneixement de la genealogia familiar.
- Facilitar que mare-pare tinguin els fills que desitgen tenir, i potenciar l'increment de les famílies amb més d'un fill.
- Buscar les causes socials i psicològiques de l'increment de la maternitat adolescent per tal de comprendre el fenomen i poder actuar-hi tot ajudant les mares adolescents a desenvolupar-se com a persones autònomes.

Cal el desenvolupament dels hàbits i les rutines

- Cal fugir del "model ideal" perquè l'estil o model d'autoritat dependrà dels objectius.
- Tenir molt present la diversitat de formes familiars que hi ha actualment a la nostra societat a l'hora de plantejar objectius i propostes d'intervenció.

- Promoure la coherència entre els plantejaments teòrico-educatius dels progenitors i les seves pràctiques a la llar. S'ha de predicar amb l'exemple.
- En casos de separació i divorci, tots els membres de la família s'han de reconèixer i valorar mútuament, tot i reconeixent el conflicte d'interessos.
- L'única manera d'establir maneres de fer i rutines familiars és posant límits, "sabent dir no".

Cal fugir de la inseguretat, de l'autoengany i de la negació dels conflictes

- Crear xarxes de suport a pares i mares sobre problemàtiques quotidianes de la relació amb els fills/es al marge de l'àmbit escolar.
- Potenciar les relacions, ajudes i intercanvis d'informació a nivell de la vida quotidiana, al barri, centres cívics i associacions on es poden donar situacions de reciprocitat i d'identificació.
- Tenir en compte que les persones accepten millor l'ajuda que prové dels iguals en relacions de reciprocitat que la que prové de posicions de més poder.
- Tenir en compte que els serveis de proximitat són una de les vies més eficaces per arribar a aquella gent a qui li és més difícil accedir a la informació i a l'assessorament.
- Tenir en compte que pares i mares necessiten més assessorament que informació.
- Difondre la idea que el conflicte també pot ser una possibilitat per ajudar a créixer i madurar.
- Reconèixer que resoldre els conflictes demana temps, paciència i habilitats negociadores.
- Crear espais per donar suport a certes angoixes i preocupacions, tant de pares i mares com de fills/es.

Cal que l'infant experimenti demandes ajustades a les seves possibilitats

- No projectar expectatives insostenibles sobre els fills/es perquè, quan no es compleixen generen frustració i sensació de fracàs, tant a l'infant com als progenitors.
- Difondre el valor educatiu del temps lliure, d'elecció personal i no organitzat per altres. Així com el valor d'escollir el temps organitzat.

Cal trobar, conquerir, temps per la relació familiar

- Facilitar la conciliació de la vida laboral, familiar i escolar perquè els pares i mares tinguin temps per tenir cura dels fills/es.
- Establir una millor sincronització entre els horaris laborals i escolars.
- Fomentar el manteniment de les reunions quotidianes de la família entorn dels àpats –matí i vespre- per facilitar la comunicació entre els diferents membres.
- Tenir en compte que la qualitat del temps compartit amb els fills/es és molt important, tot i que no es pot oblidar la quantitat.

- Desconfiar de les solucions ràpides i immediates

Fer de fill/a en una societat canviant

- Investigar més sobre els interessos i demandes dels infants i adolescents.
- Diversificar i millorar l'oferta i la qualitat de les activitats extraescolars.
- Promoure més oportunitats als infants i joves perquè puguin exercitar-se en l'assumpció de responsabilitats a la vida social, ja que esdevenir ciutadans responsables; de la mateixa manera que a ser demòcrata o solidari, no se n'aprèn teòricament, rebent consells o lliçons, sinó mitjançant l'exercici pràctic en contextos reals.
- Fomentar l'atenció preventiva als infants per evitar-los-hi la sorgida de problemes psicològics.
- Fomentar que pares i mares comparteixin temps i activitats amb els fills/es.
- Fomentar les associacions juvenils
- Evitar que els infants tinguin actituds massa consumistes i materialistes.
- Fomentar i treballar la cultura del compartir.

4.4. SOBRE LA RELACIÓ DE LES FAMÍLIES AMB L'ESCOLA

Autoritat i discurs escolar

A les escoles s'ha passat, en trenta anys, d'unes estratègies de control autoritàries, que buscaven aconseguir un cert ordre mitjançant la motivació extrínseca –a base de premis i càstigs- a unes estratègies que es basen en la motivació intrínseca –interiorització de la norma i autoconvenciment de la necessitat d'un cert ordre. Però resulta que la motivació intrínseca es queda en simples paraules si no es dedica un temps regular i constant a practicar-la. Els sermons –a la família o a l'escola- sobre la necessitat que un mateix s'autoreguli no tenen cap efecte si no hi ha situacions pràctiques en les que l'autoregulació es pugui practicar.

El grup de discussió és de l'opinió que l'escola democràtica tendeix a incentivar la motivació intrínseca, mentre que algunes famílies prioritzen la motivació extrínseca amb constants premis i càstigs. Aquestes diferents maneres de fer poden comportar conflictes a l'escola per part d'aquells nois i noies educats en un marc familiar que fa demandes tant diferents a les escolars. A l'escola es tendeix a parlar de manca d'educació dels valors dins les famílies, però més que un problema de manca de valors i ideals, és un problema molt relacionat amb les rutines i els hàbits.

Hi ha una part del discurs escolar, resultat de finals dels anys seixanta i setanta, que va semblar progressista en aquells moments però que ha reforçat la confusió general sobre la idea i la pràctica de l'autoritat. Des de la perspectiva d'avui podríem dir que és un discurs “pseudoprogre”, pel qual l'escola ha tendit a actuar des d'una ideologia aparentment ingènua o

espontània, on les formes i les bones maneres no tenen gaire interès. Però avui ens adonem que en les formes també s'hi expressa part del fons.

Paradoxalment, i per una via pseudoprogressista, amb el discurs dels valors es tornava poc a poc cap a una concepció reaccionària de l'educació, fonamentada en l'adoctrinament, i que ja feia temps que havia demostrat el seu caràcter fal·laç i inútil. (Salvador Cardús, Sociòleg, professor titular del Departament de Sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona):

A l'altre extrem, avui es parla que cal imposar 'límits'. De fet, la imposició de límits forma part del procés d'ajudar a créixer, però la major part dels límits s'aprenen i s'assumeixen en les pràctiques del dia a dia, en les rutines i en les normes de la vida quotidiana, a la família i a l'escola. Per la professora Mercè Miralles, en els centres de secundària es pot veure, també, una gran confusió sobre el que representa l'autoritat:

El professorat molt sovint es manifesta inquiet i preocupat per la pèrdua d'autoritat, fent palesa la pèrdua de valoració social de la seva tasca docent. Paradoxalment, un dels principals actors en aquesta desautorització ha estat el mateix professorat [al confondre autoritat per autoritarisme. Els centres pateixen perquè sovint se'ls] assigna responsabilitats que van més enllà de les que poden assumir, i això ha contribuït a donar arguments, ja sia pel victimisme del professorat, ja sia per l'aplicació de l'autoritarisme o pel creixement de la desconfiança cap a la gent jove. (Mercè Miralles, Professora de secundària, IES Lluís Vives de Barcelona)

El grup de discussió també destaca que hi ha força incoherència entre el discurs educatiu als centres de primària i secundària i el discurs dels centres universitaris. A l'actualitat, a la secundària es treballa molt millor que abans el desenvolupament de les habilitats de comprensió i comunicació de l'alumnat. En canvi, no és estrany sentir a la universitat que l'alumnat "els arriba pitjor" que abans. Aquesta percepció no té mai en compte els processos de democratització de l'ensenyament secundari i l'esforç que es fa a aquests nivells per treballar més d'acord amb les necessitats i demandes de la societat de la informació i el coneixement.

Una escola canviant: un lloc per l'escola, un lloc per la família

Avui, la família i l'escola no tenen clares les funcions i competències de cadascuna. Les famílies no tenen gaire clar quin és el paper de l'escola i, al mateix temps, el professorat també és conscient que la institució escolar està en un procés de canvi i sovint es desanima, perquè els canvis formals són continus per de les reformes i les contrareformes educatives.

Quan el progenitor no té clares les funcions de l'escola –dels seus límits i possibilitats– l'infant acaba restant autoritat al mestre. És molt important el valor, positiu o negatiu, que donen els pares a la tasca escolar, perquè té efectes directes sobre el reconeixement, també positiu o negatiu, que l'infant acaba fent de l'escola. És una situació molt paradoxal que, al mateix temps que molts pares no parlen bé de l'escola, o se'n desenten, també li deleguen responsabilitats que els correspondrien a ells com a pares.

La meua experiència m'ha ensenyat que les famílies que 'no participen' són les que deleguen totalment i pensen que l'educació és feina de l'escola (Carme Farré, membre de l'AMPA de l'IES Pere Calders de Cerdanyola del Vallès).

Els infants traslladen a l'escola els problemes amb les seves famílies. Si la família no educa en el respecte als altres, respectant-se entre si a l'interior de la llar, els infants també es mostren asocials amb el professorat i amb els companys. De fet, els infants experimenten un xoc important entre les diferents maneres de fer de la família i de l'escola. Es poden trobar en una situació de viure discursos i pràctiques molt contradictoris entre l'àmbit familiar i l'escolar. Aquesta és una font important de conflictes d'autoritat que pot comportar ansietat i desorientació de l'infant si no és capaç de separar les dues experiències i demandes diferencials. També pot succeir que l'escola, com a institució experta en educació, no sempre valida les pràctiques familiars, de manera que alguns problemes de legitimació de l'autoritat parental arrelen en les institucions expertes.

La comunicació entre la família i l'escola sol ser poc conflictiva quan una i altra comparteixen uns mateixos valors, quan hi ha continuïtat entre el discurs familiar i l'escolar i el nen pot anar conciliant el que sent a casa i el que li ensenyen a l'escola, i quan les relacions de poder estan equilibrades. [...] La comunicació pot ser més conflictiva quan els discursos de l'escola i de la família són divergents o contraposats i quan una de les parts adopta una postura hegemònica que impossibilita el diàleg i la comunicació. [...] De vegades, a l'escola li costa acceptar la realitat que la diversitat de nens implica la diversitat de pares i mares. Això vol dir comptar amb les diferències de classe social i ètniques, amb possibles divergències entre els estils educatius de casa i de l'escola (més o menys democràtics, tradicionals...) i amb diferents concepcions de l'aprenentatge, o dels papers de pares i de mestres. [...] Es tracta que uns i altres puguin actuar com adults, tot reconeixent els propis límits i les funcions pròpies. Els pares com a primers educadors dels seus fills, i els mestres com a professionals que estan propers i escolten, sense deixar de fer la seva feina d'ensenyar (Rosa Sellarès, Terapeuta i Directora de la Fundació PRESME pro educació i salut mental).

Recomanacions sobre el paper de l'escola

Autoritat i discurs escolar

- No confondre autoritat amb autoritarisme.
- No confondre posar límits amb autoritarisme o amb formalismes buits de continguts.
- Conquerir valors i actituds a partir de les pràctiques i rutines quotidianes.
- Combinar motivació intrínseca i extrínseca.
- Delimitar els comportaments i actituds per facilitar la convivència i evitar que els conflictes es desbordin.
- Incentivar la participació dels alumnes en les normatives i qüestions internes dels instituts.
- Proporcionar més temps al professorat per dedicar-se a les relacions amb els pares i mares dels alumnes, a gestionar conflictes, a aprendre dinàmica de grups, etc.
- Buscar més coherència entre els discursos educatius a les diferents etapes formatives.

Una escola canviant

- Repensar la funció social de les escoles. El coneixement ha d'estar més lligat a la realitat quotidiana de l'entorn.
- Reclamar que l'escola estableixi unes pràctiques institucionals que afavoreixin el desenvolupament de les habilitats socials dels nois i noies.
- Tenir en compte que l'espai escolar té moltes possibilitats per fer-ne un ús complementari al que es fa actualment.
- Aclarir el paper de l'escola i de la família en l'educació dels infants i estendre les pràctiques de reconeixement mutu entre família i escola.
- Evitar les situacions en les quals els mestres alligonen els pares i mares sobre com han d'educar els seus fills/es.
- Evitar les situacions en què els pares i mares alligonen als mestres sobre com i què han d'ensenyar als infants.
- L'escola ha de legitimar els coneixements de les famílies.
- Fomentar canals i mitjans que facilitin la comunicació i el diàleg entre la família i l'escola perquè hi hagi un mínim de coherència pel que fa als estils educatius.

4.5. SOBRE L'AUTORITAT PARENTAL A LA LLEI

En general a la nostra societat es coneixen poc les lleis i el seu significat. Pel que fa a l'autoritat parental, la llei ofereix un marc legal que aclareix les condicions del seu exercici, i els límits de l'autoritat parental hi estan ben definits. Les lleis, a Espanya i a Catalunya, han intentat democratitzar-se pel que fa al sentit i contingut de l'autoritat parental. De fet, s'ha passat del tradicional i legal "poder del marit i pare" a definir els *deures i facultats del pare i la mare*. Avui tant un com l'altre tenen les mateixes obligacions cap els seus

fills i filles. I els fills tenen l'obligació d'obeir els seus pares mentre són menors d'edat i de respectar-los sempre.

Un altre aspecte que regula la llei fa referència als càstigs. A Espanya hi ha un debat legalista entorn que els pares tenen dret a corregir (a castigar) de forma moderada als seus fills o filles, sense que se'ls pugui imposar càstigs denigrants o excessius. Però, per alguns, l'expressió legal "corregir de forma moderada" és ambigua i pot portar a interpretacions que impliquin el "càstig físic o psicològic". De fet, des de les Nacions Unides es considera que aquest article de la legislació espanyola s'hauria d'eliminar.

Però, quin és el contingut i els límits de la potestat de mare i pare? Segons aporta la jurista Cinta Vizcarro (Jurista, Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. Dep. Justícia de la Generalitat de Catalunya), -el grup de discussió reconeix la poca informació que té de la legalitat- el pare i la mare tenen el poder i el deure de tenir cura dels fills i vetllar pel seu bé. Concretament, tenen el poder de correcció dels fills. Aquesta correcció ha de ser considerada de manera proporcionada, raonable i moderada, amb respecte a la dignitat dels fills i sense imposar mai sancions humiliants que atemptin contra els seus drets. Per altra banda, pares i fills s'han de respectar de forma mútua, de manera que s'ha modificat l'anterior definició que entenia únicament que els fills devien respecte als pares. La Llei també parla de l'obediència dels fills, i es diu que aquesta obediència té com a límit la imposició de conductes indignes i delictives. El pare i la mare també tenen el poder de senyalar el domicili de l'infant i poden relacionar-se amb els fills, en el sentit que no poden ser impeditos de fer-ho si no hi ha un motiu justificat.

Pel que fa als deures, mare i pare tenen el d'educar i procurar una formació integral als seus fills i filles. Tenen el deure de procurar aliments i contribuir a les despeses familiars. Així mateix, tenen el deure de representar als fills i d'administrar els seus béns.

Un dels canvis més importants respecte a la legislació anterior a la democràcia és l'actual reconeixement del dret dels infants. Tanmateix, a vegades se'n fan males interpretacions, com per exemple quan es confon el dret de l'infant a ser escoltat amb el dret a decidir. Això passa molt sovint en situacions de separació o divorci de pare i mare, quan aquests pensen que els infants poden decidir amb qui anar a viure. Els infants poden opinar, però la decisió final ha de ser assumida pels pares o per l'adult que els representa (el jutge).

Ruptures i conflictes familiars: el paper de la justícia

En cas de ruptura entre pare i mare es tendeix a creure que els fills i filles poden triar amb qui prefereixen viure. Segons l'opinió dels experts en dret de família, aquest és un gran error perquè els pares no han de delegar aquesta decisió als fills. Contràriament, haurien de tenir molt en compte les importants conseqüències econòmiques i simbòliques d'aquesta decisió, conseqüències que els infants no poden assumir per la seva edat.

En efecte, molt sovint els jutges es troben que mare i pare defugen la responsabilitat; la deleguen als fills i, a través d'aquests, a l'autoritat judicial.

Moltes vegades els pares es descarreguen de les seves responsabilitats delegant en el fill –‘tria tu amb qui vols viure’- però, al mateix temps, no són capaços d'evitar que el fill sigui conscient de les enormes conseqüències d'aquesta decisió [...] Aquesta delegació comporta, al menor, un gravíssim conflicte de lleialtats. Triar un pare o una mare significa rebutjar l'altre [...] A més a més, abocar la responsabilitat en els fills té un altre efecte nociu: la sensació de poder del menor que el converteix en un absolut tirà dels seus pares. Resulta cada cop més freqüent trobar menors –i no només adolescents- que arriben al jutjat amb un menyspreu absolut cap a les decisions dels seus pares, les intervencions psicològiques i, fins i tot, cap a l'autoritat judicial (Mercè Caso, Jutgessa, Jutjat de Primera Instància, núm. 19 de Barcelona.).

El menor té dret a ser escoltat, en tot cas i obligatòriament, a partir dels dotze anys, però això no vol dir que la decisió hagi de recaure sobre ell. És cert que en processos de separació i divorci és el jutge qui pren la decisió sobre les qüestions relatives als fills, però sempre està obligat a escoltar al pare i a la mare i als fills. De fet, el jutge pot reorganitzar jurídicament els efectes d'un trencament familiar i facilitar la reorganització de l'estructura familiar quan hi ha una crisi entre mare i pare, però cal insistir sobre la *potestat* que tenen mare i pare sobre els fills; mai s'hauria de substituir per la decisió d'un jutge.

Tanmateix, els mitjans dels que es disposa per aplicar la llei no estan prou pensats per la naturalesa dels conflictes familiars. A la pràctica, l'ús de la imposició judicial no és un mecanisme idoni per solucionar aquest tipus de problemes. Per això, es parla de la necessitat d'introduir mecanismes de *mediació familiar*¹⁰ que facilitin l'acord previ entre mare i pare.

Molt sovint hi ha conflictes entre el pare i la mare per tenir el títol de la *custòdia* dels fills, perquè s'associa “tenir la custòdia” amb “haver guanyat la partida”. Es planteja una pregunta: cal fomentar la *custòdia compartida*? Hi ha dos tipus de respostes: a) per alguns, el fet que els fills hagin de canviar constantment de domicili no ajuda a l'estabilitat de l'infant; b) per altres, si aquesta situació es viu sense conflicte i amb uns domicilis propers pot ser beneficiosa, tant per l'infant com pel pare i la mare.

Recomanacions

L'autoritat a la llei

- Difondre entre pares/mares i fills el que diu la llei sobre els seus drets i deures mutus en el marc de les seves relacions familiars.

¹⁰ Sobre la mediació familiar podeu consultar Brullet, Fernández i López (2003). Vegeu la bibliografia al final del capítol.

- Ajustar la normativa legal a les necessitats, canviants, de la societat.
- Facilitar la participació de la societat civil en aquests ajustaments de la normativa legal a les necessitats de la societat.

Ruptures familiars

- Reconèixer l'autoritat de pare i mare en moments de conflicte.
- Escoltar els fills. Però la decisió ha de ser pactada entre pare-mare i, si cal, el jutge.
- És indispensable deixar ben clar en el nostre entorn social una premissa bàsica: quan no hi ha acord entre mare i pare, els fills no trien; decideix el jutge.
- Cal tenir clar que la via judicial no soluciona els conflictes entre els pares ni entre pares i fills. El procediment judicial només organitza jurídicament els efectes del trencament d'una estructura familiar, però no dóna satisfacció a tots els interessos en litigi.
- Cal que pares i mares entenguin clarament que la separació o el divorci o el trencament de la seva relació de fet no comporta la fi de les seves obligacions com a progenitors o tutors. L'Administració de Justícia mai no podrà substituir aquesta funció en relació als seus fills.

5. CONCLUSIONS I PROPOSTES

- a) El problema de la crisi de l'autoritat parental a la nostra societat s'inscriu en una crisi de major extensió que afecta el conjunt del sistema familiar a occident. Avui, s'estan qüestionant els tres eixos que han configurat la "família moderna de tall patriarcal" construïda al llarg dels segles XIX i XX. En primer lloc, la idea que tota família comença amb un matrimoni i és després que venen els fills. Actualment l'increment de les parelles de fet és un fenomen que va en augment i que es dóna a tots els grups d'edat. Això està implicant canvis en les maneres de fer i pensar la família, i presenta més diversitat en les seves formes i relacions internes. En segon lloc, la gran majoria d'infants tenen famílies en les que mare i pare fan treball remunerat fora de la llar, de manera que la tradicional distinció entre el rol de la mare –mestressa de casa i qui cuida dels fills- i el rol del pare –exclusiu "guanyador del pa"- ja no és dominant en els imaginaris de les persones que formen família. Tot i això, encara persisteixen, en la pràctica, formes de divisió sexual del treball que van en detriment dels valors d'equitat que la nostra societat sustenta de manera explícita. En tercer lloc, i com a element fonamental per la problemàtica central d'aquest treball, ens trobem en un moment de crisi radical de les autoritats de tipus patriarcal, especialment en l'àmbit familiar. Avui, la llei recolza i les famílies tendeixen a reconèixer –enfront de l'autoritat centrada en el "cap de família" masculí-, que l'autoritat parental afecta tant a la mare com al pare en les seves relacions amb els fills i filles. En aquest context de deslegitimació de les relacions familiars de tipus

tradicional és on cal ubicar l'emergència de la família de tall democràtic en els països del món occidental.

Tal com ens diu A. Renaut (2004: 38-43), la relació entre adults i infants ha estat objecte, a mesura que s'ha desenvolupat la *primera modernitat*, d'un treball, de laïcització que ha despul·lat del seu caràcter sacrosant a l'autoritat del món dels adults. Aquest treball ha afectat, sobretot tot, a la desacralització de l'autoritat paterna, que ha anat paral·lela a la desacralització de l'autoritat del marit sobre la seva esposa. Però aquest paral·lelisme té un límit, ja que és evident que el procés d'igualació no pot ser el mateix entre gèneres –homes i dones– que entre adults i infants. En aquest cas hi ha uns límits de caràcter “natural” que no són justificables en el procés d'igualació política i social entre dones i homes. Entre adults i infants ens trobem en una situació de diferenciació natural connotada en termes de superioritat, i tenim fins i tot la impressió que no hi ha educació sense una dimensió d'asimetria, ni sense el reconeixement d'una mena de desnivell que és el que dona pas a l'autoritat adulta i a la possibilitat de transmissió del saber acumulat. Però, al mateix temps, sabem que, a la societat democràtica actual, ja no podem viure aquesta relació d'asimetria com es feia a les societats tradicionals, és a dir, sota la representació d'éssers superiors i inferiors. Contràriament, l'infant és el nostre “igual” ja que és un individu amb drets propis amb qui mantenim relacions que es desenvolupen sobre bases igualitàries; però, per altra banda, aquesta similitud és del tot impracticable, fins les seves últimes conseqüències, pel fet que tota relació educativa, familiar o escolar, es fonamenta en la idea de la superioritat de l'educador sobre l'educat, en la idea de transmissió dels sabers establerts com a sabers heretats.

Els grups de discussió han mantingut l'acord sobre el fet que en els últims decennis s'han diversificat les fonts d'autoritat. Aquelles autoritats tradicionals que eren tan presents en el passat han deixat d'influir a la nostra vida quotidiana: el capellà, el mestre, el metge, l'alcalde. L'increment dels processos d'individuació ha portat a unes relacions socials en les que les nocions de representació, delegació o subordinació jeràrquica es confronten a una crisi de legitimitat davant d'una lògica més centrada en allò parcial i particular, una lògica que constitueix una nova manera de “fer societat” i una nova manera de ‘tractar els conflictes’. En aquesta transició d'ordre general, la potestat sobre els fills i filles és avui assignada de manera equitativa a mare i pare, deixant enrera la potestat exclusiva del baró i pare pel fet de ser “cap de família”. En el mateix procés, es tendeix a noves formes de regulació dels conflictes familiars i conjugals a través de les “mediacions” familiars, i s'intenta evitar que, davant de conflictes i ruptures, les decisions sobre el futur les hagi de prendre un jutge. Els homes i dones que formen famílies assumeixen amb més llibertat que en el passat les seves formes de vida i, al mateix temps, mantenen unes relacions més autònomes i més reflexives que en el passat. No hi ha un model a seguir, i el camí és més ple de riscos. En aquest context, els infants i joves també tenen un paper més remarcable que en el

passat, quant a la conformació de la forma de vida i de les relacions del grup familiar fa referència.

- b) L'evolució dels drets dels infants ha plantejat, especialment des de la Convenció Internacional dels Drets dels Infants de 1989, el següent problema: on posar els límits en la seva llibertat d'acció. Per una banda, els països que han signat el conveni s'obliguen a respectar la llibertat d'opinió, d'expressió, de pensament, de consciència, de religió, d'associació, de reunió pacífica, i de respecte de la vida privada dels infants. Però, per altra banda, no és possible un procés de socialització de les generacions joves, en el marc de la família i de la societat, sense una pràctica d'imposició de límits a les seves conductes per part dels adults que se n'ocupen. Es planteja una nova representació de l'infant com a portador de drets i llibertats que posa en qüestió l'educació de tipus tradicional –basada en l'autoritat indiscutible del pare i els mètodes repressius i violents–, crisi vinculada a la desaparició de la família tradicional i de l'escola tradicional. Però, fins a quin punt és possible una educació sense autoritat ni sanció? A les nostres societats es tendeix cap a un model de relacions democràtiques dins del marc familiar, però també es tendeix, de manera relativament freqüent, a confondre la democràcia familiar amb un igualitarisme ingenu entre pares i fills que no facilita, a la pràctica, el desenvolupament de les responsabilitats de l'infant ni l'exercici de la seva autonomia en les dinàmiques de relació i interdependència social.

En els grups de discussió també s'ha posat en evidència que, des de finals dels anys seixanta, una part del discurs escolar ha reforçat la confusió general sobre la idea i la pràctica de l'autoritat adulta. Des de la perspectiva actual podem parlar d'un discurs “pseudoprogressista” pel qual la família i l'escola han tendit a actuar des d'una ideologia aparentment ingènua o espontània on les formes de “bona educació” no tenien gaire interès. En síntesi, en el procés actual de canvi de les institucions tradicionals, la família i l'escola no tenen clares les funcions i competències que corresponen a cadascuna. Les famílies es pregunten sobre el paper de l'escola en la imposició de límits mentre que el professorat es desanima per les contínues reformes i contrareformes educatives. D'altra banda, l'escola, com a institució experta en educació, no sempre valida les pràctiques familiars, de manera que alguns problemes de legitimació de l'autoritat parental arrelen en les institucions expertes.

- c) Es constata una dificultat per diferenciar els conceptes de Poder i Autoritat. És una delimitació que ja és difícil en les mateixes definicions “cultes” o acadèmiques, i la confusió també s'ha manifestat en els grups de discussió formats per aquesta recerca. Diversos científics socials, que han investigat sobre els estils educatius i les relacions vinculades al poder i a l'autoritat dins les famílies, tendeixen a usar de manera indiscriminada ambdós conceptes. Però podem diferenciar autoritat de poder en el sentit fonamental: el concepte d'autoritat no comporta mai la coacció per la força i la violència física o psicològica.

En efecte, des de la reflexió col·lectiva que hem efectuat sobre aquestes qüestions, pensem que l'exercici de l'autoritat parental democràtica implica el rebuig radical a l'ús de la violència física i psicològica en les relacions entre pares i fills, tot i que, en canvi, cal acceptar que les relacions d'autoritat entre pares i fills sempre inclouen una certa violència simbòlica inherent a tot procés de socialització. Contràriament, pensem que és una posició perillosa -per ingènua i fora de la realitat- considerar que en les relacions d'autoritat democràtica no hi ha d'haver coerció ni repressió d'algunes conductes que poden ser resultat de la condició d'imaduresa que acompanya la condició d'edat de la infància. Una imaduresa que de manera òbvia és menor a mesura que l'infant guanya en edat i en experiència personal i social. Per tant, es conclou que tot procés de socialització o educació implica la imposició de regles, hàbits i rutines que milloren el desenvolupament de les possibilitats socials dels infants i els ajuda en la seva adaptació familiar, escolar i social. En els comentaris sobre les pràctiques de relació familiar que han estat observades pels professionals entrevistats per a aquest informe, s'assenyala que hi ha una certa tendència, a Catalunya, a fugir de la imposició de límits i a restar importància a l'educació en les bones "formes" per por de caure en un autoritarisme. Però el que cal és no confondre l'exercici de l'autoritat parental amb les pràctiques autoritàries.

Les persones adultes, pares, mares i mestres, podem socialitzar per la submissió o podem socialitzar per la capacitat crítica i l'adquisició d'autonomia. En ambdós casos es fa ús d'elements coercitius, però per obtenir submissió cal una coacció constant, regular i rígida que sovint pren la forma de violència física o psicològica; mentre que la imposició de límits que busca aconseguir l'autonomia pren la forma de la paraula, de la persuasió, de la coherència, i de la flexibilitat segons la situació. Cal, en definitiva, recuperar el concepte d'autoritat en un sentit positiu i com a relació bidireccional.

- d) Així doncs, què significa una autoritat parental democràtica? Si ens atenem a diferents estudis realitzats a diferents països europeus sobre els estils d'educació familiar, tots fan referència a l'existència –en major o menor proporció entre la població- d'unes formes de socialització que podem qualificar de manera genèrica de 'democràtiques'. Al costat d'aquestes relacions familiars democràtiques es practiquen altres estils de tipus autoritari o, contràriament, molt permissius. Però a nosaltres ens interessa destacar l'estil educatiu de tall democràtic perquè considerem que és aquell que té més probabilitats de desenvolupar-se durant el segle XXI allà on es donen unes condicions democràtiques de vida. La família de tall democràtic presenta, segons els estudiosos, les característiques següents:
- Incentiva l'autonomia de l'infant i alhora imposa normes i regles explicant-ne el perquè i intentant que es compleixin (Baumrind, 1998).

- És un estil contractualista (en una relació quasicontractual) que, a més de valorar de manera positiva l'autonomia de l'infant, també dóna importància als valors de la imaginació i la creativitat. Els pares fan un ús moderat del control sobre el fill o filla i mostren interès en l'establiment de relacions interpersonals; estan oberts a les influències externes; i el rols educatius del pare i de la mare són poc diferenciats l'un de l'altre (Kellerhals i Montandon, 1997).
- És un estil relacional que encoratja els intercanvis entre generacions i on els rols es pacten; els pares tenen en compte la personalitat específica del seu fill i adopten amb ell regles flexibles (Bernstein, 1975).

Així, doncs, la família democràtica serà aquella capaç d'establir relacions de tipus quasicontractual: relacions entre individus capaços d'arribar a pactes i acords en base als drets i deures de cadascú, però també sobre vincles que van més enllà de l'àmbit jurídic perquè es fonamenten en l'ètica de la cura i de la disponibilitat dels adults cap als infants (Renaut, 2004). En els grups de discussió s'ha remarcat la necessitat de no confondre la idea de democràcia familiar amb la idea de democràcia política. Hi ha diferències importants. En la democràcia política governen aquells que han guanyat a les urnes, governa la majoria; en canvi, en la democràcia familiar el govern sempre ha d'estar en mans del pare i de la mare, tot i que aquests escoltin els fills, i uns i altres han d'arribar a acords davant de situacions conflictives. Tanmateix, per bé que en la democràcia familiar les decisions no es fonamenten en la majoria, cal practicar l'actitud d'escolta i de diàleg entre pare, mare, fills i entre germans i germanes. En la família democràtica el govern és del pare i de la mare, l'autoritat parental és reconeguda pels fills, però l'autoritat pot circular dins del grup familiar, fins i tot entre els fills i filles, en funció de l'edat d'aquests i de les seves experteses. Per tant, el respecte mutu i l'assumpció de responsabilitats individuals són valors fonamentals que cal compartir.

- e) Les lleis són un model de comportament per a la societat. El Dret de Família a Espanya va començar a canviar de manera substancial amb la Constitució democràtica de 1978 i amb la subsegüent modificació del Codi Civil per la Llei 11/1981, de 13 de maig. Amb la democràcia s'ha incorporat la defensa de la igualtat jurídica entre dona i home en tots els camps de la vida social, i la idea de la igualtat de drets entre els fills i les filles, amb independència de les situacions civils i legals de les relacions personals dels seus progenitors. Així, s'ha anat configurant una família més similar a la que predomina als països europeus, en contrast amb les tradicions de jerarquització i desigualtat entre els gèneres i generacions que dominaven la societat espanyola en el passat.

Amb les reformes de 1981, tots els infants, quan neixen, tenen els mateixos drets. Desapareixen les denominacions de fills legítims i il·legítims i amb elles, la diferència de drets per raó de la situació

matrimonial o no dels pares. Així, s'estableix que la filiació matrimonial i la no matrimonial, així com la filiació adoptiva, tenen els mateixos efectes civils. La potestat parental suposa un seguit d'obligacions i limitacions a l'autoritat dels pares que han de vetllar pels seus fills, educar-los, alimentar-los i tenir-los en la seva companyia. La llei controla que els pares no abusin econòmicament dels fills i estableix que els podran corregir raonablement i moderadament. D'altra banda, els fills tenen l'obligació d'obeir els seus pares i respectar-los, així com contribuir a les càrregues familiars mentre visquin a la llar familiar. Abans de 1981 la *pàtria potestat* corresponia exclusivament al pare, que només la podia perdre per una raó greu. Actualment, tal com ja s'ha dit repetidament, la potestat és compartida entre ambdós progenitors i, tant l'un com l'altre, només la poden perdre per un seguit de causes greus. D'altra banda, la família ja no és l'única institució responsable de la infància, els serveis socials públics assumeixen algunes responsabilitats quan la família desapareix o no compleix amb les seves obligacions.

Des de la perspectiva legal també és important destacar que, avui, una dona pot decidir legalment tenir un fill o filla sense pare conegut, donar-li el seu nom de família incloure'l en la seva genealogia familiar. Una parella pot decidir si el primer cognom dels seus fills o filles serà el del pare o el de la mare. Així mateix, el propi fill o filla, quan assoleix la majoria d'edat, pot decidir alterar l'ordre dels seus cognoms. La relació mare-fill o mare-filla adquireix ara tota la seva importància social i simbòlica. Per tant, avui la família no solament es forma a través d'una aliança matrimonial, sinó que també queda formada quan hi ha un vincle de filiació, ja sigui en el marc d'una parella de fet, heterosexual o homosexual, o en una relació monoparental.

Si fins ara els canvis legals a Espanya respecte del parentiu han estat importants, encara n'haurem de viure molts més. Les separacions, els divorcis, les famílies monoparentals, les famílies recompostes, les parelles homosexuals amb fills a càrrec, i les tècniques de reproducció assistida estan modificant el que ha estat la nostra manera de definir i pensar els vincles familiars. Totes les societats occidentals tenen reptes equivalents i importants per tal de definir i legalitzar les noves variants de l'aliança i de la filiació. Per tant, caldrà anar adaptant el dret de família a les realitats del nostre temps, continuant la feina començada des dels inicis de la nostra democràcia. Però, sigui quina sigui la forma familiar adoptada, sempre que hi hagi fills es plantejarà la problemàtica de com ajudar-los a créixer. Això és, el problema de com exercir l'autoritat parental.

f) PROPOSTES PER MILLORAR LES RELACIONS FAMILIARS I ESCOLARS

En el decurs dels grups de discussió, i amb l'objectiu de millorar les relacions familiars i escolars, es van efectuar, d'acord amb les

reflexions i recomanacions dels apartats anteriors, una sèrie de propostes d'intervenció que exposem a continuació.

- **Des d'un punt de vista general es proposa:**
 - Elaborar un nou discurs entorn a l'autoritat parental, i difondre'l en els fòrums adequats.
 - Situar l'educació familiar en el conjunt de temes socialment importants.
 - Recuperar el pacte "Infants Consens"; acord signat pels representants polítics al parlament de Catalunya l'any 1997, en el qual s'hi tracten les problemàtiques sobre els Drets dels infants, la Comunicació entre pares i fills, i els Infants i els mitjans de comunicació.
 - Elaborar algun programa de tipus pedagògic i divulgatiu encarat a difondre les lleis que regulen les relacions i les ruptures familiars, i el seu significat en els mitjans de comunicació. Per exemple, cal aclarir expressions jurídiques que sovint són mal interpretades i incrementen els conflictes, com és el cas de la "custodia compartida".
 - Difondre la llei amb la confecció i distribució de tríptics i fulletons explicatius, conferències i tallers d'experiències en contextos adients, per exemple: centres cívics, serveis de pediatria i salut, escoles, etc..
- **A l'àmbit escolar es proposa:**
 - Fer una campanya als centres educatius a favor de la revisió del Reglament de Règim Intern, amb la participació de professorat i alumnat que permeti el debat sobre la qüestió de l'autoritat i les normes de convivència als centres.
 - Promoure la mediació escolar amb la realització de tallers pel professorat i l'alumnat que permetin millorar els seus recursos personals per la gestió de conflictes de convivència i relació.
 - Facilitar més temps al professorat per a realitzar tasques de prevenció de conflictes, reduint les seves hores docents, incrementant l'equip de personal docent i, en general, destinant més recursos públics a aquestes tasques.
 - Promoure espais de comunicació i mediació entre pares, mestres i infants ampliant, dins l'horari lectiu, les hores que els docents poden entrevistar-se amb les famílies.
 - Promoure que les AMPA exerceixin la funció d'acolliment familiar a l'escola quan entra un nou alumne/a. Això facilitaria una major comunicació entre famílies i entre famílies i escola.
 - Promoure serveis d'assessorament familiar dinamitzats per professionals externs al centre educatiu.

- Dotar els estudis de magisteri de més continguts relacionats amb l'educació familiar i l'orientació i dinamització de les famílies.
- **Per la millora de les relacions entre famílies, escoles i altres entitats educatives es proposa:**
 - Trencar les barreres entre els sabers pràctics i els sabers experts promovent la cooperació entre professorat, famílies, esplais, etc.
 - Promoure l'educació materna i paterna ja des de l'embaràs, a les escoles bressol i als espais familiars creats, per exemple, als centres cívics.
 - Promoure espais i grups d'autoajuda entre mares i pares adreçats a intercanviar les seves experiències i obtenir el reconeixement i validació dels seus sabers, tot fugint de la idea d' "escola" de pares (on es reben consells més que pas es discuteix sobre la pròpia experiència).
 - Habilitar espais escolars i biblioteques per a la realització dels deures escolars o per al joc lliure i les relacions entre iguals.
 - Fer ús de l'espai dels centres educatius per a activitats extraescolars que no funcionin com a 'guarderies' sinó que prioritzin activitats de creixement dels infants.
- **Per la millora de les relacions entre pares i fills cal, per una banda, una més gran corresponsabilització social i comunitària en la tasca de criança dels infants i, per una altra, que els poders públics desenvolupin polítiques familiars progressistes que facilitin temps familiars i la transmissió dels sabers pràctics. En concret, es proposa:**
 - Implementar polítiques familiars i laborals que facilitin la conciliació de la vida familiar, laboral i personal.
 - Promoure la flexibilitat laboral, les reduccions de jornada i els permisos laborals en funció de les necessitats dels treballadors i treballadores i els seus fills o familiars dependents.
 - Incloure, en els continguts de les escoles d'empresarials, la cultura de la conciliació de la via laboral i professional.
 - Promoure iniciatives socials d'intercanvis de temps a l'estil dels "bancs dels temps", directament adreçades a compartir i intercanviar l'atenció a les criatures.
 - Desenvolupar espais de famílies en els centres cívics per tal d'afavorir les relacions i l'ajuda mútua entre progenitors, així com les relacions intergeneracionals.
 - Desenvolupar els serveis de mediació i orientació familiar.
 - Organitzar tallers per desenvolupar habilitats negociadores que busquin afavorir la pràctica del diàleg i de la

comunicació entre pares, mares i fills, dirigits tant als adults com als nois i noies.

- Construir un portal d'internet i/o centralitzar en un telèfon la informació de serveis, documentació, conferències i activitats diverses en suport a la tasca de criança de les criatures.
- Crear oficines municipals de coordinació i informació de l'oferta d'activitats extraescolars, sense negar l'autonomia dels serveis.
- Modificar i adequar el disseny urbà per tal de conformar espais i itineraris que permetin autonomia i protecció en l'ús de l'espai públic per part de les criatures a l'estil dels "camins escolars".

BIBLIOGRAFIA

ABERCROMBIE [et al.] (1986). *Diccionario de sociología*. Madrid: Cátedra.

ALBERDI, I. [et al.] (1995). *Informe sobre la situación de la familia en España*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales.

ALBERDI, I. (1999). *La nueva familia española*. Madrid: Taurus.

BARBADILLO, P. (1995). "Relaciones padres-hijos en familias monoparentales". *Infancia y Sociedad*, nº 30.

BECK, U. & BECK-GERNSHEIM, E. (1998). *El normal caos del amor*. Barcelona: El Roure.

BERNOUX, P. (1990). *La sociologie des organisations*. Paris: Ponts Seuil.

BRIANT DE, V. & PALAU, Y. (1999). *La Médiation. Definition, pratiques et perspectives*. Paris: Nathan.

BRULLET, C. (1998). "Relacions de gènere i dinàmiques familiars a Catalunya", a: GINER, S. (dir.). *La societat catalana*. Barcelona: IDESCAT, 443- 465.

BRULLET, C., FERNÁNDEZ, J. & LÓPEZ, S. (2002). *La mediació familiar a Barcelona. Anàlisi de la problemàtica i orientacions per a la intervenció municipal*. Barcelona: CIIMU. Cd-rom.
http://www.ciimu.org/arxius/col_monografics5.pdf

BRULLET, C. & TORRABADELLA, L. (2002). "Infants i famílies. Situacions i condicions de vida", a: GÓMEZ-GRANELL, C., GARCIA-MILÀ, M., RIPOL-MILLET, A. & PANCHÓN IGLESIAS, C. (coord.), *La infància i les famílies a inicis del segle XXI. Informe 2002*. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà.
<http://www.ciimu.org/documents/v1.pdf>

BRULLET, C. & TORRABADELLA, L. (2004) "La infancia en las dinámicas de transformación familiar" a: GÓMEZ-GRANELL, C., GARCIA-MILÀ, M., RIPOL-MILLET, A. & PANCHÓN IGLESIAS, C. (coord..) (2004), *Infancia y familias: realidades y tendencias*. Barcelona: Ariel

CADORET, A. (2003). *Padres como los demás. Homosexualidad y parentesco*. Barcelona: Gedisa.

CARDÚS, S. (2000). *El desconcert de l'educació. Les claus per entendre el paper de la família, l'escola, els valors, els adolescents, la televisió... i la inseguretat del futur*. Barcelona: Edicions La Campana.

DAHLBERG, G., MOSS, P. & PENCE, A. (1999). *Més enllà de la qualitat*. Barcelona: Associació Mestres Rosa Sensat. Col. "Temes d'infància", 34.

DEKEUWER-DEFÓSSEZ, F. (1996). *Les droits de l'enfant*. Paris: PUF

DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (2001). *Pla integral de suport a la infància i l'adolescència de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Benestar Social.

<http://www.gencat.net/benestar/oia/pisia.htm>

DEPARTAMENT DE BENESTAR I FAMÍLIA (2002). *Estudi sociològic sobre valors i actituds de la societat catalana i la família*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Benestar i Família.

FAPAC. (1986) "La disciplina a casa i a l'escola". *Full d'assessorament de l'escola de pares de la FaPaC*. (Federació d'Associacions de Mares i Pares de Catalunya). N° 4. Novembre 1986.

FAPAC. (1993) "La coeducació a la família". *Full d'assessorament de l'escola de pares de la FaPaC*. (Federació d'Associacions de Mares i Pares de Catalunya). N° 6. Març - Abril, 1987 (Reedició maig 1993).

FAPAC. (1999) "Nous models familiars, noves pautes de relació". *Full d'assessorament de l'escola de pares de la FaPaC*. (Federació d'Associacions de Mares i Pares de Catalunya). N° 41. Desembre 1999.

FLAQUER, LL. (2001). "La individuació de la vida privada en el món actual". *Anàlisi*, n°6.

<http://www.bib.uab.es/pub/analisi/02112175n26p89.pdf>

GINER, S., LAMO DE ESPINOSA, E. & TORRES, C. (eds.) (1998). *Diccionario de sociología*. Madrid: Alianza.

GÓMEZ-GRANELL, C., GARCIA-MILÀ, M., RIPOL-MILLET, A. & PANCHÓN IGLESIAS, C. (coord.) (2002), *La infància i les famílies a inicis del segle XXI. Informe 2002*. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà.

<http://www.ciimu.org/cat/informe/index.phtml>

GÓMEZ-GRANELL, C., GARCIA-MILÀ, M., RIPOL-MILLET, A. & PANCHÓN IGLESIAS, C. (coord.) (2004), *Infancia y familias: realidades y tendencias*. Barcelona: Ariel.

GOODY, J. (1983). *La evolución del matrimonio y la familia en Europa*. Barcelona: Herder .

INJUVE / CIS: (2002). *Sondeo periódico de opinión y situación de la gente joven. Tercer trimestre de 2002*. Madrid: Injuve (Instituto de la Juventud). Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales - CIS (Centro de Investigaciones Sociológicas).

<http://www.mtas.es/injuve/biblio/estadistica/sondeos/sondeo%202002-3a.pdf>

JACQUARD, A., MANENT, P. & RENAUT, A. (2004). *¿Una educación sin autoridad ni sanción?* Barcelona: Paidós

- KELLERHALLS, J. & MONTANDON, C. (1997). "Les styles éducatifs", a: De Singly, F. *La famille, l'état des savoirs*. París: La Découverte.
- MEIL, G. (1999). *La postmodernización de la familia española*. Madrid: Acento.
- MOLINA, I. (1998). *Conceptos fundamentales de ciencia política*. Madrid: Alianza.
- PALACIOS, J. & MENÉNDEZ, S. (2003). "Padres y madres en casa y en la escuela". *Cuadernos de Pedagogía*, nº 326, julio de 2003.
- PÉREZ, A. M. (1995). "Presente y futuro de las relaciones entre padres e hijos en las familias de carácter monoparental". *Infancia y Sociedad*, nº 30.
- PÉREZ, V., CHULIÁ, E. & VALIENTE, C. (2000). *La familia española en el año 2000. Innovación y respuesta de las familias a sus condiciones económicas, políticas y culturales*. Madrid: Visor, Argenteria.
- PÉREZ-DÍAZ, V., RODRÍGUEZ, J. C. & SÁNCHEZ, L. (2001). *La familia española ante la educación de sus hijos*. Barcelona: Fundación "la Caixa". Colección Estudios Sociales.
- RODRIGO, M. J. & PALACIOS, J. (2000), *Familia y desarrollo humano*. Madrid: Alianza.
- RUANO, R. & SERRA, E. (2001) *La familia con hijos adolescentes. Sucesos vitales y estrategias de afrontamiento*. Barcelona: Octaedro.
- SEGALEN, M. (2000). *Antropología histórica de la familia*. Madrid: Taurus.
- SUESS, D., SUONINEN, A., GARITAONANDIA, C., JUARISTI, P., KOIKKALAINENE, R., OLEAGA, J.A. (1998). *Media use and the relationship of children and teenagers with their peer groups*. European Journal of Communication. In Press.
- TERMCAT-Centre de Terminologia (1992). *Diccionari de sociologia*. Barcelona: Fundació Barcelona.
- THÉRY, I. (1998). *Couple, filiation et parenté aujourd'hui. Le droit face aux mutations de la famille et de la vie privée*. Paris: La documentation française- Editions Odile Jacob.
- TSCHORNE, P. et al. (1997). *L'educació a casa i a l'escola. Una responsabilitat compartida*. Lleida: Institut de Ciències de l'Educació, Institut Municipal d'educació Ramon Borrull.
- TRILLAT, B (1996). "Recherches et politique législative en droit de la famille", a DE SINGLY, F. [et. al] (dir.). *La famille en question. État de la recherche*. Paris: Syros - Institut de l'enfance et de la famille.

VAINSTEIN, N. (1997). "Ejercer autoridad", a TSCHORNE, P. [et al.]. *L'educació a casa i a l'escola. Una responsabilitat compartida*. Lleida: Institut de Ciències de l'Educació, Institut Municipal d'educació Ramon Borrull.

VERDIER, P. (1993). *L'autorité parentale. Le droit en plus*. Paris: Collection Travail Social, Bayard Éditions.

VILA, I. (1998). *Familia, escuela y comunidad*. Barcelona: ICE, UB-Horsori Ed.

GLOSSARI DE SIGLES

AMPA: Associació de Mares i Pares d'Alumnes

CIIMU: Consorci Institut d'Infància i Món Urbà

CJAS: Centre Jove d'Anticoncepció i Sexualitat

EUTSB: Escola Universitària de Treball Social de Barcelona

IES: Institut d'Educació Secundària

IESM: Institut d'Educació Secundària Municipal

IRQV: Institut de Recerca sobre la Qualitat de Vida.

PRESME: (Fundació) Pro Educació i Salut Mental

ANNEX

RELACIONS FAMILIARS I AUTORITAT

ANNEX METODOLÒGIC

ELS GRUPS DE DISCUSSIÓ AMB EXPERTS

Es van crear dos grups, cadascun, amb 7 experts/es que coneixen la problemàtica des de diferents perspectives. Es va intentar que els dos grups fossin més o menys equivalents pel que fa a la tipologia de participants o professionals convidats. Cada grup estava format per 7 persones, per tant el total de participants a les sessions de discussió finalment va ser de 14. Es van realitzar 3 sessions de treball amb cada grup d'experts (en total 6 sessions, 3 per a cada grup) Les sis sessions van tenir lloc entre el 2-10-03 i el 24-11-03 a l'Institut d'Infància i Món Urbà.

Per elaborar l'informe es va fer ús, entre altres documents i fonts d'informació, de les intervencions dels experts en les sessions de discussió, així com dels escrits que aquests ens havien fet arribar abans de començar les sessions. Aquests escrits eren una primera aproximació als punts de vista de cada participant respecte a la problemàtica en qüestió.

Objectius

Es pretenia que a partir del context grupal emergissin les diferents perspectives i opinions que els participants tenien en relació a la problemàtica de les relacions familiars i l'autoritat parental. Els participants eren diversos però tots ells implicats d'alguna manera amb la temàtica en qüestió. Es van formar dos grups, cadascun dels quals estava format per set persones provinents de professions diferents. En tot cas totes elles estaven en contacte directe, d'una o altra manera, amb mares i pares d'infants i adolescents, així com directament amb infants i adolescents. Es tractava que cada participant aportés la seva visió personal sobre la qüestió. Així van participar-hi psicòlegs, pedagogs, metges de capçalera, juristes, jutges, sociòlegs, professors de secundària, terapeutes, membres d'associacions de pares i mares d'alumnes, entre altres. L'objectiu principal era obtenir una millor comprensió de les diferents dimensions del problema per a poder definir objectius a perseguir i plantejar propostes per a una possible promoció d'una autoritat parental democràtica.

Metodologia i procediment

Es van realitzar 6 sessions de treball (3 per a cada grup). El procediment que vàrem seguir des del primer contacte amb els experts és el següent:

- a. Es va establir un primer contacte telefònic a cadascun dels experts per presentar-los la proposta de participació al grup de discussió.
- b. Es va fer una tramesa per carta que incloïa:
 - La proposta explicitant els objectius de la realització dels grups de discussió i informant del procediment a seguir.
 - El document de treball com a punt de partida per iniciar la discussió.
- c. Abans de la primera sessió de treball cada participant va enviar una breu aportació escrita (2/3 fulls DIN A4) amb els elements principals de la seva reflexió personal. Aquests escrits ens van ajudar a dissenyar el guió de la primera sessió.
- d. Es va realitzar la primera sessió amb cadascun dels dos grups. A l'inici de la primera sessió cada participant va presentar a la resta del grup la seva perspectiva i tot seguit es va iniciar el debat entorn a diferents qüestions relacionades amb la problemàtica principal, i sobretot entorn a l'estat de la qüestió d'aquesta.

- e. Abans de la segona sessió vam elaborar una síntesi de les aportacions i debat realitzats a la primera reunió i la vam enviar als participants.
- f. A l'inici de la segona sessió cada participant va revisar el document de síntesi i es va obrir la discussió sobretot cap a possibles objectius a perseguir i també entorn a possibles propostes d'intervenció.
- g. Abans de la tercera sessió vam afegir al document de síntesi les aportacions i debat realitzats durant la segona reunió i la vam enviar als participants.
- h. A l'inici de la tercera sessió es va revisar el document de síntesi i es va obrir la discussió sobretot entorn a possibles propostes concretes d'intervenció.
- i. Després de la tercera sessió es van afegir les noves aportacions al document de síntesi. Aquest document va servir per redactar el capítol 4 de l'informe, anomenat: "Els grups de discussió: l'estat de la qüestió i recomanacions". Tanmateix per a redactar el capítol també es van utilitzar els escrits enviats per a cada participant abans de les sessions.

Les sis sessions van tenir lloc entre el 2-10-03 i el 24-11-03 a l'Institut d'Infància i Món Urbà. Les dates concretes de cada sessió són les següents:

Grup A:

- Primera sessió: dijous 2 d'octubre de 2003, de 18h a 20h
- Segona sessió: dijous 9 d'octubre de 2003, de 18h a 20h
- Tercera sessió: dijous 30 d'octubre de 2003, de 18h a 20h

Grup B:

- Primera sessió: dilluns 6 d'octubre de 2003, de 18h a 20h
- Segona sessió: dilluns 20 d'octubre de 2003 de 18h a 20h
- Tercera sessió: dilluns 24 de novembre de 2003 de 18h a 20h

Participants

Grup A:

- Laura Sangüesa, *Metgessa*, Centre Mèdic Torreblanca.
- Ferran Casas, *Psicòleg social i Director* de l'Institut de Recerca sobre la Qualitat de Vida (IRQV) (Universitat de Girona).
- Carme Farré, *membre de l'AMPA* de l'IES Pere Calders de Cerdanyola del Vallès.
- Ma. Teresa Pi-Sunyer, *Psicoterapeuta*, Hospital de la Vall d'Hebron, Centre Matís.
- Miren Izarra, *Professora de Secundària*, IESM J. M. Zafra (Aj. Barcelona)
- Cinta Vizcarro, *Jurista*, Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. Dep. Justícia de la Generalitat de Catalunya.
- Roser Batlle, *Pedagoga i Vice-presidenta* de la Fundació Catalana de l'Esplai

Grup B:

- Rosa Sellarès, *Terapeuta i Directora* de la Fundació PRESME (pro educació i salut mental).
- Salvador Cardús, *Sociòleg, professor titular* del Departament de Sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona.
- Josep Ramón Vico, *membre de l'AMPA* de l'IES Pere Calders de Cerdanyola del Vallès.
- Mercè Miralles, *Professora de secundària*, IES Lluís Vives de Barcelona.

- Josefa Fernández, *Llicenciada en Dret i Diplomada en Treball Social, professora titular* de l'Escola Universitària de Treball Social de Barcelona (EUTSB).
- Mercè Caso, *Jutgessa*, Jutjat de Primera Instància, núm. 19 de Barcelona.
- Rosa Ros, *Ginecòloga i Directora* del Centre Jove d'Anticoncepció i Sexualitat (CJAS).

Coordinadora: Cristina Brullet
Auxiliar: Clara Roca

POLÍTIQUES DE SUPORT I D'ATENCIÓ A LES FAMÍLIES

Lluís Flaquer

ÍNDIX

1. INTRODUCCIÓ
2. LA REGULACIÓ JURÍDICA DE LA FAMÍLIA
3. NIVELLS DE DESPESA DE LES POLÍTIQUES DE SUPORT I D'ATENCIÓ A LES FAMÍLIES
4. CREIXEMENT DE LA DIVERSITAT FAMILIAR
5. MESURES DE CONCILIACIÓ ENTRE LA VIDA LABORAL I FAMILIAR
6. PRESTACIONS ECONÒMIQUES PER FILLS A CÀRREC I LLUITA CONTRA LA POBRESA INFANTIL
7. CONCLUSIONS

BIBLIOGRAFIA

FONTS ESTADÍSTIQUES

GLOSSARI DE SIGLES

ÍNDIX DE TAULES

ÍNDIX DE FIGURES

1. INTRODUCCIÓ¹

Les famílies de principis del segle XXI són cada vegada menys autosuficients i sovint s'han de refiar, no tan sols de l'assistència informal que els puguin brindar parents i amics, com s'esdevenia tradicionalment, sinó sobretot dels ajuts que puguin rebre de les administracions públiques. En aquest sentit, les polítiques de suport i d'atenció a les famílies constitueixen tot aquell conjunt de mesures desplegades pels governs i per les administracions públiques per tal de mantenir i incrementar els nivells de benestar de les llars, especialment d'aquelles que tenen fills menors a càrrec.

A Catalunya no som cap excepció. L'adveniment de la societat postindustrial amb els canvis en profunditat que comporta en totes les esferes de la vida social, ha de determinar un procés de reestructuració dels Estats de benestar, per tal d'adaptar-los als nous requeriments de la societat del coneixement i a les exigències creixents de la globalització i de la competitivitat. Resulta comprensible que una transformació de cabdal importància, com és el treball remunerat de les dones, hagi d'afectar necessàriament no tant sols la vida familiar, sinó també molts altres àmbits socials com són l'economia, el dret i les polítiques socials.

Aquest capítol sobre les mesures de suport i d'atenció a les famílies consta de diverses parts. En la primera, que tracta sobre la regulació jurídica de la família es comenten aquells canvis legislatius en curs, o bé tan sols anunciats, que en els propers mesos transformaran radicalment el marc en què s'estableixen i es mantenen les relacions familiars. En la segona part s'analitzen les dades de recent publicació sobre els nivells de despesa del nostre país en diversos àmbits que afecten el benestar de les famílies: les prestacions econòmiques per fills a càrrec, els serveis a les famílies amb menors, amb persones incapacitades i amb persones grans dependents, així com els programes de foment de l'habitatge social i de lluita contra l'exclusió. A continuació, el capítol glossa informacions recents sobre l'evolució de les estructures familiars, centrant-se especialment en el creixement de la diversitat familiar relacionat amb l'augment de les ruptures conjugals i de la fecunditat extramatrimonial. Els dos darrers apartats del capítol examinen la situació i els possibles escenaris que es donen a casa nostra en dues de les principals demarcacions de les polítiques familiars: la conciliació entre la vida laboral i familiar i la lluita contra la pobresa infantil.

2. LA REGULACIÓ JURÍDICA DE LA FAMÍLIA

En els moments de redactar aquest informe, tant a Catalunya com a Espanya, s'acaba de cloure una etapa caracteritzada per opcions polítiques força conservadores, i tot just se n'ha obert una altra en què els governs d'esquerres en el poder ja han anunciat que impulsaran reformes legislatives en profunditat, que implicaran no tan sols el desenvolupament d'un seguit de mesures de

¹ Voldria agrair especialment la col·laboració de Laura Ruiz, becària del CIIMU, per la seva labor d'escorcoll i preparació de la documentació, i d'Anna Escobedo, investigadora de la Universitat Autònoma de Barcelona, pel seu assessorament en el tema de la conciliació entre la vida laboral i familiar.

política social, sinó també canvis importants en la regulació del dret de família o en la protecció de la integritat física dels seus membres. En aquest apartat ens centrarem sobretot en aquest segon aspecte, deixant per més endavant tots els aspectes relatius a les polítiques públiques de suport i d'atenció a les famílies.

Entre els projectes que conformen el llistat d'iniciatives legislatives podem esmentar els següents: la llei orgànica integral contra la violència exercida contra les dones, la reforma de la llei del divorci, la llei estatal de les parelles de fet i la legalització del matrimoni homosexual.

La Llei Orgànica de Mesures de Protecció Integral contra la Violència de Gènere constitueix una de les prioritats legislatives del govern del PSOE. Es tracta d'una llei de caràcter innovador perquè en certa mesura representa la primera llei integral d'aquesta mena promulgada a Europa. Aprovada per unanimitat el 7 d'octubre del 2004 pel Congrés dels Diputats, que d'alguna manera expressa el rebuig frontal de la violència de gènere per part de la societat espanyola, constitueix la primera llei de la legislatura socialista. Està previst que entri en vigor el gener del 2005.

El text defineix la violència de gènere com "tot acte de violència física i psicològica, incloent les agressions a la llibertat sexual, les amenaces, les coaccions o la privació arbitrària de la llibertat". La llei es qualifica d'integral perquè no es limita a plantejar només canvis jurídics, sinó que inclou mesures socials, assistencials i sanitàries, així com mesures educatives com ara la creació de l'assignatura d'Ètica i Igualtat en l'ensenyament secundari i mesures de rehabilitació dels maltractadors. En total, la norma modifica onze lleis, sis de les quals tenen un caràcter orgànic. La llei protegeix a les dones maltractades pel seu company o excompany, agreuja les penes dels agressors de sexe masculí i també les de qualsevol persona que en maltracti una altra especialment vulnerable amb qui convisqui, al marge del sexe d'ambdues. És important que atorgui una protecció especial als fills i a d'altres membres vulnerables del grup familiar, víctimes col·laterals de la violència domèstica que, per la seva situació de dependència, poden patir fins i tot més indefensió que les dones adultes. Els condemnats per assassinat o lesions perdran la pensió de viduitat i no podran administrar la pensió d'orfandat dels fills, que podran percebre aquesta pensió encara que no s'hagi cotitzat prèviament².

La justificació d'aquesta incitava legislativa rau en l'augment imparable de les víctimes de la violència de gènere. El 2003 almenys 70 dones van perdre la seva vida com a conseqüència de les agressions dels seus marits, companys o excònjuges. Gairebé dos milions d'espanyoles pateixen maltractaments físics o psíquics en l'àmbit domèstic. Una de les raons de la intensitat de la violència de gènere són les traves legislatives del nostre país que obstaculitzen el procés de ruptura matrimonial. Segons un estudi realitzat per *l'Instituto de la Mujer*, el 46% de les dones mortes com a resultat de la violència de gènere en el transcurs del 2004 havia trencat amb la seva parella o estava en tràmits de separació. En la majoria dels casos l'agressor era el marit o l'exmarit. De les 37

² *El País*, divendres 8 d'octubre del 2004, pp. 14, 29 i 30.

víctimes mortals d'aquest any, a 24 les va matar el seu marit o exmarit, a 7 el seu company o excompany sentimental i a 6 el seu nòvio o exnòvio³.

En aquest sentit, la reforma de la llei del divorci -que actualment està en procés de tramitació- suposarà un alleujament per aquelles persones que estiguin en procés de separació, perquè reduirà els costos personals i econòmics dels cònjuges, i afavorirà la no perpetuació del conflicte entre ells, evitant així, les ocasions de confrontació en què es pugui covar i exercir la violència. L'avantprojecte de llei, aprovat pel Consell de Ministres amb data 17 de setembre del 2004, modifica les condicions de la separació i del divorci de tal manera que n'hi haurà prou que un dels dos cònjuges no desitgi la continuació del matrimoni perquè pugui presentar la demanda formal de divorci, sense que el demandat pugui oposar-se a la petició per motius materials i sense que el jutge pugui rebutjar-la, o només pugui refusar-la per motius processals. El projecte suprimeix les causes de separació vigents i admet el divorci sense necessitat de separació prèvia, de fet o judicial, a diferència del què succeeix ara. Tanmateix, es manté la separació judicial per aquells casos en què els cònjuges, per les raons que els assisteixin⁴, decideixin no optar per la dissolució del matrimoni. La demanda de divorci es podrà presentar un cop transcorreguts tres mesos després de les noces. Una de les novetats que està generant més controvèrsia és la introducció de la figura de la custòdia compartida entre els excònjuges. Es tracta de potenciar els acords entre els cònjuges, però sense imposar la custòdia compartida a aquells que no la desitgin, ni en cap cas, es resoldrà en contra de l'interès dels menors. Es preveu que el divorci pactat es resolgui en un període de dos mesos i el contenciós en un període de sis.⁵ Per la seva banda, la secretaria de la Família del Departament de Benestar i Família del govern de la Generalitat ha anunciat l'ampliació del nombre de punts de trobada pel compliment de les visites de tal manera que es pugui passar des dels set existents, fins a un per a cadascun dels quaranta-nou partits judicials de Catalunya. Es tracta d'espais neutrals de trobada que funcionaran de punt de recollida i entrega dels menors i tindran l'atribució d'acollir les visites als infants per cadascun dels progenitors. Aquestes visites seran supervisades per tècnics, en els casos de separació conflictiva o d'acolliment⁶.

Entre les fites de la intensa activitat legislativa que està prevista pels propers mesos també hi figura una llei estatal de parelles de fet, que complementaria les lleis aprovades anteriorment en algunes autonomies. Segons una enquesta del CIS, tres quartes parts dels ciutadans espanyols creuen que les unions estables haurien de disposar dels mateixos drets que els matrimonis. Aquesta normativa regularà també la dissolució de les unions estables de fet, que actualment es troba en els llimbs jurídics perquè només s'aplica per analogia la llei de divorci quan hi ha fills entremig.

³ *El País*, dimarts 27 de juliol del 2004, p. 24.

⁴ En principi, per motius de consciència, puix que la doctrina catòlica no admet el divorci però sí la separació de béns i cossos.

⁵ *El País* dels 17 i 26 de maig; 17 (p. 20) i 29 d'agost (p. 23); 16 (p. 30), 17 (p. 31) i 18 (p. 30) de setembre del 2004. *El Periódico* del 10 de setembre del 2004 (p. 39).

⁶ *El Punt*, diumenge 29 d'agost del 2004, p. 10.

Per la seva part, el govern del PSOE també s'ha plantejat obrir un debat parlamentari amb l'objectiu de despenalitzar alguns supòsits de l'avortament, i també que regularitzi el matrimoni entre homosexuals. Tanmateix, el govern no té la intenció de reformar el Codi Penal en matèria d'avortament abans del 2006, perquè pretén que l'aprovació d'una llei de terminis vagi precedida d'un debat social i polític profund. En els darrers anys les xifres d'interrupcions voluntàries de l'embaràs han experimentat un fort increment, passant dels 54.000 casos del 1998 fins als 77.000 del 2002. L'any 2001 un 49% dels embarassos adolescents (noies menors de 18 anys) acabaren en avortament, en contraposició, l'any 1990 el percentatge era d'un 21%.⁷

En el cas del matrimoni entre homosexuals, en canvi, el govern central té la intenció d'accelerar la tramitació de la reforma legislativa, probablement atenent-se a l'ampli suport social que rebria. En efecte, d'acord amb el Baròmetre del CIS del juny del 2004 sobre parelles de fet i homosexualitat, dos de cada tres ciutadans espanyols aproven els matrimonis entre homosexuals i el 48% de la població defensa que aquests matrimonis puguin adoptar fills.⁸ L'avantprojecte de la reforma, aprovat pel Consell de Ministres del 1 d'octubre, preveu permetre el matrimoni entre homosexuals atorgant a aquestes parelles els mateixos drets que a les heterosexuales, incloent els d'adopció, successió, pensions, divorci o accés a la nacionalitat del cònjuge. Amb aquesta finalitat caldria reformar 14 articles del Codi Civil. S'espera que aquesta llei pugui entrar en vigor a la primavera del 2005. D'aquesta manera Espanya, seguint les petjades de Bèlgica i Holanda, passaria a ser un dels països més avançats d'Europa en aquesta matèria.⁹

D'altra banda, a Catalunya, es troba en curs una iniciativa legislativa per tal de modificar la Llei 9/1998 del Codi de Família, de la Llei 10/ 1998, d'unions estables de parella i de la Llei 40/199, del Codi de successions per causa de mort, en matèria d'adopció i tutela. Aquesta llei eliminaria la restricció legal a l'adopció per part de parelles homosexuals. A l'Estat espanyol, Navarra i el País Basc també han aprovat sengles lleis que, amb independència de l'orientació sexual dels adoptants, admeten tant l'adopció conjunta com la que realitza un dels membres de la parella en relació amb els fills o filles de l'altre convivent. Aquesta llei possibilitaria tant l'adopció del fill o filla de l'altre membre de la parella homosexual, amb qui normalment hi ha hagut una prèvia convivència fàctica, com l'adopció conjunta de menors aliens, això és, dels qui no tenen cap mena de vincle afectiu amb els membres de la parella adoptant. La nova normativa s'integraria en el Codi de la Família en el marc dels treballs ja força avançats de la seva harmonització així com de la resta de lleis que en l'àmbit de la persona i de la família han de conformar el Llibre segon del Codi Civil de Catalunya.

Segons dades fetes públiques fa poc per l'INE corresponents al cens del 2001, a Catalunya, el nombre de parelles homosexuals seria només de 2.466, de les quals 857 estarien formades per dues dones i 1.607 per dos homes¹⁰.

⁷ *El País* del 10 d'agost i del 11 de setembre del 2004.

⁸ *El País* del 23 de juliol del 2004, p. 27

⁹ *El País* del 30 de setembre (pp. 30 i 31) i del 2 d'octubre del 2004 (pp. 32, 34 i 36).

¹⁰ *El País* del dijous 5 d'agost del 2004, p. 21.

Tanmateix, segons l'opinió dels experts, es tracta d'una estimació molt baixa i probablement totalment equivocada. Així, en el darrer informe del CIIMU ja es reconeixen a Catalunya 17.149 parelles homosexuals (1996), que representaven un 11,8% del total de les parelles de fet, mentre que en les informacions facilitades per l'INE el 2001 tan, sols suposen un 1,87% de les unions estables.

3. NIVELLS DE DESPESA DE LES POLÍTIQUES DE SUPORT I D'ATENCIÓ A LES FAMÍLIES

Un dels millors indicadors que els estudiosos de les polítiques socials fan servir alhora de mesurar la importància que els governs atorguen a les polítiques públiques és el percentatge del Producte Interior Brut (PIB) que representen els diversos àmbits de despesa. Fer servir el percentatge de la renda nacional té avantatge sobre altres indicadors, com ara la despesa per càpita, que permet fer comparacions entre països rics i pobres, atès que el que es mesura no és un volum de despesa en termes absoluts, sinó com es reparteixen percentualment els recursos del pastís disponibles.

Cal tenir present que no sempre la retòrica dels discursos polítics correspon a les prioritats reals dels governs en el moment d'establir les seves assignacions pressupostàries i que per això, a l'hora de la veritat, el que val, en última instància, són els diners que s'hi destinen més que no pas les paraules vanes. Les polítiques familiars constitueixen justament un bon exemple d'aquesta possible discrepància entre declaracions verbals i prioritats en l'acció del govern. Un tema carregat d'emocions com el de la família és més susceptible que d'altres a les manipulacions interessades i per això, quan s'estudia el paper que tenen les polítiques familiars dins del conjunt de les actuacions públiques, convé fer-ho sempre a través de la comparació amb la resta d'Europa i mitjançant dades quantitatives a l'abast, sobre la despesa social que permetin visualitzar en termes econòmics, l'esforç que fan els ciutadans.

Aquest contrast entre prioritats retòriques i reals també es reflecteix en les escales de valoració dels ciutadans. Així, el 98,8% dels joves catalans creuen que la família és molt o bastant important en les seves vides enfront d'una estimació molt baixa de la política (14,6%) o de la religió (10,4%). Aquesta elevadíssima valoració de la família es pot interpretar en el sentit que, en l'absència d'una plasmació tangible en el nostre país de les polítiques de suport i d'atenció a les famílies, els joves creuen –i segurament amb tota la raó del món- que s'han de refiar sobretot de la família per atendre les seves necessitats i resoldre els seus problemes (Flaquer, 2002c).

Per començar, convindria repassar ràpidament els nivells de despesa pública en aquells àmbits que tenen més a veure amb el benestar de les famílies. Amb aquesta finalitat, utilitzarem la base de dades de l'OCDE sobre la despesa social, que té l'avantatge de desglossar en dues parts, gairebé sempre, les prestacions monetàries i els serveis, els dos principals àmbits d'actuació dels Estats de benestar. L'inconvenient és que, essent una base de dades estatal, les informacions no es refereixen pas a Catalunya, sinó al conjunt d'Espanya. Atès que el PIB català és superior al del conjunt d'Espanya, en el moment de

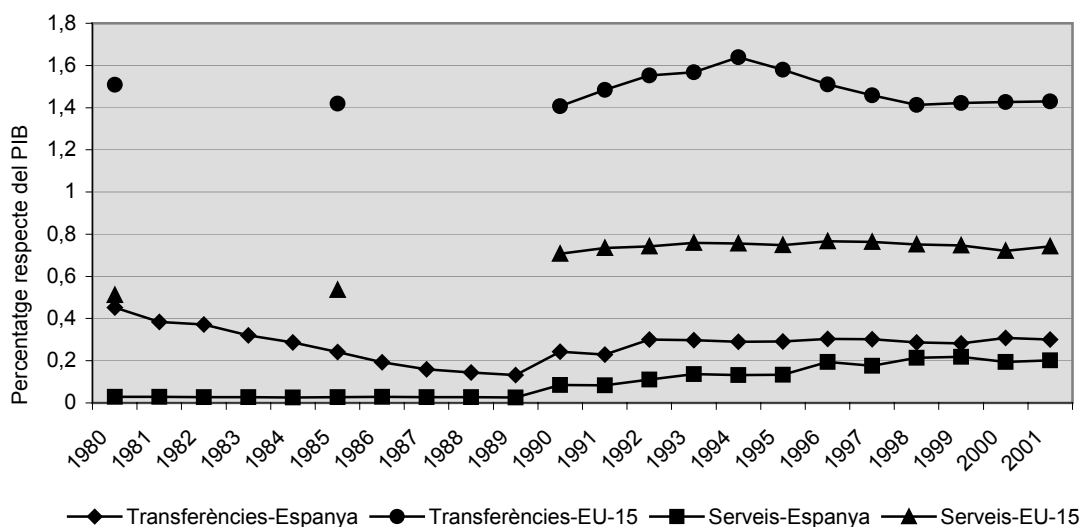
valorar els resultats cal tenir present que els percentatges de despesa respecte del PIB són un xic inferiors a Catalunya, tenint en compte que la nostra no és una de les comunitats autònomes que hagi fet unes polítiques socials avançades amb un nivell de despeses superiors al d'altres indrets d'Espanya.

La metodologia que emprarem és molt senzilla. Es tracta bàsicament de comparar, en cada àmbit de benestar social, els nivells de despesa d'Espanya amb els de la mitjana de l'Europa dels 15. Al final d'aquest apartat tractarem de quantificar els nostres dèficits, ja sigui en termes del percentatge respecte del PIB com en els milions d'euros anuals que serien necessaris, en el cas de Catalunya, per assolir els nivells de despesa europeus.

Els àmbits de despesa que considerarem no seran tan sols els clàssics de l'estudi de les polítiques familiars pròpiament dites (transferències monetàries i serveis a les famílies amb menors a càrrec), sinó també aquelles àrees emergents de la política social com són els serveis per a les persones grans i per a les persones incapacitades, així com la despesa en habitatge i exclusió social.

Les gràfiques que apareixen a la Figura 1 no representen cap novetat. Com és ben sabut, Espanya és el país de la Unió Europea que menys gasta en polítiques familiars, tant pel que fa a transferències monetàries (prestacions econòmiques directes per fills a càrrec) com en serveis a les famílies (especialment, llars d'infants públiques per a infants de 0-3 anys). Val a dir que, del llarg del període de temps considerat, el diferencial del nostre país amb la mitjana europea es redueix ben poc, arribant el seu punt àlgid el 1994 amb un 1'25% per a les transferències monetàries i el 1991 amb un 0.65% per als serveis familiars.

FIGURA 1. DESPESA PÚBLICA EN TRANSFERÈNCIES MONETÀRIES I SERVEIS PER A LES FAMÍLIES. ESPANYA I EU-15, 1980-2001

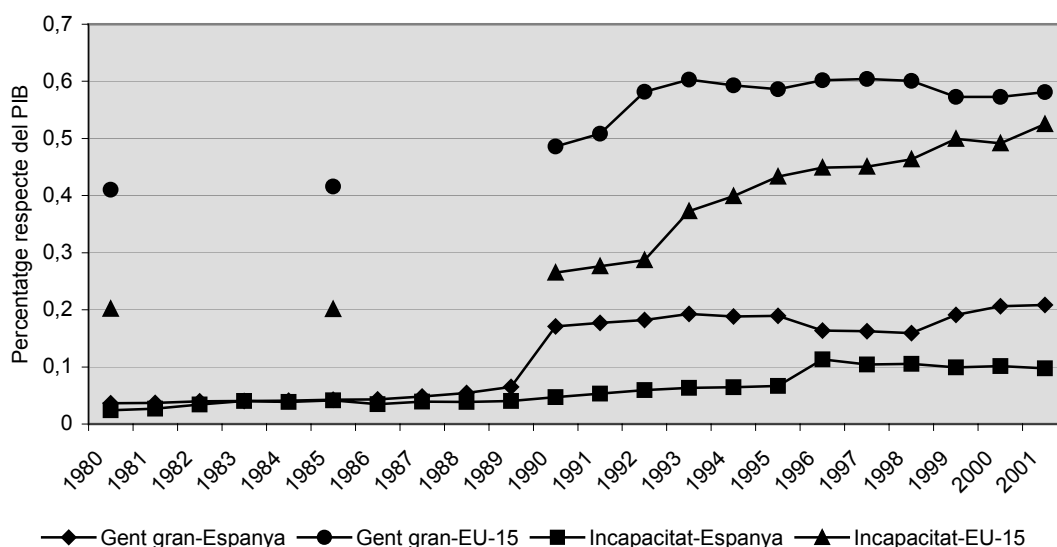

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'OCDE

Al costat de la despesa en polítiques familiars en sentit estricte, en un país com el nostre en què els serveis a les persones adultes dependents finançats públicament estan tan poc desenvolupats, cal no oblidar els recursos que s'hi dediquen. En la majoria de casos aquesta carència recau gairebé sempre sobre l'esquena d'algun familiar o membre de la llar, generalment dones de mitjana edat. Els resultats del Pannell de Llars de la Unió Europea, publicats per l'INE, corroboren que des de 1996 aproximadament un 5% dels adults espanyols porten a terme diàriament tasques de cura a persones adultes dependents: un 8% d'aquests són dones i un 2,5% homes. Els responsables informals es concentren, en gran mesura, en els grups d'edat superiors als 45 anys, en primer lloc en el grup entre 45 y 64 anys, seguit pel grup de més grans de 65 anys. Més de la meitat d'aquestes dones que tenen cura d'un altre dediquen a aquesta tasca més de 40 hores setmanals (Comajuncosa, Escobedo, Flaquer, Laborda, Obeso, et. al., 2004).

La Figura 2 mostra com ens trobem força lluny de les tendències majoritàries europees en qüestió de serveis a les persones incapacitades i a les més grans de 65 anys. Tant en un àmbit com en un altre, els nivells de despesa semblen haver-se estabilitzat i no es percep que hi hagi previsions de convergència amb la mitjana europea. En el cas de les persones incapacitades, la discrepància és més notable perquè la mitjana europea està creixent amb molta intensitat.

FIGURA 2. DESPESA PÚBLICA EN SERVEIS A LES PERSONES GRANS I INCAPACITADES. EPANYA I EU-15, 1980-2001

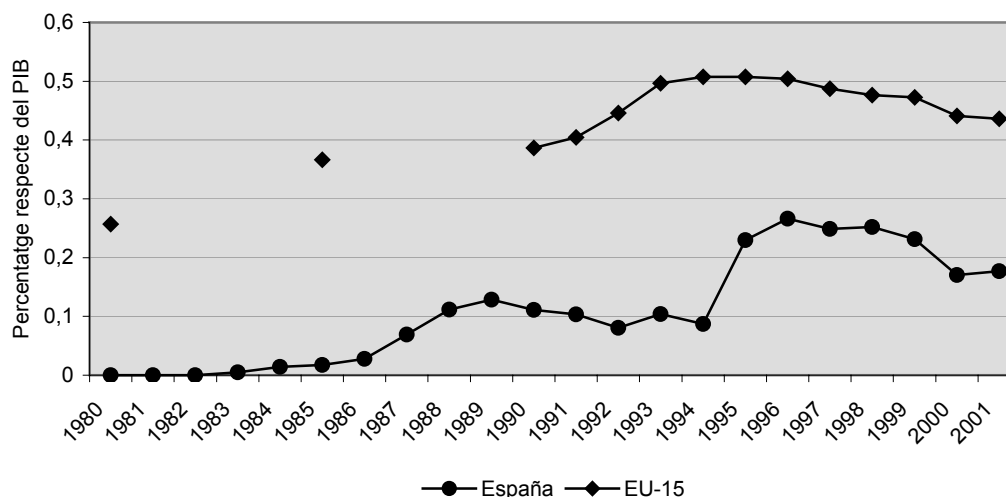

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'OCDE

Un dels problemes més apressants dels darrers anys és l'accés a l'habitatge, no tan sols per l'augment imparable del seu cost, sinó sobretot per l'absència d'alternatives en forma d'habitatge social de lloguer que existeixen en molts països amb estats del benestar més desenvolupats. Segons dades facilitades recentment per l'INE corresponents al Cens de 2001, el 82% de les llars espanyoles resideixen en habitatges de la seva propietat. Es tracta d'un percentatge elevadíssim a nivell europeu. Per posar només un exemple, a Alemanya el 40% de les llars són habitatges de lloguer. Aquesta insistència en la compra d'habitatge es troba relacionada amb la manca de confiança en el

sistema de protecció social, però sobretot amb un model de creixement econòmic, divergent del dels països més competitius i cada vegada amb més símptomes d'exhauriment perquè està fonamentat en la construcció i l'especulació immobiliària. Aquest model fins ara ha afavorit sobretot a les classes mitjanes, però ha comportat enormes dificultats a les persones amb rendes baixes. En el cas dels joves, les dificultats d'accés a l'habitatge, conjuntament amb la precarietat en el mercat laboral, s'han traduït en un retard en l'emancipació respecte a les seves llars d'origen, amb el consegüent ajornament dels seus projectes vitals. Aquest és un dels factors determinants de la baixa fecunditat. La Figura 3 sobre els nivells de despesa en matèria d'habitatge ens mostra el nostre allunyament de les orientacions imperants a altres països europeus. Per tal d'assolir la mitjana europea caldria dedicar més del doble (en termes del PIB) a programes d'habitatge social, la qual cosa suposaria reduir dràsticament, o fins i tot eliminar, les desgravacions fiscals per l'adquisició o rehabilitació de l'habitatge que, segons l'opinió d'alguns experts, constitueix un dels motius del seu encariment.

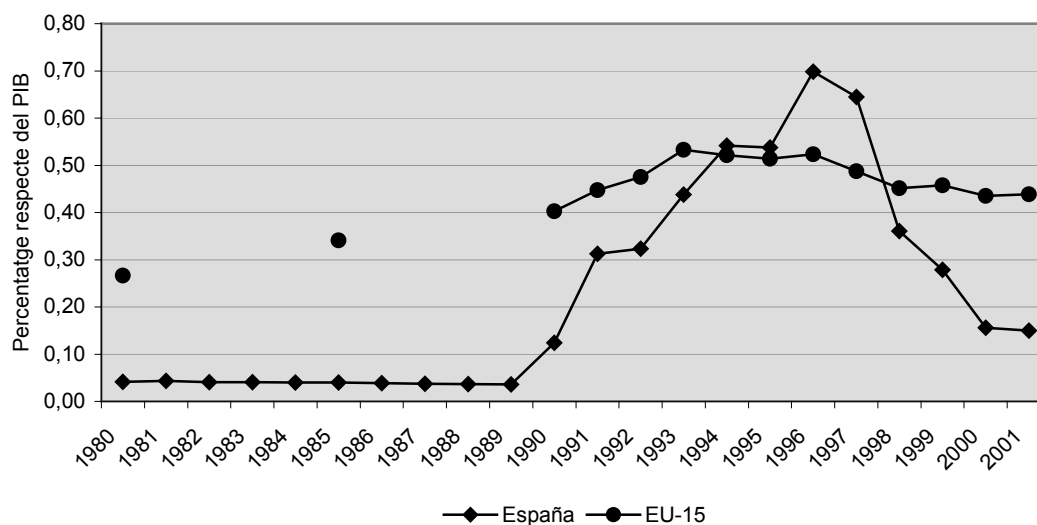
FIGURA 3. DESPESA PÚBLICA EN HABITATGE SOCIAL. ESPANYA I EU-15. 1980-2001

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'OCDE

Així mateix, convindria incrementar la despesa en mesures per combatre l'exclusió social. Aquesta despesa va experimentar una important reculada sota l'administració del Partit Popular, després d'haver superat àmpliament la mitjana europea en el darrer govern del PSOE (vegeu Figura 4).

FIGURA 4. DESPESA PÚBLICA EN EXCLUSIÓ SOCIAL. ESPANYA I EU, 1980-2001

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'OCDE

Si volem equiparar el nostre nivell de despesa a la mitjana europea en mesures que afavoreixin el benestar de les famílies, caldria fer un esforç financer considerable. La Taula 1 ens indica, per cadascun dels àmbits de despesa, el diferencial existent entre el percentatge respecte del PIB del nostre país i la mitjana de la Europa dels 15. En la segona columna aquest dèficit es quantifica en termes dels milions d'euros que serien necessaris per tal d'assolir els nivells europeus. Aquestes quantitats s'han calculat a partir de la magnitud del PIB català del 2003. Com es pot observar, el nostre dèficit total és aproximadament d'uns 3 punts del PIB, que suposarien fer unes assignacions pressupostàries de 3.774 milions d'euros.

TAULA 1. DIFERENCIAL EN ELS NIVELLS DE DESPESA ENTRE LA MITJANA DE L'EU-15 I ESPANYA, 2001

	% del PIB	Milions d'euros
Transferències a les famílies	1,13	1413
Serveis a les famílies amb fills menors	0,54	676
Serveis per a la gent gran	0,37	466
Serveis per a persones incapacitades	0,43	535
Habitatge	0,26	324
Exclusió social	0,29	361
Total	3,02	3774

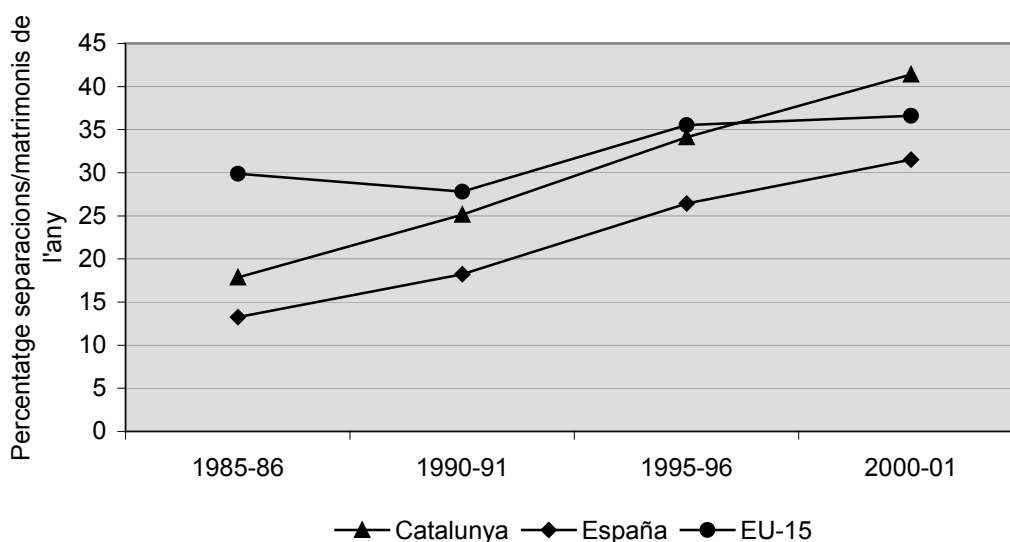
Nota: Càlculs fets amb el PIB català de 2003 (125.044 milions d'euros).

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'OCDE i de l'IDESCAT

4. CREIXEMENT DE LA DIVERSITAT FAMILIAR¹¹

A l'espera de la propera publicació dels resultats del Cens del 2001, analitzats segons la composició de les llars, que ens facilitaran informació detallada sobre la distribució i les característiques dels diversos tipus de nuclis, les dades de les quals disposem, ens indiquen que el creixement de la monoparentalitat està esdevenint molt intens a Catalunya. Segons es pot observar a la Figura 5 sobre l'evolució del nombre de ruptures conjugals en relació amb els matrimonis de l'any, el seu creixement en els darrers anys ha estat tan exponencial que Catalunya ja ha ultrapassat la mitjana europea i Espanya s'hi està acostant¹². Així, el 2001 a Catalunya, les separacions judicials varen arribar a un 41,4% dels matrimonis contrets durant l'any, enfront d'un 36,6% a la Unió Europea i tan sols un 31,5% a Espanya.

FIGURA 5. PERCENTATGE DE RUPTURES CONJUGALS EN RELACIÓ AMB ELS MATRIMONIS DE L'ANY. CATALUNYA, ESPANYA I EU-15, 1985-2001

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'IDESCAT, de l'INE i d'Eurostat

També sembla estar creixent molt el nombre de separats de fet¹³. Així, per exemple, les dades de l'Estadística de Població explotades per l'IDESCAT revelen un creixement espectacular entre 1991 i 1996 no tan sols dels divorciats, sinó dels separats de fet (d'un 184% en el cas dels homes i d'un 124% en el cas de les dones). El gran increment experimentat pels separats de fet podria indicar que l'actual legislació del divorci està desfasada, perquè no

¹¹ Per a més informació, vegeu el capítol d'aquest mateix informe sobre "Dades sociodemogràfiques bàsiques de la població de 0 a 17 anys" a càrrec de Cristina Brullet, Clara Roca i Sònia García.

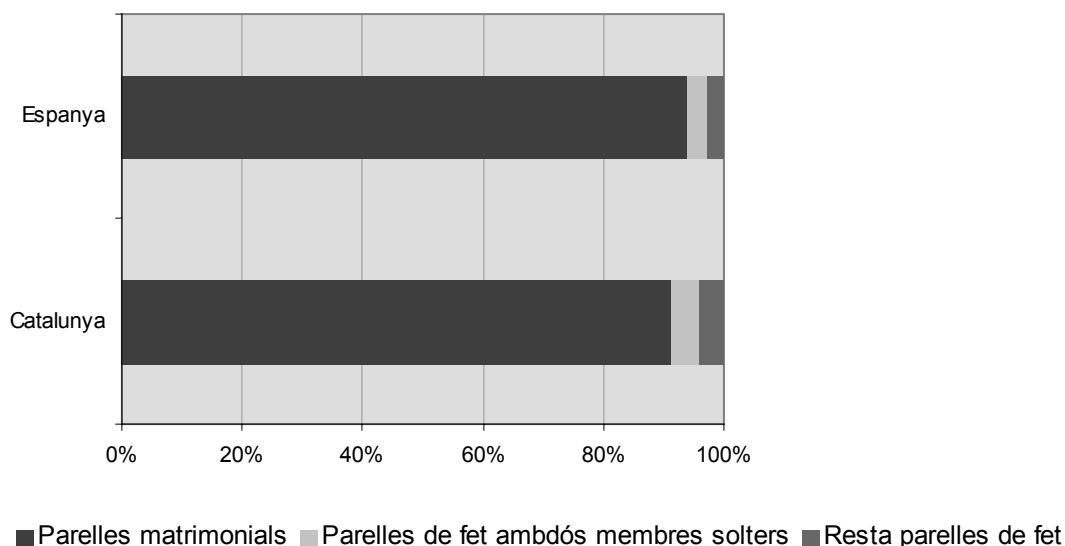
¹² Mesurant la taxa de ruptura a partir del nombre de separacions legals respecte dels matrimonis celebrats durant l'any.

¹³ La detecció dels separats de fet és possible si s'observa en el Cens de Població aquells casos en què es dona una discrepància entre l'estat civil i la forma de convivència. En aquest sentit, els separats de fet són aquelles persones que apareixen en el cens com a casades però que presenten unes formes de convivència discordants respecte del seu estat civil, ja sia perquè viuen soles, encapçalant una família monoparental o bé conviuen en parella amb una persona que no està casada.

pot processar adequadament tots els casos de ruptura que s'estan produint. (vegeu apartat 2 sobre la proposta de llei del divorci).

D'altra banda, encara que no sabem gran cosa de les ruptures informals de les unions de fet¹⁴, podem suposar que estan augmentant, perquè hi ha hagut un increment de les parelles de fet i un ascens del percentatge dels naixements fora del matrimoni. Un avenç dels resultats del cens del 2001, mostra que en el conjunt d'Espanya hi ha més de mig milió de parelles de fet, unes 130.000 de les quals corresponen a Catalunya¹⁵. Com es pot observar a la Figura 6, a Catalunya el percentatge que representen les parelles de fet dins el total de parelles es força superior al del conjunt d'Espanya (9,3% enfront d'un 5,9%), amb un predomini molt destacat de les parelles de fet formades exclusivament per persones solteres (4,6% enfront de 3,1%). Aquesta dada indicaria que a Catalunya també seria més elevada la probabilitat de les ruptures de parelles de fet amb fills menors¹⁶.

FIGURA 6. DISTRIBUCIÓ DE LES PARELLES MATRIMONILAS I DE FET. CATALUNYA I ESPANYA, 2001

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE

D'altra banda, segons les dades corresponents al Moviment Natural de la Població de 2001, gairebé un de cada quatre fills (exactament el 22,3%) nasqué fora del matrimoni, enfront d'un 19,5% en el conjunt d'Espanya i d'un 30% en el conjunt de països de la Unió Europea.

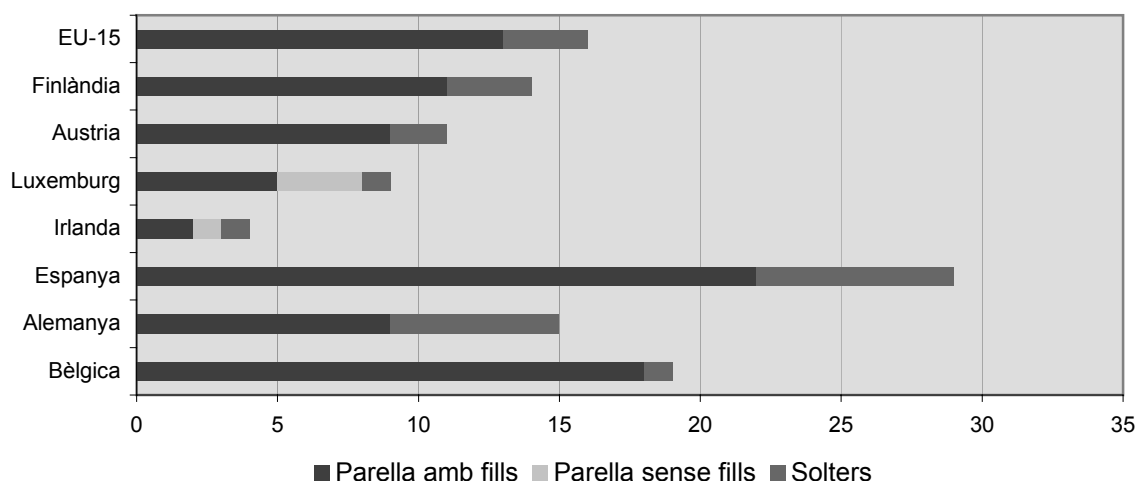
¹⁴ Ens referim a les ruptures de les parelles de fet, que en no estar formalitzades, tampoc no queden registrades, però que sens dubte, en cas d'haver-hi fills en comú, tenen per a la infància conseqüències semblants a les separacions o divorcis.

¹⁵ Informacions facilitades per *El País* del dijous 5 d'agost del 2004, p. 21. Aquesta estimació de 131.856 parelles de fet per a Catalunya és sens dubte molt conservadora, ja que l'IDESCAT ja en computà 145.458 el 1996.

¹⁶ Segons un estudi de la Fundació 'la Caixa', Catalunya és la comunitat autònoma amb més divorcis d'Espanya, amb 9,3 per cada 10.000 habitants (2001). Amb aquesta taxa Catalunya supera Balears (9,1), Canàries (7,7) i València (7,6) (*El País*, 26 de maig del 2004).

Segons dades del Pannell de Llars de la Unió Europea publicades fa poc per Eurostat, Espanya és el país de la Unió Europea en què estan creixent més ràpidament les situacions de monoparentalitat, tant les generades per ruptures matrimonials com per naixements de mare soltera, la qual cosa ens ha de fer suposar que a Catalunya també estan creixent tant o més (vegeu Figura 7). Després de preguntar als entrevistats que vivien en una família monoparental amb fills dependents, en quina situació familiar es trobaven l'any anterior (2000), un 22% varen declarar que vivien en parella amb fills i un 7% que vivien sols (essent la mitjana europea tan sols d'un 13% i d'un 3%, respectivament). Això significa que gairebé tres de cada deu famílies monoparentals de 2001 es varen crear en els darrers dotze mesos, la qual cosa suposa una taxa de creixement molt elevada en un any.

FIGURA 7. SITUACIÓ FAMILIAR DIFERENT A L'ACTUAL EN QUÈ ES TROBAVEN L'ANY ANTERIOR ELS PROGENITORS SOLS AMB FILLS DEPENDENTS. EU-15. 2001

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Pannell de Llars de la Unió Europea

Per què està creixent la ruptura matrimonial a Catalunya? En primer lloc, per causes socioeconòmiques. El treball remunerat de les dones els aporta una autonomia econòmica més gran i, en cas d'una relació insatisfactòria amb el seu cònjuge, els dona la clau de la ruptura. El fet que a Catalunya els nivells d'ocupació femenins siguin més grans que a la resta d'Espanya explica que aquí les taxes de ruptura siguin també més elevades¹⁷.

En segon lloc, i en associació amb el fenomen anterior, sembla donar-se un procés de democratització de la ruptura, encara que les recerques sobre aquest punt no són del tot concloents. Si es confirmés aquesta tesi, la separació i el divorci deixarien de produir-se amb més intensitat a les classes mitjanes i altes (com sembla que era així fins fa poc) i es democratitzarien en el sentit que l'accés a la ruptura s'igualaria a tots els sectors socials.

A més, és possible que properament s'incrementin les taxes de divorcialitat com a conseqüència d'altres factors. Així, la liberalització del divorci que

¹⁷ A les províncies de Girona i Tarragona les taxes d'ocupació femenines ja han ultrapassat la mitjana europea.

proposa el govern del PSOE (en el sentit d'agilitzar-lo eliminant algunes de les restriccions actuals: per exemple, necessitat de presentar dues demandes separades, una de separació i una de divorci, amb un compàs d'espera entre les dues)¹⁸ probablement facilitarà els tràmits i farà aflorar moltes situacions de fet i farà augmentar les taxes (registrades) de divorci (vegeu Apartat 2).

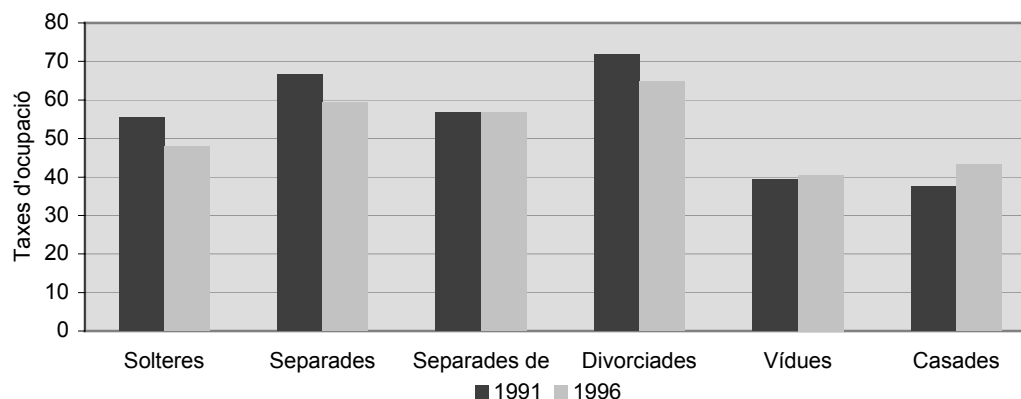
D'altra banda, l'increment de l'activitat econòmica femenina, un fenomen desitjable en la mesura que produeix una millora de la prosperitat nacional així com una millora per les pròpies famílies implicades, afavoreix també la tendència a taxes de divorci més elevades. Aquest efecte és conseqüència que el treball de les dones els dona més autonomia econòmica que, en el cas d'una relació insatisfactòria amb la seva parella, es pot traduir en un procés de ruptura. En cas d'assolir-se l'objectiu proposat pel Consell Europeu de Lisboa (2000) d'incrementar la taxa d'ocupació femenina fins al 60%¹⁹, probablement creixeria la inestabilitat conjugal, especialment en els països del sud d'Europa en què l'ocupació femenina té més marge per créixer.

La participació laboral de les mares soles amb fills a càrrec és i ha estat a Catalunya (i a la resta d'Espanya) força elevada justament perquè fins a la data, amb l'única excepció de les vídues, hi ha hagut escassos programes de sosteniment de rendes i d'atenció a les necessitats d'aquest col·lectiu, però també perquè, com hem comentat, des de l'aprovació de la Llei del Divorci el 1981 la ruptura matrimonial ha tingut un caràcter selectiu afectant sobretot a les capes mitjanes i altes i per tant a les dones amb taxes d'activitat relativament elevades. No podia ser d'altra manera si tenim en compte que en el nostre país són sobretot les dones de classe mitjana, amb nivells educatius més aviat mitjans i elevats, les que estan més integrades al mercat de treball i que existeix una forta correlació entre l'activitat econòmica femenina i la ruptura conjugal. Tanmateix, la tendència envers la 'democratització del divorci' abans comentada podria estar comportant el descens de les taxes d'ocupació entre les mares soles (amb l'excepció de les separades de fet i les vídues), en contrast amb la tendència majoritària de les mares casades (vegeu Figura 8).

¹⁸ Vegeu declaracions de Juan Fernando López Aguilar, Ministre de Justícia, *El País* del dilluns 17 de maig del 2004, p. 21.

¹⁹ Cal recordar que Catalunya es troba ja a prop d'aquest objectiu.

FIGURA 8. TAXES D'Ocupació DE LES MARES AMB FILLS MENORS DE 16 ANYS SEGONS EL SEU ESTAT CIVIL I SITUACIÓ DE CONVIVÈNCIA. CATALUNYA, 1991-1996

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'IDESCAT

En efecte, l'anàlisi de les dades que mostra la Figura 8 revela que les mares que encapçalen nuclis monoparentals, tret de les vídues, tenen taxes d'ocupació més elevades que les casades, que presenten unes taxes semblants a les d'aquelles. En segon lloc, la tendència evolutiva entre 1991 y 1996 de les mares que viuen en nuclis monoparentals i biparentals és força diferent. Llevat de les vídues (que una vegada més tenen un comportament semblant al de les casades) i de les separades de fet -la taxa de les quals pràcticament no varia entre 1991 y 1996- totes les mares soles presenten menors taxes d'ocupació el 1996 que el 1991. Així, la taxa d'ocupació de les mares solteres decreix en un 14%, la de les separades en un 11%, la de les divorciades en un 10%, mentre roman estable la de les separades de fet i creix en un 3% la de les vídues i en un 15% la de les casades que viuen amb la seva parella.

Aquests resultats ens indiquen que les famílies monoparentals resulten més vulnerables enfront del creixement de la desocupació, amb les conseqüències negatives que això pot tenir per als seus nivells de renda i els dels seus fills. No sabem, tanmateix, si això es dona perquè treballen en sectors més afectats per la crisi econòmica, resulten més discriminades pels empresaris quan busquen feina o perquè en tenir nivells educatius més baixos tenen més dificultats per accedir a un lloc de treball. D'altra banda, sembla ser que el diferent tractament que reben uns tipus de famílies monoparentals enfront d'altres per part de les polítiques socials (en especial, les encapçalades per solteres, separades i divorciades enfront de les vídues) condicionen el seu comportament en el mercat de treball i que tenen conseqüències importants respecte dels seus nivells de benestar i els seus fills.

5. MESURES DE CONCILIACIÓ ENTRE LA VIDA LABORAL I FAMILIAR

El tema de la conciliació entre la vida laboral i familiar pot admetre tractaments molt diversos segons l'enfocament que s'adopti. Així, per exemple, es pot analitzar des del punt de vista del benestar que puguin experimentar els pares, mares i fills gràcies a les mesures de conciliació, la qual cosa pot redundar en

la seva pròpia satisfacció com a ciutadans, comportar una equitat més gran en les relacions entre homes i dones i fins i tot afavorir indirectament un augment de la fecunditat. No podem oblidar, tanmateix, un altre efecte de la conciliació, és a saber, la mesura en què pot estimular una participació més gran en el mercat de treball de les mares amb fills menors, la qual cosa pot afavorir la inserció laboral de les dones, millorar la qualitat de l'ocupació i fins i tot determinar la creació de més llocs de treball.

Una de les raons que expliquen el diferencial tan elevat entre les taxes d'ocupació dels homes i dones amb nivells educatius baixos és la distinta possibilitat d'accedir a uns serveis per a les famílies que no siguin dissuasius per a la recerca de feina (o per al manteniment en el lloc de treball) en termes del seu cost. L'absència o escassetat de serveis d'atenció als infants (o altres persones dependents) o el seu cost relatiu en relació amb els ingressos potencials pot desincentivar la recerca de feina per a algunes dones amb fills petits. Per descomptat, aquesta desincentivació és molt més gran en el cas d'aquelles dones que tenen uns nivells educatius baixos i que, per tant, tan sols poden aspirar a llocs de treball amb una baixa remuneració.

Donats aquests condicionants, a Catalunya tan sols es podria aconseguir un augment de la taxa d'activitat econòmica femenina, en especial d'aquelles dones que disposen d'un escàs capital humà i per consegüent d'unes menors possibilitats d'ingressos, a base d'oferir uns serveis assequibles d'atenció a les famílies, que fossin finançats o, si més no, subvencionats públicament, amb una disponibilitat i accessibilitat que permetés fer front amb èxit a la inserció laboral d'aquestes dones.

A més dels beneficis intrínsecs que suposarien per a les persones directament implicades, aquestes mesures comportarien determinats efectes econòmics positius:

- Millorar la conciliació entre la vida laboral i familiar per a les famílies de tots els sectors socials.
- Facilitar la inserció laboral de les dones amb baixos nivells educatius per a qui el cost dels serveis de llars d'infants o d'atenció domiciliària pot resultar dissuasiu respecte dels salaris potencials que podrien obtenir en cas de treballar.
- Impulsar la creació d'ocupació en el sector dels serveis personals que beneficiaria sobretot el col·lectiu femení, contribuint així a fer disminuir les taxes d'atur que encara afecten més les dones que els homes.
- Afavorir la cohesió social en permetre accedir al mercat laboral persones que ara n'estan excloses i fer aflorar situacions informals de cura a les persones gràcies a una millor regulació del sector.
- Incrementar la mobilitat residencial en la mesura que les obligacions familiars (refiar-se dels avis per atendre els infants, tenir cura d'una persona malalta o dependent, etc.) moltes vegades representen una traba de cara al desplaçament pel territori amb totes les rigideses que això comporta per al bon funcionament dels mercats de treball.

Vegem ara succintament quina és la situació a Catalunya de les dues principals àrees de la conciliació entre la vida laboral i familiar: els serveis a les famílies i les llicències per maternitat.

Encara que no formen part de la política familiar en un sentit estricte, en el nostre país no podem negligir els serveis a les persones adultes dependents, en especial les persones grans, ja que la prestació d'aquests serveis és sovint assumida per dones que a vegades també tenen fills menors sota la seva cura.

Els indicadors sobre els serveis públics d'ajuda a domicili per a la gent gran mostren moltes carències. Així, a Catalunya l'índex de cobertura respecte a la població de més de 65 anys és tan sols del 1,30 (enfront del 2,07 per al conjunt d'Espanya) amb una intensitat horària de només 6,80 hores mensuals (enfront de 16,01 per al conjunt d'Espanya). Aquests nivells de cobertura són molt baixos comparats amb els dels països nòrdics en què es donen uns índexs que oscil·len entre 20% i el 30%. També en el cas del servei de teleassistència la cobertura és molt baixa amb un índex del 0,57% sobre la població de més de 65 anys enfront d'un 1'07% per a la mitjana espanyola (*Las personas mayores en España. Informe 2002*).

S'estima que al voltant d'una quarta part de la població espanyola de més de 65 anys tenen problemes de dependència i necessiten ajut per a les seves activitats de la vida diària²⁰. El govern de Rodríguez Zapatero està impulsant la redacció d'un llibre blanc sobre la dependència a partir del qual es pugui elaborar una llei bàsica estatal. Es crearà un fons estatal dotat amb 1.000 milions d'euros per a vuit anys, que permetrà ampliar la xarxa de serveis per a les persones dependents.

Per la seva banda, el govern de la Generalitat està preparant una nova Llei de serveis socials, que universalitzarà els serveis socials a Catalunya, garantint el gaudi dels drets socials per a tota la població. Aquesta nova llei, que vindrà a substituir la de 1984, suposarà un esforç pel que fa a la planificació i provisió de serveis i el seu finançament, fent el sistema més flexible, àgil, descentralitzat, amb capacitat d'innovació i d'adaptació al territori.

D'altra banda, pel que fa a l'educació infantil, cal tenir present que el govern de CiU només va crear la meitat de les places de llars d'infants que va prometre el 1999. De les 30.000 places anunciades només estan en servei 9.420 i 7.000 estan compromeses. El govern tripartit s'ha compromès a crear 30.000 places de guarderia finançades públicament en el període 2004-2008²¹.

Tenint en compte que en el curs 2002-03 hi havia 56.091 places de llars d'infants per a nens de 0-3 anys (només el 38% de les quals estaven finançades públicament) i suposant que es creessin aviat les noves 30.000 places públiques aprovades pel Parlament de Catalunya (Llei 5/2004, de 9 de juliol, de Creació de Llars d'Infants de Qualitat), només s'arribaria a cobrir el 42% de la demanda potencial. Tanmateix, tenint en compte que darrerament la

²⁰ *El País*, diumenge 25 de juliol del 2004 (Domingo), pp. 1-3

²¹ *El Periódico*, 1-7-2004.

natalitat està augmentant, és possible que aquesta taxa de cobertura encara baixés més.

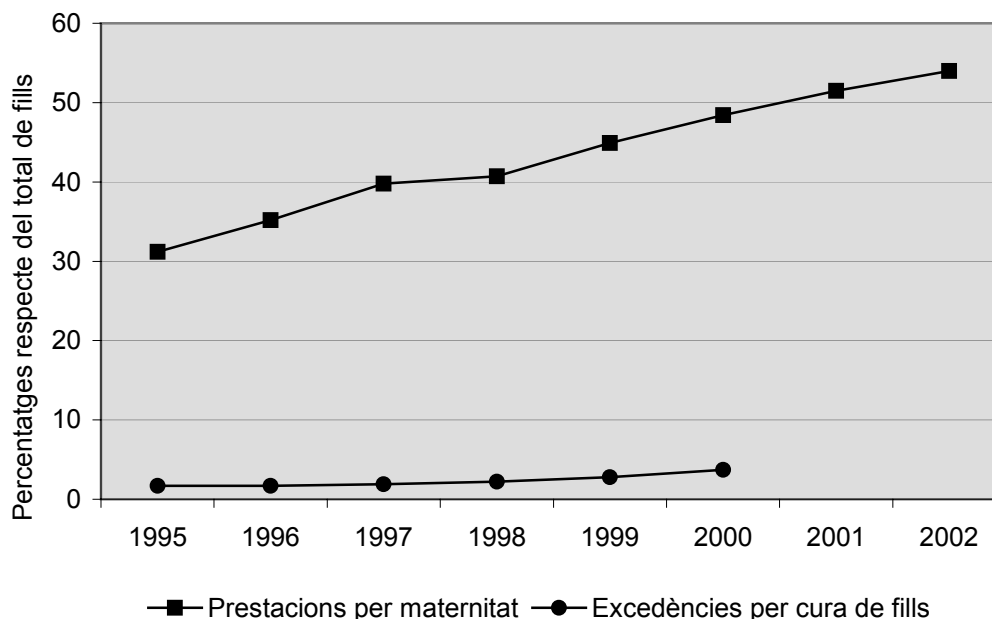
És clar, doncs, que la creació de les 30.000 places de llars d'infants no resoldrien del tot el problema. Una altra estratègia complementària seria ampliant les llicències per maternitat, millorant la seva cobertura i estenent la seva duració a partir d'un programa d'excedències parentals, com ja succeeix en molts països europeus. Aquesta diversificació en l'oferta suposaria una flexibilitat més gran per a les famílies a l'hora de determinar les seves estratègies de conciliació.

L'interès de les excedències parentals és aconseguir que la maternitat no suposi necessàriament una interrupció (temporal o definitiva) de les carreres laborals de les mares, amb els consegüents perjudicis que pot comportar la pèrdua de contacte amb el mercat laboral així com una interrupció en l'historial de cotització a la Seguretat Social. Per descomptat, l'acceptació que té aquest tipus de llicències és molt diferent segons el nivell social i educatiu dels pares, però això, es pot incloure perfectament dins dels paràmetres d'un sistema d'atenció infantil dissenyat per atendre una diversitat de situacions. Per exemple, resulta difícil que facin ús de les llicències parentals de llarga duració els treballadors altament qualificats amb un projecte de carrera professional o els autònoms que no disposen de substituïts.

La flexibilitat del sistema no tan sols representa un valor en si mateix que permet desplegar diferents estratègies pels propis interessats; també respon a les recents transformacions de la família que han comportat el creixement de formes distintes de convivència i d'organització familiars.

En els darrers anys ha augmentat el nombre de permisos de maternitat respecte del total de naixements de l'any. El 2002 les prestacions tramitades per la Seguretat Social en el conjunt del territori espanyol foren equivalents al 54% del total de naixements, en canvi l'any 1995 –el primer any en què hom disposa de dades sobre la prestació per maternitat com a contingència específica- aquesta proporció fou tan sols del 31% (Figura 9). Aquest fort increment de 23 punts de percentatge dels darrers set anys és fruit de la intensitat del creixement de l'ocupació femenina, amb la consegüent ampliació del nombre de mares que complien els requisits necessaris per gaudir de la prestació. D'altra banda, l'ús de les llicències per tenir cura dels fills (excedències no retribuïdes) ha passat del 1,7% del total de naixements l'any 1995 fins al 3,7% l'any 2000 (Comajuncosa, Escobedo, Flaquer, Laborda, Obeso, *et. al.*, 2004).

FIGURA 9. ÚS DE LES LLICÈNCIES PER MATERNITAT I CURA DE FILLS. ESPANYA, 1995-2002

Font: Segon Informe Randstad (2004)

Per últim, la secretària d'Estat de Serveis Socials del govern de Madrid ha anunciat que s'està estudiant posar en funcionament un permís de paternitat independent del de la mare de cara a la segona legislatura²². L'any 2003 només 3.763 homes decidiren compartir amb les seves mullers la baixa per maternitat, tot i que aquesta xifra duplica la de l'any 2000, en què 1.875 homes sol·licitaren el permís per tenir cura dels seus fills. El nombre de llicències del 2003 representa tan sols el 1,52% del total de permisos per maternitat.

6. PRESTACIONS ECONÒMIQUES PER FILLS A CÀRREC I LLUITA CONTRA LA POBRESA INFANTIL

Un dels factors que expliquen l'augment de la nova pobresa és el creixement de la inestabilitat conjugal en associació amb el trànsit del règim familiar d'un sol sustentador al de dos sustentadors. Aquest procés de transició és resultat de l'increment de la participació femenina en el mercat de treball, afavorida per diversos elements, entre ells l'aposta decidida dels governs europeus a favor d'aquest nou règim. D'aquesta manera, les famílies nombroses amb fills a càrrec, que tradicionalment havien estat relacionades amb elevats nivells de pobresa, cedeixen el pas a les famílies monoparentals, que en disposar per definició només d'un sol sustentador es troben en una situació de pobresa relativa superior a la d'altres llars. Si hi afegim que pràcticament la majoria de llars monoparentals estan encapçalades per dones i que en el nostre país aquestes tenen taxes d'atur, de temporalitat i de precarietat laboral superiors a les dels homes, així com salaris més baixos, les probabilitats que tenen de caure en la pobresa, elles i els seus fills, són molt més grans.

²² *El Periódico*, 18/5/2004.

És possible i factible l'eradicació de la pobresa infantil? Simulacions fetes per Esping-Andersen mostren que, si bé els costos de pobresa infantil són molt alts, els costos de la seva eradicació serien relativament modestos. Si l'objectiu és eliminar la pobresa en les famílies amb fills a càrrec l'estratègia de la provisió de serveis resulta clarament més costosa (i també menys eficaç) que l'estratègia de les transferències monetàries, però és important tenir present que ambdues són interdependents. Espanya resulta un excel·lent exemple il·lustratiu perquè combina unes taxes de pobresa infantil força elevades amb una baixa taxa d'ocupació femenina i amb un sistema de suport econòmic a les famílies molt poc desenvolupat. Per tant, si s'elaborés una comparació representaria el pitjor cas extrem. Els càlculs amb simulacions mitjançant anàlisis de regressió indiquen que, en el cas d'Espanya, l'ocupació de les mares reduiria, però no eliminaria pas, la pobresa. Si totes les mares treballessin, la pobresa infantil arribaria a assolir percentatges d'entre un 3% i un 4%. Una altra estratègia fóra augmentar les transferències monetàries fins a abastar el nivell necessari perquè totes les famílies amb nens se situessin per damunt de la línia de pobresa. Segons Esping-Andersen, el cost afegit d'aquesta mesura representaria tan sols el 0,16% del PIB (Esping-Andersen, 2002: 60)²³.

La pobresa infantil es troba associada amb nombroses xacres. Existeix un acord força general sobre el caràcter perniciosos de la pobresa infantil i moltes de les mesures preventives sovint es justifiquen a partir de consideracions morals. No obstant, la seva abolició també es pot defensar en termes d'eficiència econòmica, competitivitat internacional i millora de la productivitat. És molt probable que els infants que creixen en famílies desfavorides acabin sent víctimes de la desocupació, cobrin salaris baixos i experimentin problemes de salut en la seva vida adulta i que, a més, transmetin aquesta manca d'oportunitats als seus propis fills (Vleminckx and Smeeding, 2001). Gràcies a recerques fetes als Estats Units sabem que la pobresa infantil es troba fortament correlacionada amb un descens del anys d'escolarització (dos anys menys), amb un augment de la criminalitat, amb diverses patologies psicològiques i també amb un guany menor d'ingressos quan aquests nens arriben a l'edat adulta. És molt probable que els fills de famílies pobres conservin l'estatus econòmic dels seus progenitors i que es reproduïxi així la síndrome de la pobresa generació rera generació.

La disminució de l'impacte directe dels pares en el desenvolupament cognitiu dels fills constitueix un element essencial de la nova economia, en què els requisits fonamentals alhora de gaudir d'una vida benestant, la qual cosa depèn a la seva vegada de les aptituds cognitives i de les qualificacions professionals aconseguides, està assolint una magnitud cada vegada més elevada. Això implica que les oportunitats vitals depenen de manera creixent del capital cultural, social i cognitiu que els ciutadans puguin arribar a conrear durant la llargària de les seves vides. Tanmateix, la fase que resulta més decisiva envers el desenvolupament posterior és la infància. La qüestió crucial recau en

²³ Per tant, en el cas de Catalunya, en el supòsit que aquestes simulacions (fetes amb dades de principis dels anys noranta) fossin correctes, fent servir la magnitud del PIB català corresponent a 2003 el cost de la mesura suposaria uns 200 milions d'euros.

l'establiment de la interacció entre les inversions dels pares i els de la societat en el desenvolupament dels infants (Esping-Andersen, 2002).

La pobresa infantil és una de les causes principals del fracàs escolar i un dels efectes de la seva reducció o abolició, per solucionar-ho s'hauria de millorar el rendiment dels alumnes. A més de la qualitat de l'ensenyament i de l'eficiència del sistema educatiu, el rendiment escolar depèn en gran mesura dels estímuls cognitius que reben els nens de l'entorn familiar. Una de les raons per les quals tenim elevades taxes de fracàs escolar a Catalunya és la baixesa dels nivells culturals dels pares. Amb la reducció de la pobresa infantil es podria aconseguir combatre el fracàs escolar: no tan sols es reduiria de manera efectiva la taxa de fracàs escolar dels nens actualment escolaritzats, sinó que en augmentar el nivell cultural general, els infants de la propera generació també rebrien millors estímuls.

En aquest sentit, hi ha dos països de dimensions semblants a Catalunya que convindria emular. Dinamarca és el país del món que més ha avançat en l'extirpació de la pobresa infantil. Les darreres dades indiquen que només un 4% dels nens són pobres enfront de la mitjana europea que és d'un 21%. Un altre país per imitar és Finlàndia, amb uns resultats educatius excel·lents.

Fóra doncs desitjable i possible eliminar la pobresa infantil a Catalunya? La millor recepta per combatre la pobresa és la creació d'una ocupació de qualitat i la disminució de la precarietat laboral. La lluita contra l'economia submergida; la reducció de la taxa de temporalitat; l'eliminació de discriminacions en el mercat de treball com són el diferencial entre els salaris masculins i femenins o les elevades taxes femenines d'atur; l'establiment d'unes prestacions d'atur dignes; el foment de les polítiques actives de mercat de treball que permetin el reciclatge àgil dels desocupats, si és possible en el marc de projectes empresarials; constitueixen sens dubte el millor antídote per acabar amb l'exclusió social.

No obstant, com s'ha esmentat abans, si totes les dones treballessin no desapareixeria necessàriament la pobresa infantil. Per tal d'assolir aquest objectiu calen també unes transferències monetàries suficients perquè totes les llars amb fills a càrrec disposin d'una renda econòmica mínima. A tal fi, potser no caldrien noves mesures, sinó el desplegament d'algunes polítiques que ja han estat aprovades pel Parlament de Catalunya però encara no s'han posat a la pràctica i d'altres que han estat anunciades pels governs i que esperem que ben aviat es converteixin en realitat.

Em referiré només a dues de les més importants: l'assignació de prestacions econòmiques universals per a tots els fills menors a càrrec i la creació d'un fons de garantia que cobreixi el no pagament de les pensions alimentàries i/o compensatòries dels excònjuges. Ambdues mesures estan recollides en la nova Llei 18/2003, del 4 de juliol, de *Suport a les Famílies*, aprovada l'any passat pel Parlament de Catalunya sota el govern de Convergència i Unió i que entrà en vigor a principis de 2004²⁴.

²⁴ Per a una avaluació crítica d'aquesta llei, vegeu Flaquer (2004).

Un dels grans avenços de l'esmentada Llei és la instauració d'una prestació econòmica de caràcter universal per menor a càrrec (article 10). Es tracta d'una prestació econòmica anual, de pagament únic, atorgada amb independència dels ingressos familiars, per als fills a càrrec menors de tres anys o, en el cas de les famílies nombroses (definides segons la legislació vigent, la nova llei estatal 40/2003, del 18 de novembre, de Protecció a les Famílies Nombroses), per als fills menors de sis anys d'edat. En el cas de les famílies monoparentals, aquesta prestació es pot incrementar i prorrogar en funció dels ingressos. Les prestacions per a famílies amb fills menors de tres anys foren concedides per primera vegada l'any 2000, però des del 2003 han adoptat un caràcter universal. Recentment la Conselleria de Benestar i Família del govern tripartit ha fixat la quantia d'aquesta prestació en 550 euros per menor, amb una millora en el cas de les famílies nombroses i de les monoparentals (625 euros per a menors de sis anys d'edat) (Ordre BEF/55/2004, de 9 de març, publicada en el DOGC nº 4090-12/03/2004). Amb aquest objectiu, el govern de la Generalitat ha habilitat una partida inicial de 50,6 milions de euros, crèdit ampliable segons la normativa vigent. Aquesta mesura beneficiarà el 2003 unes 250.000 famílies amb 288.500 nens, un 12,5% més que l'any anterior.

La Conselleria de Benestar i Família també està estudiant la possibilitat de donar uns ajuts suplementaris a les famílies monoparentals, que són més nombroses, acumulant així els dos factors de risc que més incideixen en la pobresa infantil. Aquest col·lectiu altament vulnerable estaria constituït per unes 400 o 500 famílies monoparentals nombroses, que cobrarien uns ajuts destinats als fills menors de 13 anys²⁵.

Malauradament la prestació econòmica de caràcter universal per fill a càrrec menor de tres anys constitueix una de les escasses prestacions que en la *Llei catalana de Suport a les Famílies* es configuren com a drets no subjectes a disponibilitats pressupostàries. Estendre aquesta prestació universal a tots els menors de 18 anys dependrà de la voluntat política dels governs de torn i dels recursos financers existents.

Tanmateix, en el programa electoral del *Partit dels Socialistes de Catalunya* s'anunciaren mesures de prestacions econòmiques directes i universals molt més ambiciosos i dràstiques:

- Assignar a cada família, per cada fill/a a càrrec menor de 18 anys, 600 € anuals (50 € al mes per fill/a) amb la possibilitat de capitalitzar-ho en tres anys.
- Incrementar aquesta prestació econòmica per a fills/es a càrrec el 25% per les famílies monoparentals i per les famílies amb pocs recursos econòmics, i el 50% en el cas de les famílies amb infants discapacitats al seu càrrec.
- Atorgar una prestació econòmica universal de 300 € per naixement o adopció.

²⁵ *El Periódico de Catalunya*, 11 de maig del 2004.

De la mateixa manera, en el Pacte del Tinell (14-12-2003) hi llegim que cal “Garantir ajuts econòmics i millorar la fiscalitat per a les famílies amb infants a càrrec o amb persones dependents al seu càrrec especialment els d'aquells col·lectius que necessiten un suport addicional: famílies nombroses, monoparentals, amb persones dependents a càrrec, acolliment, adopció...”.

Una altra novetat digna d'esment en la llei catalana de *Suport a les Famílies* és l'establiment d'un fons de garantia que cobreixi l'impagament de les pensions alimentàries i/o compensatòries dels excònjuges (article 44). Aquest fons estaria destinat a avançar les pensions en aquells casos en què hi hagués una constatació de l'incompliment del deure de satisfer-les i aquest incompliment comportés una situació de precarietat econòmica amb risc d'exclusió social, d'acord amb els límits i les condicions que es fixin per reglament. La prestació no hauria de superar, en cap cas, l'equivalent de salari mínim interprofessional, més el 30% d'aquest per a cada membre de la família, o el salari mínim interprofessional, més el 60%, si es tracta d'una persona en situació de dependència. Un cop satisfeta la prestació, l'administració ja s'encarregaria de demandar al progenitor que hagués eludit la seva obligació de pagar la pensió per tal de recuperar la bestreta. La posada en marxa d'aquesta mesura tindria el valor afegit de contribuir a reduir la violència de gènere, donat que moltes de les agressions contra les dones es produeixen amb motiu dels conflictes relacionats amb la separació. Si les pensions fossin anticipades per l'administració s'eliminarien les ocasions de conflicte²⁶. Aquest fons tampoc té dotació pressupostària, per bé que el Departament de Benestar i Família està estudiant ja, la seva posada en pràctica.

A Catalunya existeix des de 1990 una Renda Mínima de Inserció (Programa Interdepartamental de la Renda Mínima d'Inserció, PIRMI), una iniciativa de la Generalitat de Catalunya per ajudar totes aquelles persones o famílies que no disposen de recursos suficients per cobrir les seves necessitats més bàsiques, amb la finalitat de preparar-les per a la seva inserció social i/o laboral. Una part important dels destinataris del PIRMI des de la seva creació són les famílies monoparentals, que representen un 34% del total de llars beneficiades i que acullen en el seu si el 57% dels fills a càrrec. Les famílies monoparentals que reben la Renda Mínima d'Inserció estan encapçalades per dones en un 98%.

El problema és que la quantia d'aquestes prestacions econòmiques, malgrat el seu cost considerable per a les arques públiques, és clarament insuficient per assolir l'objectiu de l'eliminació de la pobresa infantil. Hi ha diverses estratègies possibles perquè l'esforç financer necessari sigui assumible políticament i sostenible en el context actual de contenció pressupostària, però totes elles giren entorn del mateix eix: la racionalització de la despesa, evitant duplicitats però també tractant de suplir moltes carències. El creixement de la diversitat familiar exigeix mesures més equitatives que impedeixin situacions de discriminació dels infants, no pas únicament per motius econòmics, sinó perquè el desajustament entre les polítiques socials en benefici d'uns sempre va

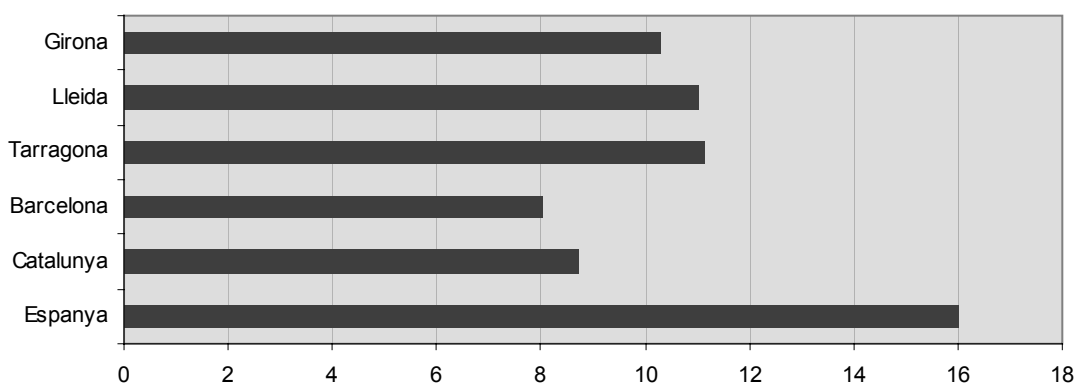
²⁶ Segons un estudi recent realitzat per l'Institut de la Mujer, el 46% de les dones mortes durant la primera meitat de l'any 2004 víctimes de la violència de gènere havia trencat amb la seva parella o bé es trobava en tràmit de separació (*El País*, dimarts 27 de juliol de 2004, p. 24).

acompanyada del detriment d'uns altres. El problema és que en el sistema actual de protecció social hi operen diverses lògiques sovint contradictòries, que pertanyen a règims diferents, i que exigeixen un gran esforç de reforma. A continuació s'exposen algunes idees sobre les quals es poden sustentar els criteris de racionalització:

a) Hi hauria d'haver un sol sistema de suport econòmic a la infància i s'hauria de recolzar en les prestacions familiars per fills a càrrec de la Seguretat Social. Al meu entendre, fóra necessari un Pacte d'Estat, amb una reestructuració de la Seguretat Social, que permetés acometre el nivell de despesa requerit per poder reduir o eliminar la pobresa infantil.

Això implicaria que les prestacions per fills a càrrec de la Seguretat Social, que avui dia tenen un caràcter assistencial, tant en la seva modalitat contributiva com no contributiva, perquè son atorgades amb la condició de disposar d'uns recursos amb uns llindars de renda molt baixos, haurien de ser totalment reestructurades, augmentant la seva quantia i la seva cobertura, per esdevenir finalment universals. Avui dia aquestes prestacions tenen una cobertura baixíssima, sobre tot a Catalunya, on els nivells de renda són més elevats que a altres indrets de l'Estat. Com es pot veure a la Figura 10, la cobertura d'aquestes prestacions respecte de la població menor de 18 anys a Barcelona tan sols assoleix un 8% enfront d'un 16% en el conjunt de l'Estat. A més, la quantia de l'assignació és tan baixa que la seva funcionalitat es veu totalment compromesa.

FIGURA 10. NIVELL DE COBERTURA DE LES PRESTACIONS PER FILLS A CÀRREC, CATALUNYA I ESPANYA. 2001

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales i del Instituto Nacional de Empleo

Fa poc un responsable polític ha anunciat canvis en l'ajuda a les famílies, tot reconeixent que és determinant racionalitzar aquest camp²⁷. Sembla que el govern de l'Estat vol racionalitzar tot el sistema de protecció a les famílies en el si del Pacte de Toledo, reformulant els diversos tipus d'ajuda que es destinen a les famílies i tractant d'impossibilitar que un mateix beneficiari acumuli diverses prestacions, i que a la vegada, encara resten sense cobertura certes circumstàncies familiars carents de protecció. A més, això permetria

²⁷ *El Periódico*, 13/07/2004.

reestructurar les distintes prestacions que reconeix la Seguretat Social, les desgravacions en l'impost sobre la renda, els ajuts autonòmics i els locals que sovint es superposen entre si. Algunes de les desgravacions o prestacions que caldria replantejar són les següents:

b) Eliminar les desgravacions fiscals per descendents solters. Aquestes deduccions, que en la llei vigent de l'IRPF fan disminuir la progressivitat de l'impost en ser aplicades sobre la base imposable i no pas sobre la quota líquida, beneficien sobretot a les famílies amb més fills i amb elevats nivells de renda i per tant no tenen res a veure amb el combat contra la pobresa infantil, sinó més aviat amb la millora del benestar de les famílies de les classes més acomodades. A més, en cas d'arribar a establir-se unes prestacions per fills a càrrec de caràcter universal, les famílies de classe mitjana i alta en sortirien molt afavorides perquè obtindrien recursos per partida doble.

c) Paga dels 100 euros per a les mares treballadores amb fills menors de 3 anys. No sembla molt clara la finalitat de la mesura, però el fet que només es concedeixi a les mares treballadores i no pas a les mestresses de casa com algun responsable polític ha insinuat, deixa entreveure que la seva intencionalitat és la incentivació del treball extradomèstic i que per tant el seu caràcter seria més aviat de conciliació entre la vida laboral i familiar. Aquesta mesura, concedida per fill biològic o adoptat, entrà en vigor el gener de 2003, però només es limità a les mares amb contracte laboral que compleixen determinats requisits de cotització. Durant el 2003 609.056 mares es beneficiaren d'aquesta mesura en concepte de 675.346 fills, que suposà per a les arques de l'Estat espanyol una despesa d'uns 500 milions d'euros. A Catalunya 127.759 mares i 140.523 fills en resultaren beneficiats.

d) Els subsidis d'atur (de caràcter assistencial, no contributiu, pagats per l'INEM), que es perceben després d'esgotar el dret a les prestacions d'atur contributives, destinats sobretot a persones amb responsabilitats familiars, tenen més aviat un caràcter d'ajuda familiar i per tant també podrien ser replantejats dins d'un pla de racionalització.

e) Per últim, també caldria reconsiderar la funcionalitat de les pensions d'orfanat i de viduïtat, en la mesura que pertanyen intrínsecament al règim del sustentador masculí, que avui dia ha quedat totalment desfasat. Tant és així que el 1984 el govern danès les va eliminar del tot. Cal recordar que, en el cas de les pensions de viduïtat, sovint aquesta prestació ha deixat de ser una renda substitutòria per esdevenir complementària, a més de no preveure la situació de les parelles de fet amb fills a càrrec.

7. CONCLUSIONS

Un dels imperatius de les societats avançades de principis del segle XXI és la protecció de tots els infants, independentment de l'estat civil dels seus pares i de les formes familiars en què visquin. Afortunadament la Constitució espanyola de 1978 va abolir les discriminacions formals que els afectaven en èpoques anteriors, però resta molt per fer per tal d'eliminar les discriminacions d'origen social i econòmic així com les arrels d'aquelles situacions que

impliquen una manca d'equitat en el tracte dels infants segons el tipus de llars en què viuen. Una societat amigable per a la infància no es pot permetre aquesta mena de discriminacions, i encara menys que siguin resultat del desenvolupament desigual, dels desequilibris i del desajustament del nostre sistema de previsió social.

Els dos eixos principals de les polítiques de suport i d'atenció de les famílies són la protecció econòmica a la infància i la conciliació de la vida laboral i familiar. Encara que de fet constitueixen dos àmbits separats d'actuació, amb les seves lògiques pròpies, són tanmateix interdependents i complementaris. Un dels efectes de la conciliació és afavorir la incorporació de les dones al mercat de treball i avui dia una de les millors garanties contra la pobresa infantil és justament el treball remunerat de les mares. En el cas de les mares soles aquesta interdependència es fa encara més palesa perquè sovint la font principal dels seus ingressos prové del seu treball, però és precisament aquesta activitat laboral fora de la llar la que els implica una necessitat més gran de serveis que puguin ajudar-les a conciliar les dues principals esferes en què desenvolupen la seva vida.

Una de les característiques del nostre país és el retard històric amb què s'han plantejat aquestes qüestions. En la conjuntura actual, amb els governs català i espanyol compromesos a recuperar el temps perdut i a equiparar el nostre sistema de suport a les famílies a les tendències majoritàries europees, es presenta una oportunitat d'or que esperem que es pugui aprofitar sense dilació.

BIBLIOGRAFIA

BLAIR, T. (1999). 'Beveridge Revisited: A Welfare State for the 21st Century'. A R. Walker (ed.). *Ending Child Poverty: Popular Welfare for the 21st Century?* Bristol: The Policy Press. pp. 7-18.

BRULLET, C. I S. PARELLA (2001). 'Polítiques de serveis a les famílies: Residualitat pública en un context cultural 'familiarista'. A R. Gomà i J. Subirats (eds.) *Govern i polítiques públiques a Catalunya (1980-2000). Vol I: Autonomia i benestar*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona/Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, pp. 221-243.

BRULLET, C. (2002). 'Les polítiques de conciliació de la vida professional i la vida familiar: El cas dels serveis de suport a les famílies'. A L. Flaquer (ed.) *Informe sobre la situació de la família a Catalunya: Un intent de diagnòstic*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. pp. 271-300.

BRULLET, C., TORRABADELLA, L. (2002) 'Infants i famílies. Situacions i condicions de vida'. A GÓMEZ-GRANELL, C., GARCIA-MILÀ, M., RIPOL-MILLET, A., PANCHÓN, C. *La infància i les famílies als inicis del segle XXI*. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà. Vol. 1. pp. 55-297

CAPRILE, MARIA AND ANNA ESCOBEDO (2003). 'Overcoming barriers to equal pay in Spain: Monitoring gender mainstreaming'. In Magnusson, Lars; Mosesdottir, Lilja & Serrano, Amparo (eds.) (2003). *Equal Pay and Gender Mainstreaming in the European Employment Strategy*. Brussels: European Trade Union Institute (pp. 199-246).

COMAJUNCOSA, J., A. ESCOBEDO, L. FLAQUER, A. LABORDA, C. OBESO, ET. AL. (2004). *Informe Randstad. Calidad del trabajo en la Europa de los Quince: Las políticas de conciliación*. Esade. Instituto e Estudios Laborales. Ver resumen en:
http://webs.uvigo.es/ccoo/pdf/estudios_randstad_2004_conciliacion.pdf

CONSEJO ECONÓMICO Y SOCIAL (2003). *Segundo informe sobre la situación de las mujeres en la realidad sociolaboral española*. Madrid: Consejo Económico y Social.

DANIEL, AUDREY (2003). 'Les bénéficiaires de l'APE, de l'AGED et de l'AFEAMA'. *Études et résultats*. N° 217. Février. Paris: Direction de la recherche, des études, de l'évaluation et des statistiques.

ESCOBEDO, ANNA (1999). 'Work-family arrangements in Spain' in Anneke van Doorne-Huiskes, Laura den Dulk and Joop Schippers (eds.) *Work-Family arrangements in Europe. The role of employers*. Thesis Publishers Amsterdam.

ESCOBEDO, ANNA (2000). 'Doing Cross-national Research on Parental Leave'. In Deven, Fred and Moss, Peter (eds.) *Parental Leave: Progress or*

Pitfall? Policy and Research Issues in Europe. The Hague/Brussels: NIDI/CBGS Publications.

ESCOBEDO, ANNA (2001). 'The Spanish Case'. A Behning, Ute; Serrano, Amparo (eds.) *Gender Mainstreaming in the European Employment Strategy*. Brussel·les: European Trade Union Institute, pp. 251-281.

ESCOBEDO, ANNA (2002). 'Las licencias parentales y la atención infantil de los menores de 3 años como ejemplo de las nuevas tendencias de política social europea'. A L. Flaquer (ed.) *Políticas familiares en la Unión Europea*. Barcelona: ICPS. pp. 133-171.

ESPING-ANDERSEN, G. (2000). *Fundamentos sociales de las economías postindustriales*. Barcelona: Ariel.

ESPING-ANDERSEN, G. (2002). 'A Child-Centred Social Investment Strategy'. A G. ESPING-ANDERSEN et al. *Why We Need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press. pp. 26-67.

ESPING-ANDERSEN, G. AND M. REGINI (eds.) (2000). *Why Deregulate Labour Markets?* Oxford: Oxford University Press.

EUROPEAN COMMISSION (2000). *Presidency Conclusions*. Lisbon European Council 23 and 24 March 2000.

FLAQUER, LLUÍS (2000). *Las políticas familiares en una perspectiva comparada*. Barcelona: Fundación 'La Caixa'.
http://www.estudios.lacaixa.comunicacions.com/webes/estudis.nsf/wurl/pfesho_mecos_esp

FLAQUER, LLUÍS (ed.) (2002a). *Informe sobre la situació de la família a Catalunya: Un intent de diagnòstic*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

FLAQUER, LLUÍS (ed.) (2002b). *Políticas familiares en la Unión Europea*. Barcelona: ICPS.

FLAQUER, LLUÍS. (2002c). 'Els valors familiars dels joves catalans'. A A. ESTRADÉ, L. FLAQUER et. al. *Joves i valors. Els joves catalans en l'Enquesta Europea de Valors*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, pp. 43-67.

FLAQUER, L., OLIVER, E. (2002) 'Polítiques de suport a les famílies'. A GÓMEZ-GRANELL, C., GARCIA-MILÀ, M., RIPOL-MILLET, A., PANCHÓN, C. *La infància i les famílies als inicis del segle XXI*. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà. Vol. 1. pp. 299-349

FLAQUER, L., OLIVER, E. (2002) 'Las políticas de apoyo a las familias'. A GÓMEZ-GRANELL, C., GARCIA-MILÀ, M., RIPOL-MILLET, A., PANCHÓN, C. *Infancia i família: realidades y tendencias*. Barcelona: Ariel

FLAQUER, LLUÍS. (2004). 'Llei de suport a les famílies: Una oportunitat perduda?' *InDret*. Working Paper de Dret Català Núm: 12. <http://www.indret.com>

FLAQUER, LLUÍS. I CRISTINA. BRULLET (1999). 'Política familiar a Catalunya: Una primera aproximació'. A V. Navarro et al. *Les desigualtats socials a Catalunya*. Barcelona: Mediterrània. pp. 75-191.

GÓMEZ-GRANELL, C; GARCIA-MILÀ, M; RIPOLL-MILLET, A; PANCHÓN, C (coords.) (2002) Informe 2002. La infància i les famílies als inicis del segle XXI. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà. CIIMU

GÓMEZ-GRANELL, C., GARCIA-MILÀ, M., RIPOL-MILLET, A; PANCHÓN, C (coords.) (2004). *Infancia y familias: realidades y tendencias*. Barcelona: Ariel

MERCADER, M. (ed.) (2004). *La pobresa a Catalunya. Informe 2003*. Barcelona: Fundació Un Sol Món-Caixa de Catalunya.

NAVARRO, V. (2003). *L'Estat de benestar a Catalunya*. Working Paper.

NAVARRO, V. Y A. QUIROGA (2003). *La protección social en España y su desconvergencia con la Unión Europea*. Informe preparado para el Seminario "La convergencia social de España con la Unión Europea". Universidad Internacional Menéndez y Pelayo, Santander, 1-5 de Septiembre, 2003.

OECD (2001). Balancing Work and Family Life: Helping Parents into Paid Employment. *OECD Employment Outlook*.

OECD (2002). Babies and Bosses: Reconciling Work and Family Life. Australia, Denmark and the Netherlands. Volume 1. www.sourceoecd.org

OECD (2003) Babies and Bosses: Reconciling Work and Family Life. Austria, Ireland and Japan. Volume 2. www.sourceoecd.org

OLIVER ALONSO, J. (ed.) (2001). *La pobresa a Catalunya. Informe 2001*. Barcelona: Fundació Un Sol Món-Caixa de Catalunya.

VLEMINCKX, K. AND T. M. SMEEDING (eds.) (2001). *Child Well-Being, Child Poverty and Child Policy in Modern Nations: What Do We Know?* Bristol: The Policy Press.

FONTS ESTADÍSTIQUES I FONTS DE DADES

CIS

<http://www.cis.es>

EUROSTAT

http://europa.eu.int/comm/dgs/eurostat/index_en.htm

IDESCAT

<http://www.idescat.es>

INE

<http://www.ine.es/>

OCDE

<http://www.oecd.org/home>

El País

<http://www.elpais.es>

El Periódico

<http://www.elperiodico.com>

El Punt

<http://www.vilaweb.com/elpunt/>

GLOSSARI DE SIGLES

CIS: Centro de Investigaciones Sociológicas

CiU: Convergència i Unió

EUROSTAT: Statistical Office of the European Communities

IDESCAT: Institut d'Estadística de Catalunya

INE: Instituto Nacional de Estadística

INEM: Instituto Nacional de Empleo

IRPF: Impost sobre la Renda de les Persones Físiques

OCDE: Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic

OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development

PIB: Producte Interior Brut

PIRMI: Programa Interdepartamental de la Renda Mínima d'Inserció

PSOE: Partido Socialista Obrero Español

UE: Unió Europea

ÍNDIX DE TAULES

TAULA 1. DIFERENCIAL EN ELS NIVELLS DE DESPESA ENTRE LA MITJANA DE L'EU-15 I ESPANYA, 2001

ÍNDIX DE FIGURES

FIGURA 1. DESPESA PÚBLICA EN TRANSFERÈNCIES MONETÀRIES I SERVEIS PER A LES FAMÍLIES. ESPANYA I EU-15, 1980-2001

FIGURA 2. DESPESA PÚBLICA EN SERVEIS A LES PERSONES GRANS I INCAPACITADES. EPANYA I EU-15, 1980-2001

FIGURA 3. DESPESA PÚBLICA EN HABITATGE SOCIAL. ESPANYA I EU-15. 1980-2001

FIGURA 4. DESPESA PÚBLICA EN EXCLUSIÓ SOCIAL. ESPANYA I EU, 1980-2001

FIGURA 5. PERCENTATGE DE RUPTURES CONJUGALS EN RELACIÓ AMB ELS MATRIMONIS DE L'ANY. CATALUNYA, ESPANYA I EU-15, 1985-2001

FIGURA 6. DISTRIBUCIÓ DE LES PARELLES MATRIMONILAS I DE FET. CATALUNYA I ESPANYA, 2001

FIGURA 7. SITUACIÓ FAMILIAR DIFERENT A L'ACTUAL EN QUÈ ES TROBAVEN L'ANY ANTERIOR ELS PROGENITORS SOLS AMB FILLS DEPENDENTS. EU-15. 2001

FIGURA 8. TAXES D'OCUPACIÓ DE LES MARES AMB FILLS MENORS DE 16 ANYS SEGONS EL SEU ESTAT CIVIL I SITUACIÓ DE CONVIVÈNCIA. CATALUNYA, 1991-1996

FIGURA 9. ÚS DE LES LLICÈNCIES PER MATERNITAT I CURA DE FILLS. ESPANYA, 1995-2002

FIGURA 10. NIVELL DE COBERTURA DE LES PRESTACIONS PER FILLS A CÀRREC, CATALUNYA I ESPANYA. 2001

POLARITZACIÓ SOCIAL I QUALITAT EDUCATIVA

Carme Gómez-Granell
Ramón Casares
Cristina Martínez
Carolina Recio

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ

2. ESCOLARITZACIÓ, FINANÇAMENT I RESULTATS ACADÈMICS

2.1 EVOLUCIÓ DE L'ESCOLARITZACIÓ A CATALUNYA I A BARCELONA

2.2 FINANÇAMENT

2.3 RESULTATS ESCOLARS

3. EL DEBAT DINS DE LA COMUNITAT EDUCATIVA, FORMULACIONS I RESPOSTES A LES DIFERENTS DEMANDES

3.1 CRISI I DEMANDES EDUCATIVES

3.2 INCERTESES SOBRE LA QUALITAT DE L'ESCOLA

3.3 IGUALTAT VERSUS MÈRIT

3.4 DE LA CONFIANÇA A LES INCERTESES

3.5 MALESTAR DOCENT

4. LA QUALITAT EDUCATIVA I EL PROFESSORAT

4.1 UN DEBAT EN LENTA EVOLUCIÓ

4.2 PERCEPCIONS I PREOCUPACIONS

4.3 ENTRE LA RESISTÈNCIA I L'ADAPTACIÓ

4.4 IMPLICACIÓ, PROFESSIONALITAT I DEONTOLOGIA

4.5 AUTONOMIA I PROFESSIONALITAT

5. DESIGUALTATS ENTRE ELS CENTRES EDUCATIUS

5.1 DESIGUALTATS I TRIA

5.2 CENTRES GHETO?

5.3 PLANS EDUCATIUS TERRITORIALITZATS

6. ENTRE LA COHESIÓ I L'AUTONOMIA

6.1 INSTRUMENTS D'INTERVENCIÓ PER A L'ADMINISTRACIÓ

7. NOVES FORMES D'ADMINISTRACIÓ EDUCATIVA I NOUS MODELS DE CENTRE EDUCATIU

7.1 DINAMITZACIÓ DELS CENTRES ESCOLARS

7.2 MODIFICACIONS EN LA ADMINISTRACIÓ EDUCATIVA

7.3 LA IMATGE DELS CENTRES PÚBLICS I ELS NOUS VALORS EMERGENTS

8. NOUS NUCLIS DE PREOCUPACIÓ EN LA VIDA DELS CENTRES ESCOLARS

8.1 DES DE ZERO

8.2 EL VALOR DE LA TUTORIA

8.3 TUTORIA, XARXES ESCOLARS I DRET A L'EDUCACIÓ

9. L'ÈXIT ESCOLAR, L'AUTONOMIA PERSONAL I LA TUTORIA

9.1 COMPONENTS DE L'ÈXIT ESCOLAR

9.2 SEGURETAT I CAPACITATS

9.3 ORIENTACIÓ I TUTORIA

10. NIVELL EDUCATIU O FRACÀS ESCOLAR

10.1 "NIVELLS" I FRACÀS

10.2 DIMENSIÓ PROFESSIONAL I TERRITORIAL DEL FRACÀS ESCOLAR

10.3 NOVES FORMES D'ATENCIÓ AL SEGÓN CICLE DE L'ESO

10.4 DE L'ESCOLA AL TREBALL

11. EL CENTRE, LA GESTIÓ DEL CURRÍCULUM I LA FORMACIÓ DEL PROFESSORAT

11.1 EL CURRÍCULUM, EN MANS DE LES EDITORIALS O DELS CENTRES?

11.2 CANVIS EN LA CULTURA PROFESSIONAL

11.3 CAP A UN NOU PERFIL PROFESSIONAL?

11.4 ESCOLA, EXIGÈNCIA I RESPECTE MUTU

12. CONCLUSIONS I RECOMANACIONS

12.1 PROPOSTES EN RELACIÓ AMB EL MARC EDUCATIU GENERAL

12.2 UNA EDUCACIÓ GRATUÏTA IGUAL PER A TOTHOM

12.3. UN MODEL D'ADMINISTRACIÓ EDUCATIVA I DE CENTRE EDUCATIU TERRITORIALITZATS

BIBLIOGRAFIA

FONTS ESTADÍSTIQUES

GLOSSARI

ÍNDEX DE FIGURES

ÍNDEX DE TAULES

1. INTRODUCCIÓ

L'informe d'Educació de l'any 2002, es titulava significativament "Educació i escola. Entre la qualitat i l'equitat". L'informe radiografiava amb abundància de dades el Sistema educatiu escolar de la conurbació barcelonina. En el seu vessant analític, l'informe del 2002 alertava del risc de dualització del sistema escolar, fent una atenció especial als aspectes quantitatius relacionats amb el finançament dels centres concertats. S'hi urgia la necessitat d'un sistema escolar preocupat per l'objectiu de l'equitat, i es rebutjaven les veus que atribuïen a l'esforç igualador una menor qualitat de l'educació escolar. Igualment, l'informe incidia en l'anomenat fracàs escolar i recomanava, entre d'altres coses, l'impuls de plans educatius territorialitzats.

Passats dos anys, el conjunt d'aspectes que es tocaven en aquell primer informe segueix essent actual. Han canviat, no cal dir-ho, alguns elements significatius de l'entorn polític, però les tensions entre qualitat i equitat segueixen presents dins dels centres escolars. No ha d'estranyar, doncs, que en abordar-ne la revisió en els aspectes qualitatius al cap de dos anys ens haguem plantejat els següents dos punts:

1. D'una banda intentar recollir alguns aspectes significatius de la vida interna dels centres escolars des del punt de vista del professorat i, en menor mesura, de l'alumnat. Volíem reflectir el que s'ha anomenat "malestar escolar", especialment en aquelles facetes que, d'una manera o altra, es relacionen amb la qualitat de l'educació escolar.
2. D'altra banda, concretar de manera articulada la part propositiva de l'informe, anant una mica més enllà de les meres recomanacions.

En aquest segon Informe, s'actualitzen les dades dels indicadors bàsics sobre Escolarització, Finançament i Resultats Escolars que es van triar en el Primer Informe, la qual cosa permet veure l'evolució fins als cursos 2002-2003, i en alguns casos, en funció de la disponibilitat de les dades, dels cursos 2003-2004. D'altra banda, i per aprofundir en el tema de la qualitat educativa, es va triar una aproximació qualitativa basada en el debat d'un grup de nou professors i professores de preescolar, primària i secundària, amb diverses experiències quant a la gestió, a la tipologia del centre i a la seva titularitat. Pel que fa a l'alumnat, es va fer una enquesta oberta a dos grups d'alumnes, l'un procedent d'un centre educatiu públic situat en un barri dormitori i l'altre d'un centre concertat del Districte de Sarrià-Sant Gervasi.

Pel que fa al professorat, una precaució prèvia va ser depurar les discussions de llast ideològic. No es tractava tant d'evitar la ideologia com de construir perspectives crítiques procurant no defugir el principi de realitat. Una segona exigència metodològica va ser prendre en consideració alguns aspectes "transversals" especialment els que es relacionen amb l'escolarització de l'alumnat estranger procedent de països pobres. D'aquesta manera, el temari de discussió adoptat va ser el següent:

1. Què s'entén per qualitat en l'Educació escolar?
 - Diversitat d'enfocaments i perspectives (famílies, administració, professionals, alumnat).
 - Tensions en el concepte i la pràctica de qualitat escolar:
2. Dimensió acadèmica de la qualitat educativa:
 - Allò acadèmic és el tret distintiu de l'escola?
 - Qualitat, diversitat i èxit acadèmic.
3. La qualitat escolar en els discursos propositius sobre educació:
 - Pluralitat i confrontació dels discursos educatius sobre qualitat.
4. Aspectes propositius derivats del debat.

El que segueix resumeix i integra tant els continguts del debat entre el grup de professorat com entre els grups d'alumnat en aquells aspectes que els qui signem el present treball hem considerat més significatius.

En relació amb el sistema educatiu escolar, els darrers vuit cursos es poden qualificar com els de la consolidació de l'escolarització obligatòria fins als 16 anys. Però també es podrien descriure com els de la difícil digestió d'aquest fet per part de les administracions, dels professionals i de les famílies. No solament s'han sumat dos anys al període escolar obligatori sinó que s'ha reestructurat el sistema tant a Primària com a Secundària, amb el consegüent transvasament de professorat entre ambdues etapes, la modificació dels centres i de les plantilles i la presència d'un alumnat més divers. Tots aquests canvis s'han esdevingut en un marc normatiu força inestable: els aspectes curriculars, metodològics i organitzatius continguts a la LOGSE ja havien patit una correcció profunda abans de l'aprovació de la LOQE, l'aplicació de la qual avui es troba paralitzada en diferents aspectes pendents, després dels canvis en el govern català i espanyol, de noves disposicions normatives.

Més enllà d'aquests fets, aquest procés d'ampliació de l'àmbit escolar, lluny d'haver acabat, sembla projectar-se en diferents sentits: d'una banda, com ja s'ha dit, cap a una perllongació de l'edat d'escolarització universal, però també cap a una extensió de les funcions de l'escola tot ocupant el lloc d'altres agents socialitzadors i cap a una "escolarització" de la mateixa societat, en la mesura que les respostes a problemes socials complexos s'acaben delegant a l'àmbit educatiu i esdevenen nous objectius escolars. En aquest procés s'han fet evidents algunes de les limitacions de la mateixa escola. La prolongació de l'edat escolar obligatòria reforça la formació bàsica però ha posat de relleu que l'educació no es pot reduir exclusivament a l'escolarització. Més enllà de l'escola, l'educació és el resultat d'una multiplicitat d'agents i factors que contribueixen, alguns de forma més activa i conscient, d'altres de manera més indirecta i inconscient a la transmissió de sabers i a la formació de valors i actituds entre la població. No és estrany, doncs, que en aquests darrers anys també palesat el paper educatiu de les famílies, el dels

mitjans de comunicació i el d'altres agents. Els plans o projectes educatius de caràcter territorial a nivell de ciutat o de barri, que busquen sumar esforços i recursos educatius tant dins com fora del sistema escolar reglat, són una realitat encara incipient, però reflecteixen la consciència d'una evolució que, amb accents diferents, també es pot detectar en d'altres punts de la geografia europea (<http://www.bcn.es/edcities>).

A l'Estat espanyol, tanmateix, el discurs educatiu en l'àmbit públic ha seguit centrat en bona mesura en l'educació reglada, i entre les persones professionals ha pres sovint les formes d'una insatisfacció larvada que és el component bàsic d'un malestar educatiu més ampli.

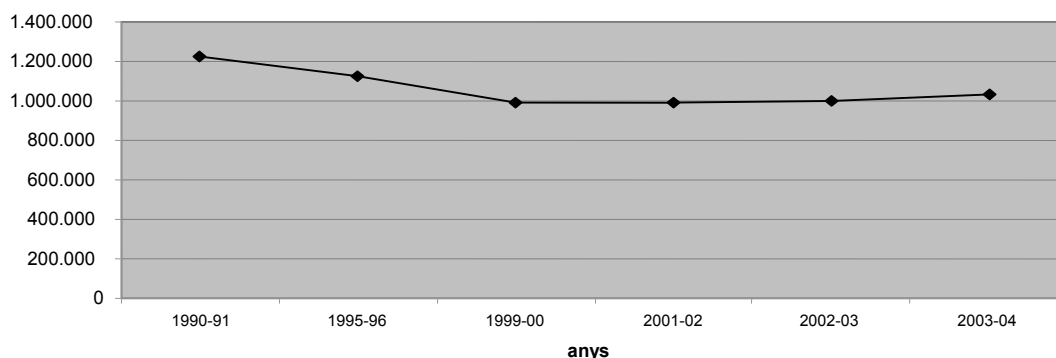
2. ESCOLARITZACIÓ, FINANÇAMENT I RESULTATS ACADÈMICS

2.1 EVOLUCIÓ DE L'ESCOLARITZACIÓ A CATALUNYA I BARCELONA CIUTAT

L'anàlisi global de l'evolució de l'escolarització de l'alumnat no universitari a Catalunya i Barcelona des dels anys noranta fins l'actualitat mostra, en primer lloc, que hi ha hagut una important disminució del nombre total d'alumnes escolaritzats, deguda, òbviament, a la caiguda sostinguda de la natalitat registrada a Catalunya a partir del 1975. A Catalunya en el curs 1990-1991 hi havia un total de 1.227.954 alumnes i en el curs 2001-2002 hi havia un total de 991.715 (Veure Taula 1).

Ara bé, a partir del curs 2002-2003, la xifra d'alumnes comença a pujar de manera que en el curs 2003-2004 ja és de 1.036.082 i la previsió pel curs 2004-2005 és de 1.074.174 alumnes (Veure Figura 1). Aquest fet es deu fonamentalment a dos factors relacionats entre si: el lleuger augment de la natalitat i l'increment de la població d'origen estranger.

FIGURA I. EVOLUCIÓ DE L'ALUMNAT. CATALUNYA. 1990-2005.

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya.

En segon lloc, podem dir que l'escolarització en les etapes obligatòries (6-16 anys) és en aquest moment pràcticament universal a tot Catalunya i Espanya.

Finalment, cal recordar que tot aquest alumnat està escolaritzat en una doble xarxa escolar de centres públics i privats i que la gran majoria d'aquests últims són concertats, és a dir, reben finançament públic. En aquest aspecte, l'anàlisi de les dades disponibles des de 1990 fins l'actualitat permet destacar el següent:

En primer lloc cal dir que tant a Catalunya com a la RMB l'ensenyament públic és majoritari i suposa al voltant del 60% del total de la població escolaritzada. Malgrat això i com és sabut, a Barcelona ciutat la relació s'inverteix i només un 35% aproximadament de la població escolaritzada pertany al sector públic (Veure Taules 1 i 2). Les darreres dades disponibles corresponents al curs 2002-03 mostren un lleuger increment de l'alumnat escolaritzat al sector públic, sobre tot a la ciutat de Barcelona.

TAULA 1. ALUMNAT MATRICULAT A EDUCACIÓ INFANTIL, PRIMÀRIA I SECUNDÀRIA PER TITULARITAT JURÍDICA DEL CENTRE. CATALUNYA. CURSOS ESCOLARS 1990-1991, 1995-1996, 1999-2000, 2001-2002, 2002-2003 i 2003-2004.

Anys	Sector Públic	Sector Privat	N
1990-91	53,3	46,7	1.227.954
1995-96	58,1	41,9	1.124.990
1999-00	57,9	42,1	992.419
2001-02	58,3	41,7	991.715
2002-03	58,7	41,3	1.003.867
2003-04	-	-	1.036.715

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya.

TAULA 2. ALUMNAT MATRICULAT A EDUCACIÓ INFANTIL, PRIMÀRIA I SECUNDÀRIA PER TITULARITAT JURÍDICA DEL CENTRE. BARCELONA. CURSOS ESCOLARS. 1995-1996, 1996-1997, 1997-1998, 1998-1999 1999-2000, 2001-2002 i 2002-2003.

Anys	Sector Públic	Sector Privat	N
1995-96	35,5	64,5	278.392
1996-97	39,9	60,1	267.029
1997-98	36	64	257.458
1998-99	36,4	63,6	242.339
1999-00	35,4	64,6	229.675
2000-01	35,2	64,8	224.027
2002-03	36,5	63,5	225.987

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya.

En segon lloc, cal dir que Catalunya, malgrat que com ja hem dit el sector públic es majoritari, és una de les Comunitats Autònomes, juntament

amb el País Basc i Navarra, on el nivell d'escolarització al sector privat és més alt. El percentatge d'alumnes matriculats a centres de titularitat pública (58'7%) se situa bastant per sota de la mitjana espanyola (69,8 %) i molt per sota de la mitjana de països de la UE (84,73%) i dels de la OCDE (89'9%) (veure Taula E 34 de l'Annex CD).

A continuació analitzarem amb més detall la situació en els diferents nivells educatius, agrupats en tres grans apartats:

- Etapa Infantil (0- 5)
- Etapa Obligatoria (6- 16)
- Etapa Postobligatoria (17 – 18)

L'etapa Infantil

Pel que fa a l'educació dels infants de 0 a 6 anys, podem dir que a Catalunya s'ha generalitzat pràcticament l'escolarització al 2on cicle de l'educació infantil (3-5 anys), però no pas, ni de lluny, al primer cicle (0 a 2 anys).

A Catalunya es va produir un increment notable d'alumnat durant la primera meitat de la dècada (dels 6.846 alumnes del curs 90-91, es va passar als 38.952 del curs 95-96), però en els darrers anys l'increment ha estat bastant minso. En l'actualitat (curs 2002-03), la xifra de nens i nenes matriculats en aquest cicle és de 56.091, front els 52.028 del curs 2001-02 el que suposa un lleuger increment. Un increment de tot punt insuficient si tenim en compte que aquesta xifra suposa només el 30% aproximadament de la població total d'aquestes edats. No obstant, hi ha notables diferències entre les taxes d'escolarització dels nens/es menors d'un any (5,9%), de dos anys (28,8%) i de 3 anys (53,6%) (Veure Taula 3). Potser, el fet més remarcable és que aquestes taxes d'escolarització no s'han modificat gaire des del curs 1997-98.

TAULA 3. TAXA D'ESCOLARITZACIÓ DEL PRIMER CICLE D'EDUCACIÓ INFANTIL (0 A 3 ANYS). CATALUNYA. CURSOS ESCOLARS 1991-92; 1997-98; 1998-99; 1999-00; 2000-01; 2001-02 I 2002-03.

Edat	1991-92	1997-98	1998-99	1999-00	2000-01	2001-02	2002-03
0 a 1 any	1,5	4,3	4,6	4,7	5,0	5,5	5,9
1 a 2 anys	7,2	23,7	24,2	25,5	26,9	28,0	28,8
2 a 3 anys	20,8	47,6	47,0	47,4	50,9	53,0	53,6

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'IDESCAT i el Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya.

D'altra banda, cal senyalar també la forta desproporció existent entre el sector públic, que suposa el 37,9% de la població escolaritzada i el sector privat, que suposa el 62,1%. Cal dir que entre el curs 1999-2000 i el 2002-03 s'observa un petit increment -al voltant de dos punts- a favor del sector públic.

Com ja vàrem dir al Primer Informe 2002 del CIIMU, la manca d'oferta pública en aquestes edats afecta a tot Catalunya, però és especialment greu en alguns municipis i comarques, com el Barcelonès i el Vallès Occidental i Oriental i, per tant, molt desequilibrada en tot el territori. Lluny d'obeir a una planificació general del Govern, s'ha deixat la responsabilitat i la iniciativa en mans dels Ajuntaments que, malgrat els esforços realitzats per alguns d'ells, no han pogut atendre la creixent demanda.

A Barcelona ciutat, la situació actual no és gaire diferent, si bé les taxes d'escolarització són una mica més altes que a la resta de Catalunya i s'observa un lleuger increment -entre un punt i un punt i mig- en totes les edats amb relació al curs 2000-01 (Veure Taules 4 i 5).

TAULA 4. ALUMNAT ESCOLARITZAT A EDUCACIÓ INFANTIL (0-3) PER GRUPS D'EDAT I TITULARITAT DEL CENTRE. BARCELONA. 1995-1996, 1999-2000, 2000-2001 I 2002-2003.

Anys i titularitat del centre		1995-96	1999-2000	2000-01	2002-03
0 a 1 any	S. Públic	27,9	24,53	22,9	27,2
	S. Privat	72,1	75,47	77,1	72,8
	Total alumnes	834	962	1040	1219
	Taxes escolarització	8,8	7,9	8,0	8,9
1 a 2 anys	S. Públic	22,8	21,4	20,8	22,3
	S. Privat	77,2	78,6	79,2	77,7
	Total alumnes	3502	3921	4179	4605
	Taxes escolarització	31,8	33,6	34,0	35,6
2 a 3 anys	S. Públic	19,3	19,9	20,0	22,5
	S. Privat	80,7	80,1	80,0	77,5
	Total alumnes	7041	6985	7294	7943
	Taxes escolarització	55,6	57,2	63,0	64,1
Total 0 a 3 anys	S. Públic	21,0	20,8	20,5	22,9
	S. Privat	79,0	79,2	79,5	77,1
	Total alumnes	11377	11868	12513	13.767
	Taxes escolarització	32,4	32,9	33,0	-

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament de Barcelona (IMEB).

TAULA 5. NOMBRE DE CENTRES D'ESCOLA BRESSOL PER TITULARITAT DEL CENTRE. BARCELONA. CURS 2001-2002 I 2003-2004.

Escoles	2001-2002	2003-2004
Escoles Municipals	39	49
Escoles de la Generalitat	5	5
Total Públiques	44	54
Escoles Privades Subvencionades	18	23
Total Pública i Subvencionada	62	77

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades del Departament d'Ensenyament de Catalunya i de l'Institut Municipal d'Educació (IMEB) de l'Ajuntament de Barcelona.

Sens dubte aquestes diferències s'expliquen tant per la major taxa d'activitat femenina a la ciutat en relació a la mitjana de Catalunya com per l'esforç que els governs municipals de Barcelona han adquirit històricament en la dotació d'aquests serveis. En els dos darrers cursos hi ha hagut un increment de les escoles bressol municipals i, consegüentment, de les places ofertades, però la demanda no atesa continua també pujant (Veure Taula 6).

TAULA 6. DEMANDA NO ATESA EN L'EDUCACIÓ INFANTIL (0-3 ANYS), PER DISTRICTE I TITULARITAT DE CENTRE (%). BARCELONA. CURSOS 2001-02 I 2003-04.

Escoles		2001-2002		2003-2004	
		Places ofertades	Demanda no atesa	Places ofertades	Demanda no atesa
Escoles Municipals	N	1.302	1.685	1.770	2.313
	%	61,5	88,3	83,6	89,8
Escoles de la Generalitat	N	251	151	243	139
	%	11,85	7,9	11,5	5,4
Total Públiques	N	1.553	1.836	2.097	2.542
	%	73,3	96,2	98,9	98,7
Escoles Privades Subvencionades	N	565	73	739	124
	%	26,7	3,8	34,9	4,8
Total Pública i Subvencionada	N	2.118	1909	2118	2576
	%	-	-	-	-

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades del Departament d'Ensenyament de Catalunya i de l'Institut Municipal d'Educació (IMEB) de l'Ajuntament de Barcelona.

Als Districtes de la ciutat tant l'oferta de places com la demanda no atesa continua sent força desequilibrada (taula E15 de l'Annex CD). Aquesta última es situa entre el 33% de Nou Barris i el 63% de l'Eixample. El Districte on més ha disminuït la demanda no atesa és Gràcia, on el curs 2001-02 afectava al 72'52% de la demanda total i en el curs 2003-04 aquest percentatge ha disminuït fins el 39%. Aquest fet té a veure lògicament amb l'important increment de places ofertades -ha passat de 58 a 205- en aquest Districte.

Cal dir també que aquest lleuger increment de places a la ciutat de Barcelona, s'està fent en el marc d'una reestructuració en l'organització de les escoles Bressol Municipals de la ciutat, que suposa la disminució de la ratio tradicional educador-alumnat i que ha generat controvèrsia i dubtes en relació a la qualitat del servei tant entre el personal docent com entre les famílies (Veure Informe del Síndic de Greuges en www.sindicgreugescat.org).

D'altra banda, en aquesta etapa, l'habitual descompensació entre el sector públic i el privat al conjunt de la ciutat és la més elevada, ja que el sector privat (80%) triplica al públic (20%).

Per finalitzar aquesta breu anàlisi pel que fa a l'educació infantil en l'etapa 0-3, cal tenir present que el govern de CiU només va crear la meitat de les places de llars d'infants que va prometre el 1999. De les 30.000 places anunciades només estan en servei 9.420 i 7.000 estan compromeses. El govern tripartit s'ha compromès a crear 30.000 places de guarderia finançades públicament en el període 2004-2008¹.

Tenint en compte que en el curs 2002-03 hi havia 56.091 places de llars d'infants per a nens de 0-3 anys (només el 38% de les quals estaven finançades públicament) i suposant que es creessin aviat les noves 30.000 places públiques aprovades pel Parlament de Catalunya (Llei 5/2004, de 9 de juliol, de Creació de Llars d'Infants de Qualitat), només s'arribaria a cobrir el 42% de la demanda potencial. Tanmateix, tenint en compte que darrerament la natalitat està augmentant, és possible que aquesta taxa de cobertura encara baixi més.

És clar, doncs, que la creació de les 30.000 places de llars d'infants no resoldrien del tot el problema. És urgent impulsar estratègies complementàries com l'ampliació de les llicències per maternitat, la complementació amb programes d'excedències parentals i, sobre tot, la diversificació de l'oferta amb la creació de serveis complementaris de tipologia i horaris diversos per atendre també a infants d'aquestes edats i a les seves famílies. La flexibilitat del sistema és imprescindible per donar resposta a les recents transformacions de la família que han comportat el creixement de formes distintes de convivència i d'organització familiars.

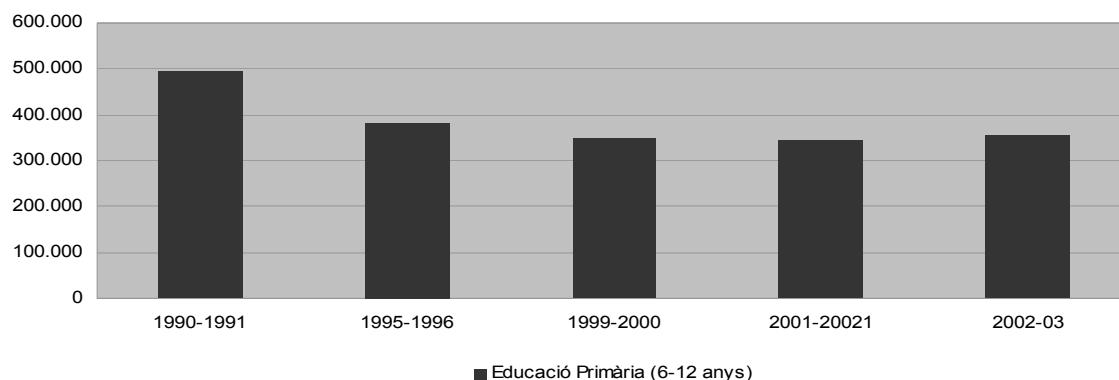
(Per ampliar la informació sobre aquest apartat veure taules des de *E1* a *E20* a l'Annex CD)

L'etapa obligatòria (6- 16)

La constant pèrdua d'alumnat ja comentat com a resultat del descens demogràfic, ha afectat sobretot a l'Educació Primària i Secundària respecte a d'altres nivells educatius (veure Figura 2 i 3). A l'etapa d'Educació Primària, a partir del curs 2001-02 comença un lleuger increment i dels 343.668 alumnes matriculats en aquest curs es passa a 354.597 durant el curs 2002-03. A Barcelona ciutat també es produeix un lleuger increment a partir del curs 2002-2003. La relació entre sector públic i privat no s'ha modificat i el sector privat suposa al voltant del 60% de tot l'alumnat a la ciutat de Barcelona.

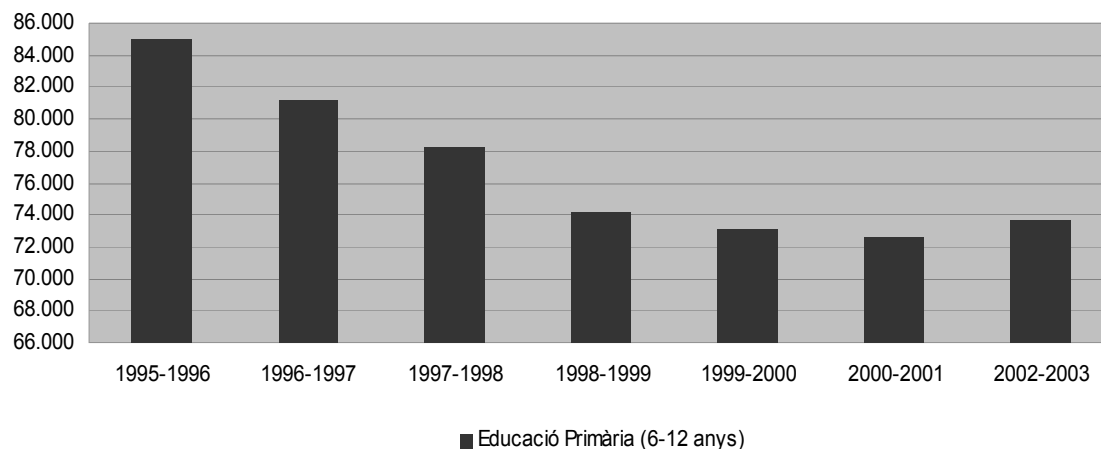
¹ *El Periódico*, 1-7-2004.

FIGURA 2. ALUMNAT MATRICULAT A EDUCACIÓ INFANTIL I PRIMÀRIA. CATALUNYA. CURSOS ESCOLARS 1990-1991, 1995-1996, 1999-2000, 2001-2002 i 2002-2003.

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya.

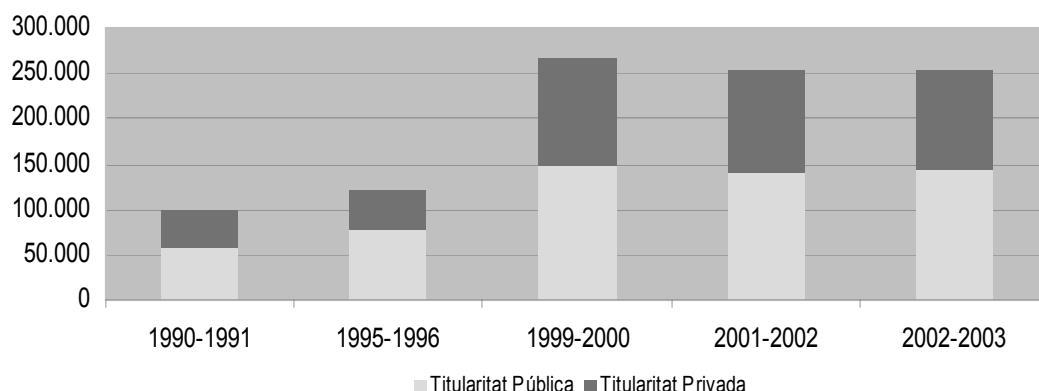
FIGURA 3. ALUMNAT MATRICULAT A EDUCACIÓ INFANTIL I PRIMÀRIA. BARCELONA CIUTAT. CURSOS ESCOLARS 1995-1996, 1996-1997, 1997-1998, 1998-1999, 1999-2000, 2000-2001 i 2002-2003.

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya.

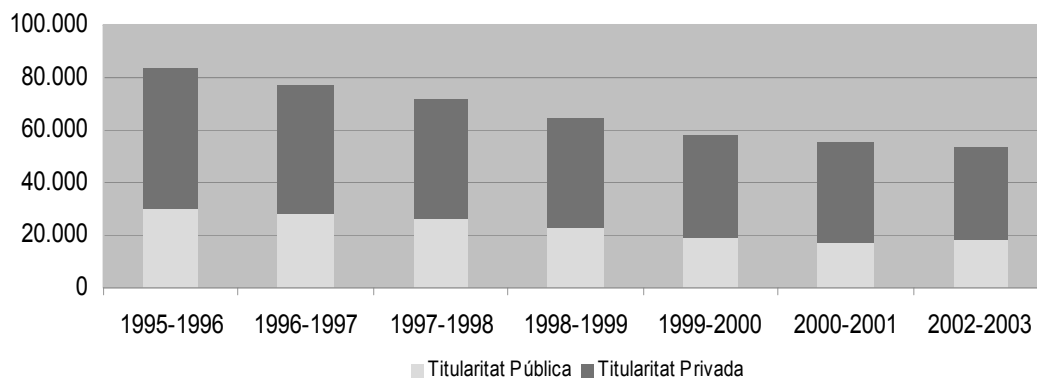
A l'educació secundària, l'allargament del període obligatori de 14 a 16 anys va suposar un augment de la taxa d'escolarització que en aquests moments és ja del 100% a tot Catalunya. No obstant, el descens demogràfic va afectar a les cohorts que ara estan cursant ESO i, per tant, en termes absoluts, com es pot veure a les figures 4 i 5, la població escolaritzada ha anat disminuint, sobretot a la ciutat de Barcelona.

FIGURA 4. ALUMNAT MATRICULAT A EDUCACIÓ SECUNDÀRIA (12-16 ANYS) PER TITULARITAT JURÍDICA DEL CENTRE. CATALUNYA. CURSOS ESCOLARS 1990-1991, 1995-1996, 1999-2000, 2001-2002 I 2002-2003.

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya

FIGURA 5. ALUMNAT MATRICULAT A EDUCACIÓ SECUNDÀRIA (12-16 ANYS) SEGONS TITULARITAT DE CENTRE. BARCELONA CIUTAT. CURSOS ESCOLARS 1995-1996 I 2000-2001.

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya

Quant a la relació entre escola pública i privada, com ja vàrem dir en l'anterior Informe 2002 del CIIMU, el sector privat va anar guanyant pes, tant a Catalunya (36,7% al curs 1995-96 i 44,3% el curs 2001-2002) com a Barcelona (63,5% al curs 1995-96 i 68% al curs 2000-001). En el cas de Barcelona ciutat, cal constatar que a partir del curs 1999-00, moment en què l'ESO ha estat totalment implantada, es va produir un dels increments més forts a l'escola privada. Aquest fet reforça la idea de que aquesta implantació ha implicat un traspàs de l'alumnat del sector públic al sector privat. (Veure Taules E21, E22, E23, E24, E25, E26, E27, E28, E29, E30, E31 a l'Annex CD).

Els motius que expliquin aquest fet són força complicats d'analitzar, ja que intervenen un conjunt de factors com són: i) l'ampliació de les possibilitats d'elecció de les famílies, ii) la capacitat de selecció de l'alumnat dels centres privats i alguns públics en base a diversos mecanismes com el pagament de quotes extres en concepte d'activitats complementaries, extraescolars, etc., la qual cosa deixa fora les famílies amb menys recursos econòmics, iii) la col·laboració en aquest procés de selecció de l'Administració Educativa que ha jugat també un paper determinant tolerant aquesta funció selectiva de centres i famílies, impulsant la creació de Fundacions privades per finançar certs centres educatius, atorgant concerts i subvencions a escoles que no reuneixen els requisits i reduint l'oferta de places i grups classe, sobre tot en el sector públic. Malgrat les dades corresponents al curs 2002-2003 reflecteixen un lleuger descens del sector privat, que a Catalunya suposa el 43'8% i a Barcelona el 66'6%, no podem dir que es modifiqui aquesta tendència. En el Primer Informe 2002 del CIIMU es realitza una anàlisi detallada d'aquest fet.

L'Etapa Postobligatoria

El Primer Informe 2002 del CIIMU, posava de manifest que l'alumnat que continua estudiant després dels 16 anys a Catalunya i Barcelona triava majoritàriament fer estudis de Batxillerat, sent minoritària l'opció de la Formació Professional.

Però també s'assenyalava que tant en els Cicles de Grau Mitjà com en els de Grau Superior, l'alumnat matriculat havia anat pujant en termes absoluts com a conseqüència de la progressiva implantació de la LOGSE.

En aquests moments, la tendència continua i la diferència entre el percentatge d'alumnat matriculat a Batxillerat i a Formació Professional segueix sent molt gran (Veure Taula 7 i 8), encara que es constata un lleuger increment de la branca professional entre els cursos 2001-02 i 2002-03 tant a Catalunya com a Barcelona.

TAULA 7. ALUMNAT MATRICULAT A L'EDUCACIÓ SECUNDÀRIA POSTOBLIGATÒRIA PER ORIENTACIÓ DELS ESTUDIS. CATALUNYA. CURSOS ESCOLARS 1990-1991, 1995-1996, 1999-2000 I 2001-2002.

Curs Escolar	General ¹		Professional ²	
	N	%	N	%
1990-1991	101.858	61,6	63.480	38,4
1995-1996	108.502	58,4	77.173	41,6
1999-2000	105.425	72,5	40.084	27,5
2001-2002 ³	105.644	76,9	31.689	23,1
2002-2003	92.844	74,19	32.302	25,81

1 Alumnes matriculats a Batxillerat. En els cursos escolars 1990-1991 i 1995-1996 també s'inclouen els alumnes matriculats a 3r de BUP, COU i Batxillerat experimental. En els cursos escolars 1999-2000 i 2001-2002 també s'inclouen els alumnes matriculats

2 Alumnes matriculats a CFGM. En els cursos escolars 1990/1991 - 1999/2000 també s'inclouen els alumnes matriculats a FP 2.

3 Previsió.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya.

TAULA 8. ALUMNAT MATRICULAT A L'EDUCACIÓ SECUNDÀRIA POSTOBLIGATÒRIA PER ORIENTACIÓ DELS ESTUDIS. BARCELONA. CURSOS ESCOLARS 1995-1996, 1996-1997, 1997-1998, 1998-1999, 1999-2000, 2000-2001, 2001-2002 I 2002-2003.

Curs Escolar	General ¹		Professional ²	
	N	%	N	%
1995-1996	34.774	59,5	23.655	40,5
1996-1997	33.090	59,4	22.573	40,6
1997-1998	32.393	61,1	20.663	38,9
1998-1999	33.034	68,2	15.437	31,8
1999-2000	29.928	72,3	11.479	27,7
2000-2001	28.950	80,9	6.859	19,1
2002-2003	26.642	76,6	8.149	23,4

1 Alumnes matriculats a Batxillerat. En els cursos escolars 1990-1991 i 1995-1996 també s'inclouen els alumnes matriculats a 3r de BUP, COU i Batxillerat experimental. En els cursos escolars 1999-2000 i 2001-2002 també s'inclouen els alumnes matriculats

2 Alumnes matriculats a CFGM. En els cursos escolars 1990/1991 - 1999/2000 també s'inclouen els alumnes matriculats a FP 2.

3 Previsió.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya.

Òbviament, és important continuar observant en el futur si la tendència global a l'increment d'alumnes en els cicles de Grau Mitjà i en els cicles de Grau Superior fa disminuir el desequilibri històric existent al nostre país entre l'orientació acadèmica i la professional. Un desequilibri que, com és ben conegut, ens allunya considerablement dels països del

nostre entorn europeu. Si a Catalunya el 74% dels joves que continuen els estudis després de l'ESO opten pel Batxillerat, la mitjana Europea es situa al voltant del 48% i a països com Alemanya o Itàlia al voltant del 35%. (Veure Taules E32, E34, E35, E36, E37, E38, E39, E40).

2.2 FINANÇAMENT

És un fet conegut que a Espanya en els darrers deu anys la despesa educativa s'ha anat reduint considerablement. Si l'any 1993 representava un 6'1% del PIB, l'any 1997 s'havia reduït al 5'8% i l'any 2002 al 5'6% (Veure Taula 9).

Un altre fet remarcable és que aquesta reducció de la inversió s'ha produït sobre tot en el sector públic, mentre que el privat es manté constant. Així, l'any 1993 la inversió educativa pública suposava el 4'9% del PIB i la privada l' 1'2%. L'any 2002 la inversió pública ha disminuït al 4'5%. La privada s'ha mantingut força estable, al voltant de l'1,2%.

TAULA 9. DESPESA PÚBLICA EN EDUCACIÓ (PARTIPACIÓ SOBRE EL PIB). ESPANYA. 1992-2002.

Despesa en educació	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Despesa pública	4,8	4,9	4,8	4,7	4,7	4,6	4,6	4,5	4,5	4,5	4,5
Despesa privada	1,1	1,2	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2
Despesa total	5,9	6	5,9	5,9	5,9	5,8	5,8	5,7	5,6	5,6	5,6

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de: Gimeno Sacristán, J. & Carbonell Sebarroja, J. (2004). *El sistema educativo. Una mirada crítica*. Barcelona: Praxis.

A Catalunya la inversió educativa representa un 4'5% del PIB -un punt per sota que a Espanya- i s'ha mantingut constant des de l'any 1997 (4'6%); d'aquest percentatge el 3'5% correspon a la despesa pública i l'1% a la privada (Veure Taula 10).*

TAULA 10. DESPESA EDUCATIVA AMB RELACIÓ AL PIB. CATALUNYA. CURSOS 1996-1997, 1997-1998, 1998-1999, 1999-2000 I 2000-2001.

Despesa Educativa	1996-1997	1996-1997	1997-1998	1998-1999	1999-2000	2000-2001
Sector Públic	3,6	3,4	3,5	3,5	3,5	3,5
Sector Privat	1,0	1,1	1,1	1,1	1,1	1,0
Total	4,6	4,5	4,6	4,6	4,6	4,5

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades del Consell Superior d'Avaluació del Sistema Educatiu.

Cal recordar que als països de la OCDE la mitjana de la despesa educativa es situa al voltant del 5'5%, i que en el context dels països de la UE, només Grècia, Portugal, Irlanda i els Països Baixos estan per sota

* El concepte de despesa pública inclou tant el finançament de l'escola pública com el destinat a l'escola pública concertada. El concepte de despesa privada inclou també la despesa de les famílies.

d'Espanya i Catalunya, mentre que França, Suècia i Dinamarca es situen molt per sobre.

Això vol dir que la inversió pública educativa a Espanya i Catalunya no només és insuficient, si no que a més a més en els darrers anys les administracions públiques o bé han reduït -en el cas d'Espanya- o bé no han incrementat -en el cas de Catalunya- aquesta inversió (Veure Taula 11).

Cal dir però que, tal i com ja hem esmentat abans, el nombre d'alumnes ha baixat considerablement en els darrers anys, i això ha permès un creixement de la despesa unitària per estudiant en els nivells no universitaris. A Catalunya aquesta xifra va ser, l'any 2001, de 2.501 euros, mentre que a l'any 1995 es van invertir 1.763 euros per estudiant. Aquesta xifra de 2.501 euros continua sent molt inferior a la d'altres comunitats autònomes, com es pot veure en la taula següent. De fet, Catalunya i Madrid són les Comunitats Autònomes que dediquen un percentatge més baix del PIB al finançament educatiu de nivells no universitaris.

TAULA 11. INDICADORS BÀSICS DE FINANÇAMENT EDUCATIU DE NIVELLS NO UNIVERSITARIS. COMUNITATS AUTÒNOMES. 2001 I 2002.

Comunitats Autònomes	Despesa pública sobre el PIB (%)		Despesa pública per estudiant (€)		Despesa pública en centres privats(%)
	2001	2002	2001	2002	
Andalusia	3,6	3,7	2.285	2.459	12,7
Aragó	2,6	2,6	2.963	3.250	17,2
Astúries	3,1	3,2	3.256	3.479	13,0
Balears	2,4	2,5	2.757	3.077	22,8
Canàries	3,8	3,6	3.044	3.136	7,2
Cantàbria	2,8	2,8	2.926	3.086	20,8
Castella i Lleó	3,1	3,2	3.128	3.380	15,5
Castella- La Manxa	3,9	4,3	2.803	3.339	9,0
Catalunya	2,1	2,2	2.501	2.798	25,6
Comunitat Valenciana	2,9	3,0	2.717	3.001	19,6
Extremadura	5,1	5,5	2.905	3.389	8,8
Galícia	3,6	3,7	3.180	3.392	12,4
Madrid	1,8	1,9	2.304	2.535	19,3
Múrcia	3,7	3,7	2.479	2.709	13,3
Navarra	3,0	3,0	4.035	4.269	22,6
País Basc	3,3	3,3	4.427	4.273	28,6
La Rioja	2,6	2,6	3.095	3.249	17,6
TOTAL	3,1	-	2.723	-	17,3

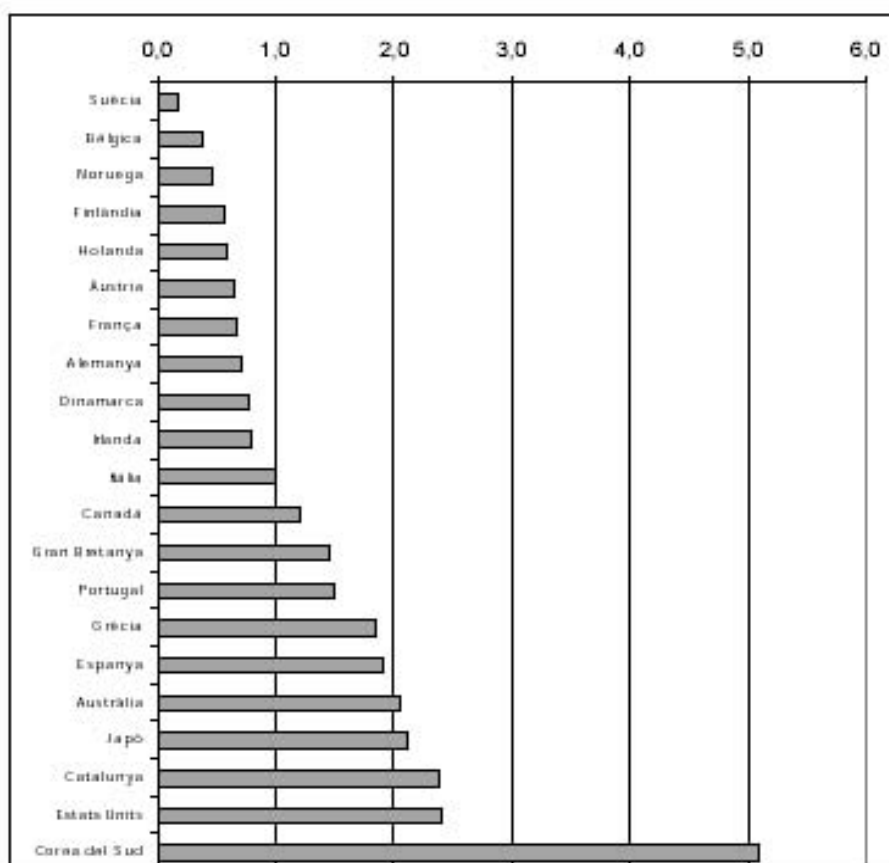
Font: Elaboració CIIMU a partir de dades del Ministerio de Educación i de la Cambra de Comerç de Barcelona.

Un altre indicador important a tenir en compte es refereix a la Despesa Pública en Centres Privats, és a dir, la inversió feta en concerts educatius. Ja hem vist en l'apartat anterior que Catalunya és una de les

Comunitats Autònomes, juntament amb el País Basc, Navarra i Balears, amb més percentatge d'alumnes en el sector concertat. Recordem que a Catalunya el sector privat -concertat suposa aproximadament el 40% de l'alumnat no universitari i està al voltant del 50% en alguns nivells educatius com l'ESO i els nivells postobligatoris. A Catalunya les unitats escolars concertades suposen el 71,6% del total d'unitats dels centres privats (Veure Taula E50 de l'Annex CD). En els darrers anys Catalunya ha incrementat notablement la despesa en concerts educatius, que en aquest moment suposa ja el 25,6% de la despesa pública, percentatge només superat pel País Basc i molt per sobre de la mitjana espanyola.

Al costat d'això, a Espanya i Catalunya l'aportació de les famílies a la despesa educativa és molt alta, suposant aproximadament el 20% de la despesa total. A la gràfica següent podem veure que a Espanya i Catalunya el percentatge de despesa que dediquen les llars a l'ensenyament (1'4 i 2'4, respectivament) es situa entre els més alts dels països de la OCDE. Catalunya, amb el 2'4, es situa al mateix nivell que EE.UU, només superada per Corea del Sud (Veure Figura 6).

FIGURA 6. DESPESA PÚBLICA EN EDUCACIÓ. PAÏSOS DE LA OCDE. 2001.

Font: OECD (2002). En el cas de Catalunya, el valor de 2,4 s'obté a partir dels valors de *Contabilidad Regional* (INE) i d'ECPF.

És evident, com ja dèiem al Primer Informe 2002 del CIIMU, que les famílies estan suportant una part important del finançament educatiu que afecta no només al sector privat, sinó també al sector concertat i part del

públic; i aquesta aportació econòmica és un factor important de segregació i dualització escolar, ja que no totes les famílies la poden fer en la mateixa quantia.

Recordem algunes dades al respecte. Per exemple, segons l'estudi realitzat l'any 2000 pel Servei d'Estudis i Empresa de la Universitat de Vic sobre el cost de l'ensenyament¹ d'entre 3 i 16 anys de les escoles de l'Agrupació Escolar Catalana, les famílies subvencionen el 79,2% del cost d'ensenyament d'una plaça d'educació infantil, el 32,1% d'una plaça d'educació primària i el 42,7% d'una plaça d'educació secundària obligatòria². D'aquest estudi es deriva també que una part important de les aportacions que les famílies paguen per altres conceptes, com menjador o activitats complementàries, es destina a cobrir, en part, l'ensenyament reglat que hauria de ser totalment gratuït.

Altres estudis, com el promogut per la Federació d'Associacions de Pares d'Alumnes de Catalunya (FAPAC) sobre les AMPAs de les escoles i instituts públics de Catalunya presenta dades molt interessants sobre les aportacions econòmiques de les famílies, com per exemple, que les AMPAs aporten anualment al voltant de 6 milions d'euros per finançar equipaments, adquirir material i promoure activitats educatives com sortides, colònies i altres (El Plec, 2000).

Un altre aspecte a tenir en compte són les aportacions que fan les famílies en concepte d'activitats extraescolars, sortides, colònies, etc. Encara que aquestes aportacions no suposin ingressos extres per a les escoles, implica que les famílies han de realitzar unes despeses "extres" si els seus fills assisteixen a determinades escoles. Tenir més o menys ingressos i poder pagar aquestes activitats es converteix també en un factor de discriminació i d'exclusió de certes famílies que no poden pagar.

A la ciutat de Barcelona, algunes AMPAs tenen pressupostos anuals que es mouen al voltant dels 250.000 euros anuals, la qual cosa els hi permet oferir tot un conjunt d'activitats relacionades amb l'esport i la cultura tal com plàstica, música, piscina, teatre, anglès, etc. que amb tota seguretat no són generalitzables a totes les escoles públiques.

Totes aquestes dades són preocupants perquè mostren que els centres educatius, majoritàriament del sector concertat, però també del públic, han desenvolupat mecanismes diversos que, a més d'incrementar els seus recursos per fer front a despeses que no cobreix l'Administració, posen en qüestió el principi de gratuïtat, convertint-se en barreres que limiten l'accés a aquests centres de determinats grups socials. En efecte,

¹ L'estudi es refereix exclusivament als costos de l'ensenyament reglat i complementari; és a dir, no té en compte els serveis de menjador i transport i les activitats extraescolars.

² En el moment de fer-se l'estudi, l'etapa d'Educació Infantil no obligatòria rebia una subvenció de 1.5000.000 ptes (9.015,18 €) per unitat amb un mínim de 20 alumnes. En el cas de l'ESO només estaven implantats dos cursos, que eren per tant els que podien ser objecte de concert. A l'educació primària aquest nivell hauria de ser, en principi, totalment gratuït.

tal i com ja vàrem assenyalar en el Primer Informe 2002 del CIIMU, aquesta creixent participació de les famílies en el finançament de l'educació comporta que s'incrementin les diferències entre els centres educatius, especialment entre aquells en els quals hi ha famílies que poden pagar les activitats que es realitzen i aquells que no poden programar determinades activitats educatives perquè les famílies no poden sufragar-les.

(Per ampliar la informació d'aquest apartat, veure Taules des de E-56 fins E68 de l'Annex CD).

2. 3 RESULTATS ESCOLARS

El percentatge d'alumnes que no es va graduar el juny de l'any 2003 (dades del curs 2003-2004) és del 27,39% a Catalunya i del 22,0% a Barcelona. De fet, entre el curs 2000-2001 i el curs 2003-2004 el percentatge de no graduació s'ha reduït un 1 Catalunya i gairebé 2 punts a Barcelona. Es tracta, en qualsevol cas, de percentatges alts. El curs 2003-2004 per exemple, si descomptem els i les alumnes repetidors/es que romanen un any més a l'escola i, potser obtindran la graduació al curs següent, veiem que un total de 10.462 d'ells/es pel cas de Catalunya i 1.613 a Barcelona, es queden fóra del sistema escolar (cal recordar que els no graduats no poden continuar al sistema escolar), i s'ha de tenir en compte l'alt risc d'exclusió social que pot comportar aquesta situació.

A més a més, hem de tenir en compte que al Sector Públic aquest percentatge de no graduats puja considerablement -31'5% a Catalunya, 33'6% a la RMB i 32'9% a Barcelona- mentre que al Sector Privat-Concertat es situa al voltant del 18% (Veure Taules 13). Les dades mostren que el fracàs, entès com a no graduació al final de l'ESO, es concentra a l'escola pública, la qual cosa es relaciona amb les diferències en el nivell socioprofessional de les famílies de l'alumnat que acudeix a una i altra escola. L'escola privada concentra una part important de l'alumnat de classes socials mitjanes i altes, mentre que a l'escola pública acudeix la part més important de l'alumnat amb situacions socials desfavorides. No cal dir que la situació socioprofessional de les famílies és un dels indicadors que apareix de manera rellevant en tots els estudis educatius relacionat amb l'èxit o el fracàs escolar. Per això, no és estrany que si l'escola pública escolaritza de manera significativa a aquells sectors de la població més desfavorits, mentre que les classes mitjanes l'abandonen en favor de l'escola privada, els seus resultats siguin pitjors.

TAULA 12. AVALUACIÓ DE L'ALUMNAT A 4rt CURS D'ESO. CATALUNYA I BARCELONA. CURS ESCOLAR 2000-2001, 2002-2003 I 2003 I 2004.*

Àmbit Territorial		Alumnes avaluats	Total graduats	Repetidors	Total no graduats	
					N	%
Catalunya	2000-2001	71.067	50.839	7.700	20.228	28,4
	2002-2003	64.736	47.375	7.101	17.361	26,8
	2003-2004	64.072	46.520	7.090	17.552	27,4
Barcelona	2000-2001	16.100	12.282	1.638	3.818	23,7
	2002-2003	13.752	10.626	1.384	3.126	22,7
	2003-2004	13.514	10.541	1.360	2.973	22,0

* Les dades corresponen a l'avaluació del curs anterior.

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya.

TAULA 13. AVALUACIÓ DEL RENDIMENT DE L'ALUMNAT A 4rt D'ESO. CURS ESCOLAR 2000-2001, 2002-2003 I 2003-2004*.

Territori i titularitat del centre		2000-2001	2002-2003	2003-2004
Catalunya	Pública	35,9	31,5	-
	Privada	18,6	17,6	-
	Total	28,5	26,8	27,9
Barcelona	Pública	35,5	32,9	-
	Privada	17,6	17,8	-
	Total	23,7	22,7	22,0

* Les dades corresponen a l'avaluació del curs anterior.

Font: Elaboració CIIMU a partir de les dades del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya.

Altres dades preocupants i que cada vegada que es fan públiques són causa d'alarma social - alarma social que, hem de dir, té la curta durada que li atorguen els mitjans de comunicació i que no torna a aparèixer fins que surten nous resultats cada dos o tres anys- són els resultats de l'Informe Pisa (*Programme for International Student Assessment*). Com sabem, es tracta d'un Projecte promogut per la OCDE per tal d'avaluar els coneixements i les habilitats adquirides per l'alumnat de 15 anys de diversos països (l'any 2000 van participar 32 països i l'any 2003, 41 països) en tres àrees o àmbits: comprensió lectora, matemàtiques i ciències. Catalunya va participar en aquestes proves, l'any 2000 amb una mostra petita de 800 alumnes i l'any 2003 amb una més gran de 1.516. Els resultats corresponents tant a l'any 2000 com al 2003 no són gaire bons, sobre tot si els comparem amb els d'altres països del nostre entorn.

L'any 2000, a Catalunya, el resultat en comprensió lectora és de 495 punts i ocupa el nº 17 en el "ranking" dels 32 països. La puntuació més alta la té Finlàndia amb 546 punts i la més baixa Brasil amb 396. Ens superen Finlàndia, Canadà, Nova Zelanda, Austràlia, Irlanda, Corea, Regne Unit, Japó, Suècia, Àustria, Bèlgica, Islàndia, Noruega, França, EE.UU. i Dinamarca. Espanya ocupa el lloc nº 19. El resultat en matemàtiques és de 491 punts. Japó ocupa el nº 1 en el "ranking" amb 557 punts i Brasil obté la puntuació més baixa amb 224 punts.

L'any 2003, a Catalunya el resultat en comprensió lectora és de 483 punts i ocupem el nº 26 del total de 42 països. La puntuació més alta correspon a Finlàndia amb 543 i la més baixa a Tunísia amb 375 punts. En matemàtiques Catalunya ocupa el nº 24 en el "ranking" amb una puntuació de 494 punts. El primer lloc correspon a Hong Kong amb 550 punts.

Certament, i amb totes les cauteles que s'han de tenir amb aquest tipus de proves i qüestionaris, els resultats del Projecte Pisa no deixen a Espanya i a Catalunya en bona situació.

TAULA 14. MITJANES OBTINGUDES EN L'INFORME PISA 2003 PER TIPUS DE MATÈRIA. CATALUNYA, PAÍS BASC, CASTELLA LLEÓ I OCDE. 2003.

Matèries	Catalunya	País Basc	Castella-Lleó	Espanya	Puntuació més alta	Puntuació més baixa	OCDE
Matemàtiques	494	502	503	485	Hong-Kong 550	Brasil 356	500
Comprensió Lectora	483	497	499	481	Finlàndia 543	Tunísia 375	494
Ciències de la naturalesa	502	484	502	487	Finlàndia 548	Tunísia 385	500
Resolució de problemes	493	498	505	482	Corea 550	Tunísia 345	500

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades del Departament d'Ensenyament.

Però, al marge d'aquestes dades més globals, el Projecte Pisa ens ofereix unes altres dades més interessants, tot i que són menys conegudes, sobre els factors socials, familiars i individuals que estan relacionats amb els resultats obtinguts pels alumnes. Així per exemple, en una escala en què es valora la influència de diversos factors en la comprensió lectora dels alumnes (índex socioeconòmic i cultural, índex d'estima per la lectura, índex de comunicació cultural dels pares, estructura familiar, origen estranger, nombre de cursos repetits, etc.) s'observa que la correlació més alta correspon a l'índex socioeconòmic i cultural de l'alumne i a l'índex d'estima per la lectura i comunicació cultural dels pares; factors com l'origen estranger, la llengua parlada a casa o el nombre de cursos repetits, no correlacionen en absolut. (R. Pajares, 2003).

Altres treballs corroboren el fet de la importància del nivell sociocultural. En l'Informe del MECD *Evaluación de la Educacion Secundaria Obligatoria 2000*, en el que es recullen les puntuacions de les proves realitzades als alumnes de quart curs d'ESO podem observar també les diferències existents entre els resultats dels centres privats i públics. Però les diferències més importants es donen en relació al nivell d'estudis dels pares, que poden arribar a 14 punts (Veure Taula 14).

TAULA 15. RENDIMIENTS BÀSICS EN LES ÀREES DE L'ESO. PERCENTATGES DE PREGUNTES ENCERTEADES. ESPANYA. 2000.

Alumnes en centres públics i privats pertanyents a famílies amb desigual capital educatiu (*)		Ciències de la Naturalesa	Ciències Socials, Geografia i Història	Llengua castellana i Literatura	Matemàtiques
Promedi general		54	60	64	40
Centres públics		53	59	67	44
Centres privats		57	63	62	38
Pares sense estudis o primaris incomplets	en centres públics	47	54	56	32
	en centres privats	48	55	58	34
Pares amb estudis superiors	en centres públics	60	65	68	45
	en centres privats	62	67	71	49

* No participa en aquest estudi Andalusia

Font: Informe *Evaluación de la educación secundaria obligatoria 2000*. Datos básicos. Madrid MECD. 2001.

En qualsevol cas, sembla evident, com ja hem dit, que existeix una relació estreta entre el nivell socioprofessional i el capital cultural de les famílies i l'èxit o el fracàs escolar. Però, també cal dir que, a manca d'un discurs sobre la qualitat de l'educació per part de l'Administració, aquest tipus de resultats fan creure a sectors importants de la població, especialment els més benestants, que la qualitat i l'èxit escolar ve de la mà de l'homogeneïtat.

En resum, l'anàlisi de les dades quantitatives d'aquest Informe mostra que a Catalunya tenim un Sistema Escolar i) força desequilibrat en relació al pes del sector públic i el privat concertat, ii) amb greus mancances d'oferta pública en l'etapa 0-3, iii) amb una baixa presència dels estudis professionals, iv) amb uns nivells de finançament públic de l'ensenyament no universitari dels més baixos d'Espanya i, per tant, d'Europa, v) amb un índex alt de fracàs escolar, sobre tot en l'escola pública, vi) amb un alt nivell de participació familiar en el finançament educatiu la qual cosa posa en dubte la gratuïtat de l'ensenyament, vii) amb una forta tendència a la dualització i a l'homogeneïtzació social.

Tot això, que confirma i reforça el que ja vàrem dir en el Primer Informe 2002 del CIIMU, posa en qüestió, des del nostre punt de vista, l'essència mateixa del concepte d'escola pública com a factor de compensació de desigualtats i cohesió social. I aquest fet, com també vàrem dir en aquell Primer Informe, fa que sigui cada vegada més necessari endegar un debat sobre la "Qualitat del Sistema Educatiu a Catalunya", ja que una escola segregadora no pot ser mai una escola de qualitat.

El que ve a continuació és, doncs, un intent d'aportar alguns elements per obrir aquest debat sobre els elements que haurien de definir aquesta escola de qualitat.

3. EL DEBAT DINS LA COMUNITAT EDUCATIVA, FORMULACIONS I RESPOSTES A LES DIFERENTS DEMANDES

3.1 CRISI I DEMANDES EDUCATIVES.

Sens dubte, l'escola en general i l'Educació secundària en particular, han viscut els darrers deu anys com *una autèntica crisi*, visible en les dificultats per conciliar les demandes sovint contradictòries dels diversos agents que influeixen en la vida escolar. Examinant els tres principals elements que incideixen sobre l'educació escolar, l'administració, els professionals i les famílies, es pot traçar el quadre de les tensions derivades de l'oposició d'algunes d'aquestes demandes.

Pel que fa a les administracions amb responsabilitats educatives podem observar diversos canvis en el discurs educatiu. Durant els anys 80 i els primers 90 l'educació escolar era valorada com una inversió social i econòmica de la qual s'havia de fer càrrec l'administració pública. Des d'aquesta perspectiva, una bona formació escolar incrementava el capital humà, tant l'individual com el "nacional", i la millora de l'escola esdevenia un element bàsic per a la millora de la competitivitat econòmica. Paral·lelament, en una societat desigual, les aspiracions dels sectors socials desafavorits trobaven ressò en l'acceptació, per part dels governants, de la necessitat de lluitar contra els factors que, des del mateix sistema educatiu, reproduïen o incrementaven les desigualtats. L'educació obligatòria, entesa en la tradició laica com un instrument de formació de ciutadania, es convertia també en una peça bàsica per assegurar el que es considerava un tret característic de les societats democràtiques: "la igualtat d'oportunitats". Alhora, en un país on l'escola privada confessional havia adquirit un gran desenvolupament sota la dictadura, es va garantir amb diner públic, tant la participació d'aquest sector en l'escolarització bàsica universal com la "llibertat" de mantenir els seus projectes educatius.

Per casar aquests dos aspectes es va concebre un sistema escolar el nucli del qual l'havien de constituir els centres de titularitat pública mentre que els de titularitat privada subvencionats representaven un complement allí on no arribava la xarxa pública. Al mateix temps, es posava l'èmfasi en el projecte educatiu de cada centre, on s'havien de conciliar les demandes educatives de l'alumnat i de les famílies amb els sabers pedagògics del professorat.

3.2 INCERTESES SOBRE LA QUALITAT DE L'ESCOLA.

A partir de la crisi econòmica de l'any 92 i de la generalització de les polítiques de dèficit zero, la contenció de la despesa -de la despesa social en general i de la despesa educativa en particular- va contribuir a augmentar la incertesa en la qualitat i homogeneïtat de l'oferta escolar pública.

"S'ha pretès que es fes innovació educativa amb cost zero. I alguns instruments com ara els Plans Estratègics, que podien

haver significat una possibilitat de repensar projectes als centres, partint del què és específic de cada centre i arrelats a l'entorn, s'han "cremat" abans de néixer" (Professor exdirector de Secundària Pública)

Sense abandonar el discurs justificador de la igualtat d'oportunitats l'èmfasi del discurs polític educatiu va passar de l'esforç econòmic de l'administració, a la capacitat de tria de les famílies.

"Ja tenim l'escola universal per tothom, ara el que ens preocupa és que tothom pugui triar l'escola que vulgui-. Hi ha una contradicció perquè mentre la cosa s'expandeix tothom anirà a l'escola i sortirà preparat, però al mateix temps es promet l'ascens social." (Professora directora de Secundària pública).

Un cop assegurada l'extensió de l'escolarització obligatòria, la tasca de l'administració semblava no anar més lluny que garantir que cada família pogués triar l'escola més adequada per als seus fills i filles, dins d'una oferta teòricament rica i variada en la qual l'escola privada subvencionada esdevenia la pedra de toc de la pluralitat educativa. Al mateix temps, l'escola restava com l'únic agent educatiu universal capaç d'orientar, de manera conscient i controlada políticament, la socialització de les generacions més joves. L'escola es proposava com el gresol on es pretenien fondre totes les demandes educatives, des d'aquelles més properes a la tradició acadèmica fins a aquelles que el desenvolupament social anava presentant. Si l'escola privada volia simbolitzar la "llibertat" l'escola pública es presentava com la garantia de la cohesió i la igualtat educatives.

Aquesta duplicitat del sistema no era nova, però al llarg dels anys 90 va adquirir una nova significació, perquè es va produir un trencament de la confiança en el funcionament del sistema escolar. Ni les polítiques escolars d'igualtat d'oportunitats en general, ni tampoc les escoles comprensives en concret, no negaven el principi del mèrit individual sinó que feien de l'educació escolar un element per accedir en condicions més equitatives a una situació de competència més oberta tant en l'educació postobligatòria com en el mercat de treball. Això no obstant, en un moment que s'atribuïa a l'educació escolar una importància creixent, l'amenaça de fragmentació del sistema escolar va incrementar les inseguretats educatives i el malestar.

3. 3 IGUALTAT VERSUS MÈRIT.

En sintonia amb aquest malestar, l'intent de contrareforma escolar posava l'èmfasi en el retorn a l'escola despullada d'"excessos pedagogistes i socialitzadors" (Isabel Couso, Secretaria General de Educación y Formación Profesional del MECD a les *Jornades La direcció dels Centres Educatius i la Llei de Qualitat*, Barcelona 18 de octubre de 2002). En el seu lloc, es propugnava recuperar les qualitats meritocràtiques de l'educació escolar. L'important no era tant una escola igualment bona per a tothom com una escola capaç de garantir que cadascú pogués arribar al lloc que li corresponia, una escola regida pel criteri del mèrit.

La recuperació d'elements del vell discurs meritocràtic obviava el fet que l'actual jerarquia social no es configura a partir de criteris merament acadèmics, o de capacitat tècnica, en un mercat lliure. D'altres factors de diferent ordre (sòcioeconòmics i familiars) segueixen contribuint a determinar la posició sociolaboral de les persones. Això no obstant, la invocació de la qualitat acadèmica i la inserció en una meritocràcia, semblaven retornar l'escola a valors segurs i acreditats que la crisi anterior havia posat en qüestió.

L'accent en la motivació s'ha reduït per part del PP, a la passivitat. Quan es fa un trasllat de la motivació a l'esforç, també hi ha un canvi en les responsabilitats de sistema educatiu a les famílies i l'alumnat i l'entorn social. Des d'un punt de vista realista no em sembla malament perquè els problemes als quals ens enfrontem surten de l'escola i tenen les arrels fora però clar tampoc cal anar a l'altre extrem. (Professor exdirector de Secundària pública).

Altrament, el discurs de les administracions educatives passava de fer èmfasi en el pas endavant que suposava l'extensió de l'educació universal a posar en dubte els resultats d'aquesta extensió i a qüestionar la qualitat de l'educació escolar proporcionada. Avui aquests dubtes segueixen planant i afecten especialment les decisions de les famílies.

3.4 DE LA CONFIANÇA A LES INCERTESES.

En els moments de ràpida expansió del sistema educatiu obligatori, coincidents amb la plèthora demogràfica escolar dels anys 80, hi havia confiança en la capacitat de l'escola com a via d'ascens social i un nombre creixent de famílies aspiraven a que els seus fills o filles arribessin a la universitat. Aquesta confiança atorgada al sistema escolar no es pot desvincular de la seguretat que el món laboral constituïa una alternativa socialitzadora viable. Estudi i treball constituïen no solament dues etapes sinó dos projectes vitals possibles.

"En part, els successius canvis de discurs vénen donats perquè la via alternativa del treball ha canviat, ja no hi ha seguretat i per tant el significat del fracàs escolar o el no èxit escolar és diferent" (Professor de Primària pública).

Durant els anys 90, tant la crisi de l'economia industrial com les polítiques d'austeritat, van afeblir aquestes seguretats i van desequilibrar el binomi escola-treball. Es tracta d'un canvi significatiu. La formació escolar sembla romandre com a única via clara per a la inserció social a l'abast de tota la població. Però aquesta nova responsabilitat no ha fet més que palesar les limitacions del sistema escolar. Per a les famílies l'escolarització dels fills i filles s'ha vist envoltada de noves incerteses: no solament hi ha l'amenaça del fracàs escolar sinó que hi ha també la percepció d'altres perills amagats en l'escolarització. La mateixa ampliació de la possibilitat de triar escola, que les administracions van subratllar com un èxit, ha acabat propiciant, noves incerteses.

Les famílies estan enfrontades amb sí mateixes. Augment de desconcert, sobretot perquè no saben quines són les estratègies per mantenir una certa posició, i alhora poder conciliar aquesta posició amb aquella vella idea de que l'educació serveix per igualar. (Professor de Secundària Concertada).

Paral·lelament a l'increment de la incertesa en relació amb el projecte educatiu dels fills i filles, comença a prendre cos la idea que hi ha centres amb un determinat perfil d'alumnat que genera fracàs escolar o que rebaixa la qualitat educativa. Aquest prejudici empeny moltes famílies a la recerca de centres escolars on es produeixi l'agrupació d'iguals.

El canvi estructural de les nostres societats polaritza aquestes posicions socials. Aquest increment de competitivitat entre les famílies, té a veure amb una lluita per no perdre la posició social del sistema anterior i amb d'altres qüestions que no són causes sinó efectes d'aquesta globalització, com és el cas de la creixent presència d'alumnat migrant estranger de països pobres. La recerca de capital social es fa per mitjà de l'escolarització dels fills. (Professor de Secundària Concertada).

Aquest procés, afavorit per la mateixa distribució territorial de la població, ha reforçat la dualització del sistema. Els discursos de to més moralista referits a la necessitat d'incrementar l'esforç educatiu d'alumnes i famílies, tampoc no han contribuït a infondre confiança en el sistema escolar. Així doncs, al mateix temps que moltes famílies semblen esperar que el sistema escolar recuperi capacitat acadèmica i valor meritocràtic, es percep una major inquietud davant les noves exigències educatives relacionades per exemple amb l'aprenentatge de llengües, l'ús de les noves tecnologies o l'increment de les mateixes tasques escolars, i les càrregues econòmiques que tot plegat comporta.

Augmenten les incerteses i les angories, de manera que podem observar dos tipus d'actituds: la gent que viu amb els valors de classe mitjana, que s'han estès moltíssim, i que vol que l'escola mantingui els mèrits i d'ascens social, i un altre sector que almenys espera que l'escola sigui com una xarxa de seguretat i de contenció (Professora de preescolar)

3.5 MALESTAR DOCENT.

Dins del professorat, sobretot el de la Secundària pública, es podrien destriar tot un conjunt d'insatisfaccions que han conformat allò que s'ha anomenat "malestar docent". Durant els anys 90 es van alçar veus d'alarma davant de les incongruències que comportava l'aplicació d'una reforma educativa igualitària en ple període de crisi dels estats de benestar i en situació de sequera pressupostària. La resistència a la desaparició dels centres públics dedicats exclusivament a la secundària postobligatòria es va unir a la inquietud davant l'especialització social dels centres. El pes creixent dels centres privats o la pobresa relativa de recursos dels públics, així com la imatge d'una qualitat educativa superior d'aquells, s'atribuïen exclusivament al resultat de polítiques deliberades i

conscients per part dels governs. D'altra banda, la coincidència entre desplaçaments importants de la població i l'aplicació de reformes educatives, ha incrementat la inestabilitat dels centres, amb tancaments i desplaçaments de personal en una plantilla amb una edat mitja homogeniament alta. També ha acompanyat aquest malestar el suposat descens de qualitat educativa identificada amb la disminució d'exigència o infantilització en els continguts acadèmics. Un altre component important d'aquest malestar és la impotència davant els canvis introduïts per la cultura audiovisual i la impressió d'un retrocés en la jerarquia de la cultura escrita. També s'hi podrien consignar les demandes dirigides a la institució escolar per potenciar aprenentatges de tota mena, començant per la iniciació en les TIC i l'aprenentatge d'idiomes. Finalment, caldria consignar l'increment de la violència dins dels centres i la caracterització d'un tipus d'alumnat que, es diu, impossibilita l'educació escolar, aspectes que, sovint, s'han volgut vincular a la influència dels mitjans de comunicació.

4. LA QUALITAT EDUCATIVA I EL PROFESSORAT

4.1 UN DEBAT EN LENTA EVOLUCIÓ.

En un principi es podia esperar que la reflexió sobre la qualitat educativa remetria a modificacions encara més profundes en els patrons d'educació escolar i en el paper de l'administració, els professionals i les famílies. Això no obstant, el debat es va establir al voltant de dos eixos que són un retorn a conceptes educatius que el SXX semblava haver deixat enrere.

En primer lloc hi ha una preocupació creixent en relació amb la necessitat d'incrementar l'exigència acadèmica. La recepció de dades com l'informe Pisa ha vingut a subratllar aquesta preocupació. En el debat s'entrecreuen, d'una banda, les reivindicacions més o menys corporatives que intenten augmentar l'exposició de l'alumnat a determinades matèries, i, de l'altra, els desequilibris que un increment de l'exigència acadèmica comportaria quant a les desigualtats prèvies en educació.

En segon lloc, hi ha un debat de caire ideològic-moral en relació amb conceptes com ara "reconeixement del mèrit" i "recompensa de l'esforç" oposats a les polítiques que persegueixen la igualtat –entre elles l'escola comprensiva- i a les iniciatives que es podrien relacionar amb formes de "discriminació positiva" en la pràctica escolar.

A desgrat d'aquest abordatge esbiaixat i del seu caràcter polaritzat entre punts de vista aparentment irreconciliables, és interessant fer notar que hi ha hagut una certa evolució en les discussions. És possible que aquesta evolució obeeixi al fet que la LCE no va obtenir les altes cotes de consens entre el professorat que esperaven els seus promotors. Però també és cert que l'oposició a aquesta llei no s'ha traduït en un clam per retrocedir a la situació anterior.

Qualsevol que ha trepitjat una aula (sap que aprendre) és esforç, motivació i altres coses. Això és presentar una bipolaritat que no és la realitat. S'ha de buscar els punts intermitjos. Si no tenim pressió, no avancem. Fins tot en les coses que ens interessin necessitem aquesta pressió per tirar endavant. La gent que s'acaba motivant és també perquè hi ha posat esforç. (Professor de Primària pública).

En algun sentit, es podria aventurar que aquestes contraposicions ideològicament carregades perden força dins del professorat. Es tracta, tal vegada, d'un moment propici per escoltar novament les veus dels sectors implicats especialment les del professorat i l'alumnat. Si es vol fer, caldrà tenir en compte que l'extensió de l'escolarització obligatòria ha canviat les actituds, els punts de vista i també les percepcions dels professionals de l'educació, especialment en els centres públics.

"El professorat de secundària, en general, no va calibrar en aquells moments la revolució que havia de significar tenir a tot l'alumnat fins als 16 anys als centres de secundària. No va fer seu, d'entrada, el repte social i professional que implicava. Va anar veient tot el que preparava l'administració –cursos de formació, organització curricular...- com a extern, innecessari i en certa mesura amenaçant, (més encara) en aquells casos en els quals la desaparició de l'antic BUP implicava una disminució del nombre de grups i un nombre important de desplaçats" (Sessió grup d'experts. Professora directora de Secundària pública).

En un passat recent el professorat en general, i molt especialment el de Secundària, no estava avesat a escolaritzar un ventall tan divers d'alumnat. Els centres de Secundària només rebien un tipus d'alumnat -i, en el cas del BUP, seleccionat- amb interessos o expectatives més homogenies. En pocs anys, una part important dels centres de secundària han passat de treballar amb un sector seleccionat de la població preuniversitària a escolaritzar tota la població. D'ocupar un lloc aparentment clau en la cadena de la promoció social han passat a ser, al mateix temps, un element de contenció social.

Altrament, les conseqüències que es derivaven d'estendre l'escolarització obligatòria fins als 16 anys no semblen haver estat avaluades amb prou cura, especialment perquè la reforma es va dur a terme en el context dels canvis socials dels anys 90. Una part molt important dels professionals de la Secundària no va percebre l'abast d'aquests canvis, però van interpretar-ne les conseqüències com el resultat deliberat de determinades decisions polítiques. La seva tasca se situava - conscientment o inconscient- al marge dels canvis socials i educatius i només en percebia la dimensió políticolegal.

Avui en dia, el caràcter irreversible d'algunes transformacions -especialment l'extensió de l'educació obligatòria- ha comportat una lenta modificació dels punts de vista. Això s'ha esdevingut fins i tot en aquells casos en què els canvis eren vistos de manera més negativa. Es pot dir que, passats aquests anys, s'ha consolidat dins de l'escola, i especialment dins de l'Educació secundària, un univers de preocupacions força diferent del de fa una dècada.

...Això ha anat evolucionant, però això ha canviat simbòlicament molt els centres. Com que crec que ja no queden tants desplaçats i hi ha una certa estabilització dels grups dels centres, potser hauríem de pensar què fem amb el capital que hem elaborat nosaltres mateixos, per agafar la nova etapa. Crec que hi han hagut molts canvis i han estat positius. (Professora directora de Secundària pública.)

...la idea que la LOGSE ha passat amb els seus experts i fullaraca administrativa però els centres han fet unes adaptacions i tenen un capital en relació a l'atenció a la diversitat que cal valorar i potenciar (Professor exdirector de Secundària pública)

Clar, s'han intentat dues coses, un intent de canvi cap a un model integrador, comprensiu i un canvi de gestió. Si volguéssim gestionar un centre com abans no podríem eh! (Sessió grup d'experts. Professora, directora de Secundària pública).

4. 2 PERCEPCIONS I PREOCUPACIONS.

En l'escola pública a partir de la necessitat de cada centre d'espavilar-se i d'estar atent a les modificacions que es produeixen en el seu entorn s'ha anat imposant una major autonomia. Això ha modificat en certa mesura l'univers de les preocupacions que regeixen la vida dels centres.

Aquestes preocupacions giren avui al voltant de les següents percepcions:

1. D'una banda, la percepció que el sistema escolar no és homogeni i que, lluny d'això, corre un seriós perill de fractura en relació amb les expectatives i condició social de l'alumnat. Aquesta percepció és especialment clara en relació amb els centres públics de secundària, en els quals s'ha introduït un grau d'incertesa considerable.

"Es parla d'igualtat i de drets, de possibilitats d'escollir però de fet el que passa és que hi ha una franja de població, cada vegada més gran, que no poden assolir aquest drets ja des de sortida" (Professora de primària pública)

"La tria d'escola no crec que sigui una selecció lliure, et toca la que et toca i es fan derivacions. Com sense dir-ho "no et volem", se li diu torna demà amb tots els papers (quan el porten sempre falta un paper i sinó la foto i si no el paper de la matrícula formalitzada, tot una sèrie d'entrebancs de l'escola. Si et toca una escola que no t'agrada si pots canvies i si no, et fots i estàs a disgust". (Professor de Primària pública)

2. Perill potencial que s'amaga darrere del fracàs escolar. Aquest darrer no solament es planteja en termes de la manca d'acreditació al final del període escolar obligatori sinó que ha començat a entendre's en relació amb les dificultats experimentades per assolir certes competències i més en general per aconseguir un cert grau de pensament abstracte entre una part de l'alumnat.

“L'escola hauria d'assegurar un èxit escolar per ser competent socialment. Per això hauríem de modificar per a tothom, el currículum i reflexionar sobre si tota la població hi és representada. No només pels de població específica. Vull dir que si algú es mira un llibre de text no s'hi reconeix”. (Director Secundària pública).

“En altres contextos socials i econòmics com Gran Bretanya la qualitat es tradueix en unes proves de competència per a tothom, amb uns estàndards que no depenen del context sinó del resultat que obtinguin. Escola que té per sota del 15% d'excel·lència, es tanca i es refunda (se li canvia el nom, la plantilla...) Tota la responsabilitat cau en els professors. Es fa abstracció del capital cultural de les famílies (que compta en el 70% de la qualificació) i reben diners els que s'ajusten i els que no “puerta”, que es busquin la vida com puguin (Professora de Primària pública)

3. En tercer lloc, hi ha la percepció de la capacitat limitada de l'escola per resoldre alguns problemes educatius de primera magnitud, com ara la integració de l'alumnat procedent de països pobres, i en general la diversitat de situacions en què es troba l'alumnat. Enfront dels punts de vista generalment optimistes sobre la capacitat de l'escola de reformar-se i transformar l'entorn, avui preval una visió més realista sobre les rutines de la institució escolar i sobre la seva capacitat de transformació. Aquesta visió de l'escola aboca a un debat en relació amb quins són realment els aspectes més valuosos de l'àmbit escolar, i de retruc sobre quin és el valor i quin són els principals deures professionals del professorat.

“A mi em sembla que a Primària hi ha un mínim amb aquestes coses. L'escola que no pot aconseguir alfabetitzar la majoria del seu alumnat no s'ho pot permetre” (Professora de Primària pública).

“...el tractament de la diversitat, no només es pot fer des de dins del centre La LOGSE ho volia fer tot des de l'aula. Plantejava el centre però com si els profes haguessin d'incidir resolent els problema de la desigualtat. Clar això és tan bèstia com descuidar-nos d'una anàlisi social profunda.” (Professora de preescolar).

4. En quart lloc hi ha les estratègies seguides davant d'aquestes problemàtiques: en general apunten a dos extrems, no sempre contradictoris. D'una banda, un cert retorn de l'escola a allò que forma part de la tradició acadèmica. En el marc d'aquest retorn es poden inscriure tant algunes formes de l'autoritarisme escolar com les demandes d'un nou *estatus quo* basat en la reglamentació compartida, en el respecte i el reconeixement mutus entre professorat i alumnat, i en l'experimentació amb fórmules de mediació. D'altra banda, ens trobem amb l'apel·lació a la societat i a l'entorn en demanda de més suport, més mitjans i d'una implicació més activa d'altres agents educatius, com ara la família, i d'una concepció de l'educació que transcendeix tant els temps com els formats estrictament escolars.

“Finalment, a més, el tema que el marc d’atenció a la diversitat no és només a l’aula ni és només el centre. Jo crec que els dèficits educatius que es donen en determinats sectors de població no es poden resoldre des de dins dels centres, necessiten una actuació global. Primer ha d’haver-hi tutor d’aula, però el centre en cert sentit ha de ser tutor. I això no és suficient, no es pot delegar només a les escoles perquè no poden.” (Professora Directora de Secundària pública).

4. 3 ENTRE LA RESISTÈNCIA I L’ADAPTACIÓ.

Que el professorat és la peça clau de tota política educativa, especialment en els aspectes qualitatius ja és un lloc comú. Per això, resulta, si més no, inquietant veure com les polítiques educatives topen successivament amb la resistència més o menys activa dels professionals. Sovint s’ha atribuït aquesta resistència a una combinació negativa de les peculiars tradicions formatives i acadèmiques del professorat i de la seva manca d’implicació en els processos de canvi.

“...els problemes per a l’atenció a la diversitat no només són d’un professorat que no vol fer, sinó que l’actitud dels professionals té un rerefons i que no és del tot homogènia. Crec que una postura assenyada des de l’administració fóra que no es llancés tota l’experiència del professorat per la borda o acabar, com va passar a Anglaterra amb tota una generació de professors.” (Professora directora de Secundària Pública).

Sovint, des del propi professorat, s’ha protestat contra la desautorització moral i intel·lectual implícita o explícita que han comportat els processos de reforma. Avui, a més, hi ha una forta coincidència a demanar que la política educativa s’aparti dels cicles políticoelectorals i es fonamenti en consensos on les veus del professorat tinguin més pes.

Aquesta coincidència no comporta, tanmateix, una actitud homogènia de resistència als canvis. Ben al contrari, el fet que, a desgrat dels canvis polítics, l’extensió del tronc únic de l’escolarització obligatòria hagi persistit està donant lloc a adaptacions diverses entre el professorat. La percepció que certs canvis són irreversibles convida a reconsiderar la pròpia tasca i el paper de l’escola i posa en qüestió algunes de les tradicions més arrelades en la cultura escolar.

4. 4 IMPLICACIÓ, PROFESSIONALITAT I DEONTOLOGIA.

Es pot dir, fins i tot, que els debats entre el professorat, han tendit a palesar que la seva autopercepció té un important component deontològic. Si es reflexiona sobre els continguts i les formes de la tasca educativa escolar això no hauria d’estranyar: difícilment es pot desenvolupar una tasca educativa –fins i tot si es redueix al seu paper merament instructiu- sense una implicació intel·lectual, emocional i moral per part del professional.

“Llavors la meua posició professional és voluntarista o professional? La feina és una qüestió professional ...I els funcionaris som professionals o simplement fem el que toca (...)Perquè el professorat ha de tenir una implicació, però si no hi ha res que t'apreti? (...) Llavors la implicació de què depèn? De la voluntat d'implicar-se? I si no es vol implicar i fa les seves horetes? Potser no ha de ser a la força però sí s'ha de motivar. Perquè la motivació és el primer punt, tant per als nens com per als adults. Un altre tema és que els professors estem molt qüestionats per la societat. Llavors pots intentar fer-ho el millor possible o fer el “paripé”. Què entenem per implicació del professorat?” (Directora de Secundària pública)

Així doncs, les implicacions i incerteses que desvetllen els canvis, i el caràcter negatiu i frustrant d'algunes experiències viscudes, constitueixen frens poderosos per a una actitud professional més activa. D'altra banda, entre el professorat i l'administració hi sol haver una tendència a la mistificació dels aspectes deontològics de la professió docent.

Pel que fa al professorat –especialment el dels centres públics-, trobem la tendència a un comportament corporatiu i a la consideració victimista del propi estatus professional o funcional. Atès el grau d'implicació moral que comporta la docència, res no sembla compensar els esforços realitzats. La instal·lació en el victimisme fa molt difícil articular dinàmiques positives generalitzades entre el professorat perquè s'ignoren tant dels esforços qualitativament més destacats -que caldria reforçar i estimular- com les actituds professionalment més negatives -que caldria combatre-. Aquesta mentalitat, lògicament, mira amb recel tota diferenciació quant al reconeixement professional o salarial al marge de l'antiguitat.

Per part de les administracions, la invocació retòrica del component deontològic de l'educació ha servit per regatejar formes de reconeixement concret de les actituds professionals tot corrent el risc de deixar ofegar projectes interessants o útils.

“El problema és que tot el treball del dia a dia, més creatiu, ha estat silenciós, atomitzat, quasi invisible. Hi ha hagut més professionalitat, generositat i “cordura” d'una part important del professorat de la que es reconeix públicament” (Professora Directora de Secundària pública).

La implicació deontològica del professorat en l'educació escolar és imprescindible, però no per això deixa de tenir graus ni ha de resultar forçosament gratuïta, tant en termes de reconeixement professional com en termes econòmics. Cal tenir present, és clar que el “professorat” no conforma un cos homogeni quant a condicions laborals.

El “cos del professorat”, jo aquí tinc un grup de professors substituïts que van canviant, un grup d'interins que també varia, els de plaça fixa que potser sí que s'impliquen, però jo tinc molts tipus de professors i cada un s'ho pren de forma diferent i el que és més complicat és que quan algú no s'ho pren de la manera que s'ho ha de

prendre jo m'haig d'aguantar. Perquè jo no tinc l'autoritat de fer res, l'administració no em dona la autoritat per dir-li que el professorat també és ella. Parlem de professorat però de quina persona estem parlant?. El professorat és qui amplia, redueix, allarga, estira etc, però quin és el professorat dels centres? (Directora de Secundària pública.)

Sovint l'administració ha afalagat el professorat -a desgrat del rebuig que aquest mostra envers les polítiques educatives- però regateja les mesures destinades a reconèixer en concret els seus mèrits. Aquesta actitud gasiva i hipòcrita acaba minvant l'autoritat de qualsevol administració, perquè permet endevinar tant la manca de confiança en el professorat, com la poca disposició a prendre la iniciativa per millorar la situació.

4.5 AUTONOMIA I PROFESSIONALITAT.

Com veurem més endavant, hi ha una àmplia coincidència en la importància de l'autonomia dels centres com a motor de la renovació qualitativa de l'educació escolar. Tanmateix, aquesta autonomia és impensable sense l'autonomia dels seus professionals. Autonomia per definir i participar en projectes i autonomia per assumir la valoració i les conseqüències del seu treball.

És molt important la implicació de professorat! Segur, però si al professorat li pagues el doble del que li pagues, li facilites formació a mida, el poses en contacte amb projectes d'investigació acció, que són molt cars....Formar el professorat no és "li farem cursos", no, no fem això, potser hi ha altres maneres. Hi ha gent que podria treballar en equips, però això és car. (Director de Secundària pública)

Aquesta autonomia, que té una dimensió deontològica innegable, va a repèl d'una part de les inèrcies professionals del propi professorat. L'accés als cossos docents, l'estatut funcional i la "llibertat de càtedra" han estat interpretats sovint per una part del propi professorat com a una mena de butlla per no ser concernits per canvis molestos tant en les realitats socials i educatives com en els aspectes científics i tecnològics. La pretensió de superar aquestes inèrcies a partir de receptaris pedagògics o de "tecnologies educatives" s'ha vist com una forma de desautorització dels sabers del professorat. Aquest procés ha comportat un profund escepticisme envers la pedagogia entre molts i moltes professionals. Tampoc no ha resultat gaire encertada l'assimilació genèrica d'aquest escepticisme a una mera reacció poc democràtica del professorat per part d'alguns teòrics o experts. El que se n'ha seguit ha estat una desautorització implícita que una part del professorat - especialment el de la Secundària- ha viscut amb un gran desassossec. Aquest malestar, a diferència d'altres èpoques en què es dirigia envers l'administració, té avui un caràcter difús, multicausal i obre una interrogació sobre el "sentit" de la professió i de la docència.

Un dels problemes que hi ha és que una part important del professorat no té una representació de conjunt i va fent el que creu. I si les coses resulten bé i no resulten massa conflictives doncs va bé.

És per això que té interès enfocar la perspectiva de l'autonomia professional, entrant en els aspectes deontològics (Professor de Secundària concertada).

En tot cas, el dia a dia s'ha seguit imposant. El sistema no s'ha col·lapsat i en molts centres públics s'ha realitzat un esforç meritori, en alguns casos per evitar el tancament i en d'altres per millorar. És possible, doncs, que més enllà dels receptaris pedagògics o dels discursos matusserament ideològics, allò que acabarà forçant l'evolució del professorat serà simplement haver d'enfrontar-se amb el canvi radical que experimenten tant la societat com l'educació.

El professorat és un dels elements més importants perquè és qui ho ha de fer, estar convençut, recolzat i format, però se'l va carregant de feina inútil. Hi ha una sensació d'engany. "Et donen pastanagues, i quan estàs a punt desapareix la pastanaga". Això comporta manca motivació (Professor exdirector de Secundària pública).

És en aquest procés que es pot esperar una lenta transformació de les actituds docents. L'àmbit d'aquesta transformació, d'aquest contacte amb la realitat és el que conformen els propis centres. La lògica de l'actual model d'assignació i de gestió del professorat dels centres públics només contempla en una part molt petita les necessitats i les realitats dels centres. Tret de la direcció, els escassos estímuls professionals defugen el fet que l'experiència professional té no solament una dimensió individual, sinó que es configura també en equips, en projectes i en entorns concrets.

"Per abordar el futur immediat és imprescindible reconèixer, fer visible tota aquesta feina feta. Fer visible "el que sí hem fet" (...) I posar sobre de la taula els recursos i els incentius necessaris. Només d'aquesta manera es pot aconseguir la complicitat del professorat en la tasca d'escolaritzar satisfactòriament a l'alumnat de secundària obligatòria." (Professor exdirector de Secundària pública).

D'altra banda, és difícil ignorar les disfuncions que crea en els centres públics l'assignació de personal a partir de mecanismes on prevalen gairebé sempre els interessos individuals dels funcionaris. Només en uns aspectes limitats, com ara l'atenció a la diversitat -utilitzada per estabilitzar plantilles en no pocs casos- es contemplen les necessitats del centre, els projectes i les experiències en marxa. L'elisió d'aquesta dimensió limita els salts qualitatius, dissuadeix els esforços i esmussa l'ambició dels projectes. No cal dir, doncs, que tots aquests aspectes no poden plantejar-se sense abordar de forma realista, pel que fa als centres públics, un cert grau de mobilitat funcional i una adaptació de l'estatut de la funció pública als nous temps.

5. DESIGUALTATS ENTRE ELS CENTRES EDUCATIUS

5.1 DESIGUALTAT I TRIA

Els reptes que afronta l'educació escolar tenen diferents perfils. Alguns d'aquests perfils responen a demandes i actuacions dels diferents agents: famílies, administracions i professionals. Sovint les polítiques educatives es centren en aquestes demandes. Avui, encara, per exemple moltes de les demandes de les famílies i de les actuacions de les administracions van dirigides a la creació de places i centres escolars a l'abast de les famílies. O d'altres actuacions, força publicitades, s'orienten a la dotació dels centres en relació amb les TIC.

En un altre pla, i en resposta a les demandes de certs sectors professionals i també de les famílies, s'han establert mesures encaminades a reintroduir criteris de selecció acadèmica de l'alumnat en el període obligatori. Igualment, pel que fa al funcionament dels centres i a l'estímul del professorat, s'intenta modificar el model de selecció de la direcció dels centres.

Totes aquestes mesures tenen com a àmbit d'aplicació el centre escolar. I, tanmateix, el centre escolar segueix essent una realitat poc visible, perquè ben poques d'aquestes mesures el consideren en tant que institució.

El centre escolar és vist com a edificació, destinatari d'inversions o sucursal del sistema per part d'una administració força centralitzada dins del territori català. O com a mera destinació professional per part del professorat-funcionari. Des del punt de vista de les famílies, a vegades preval la visió del centre escolar com a dispensador de serveis. Fins i tot la visió del centre escolar com a "comunitat escolar" deixa a l'ombra moltes de les dinàmiques i conflictes que governen els centres.

L'increment dels nivells de vida i de la despesa familiar destinada a l'educació, la introducció d'una certa capacitat legal de tria del centre, juntament amb la sobreoferta de places escolars en algunes poblacions ha fet aflorar el pseudomercat de l'educació. A través del cristall deformat de la matrícula s'han pogut visualitzar les dinàmiques dels diferents centres. Certament, la matrícula no és l'únic indicador de la vida dels centres escolars. Però és un indicador força sensible. En els darrers temps hem vist com es diversificava la situació dels centres escolars públics. Alguns s'han "especialitzat" socialment, han perdut matrícula o fins i tot han estat tancats. En general, els centres públics han hagut de fer front a l'increment de les desigualtats educatives, algunes de les quals són conseqüència de l'arribada als centres d'alumnat estranger pobre. Un procés semblant ha afectat també els centres privats concertats, però el resultat ha estat una "especialització" inversa en concentrar-s'hi bona part de l'alumnat de les classes mitjanes autòctones.

"L'especialització, em resisteixo (a acceptar-la) encara que difícil de resoldre. Joestic al Guinardó, i si faig una foto fixa, he de dir que, per

començar, als que més costa (d'escolaritzar) no són els nouvinguts, són els dels país que en una proporció important rebutja la privada. Llavors, hi ha d'haver alguna manera. Si jo estic en un institut envoltada d'escoles públiques que m'aporten nanos a l'institut amb una pràctica d'acollida ha d'haver-hi alguna manera de parar que el que no volen les privades vinguin a les públiques. Hi ha d'haver alguna manera. Crec que donar-se per vençut en aquest tema és un desastre, i a més en la tipologia de centres de Barcelona, hi ha solucions petites i mitjanes que aturarien una "sagnia" important. (Professora Directora Secundària pública).

El que em preocupa és qui no pot triar. Qui està limitat per la quota que li demana un centre. (Professora Primària Pública).

No pot ser que la classe mitjana acabi triant l'escola concertada, perquè ha costat molt tenir una pública. No pot ser que (es rebutgin) els centres que tenen uns perfils. (Professora de Preescolar pública).

L'especialització té una dimensió que escapa al sistema educatiu i a la sociologia educativa i que parla de qüestions urbanístiques. És molt difícil plantejar l'homogeneïtat perquè la població no es distribueix així. I a més que la qüestió urbanística no respon només a qüestions de mercat sinó també a buscar altres "iguals" sobre el territori (xarxa social). Per tant, l'immigrant, que també té dret a triar, s'especialitza en funció del territori però també de l'escola. Si no ho tens en compte, arribes a una situació on per "protegir" una part de població treus drets de tria als altres. (Professor de secundària pública).

5. 2 CENTRES GHETO?

En un extrem de l'especialització social es troben els anomenats "centres-gheto". Hi ha moltes raons per qüestionar aquesta qualificació, o per estendre-la també als centres escolars especialitzats en l'escolarització de la classe mitjana autòctona. En tot cas, i referint-nos als centres escolars situats en els barris més desfavorits, cal considerar amb preocupació el decantament de la població escolar que porta cada centre a escolaritzar una tipologia diferent d'alumnat dins d'un mateix territori. Aquest decantament sovint és el resultat d'un procés en el qual tenen un pes decisiu les demandes i les expectatives diverses de les famílies en relació amb l'escolarització dels seus fills o filles. Quan les demandes es redueixen a la proximitat i les expectatives educatives no tenen continuïtat amb la cultura escolar -circumstàncies més freqüents en grups socials exclosos o entre l'alumnat de famílies procedents de països pobres- la tasca educativa dels centres esdevé molt difícil.

Tot i admetent que aquests casos són molt menors del que s'afirma, és indubtable que es tracta de processos de selecció inversa -o si es vol, passiva- que es produeixen en major o menor mesura en tota la xarxa escolar, afecten especialment els centres públics i posen en risc la seva capacitat integradora i cohesionadora. Tanmateix, cal anar amb cura a l'hora d'assenyalar situacions com aquestes, atès que en força casos els canvis en el perfil de l'alumnat obeeixen a canvis en el perfil de la població de l'entorn i a la voluntat d'agrupació d'iguals que també es pot

trobar, amb un altre nivell de recursos, entre les classes mitjanes autòctones. En casos així, la qualificació de “gheto escolar” és un nou estigma que s’afegeix a d’altres que recauen sobre aquesta població.

Com ja es descrivia en l’informe anterior, l’especialització social dels centres concertats s’ha vist reforçada per l’increment de les quotes familiars necessàries per mantenir aquests centres. Així, el filtre econòmic s’afegeix a d’altres filtres de caràcter social i cultural, a l’hora de regular l’accés a aquests centres. A fi de garantir la gratuïtat de l’etapa obligatòria, s’ha proposat d’incrementar el muntant dels concerts a canvi que aquests centres assumeixin les seves responsabilitats educatives. Això no obstant, aquesta mesura compensarà aquells centres concertats que tenen voluntat de servei públic, però no resoldrà la problemàtica que comporta la diferenciació social dels centres, perquè aquesta especialització forma part de la seva oferta implícita, o del valor que se li atribueix. Mentre no es facin aflorar i es regulin les aportacions en forma de quotes de material, pagament d’hores extracurriculars, de serveis o d’aportacions a fundacions, serà molt difícil apreciar rigorosament l’aportació que els centres concertats poden fer a la cohesió social.

Un dels camps on les desigualtats es reflecteixen més és en les activitats educatives que es duen a terme fora de l’horari escolar, activitats de caràcter no formal o informal on el poder adquisitiu de les famílies resulta decisiu. En aquest aspecte, les possibilitats de la majoria dels centres privats són àmpliament superiors. Pel que fa als centres públics, les activitats s’hi desenvolupen a través de les AMPES o d’altres entitats. En aquests casos, el poder adquisitiu de les famílies es reflecteix en les diferències quant a la riquesa i a la varietat d’aquestes activitats en un o altre centre. L’oferta de serveis extraescolars no gratuïts qualifica el centre davant certes demandes de les famílies. D’altra banda, hi ha activitats formatives paraescolars[†] com ara la iniciació en les TIC o l’aprenentatge de llengües que mobilitzen igualment un quantitat ingent de recursos de les famílies. La demanda d’aquestes activitats procedeix de famílies que tenen determinades expectatives en relació amb l’educació dels seus fills o filles i que creuen que aquestes activitats repercuten positivament en la seva educació escolar. En canvi, les famílies que tenen un altre tipus d’expectatives pel que fa a l’educació dels seus fills o filles no solament orienten la tria de centre escolar en funció d’altres criteris com ara la proximitat, sinó que tampoc no s’interessen per les activitats paraescolars o per altres activitats de caràcter no formal o informal vinculades al centre escolar. En aquest terreny es conformen també les desigualtats educatives que es reflecteixen en l’àmbit escolar.

* Emplem el terme “paraescolar” per designar aquelles activitats realitzades fora de l’horari escolar però que tenen un format escolar i intenten reforçar o completar aspectes inclosos en el currículum escolar.

5. 3 PLANS EDUCATIUS TERRITORIALITZATS.

En l'actualitat es projecten actuacions integrals sobre alguns barris que comporten tant la millora urbanística com un treball comunitari. És en aquestes dinàmiques de canvi que cal que s'insereixin les institucions escolars, en tant que institucions significatives del territori. Focalitzar els esforços educatius de manera aïllada en les escoles és un recurs tan freqüent com sovint improductiu. En alguns barris i poblacions els centres escolars s'han d'integrat en plans territorialitzats, hi han aportat els seus propis projectes en col·laboració amb d'altres institucions i serveis presents en el territori. Aquests plans contemplem tant els centres escolars com iniciatives per millorar l'esforç educatiu de les famílies i, en general, els recursos educatius no escolars disponibles en l'entorn.

Altrament, cal tenir en compte que l'increment de l'exigència acadèmica i les limitacions dels propis centres escolars estan fent créixer les diferències en l'interior dels mateixos centres, ja des de la Primària. Per exemple, l'augment de les tasques escolars -dels "deures"- deixa escolarment enrere els nens i nenes que no poden gaudir de suport familiar tant pel que fa a l'entorn i mitjans d'estudi, com pel que fa a l'ajut i l'exigència. Enfront del determinisme que fa dels nois i noies una mera extensió de les seves famílies, els plans educatius territorials poden posar fora d'horari escolar al servei d'escoles i famílies tant instal·lacions dels propis centres -biblioteques, aules informatitzades, etc.- com professionals capacitats per al suport i la mediació escolars.

...l'autonomia del centres, fins i tot un acostament a la societat civil, una integració al territori forma part d'una política qualificada
(Professor de Secundària concertada).

Si això és cert per a les actuacions que pretenen regenerar determinats barris, aquest plantejament pot comportar suggeriments útils per a la millora del conjunt del sistema. Les tensions que travessen el sistema exigeixen actuacions equilibradores. Hi ha un acord general que aquestes actuacions requereixen increments tant de la despesa educativa corrent com inversions educatives extraordinàries. Això no obstant, hi ha també una consciència força estesa que la despesa educativa necessita criteris, destinataris i una avaluació exigent. És en aquest sentit que cal considerar la importància dels centres com a institucions. En alguns centres -per la seva pròpia dinàmica interna negativa, per la seva manca de projectes- l'increment de les inversions directes no resoldrà els problemes estructurals. Dit en altres termes, tota despesa específica en un centre escolar ha d'ésser precedida pels corresponents projectes per part del centre, amb compromisos concrets, sotmesos a avaluació.

6. ENTRE LA COHESIÓ I L'AUTONOMIA

6.1 INSTRUMENTS D'INTERVENCIÓ PER A L'ADMINISTRACIÓ

Una forma d'anar més enllà de la dicotomia ideologista que pretén salvar l'ensenyament compresiu tot oposant la democràcia a l'elitisme, és intentar concretar models d'institucions escolars capaços de complir la doble funció de xarxa social integradora i de vehicle per a la igualtat d'oportunitats quant a l'accés del coneixement acadèmic. Cal acceptar, en aquest sentit, que l'ensenyament públic està orientat bàsicament a aquells sectors de la població que no podrien en cap cas sufragar l'educació pròpia ni proporcionar-se-la per la via familiar. En aquestes condicions es trobarien no solament els sectors exclosos sinó una part important de les noves classes mitjanes. Aquest supòsit és implícit en la normativa de matriculació, on tenen més dret a escollir les rendes baixes o excloses de contribució.

Com hem vist abans, existeix un mercat incipient en el qual l'educació és un servei cada cop més valorat, pel pes decisiu que l'accés al coneixement socialment reconegut té en la jerarquització social i sobretot en la dinàmica d'exclusió-inclusió. El paper de l'ensenyament públic és garantir la igualtat d'oportunitats i, en conseqüència, corregir, o almenys no augmentar, -dins de les possibilitats- el desavantatge amb què surten els sectors exclosos. Els models poden situar-se al marge de cap mística sobre el paper de l'ensenyament en els canvis socials, tot reconeixent que l'ensenyament canvia fins on la societat canvia, però, alhora, que l'ensenyament, segons com es planteja, és un factor poderosíssim d'exclusió i de desigualtat social. Dins d'aquests límits, fora igualment legítim interpretar que l'ensenyament pot ser un factor de cohesió i d'igualació social. En aquest sentit, el paper de l'administració pública és intervenir el mercat educatiu per garantir-hi la igualtat d'oportunitats utilitzant els cabals públics amb discreció i intel·ligència, en favor dels sectors educativament més desafavorits.

El "mercat de l'educació escolar" basat en la capacitat de despesa i el dret de tria de les famílies difícilment desapareixerà. Per combatre les desigualtats educatives, sembla molt difícil restringir formalment la capacitat de triar escola d'una part de la població -per exemple l'alumnat nouvingut- quan la resta, per capacitat econòmica i implicació educativa l'exercirà amb majors o menors obstacles. L'administració té instruments d'intervenció eficaços que, sense qüestionar el dret a triar el centre, situïn l'elecció en uns termes que evitin l'especialització dels centres i fomentin, fins on ho permeti l'entorn, la diversitat de l'alumnat. Aquestes mesures tenen relació, en primer lloc, amb la capacitat de crear centres i amb l'oferta de places escolars. Aquesta s'ha d'adequar a la realitat del territori. En uns anys de pèrdua de població escolar, a Barcelona la sobre oferta de places escolars tant als centres públics com als concertats a la ciutat de Barcelona i d'altres del nucli metropolità ha permès una capacitat de tria il·limitada en el pas de Primària a Secundària i ha facilitat l'especialització social dels centres. Mentrestant, en molts nuclis urbans de la segona i tercera corona metropolitana no hi havia una oferta escolar digna i suficient. L'aplicació de criteris demogràfics i urbanístics públics a la gestió de la inversió educativa a través del Mapa Escolar ajudaria poderosament a la cohesió de l'oferta educativa. D'altres

mesures, com ara l'assessorament i l'acompanyament en la iniciació escolar, la gestió de la matrícula, a través de les Comissions de Matriculació, els plans d'acollida, adquiririen una dimensió molt més eficaç en aquest context.

“S’han de pensar mesures pel que ja és la doble xarxa. Si la inspecció fes d’inspecció en aquest terreny, no hi hauria un “trasiego” d’alumnat rebutjat de la privada a la pública. I aquest és un problema gran, perquè descompensa una manera de treballar imbricada en l’entorn. Segur que poden haver-hi mecanismes. Crec que hem de ser capaços de poder pensar en mecanismes concrets i possibles que frenin tendències i després en qüestions polítiques més generals puguin variar. Hi ha coses que es poden pensar i plantejar, que hi ha tendències que es poden frenar, com crear mantenir o no mantenir centres privats. Els centres de reconegut prestigi privat doncs molt bé, però molts dels altres que viuen gràcies a la por que tenen els pares de la pública, no.” (Professora Directora de Secundària pública).

La intervenció del “mercat de l’educació” en tot cas té nombrosos desafiaments. Un d’ells és el propi procés d’afinació dels instruments de planificació (estadístics, sociològics o demogràfics) amb caràcter públic. Hi ajudaria molt l’existència d’un observatori independent, amb autoritat i capacitat per oferir dades incontrovertibles i assessorar la planificació escolar.

Igualment hi ha el problema de trobar un equilibri entre una gestió equitativa del conjunt i l’autonomia dels centres. Aquesta no pot imposar-se a les necessitats del conjunt: en alguns casos el tancament d’un centre o el seu trasllat, poden ser mesures positives per fomentar la diversitat de la l’alumnat i la cohesió del sistema. Són aquests aspectes els que fan encara més important que aquests siguin processos transparents, oberts a la participació dels diferents agents (des de les administracions municipals fins als propis centres educatius).

7. NOVES FORMES D’ADMINISTRACIÓ EDUCATIVA I NOUS MODELS DE CENTRE EDUCATIU

7.1 DINAMITZACIÓ DELS CENTRES ESCOLARS.

Les institucions escolars tenen una dimensió interna, sovint oculta darrere els documents oficials que pretenen descriure-la i ordenar-la - Projecte educatiu, Projecte de centre, RRI-. Com tota institució, el centre escolar té un perfil basat en un conjunt de valors i tradicions que en governen la vida interna, les relacions entre l’alumnat i el professorat, les relacions entre el professorat, les relacions entre l’alumnat, les relacions amb les famílies. Aquests valors i aquestes tradicions es poden degradar o es poden dinamitzar al voltant de projectes i activitats que renovin el “sentit” col·lectiu del treball que s’hi realitza, tant per part de l’alumnat com per part del professorat. Cal pensar, doncs, en mesures que ens encaminin cap a un tipus d’institució escolar amb un major nivell d’autonomia per a generar projectes i dinàmiques positives pròpies,

singulars, amb capacitat de mobilitzar els recursos educatius que es troben en el seu entorn i de generar-ne de nous.

7.2 MODIFICACIONS EN L'ADMINISTRACIÓ EDUCATIVA

Si es vol traslladar l'accent al centre escolar, caldrà, al mateix temps, que s'articulin mesures orientades a garantir la coherència del conjunt del sistema i l'avaluació i el control del treball realitzat en cada centre escolar. L'actual model d'administració educativa, molt centralitzada, permet posar en marxa projectes globals, projectes "nacionals", però ajuda molt poc i fins i tot és un obstacle a l'hora d'estimular l'autonomia dels centres.

"han de poder fer polítiques compensatòries en els territoris que han de poder moure recursos als centres (...) ens plantejem com tenir una associació que participi en un centre determinat...això requereix d'estudis ajudats, monitoratges o si ha d'haver activitats extraescolars i no hi ha recursos, hi ha d'haver un poder que ho asseguri, això no pot dependre exclusivament dels centres".
(Professor Director de secundària pública).

Una administració educativa més propera, capaç de proporcionar instruments d'avaluació, de planificació i de projecció als centres escolars és una mesura imprescindible. Un centre escolar no pot dependre exclusivament dels automatismes d'una administració rígida i centralitzada, sobretot si vol posar en joc projectes que el singularitzin.

No pot ser que la planificació educativa es faci des de Via Augusta. I l'únic que es pot planificar és el territori escolar que es fa sota consens cada ics anys. (Director de secundària pública).

En l'educació escolar, l'autoritat és fruit en bona mesura de l'equilibri entre l'administració política, els professionals i les famílies. Les decisions educatives que repercuteixen sobre els nois i noies són fruit d'un equilibri dinàmic entre aquests tres pols. Una estructura administrativa més descentralitzada ha de permetre l'aproximació de l'autoritat educativa tant als centres com al territori.

7.3 LA IMATGE DELS CENTRES PÚBLICS I ELS NOUS VALORS EMERGENTS.

Una preocupació repetida gira a l'entorn de la imatge dels centres públics, especialment aquells que, per la seva manca de dinamisme, impacten negativament el conjunt de l'ensenyament públic. Atès que el prejudici associa la tasca de l'ensenyament a la creació d'elits, a l'anomenada excel·lència, una part del professorat considera incompatible una educació escolar dirigida, al mateix temps, a la inclusió i a l'excel·lència. Tanmateix, cal preguntar-se fins a quin punt hi ha una sola definició d'excel·lència i si no són possibles centres d'ensenyament amb vocació pública, amb capacitat d'inclusió i amb voluntat d'assumir valors emergents, capacitats i coneixements necessaris per a la democràcia, la convivència i la innovació. Enfront de les propostes elitistes i aspiracions exclusives, que posen

l'accent en la competitivitat i l'explotació amoral i sense fronteres de persones i recursos, hi pot haver un lloc per a noves generacions educades en la democràtica i el pluralisme, en el coneixement al servei de la renovació tècnica i social, en el servei a la comunitat, en la cooperació i en la solidaritat. Tal vegada és possible relacionar els centres públics -i els centres privats amb vocació de servei públic- a un nou concepte d'èxit escolar que, sense allunyar-se del rigor i l'exigència, eviti alguns dels inconvenients de l'actual "retorn" a l'academicisme.

Els esforços destinats a "adaptar" el sistema escolar a la realitat de l'alumnat (que acaben justificant l'existència de diferents tipologies de centres públics i privats en funció del seu alumnat) s'haurien de reorientar. Aquesta reorientació podria d'abocar a xarxes d'institucions escolars, amb la missió, entre d'altres, de revertir la imatge negativa de l'educació escolar -especialment la pública-, a partir projectes específics de caràcter territorial. Aquestes xarxes haurien de donar entrada com a referent, i com a coautoriat efectiva, tant les administracions més properes -com ara els municipis- com d'altres entitats del territori i també les universitats.

8. NOUS NUCLIS DE PREOCUPACIÓ EN LA VIDA DELS CENTRES ESCOLARS

8.1 DES DE ZERO.

Avui en dia els centres escolars -especialment a la Secundària- experimenten una lenta reformulació dels temes que han constituït el nucli principal de les seves preocupacions. L'increment de la diversitat, especialment la que es relaciona amb les desigualtats educatives entre el seu alumnat, ha obligat a canvis en les formes de treball. No solament s'han establert normativament equips de treball -tant pel que fa a la direcció, com pel que fa als aspectes pedagògics- sinó que el treball en equip s'ha anat imposant com a eina per afrontar la diversitat. Això no vol dir que el funcionament dels centres no sigui en molts aspectes rutinari i mancat de projecció.

Hem hagut de tornar a començar de zero, això ha estat molt dur. Hem après a treballar en equip, he après coses dels mestres, hem perdut pors...Nosaltres no teníem tradició d'avaluació externa, ni avaluació interna. Però con que teníem matrícula doncs res ..ara ja no , al no tenir matrícula hem hagut de fer reflexions per veure perquè perdiem alumnes...i aquesta cultura és bona. (Directora de Secundària pública)

Cada promoció és un món i això requereix un claustre i un sistema directiu i coordinació que permeti avançar com gestionar els recursos. Recolzar la innovació des de dintre. I amés a secundària les estratègies de participació de l'alumnat en un sentit molt ampli. (Director de Secundària pública).

Pel que fa a l'atenció a la diversitat, s'ha pogut constatar que les fórmules que propugnaven un treball centrat a l'aula, en la gestió del currículum variable i en els grups heterogenis excloïen sovint les problemàtiques més extremes. De la mateixa manera en molts centres de Secundària l'agrupació homogènia per nivells a costa del currículum variable, fins i tot quan és flexible, pot generar marginació per manca de referents positius en els grups amb més dificultats. Després de múltiples temptes, sovint sota la pressió del mateix professorat que veu inconvenients tant en les agrupacions homogènies com en les heterogènies, els equips directius i els equips docents dels centres han acabat posant en marxa solucions concretes relacionades amb els recursos disponibles que han requerit acords amb les famílies i treball cooperatiu entre el professorat.

8. 2 EL VALOR DE LA TUTORIA.

Semblantment ha passat amb l'acció tutorial. Més enllà de les mesures normatives –i de l'escassetat de recursos- els centres escolars han hagut d'establir programes tutorials encaminats a gestionar positivament tant la relació amb l'alumnat com amb les seves famílies. Aquesta activitat, a més, tendeix a adquirir un caràcter més intens, i a implicar un gran nombre de professors, sigui a través de tutories individualitzades, sigui a través de les direccions i els equips docents. No és estrany que cada cop hi hagi més coincidència a demanar una major rellevància i més recursos per a les tutories. El programa tutorial i l'estil de relació amb l'alumnat i les famílies singularitzen els centres de tal manera que es pot arribar a afirmar que, per a bé o per a mal, *el tutor és el centre*. El marc d'atenció a la diversitat no és només a l'aula, és tot el centre i va més enllà de la tutorització dels processos d'ensenyament-aprenentatge.

La primera reacció davant del fracàs escolar era que venien molt mal preparats de les escoles de primària i que les famílies no es preocupaven. El que passa és que el mínim sentit comú ens va fer pensar que tant si era així o no, alguna cosa havíem de fer amb aquesta situació. Això va propiciar la reflexió sobre la pròpia pràctica docent sobretot amb el tema de la tutoria. Elemental fins ara, però abans la tutoria era nominal. No existia espai per rebre l'alumnat o cap hora de tutoria. Era una cosa que servia per saber qui portava la llista d'alumnes a la ma. Però el significat actual, no el tenia. Només posar en marxa les tutories (una hora a la setmana i un espai) va ser una revolució sobretot perquè a la que vam començar ens vam adonar del que necessitaven els nans de 14 anys. Necessitava moltes coses que no li estàvem donant. (Professora Directora de Secundària pública).

Els nois i noies atorguen als centres escolars un valor com a àmbit d'una convivència no exempta de conflictes i de formes de submissió, però força lliure i regulada -si més no enfront de realitats més dures com algunes famílies o el carrer-. El manteniment de la convivència i la protecció atorgada als grups més desprotegits resulten doncs tan importants com al seguiment i l'orientació individuals. Potenciar aquests aspectes configuraria el centre escolar com una institució amb una autoritat social efectiva.

8. 3 TUTORIA, XARXES ESCOLARS I DRET A L'EDUCACIÓ.

Tanmateix, una qüestió és l'autoritat de la tutoria escolar, el seu treball d'orientació, assessorament i suport, i una altra cosa és la tutela efectiva del dret a l'educació dels nois i noies. Els dèficits educatius que es donen en determinats sectors de població no es poden resoldre només des dels centres escolars, necessiten una actuació global. Hi ha d'haver un tutor d'aula i el centre, en cert sentit, ha de ser tutor. Tanmateix, l'acció tutorial requereix una interlocució efectiva tant per part de l'alumnat com de les seves famílies. En la mesura que aquesta interlocució no es pugui dur a terme, per manca de continuïtat entre la cultura escolar i la de les famílies- per exemple-, s'han de posar en joc actuacions concertades de l'entorn -administracions, institucions, entitats i serveis- per garantir una tutela efectiva del dret a l'educació dels nois i noies del territori. La problemàtica de l'absentisme escolar i l'experiència d'alguns programes avui en marxa fan pensar en la necessitat d'iniciar aquesta acció tutelar en d'altres barris i territoris. Però aquesta mateixa experiència ens assenyalava la necessitat de comptar amb professionals especialitzats en la mediació, que treballin específicament en la mediació entre les famílies i l'escola i que donin un suport efectiu a l'escolarització de nois i noies en situació de risc.

De la mateixa manera, la gestió del pas de Primària a Secundària ha menat els centres de Secundària a obrir-se a noves relacions amb els centres de Primària. Aquestes relacions ja tenen uns anys d'existència i comencen a apuntar a la constitució de xarxes amb compromisos mutus i valors compartits, especialment pel que fa als aspectes tutorials. Petits avenços, que fan pensar que podríem trobar-nos en un escenari més propici per abordar un dels problemes centrals de les desigualtats educatives, el de l'elevada taxa de fracàs escolar.

9. L'ÈXIT ESCOLAR, L'AUTONOMIA PERSONAL I LA TUTORIA

9.1 COMPONENTS DE L'ÈXIT ESCOLAR.

Abans de parlar del fracàs escolar, convindria, tanmateix, apuntar alguns aspectes que es poden observar en relació amb el que es pot anomenar "èxit escolar".

La vida escolar és un àmbit de socialització cabdal per als adolescents. La perllongació de l'estada a l'escola, tant en anys, com en jornada, i la reducció d'espais alternatius, fan del centre escolar un lloc de relació privilegiat. Un espai on, a més dels aspectes acadèmics, entren en joc aspectes relacionals com ara el tracte entre iguals -confiança, obligacions mútues, gratuïtat, codis comuns-, el treball amb gent d'altres generacions, l'existència de jerarquies i autoritat més enllà de la família, etc. En la vida escolar es configura una part de l'autopercepció dels nois i noies; l'autoestima com a estudiant fonamenta la confiança pròpia i permet una major autonomia, una major llibertat en la formulació dels propis projectes de vida, de cara al futur.

La nova estructura del sistema educatiu ha endarrerit la separació de l'alumnat fins als 16 anys però ha donat a aquesta separació un component més voluntari. Escollir BUP o FP als 14 anys depenia d'un conjunt de causes extern a l'alumne on tenia un pes decisiu el resultat acadèmic. Actualment en l'orientació, certament majoritària, cap al Batxillerat hi pesen molt més components de voluntarietat del propi alumnat. Aquests components responen a les expectatives, l'autoestima i d'altres factors, com ara la pròpia cultura escolar que hi ha en la família, i que s'ha anat sedimentant al llarg dels cursos escolars.

La "continuitat" entre els entorns familiars i escolars dels alumnes és un factor molt important pel que fa a l'èxit escolar. Determinats joves viuen la cultura escolar com una perllongació de la cultura familiar, on un bon estudiant compleix a través de la "carrera" amb les expectatives acadèmiques que la seva pròpia família ha contribuït a crear. En altres alumnes això és més complex. Les expectatives personals són més diverses i atzaroses, ja que els pares no proporcionen un model atractiu, però al mateix temps les condicions de vida de la generació anterior -feina, habitatge- no semblen accessibles de manera immediata o d'acord amb l'esforç. Sovint, doncs, les diferents autopercepcions sobre les capacitats pròpies per afrontar cada una de les vies formatives es configuren en funció de les expectatives inicials nascudes sobretot en l'entorn familiar i reblades, generalment, en el propi medi escolar.

9. 2 SEGURETAT I CAPACITATS.

Avui en dia hi ha una percepció força generalitzada que la formació serà necessària al llarg de la vida. La seguretat sobre les pròpies capacitats és decisiva a l'hora de prendre decisions: la via acadèmica canònica, que porta a la Universitat, promet majors oportunitats però segueix presentant-se com a més exigent quant a les pròpies capacitats.

A mi me da igual. Yo quiero hacer lo que a mi me convenga y que me vea yo misma preparada para un futuro. (Noia, IES Públic, 4rt d'ESO, Nou Barris)

Pero también tienes que valorar el nivel que hay en una cosa y en otra. Si tu quieres ser electricista y sabes que te ofrecen un módulo y seguir este camino y después puedes acceder a un módulo superior. Pero si haces Bachillerato tecnológico, te vas a estar dos años haciendo Bachillerato y a mi me han comentado lo que es difícil y fácil y te estás ahí dos años ahí... (Noi, IES Públic, 4rt d'ESO, Nou Barris)

Així, sembla com si determinats grups d'alumnat avancessin cap al seu objectiu ben orientats per l'experiència i les relacions familiars. En canvi altres han d'avançar a poc a poc, a les fosques, sense elements per orientar-se, esperant que cada pas portarà a un altre però sempre sota l'amenaça de "caure", d'haver-se d'apartar de la via canònica.

Mañana tu puedes ir a la Universidad y puedes ser lo que quieres ser, y tienes más (Noi, IES Públic, 4rt d'ESO, Nou Barris)

Pero también tienes que valorar el nivel que hay en una cosa y en otra. Si tu quieres ser electricista y sabes que te ofrecen un módulo y seguir este camino y después puedes acceder a un módulo superior. Pero si haces Bachillerato tecnológico, te vas a estar dos años haciendo Bachillerato y a mi me han comentado lo que es difícil y fácil y te estás ahí dos años ahí, si quieres ir a un módulo superior, o si no a la Universidad. (Noi, IES Públic, 4rt d'ESO, Nou Barris)

9. 3 ORIENTACIÓ I TUTORIA.

Des d'un punt de vista estrictament educatiu la capacitat del centre escolar per establir una autèntica relació tutorial amb l'alumnat és un element de qualitat decisiu. Cal una tutoria molt més propera i potser continuada al llarg de diferents cursos. Un tipus de tutoria encaminat a fer comprendre a l'alumne no solament les errades sinó les raons dels encerts, el propi valor i l'esforç realitzat. Una tutoria que tendeixi a contrapesar les desviacions meritocràtiques del sistema acadèmic, tot valorant les vies diverses que avui conformen projectes de vida apreciables i valuosos.

no tinc cap relació amb la meva tutora. No és que sigui una mala tutora ni res, però sempre està, no sé,... a vegades et sents com que no... com que no et fan cas, saps? A veure, que no passa res no? Però a vegades, no sé... (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt d'ESO, Sarrià-Sant Gervasi)

Algunes d'aquestes vies passen per la incorporació al món laboral i després retornen als estudis. La majoria tenen exigències formatives renovades permanentment. Això és molt lluny de la mena d'itinerari canònic que ha seguit la majoria del professorat de la Secundària, però és un dels aspectes en relació amb els quals caldria més reflexió i formació.

Depende para qué? Por ejemplo si a mi me gusta electricidad, en lugar de hacer el Bachillerato tecnológico, puedo hacer un módulo de electricidad y si después quiero continuar puedo hacer un módulo de grado superior, hago un examen y si me sale bien puedo entrar. Yo veo que es mejor hacer el módulo de electricidad y luego si quiero el de grado superior, que no hacer dos años de Bachillerato tecnológico. Yo lo veo una tontería hacer dos años de Bachillerato tecnológico, cuando puedo hacer un módulo de grado medio y después con un examen acceder al grado superior. . (Noi, IES Públic, 4rt d'ESO, Nou Barris)

Contràriament al que s'ha dit fins ara, la percepció que la infantilització i la immaduresa de nois i noies adolescents s'incrementa ha portat a una reducció dels espais autònoms, de participació i de codecisió de l'alumnat. Aquest és un cercle viciós que una bona tutoria pot trencar. La presa de decisions quant al propi futur escolar és només un exemple del tipus de relació tutorial que caldria establir. Més en general, si no es vol seguir infantilitzant encara més aquestes edats, cal incorporar l'alumnat a

la presa de decisions i a l'assumpció de les responsabilitats consegüents en l'àmbit del centre.

10. NIVELL EDUCATIU O FRACÀS ESCOLAR

10.1 "NIVELLS" I FRACÀS.

La problemàtica relativa al fracàs escolar s'ha vist emmascarada pel debat en relació amb els "nivells" acadèmics. Respecte als nivells educatius assolits, s'afirma sovint que el jovent actual és la generació més ben preparada de la història de l'Estat Espanyol. Aquesta frase fa generalment referència als anys d'escolarització i assenyala, amb justícia, el canvi extremadament ràpid que s'ha produït des dels anys 70. Això no obstant, aquesta constatació no ha frenat la inquietud pel suposat deteriorament de la qualitat educativa que alimenta el debat en relació amb els recents índexs de coneixements bàsics.

En altres països amb una tradició més llarga d'utilització de tests d'aptituds bàsiques a nivell nacional i internacional han constatat aquest descens (SAT a nord-amèrica; TIMSS/IEA (1995); OCDE (2000) però a l'Estat espanyol encara avui hi ha una manca d'ús d'aquests instruments d'avaluació, essent l'única dada vàlida el nombre d'estudiants que passen de curs o assoleixen els certificats. De forma ocasional s'han elaborat petits estudis amb mostres relatives d'estudiant per poder avaluar el nivell de coneixement (CIDE, 1990; INCE, 1998 i 2000). Aquests estudis comparatius a nivell internacional mostren una clara tendència a resultats pitjors en matemàtiques i ciències en alumnes de 14 anys.

En aquesta línia també s'ha parlat d'una disminució del rendiment en relació a antigues reformes educatives (ESO vs. BUP) (INCE 1998). Però, com alguns autors diuen, aquestes dades el que vénen a demostrar és el pes de la preselecció de l'alumnat en períodes postobligatoris que actualment han passat a ser obligatoris.

El debat, tant si ens referim als nivells acadèmics com a les "competències bàsiques", s'ha aprofitat sovint per atribuir un suposat descens dels "nivells" a la diversitat present en les aules. En el fons sembla bategar-hi el prejudici que l'educació escolar és un bé escàs que en repartir-se perd valor. Lògicament, des d'actituds més igualitaristes s'ha acostumat a rebutjar aquest prejudici.

10. 2 DIMENSÍO PROFESSIONAL I TERRITORIAL DEL FRACÀS ESCOLAR.

Malauradament, el debat en aquests termes amaga el problema més cru del fracàs escolar. En una època en què l'educació escolar ha esdevingut el principal aval socialitzador, les elevades taxes de fracàs escolar constitueixen un problema social de primera magnitud. I a més posen en qüestió el paper de l'escola com a factor de cohesió social. Això no obstant, tant les administracions educatives com els sectors educatius més compromesos amb la reforma educativa dels anys noranta han

tendit a rebaixar-ne la importància, en part per evitar relacionar els canvis en la política educativa amb el fracàs escolar.

Sense ser-ne l'únic, el principal testimoni del fracàs escolar és l'índex d'acreditació al final del període obligatori (vegeu la taula sobre fracàs escolar annexa). Darrere d'aquest fracàs hi ha certs aspectes de gran transcendència, especialment pel que fa a les capacitats bàsiques en lectura, escriptura, càlcul i al desenvolupament del pensament abstracte. Malauradament, des del punt de vista del professorat sovint s'imposa el prejudici que l'adaptació als nivells mitjos de l'alumnat fa ser poc exigent i que és la manca d'exigència del sistema allò que produeix fracàs escolar. I, a la inversa, hi ha qui suposa que tot increment de l'exigència acadèmica ha de comportar increments en el fracàs escolar. Tampoc resulten massa aclaridores -almenys des del punt de vista escolar- aquelles explicacions que relacionen l'èxit escolar amb determinades disposicions individuals de caràcter genètic o moral. Ambdues posicions són tributàries d'un punt de vista molt escolar que ha tendit a obviar les arrels socials de la inadaptació i del fracàs escolar. Les arrels del fracàs es troben en bona part fora de la institució escolar, en la discontinuïtat existent entre els valors de determinats grups familiars i els valors que conformen la cultura escolar. Discontinuitat que es refereix no solament a les famílies sinó a molts aspectes de la cultura social en general, especialment aquells que es difonen a través dels mitjans de comunicació.

Una consciència més crua de la dissonància entre l'escola i els valors de l'entorn ha portat en els darrers anys a emfasitzar la transferència simbòlica de responsabilitat en l'èxit educatiu des del professorat a l'alumnat i a les seves famílies. Es volen elevar els nivells acadèmics? El professorat ja ha arribat al límit -es diu- ara toca incrementar l'"esforç" de l'alumnat, al suport de les famílies. Certament, l'escola no pot salvar per ella mateixa les discontinuïtats culturals que es troben en l'arrel del fracàs escolar. Però tampoc no pot donar per bons l'actual nivell de formació del professorat i els valors que conformen la cultura escolar. Aquesta visió autocrítica, que permet adaptar-se a la multiplicitat de requeriments d'un alumnat divers, és una exigència deontològica bàsica per a un professorat qualificat.

Altrament, atesa la naturalesa plurifactorial del fracàs escolar, aquesta exigència professional té un vessant pràctic que concerneix a l'escola en tant que institució del territori. Si, des d'un punt de vista intern l'escola no pot emmotllar-se passivament a les desigualtats educatives del seu alumnat, de cara a l'exterior ha d'actuar, acompanyada per altres institucions, per incidir-hi i reduir-les també fora de l'àmbit escolar. D'aquí que la institució escolar tingui un interès propi en participar en plans globals i territorialitzats de desenvolupament del seu entorn. Avui, per exemple, la càrrega escolar s'ha incrementat: han augmentat les hores lectives, han augmentat les tasques escolars i el preu i la quantitat dels materials. La presència o absència de TIC en la llar, o el domini de l'anglès també estableixen fronteres educatives. Al mateix temps, s'han incrementat les exigències -i les oportunitats- laborals dels adults, els ritmes i horaris de treball. Enfront de famílies amb poca experiència

escolar, amb escassa tradició acadèmica, amb poc "capital social", el dret a l'educació dels nois i noies exigeix polítiques concretes de suport educatiu a les famílies i d'enriquiment de la capacitat educativa de l'entorn, de creació de capital social col·lectiu.

10. 3 NOVES FORMES D'ATENCIÓ EN EL SEGON CICLE DE L'ESO.

Els conflictes convivencials als centres també apunten al fet que avui s'escolaritza obligatòriament nois i noies que anteriorment amb tota probabilitat haurien abandonat el sistema educatiu per incorporar-se al món laboral (Marchesi, 2000). Etiquetar aquest alumnat com a "objector escolar" o amb d'altres qualificatius és una manera de presentar el prejudici que hi ha alumnes que no han d'ésser escolaritzats, o, si més no, escolaritzats amb els altres nois i noies. Això no obstant, aquesta idea avui resulta socialment poc presentable i, de fet, ni els mateixos autors de la LQE van gosar establir una titulació diferent al final de l'ESO. Això no obstant, tampoc no resulta gaire satisfactòria la concepció que tots els alumnes han de ser escolaritzats de la mateixa manera i que les resistències del professorat obeeixen exclusivament a manca de competència professional o d'esperit democràtic. Potser caldria contemplar, i admetre, que el propi sistema educatiu genera fracàs escolar a desgrat que les arrels i condicions tant per a l'èxit com per al fracàs es trobin també fora de la institució escolar. Això resulta especialment perceptible al final del tram obligatori, quan alumnat de tercer i quart d'ESO amb índexs molt baixos d'èxit acadèmic oposa una resistència ostensible a les rutines i a la convivència escolars. La derivació d'aquest tipus d'alumnat cap a solucions excepcionals, siguin les antigues UAC, siguin els actuals itineraris, o en alguns casos les UEE, té a vegades un deix marginador. Això no obstant, avui hi ha en marxa en diferents localitats programes educatius de caràcter escolar on es combinen diferents fórmules d'iniciació laboral en formats no escolars, i que resulten atractius per a un ample espectre de l'alumnat (i no es presenten com a solucions "especials" de caràcter marginador). Aquests programes permeten imaginar diferents fórmules de col·laboració entre l'escola i l'entorn per facilitar una transició menys abrupta tant al món laboral com a diferents tipus de formació al final de l'escolarització obligatòria, però la seva finalitat principal és situar els aprenentatges en un marc menys "escolar", crear entorns educatius on es posin en pràctica i adquireixin sentit els aprenentatges escolars i permetre l'acreditació d'un alumnat que, altrament, fracassaria al final de la Secundària.

10. 4 DE L'ESCOLA AL TREBALL.

Pel que fa a l'alumnat que accedeix a l'acreditació, en general es pot dir que els IES on no hi ha oferta de formació professional han de mantenir una relació més estreta amb els centres que ofereixen cicles de grau mig o de grau superior. L'existència d'un itinerari "canònic" orientat propedèuticament cap a l'accés a la universitat a través dels batxillerats contribueix de manera destacada a tancar el ventall de les expectatives i els incentius de l'alumnat de l'ESO.

Altrament, pel que fa a l'alumnat que no aconsegueix l'acreditació de l'ESO, els IES com a entitats de transició cap al món actiu han de poder treballar conjuntament amb altres serveis i entitats del territori en els programes de transició al treball la majoria dels quals de titularitat autonòmica o municipal, garantint la formació d'aquest alumnat i el seu possible retorn al sistema reglat. Els municipis i els consells comarcals haurien de poder establir plans d'ocupació globals, que atenguin a les realitats professionals de cada sector d'acord amb les característiques del territori. Aquests plans haurien de poder lligar oferta i demanda laboral, i adequar la formació necessària, però sobretot donar una coherència a les alternatives no reglades de transició al món laboral.

Anant una mica més enllà, es tracta de donar sentit als plans d'ocupació per a gent jove, tenint en compte que, al contrari dels de garantia social, cada cop hi ha una diversitat més ampla de joves que hi acudeixen, alguns amb mancances de formació bàsica i d'altres amb massa formació però sense recursos d'orientació professional. En compliment de la seva funció tutorial, els IES haurien de tenir una presència en aquests plans, juntament amb les altres entitats i administracions concernides.

11. EL CENTRE, LA GESTIÓ DEL CURRÍCULUM I LA FORMACIÓ DEL PROFESSORAT

11.1 EL CURRÍCULUM EN MANS DE LES EDITORIALS O DELS CENTRES?

Un dels aspectes en què l'autonomia dels centres no s'ha desplegat com s'havia promès és el de la gestió del currículum. A desgrat de la teòrica gran llibertat que avui assisteix els centres en aquest aspecte, la realitat és que, bé per la complexitat de la seva gestió, bé per un cert retorn academicista, la gestió del currículum ha acabat essent delegada a les editorials de llibres de text. Excepte alguns centres que en certa forma es troben extramurs del sistema, sigui per tenir un alumnat seleccionat sigui per atendre població "de risc", la majoria dels centres educatius de Primària i de Secundària ajusten les seves propostes curriculars als llibres de text. I les mateixes editorials tenen una oferta prou uniforme, tant en els continguts com en els aspectes metodològics.

Era un currículum que es va anar obrint com un arbre que cada cop tenia més branques i fulles amb una gran complexitat que era per permetre la flexibilitat però que finalment va servir per burocratitzar el currículum a nivell de centre i per ser una guia per les editorials que finalment van ser els que van reduir la complexitat al que finalment ja tenien. (Professor exdirector de Secundària pública).

El tema dels currículums. No hi ha hagut temps material per reflexionar sobre allò experimental perquè qui ha aplicat la LOGSE ha canviat de currículum més que a la resta de l'Estat. Si poses en marxa qualsevol canvi d'ordenació legal i no poses en marxa l'experimentació, la implicació professorat, els recursos per suposat... (Professora Directora de Secundària pública).

Fora desitjable que els aspectes preceptius del currículum es reduïssin, que es formulessin en un llenguatge no especialitzat i que la seva gestió fos realment assumida pels propis centres. D'aquesta manera els centres es veurien obligats a considerar alternatives diverses pel que fa la currículum i a utilitzar els mateixos llibres de text de manera menys rutinària. Això permetria, igualment, negociar i justificar de manera més raonada els continguts i les metodologies tant amb l'alumnat com amb les seves famílies.

Haurien de ser més prescriptives i sobretot intel·ligibles no solament pels professionals sinó per la societat. Estem escolaritzant gent que ja té escolarització prèvia. I pensa per què no l'ensenyen d'aquesta altra manera. Això té una incidència. (Professor de Secundària concertada).

En un mateix sentit, es podrien establir línies de continuïtat pel que fa al currículum entre centres de primària i secundària i, per exemple, permetre l'aprofitament curricular de les peculiaritats de l'entorn.

11.2 CANVIS EN LA CULTURA PROFESSIONAL.

Tanmateix, per assumir aquestes tasques cal modificar alguns aspectes de la cultura professional del professorat. Avui, i no solament als centres de secundària, és difícil compartir tant els interrogants com les solucions. Encara és relativament infreqüent, per exemple, que el professorat d'una mateixa àrea comparteixi materials i propostes, tret dels llibres de text; fins i tot és usual que les proves avaluadores (exàmens o controls) i els criteris de correcció siguin diferents en professors del mateix nivell i àrea. El problema de fons és la dificultat de dur a terme -per la formació i per l'actitud del professorat- una acció continuada de reflexió i reajustament conscients sobre la pròpia pràctica, o, encara menys, de desenvolupar formes d'investigació-acció.

Possiblement excessivament (es refereix al currículum) obert però fantàsticament obert, que era el que permetia adequar-se a la singularitat i diversitat dels alumnes. Aquest era el problema, al professorat li calia poder identificar el nostre sostre d'autonomia. Potser no hem tingut els espais suficients com per poder fer això. I aquest és el problema. (Professora de preescolar pública).

Com s'ha assenyalat sovint, la formació inicial del professorat i la seva selecció, no permeten una renovació en profunditat de la cultura escolar. Però també ho fa molt difícil la manera com es reuneixen les plantilles dels centres públics, en què pesa exclusivament la idoneïtat d'especialitat i l'antiguitat. En aquestes condicions no és senzill cultivar el clima professional i intel·lectual necessari per endegar projectes que qualifiquin els centres educatius a partir dels seus propis recursos.

Enriquir la vida professional dels centres concerneix probablement diferents agents. D'una banda, hi ha la formació. La formació individual del professorat és interessant, però sovint està vinculada de manera estrictament burocràtica a l'acumulació de punts per a l'adquisició d'estadis docents. Per a la millora del centre cal ampliar la possibilitat d'assessoraments "in situ", en relació amb projectes reals. Avui en dia en alguns PFZ es contemplen ofertes en aquest sentit. Si no hi ha més demanda és, probablement també, per absència de projectes específics als mateixos centres.

Crec que els profes som prou intel·ligents com per adaptar el currículum a la realitat del centre, però et bellugues entre uns paràmetres que no tenen consens. Cal que això no tingui uns canvis cada cop que canvia el govern. (Professor de Primària pública)

En aquest sentit, la vida dels centres educatius hauria d'articular-se més sovint al voltant de projectes específics relacionats, per exemple, amb la millora de les tutories, amb les relacions amb l'entorn, amb la gestió del currículum, amb l'aprenentatge i ús de les llengües, amb l'ús de les TIC, amb la participació de l'alumnat, etc. El fet que no sorgeixin més projectes d'aquesta mena -com els que es contemplaven en els Plans Estratègics de Centre- es pot atribuir tant a la manca de recursos i d'autèntica autonomia dels centres com al fet que aquest enfocament resulta incompatible amb la cultura professional del professorat.

Ara a partir d'aquí s'ha d'intentar buscar elements d'integració. Actualment ni l'espai físic de les escoles serveixen, les aules, el llibre de text com la solució de tots els mals. Els que acaben d'entrar tampoc van millor. L'escola s'ha quedat tant allunyada de la realitat que els alumnes saben més el que van a buscar que nosaltres el que donem. Hi ha tantes coses que ja poden saber per la televisió, internet que llavors l'escola.... (Professor de Primària pública).

11.3 CAP A UN NOU PERFIL PROFESSIONAL?

L'horitzó de la vida professional del professorat es constitueix bàsicament en el centre escolar. Malauradament, aquest és un horitzó sovint tènol. Com ja s'ha assenyalat anteriorment, el malestar entre el professorat aboca a un victimisme que impedeix la visibilitat tant dels millors esforços i resultats com de les mancances més greus. Això no s'esdevé només en relació amb allò que passa darrere les portes de l'aula, sinó amb molts altres àmbits. D'aquesta manera és molt difícil dur a terme millores que qualifiquin els centres escolars. Un major reconeixement dels esforços realitzats, i especialment una millor caracterització dels que es realitzen,

semblen punts de partida imprescindibles per iniciar un canvi en la cultura professional del professorat. Malauradament, la necessitat d'un tipus o altre de reconeixement professional i econòmic s'ha entès, per part de professionals i sindicats, com una forma de propiciar les desigualtats i no pas com un estímul. Les dificultats per trobar fórmules dirigides a articular direccions més legítimes, eficients i amb major dedicació són prou il·lustratives. Tot i això, potser és hora d'explorar novament les vies per a un pacte al voltant d'allò que podria suposar un ventall més gran de reconeixements en funció de les diverses dedicacions i tasques, i de la participació en projectes. En d'altres mots, el professorat hauria de tenir un currículum professional reconegut i valorat que s'acostés a la seva experiència professional real (i no només l'antiguitat, la "condició" de catedràtic o la superació acumulativa de determinats estadis). Ara bé, de poc serviria avançar en aquest sentit si no es contemplaven d'entrada aquells projectes col·lectius que tenen com a àmbit els propis centres escolars. Articular, doncs, l'estímul de les millores en els centres amb el reconeixement professional del professorat hauria de ser el nucli d'aquest nou horitzó que exigiria la introducció, d'una vegada per totes, de formes d'avaluació de les tasques professionals avui totalment alienes a la cultura docent.

Diversos treballs han assenyalat l'envelliment de les plantilles com una altra causa del "malestar docent". Les grans ampliacions de plantilles - primer a Primària i després a Secundària- es van produir ja fa quasi dues dècades. Sembla important buscar formes per a la renovació generacional paulatina del professorat. I, alhora, avançar també fórmules per acomodar un professorat que, previsiblement, es mantindrà treballant fins a edats força avançades. Aquestes fórmules haurien de contemplar no solament reduccions de jornada o formes de dedicació no docent sinó l'aprofitament dels sabers i l'experiència d'aquest professorat.

11. 4 ESCOLA, EXIGÈNCIA I RESPECTE MUTU.

El "respecte envers l'alumne" és el tret més apreciat per part de l'alumnat a l'hora de valorar un bon professor o una bona professora, com mostra el següent diàleg entre alumnes de 4rt d'ESO.

Algunos -los profesores- ni se relacionan. Dan la clase y ni se preocupan por ninguno de sus alumnos. Dan la clase y se van.

És que no és el meu amic (el professor/a).

No, no és el teu amic.

Exacte.

No cal que t'estigui tot el rato, ai "quedem per anar al cine". (riuen)

Vol dir respecte mutu, crec jo (la relació amb el professor/a).

Exacte, exacte

Això confirma la distància generacional i cultural que separa alumnat i professorat. Tanmateix, expressa que allò que s'espera de l'educació escolar va més enllà de la mera transmissió de coneixements. Igualment traspua una carència: si el professorat no se sent reconegut ni respectat, l'alumnat tampoc no se sent apreciat per part del professorat. Un "professorat exigent però humà" és una altra forma d'expressar aquesta demanda. L'àmbit de l'escola com a institució és el més propici per corregir i replantejar les relacions educatives. El reconeixement mutu entre un alumnat divers i desigual i un professorat culturalment més homogeni és possible sempre que això es produeixi en una institució regulada, d'acord amb unes normes equitatives i participades fins on sigui possible, que permetin també la negociació dels conflictes. I ho és sempre que el professorat assumeixi en el terreny deontològic que el respecte envers l'alumnat és un requisit bàsic en l'èxit educatiu. Alhora, aquest respecte per les formes ha d'anar acompanyat per processos d'aprenentatge reeixits, capaços de posar en joc no solament l'esforç de l'alumnat sinó també l'entusiasme del professorat.

La renovació qualitativa del sistema escolar té, al capdavant, dos reptes fonamentals: enriquir la cultura professional del professorat i fer dels centres escolars institucions significatives, amb personalitat i amb incidència en l'entorn.

12. CONCLUSIONS I RECOMANACIONS

Alguns criteris previs

- No es pot defugir el debat sobre la qualitat de l'educació que es proporciona dins del sistema educatiu reglat.
- En relació amb la qualitat de l'educació reglada es pot dir que hi ha un debat obert sobre el model de qualitat educativa (més escolar, més acadèmic, menys escolar, menys acadèmic, més selectiu, més obert).
- Una part del debat ha contraposat de manera abstracta la recerca de l'equitat a la recerca de l'"excel·lència", sense qüestionar els continguts atorgats a ambdós termes.
- Això no obstant, hi ha una major coincidència en relació amb alguns aspectes d'allò que "no" és qualitat educativa: l'increment de les diferències educatives i l'augment de l'exclusió escolar, l'alfabetització deficient (tant pel que fa a la cultura escrita, l'audiovisual o la digital, etc).
- Hi ha desigualtats importants quant als resultats educatius imputables al mateix sistema educatiu que incideixen en la qualitat del sistema.
- En l'actualitat una part molt important del debat es refereix al centre escolar. La capacitat de tria de les famílies, la seva implicació, la competència entre centres, la disparitat dels recursos, la relació amb l'entorn, la gestió i el professorat conformen una tipologia diversa de centres. Hi ha interrogants en relació amb els trets característics mínims que defineixen un centre amb qualitat educativa, amb independència del model educatiu que esculli.

- Això no obstant, la qualitat educativa té una dimensió extraescolar innegable. L'escola no resol, ni pot resoldre per ella mateixa els reptes educatius més importants. Per això cal potenciar el teixit educatiu integrat per diferents agents, institucions i associacions que tenen objectius i finalitats educatives.
- La millora de l'educació ha d'acompanyar altres millores en els aspectes urbanístics, de desenvolupament econòmic i social sostenibles, d'impuls de la convivència i d'equilibri territorial.
- Els indicadors quantitatius referits als aspectes acadèmics (índex de fracàs acadèmic, indexacions internacionals, etc.) són importants, però només tenen sentit en un context de valoració objectiva del pes d'altres factors educatius interns i externs al sistema escolar (professorat, gestió i finançament del sistema, disposicions i oportunitats educatives de les famílies, articulació educativa de l'entorn).
- Un increment de la qualitat educativa que conjugui qualitat i equitat requereix un acord sobre educació que impliqui un ample ventall d'agents educatius, visualitzi l'esforç destinat a l'educació i en garanteixi els aspectes financers).
- Cal tendir a visions més complexes de la situació de l'educació i allunyar-se de les explicacions simplistes que pretenen resoldre els problemes a partir d'un o dos paràmetres (com ara la gestió dels centres, la territorialització de l'administració, la innovació pedagògica o la millora de la situació del professorat).
- Hi ha una aspiració estesa a l'estabilitat del sistema educatiu, una aspiració a arribar a solucions consensuades, compartides i estables i a arribar a fórmules d'autoregulació. És possible que aquesta sigui, paradoxalment, una de les reformes més necessàries.

El conjunt de propostes s'ha organitzat en tres parts.

- 1- Propostes en relació amb el marc educatiu en general
- 2- Una educació gratuïta igual per a tothom
- 3- Un model d'administració educativa i de centre territorialitzats

12.1. PROPOSTES EN RELACIÓ AMB EL MARC EDUCATIU GENERAL

Som a les portes, o així hauria de ser, d'un debat important sobre educació. Aquest és, en certa mesura un debat permanent, imprescindible per renovar el sentit que s'atorga a l'educació. Això no obstant, hi ha una insatisfacció considerable entre moltes persones vinculades al món educatiu reglat pel fet que resulti difícil establir consensos educatius bàsics i que les modificacions legals i estructurals se succeeixin moltes vegades sense tenir en compte el conjunt de les veus interessades en l'educació. Per això, la primera part del document incideix en aquest aspecte, tot tenint present l'avinentsa de la discussió d'un Estatut de Catalunya i la reconsideració del contingut de la LOQE i d'altres disposicions legals. Algunes de les propostes que es fan aquí concerneixen igualment a d'altres àmbits de l'informe.

- a) La primera proposta és obrir el debat, *incrementar el debat educatiu*. No pas un debat qualsevol, sinó un debat orientat a obtenir un *Acord Nacional sobre Educació* (o un *Acord Ciutadà sobre Educació*) a partir del qual s'elaborin consensos bàsics que permetin identificar i fer front als reptes educatius que té plantejats la societat catalana. Es tracta no tant de sostreure l'educació al debat polític com de potenciar un debat polític sobre educació que superi les exigències que imposa la dinàmica electoral o la defensa d'interessos corporatius. L'acord català sobre educació hauria d'implicar tant la societat catalana com dirigir-se al conjunt de la societat espanyola, i especialment als òrgans representatius de l'Estat. Aquest acord hauria d'intentar potenciar una educació de qualitat, capaç d'infondre confiança en tot el sistema educatiu reglat tot garantint l'estabilitat tant de les institucions com dels continguts educatius. Al mateix temps, aquest acord hauria d'apostar per la qualificació del sistema públic com a instrument de qualificació equitativa de tot el sistema educatiu. Alhora, aquest acord hauria de reconèixer la importància d'altres formes d'educació i agents educatius, i la voluntat de vincular les diverses formes d'educació. En aquest sentit, l'acord hauria de proposar objectius assolibles quant a la igualtat educativa, el respecte per la riquesa i la pluralitat cultural de la nostra societat, i la creació de coneixement i la innovació tecnològica. Un acord general d'aquesta mena hauria de comprometre la societat a l'establiment de vies i institucions estables i fiables per a la presa de decisions en matèria educativa. Finalment, la voluntat o l'esperit d'aquest acord hauria de recollir-se en el nou Estatut.
- b) El nou Estatut, pel que fa a l'educació en general, hauria de reconèixer de manera més àmplia que els apartats 1, 2 i 3 de la Constitució, que l'educació escolar té una dimensió democràtica i que la qualitat democràtica de l'educació és un aspecte molt rellevant a l'hora de seleccionar-ne els objectius. També podria al·ludir a la importància de l'educació quant a la projecció de futur de la societat catalana i podria establir la necessitat de concertació entre els diferents agents educatius. Això hauria de ser el fonament del desenvolupament posterior d'un àmbit educatiu de concertació amb perfils semblants al Consell Escolar de Catalunya: informar sobre les propostes legislatives, detecció de necessitats, i establiment de criteris transversals en relació a aspectes com ara l'educació i els mitjans de comunicació, l'educació i l'urbanisme, etc.
- c) El nou Estatut, pel que fa a l'educació reglada, a més d'una reafirmació de la competència de la Generalitat en matèria d'ensenyament reglat, podria recollir els drets i obligacions dels ciutadans en relació a l'educació reglada en període obligatori i la gratuïtat d'aquesta (ambdós aspectes són a l'article 27 de la Constitució espanyola) però podria afegir, pel que fa a Catalunya, el dret a una educació escolar de qualitat per a tothom (això no és ni a la Constitució, ni a l'Estatut) i l'obligació de contribuir-hi per part de tots els agents educatius -especialment aquells finançats amb fons públics. De la mateixa manera, es podria fer un esment

al caràcter rellevant de l'escola pública com a instrument bàsic per assumir aquestes finalitats. Igualment podria reconèixer el legítim interès dels poders locals i comarcals en l'orientació i gestió del sistema educatiu, per tal d'obrir la porta a la creació de formes participades d'avaluació, planificació, finançament i gestió de l'educació escolar finançada amb càrrec al pressupost present en el territori.

Les propostes que segueixen s'han articulats a partir de dues grans constatacions bàsiques i en certa mesura paradoxals. D'una banda, el fet que l'educació, reglada o no, ha esdevingut un factor bàsic en l'ordenació de la nostra societat i de l'altra, el fet que l'educació reglada, és una realitat limitada, en crisi permanent, que no pot abordar per ella mateixa totes les tasques educatives que, de manera més o menys formal, li són encomanades. Aquestes dues constatacions expliquen l'existència de demandes educatives, sovint contradictòries ben presents en la nostra societat. Les propostes que segueixen voldrien explorar camins per harmonitzar-les, almenys en dos grans àmbits, el de la igualtat i el del territori.

12.2 UNA EDUCACIÓ GRATUÏTA IGUAL PER A TOTHOM

Les demandes dirigides a l'educació, i sobretot l'educació reglada, s'han incrementat i s'han fet més complexes. L'educació es presenta com un bé col·lectiu, al qual es dona una importància creixent, no solament des del punt de vista dels governs i les institucions sinó des de la perspectiva de les famílies. Cada cop és més clar que en la societat actual les destreses i capacitats que proporciona l'educació són imprescindibles per a perfilar les oportunitats i la qualitat de vida de què gaudiran els ciutadans i ciutadanes de les properes generacions. En aquest sentit, moltes de les recomanacions d'aquest informe van en el sentit de fer possible un sistema educatiu que sigui millor i més equitatiu, fent un èmfasi especial en aquells aspectes que avui "pateixen" més com són la gratuïtat de l'etapa obligatòria i, més en general, l'accés universal als recursos educatius disponibles. En general, es tractaria de reduir les diferències que actualment semblen tendir a augmentar i evitar -o almenys limitar- la dualització del sistema escolar finançat amb fons públics.

Increment dels recursos destinats a l'educació

- a) Increment de les partides pressupostàries destinades al sistema escolar amb la finalitat d'aproximar-nos a la mitjana en relació amb el PIB dels països de l'OCDE. El primer objectiu d'aquest increment hauria de ser garantir la gratuïtat bàsica en tot el sistema dels 0 als 18 anys (o sigui, més enllà de l'ensenyament obligatori).
- b) Creació d'un marc adequat per a la planificació de les inversions escolars.
 - Realització i publicació d'estudis sobre la mobilitat de la població, especialment pel que fa a la població en edat d'escolarització.

- Acceleració de la construcció d'infraestructures escolars per ajustar l'oferta de places als moviments de la població, especialment en les poblacions i barris on es concentra població de procedència immigrant.
- c) Gratuïtat real de les places en el període d'escolarització obligatori.
- Clarificació dels costos de les places escolars finançades amb fons públics en els diferents nivells. Realització i publicació dels estudis pertinents.
- d) Revisió de la política de concerts amb centres educatius privats.
- No renovació dels concerts que incompleixen els requisits legals pel que fa a l'acompliment dels compromisos d'integració, coeducació i ensenyament i ús de les llengües oficials.
 - Adequació de les aportacions en concepte de despeses de funcionament als centres públics i, eventualment, increment dels concerts establerts amb centres privats per tal de garantir que compleixen amb la seva funció social. Es tractaria de garantir la gratuïtat de tota plaça individual en tot el sistema assegurant que el cost bàsic de tota plaça escolar està cobert per l'aportació pública.
 - Un primer pas, indefugible, és fer aflorar les aportacions en forma de quotes de material, pagament d'hores extracurriculars, de serveis o d'aportacions a fundacions, tot traient-les de l'àmbit obscur en què sovint estan submergides.
 - Això no obstant, atès que sembla difícil evitar que una part important de les famílies deixin d'aportar contribucions voluntàries per a la millora de l'educació dels seus fills o filles caldria estudiar, en un segon estadi, la regulació d'aquestes aportacions voluntàries de les famílies -que són una mena de copagament. Es tractaria de limitar aquestes aportacions, tot evitant que s'orientin al pagament de "material" o "activitats" - que ja estarien coberts per l'aportació pública. Per garantir que s'esmercen d'acord amb la finalitat de millorar l'educació es podrien vincular aquestes aportacions a projectes específics (que sense deixar de beneficiar el mateix centre escolar poden anar dirigits a millorar l'educació en àmbits suprescolars) i sotmetre-les a criteris de transparència pel que fa a la gestió.
 - Dur a terme un estudi públic de l'experiència de les fundacions educatives de caràcter territorial, participades per diferents entitats (públiques i privades -administracions, patronals, etc.) i eventual generalització d'aquestes experiències.
- e) Regulació i control de les activitats extraescolars a través d'un projecte nacional que permeti a tots els centres escolars

realitzar una oferta d'activitats extraescolars de caire formatiu i lúdic.

- Aquest pla hauria d'establir-se amb participació de les federacions d'Associacions de Pares i Mares, de les empreses dedicades al lleure, dels ajuntaments, dels centres escolars i de la pròpia administració educativa.
- El pla hauria d'establir de qui és la iniciativa i la responsabilitat (de les AMPA i/o dels Ajuntaments); contemplar tant les condicions per a la cessió, ús i equipament de les instal·lacions; la manera com es cobririen les responsabilitats jurídiques derivades d'aquestes activitats; el perfil de les activitats a realitzar; i formes de finançament complementàries per part de les administracions que permetin beneficiar-se d'aquestes activitats amb independència del nivell d'ingressos.
- L'aprovació d'aquest pla hauria de ser paral·lela a un debat públic sobre les responsabilitats dels diferents agents educatius, especialment pel que fa a les famílies. Com s'indica en d'altres apartats d'aquest informe, el debat sobre l'exercici d'aquestes responsabilitats no és independent d'aquell que incideix sobre els usos del temps. L'augment del temps que els adults dediquen, o es veuen obligats a dedicar, al treball, als desplaçaments i al consum, té una incidència negativa en l'educació en general -i també en l'educació escolar- d'infants i joves.

f) Increment de les beques per material i ajuts de menjador en el període d'escolarització obligatòria. Estudi de formes de gestió d'aquestes beques -amb intervenció dels propis centres, o en el marc de plans integrals- per tal d'assegurar que aquests ajuts compleixen amb les seves finalitats.

g) Increment de les plantilles de l'educació reglada. Aquest increment hauria d'ésser paral·lel tant a la modificació progressiva del conjunt d'incentius professionals com a la posada en marxa de reformes en el sistema d'assignació i gestió dels recursos humans per tal d'aconseguir certes formes de mobilitat funcional.

- Pel que fa als centres públics, seria molt interessant l'assignació d'una quota de la plantilla a unitats de gestió territorials (començant per les Delegacions del Departament d'Ensenyament).
- Estudi de formes de mobilitat funcional dels funcionaris.
- Assignació de professorat als centres en funció de les necessitats de plantilla -en casos de reconeguda necessitat, com ara l'escolarització d'alumnat estranger- i en funció dels projectes, o plans, de caràcter singular, per períodes concrets avaluables i renovables.

Propostes en relació amb la modificació, concreció i gestió del currículum

- a) Pel que fa a la gestió del currículum cal conciliar l'estabilitat amb la incorporació de nous continguts relacionats amb els canvis esdevinguts en la societat. En aquest sentit, cal sostreure el currículum al debat polític immediatista (tipus la llei d'humanitats) i a les pressions corporatives (de diferents sectors del professorat, de diferents col·legis professionals, etc).
- b) Això concerneix no solament a l'àmbit català de decisió, sinó que afecta l'espanyol i, cada cop més, l'europeu. En aquest sentit, s'han proposat tres tipus de mesures, complementàries.
 - D'una banda un currículum bàsic que sigui, alhora, tancat (amb un conjunt d'indicacions prescriptives) però al mateix temps limitat a aspectes determinats i susceptible de ser adaptat a la diversitat: tant en la dimensió individual, com en els aspectes culturals o en algunes singularitats territorials.
 - En segon lloc les indicacions curriculars han de ser clares, compartibles també per aquells actors que no tenen una vinculació professional amb el món de l'educació com ara les famílies, el pes dels quals és decisiu en els resultats educatius.
 - Buscar un sistema consensuat per a les modificacions curriculars que podria partir d'una Comissió d'Experts. En l'elaboració del currículum caldria integrar tant les demandes socials, com els coneixements pedagògics. Per això, en la citada comissió hi hauria d'haver tant persones reconegudes en el camp de la pedagogia, com professionals de l'educació reglada en exercici, persones procedents d'altres àmbits educatius no reglats i persones especialitzades en les necessitats educatives de diferents àmbits de l'activitat social. Les modificacions del currículum bàsic haurien de ser informades favorablement per un organisme com ara el Consell Escolar i aprovades pel Parlament.
- c) La concreció del currículum es duu a terme en l'àmbit del centre escolar. Aquí els responsables principals són els i les professionals. La seva feina consisteix a concretar i desenvolupar el currículum (tot el currículum i no només les parts "no prescriptives").
- d) És urgent un debat sobre l'ús dels llibres de text i la capacitat "de facto" de les editorials a l'hora de fixar els currícula.

12.3 UN MODEL D'ADMINISTRACIÓ EDUCATIVA I DE CENTRE EDUCATIU TERRITORIALITZATS

Finalment, en aquest informe volem cridar l'atenció sobre el fet que les demandes educatives desborden àmpliament les possibilitats del sistema educatiu reglat. Aquest no pot conciliar les exigències d'excel·lència i d'igualtat per ell mateix. L'existència d'un pseudomercat educatiu ha abocat els centres tant públics com privats a un cert nivell de competència. Aquesta competència és inevitable però conté el risc que el sistema es dualitzi en una xarxa escolar per a les classes mitjanes i una xarxa escolar fonamentalment pública per als sectors més pobres i exclosos. Atesa la importància atorgada a l'educació no sembla que les demandes orientades a una escola millor puguin minvar. Altrament, aquestes demandes generalitzades inclouen prejudicis -sobre l'alumnat amb risc o l'alumnat immigrant- que posen en perill el caràcter democràtic de l'educació escolar. Tant per satisfer les demandes com per combatre els prejudicis, els centres escolars que escolaritzen els sectors amb necessitats educatives més urgents han de poder competir amb la resta. Tanmateix, sembla difícil que ho puguin fer a partir de recursos i instruments merament escolars. Això és així perquè molts dels dèficits escolars detectats entre l'alumnat d'aquests centres es deriven de necessitats educatives generades fora del sistema reglat. Sembla clar que aquestes necessitats no poden ser ateses, si es que això és possible, exclusivament des del centre escolar. Una bona escola pot ser el punt de partida per a la millora d'un nucli urbà degradat, però és impossible mantenir una bona escola sense un entorn en procés de millora. Calen, doncs, polítiques integrals, a llarg termini, capaces de fer intervenir l'educació en la millora de l'entorn i capaces, alhora, de crear i mobilitzar altres agents presents en l'entorn que reforcin el paper educatiu de les escoles i de les famílies i que teixeixin entorns educatius més densos i integradors. Això implica l'articulació planificada, conscient de les diferents iniciatives educatives. Aquesta perspectiva dona entrada en l'àmbit educatiu a allò que avui anomenem "territori". El sistema educatiu reglat no pot millorar si no és en el marc de plans concrets que el lliguin al conjunt de recursos i agents educatius presents al territori. En aquest sentit, les propostes es centraran especialment en *un model de centre educatiu i d'administració educativa* capaç d'inserir-se en dinàmiques de desenvolupament territorial en el pla econòmic, urbanístic, cultural, etc

Propostes pel que fa a la relació entre les els centres educatius, i entre aquests, el mercat i el territori. Dimensió social de l'èxit educatiu

- a) El pseudomercat educatiu basat en el dret de les famílies a elegir centre escolar no es pot suprimir, però es poden regular alguns dels seus efectes més indesitjables.
- b) Pel que fa als centres públics, creació de xarxes de centres d'educació infantil, primària i secundària, amb garantia de continuïtat en la matrícula, coordinació d'aspectes pedagògics i curriculars, PAT comú, gestió compartida d'aquests aspectes, serveis mancomunats, etc. La idea de fons és que els centres

públics estan inevitablement abocats a competir amb els centres privats i per això cal que reforcin i qualifiquin la seva oferta.

- c) Increment ràpid de l'oferta 0-3 pública i gratuïta i de qualitat. Aquesta és una base decisiva per a la posterior consolidació de l'oferta pública.
- d) Pel que fa a tots els centres, però especialment als centres concertats, incrementar els controls per tal d'evitar els mecanismes directes o indirectes de selecció de l'alumnat (a més de les quotes). Aquests controls tenen relació amb la funció de la inspecció, però es poden incentivar positivament si s'incrementa la comunicació i els projectes en comú entre els centres concertats i els públics. Això no obstant, cal comptar que els centres tindran inevitablement un biaix social: per raons de tradició, de preferències socials i d'agrupació social sobre el territori.
- f) Establiment a nivell local i comarcal de plans territorials d'acollida de l'alumnat estranger que vinculin les Comissions d'escolarització, els centres, els serveis socials i les entitats relacionades amb l'acollida (associacions, etc.).
- g) Establiment de projectes i programes comuns a nivell territorial entre centres públics i concertats encaminats a afavorir l'èxit educatiu i combatre el fracàs escolar:
 - Experiències de reducció del fracàs escolar, de seguiment i suport a l'alumnat amb dificultats i a les seves famílies.
 - Oferta d'activitats extraescolars subvencionades.
 - Relació amb altres agents educatius del territori (des de museus a teatres, clubs esportius o entitats veïnals o de lleure).
 - Relació amb agents econòmics per establir plans d'escolarització compartida, plans integrats de transició escola-treball, oferta formativa específica relacionada amb les oportunitats que ofereix el territori.
 - La mediació i l'impuls d'aquests programes seria responsabilitat de l'autoritat educativa territorial.
 - Creació de marcs estables de relació amb d'altres serveis (Serveis Socials, de Salut i d'Atenció a la Infància i Policia) com ara les Comissions Socials territorials.
- i) Incorporació de nous perfils professionals relacionats amb les competències educatives territorials com ara tècnics en educació, mediadors culturals, educadors de carrer, experts en planificació educativa, animadors socioculturals o experts en desenvolupament comunitari amb la finalitat d'impulsar projectes educatius que reuneixin tant els sistema escolar com d'altres agents educatius en un territori determinat.

Propostes pel que fa l'administració educativa

- a) La descentralització de l'administració educativa de la Generalitat esdevindrà absolutament imprescindible per adaptar-se a la nova divisió territorial. Tanmateix, d'acord amb el principi de subsidiarietat, cal estudiar l'associació a la gestió

de l'educació tant dels ajuntaments com d'altres organismes supramunicipals. En aquest sentit, pel que fa a l'àmbit de l'educació reglada, caldria pensar en aspectes com:

- Creació de zones escolars amb capacitat de fer una oferta complementària dels 0 als 18 anys que integrin centres públics, i eventualment centres privats concertats.
- Establiment de formes territorialitzades d'avaluació, planificació i gestió del sistema educatiu reglat.
- Iniciativa territorial pel que fa a la proposta i avaluació de plans o projectes educatius.
- Els plans o projectes educatius específics desenvolupats a nivell de centre o zona educativa haurien de ser instruments privilegiats per a l'increment de la qualitat del sistema educatiu.
- Transparència en relació amb l'elaboració del mapa escolar.
- De cara al futur, convindria estudiar la conveniència de crear organismes locals o comarcals amb capacitat d'exercir l'autoritat educativa local per a l'impuls, la gestió i la coordinació de diferents formes i àmbits d'educació.

b) Establiment de formes de participació en la planificació de la inversió educativa.

- Creació d'un observatori independent sobre l'educació reglada, que reuneixi els actualment existents.
- Realització i publicació d'estudis econòmics, demogràfics i urbanístics relacionats amb la inversió educativa.
- Establiment de nous perfils professionals relacionats amb la planificació educativa i vinculats a la gestió dels recursos educatius territorials.
- Establiment de polítiques educatives compensatòries relacionades amb plans d'articulació del territori, de dinamització cultural, econòmica i social i de reforma urbanística.
- Comissions locals d'escolarització permanents, amb relació amb els centres, la inspecció i els serveis educatius per tal d'acompanyar l'alumnat estranger en la seva integració en el sistema escolar. En aquest sentit, no sembla adequat establir una política de "repartiment" a partir de drets diferenciats quant a la tria de centre entre alumnat autòcton i alumnat estranger.
- Establiment d'un major control sobre l'oferta de places educatives i el grau real de cobertura de la demanda, per evitar formes encobertes de selecció de l'alumnat.
- Establiment d'una reserva de places en tots els centres per a l'escolarització de l'alumnat nouvingut.

Propostes pel que fa a l'autonomia dels centres públics

- a) L'autonomia dels centres docents públics en relació amb l'administració educativa de la Generalitat ha d'orientar-se a dotar els centres d'una veritable personalitat pròpia en relació amb alguns paràmetres. El fracàs dels anomenats plans estratègics es deu en bona mesura a la manca de recursos, la manca d'avaluació i l'ús desviat d'aquests plans per absorbir el personal desplaçat. Una possible rectificació encaminada a qualificar els centres públics hauria d'insistir en els punts següents:
- Capacitat de concretar plans propis. Aquests plans es poden referir a: Aspectes específics relacionats amb la innovació pedagògica, el tractament de les llengües, la incorporació de les TIC, acollida d'alumnat nouvingut, relació amb l'entorn i d'altres agents presents en el territori, educació en la sostenibilitat, educació en valors, etc. L'aprovació final d'aquests plans, a proposta dels centres i de l'autoritat educativa territorial, romandria en mans de l'Administració Educativa de la Generalitat, la qual, òbviament, pot establir les prioritats que consideri necessàries. Tots aquests plans haurien d'ésser limitats en el temps i susceptibles d'avaluació i, eventualment, de renovació. La generalització d'aquests plans hauria de comportar la desaparició de centres "marcats" com ara els CAEP.
 - Capacitat d'ajustar les plantilles a aquests plans específics. Caldria establir uns marges (per exemple un percentatge de la plantilla bàsica) dins dels quals el centre tingui capacitat per incrementar la seva plantilla per tal de dur a terme aquests plans i -en determinats casos- d'intervenir en la selecció de les persones que hi hagin de participar. Això comportaria l'establiment de sistemes d'avaluació i control d'aquests plans específics. El personal docent vinculat específicament a aquests plans hauria de pertànyer a la plantilla del Departament.
 - El finançament d'aquests plans no ha de provenir d'increments en el capítol 2 (despeses de funcionament) d'aquests centres. Es poden crear fons a partir de l'aportació de l'administració educativa, d'altres administracions, de fundacions, de les AMPES destinades a subvenir aquests plans dins d'un àmbit territorial (municipi, comarca, vegueria) amb la funció específica de millorar la qualitat del servei educatiu. El finançament hauria de dirigir-se als aspectes materials necessaris per al desenvolupament dels plans i eventualment a personal auxiliar contractat per aquests organismes per treballar específicament en aquests plans.
- b) Estabilitat de les plantilles. Al marge dels plans específics desenvolupats per cada centre -amb un període concret d'aplicació- les plantilles bàsiques dels centres, un cop es considerin ajustades a ràtio, haurien de gaudir d'un període

d'estabilitat semblant al que gaudeixen els concerts de la privada (4 anys), per tal de compensar les batzegades ocasionades per la mobilitat de la població.

- c) La relació entre els centres docents finançats amb fons públics l'alumnat i les famílies en el tram obligatori ha d'evitar la selecció de l'alumnat, tret d'aquells centres que ofereixin de manera autoritzada ensenyaments específics. En tot cas, les pràctiques d'exclusió per raons econòmiques o culturals han de ser especialment perseguides. Els centres haurien de desenvolupar, a més del PAT, programes específics per donar suport a les tasques educatives de les famílies tant a través del contacte directe com a través d'activitats específiques (aules d'informàtica obertes, suport a les tasques escolars, etc.). Els centres escolars també haurien d'involucrar-se en els plans específics d'acollida a l'alumnat nouvingut.
- d) Els centres haurien de participar en la selecció i orientació de l'oferta extraescolar tant a nivell de centre com a nivell de zona, tot vetllant perquè aquesta sigui coherent amb els continguts de l'educació reglada. En tot cas, tret de les activitats de suport, les activitats extraescolars han de tenir un caràcter educatiu no escolar (esportiu, artístic, lúdic, etc.). Un aspecte bàsic pel que fa al desenvolupament d'activitats extraescolars en els centres de secundària és que aquestes responguin tant a les iniciatives com a les demandes dels nois i noies adolescents. Cal que aquest àmbit extraescolar sigui molt flexible i obert a la participació, i fins i tot a l'"apropiació" per part d'aquests nois i noies. Això, òbviament, requereix una gestió responsable, adequada, i professional d'aquests espais.
- e) Propostes quant a la relació amb altres agents presents al territori. Del conjunt de propostes se'n desprèn la necessitat de concertar diversos agents educatius i de fer afluir recursos per a plans educatius que afectin tant a l'educació reglada com a d'altres formes d'educació. En tot cas, en absència d'iniciatives institucionals, els centres educatius reglats haurien de poder relacionar-se més estretament amb les institucions i serveis educatius i d'atenció a les famílies i els menors. Seria interessant de generalitzar experiències com les Comissions Socials de Zona i Centre i els plans d'activitats extraescolars de zona, amb una oferta complementària d'activitats per a tot l'alumnat d'una zona escolar. Això suposa plans concrets i dotació horària específica per a la gestió dels centres.
- f) Gestió dels centres. La professionalització en la gestió dels centres educatius sembla ineludible. Cal evitar que la gestió esdevingui una representació exclusiva de l'administració. Els elements de professionalització haurien d'anar en el sentit de l'augment de les dotacions horàries destinades a la gestió i l'increment de les retribucions. En contrapartida, una gestió professional hauria de suposar una major responsabilitat enfront del centre (Consell escolar i claustre), del territori i de l'administració educativa. En l'elecció de la direcció s'haurien de concertar aquests tres factors. L'elecció hauria de considerar tres paràmetres diferents referits al projecte de

direcció: capacitat de dinamització dels professionals (pedagògica, d'implicació, de projectes etc.) i del centre en general; compromís amb la institució en tant que institució escolar i educativa; i compromís en tant que institució del territori (coneixement del territori, dels seus agents educatius, culturals i econòmics, etc.). Juntament amb això caldria no renunciar a la coordinació pedagògica a Secundària i incrementar la retribució i les hores destinades a la direcció. Es podria estudiar, en canvi, la possibilitat que funcionaris externs portessin a terme les tasques de secretaria i gestió en diversos centres a la vegada.

- g) Relació dels serveis educatius amb els centres. Els Serveis Educatius actuals, EAP, CRP i EC, haurien d'adaptar-se tant a l'estructura territorial (de fet estan força territorialitzats) com a l'assessorament i formació en relació als plans específics de cada centre o zona educativa. Caldria establir el seu paper en relació amb el que en podríem dir xarxes escolars escolars (grups territorials de centres de primària i secundària, amb estructures de gestió comunes i relacions compartides amb el territori) a través de Comissions Socials, per exemple. Alhora, podrien ser instruments de mediació i dinamització per a l'autoritat educativa territorial i de relació amb els centres universitaris.
- h) L'avaluació dels centres és competència de l'Administració educativa a través de la inspecció i hauria de realitzar-se regularment amb la finalitat de garantir l'aproximació de determinats paràmetres en tot el sistema. Els resultats d'aquesta activitat avaluadora haurien de comunicar-se tant als propis centres com a l'autoritat educativa constituïda a nivell territorial. L'Administració educativa té la responsabilitat de prendre les decisions corresponents, havent escoltat les propostes i el parer del territori.
- i) Els índexs avaluadors. No es pot emetre un judici definitiu sobre els diferents índexs avaluadors. Sembla desaconsellable la realització de rànking, atès que no s'ha aconseguit un punt de vista avaluador capaç d'integrar les múltiples dimensions de les desigualtats. En tot cas, a més dels paràmetres acadèmics tradicionals, caldria experimentar-ne i fixar-ne d'altres capaçs de reflectir aspectes com ara l'èxit en el combat del fracàs escolar (dit de forma paradoxal), el respecte per la pluralitat cultural, o la capacitat per a la innovació i la incorporació de noves tecnologies. En tot cas és molt important introduir una pràctica d'avaluació competent i seriosa del funcionament dels centres, tant en els aspectes organitzatius com acadèmics. Òbviament aquesta és una de les tasques de la inspecció. En aquest sentit, tant important és la realització de l'avaluació com el retorn. Pel que fa a les proves de "competències bàsiques" (si aquesta definició resisteix la prova del temps), ja que hi ha un registre de dos anys, potser caldria mantenir-les. Tanmateix, haurien de ser portades a terme, almenys, sota un control extern més estricte.

Propostes en relació amb el professorat.

- a) Perfil professional (reconeixement i incentius). L'actual sistema d'incentius -fixat en diversos textos legals, la majoria d'abast estatal- hauria de ser modificat de cara a establir formes diversificades de reconeixement de la tasca professional i d'incentius més enllà de la simple acumulació d'antiguitat.
- La participació en plans específics dels centres o les zones hauria de rebre una compensació en el complement i un reconeixement professional susceptible de veure's reflectit en els diferents moments de la vida professional (trasllat, llicències, etc). El resultat d'això hauria de sancionar una carrera professional susceptible d'estendre's en diverses direccions (gestió, desenvolupament d'aspectes pedagògics, especialització docent, etc.).
 - Equiparació en les retribucions bàsiques del conjunt del professorat.
- b) Obertura d'un debat sobre la conveniència i els límits en l'establiment de formes de mobilitat funcional del professorat (tant el funcionari com aquell que no ho és). Aquest debat hauria de tenir present la possible modificació del conjunt de disposicions que estableixen l'estatut dels funcionaris públics. El debat hauria d'involucrar entre d'altres tant les administracions públiques, com les organitzacions sindicals representatives del professorat.
- c) Perfil deontològic. Impuls de la discussió i l'eventual elaboració d'un codi deontològic entre organitzacions representatives d'aquest sector. En aquest sentit, caldria palesar el compromís dels ensenyants pel que fa a :
- garantir la llibertat intel·lectual i moral pròpia i la dels seus alumnes.
 - mantenir una actitud integradora, en el sentit d'implicar-se en el desenvolupament integral del seu alumnat, respectar-lo i no discriminar-lo.
 - assumir la responsabilitat de la qualitat dels continguts curriculars que imparteixin.
 - promoure capacitats crítiques -i no solament actituds crítiques.
 - assumir la responsabilitat d'estar al dia pel que fa a la pròpia capacitació professional.
 - exercir una autoritat basada en aspectes morals i intel·lectuals i reduir al màxim l'ús d'elements coercitius externs a l'escola.
 - defensar el dret a l'educació escolar de tots els nens i nenes.
 - informar de manera comprensible a l'alumnat i a les famílies sobre els processos d'aprenentatge.

- facilitar el control públic de l'activitat professional pròpia tant a l'administració competent com a d'altres components de l'autoritat educativa (com ara les famílies).
- d) Mesures per al rejuveniment de la plantilla: l'envelliment de la plantilla pot comportar que en el proper futur s'absorbeixin els increments de personal sense aconseguir un efecte immediat sobre les "ratios" i els centres. Es fa necessari un pla específic per renovar la plantilla que contempli tant mesures afavoridores de la jubilació anticipada com, increments de les reduccions de jornada lectiva, tasques especials per al professorat de més edat, etc.
- e) Riscos laborals: D'una banda, cal avançar en el reconeixement de patologies laborals relacionades amb la docència (malalties mentals, malalties relacionades amb la tensió i l'estrès). D'altra banda, cal estendre entre els i les docents una cultura de prevenció d'aquestes patologies; una cultura no solament individual sinó especialment col·lectiva per evitar l'agreujament d'aquestes patologies amb formes d'ignorància del sofriment, de persecució en el lloc de treball, etc.
- f) Formació del professorat. Caldria anar en la direcció de la formació de professionals de l'educació.
- Formació inicial. Hauria de desenvolupar-se en el període universitari i incloure un període de pràctiques important en totes aquelles llicenciatures que permeten l'accés a la docència. Les universitats podrien incorporar-se a plans educatius de caràcter local o comarcal –desenvolupament de plans d'acollida, plans educatius integrals, lluita contra l'exclusió i el fracàs escolar, noves oportunitats de relació entre plans educatius-plans formatius i activitat econòmica, etc.).
 - Formació permanent. La formació permanent del professorat ha de contemplar dos vessants que avui no estan ben diferenciats:
 - D'una banda, la formació relacionada amb les necessitats derivades dels plans específics dels centres o de les zones educatives. Aquesta formació s'ha de poder planificar de manera conjunta i més flexible des dels CRP i els centres educatius i ha de comptar amb un suport tant universitari com del propi sistema educatiu. Serien formes específiques d'aquest àmbit els seminaris interdisciplinars de centre o zona, els seminaris entre centres de nivell diferent per desenvolupar aspectes comuns (PAT, àrees curriculars, etc.), la incorporació de metodologies d'investigació-acció, les estades temporals de

professorat en d'altres centres per aprofundir en experiències, etc. Òbviament, aquesta formació pot tenir un caràcter col·lectiu però cal que sigui reconeguda a nivell individual.

- D'altra banda, una formació individual capaç de ser incorporada al currículum personal. Aquesta formació pot tenir un caire molt divers: docent, professional en d'altres àmbits, acadèmico-científica. De fet, fins i tot sembla necessari concedir un major paper al currículum personal (tant pel que fa a l'experiència docent com a d'altres experiències que poden tenir un paper rellevant en la configuració d'un perfil professional més enriquidor). Òbviament, això és paral·lel a la necessitat d'avaluar de manera més rica i flexible aquests aspectes en la designació de persones per treballar en plans específics.

BIBLIOGRAFIA

AJUNTAMENT DE BARCELONA. Anuaris estadístics de la ciutat de Barcelona. (www.bcn.es/estadística)

BONAL, X.; RAMBLA, X. & AJENJO, M. (2004). *Les desigualtats territorials en l'ensenyament a Catalunya*. Barcelona: Editorial Mediterrània.

BRASLAVSKY, C. (2001). *Los desafíos de la educación para el Siglo XXI*. A: Red Mediterranea. BIE. Evaluación de Reformas. Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte. Págs. 15-24.

BRUNER, J.S. (1984). *La relevancia de la educación*. Madrid: Morata.

BRULLET, C. "Les polítiques de conciliació de la vida professional i la vida familiar: el cas dels serveis de suport a les famílies". A: Flaquer (2002). *Informe sobre la situació de la família a Catalunya. Un intent de diagnòstic*. Barcelona: Departament de Benestar Social. Generalitat de Catalunya.

CALERO, J. "El finançament del Sistema Educatiu" A: Bonal, Essomba, M. & Ferrer (coords.) (2004). *Política educativa i igualtat d'oportunitats*. Barcelona: Editorial Mediterrània.

CASARES, R. (2001). *Projectes estratègics amb dimensió comunitària*. Barcelona: Departament d'Ensenyament. Document no publicat.

CASAS, F & GÓMEZ-GRANELL (Comp.) (2002) *Infancia, familia y calidad de vida*. Barcelona: CIIMU.

CONSELL SUPERIOR D'AVUACIÓ DEL SISTEMA EDUCATIU DE CATALUNYA. (2004). "Estudi Pisa 2000". Barcelona: CONSELL SUPERIOR D'AVUACIÓ DEL SISTEMA EDUCATIU DE CATALUNYA

CONSELL SUPERIOR D'AVUACIÓ DEL SISTEMA EDUCATIU DE CATALUNYA. (2004). "Estudi Pisa 2003". Barcelona: CONSELL SUPERIOR D'AVUACIÓ DEL SISTEMA EDUCATIU DE CATALUNYA

CONSELL SUPERIOR D'AVUACIÓ DEL SISTEMA EDUCATIU DE CATALUNYA. (2004). *Indicadors bàsics del Sistema Educatiu*. Barcelona: CONSELL SUPERIOR D'AVUACIÓ DEL SISTEMA EDUCATIU DE CATALUNYA.

DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT. *Estadístiques de centres unitats, alumnes i professors*. (1996/97-2000/03)

DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT. *Fitxers estadístics, alumnes estrangers*. (1999/00-2000/03).

DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT (2002). *Síntesi dels resultats de les proves d'avaluació de competències bàsiques al cicle mitjà d'educació primària*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

DIPUTACIÓ DE BARCELONA (1999). *L'educació dels més petits: Estudi sobre serveis per a la petita infància*. Barcelona: Diputació de Barcelona.

EL PLEC (2000). *Estudi sobre les APA de Catalunya: les Apa a la fi del mil·lenni*. Barcelona. nº 63.

FLAQUER, LL. ("Cambios en la estructura familiar" A: Casas, F. & Gómez-Granell, C. (comp.) (2002). *Infancia, familia y calidad de vida*. Barcelona: CIIMU.

GIMÉNEZ SACRISTAN, J & CARBONELL, J. (coords.) (2004). *El sistema educativo, una mirada crítica*. Barcelona: Praxis.

GÓMEZ-GRANELL, C. I VILA, I. (eds.) (2001). *La ciudad como proyecto educativo*. Barcelona: Octaedro.

GÓMEZ-GRANELL, C.; GARCIA-MILÀ, M. RIPOL-MILET, A. & PANCHÓN IGLESIAS, C. (coord.). (2002). *Informe 2002. La Infància i les Famílies als inicis del segle XXI*. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà.

GÓMEZ-GRANELL, C.; VILA, I & MARTÍNEZ, C. "Educació i Escola. Entre la qualitat educativa i l'equitat. A: Gómez-Granell, C.; Garcia-Milà, M. Ripol-Milet, A. & Panchón Iglesias, C. (coord.). (2002). *Informe 2002. La Infància i les Famílies als inicis del segle XXI*. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà.

GÓMEZ-GRANELL, C.; GARCIA-MILÀ, M. RIPOL-MILET, A. & PANCHÓN IGLESIAS, C. (coord.). (2004). *Infancia y Familias: Realidades y Tendencias*. Barcelona: Ariel.

GÓMEZ-GRANELL, C.; VILA, I & MARTÍNEZ, C. "La educación: entre la calidad y la equidad" a: Gómez-Granell, C.; Garcia-Milà, M. Ripol-Milet, A. & Panchón Iglesias, C. (coord.). (2004). *Infancia y Familias: Realidades y Tendencias*. Barcelona: Ariel.

GUASCH, J.M., FALCÓ, J.J. I PELEGRÍ, M. (2001). Els costos de l'ensenyament. *Docència*, 14. pàgs. 14-17.

AAVV (1999). *L'educació clau per al coneixement i la convivència*. Barcelona: Institut Municipal d'Educació de l'Ajuntament de Barcelona.

INSTITUTO DE EVALUACIÓN Y ASESORAMIENTO EDUCATIVO (2001a) *Opinión de los profesores sobre la calidad de la educación*. Manuscrit no publicat.

INSTITUTO DE EVALUACIÓN Y ASESORAMIENTO EDUCATIVO (2001b) *Opinión de los padres sobre la calidad de la educación*. Manuscrit no publicat.

INSTITUTO DE EVALUACIÓN Y ASESORAMIENTO EDUCATIVO (2001c) *Opinión de los alumnos sobre la calidad de la educación*. Manuscrit no publicat.

INSTITUTO NACIONAL DE CALIDAD Y EVALUACIÓN (1999). *Indicadores sobre entorno y procesos. Perspectiva española en el marco de los sistemas educativos de la OCDE*. Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte,

INSTITUTO NACIONAL DE CALIDAD Y EVALUACIÓN (2000a). *Sistema estatal de indicadores de la educación*. Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte.

INSTITUTO NACIONAL DE CALIDAD Y EVALUACIÓN (2000b). *Evaluación de la educación secundaria 2002. Datos básicos*. Madrid: Ministerio de Educación Cultura y Deporte.

LE GRAND, J. (1996). "Los cuasi mercados y la política social". A: OROVAL, E. (ed.). *Economía de la educación*. Barcelona: Ariel.

MAJÓ, J. (1999). Los cambios tecnológicos y científicos en la sociedad de la información. El papel de la Educación. A: GÓMEZ-GRANELL, C. & VILA, I. (2001) *La ciudad como proyecto educativo*. Barcelona: Octaedro.

MARCHESI, A. (2004) *Qué será de nosotros los malos alumnos?*. Madrid: Alianza.

MINISTERIO DE EDUCACIÓN, CULTURA Y DEPORTE. *Estadística de las enseñanzas no universitarias*

MINISTERIO DE EDUCACIÓN, CULTURA Y DEPORTE *Estadísticas del Gasto Público en Educación*

MINISTERIO DE EDUCACIÓN, CULTURA Y DEPORTE. *Cifras de la Educación en España*.

OCDE (2001). *Education at a Glance*. Paris: OCDE.

OCDE (1995). *Anàlisi del panorama educatiu: els indicadors de l'OCDE*. París: OCDE

OCDE (2001). *Education Database*. París: OCDE.

OCDE (2002). *Education at a Glance*. Paris: OCDE.

OCDE (2003). *Education at a Glance*. Paris: OCDE.

PÉREZ DÍAZ, V. CHULIA, E. & ALVAREZ MIRANDA, B. (1998). *Familia y sistema de bienestar. La experiencia española con el paro, las pensiones, la sanidad y la educación*. Madrid: Visor.

PÉREZ DÍAZ, V., RODRÍGUEZ, J.C. & SÁNCHEZ FERER, L. (2001). *La familia española davant l'educació dels seus fills*. Barcelona: Fundació La Caixa.

SERVEI D'ESTUDIS I EMPRESA DE LA UNIVERSITAT DE VIC (2000). *Despesa i finançament de les escoles de l'agrupació escolar catalana al 1998*. Barcelona: Agrupació Escolar Catalana.

TORRES MORA, J.A. (1991). "Demografía educativa de los años ochenta: el nacimiento de una meritocracia bastarda". *Educación y Sociedad*, 8, pàgs. 25-58.

TOUKOMAA, P. & SKUTNABB-KANGAS, T. (1977). "The Intensive Teaching of the Motter Tongue to Migrant Children of Preschool Age and Children in the Lower Level of Comprehensive School". *Research Reports*, nº 26. University of Tampere.

VILLAROYA, A. (2000). *La financiación de los centros concertados*. Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte.

FONTS ESTADÍSTIQUES

AJUNTAMENT DE BARCELONA. Anuaris estadístics de la ciutat de Barcelona. (www.bcn.es/estadisitca)

DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT (diferents cursos):
(<http://www.gencat.net/educació>)

- Estadístiques de centres, unitats, alumnes i professors
- Fitxers estadístics, alumnes estrangers
- (2002) *Síntesi dels resultats de les proves d'avaluació de competències bàsiques al cicle mitjà d'educació primària*

INSTITUTO NACIONAL DE CALIDAD Y EVALUACIÓN (2000a). *Sistema estatal de indicadores de la educación*. Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte.

INSTITUTO NACIONAL DE CALIDAD Y EVALUACIÓN (2000b). *Evaluación de la educación secundaria 2002. Datos básicos*. Madrid: Ministerio de Educación Cultura y Deporte.

MINISTERIO DE EDUCACIÓN, CULTURA Y DEPORTE (varios años).
(<http://www.mec.es/mecd/estadísticas>)

- *Estadística de las enseñanzas no universitarias*
- *Estadísticas del Gasto Público en Educación*
- *Cifras de la Educación en España*.

OCDE (2001). *Education at a Glance*. París: OCDE.

OCDE (1995). *Anàlisi del panorama educatiu: els indicadors de l'OCDE*. París: OCDE

OCDE (2001). *Education Database*. París: OCDE.

OCDE (2002). *Education at a Glance*. París: OCDE.

OCDE (2003). *Education at a Glance*. París: OCDE.

SERVEI D'ESTUDIS I EMPRESA DE LA UNIVERSITAT DE VIC (2000).
Despesa i finançament de les escoles de l'agrupació escolar catalana al 1998.
Barcelona: Agrupació Escolar Catalana.

GLOSSARI DE SIGLES

AMPA/AMPAS: Associació/ns de Mares i Pares d'Alumnes

BUP: Batxillerat Unificat Polivalent

CAEP: Centre d'Atenció Educativa Preferent

CFGM: Curs Formatiu de Grau Mig

COU: Curs d'Orientació Universitària

CRP: Centres de Recursos Pedagògics

EAP: Equips d'Atenció i Orientació Psicopedagògica

EC: Educació Compensatòria

ESO: Educació Secundària Obligatòria

EEUU: Estats Units (d'Amèrica)

FAPAC: Federació d'Associacions de Mares i Pares d'Alumnes de Catalunya.

FP: Formació Professional

IES: Institut d'Educació Secundària

LCE: Ley de Calidad de la Educación

LOGSE: Ley Orgánica de Ordenación General del Sistema Educativo

LOQE: Llei de Qualitat de l'Educació

MECD: Ministeri d'Educació i Ciència

OCDE: Organización para la Cooperación y el Desarrollo Económicos.

PIB: Producte Interior Brut

RMB: Regió Metropolitana de Barcelona

TIC: Tecnologies de la Informació i la Comunicació

UAC: Unitat d'Adaptació Curricular

UE: Unió Europea

UEE: Unitat d'Educació Especial

ÍNDEX DE FIGURES

FIGURA 1. EVOLUCIÓ DE L'ALUMNAT. CATALUNYA. 1990-2005.

FIGURA 2. ALUMNAT MATRICULAT A EDUCACIÓ INFANTIL I PRIMÀRIA. CATALUNYA. CURSOS ESCOLARS 1990-1991, 1995-1996, 1999-2000, 2001-2002 I 2002-2003.

FIGURA 3. ALUMNAT MATRICULAT A EDUCACIÓ INFANTIL I PRIMÀRIA. BARCELONA CIUTAT. CURSOS ESCOLARS 1995-1996, 1996-1997, 1997-1998, 1998-1999, 1999-2000, 2000-2001 I 2002-2003.

FIGURA 4. ALUMNAT MATRICULAT A EDUCACIÓ SECUNDÀRIA (12 A 16 ANYS) PER TITULARITAT JURÍDICA DEL CENTRE. CATALUNYA. CURSOS ESCOLARS. 1990-1991, 1995-1996, 1999-2000, 2001-2002, 2002-2003.

FIGURA 5. ALUMNAT MATRICULAT A EDUCACIÓ SECUNDÀRIA (12 A 16 ANYS) PER TITULARITAT JURÍDICA DE CENTRE. BARCELONA CIUTAT. CURSOS ESCOLARS 1995-1996, 1996-1997, 1998-1999, 1999-2000, 2000-2001, 2002-2003.

FIGURA 6. DESPESA EN EDUCACIÓ (SOBRE EL PIB). PAÏSOS DE LA UE. 2001.

ÍNDEX DE TAULES

TAULA 1. ALUMNAT MATRICULAT A EDUCACIÓ INFANTIL, PRIMÀRIA I SECUNDÀRIA PER TITULARITAT JURÍDICA DEL CENTRE. CATALUNYA. CURSOS ESCOLARS 1990-1991, 1995-1996, 1999-2000, 2001-2002, 2002-2003.

TAULA 2. ALUMNAT MATRICULAT A EDUCACIÓ INFANTIL, PRIMÀRIA I SECUNDÀRIA PER TITULARITAT JURÍDICA DEL CENTRE. BARCELONA CIUTAT. CURSOS ESCOLARS 1995-1996, 1996-1997, 1997-1998, 1998-1999, 1999-2000, 2001-2002 I 2002-2003.

TAULA 3. TAXA D'ESCOLARITZACIÓ DEL PRIMER CICLE D'EDUCACIÓ INFANTIL (0 A 3 ANYS). CATALUNYA. CURSOS ESCOLARS. 1991-1992, 1997-1998, 1998-1999, 1999-2000, 2000-2001, 2001-2002 I 2002-2003.

TAULA 4. ALUMNAT ESCOLARITZAT A EDUCACIÓ INFANTIL (0 A 3 ANYS) PER GRUPS D'EDAT I TITULARITAT DEL CENTRE. BARCELONA. 1995-1996, 1999-2000, 2000-2001 I 2002-2003.

TAULA 5. NOMBRE DE CENTRES D'ESCOLA BRESSOL PER TITULARITAT DE CENTRE. BARCELONA. CURS ESCOLAR. 2002-2003.

TAULA 6. DEMANDA NO ATESA EN L'EDUCACIÓ INFANTIL (0 A 3 ANYS), PER DISTRICTE I TITULARITAT DEL CENTRE (%). CURSOS ESCOLARS 2001-2002.

TAULA 7. ALUMNAT MATRICULAT A L'EDUCACIÓ SECUNDÀRIA POSTOBLIGATÒRIA PER ORIENTACIÓ DELS ESTUDIS. CATALUNYA. CURSOS ESCOLARS 1990-1991, 1995-1996, 1999-2000, 2001-2002.

TAULA 8. ALUMNAT MATRICULAT A L'EDUCACIÓ SECUNDÀRIA POSTOBLIGATÒRIA PER ORIENTACIÓ DELS ESTUDIS. BARCELONA. CURSOS ESCOLARS 1995-1996, 1996-1997, 1997-1998, 1998-1999, 1999-2000, 2000-2001, 2001-2002 I 2002-2003.

TAULA 9. DESPESA PÚBLICA EN EDUCACIÓ (PARTICIPACIÓ SOBRE EL PIB). ESPANYA. 1992-2002.

TAULA 10. DESPESA PÚBLICA EDUCATIVA AMB RELACIÓ AL PIB. CATALUNYA. CURSOS ESCOLARS 1996-1997, 1997-1998, 1998-1999, 1999-2000, 2000-2001.

TAULA 11. INDICADORS BÀSICS DE FINANÇAMENT EDUCATIU DE NIVELLS NO UNIVERSITARIS. COMUNITATS AUTÒNOMES. 2001.

TAULA 12. AVALUACIÓ DEL RENDIMENT DE L'ALUMNAT A 4t CURS D'ESO. CURS ESCOLAR 2000-2001, 2002-2003 I 2003-2004.

TAULA 13. AVALUACIÓ DEL RENDIMENT DE L'ALUMNAT A 4rt CURS D'ESO. CURS ESCOLAR 2000-2001, 2001-2002 I 2003-2004.

TAULA 14. MITJANES OBTINGUDES EN L'INFORME PISA 2003 PER TIPUS DE MATÈRIA. CATALUNYA, PAÍS BASC, CASTELLA LLEÓ I OCDE. 2003.

TAULA 15. RENDIMENTS BÀSICS EN LES ÀREES DE L'ESO. PERCENTATGES DE PREGUNTES ENCERTEADES. ESPANYA. 2000.

ANNEX METODOLÒGIC

POLARITZACIÓ SOCIAL I QUALITAT EDUCATIVA

Metodologia

La metodologia emprada en la elaboració d'aquest informe ha combinat tècniques qualitatives i quantitatives i ha consistit en el següent:

1. Actualització de dades dels indicadors bàsics educatius, en els àmbits de la escolarització, el finançament i els resultats educatius. Les dades corresponen a tres àmbits territorials: Catalunya, Regió Metropolitana i Barcelona ciutat. En funció de la disponibilitat de les dades, en alguns indicadors s'inclouen els districtes de Barcelona, Espanya i la OCDE.

2. Grup de discussió amb experts. En aquest cas el grup estava integrat per professors/es d'escoles i instituts públics i privats-concertats. Els integrants del grups de discussió són:

- Isabel Ribera, IES Narcís Monturiol
- Ignasi Llompart, IES Pablo Ruíz Picasso
- Toni Ramoneda, Escola Frederic Mistral-Tècnic Santa Eulàlia
- Albert Grau, IES Miquel Taradell
- Teresa Suñé, CEIP Miralletes
- Max Becares, CEIP Pere Vila
- Alícia Moura, IES Pablo Ruíz Picasso
- Dolors Cabrera, Cap dels Serveis d'Educació Infantil i Primària, Institut Municipal d'Educació de Barcelona.

S'han celebrat un total de 8 sessions de debat sobre els següents temes relacionats amb la qualitat educativa:

- Què s'enten per qualitat educativa?
 - i. Diversitat d'enfocaments i perspectives (famílies, administració, professionals, alumnat)
 - ii. Tensions en el concepte i la pràctica escolar
- Dimensió acadèmica de la qualitat educativa:
 - i. Allò acadèmic és el tret distintiu de l'escola?
 - ii. Qualitat, diversitat i èxit acadèmic
- La qualitat escolar en els discursos propositius sobre educació:
 - i. Pluralitat i confrontació dels discursos educatius sobre qualitat
- Aspectes cognitius derivats del debat

3. Dos grups de discussió amb nois i noies de l'ESO, un del districte de Sarrià-Sant Gervasi i l'altra del districte de Nou Barris

LA TRANSICIÓ ESCOLA-TREBALL EN LA MINORIA D'EDAT

Joaquim Casal
Miguel Quesada
Maribel García
Rafa Merino
Aitor Gómez

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ

2. CONTEXT I COMPRENSIÓ DE LA TRANSICIÓ DE L'ESCOLA AL TREBALL EN LA MINORIA D'EDAT

2.1. DIMENSIÓ SOCIOHISTÒRICA I GEOPOLÍTICA DE LA TRANSICIÓ AL TREBALL DELS MENORS

2.2. DIMENSIÓ EPISTEMOLÒGICA I JURÍDICA DE LA TRANSICIÓ ESCOLA-TREBALL DELS MENORS

2.3. QUATRE MODALITATS DE PAS DE LA INFÀNCIA A LA JOVENTUT

2.4. LA TRANSICIÓ DE L'ESCOLA AL TREBALL EN LA MINORIA D'EDAT EN ÀREES DE CAPITALISME AVANÇAT I BENESTAR

2.5. QUATRE HIPÒTESIS SOBRE LA TRANSICIÓ ESCOLA/TREBALL EN LA MINORIA D'EDAT

2.6. IMPLICACIONS DE LA TRANSICIÓ ESCOLA-TREBALL EN LA MINORIA D'EDAT

3. ELS MENORS I EL TREBALL A L'ENQUESTA DE POBLACIÓ ACTIVA (PRIMER TRIMESTRE 2002)

3.1. LA TRANSICIÓ DE L'ESCOLA AL TREBALL DELS MENORS DE 16 ANYS

3.2. LA TRANSICIÓ DE L'ESCOLA AL TREBALL EN LA MINORIA D'EDAT (DE 16 A 17 ANYS)

4. EL TREBALL EN LA MINORIA D'EDAT SEGONS L'ENQUESTA ALS JOVES DE CATALUNYA 2002

4.1. DESESCOLARITZACIÓ PRECOÇ I TREBALL DELS QUI TENEN 15 ANYS

4.2. ELS MENORS D'EDAT QUE NO SEGUEIXEN ESTUDIANT

4.3. EL TREBALL DELS MENORS D'EDAT QUE NO ESTUDIEN

4.4. LA TRANSICIÓ PRECOÇ DE L'ESCOLA AL TREBALL ABANS I ARA

4.5. LA TRANSICIÓ ESCOLA-TREBALL PRECOÇ DELS JOVES, ANYS DESPRÉS

5. UNA APROXIMACIÓ A LA DESESCOLARITZACIÓ PRECOÇ I EL TREBALL DELS MENORS

5.1. ABSENTISME, DESESCOLARITZACIÓ PRECOÇ I NO GRADUACIÓ EN ESO

5.2. PERFIL DE NOIS I NOIES EN DESESCOLARITZACIÓ PRECOÇ I NO GRADUACIÓ

5.3. EL TREBALL I L'ATUR DELS MENORS

6. CONCLUSIONS I PROPOSTES

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

FONTS ESTADÍSTIQUES

GLOSSARI DE SIGLES

ÍNDIX DE TAULES

ÍNDIX DE FIGURES

1. INTRODUCCIÓ

Aquest capítol, centrat específicament en la transició de l'escola al treball en la minoria d'edat, té molt a veure amb l'enfocament i les hipòtesis mantingudes en el primer informe en aquest àmbit d'estudi¹.

El pas de l'escola al treball per a la majoria passa més enllà dels divuit anys, atesa la proporció de joves que perllonguen l'escolarització fins la secundària post/obligatòria i també la universitat. Però hi ha una part de joves que surten cap al mercat de treball quan encara son menors d'edat. Quan això passa diem que la inserció laboral es realitza en condicions de major precarietat i vulnerabilitat. És més, si la sortida de l'escola és molt precoç, la qualitat de la inserció en queda ressentida i una porció d'aquests menors poden romandre força temps sense treball. Si l'anàlisi de dades i l'aproximació qualitativa i interpretativa del fenomen revelen aquest fet caldrà, aleshores, determinar els llocs i àmbits on l'administració educativa, laboral i de serveis socials els pertoca intervenir.

El capítol comença amb un marc teòric de la transició de l'escola al treball en la minoria d'edat i passa tot seguit a posar de relleu el més significatiu de dos anàlisis realitzades: a) primerament, l'enquesta de la població activa del primer trimestre de l'any 2002 pel que fa als menors d'edat de Catalunya; b) en segon lloc, l'enquesta als joves de Catalunya del 2002 també en el tram de la minoria d'edat.

Les aportacions de les dues enquestes, no obstant, contenen certes invisibilitats respecte els menors que tenen un pas de l'escola al treball precoç; per compensar-ho, el capítol incorpora una aproximació de caràcter qualitatiu i estimatiu per assolir una major fermesa en el diagnòstic. Per això, la darrera part –les remarques i recomanacions– té una importància cabdal, al nostre entendre. No només es tracta de fer una caracterització el màxim d'ajustada de la situació social dels menors en transició escola-treball, sinó que cal figurar el camp de la intervenció social i comprometre l'acció en determinades dimensions i criteris. Òbviament aquesta darrera part està oberta a un debat de caire polític, quant a la concreció de propostes i del compromís de les administracions públiques es tracta, en aquest àmbit.

2. CONTEXT I COMPRENSIÓ DE LA TRANSICIÓ DE L'ESCOLA AL TREBALL EN LA MINORIA D'EDAT

La infància, i en particular la transició de l'escola al treball dels menors, convé que tingui una lectura dins d'un marc o context, sense el qual tot intent de comprensió es fa, si més no, difícil i confús. Proposem dues dimensions: el caràcter socio-històric i geo-polític de la infància i la dimensió epistemològica i jurídic-administrativa.

¹ Aitor Gómez realitza l'anàlisi de l'EPA.

2.1. DIMENSIÓ SOCIOHISTÒRICA I GEOPOLÍTICA DE LA TRANSICIÓ AL TREBALL DELS MENORS

Convé considerar la vessant històrica i contextual de la transició al treball dels menors. La infància té un caràcter socio-històric i està referida als modes de producció que la ciència social ha estudiat vastament: cada societat ha produït construccions específiques de la seva infància; a vegades sota un impuls clarament basat en la criança i la reproducció biològica del grup, a vegades sota un impuls basat en pautes d'educació i reproducció cultural de classe, a vegades sota un impuls basat en pautes eminentment de supervivència tribal en contextos de dificultat, d'altres sota un impuls basat en criteris d'ordre filosòfic i social en un context d'abundància de béns, etcètera. És a dir, la transició de l'escola al treball dels menors té referents històrics indubtables. En el nostre cas, la referència és la societat avançada del capitalisme, de l'urbanisme o de capitalisme informacional. Suposa una manera específica de construir i representar el món social, que ha estat recentment molt estudiada i descrita des de la ciència social².

El segon aspecte a considerar és el caràcter geopolític, és a dir, la ubicació geogràfica de la infància objecte de coneixement. Hi ha molts tipus d'àmbit geopolític, però en podem fer una reducció a tres bandes: els països que estan al centre de les decisions i que poden exercir un control més o menys fort de les dinàmiques econòmiques i de benestar (en diem països centrals); una segona classe de països (en diem països perifèrics) que tenen una situació de dependència respecte als països centrals i la seva bondat i limitació està molt en funció d'aquesta dependència i una tercera classe de països (en diem països exclosos) que tenen la situació particular de no comptar per res o gairebé res en el concert econòmic i polític mundial: no només no estan al concert de l'economia com a productors sinó que no formen part del cercle de consum³. La ciutat de Barcelona i les seves corones constitueixen un exemple clar d'àrea geopolítica del primer nivell: una zona pertinent a un territori de país central o de decisió, àmpliament desenvolupada a nivell econòmic i cultural, i amb vincles efectius amb el concert econòmic mundial.

Formar part del primer nivell, però, no eximeix de la pobresa; és més, en la centralitat de l'urbanisme i del benestar hi ha falques de quart món. La pobresa, a vegades extrema, està present en aquesta zona i això té molta relació amb la infància: una gran majoria d'infants pertanyen a àmbits o sectors coberts

² Hi ha molts termes que els científics socials utilitzen per acostar-se a les tendències que prefiguren el sentit i direcció del canvi en el món actual: la metamorfosi social (Castel), l'era de la informació i la societat xarxa (Castells), la globalització (Amin), la societat postindustrial (Touraine), la societat risc (Beck), el post-modernisme (Lipovsky), etcètera. Molt abans, alguns científics socials havien utilitzat termes similars per identificar aquestes tendències: muchedumbre solitària (Riesmann), solidaritat mecànica (Durkheim), postcapitalisme (Gorz), etcètera. En el terme *capitalisme informacional* hi veiem la confluència d'aspectes de tecnologia punta i d'estructura social i econòmica, per la qual cosa ens sembla que conté molta força descriptiva i analítica.

³ La classificació de països en tres nivells és només a efectes operatius; l'anàlisi de l'estructura econòmica mundial, la globalització i les relacions de dependència són molt més complexes i la tipologia n'és un reflex. Val a dir, però, que a efectes de classificació n'hi ha prou determinant que aquest informe d'infància fa referència a una àrea central i desenvolupada.

correctament i altres, en canvi, formen part del que massa sovint es diu infància en risc (bé per pobresa directa o per subintegració a la cultura dominant o bé per pertànyer a famílies en desestructuració social)⁴.

En resum, l'informe de la transició de l'escola al treball de la infància es concreta en una zona del capitalisme avançat o informacional i de conglomerat urbà que estableix connexions en xarxa amb altres esferes de l'organització del benestar. No obstant, les desigualtats socials estan presents en les zones de benestar i de protecció de l'Estat⁵ i la pobresa econòmica o cultural (o ambdues) tenen una incidència directa amb el desplegament de la infància. Aquest fet és clau en la consideració de criteris i hipòtesis.

2.2. DIMENSIÓ EPISTEMOLÒGICA I JURÍDICA DE LA TRANSICIÓ ESCOLA-TREBALL DELS MENORS

La infància sovint es redueix a un seguit d'implícits conceptuals no sempre suficientment clars; convé que la ciència social faci explícits els criteris i fonaments epistemològics. La perspectiva del que en altres indrets anomenem *enfocament biogràfic*⁶ probablement pot ser una aportació de marc general. Contra una perspectiva essencialista que identifica infància com a món dels infants, proposen una perspectiva que identifica "infància" com un tram biogràfic en la vida de les persones i que comprèn des de l'entrada a la vida fins el creixement assolit en la pubertat. És a dir, que la infància és un procés social.

Tanmateix és clar que hi ha moltes fases o "sub/trams" a la infància que són objecte d'atenció dels estudiosos (els primers passos per la vida, la iniciació al món de les persones, l'aprenentatge de la comunicació, l'escola infantil, l'escola primària, etcètera). En el nostre camp hi ha un especial interès en afirmar que les fronteres entre infància i joventut no són clares i separades; tot el contrari: ens sembla que la franja dels 12 als 16 anys és un terreny molt apropiat per assistir a la mutació social induïda pels canvis fisiològics de la pubertat. És interessant tenir clar que entre infància i joventut hi ha més intersecció que no fronteres, la qual cosa convé retenir en relació a les polítiques socials⁷.

⁴ Als països perifèrics la proporció de pobresa extrema i exclusió social és molt més alta i forta que als països centrals on, a més a més, l'Estat ha assumit deures i els protegeix en relació a la infància (escolarització, protecció civil, salut, etc). En els països exclosos la situació social de la infància és encara molt més greu que en els països perifèrics. En aquest informe, doncs, no tenim en consideració aquesta dimensió, per bé que en termes de mundialització és una prioritat política i social.

⁵ La infància, en el lloc geopolític on estem ubicats, està a l'aguait de l'Estat del Benestar i la Protecció del Menor. Es tracta d'un aspecte d'especial interès i repercussió. Els infants són particularment defensats des de l'Estat de Dret, que defineix drets i deures dels adults vers els menors i des de l'Estat del Benestar, que defineix institucions de socialització d'obligat compliment.

⁶ Una de les especificitats del GRET (Grup de Recerca en Educació i Treball) com a grup de treball rau en l'*enfocament biogràfic* que apliquem a la sociologia de la joventut. Per extensió ens atrevim a fer-ne una transferència sobre la sociologia de la infància al definir-la com a *tram biogràfic*. Aquest aspecte no pot ser tractat en aquest informe tal com ens agradaria.

⁷ La infància i la joventut són dues posicions que es superposen. "Els infants són uns adolescents i els adolescents uns infants".

D'altra banda, dins el context de l'Estat del Benestar i el reconeixement de drets i deures de la infància, la dimensió epistemològica i la juríco-política també tenen punts de confluència. L'Estat de Dret acaba, finalment, regulant drets i deures sobre la minoria d'edat. El més conegut és l'edat mínima per entrar al mercat de treball (16 anys) i l'edat mínima pel ple reconeixement de drets (majoria d'edat als 18 anys); resten altres regulacions sobre edats: la responsabilitat legal i penal, la conducció de vehicles a motor, l'edat mínima per la nupcialitat, per la mobilitat geogràfica, etcètera. En el nostre àmbit d'estudi (la transició de l'escola al treball) la posició de l'Estat del Benestar i de la Protecció és clar: la minoria d'edat laboral està als 16 anys (la qual cosa té efectes sobre l'escolarització obligatòria) i la majoria d'edat als 18 anys (la qual cosa té efectes sobre la contractació laboral).

En síntesi, l'informe de la transició de l'escola al treball en la minoria d'edat té dos vessants: el treball per sota l'edat mínima legalment definida (el treball infantil pròpiament dit) i el treball dels menors que han sortit de l'escola (el treball als 16 i 17 anys). En ambdós casos, la *infància* queda pensada com un "tram" en la vida de les persones i en intersecció amb el tram pròpiament juvenil. La combinació dels aspectes jurídics i els epistemològics permeten pensar una disparitat d'itineraris d'infància que, ens sembla, configura l'aportació clau que pot fer la sociologia a la resta de disciplines les quals tenen en aquesta un objecte d'estudi.

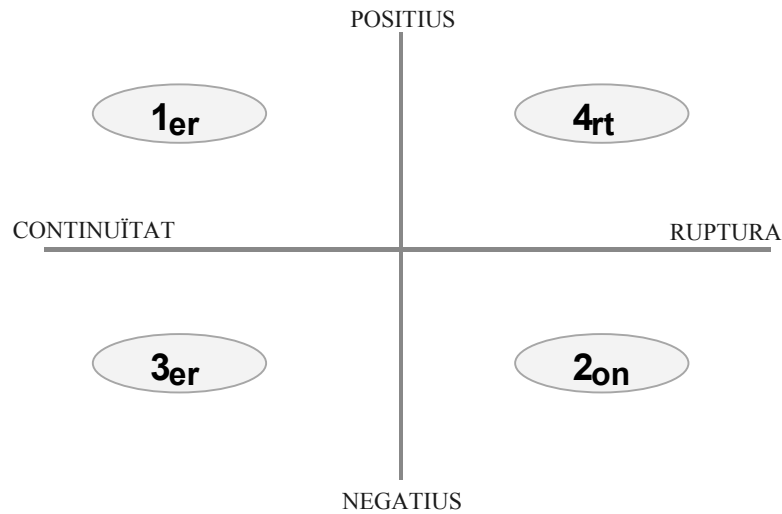
2.3. QUATRE MODALITATS DE PAS DE LA INFÀNCIA A LA JOVENTUT

Tanmateix és clar que cada infant pot constituir un món i el mateix "individualisme metodològic" accentua aspectes de diferència individual. Però també és clar que la sociologia pot fer una reducció sensible a modalitats bàsiques. Identificar-les (per a la seva comprensió) és un pas previ però molt important. Aquí la proposta d'anàlisi és particularment simple⁸, però pot resultar il·lustrativa i d'interès teòric pel nostre àmbit d'estudi. Dos variables (processos i efectes) amb valors extrems permeten identificar i discriminar maneres d'infància: continuïtats i ruptures, positivitats i negativitats. Els processos d'infància poden basar-se en les continuïtats en el desenvolupament o estar marcats per les ruptures o trencaments (socials, econòmics, emocionals, etcètera). Els efectes o resultats del desenvolupament en la infància també pot pensar-se en termes positius o negatius (bons o mals resultats assolits al començament o final de la infància).

La combinació heurística dels dos eixos i els seus valors extrems (processos en continuïtats o ruptures i situacions socials positives o negatives) permet construir quatre modes de desenvolupament de la infància i de pas a la pubertat.

⁸ Sembla que les tipologies si resulten complexes i múltiples tenen major grau de científicitat; pensem tot el contrari: quan més senzilles i numèricament escasses major pot ser el grau d'acostament a la realitat i major el guany en comprensió. Això hem fet en la sociologia de la joventut i això ens sembla que convé de fer en la sociologia de la infància.

Figura 1. Eixos de processos de continuïtat o ruptura i situacions socials positives o negatives

Primerament, esdevenir jove amb resultats positius i continuats: una infància ben acompanyada de beneficis d'entorn familiar i cultural i que pot desenvolupar-se aprofitant-se positivament dels recursos a l'abast. Una infància realment desitjable per part de pares i mares (sense ruptures i riscos) i que traspasa al món dels joves els canvis de futur i els reptes personals i de context. A la pràctica suposa, per tant, èxit en la secundària obligatòria, continuació d'estudis post/secundaris i el retard de l'entrada al món del treball, com a mínim, més enllà dels 18 anys, tot desenvolupant un procés gradual i creixent d'inserció social.

En segon lloc, esdevenir jove amb resultats negatius, però a partir de situacions d'infància positives: en la infància primera predominen aspectes positius (de benestar familiar, d'entorn, d'oportunitats) però en el creixement hi ha ruptures i una manca d'assoliments que finalment es concreta en resultats descoratjadors: acumulació de resultats negatius en l'escolarització obligatòria, ruptures emocionals familiars, crisis en el benestar familiar, malalties o discapacitats adquirides, etcètera. Generalment suposa ruptura escolar precoç, manca de continuïtat en la formació professional, concurrència precoç al mercat de treball i, a vegades, incapacitats o incompetències clau pel treball.

En tercer lloc, esdevenir jove amb resultats negatius en una seqüència continuada de negativitats des d'edats molts primeres (és la situació inversa a la descrita més amunt): una infància definida pels dèficits d'entorn familiar i cultural i que no pot treure resultats bons dels recursos a l'abast (per exemple l'escola) i que, a més, conté impactes negatius en el desenvolupament personal (emocionals o no). Realment una infància poc desitjable, plena de mancances i riscos, amb un inici de cicle vital poc ferm i pocs encerts redreçadors de la situació deficitària del començament. Generalment suposa, per tant, deixar els estudis abans o just en el compliment de l'obligatorietat, entrar al mercat de treball en la minoria d'edat i no obtenir-ne satisfaccions gratificadores a mig termini o bé generar-ne rebuig.

En quart lloc, esdevenir jove positivament partir de dèficits i ruptures anteriors o inicials en la primera infància, però sumant i acumulant oportunitats a l'abast (per exemple l'escola) i estalviant-se possibles impactes negatius. Realment una infància de començament difícil però redreçada a partir d'encerts i oportunitats (generalment a causa de la intervenció social i pública i/o a canvis de situació en la vida personal i familiar) i que permet retardar més enllà dels 18 anys les opcions d'encert o fracàs. Generalment suposa la continuïtat d'estudis post/secundaris i diferir l'entrada del mercat de treball mitjançant la formació professional inicial.

Hi ha dos modalitats (primera i quarta) que coincideixen en transferir al món dels joves les opcions terminals d'estudis i treball (més enllà dels 18 anys). La infància, en les dues modalitats, coincideix en transferir a la pubertat els resultats i les ruptures possibles. La transició escola-treball queda posposada per més endavant: es segueix en estudis post-obligatoris i en tots els casos hi ha una emergència del treball d'acompanyament als estudis. L'encert en la formació i la inserció professional es posposa a la majoria d'edat. En certa manera, doncs, és una transició escola-treball, plenament, en el camp de la joventut i fora de la infància.

Però hi ha dos modalitats (segona i tercera) que tenen una sortida precoç de l'escola (abans o just en el moment de complir l'obligatorietat) i es fan presents en el mercat de treball: la transició de l'escola al treball en la minoria d'edat. Aquestes dues modalitats són les que interessen en aquest àmbit d'estudi⁹: hi ha una fallada forta en la formació secundària obligatòria i un abandó de la formació escolar, tot avançant la transició al treball. A vegades aquest pas en plena adolescència pot ser el resultat d'un procés d'infància difícil i ple de mancances (tercera modalitat) o bé pot ser un resultat d'una ruptura negativa sobtada en l'entorn familiar o personal de l'adolescent¹⁰ (segona modalitat). Tanmateix, però, les modalitats de permanències escolar i diferiment de la transició al mercat del treball poden ser, i són, pautes o pedres de toc de les polítiques socials d'infància: la intervenció social que millora el resultat a l'ESO i que aporta, a nens i nenes, competències pel mercat de treball. Un tema que posposem pel final.

2.4. LA TRANSICIÓ DE L'ESCOLA AL TREBALL EN LA MINORIA D'EDAT EN ÀREES DE CAPITALISME AVANÇAT I BENESTAR

El capitalisme avançat, sobretot en les vessants informacional i en l'Estat del Benestar al qual està políticament compromès, ha tingut un efecte indubtable en el desenvolupament de les modalitats de pas a la pubertat breument descrites. La definició política i administrativa de drets i deures vinculats a les

⁹ La raó per la qual les altres dues interessen al camp de la joventut no és per la propensió a l'èxit (que està per demostrar) sinó per transferir el pas de l'escola al treball als 18 anys o més. La raó per la qual hi ha dos modalitats que són objecte d'estudi de la infància, no és la propensió al fracàs laboral (que també està per demostrar) sinó el fet d'avançar el pas de l'escola al treball en plena minoria d'edat.

¹⁰ Val a dir que moltes de les ruptures emocionals no tenen un impacte definitiu en la trajectòria i es retarda la problemàtica o les decisions uns anys més.

edats ha estat el pas definitiu o determinant. Hi ha un acord comú dels Estats d'aquesta àrea central en ratificar i fer efectiva l'edat mínima de l'escola obligatòria i per anar a treballar; també hi ha un acord no menys important de considerar la minoria d'edat fins els 18 anys.

També és conegut que les dinàmiques socials tenen una interacció forta amb els aspectes normatius. En concret, que l'escolarització obligatòria efectiva té un efecte directe sobre la demanda d'educació i la prolongació dels itineraris formatius d'infants i joves i, d'altra banda, que l'edat legal per a treballar genera un efecte de retard en la demanda de treball i també posposa uns anys la tendència a la contractació per part de les empreses. Tot plegat, doncs, té tres efectes importants.

Primerament, es manté o augmenta la distància efectiva entre les àrees més riques i més pobres: mentre en determinats indrets en la pubertat predomina la continuïtat de la formació inicial i el retard en la inserció laboral, als països pobres predomina la sub/escolarització, la deserció escolar i l'entrada precoç al treball d'ajuda (de família o de treball remunerat).

En segon lloc, es transfereix al camp de la joventut (o el *tram biogràfic de joventut*) el fet de la transició de l'escola al treball. En la fase actual d'*escola de masses*¹¹ hi ha una prohibició explícita del treball sota dels 16 anys acompanyada d'una definició, també explícita, d'obligatorietat escolar, una propensió a l'escolarització post/obligatòria de tres de cada quatre joves d'una promoció i una tendència per part de les empreses a formalitzar els primers contractes de treball un cop assolida la majoria d'edat.

En tercer lloc, la desescolarització precoç i l'avançament de l'entrada al mercat de treball per sota dels 18 suposa un senyal negatiu quant a inserció social i laboral. És més, quan hi ha sortida abans de l'edat d'obligació escolar o treball submergit o absència d'escola i treball a la vegada per sota dels 16 anys hi ha evidència plena de negativitat. Qui avança l'entrada al mercat de treball als 16 o 17 anys ho fa en una situació de manca real o reconeguda de formació professional¹².

Aquests tres efectes ens indiquen els criteris marc del nostre àmbit d'estudi: hi ha una infància, en els països o àrees d'exclusió, que està gravada per la manca d'escolarització, per l'absència d'un Estat protector efectiu de la infància, per famílies tocades per la pobresa extrema, pel treball infantil sota formes evidents de manca de drets bàsics i de condicions, pel treball de plena explotació, com és la prostitució infantil o el narco/tràfic de carrer, i per l'absència de família o de sostre. Segonament, que la transició de l'escola al treball és una qüestió més de joventut que no pas d'infància, sobretot perquè majoritàriament té lloc en la franja de 18 a 28 anys. I, finalment, que la transició

¹¹ En altres escrits hem explicat que estem en una tercera fase de desplegament de l'escolarització de masses. Una primera, en el període de capitalisme liberal, on es senyalen les bases de l'obligatorietat i gratuïtat; una segona de capitalisme d'Estat del Benestar, on hi ha una presa de compromís polític i efectiu per l'escolarització; i una tercera fase on hi ha una expressió plena de l'escolarització de nivell superior, de plantejaments a l'entorn de la societat del coneixement i de competències professionals.

¹² Un jove pot assolir un cicle de FP de grau mitjà als disset anys però, a la pràctica, els retards escolars suposen que això no passa fins els 18 anys.

de l'escola al treball en la minoria d'edat és un senyal negatiu. És per tot això que la transició de l'escola al treball no deixa de ser, també, un tema de política social d'infància (les administracions públiques d'ensenyament, treball, serveis socials i justícia hi queden emplaçades).

2.5. QUATRE HIPÒTESIS SOBRE LA TRANSICIÓ ESCOLA/TREBALL EN LA MINORIA D'EDAT

Hi ha quatre hipòtesis que guien el procés de prospecció en el nostre àmbit de recerca. Tanmateix no hi ha diferència substancial entre aquesta formulació i el que es va escriure en el seu moment arran del primer informe: no són qüestions d'ordre conjuntural sinó que atenyen directament el camp de l'estructura social.

a. La transició de l'escola al treball per sota dels 16 anys és una realitat social possible però feta invisible per les estadístiques, sobretot en els països que formen part de les àrees centrals o del capitalisme avançat i que des de fa temps han implementat un marc de drets i deures de la infància i un aparell de control o seguiment. És a dir, l'Estat del Benestar i l'ordenament jurídic sobre infància i família és estricte i clar en relació a l'obligació de formular matrícula escolar dels menors de 16 anys i, igualment estricte i clar, en impossibilitar la formalització de relacions laborals. L'Estat no pot reconèixer a nivell estadístic allò que determina en obligatorietat¹³.

b. La transició escola-treball en la minoria d'edat (sota els 18 anys) es realitza en una forta precarietat laboral i en activitats de treball sense qualificació. Els preadolescents que avancen la inserció laboral plena (abans dels 18 anys) no han tingut temps suficient (a la pràctica) per assolir una titulació qualificant pel mercat de treball i són captats per realitzar treballs sense qualificació i en relacions contractuals de temporalitat. L'entrada al mercat de treball amb la mínima qualificació demandada i la temporalitat és una constant dominant en la inserció dels joves, però qui la realitza en la minoria d'edat està probablement més exclòs de la carrera *ocupacional*.

c. La desescolarització precoç i el fet d'avançar l'entrada al mercat de treball és una senyal negativa en els itineraris de la infància a la joventut. Alguns pre/adolescents potser trobin en la inserció laboral precoç certes vies de reforç cap a la integració social plena, però la precarietat plena, la probabilitat de caure a l'atur i l'absència d'acreditacions escolars i professionals esdevenen senyals de negativitat en el pas de la infància a la joventut.

¹³ Convé explicar aquest aspecte però no hi ha espai suficient. Com que hi ha l'obligació de censar-se l'error de cens només és imputable a la mobilitat geogràfica entre dos períodes censals. Com que és obligatori escolaritzar els infants, hi ha places escolars disponibles, un sistema punitiu per a les famílies i una indicació explícita per a l'administració local, estadísticament no hi ha infants sense matriculació excepte aquells acabats d'arribar entre dos processos d'inscripció. Com que està prohibit formalitzar una carta de treball o una relació salarial abans dels 16 anys no hi ha transició escola-treball fins després d'aquesta edat. Com que està normatitzat que cada menor tindrà una adscripció familiar de pàtria potestat (o en el seu defecte institucional), estadísticament no hi ha "infants sense adscripció".

d. Tot i això hi ha processos d'infància que, tot i estar en situacions de negativitat, mitjançant l'impacte positiu de l'escola i del repte social o la compensació poden retardar la TET cap a la majoria d'edat en millors condicions i possibilitats.

2.6. IMPLICACIONS DE LA TRANSICIÓ ESCOLA-TREBALL EN LA MINORIA D'EDAT

Cada una de les hipòtesis indicades com a pauta d'anàlisi suposen implicacions i reptes per a les institucions polítiques i socials. Aquests aspectes han de tenir una relaboració final fruit de l'anàlisi de dades, del contrast dels investigadors/res que confeccionen l'informe sobre infància i els agents i professionals que, sense tenir una implicació directe en el text, tenen un coneixement directe i proper d'aquest aspecte de la realitat de la infància. De manera provisional, però, s'apunten els següents trets:

- La invisibilitat estadística en determinats aspectes demana nodrir mitjançant tècniques complementàries d'anàlisi social els buits de dades i de coneixença de la transició escola-treball en la minoria d'edat. Val a dir que, a les administracions implicades (ensenyament, treball, serveis socials, o justícia) els pertocaria afinar els instruments de recerca d'informació per tal de tenir indicadors quantitatius de subregistre en educació escolar obligatòria, treball submergit dels menors i majors d'edat, infants sense família i/o sense sostre, nens de carrer, etcètera. Les aproximacions qualitatives contribueixen a la comprensió del problema però l'aproximació quantitativa és imprescindible per a la dimensió del problema i la seva traducció a costos i polítiques socials.
- L'avançament de la sortida escolar, la precarietat de la primera inserció laboral i la dificultat de construcció d'itineraris laborals coherents constitueix un dels principals reptes de les polítiques socials. L'escolarització i la seva qualitat, o la seguretat i higiene en el treball ocupen, avui dia, llocs importants en la supervisió; però en cap cas ha de ser en detriment d'una inspecció efectiva, una normativa eficaç i sistemes compartits de vigilància. A més a més, l'absència de formació de base i de qualificació professional d'una part dels joves és un repte per a les polítiques de formació pel treball des de l'administració educativa i la laboral. La transició escola-treball en la minoria d'edat és un repte de l'Estat del Benestar.
- Els senyals de negativitat en el pas de la infància a la joventut demanen lloc en les polítiques generals d'infància i família: una atenció especial al coneixement dels processos de marginalitat social (aproximacions qualitatives als itineraris de negativitat) i una traducció a projectes d'intervenció social destinats a modificar trajectòries anunciades de negativitat (és a dir, mesures que intervenen en la recuperació i tractament i que tenen per virtut introduir formes d'acompanyament al procés). Atesa la desigualtat social en els territoris de la ciutat i entorn, les zones més desfavorides i els col·lectius més identificats es fan mereixedors de polítiques específiques de transició escola-treball.

En resum, el capitalisme informacional i de benestar no pot ignorar l'existència de borses de pobresa extrema i desestructuració social: en base al principi social de la cohesió, l'Estat i les seves administracions ho han de fer visible i han d'indicar les vies per on han de desenvolupar-se els projectes i el seu finançament¹⁴.

3. ELS MENORS I EL TREBALL A L'ENQUESTA DE POBLACIÓ ACTIVA (PRIMER TRIMESTRE 2002)

L'Enquesta de Població Activa (EPA) de l'Institut Nacional d'Estadística (INE) és una enquesta regular que hem fet servir pel treball en la minoria d'edat. Realitzem l'explotació de la base de dades del primer trimestre del 2002 de l'EPA a nivell de Catalunya. Cal tenir present que acotem la mostra als joves de 16 i 17 anys, que és el col·lectiu sobre el qual realitzem l'explotació de les dades.

En relació als nostres objectius, l'EPA té una mancança important quant a la recollida i tractament de dades es refereix. Es tracta de com és abordat el grup d'edat menor de 16 anys en relació a la seva transició al món laboral. El qüestionari¹⁵ de l'EPA es troba estructurat en tres apartats, un de dades generals, un altre adreçat als menors de 16 anys i un tercer per majors de 16 anys. A l'apartat de menors de 16 anys es plantegen una sèrie de preguntes relatives al treball que després no trobem contemplades a nivell estadístic al microfitxer de dades de l'EPA. D'aquesta manera, tot i que sí consti al qüestionari informació relativa a treball, portat a terme per menors de 16 anys¹⁶, a la pràctica no tenim la possibilitat d'explotar aquesta informació.

El microfitxer amb les dades de l'EPA del primer trimestre de 2002 que hem utilitzat per fer l'explotació de les dades conté, fonamentalment, dades relatives a majors de 16 anys. Només tenim algunes informacions sobre el treball per sota de l'edat mínima legal quan es pregunta als joves de 16 anys si havien treballat l'any anterior, és a dir, quan tenien 15 anys. A aquesta qüestió dediquem un apartat. El gruix del present capítol és l'anàlisi de les dades sobre transició per als joves de 16 i 17 anys. Primer analitzem tots els joves que treballen i la seva situació laboral. En segon lloc, analitzem només els joves que no estudien i que treballen i les seves condicions laborals. Finalment, dediquem un petit comentari als joves que ni estudien ni treballen.

¹⁴ Val a dir que els fills de les classes mitjanes amb rendiments escolars molt negatius segueixen estratègies diferents i no solen fer ús dels recursos públics pensats ad hoc.

¹⁵ El qüestionari es pot consultar a la següent adreça electrònica:
<http://www.ine.es/daco/daco42/daco4211/epacues02.pdf>

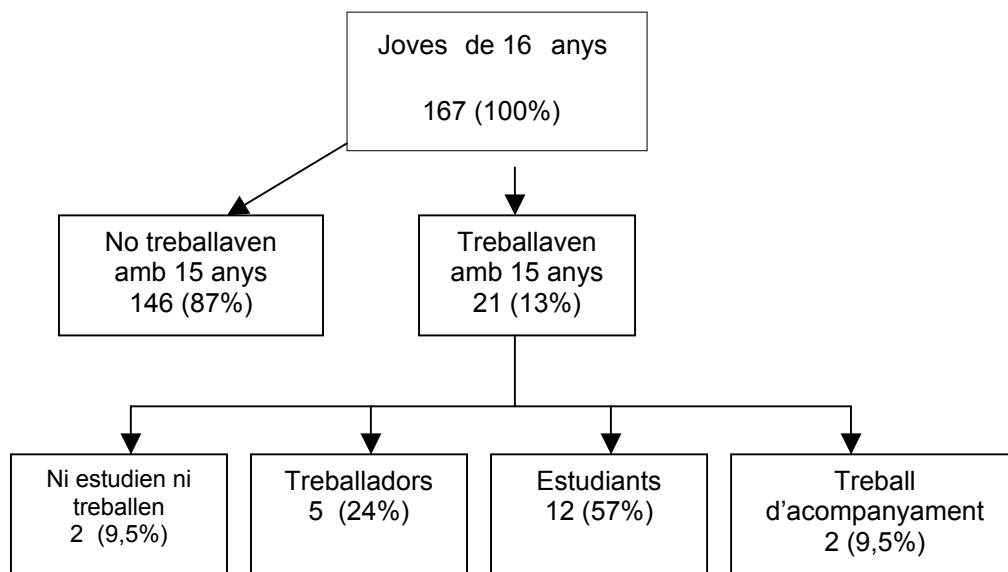
¹⁶ Concretament es pregunta si la persona ha realitzat algun treball la setmana passada i en cas afirmatiu quantes hores efectives va dedicar-li.

3.1. LA TRANSICIÓ DE L'ESCOLA AL TREBALL DELS MENORS DE 16 ANYS

Com apuntàvem al capítol introductori, hi ha un seguit de fenòmens invisibles, que s'escapen de les enquestes regulars o les enquestes com a dispositiu de recerca. El cas de l'EPA és claríssim. El treball precoç, per raons òbvies de caràcter il·legal, no apareix. Tampoc no apareixen dades sobre desescolarització precoç, i la relació entre els diferents tipus d'absentisme i l'impacte sobre les futures trajectòries d'inserció social i laboral. Abordem aquest tema de manera monogràfica al capítol 4.

L'única manera d'obtenir dades relatives a la situació laboral dels joves menors de 16 anys és acotar l'anàlisi només als joves de 16 anys que van treballar en algun moment durant l'any anterior. L'anàlisi d'aquesta informació ens mostra que 21 joves van treballar en algun moment durant l'any anterior (és a dir, quan tenien 15 anys). Aquest fet denota que almenys un 12,6% dels joves de 16 anys van treballar algun cop quan tenien 15 anys.

Figura 2. Situació laboral dels joves de 15 anys

Font: Microfitxer de dades de l'EPA. Primer trimestre de 2002

Dels 21 joves que van treballar algun cop l'any passat, la majoria han deixat aquesta feina (suposem que bàsicament "feinetes") i són estudiants a temps complet. 5 joves es declaren treballadors, és a dir, han deixat d'estudiar per entrar plenament al mercat de treball. Només 2 estudiants mantenen una feina d'acompanyament i els 2 joves que queden ni estudien ni treballen. Per tant, tenir una feina als 15 anys no sembla que sigui un senyal de l'abandó precoç, sinó que han fet un primer contacte amb el món laboral, sense abandonar els estudis.

Sabent que els menors de 16 anys no poden ser contractats, i l'enquesta és opaca al tipus d'activitat laboral que exerceixen, només podem fer algunes suposicions sobre el tipus de feina. Aquest treball irregular podria tractar-se d'ajuda familiar (en un negoci familiar, venda ambulant...), el desenvolupament de les accions anomenades de propines o qualsevol forma de treball que, en principi, no pot quedar registrat de cap manera. Aquestes activitats es poden portar a terme compaginant-se amb els estudis, durant el curs escolar, a l'estiu o havent deixat els estudis.

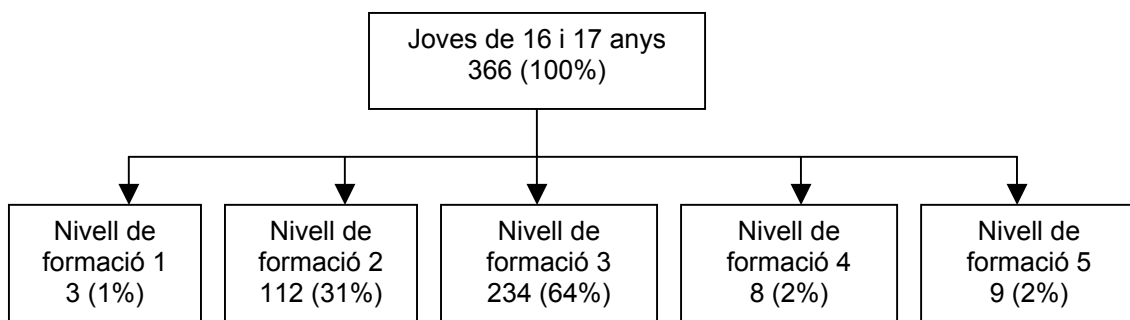
3.2. LA TRANSICIÓ DE L'ESCOLA AL TREBALL EN LA MINORIA D'EDAT (DE 16 A 17 ANYS)

L'explotació de la base de dades de l'EPA en relació a aquest grup d'edat ens aporta dades interessants i que ens permeten analitzar la situació laboral i formativa d'aquests joves. Podem aprofundir en quines condicions es produeix la seva transició al món laboral, a partir dels següents apartats: situació formativa de tots els joves; situació laboral dels que treballen; condicions laborals dels qui treballen; situació laboral dels joves que no estudien; condicions laborals dels joves que no estudien i treballen; i l'atur i la recerca de feina.

- **Situació formativa ¹⁷**

En aquest punt plasmem les dades relatives al nivell formatiu assolit pels joves de 16 i 17 anys en general, sense apuntar si han continuat estudiant o no i si combinen els estudis amb alguna feina.

Figura 3. Situació formativa dels joves de 16 i 17 anys

Font: Microfitxer de dades de l'EPA. Primer trimestre de 2002

¹⁷ L'escala que ofereix l'EPA respecte els nivells de formació és la següent:

1= estudis primaris incomplets; programes de formació i inserció laboral que no precisen de titulació acadèmica; analfabets

2= estudis primaris complets; primera etapa de secundària sense títol

3= primera etapa de secundària amb títol; programes de formació i inserció laboral que precisen estudis secundaris de 1ª etapa

4 = estudis de batxillerat

5= estudis de CFGM; estudis de CFGS

Aquestes dades ens mostren que prop d'una tercera part d'aquest col·lectiu s'enfronta a la transició sense cap titulació¹⁸. La resta té la titulació després de l'etapa obligatòria. Els joves que abandonen el sistema educatiu sense la titulació d'ESO per incorporar-se a treballar són els que probablement passaran a desenvolupar les ocupacions més precàries i de baixa qualificació, com veurem al capítol següent. Ara bé, els joves que només posseeixen la titulació d'ESO tampoc no es troben en una situació substancialment millor, com veurem a continuació.

Els joves que tenen títols de batxillerat i de cicles formatius són pocs perquè estem parlant del grup de 16 i 17 anys, i encara no han tingut temps d'obtenir aquests títols d'ensenyament secundari postobligatori. De fet, la gran majoria, un 85% dels joves d'aquestes edats encara estan estudiant (responien que estaven estudiant en les últimes quatre setmanes), i una mica més les noies que els nois.

Aquestes dades ens confirmen les hipòtesis del capítol introductori: la majoria de joves continuen estudiant als 16 i 17 anys, fet que apunta a una transició escola-treball a partir dels 18 anys. Aquesta situació és representativa dels països avançats, on els joves s'incorporen al mercat laboral de manera tardana (si ho comparem amb altres països on els joves ja es troben treballant als 14 anys, o a les generacions que es van incorporar al mercat de treball en la postguerra). Els joves que continuen estudiant (310 sobre 366), ho fan fonamentalment al batxillerat (53%), un 27% encara estan a l'ensenyament secundari obligatori i un 12% estan cursant un cicle formatiu de grau mitjà¹⁹.

Així doncs, es tracta de joves que, fonamentalment, continuen els seus estudis secundaris i que s'incorporen al mercat laboral a partir de la seva majoria d'edat.

- **Situació laboral dels que treballen**

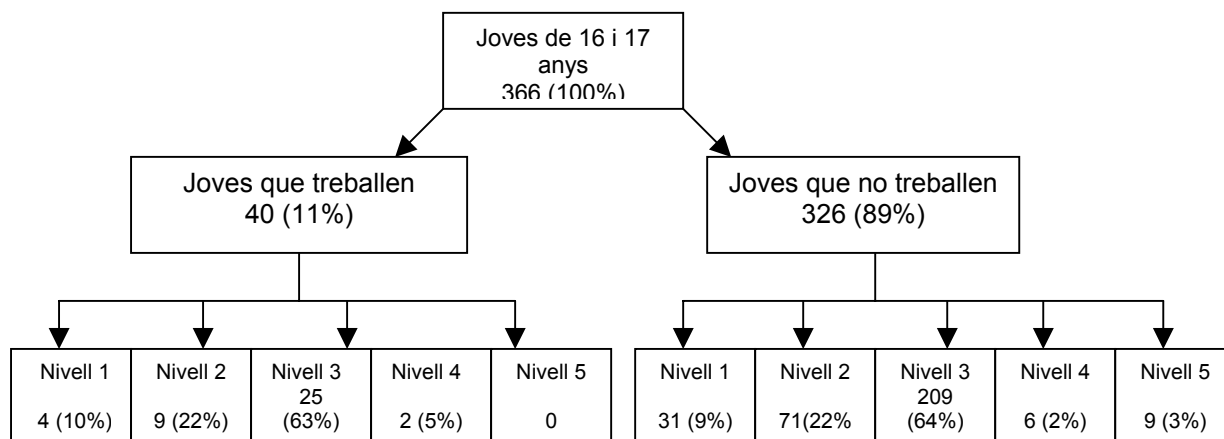
L'activitat laboral que desenvolupen els joves de 16 i 17 anys la recollim partint de dues preguntes del qüestionari: primer, si els joves han treballat durant la setmana anterior i, segon, si han treballat algun cop durant l'any anterior. Plasmem primerament la informació relativa als joves que es troben treballant en el moment de l'entrevista (treballaven just la setmana anterior) i, en segon lloc, introduïm els casos de joves que van treballar algun cop fa un any i comparem la seva situació actual (determinant si es troben aturats o estudien i treballen alhora).

El gràfic següent constata com 1 de cada 10 joves de 16 i 17 anys ha realitzat algun treball remunerat durant la setmana passada. Aquest percentatge és una mica superior per als nois; com hem dit abans, les noies tenen taxes d'escolarització superior i comencen la transició més tard.

¹⁸ Potser hi ha algun cas de repetidor d'ESO amb 17 anys que es traurà el títol més tard, però són pocs casos.

¹⁹ La resta fins sumar cent, un 8%, declaren fer "altres estudis".

Figura 4. Nivell de formació dels joves de 16 i 17 anys que treballen i no treballen

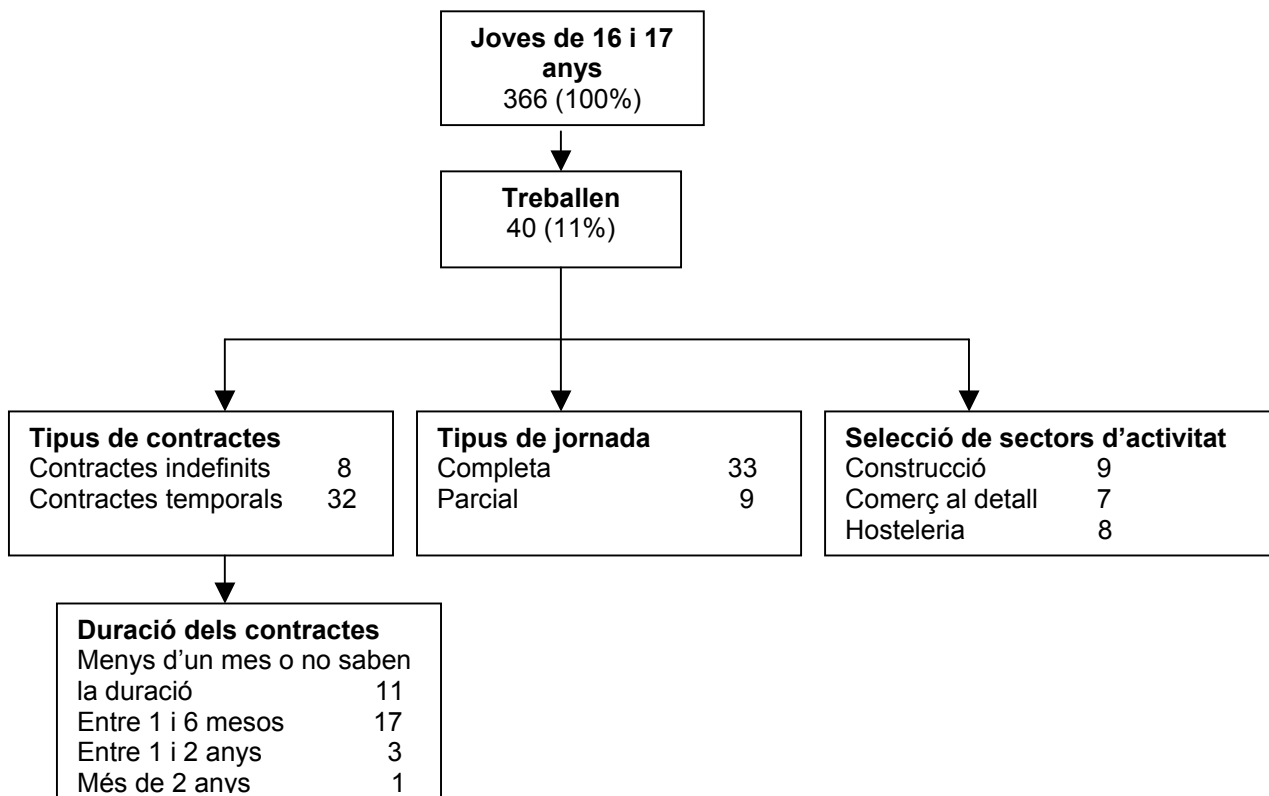

Font: Microfitxer de dades de l'EPA. Primer trimestre de 2002

Segons aquestes dades, l'estructura de nivells educatius és pràcticament la mateixa en el col·lectiu de joves que treballen que en el col·lectiu de joves que no treballen. A aquestes edats, la diferència de titulació és encara molt petita. Sembla, doncs, que no hi ha relació entre la situació laboral i el nivell d'estudis. Com veurem al capítol següent, entre els joves de més de 18 anys es polaritzen més, els que treballen amb títols baixos i els que continuen estudiant, amb o sense treball d'acompanyament.

- **Condicions laborals dels que treballen**

Figura 5. Condicions laborals dels joves de 16 i 17 anys que treballen

Font: Microfitxer de dades de l'EPA. Primer trimestre de 2002

La situació contractual en la que es troben aquests joves denota un elevat percentatge de temporalitat que s'associa al desenvolupament de treball precari si tenim en compte la duració d'aquests contractes i dies festius que el jovent treballa. El percentatge de joves que treballa amb contractes temporals de diversos tipus és del 80%. Potser fins i tot sorprèn que hi hagi un 20% de joves amb contractes indefinits a aquestes edats tan primerenques i amb tan poca experiència en el mercat laboral. Les noies tenen una taxa de temporalitat més elevada que els nois (85 i 78% respectivament).

La durada del contracte és una expressió clara d'aquesta situació de temporalitat. Només un 12,5% dels joves té un contracte de més de 6 mesos. La resta treballa amb contractes de menys de 6 mesos de durada. Cal destacar que un 34% dels joves tenen contractes de menys d'un mes de durada, o bé ni saben la durada. Val a dir també, que no hi ha casos registrats de joves que hagin estat contractats mitjançant una empresa de treball temporal, fet que denota que, o bé el jovent utilitza altres canals per trobar feina allunyats d'aquest tipus d'empreses, o bé que els joves menors d'edat no són un col·lectiu que els atragui. Sobre un total de 24 joves que han remarcat diferents canals que utilitzen per cercar feina, els principals canals que utilitzen són: consultar a familiars, amics i sindicats (un 83% sobre el total de 24 joves); utilitzar les oficines de treball de l'administració (un 54%) i establir contactes amb empresaris (un 54%)²⁰.

El tipus de jornada laboral reflecteix com el treball a temps parcial no és gaire representatiu entre el jovent i, de fet, és una característica de tot el mercat de treball. Només un de cada cinc desenvolupa el seu treball a temps parcial. De nou, les diferències de gènere són importants, ja que el percentatge de noies amb contractes a temps parcial és superior que el percentatge de nois (27 i 18%, respectivament), cosa que anuncia la futura estructura del mercat de treball dels adults.

Una bona part del jovent treballa els dissabtes i/o diumenges. El percentatge de joves que treballa els dissabtes és més elevat que el que ho fa els diumenges i en ambdós casos el percentatge de dones és superior al d'homes. El 45% dels joves ha treballat dos o més dissabtes en l'últim mes, fet que denota com el jovent desenvolupa treballs durant el cap de setmana (especialment els dissabtes). El percentatge de joves que ha treballat dos o més diumenges durant l'últim mes és molt més reduït, el 19%. Això té a veure amb el tipus d'ocupacions que tenen, com veurem de seguida.

Les dades relatives a les ocupacions principals dels joves de 16 i 17 anys denoten dos característiques a remarcar: a) les diferències relatives a gènere i b) la pròpia tipologia de treball que desenvolupen. Existeix tot un seguit d'ocupacions a les quals només accedeixen dones, com per exemple auxiliars administratives, caixeres, taquilleres, dependents de comerços i treballadores de serveis personals. Els homes per la seva part, desenvolupen feines com

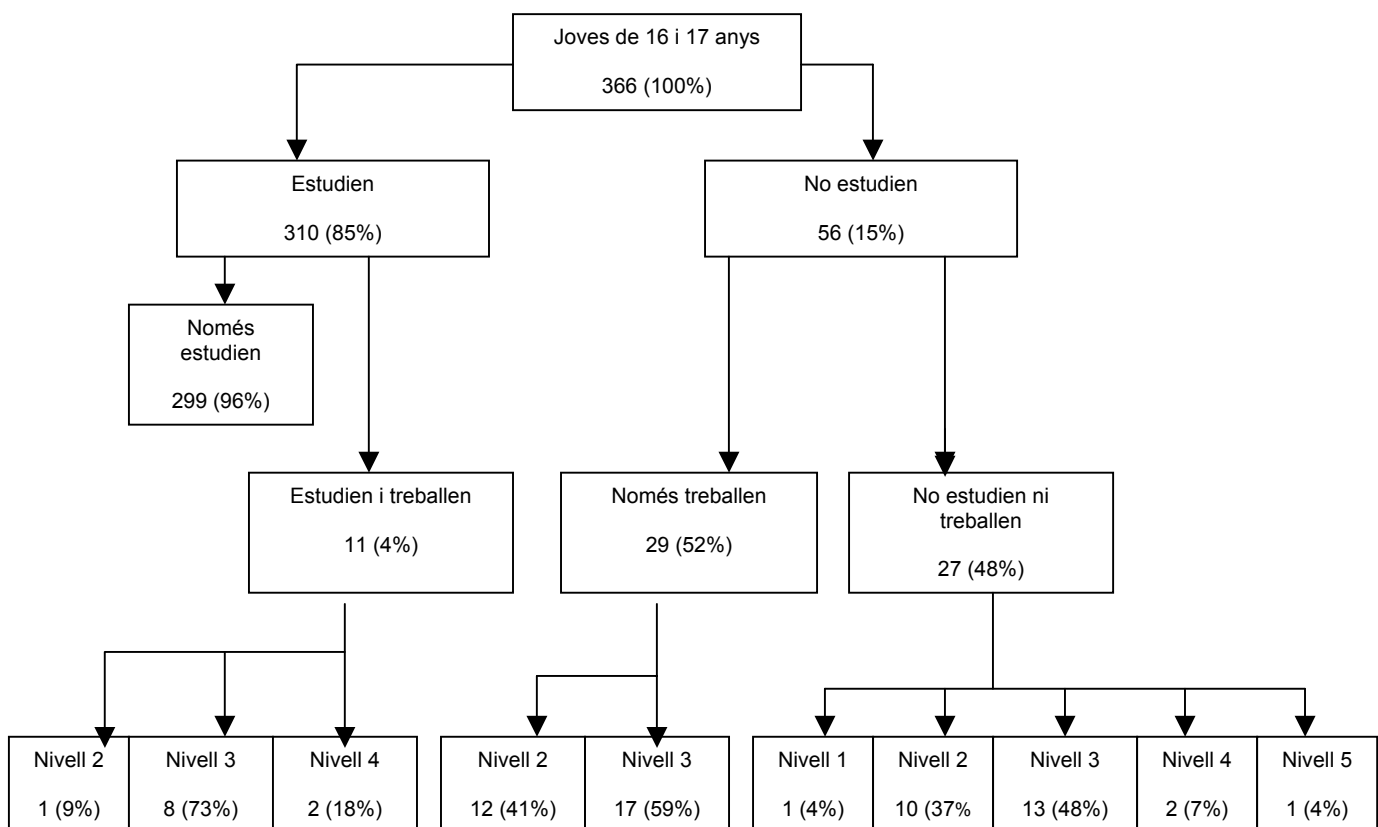
²⁰ Aquests percentatges no sumen 100 perquè la pregunta era de resposta múltiple.

acabat de construcció, pintors, soldadors, xapistes, muntadors d'estructures metàl·liques o peons de la construcció, entre d'altres, on no accedeixen dones. Les principals ocupacions del jovent són: treballadors de serveis de la restauració (19%); treballadors d'acabat de la construcció; pintors i altres assimilats (12%); peons de la construcció (9,5%) i peons del transport i descarregadors (9,5%). Aquestes ocupacions poden estar relacionades molt directament amb el desenvolupament de treball precari.

• La situació laboral dels que no estudien

Les dades que s'han analitzat fins ara són de la situació laboral de tots els joves que treballen, però n'hi ha que encara estan estudiant i també els qui ho han deixat. Aquests són els col·lectius que es diferencien si tenim en compte els estudis i el treball:

Figura 6. Situació laboral del joves de 16 i 17 anys que no estudien

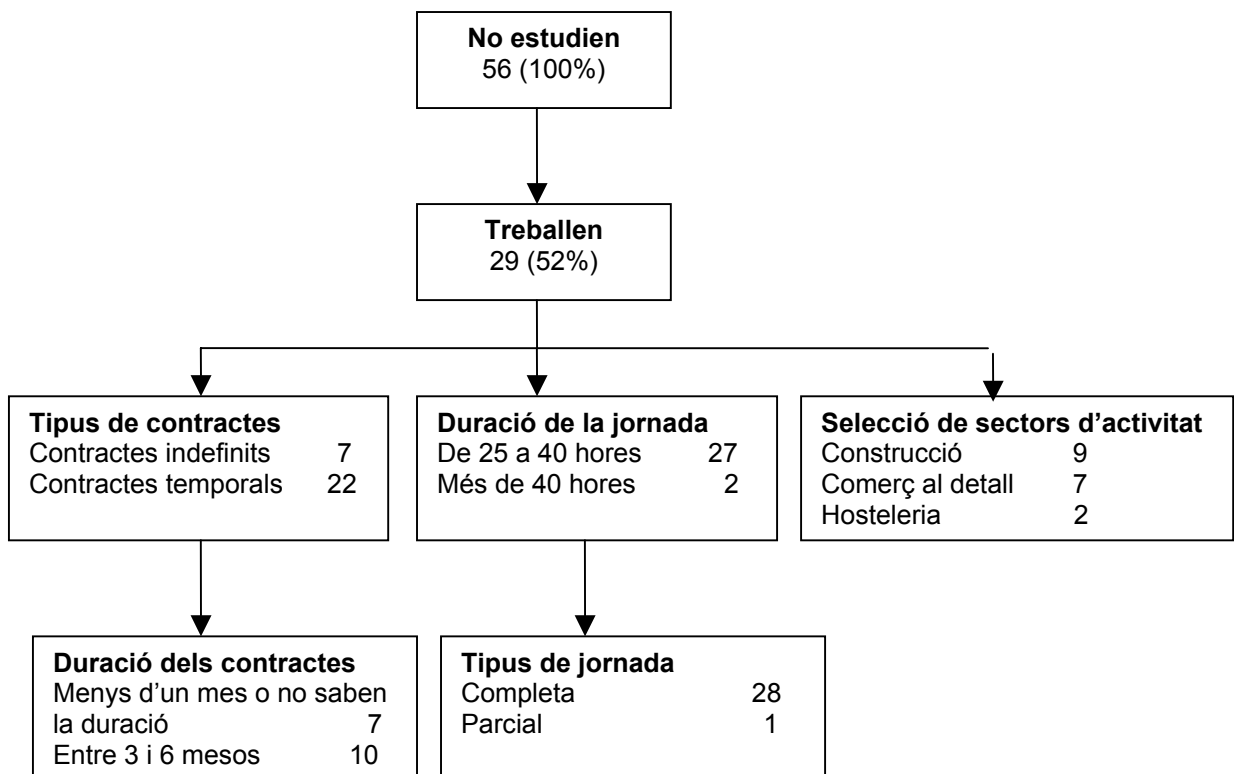

Font: Microfitxer de dades de l'EPA. Primer trimestre de 2002

Un 85% dels joves estan estudiant. D'aquests, només un 4% fa treball d'acompanyament. No aprofundim més en el joves que continuen estudiant perquè centrem la nostra atenció en la transició al món laboral en la minoria d'edat (hi ha més informació a l'annex estadístic i a la publicació de la Secretaria General de Joventut). Un 15% dels joves de 16 i 17 anys no estan estudiant, la meitat dels quals treballa i l'altra meitat no treballa.

- **Les condicions laborals dels qui no estudien i treballen**

Figura 7. Condicions laborals dels joves de 16 i 17 anys que treballen i no estudien

Font: Microfitxer de dades de l'EPA. Primer trimestre de 2002

Aquest gràfic ens mostra una realitat semblant al col·lectiu anterior. De fet, són 29 joves dels 40, que treballen. La contractació és bàsicament temporal, tot i que trobem 7 contractes indefinits, fet més sorprenent perquè estem parlant de joves que, o bé no tenen cap títol o només tenen l'ESO. Les dades relatives als joves que combinen estudis i treball constaten que els afecta més la temporalitat i que desenvolupen les feines bàsicament en jornades a temps parcial.

De nou, el tipus de feina està molt marcat per la baixa qualificació, esbiaixada per gènere (homes a la construcció i dones a activitats de comerç al detall) i desenvolupada bàsicament de manera temporal i a jornada completa.

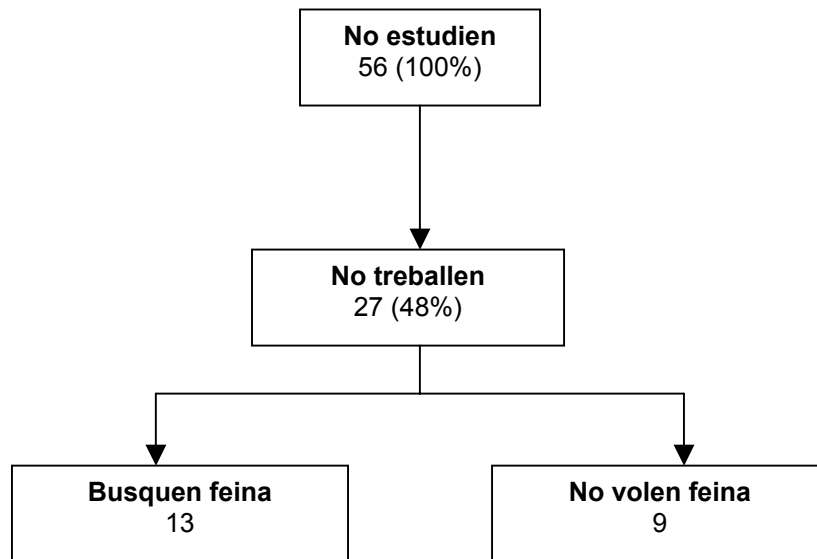
Tots els joves treballadors desenvolupen la seva feina com assalariats del sector privat. Només un 7% d'aquests joves que treballen i no estudien tenen jornades de treball de més de 40 hores. Tampoc trobem casos de joves treballadors amb jornades de menys de 25 hores, ja que aquestes són desenvolupades pels joves que combinen estudis i feina.

Les activitats més comunes que els joves desenvolupen, com ja hem constatat anteriorment, en fer l'anàlisi de les ocupacions més comunes dels joves que treballen, són l'hostaleria, la construcció i el comerç al detall. En aquest punt volem destacar les diferències sorgides quan fem menció dels joves que estudien i treballen alhora i els joves que només treballen. Els joves que només

treballen ho fan bàsicament a la construcció i les joves a les activitats relacionades amb el comerç al detall. En canvi, el jovent que fa feines d'acompanyament s'incorpora al mercat laboral realitzant feines fonamentalment en el sector de l'hostaleria. El grau de dedicació que demana la construcció probablement fa incompatible una feina en aquest sector amb la continuació d'estudis.

- **L'atur i la recerca de feina²¹**

Figura 8. Busquen feina els joves de 16 i 17 anys que no estudien?

Font: Microfitxer de dades de l'EPA. Primer trimestre de 2002

Un 48% del jovent que ha deixat els estudis tampoc treballa. Més de la meitat d'aquests diuen que busquen feina, però el 40% declaren que no en busquen, que no volen cap feina. Les raons que porten a no voler una feina són molt diverses, destacant la incapacitat i les responsabilitats familiars. En ambdós casos estem davant de situacions clares d'inactivitat, si és que el treball domèstic i l'atenció a la família no són "activitats".

Conclusions

L'anàlisi de les dades de l'EPA ens permet constatar com la majoria de joves realitzen la transició escola-treball en la majoria d'edat. Només un 11% de menors de 16 i 17 anys s'ha incorporat al mercat laboral. Els joves que combinen els estudis amb una feina d'acompanyament són una minoria²², fet que denota la voluntat de continuar estudiant i no incorporar-se plenament al mercat laboral fins, almenys, haver completat la seva formació secundària o de formació professional i que encara tenen una dependència econòmica forta de la família.

²¹ Hi ha un total de 27 joves que no treballen i estudien, però les dades relatives a si busquen feina o no, fan referència a 22 casos; hi ha 5 joves que no consten.

²² Malgrat que, com veurem al capítol següent, depenent de com s'entengui el treball d'acompanyament, les xifres poden variar. A l'enquesta als joves de Catalunya aquest fenomen queda molt més recollit.

La invisibilitat dels menors de 16 anys es fa molt evident quan explorem les dades relatives a nivell de formació i relació amb el món laboral. Per llei, els joves menors de 16 anys es troben escolaritzats i per aquest motiu, l'EPA no recull informació relativa al nivell d'estudis que tenen o si han abandonat els estudis. Així doncs, existeixen buits d'informació que limiten l'anàlisi de la situació en la qual es troben els joves menors de 16 anys.

La incorporació dels joves de 16 i 17 anys al món laboral es produeix fonamentalment dins del mercat de treball secundari. Desenvolupen feines bàsicament no qualificades (peons, treballadors de serveis de restauració i treballadors d'acabat de construcció) amb contractes temporals de menys de 6 mesos de duració. Es constata, doncs, que els joves que s'incorporen al mercat laboral en la minoria d'edat desenvolupen feines marcades per la precarització, encara que combinin aquesta feina amb els estudis. La diferència entre els joves que continuen estudiant i treballen i els que han deixat els estudis i només treballen radica en que, a la llarga, els joves que disposin d'un nivell d'estudis més elevat tindran més oportunitats d'incorporar-se al mercat laboral primari i, probablement, estiguin més protegits davant de l'atur.

4. EL TREBALL EN LA MINORIA D'EDAT SEGONS L'ENQUESTA ALS JOVES DE CATALUNYA 2002

L'enquesta als joves del 02 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat és el segon instrument que utilitzem com a acostament a la mesura i coneixença del treball en la minoria d'edat. Es tracta de resultats analitzats pel GRET per encàrrec de la SGJ i que tenen forma de llibre dues vegades; primerament com a edició avançada de resultats i posteriorment com a llibre on l'anàlisi sociològica té més pes²³. La present anàlisi és una explotació particular i específica de les dades referides als menors d'edat, i dels més grans quan eren menors d'edat, realitzada expressament per a aquest.

L'enquesta als joves de Catalunya es va realitzar a una mostra representativa de la població de 15 a 29 anys, (amb una xifra de 2000 enquestats en una mostra representativa calculada en base al padró actualitzat), mitjançant un qüestionari que, a més de caracteritzar les situacions del moment, enregistrava els principals successos d'educació i treball de tothom des dels 12 anys. L'anàlisi de dades escola-treball dels menors o bé dels majors d'edat quan eren menors és particularment important per aquest informe. La conveniència general de construir un text breu en cada un dels àmbits de l'informe fa que siguem molt directes en la presentació de dades i la seva interpretació²⁴. Val a dir que la representació és per tot Catalunya (en xifres i representació molt similar a l'EPA) i que la desagregació per edats va en contra de la significació

²³ Casal, J.; Garcia, M.; Merino, R. i Quesada, M. (2003) *Enquesta als joves de Catalunya 2002; avançament de resultats; Aportacions 19*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

²⁴ El referenciat teòric i metodològic de l'enquesta es pot consultar en el llibre citat; també es poden consultar directament les taules que estan dipositades al CIIMU (annex de taules).

estadística²⁵. Convé tenir en compte, també, que determinats joves escollits en mostra no varen respondre l'enquesta i varen ser substituïts: alguns per errades de cens, altres per subregistre mostral i altres per refús. Tant el subregistre com el refús tenen molt a veure amb el nostre tema i convé ser prudents²⁶.

Taula 1. Casos sobre població d'aquestes edats

15 anys	71 casos de 60.784
16 anys	113 casos de 63.012
17 anys	115 casos de 66.510

Font: Enquesta als joves del 02 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat.

L'anàlisi de dades es fa en tres plans: primerament la transició al treball dels que tenen 15 anys; segonament la transició al treball en la minoria d'edat (16 i 17 anys); en tercer lloc, la transició al treball dels joves més grans quan eren menors d'edat. En el primer i segon anàlisi gaudim d'informacions d'avui; en el tercer tenim possibilitat de comparar quins han estat els canvis més importants entre els menors d'ara i els de fa quinze anys. Es pretén, finalment, que aquestes dades permetin inferir conclusions pertinents al nostre camp d'estudi²⁷.

4.1. DESESCOLARITZACIÓ PRECOÇ I TREBALL DELS QUI TENEN 15 ANYS

L'enquesta registra informació de 71 individus²⁸ que tenen 15 anys. D'aquests, tots estudien o diuen que estan matriculats en un centre escolar. En definitiva, l'enquesta no enregistra cap cas de desescolarització precoç (tots estan en situació d'estudi) i només una xifra molt insignificant de casos (6%) està en una situació de combinació entre estudi i treball (nois i noies de 15 anys que estan matriculats a l'ESO però que també realitzen algun treball remunerat).

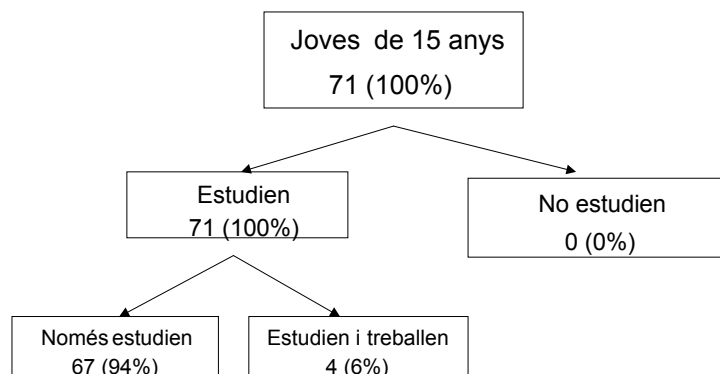
²⁵ La desagregació és un fet molt important; quan hi ha pocs efectius en una casella convé ser molt prudent davant la temptació d'inferir resultats. Per això hem optat només per indicar les tendències fortes.

²⁶ En el subregistre hi ha pèrdues de joves per migració i mobilitat geogràfica; en el refús hi ha pèrdues d'informació precisament d'itineraris complexos i amb resultats negatius.

²⁷ La relació entre població i enquestats no és gens favorable, ja que els marges d'error són més alts del que es considera acceptable (del 9 a l'11% d'error). Això fa que l'acostament s'hagi de fer amb prudència i sense cap pretensió d'inferència estadística. Només es tracta d'un acostament estrictament il·lustratiu.

²⁸ El nombre de casos a 15 anys és imperfecte per una qüestió de registre i envelliment de cens. Aquest *handicap* multiplica encara més el problema de representativitat i de subregistre de qui refusa. Estimen una mengua de 30 enquestats en aquesta franja d'edat.

Figura 9. Joves de 15 anys que estudien i no estudien

Font: Enquesta als joves del 02 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat.

El registre de dades resulta, tanmateix, sorpresiu: no hi ha nois ni noies d'aquesta edat que no estiguin matriculats en un centre d'ESO; no hi ha nois ni noies d'aquesta edat que hagin fet el pas de l'escola al treball; no hi ha una xifra considerable de nois/es lligats per la combinació del treball i l'ajuda familiar.

Una xifra addicional: dels que tenen 16 anys i no estudiaven l'any anterior, tots estaven en un centre escolar. Sobre aquests aspectes d'escolarització obligatòria, doncs, volem assenyalar alguns trets i explicacions:

- Hi ha un subregistre en el mètode per enquesta de la desescolarització precoç en les edats d'obligatorietat: nois i noies que no estiguin matriculats en un centre escolar molt probablement no estaran correctament censats (subregistre de cens) o bé són poc accessibles als enquestadors (absències i refusos).
- Hi ha un subregistre en la percepció del treball d'ajuda familiar sigui en el negoci propi (petit comerç o taller) o en el treball a casa (teixit o muntatge): part del treball infantil d'acompanyament probablement no està enregistrat com correspon, bé per ser situacions més predominants fora de mostra o bé per percepció limitada en el moment de la resposta.
- A l'edat de 15 anys no pot haver-hi treball regular o reconegut (per definició i per norma); en tot cas hi ha casos de treball no reconegut o no legal que no poden quedar suficientment reflectits en l'enquesta. Situacions irregulars de treball és difícil que siguin enregistrades correctament en una graella d'informació²⁹.

En canvi, és conegut que hi ha preadolescents en aquestes edats que, o bé estan en l'economia submergida o bé fora de matrícula escolar, o bé fora de registre institucional: respecte l'escola, hom reconeix que hi ha menors de 16 anys que no estan matriculats en un centre escolar o bé que estan matriculats de dret però que no són pròpiament alumnes de fet (per absentisme cronificat); respecte els registres, hom reconeix que hi ha immigrants no documentats i que són menors de 16 anys; a més a més, respecte el treball, hom reconeix

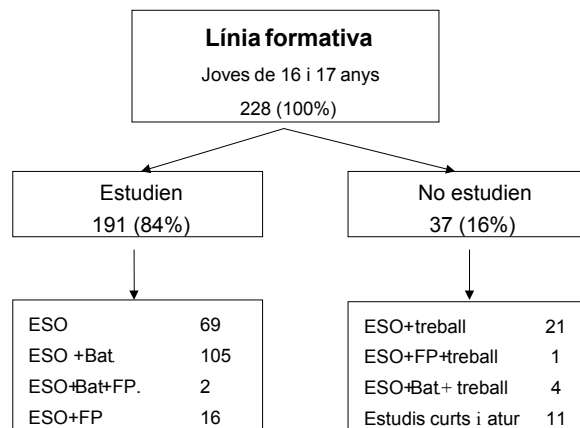
²⁹ Per exemple: encàrrecs circumstancials (ordre i neteja, cangurs, empaquetar o distribuir, etcètera) o activitats poc oficialitzables (comerç no legal, prostitució infantil, etcètera). Val a dir que sota el terme "treball" hi ha una gran diversitat de percepcions individuals i col·lectives.

una pervivència de l'economia de treball submergit d'ajuda familiar, de treball submergit i d'activitats delictives. El subregistre oficial i el subregistre d'enquesta remeten a la necessitat d'eines o instruments adequats per a la mesura d'aquests fets socials. Els plans contra l'absentisme a nivell d'administració local han millorat en format i disseny però la intervenció social que se'n deriva és encara complexa i lenta. De l'economia, una part ha aflorat cap a la contractació (per exemple, les activitats de monitor esportiu) però una part es manté o emergeix en l'anonimat (el comerç al detall a peu de carrer o el cartonatge, per posar dos exemples). Hi ha dos aspectes a retenir: l'absentisme crònic juntament amb el subregistre de matrícula als 15 anys, i l'economia no legal que creix a les grans ciutats fruit de la segmentació social dels ciutadans.

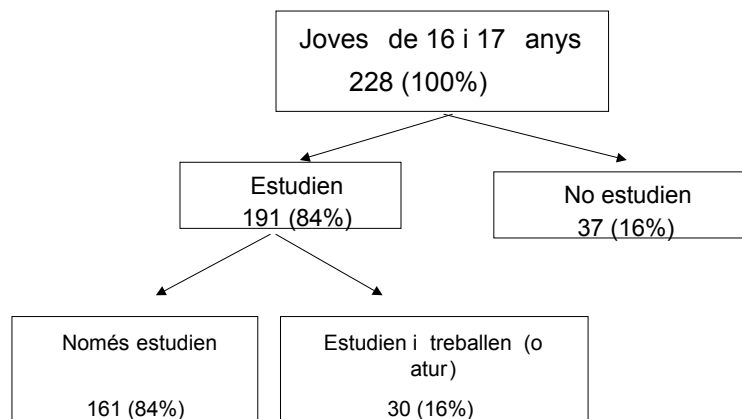
4.2. ELS MENORS D'EDAT QUE NO SEGUEIXEN ESTUDIANT

El 90 % dels nois/es de 16 anys segueixen a l'Institut (alguns en la franja obligatòria i altres ja l'han passat); un any després (els de 17 anys) el 80% estudien i la resta ja no està als Instituts. Fet i fet, el 84 % posposa la transició de l'escola al treball i només el 16 % forma el grup objecte d'estudi. Val a dir, també, que el treball d'acompanyament als estudis emergeix i es duplica en el pas dels 16 a 17 anys.

Figura 10. Joves de 16 i 17 anys que no segueixen estudiant

Font: Enquesta als joves del 02 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat.

Font: Enquesta als joves del 02 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat.

El registre de dades segueix, amb sorpresa, sobretot per indicis de subregistre. Les taxes d'escolarització any per any (també amb moltes dificultats tècniques) revelen que la sortida del sistema escolar és molt més elevada del que registra l'enquesta. Les estimacions que hem fet en altres recerques més aproximatives i les mateixes estadístiques ja ho revelen. És per tot això que val la interpretació feta anteriorment:

4.3. EL TREBALL DELS MENORS D'EDAT QUE NO ESTUDIEN

La realitat, però, senyala que als 16 i 17 anys hi ha nois i noies que surten del sistema escolar. L'enquesta ho fa -ben segur- amb un subregistre però el nombre de casos detectats permet una aproximació de perfils, tot i que esbiaixats.

Queden registrats com a no estudiants 37 nois o noies (16%). Si tenim en compte que aproximadament 1/3 de les promocions es queda sense estudis mitjans post-obligatoris³⁰, podem estimar que la mostra recull només la meitat dels casos (l'altra meitat s'escapa dels processos mostrals o dels mateixos enquestadors/es). Òbviament no hi ha cap element que permeti inferir que els 37 casos siguin representatius del conjunt de joves que no estudien; aquest és un pas en fals que convé evitar. En tot cas, doncs, només senyalem el perfil social d'aquests casos. El pas de 16 a 17 anys suposa engruixir la proporció dels qui no estudien, perquè els nois i noies afectats queden alliberats del constrenyiment legal de l'escolarització. Sigui perquè són ex/repetidors d'ESO, o estudiants de BUP o FP que han abandonat, hi ha un augment de qui deixa el sistema escolar.

Tot i això, el que domina és la continuïtat en els estudis: als 18 anys (ja majors d'edat) 3 de cada 4 joves segueix vinculat als centres escolars³¹. Sigui per convenciment personal, o per inèrcia estudiantil, o per constrenyiment familiar o dels mateixos professors, el que pesa més és la continuïtat per sobre de la "deserció" o finalització dels estudis.

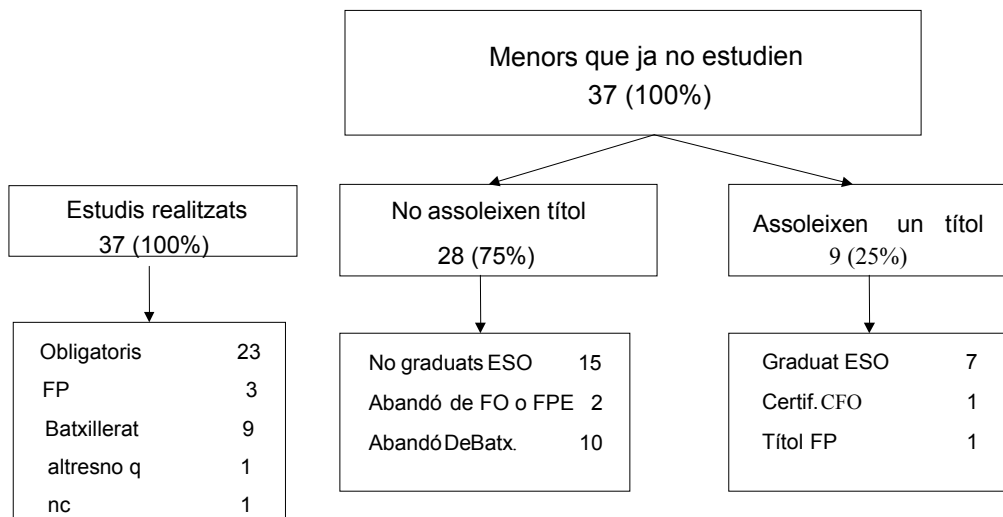
Si la formació escolar passa per vies de superació o d'èxit, la propensió a continuar és elevada o molt probable. És obvi: les famílies impulsen a estudiar més, els professors orienten cap a nous nivells de formació, i les avaluacions positives motiven els alumnes a continuar en els estudis. Només en pocs casos pot passar que s'imposin altres criteris que fan que alguns nois/es que segueixen satisfactòriament deixin d'estudiar abans dels 18 anys. Contràriament, i també per raons que són molt òbvies, els menors que surten del sistema escolar ho fan en raó d'avaluacions d'insuficiència que retroalimenten negativament els alumnes, de recomanacions de finalització de part dels professors i indicacions de famílies i grup d'iguals (sovint molt contradictòries).

³⁰ En línies generals hem escrit en altres llocs que (per entendre'ns) 1/3 de les promocions queden amb certificacions no professionals; que 1/3 assoleix acreditacions professionals o de batxillerat i que l'altre 1/3 acaba adquirint acreditacions superiors. Òbviament es tracta d'una aproximació en brut, però s'acosta molt a la realitat de les zones centrals de capitalisme avançat objecte d'estudi.

³¹ La major part als instituts però alguns que no han repetit mai i estan en edat precoç ja han accedit a la universitat. Val a dir, però, que els de 18 anys ja no són objecte d'estudi.

Dels qui ja no estudien, 2/3 no han assolit els estudis que feien i 1/3 els ha assolit. Val a dir que hi ha qui ha assolit un títol anterior (graduat en ESO) però que ha abandonat els estudis en curs de batxillerat o formació professional.

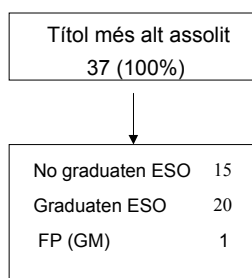
Figura 11. Joves de 16 i 17 anys que ja no estudien

Font: Enquesta als joves del 02 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat.

De les informacions registrades potser convé remarcar el fet de l'abandó dels estudis; és a dir, els nois i noies que inicien nivells post-obligatoris però que ho deixen tot seguit. En particular, convé pensar en nois i noies que inicien el Batxillerat o CFGM i abandonen la formació. Tanmateix cal tenir present que qui no supera l'ESO queda fora del sistema escolar.

Figura 12. Joves de 16 i 17 anys per títol més alt assolit

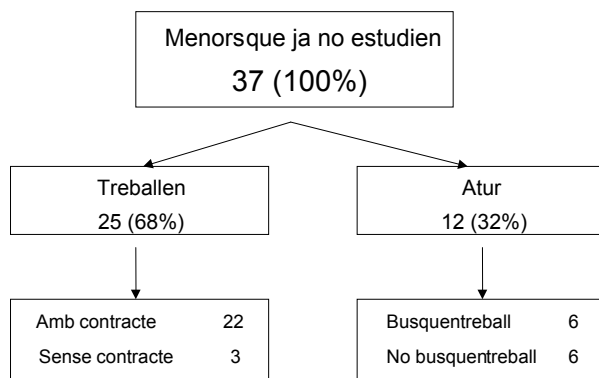

Font: Enquesta als joves del 02 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat.

Tot i que hi ha força igualtat en resultats escolars negatius, la perspectiva de l'escola varia per meitats: la meitat té un record més aviat positiu del pas per l'ESO i l'altra meitat ho avalua de manera negativa. Val la pena prevenir-se del biaix estadístic (pocs efectius) però convé no estereotipar excessivament: hi ha qui li va malament el futur en termes d'inserció, però l'escola li ha estat un lloc interessant de pas; hi ha gent amb fracàs escolar amb imatge negativa de l'escola i, en canvi, hi ha qui manifesta haver tingut una relació positiva o acceptable a l'escola.

Dels menors d'edat que no estudien (37 casos) també es pot fer una divisió per terços: 1/3 està al mercat de treball en situació d'atur o espera i 2/3 estan en posició de treball remunerat.

Figura 13. Treballen o es troben aturats els menors que ja no estudien?

Font: Enquesta als joves del 02 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat.

La relació contractual, no obstant, es presenta clarament feble: pràcticament desapareix la contractació no legal, en favor de contractes molt precaris i molt eventuais (a vegades d'uns pocs dies). Dels qui busquen treball, n'hi ha uns que estan en compàs d'espera o simplement desanimats. La qualitat del treball i les condicions són difícils i poc atractives, des del punt de vista del futur³²:

Figura 14. Qualitat del treball i condicions laborals dels joves de 16 i 17 anys

Treballs no qualificats:	24
Treballs qualificats	0

Treballs no qualificats de possible aprenentatge gradual	10 (42%)
Treballs no qualificats sense aprenentatge gradual	14 (58%)

Treballs de peonatge i sense cap qualificació	19 (80%)
Treballs de nivell de FP de primer tram	5 (20%)

Treballs precaris o inestables	19 (80%)
Treballs fixos o estables:	5 (20%)

Jornada llarga	21 (88%)
Jornada reduïda	3 (12%)

Accés al treball per relacions familiars	50%
Accés al treball per recerca directa	25%
Accés al treball per intermediació	25%

Font: Enquesta als joves del 02 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat.

³² Algunes de les categories tenen una recomposició ex post o bé un biaix subjectiu de qui contesta. Es tracta només de captar la tendència principal.

Els qui estan al mercat de treball hi són de forma regular i legal perquè, per les empreses contractants, l'establiment de papers en un mercat de treball molt flexible té repercussions beneficioses o, si més no, elimina riscos. És a dir, entre la situació de dècades anteriors on el treball submergit era una realitat forta, la flexibilitat de la regulació del mercat de treball dels joves fa que hagi emergit aquest tipus de contractació.

D'altra banda, convé pensar que la situació d'atur té dos línies: la inactivitat pròpiament dita i la percepció de l'absència de treball. La migrança de registres no permet dir res sobre proporcions o percentatges, però permet mantenir la intuïció que la percepció dels joves davant l'atur és variable: hi ha qui cerca treball (si més no com a via per a ingressos), hi ha qui està en un compàs d'espera (un temps "prudencial" entre els deures de l'escola i els deures del treball) i hi ha qui endevina que el treball està fora d'horitzó (o per discapacitat, o per seguir la via de mestressa de casa no activa, o per optar per vies no pròpiament laborals).

En qualsevol cas, el treball dels menors està sota el domini de la no qualificació i el peonatge. El treball es dispersa molt en les ocupacions i sectors, però l'element dominant és la no qualificació o el peonatge (80%) i el poc pes d'activitats per les quals es considera la formació professional inicial (20%). Aquesta xifra es repeteix en relació a l'estabilitat (convé tenir en compte el baix nombre d'efectius a comptar): el que realment domina en el treball dels menors és la contractació dèbil o temporal.

El treball és particularment precari tot i que potser intens i llarg en el temps: la particularitat és que de treball n'hi ha si la persona està disposada a treballar les hores que faci falta: el treball pot ser d'uns pocs dies de durada però d'alta dedicació (per exemple, repartiment de propaganda dins d'una campanya, personal d'ajuda o reforç en empreses de serveis de neteja, jornades llargues de comerç al detall, etcètera).

Contra la tendència a relacionar pocs estudis amb atur (alguns posen l'accent en la importància de la formació) i contra la tendència a relacionar pocs estudis amb treball segur (alguns posen l'accent en la subocupació del qui ha estudiat), convé establir diferències i matisos.

Figura 15. Inserció laboral i experiència d'atur dels joves de 16 i 17 anys

Inserció relativament ràpida (té treball immediatament després de l'escola):	60%
Inserció relativament lenta (tarda de 3 mesos a 1 any a trobar un treball):	40%
Han tingut experiència d'atur	50%
Sempre han treballat	50%

Font: Enquesta als joves del 02 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat.

Qui circula malament per l'escola pot tenir resultats diversos en el mercat de treball: o passar per l'atur o tenir ben aviat un treball. A vegades, el fet de tenir un treball podria ser ocasió d'abandó dels estudis. Però, en qualsevol cas, es

tracta de treball de nul·la qualificació, de màxima fragilitat en estabilitat i de treball secundari.

En resum, la segmentació del mercat de treball probablement produeix precarietats distintes: la precarietat basada en una carrera professional difícil i lenta (pròpia dels universitaris), la precarietat basada en el treball poc qualificat de qui té acreditacions professionals (propi dels estudis mitjans) i la precarietat basada en el segment pròpiament secundari o en la força de treball de reserva (propi dels qui menys han estudiat i més aviat s'han insertat). A l'enquesta surt quantificat en un 16% per cada promoció els qui avancen la transició però, tanmateix, sospitem de subregistres: atenent altres prospeccions³³, podem estimar que la proporció de transició escola-treball abans dels 18 anys és 1/3 de cada promoció. D'aquest terç, la meitat estan o han estat permanentment en el treball no qualificat i l'altra meitat ha tingut o té experiències en l'atur. Però l'accés al treball no és tardà, ben aviat hi ha qui està disposat a la contractació normalitzada. La rotació laboral, aleshores, pot acabar fent estralls en aquest terç de les promocions: per les dificultats de construir una cadena ascendent en els oficis, per la manca de formació professional específica i per l'existència de l'anomenat "exèrcit de reserva" que en el capitalisme informacional es transforma, desplaçant part d'aquest terç de promoció cap a noves formes d'economia marginal.

4.4. LA TRANSICIÓ PRECOÇ DE L'ESCOLA AL TREBALL ABANS I ARA

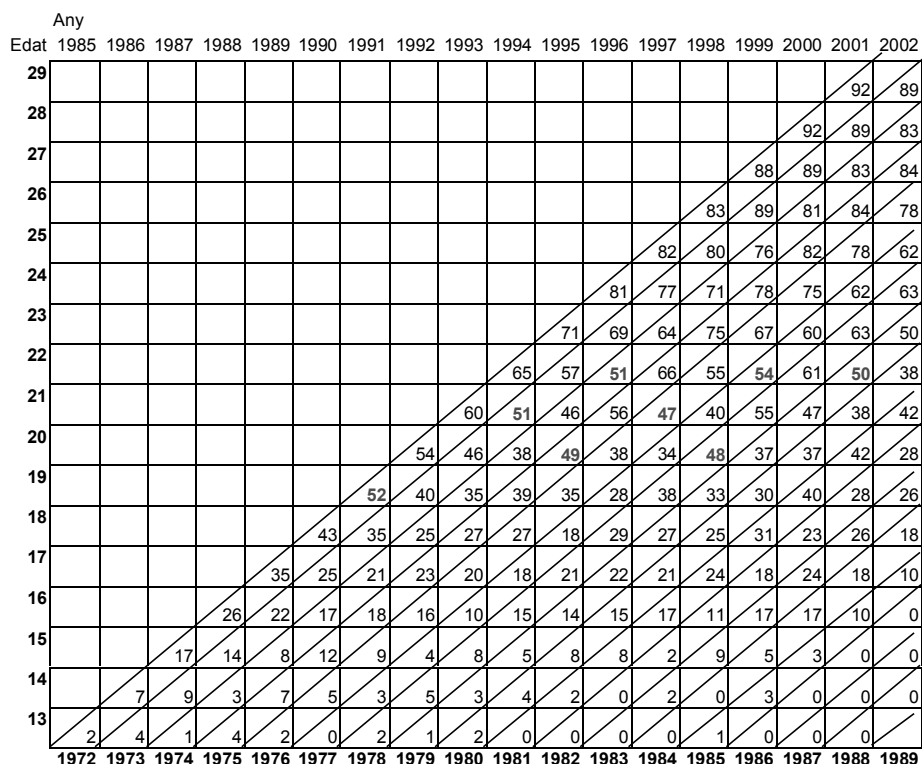
L'enquesta als joves permet comparar les situacions de transició actuals amb la dels joves que ara ja tenen més de 26 anys. Aquesta comparació s'obté a partir de l'aplicació de diagrames de "lexis" a les promocions de joves. Les dades presentades (percentatges) tenen una lectura en tres sentits: en horitzontal, on es mesuren assoliments segons les edats, en vertical, on es considera el moment històric (o any del succés) i en diagonal, on hi figuren les promocions segons l'any en què van néixer. Com que és senzill i complex a la vegada, es recomana posar atenció als diagrames.

La promoció més vella considerada és la de nascuts el 1972 i que, en el moment de l'enquesta, tenen 29 anys; la promoció més jove és la dels nascuts el 1988 i que tenen 15 anys en el moment de l'enquesta. Els successos observats es situen en la franja 13 a 17 anys i la seqüència de temps ens posa en tres grans períodes: la transició de l'escola al treball dels menors abans dels jocs olímpics, la crisi econòmica posterior a aquest esdeveniment i el cicle d'expansió en el canvi de segle. Aquests aspectes els podem observar en quatre diagrames: la sortida de l'escola, el treball d'acompanyament dels estudis, la inserció mitjançant el concepte de "feinetes" o treballs molt secundaritzats (segment del mercat de treball) i, finalment, el treball pròpiament dit. La consideració d'aquestes comparacions ens permet avançar un seguit de consideracions i remarques³⁴.

³³ Casal, J. et al. (1998-1999). *Aproximacions a la Garantia Social*, vols 1 i 2. Barcelona: Diputació de Barcelona.

³⁴ El demògraf alemany del segle XIX, Wilhelm Lexis, està considerat l'inventor d'un tipus de representació gràfica que permet la visualització d'agregats d'individus de la mateixa cohort (any de naixement) al llarg de la seva vida. Els anomenats "*diagrames de Lexis*" originaris són

Figura 16. Promocions sobre l'abandonament d'estudis

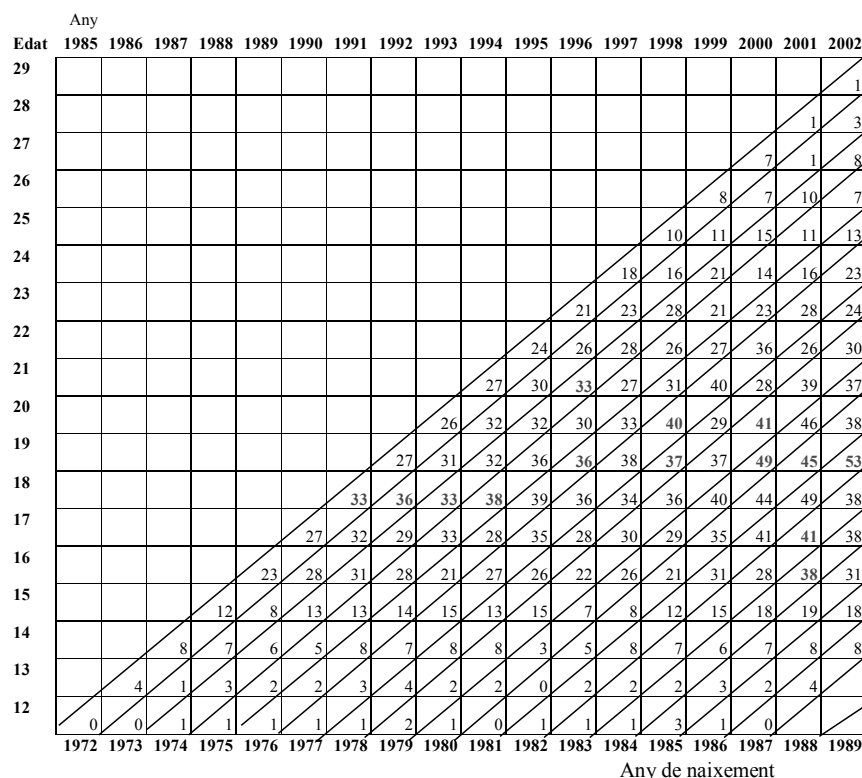

Font: Enquesta als joves del 02 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat.

- Deixar els estudis o seguir en la formació escolar. Els més grans (promocions d'adolescents preolímpics i nascuts als 72-75, en ple franquisme) tenen una escolarització tipus EGB però no es poden beneficiar de l'acció pública per l'escolarització de la dècada dels vuitanta, i més d'un 10% (a vegades fins a ¼ de la promoció) ja està fora de l'escola. Les promocions de la democràcia es fan adolescents durant el període olímpic o posterior: poden, doncs, aprofitar-se dels efectes favorables de l'oferta educativa, però la sortida de l'escola és encara força precoç per a alguns (del 5 al 8 % als 15 anys) mentre que la resta fa extensiu l'itinerari formatiu al batxillerat o la formació professional (que es pensa com una continuïtat llarga per a molts). El tercer grup de promocions és el que fa l'escolarització amb la implantació LOGSE, la qual cosa queda reflectida en el diagrama: la desescolarització precoç (als 15 anys) és més anecdòtica i en direcció al punt 0 (convé retenir la qüestió apuntada del subregistre); i, a més, es reflecteix una propensió general a la continuïtat de la formació escolar. És a dir, que si hi ha una reducció de sortides escolars també hi ha un major estigma social o marca per a aquests nois i noies.

una varietat de gràfiques de supervivència i representen, per a cada cohort de naixement, el percentatge d'efectius vius en cada moment del temps. En el nostre cas, moltes transicions dins les seqüències són no irreversibles, es pot passar a "no estudiant" i més endavant tornar a l'estat anterior o a un altre o bé, per exemple, en educació el pas de EGB/ESO cap a Batxillerat és irreversible.

Figura 17. Promocions de joves, 15-29 anys, segons pes del treball d'acompanyament

Font: Enquesta als joves del 02 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat.

- El treball d'acompanyament dels estudis. El treball d'acompanyament suposa mantenir-se en els estudis i, alhora, estratègies de posició i defensa davant el consum de béns dels adolescents. És per tot això que s'espera una inversió en relació a les tendències registrades en el punt anterior. Primerament, el treball d'acompanyament en l'escola obligatòria pràcticament és inexistent (o no suficientment reconegut pels mateixos actors); en segon lloc, el treball d'acompanyament augmenta en les promocions d'adolescents actuals, atès que resten més temps a l'escola i necessiten d'ingressos per satisfer necessitats de consum. Les promocions dels més joves són qui més obertes estan al treball que combina amb els estudis.
- Les "feinetes" i el treball esporàdic. Conseqüència del punt anterior, les feinetes en l'escolarització obligatòria, llarga en general, és dèbil. Més enllà d'aquí, poc o res es pot afirmar: per un costat sembla que la major permanència en l'estudi abonaria aquest tipus de treball, però també és cert que la precarietat del mercat de treball pot portar a aquestes formes de treball.

Figura 18. Anàlisi generacional del treball esporàdic

Any																		
Edat	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
19								19	20	16	24	23	28	21	23	24	24	28
18							21	20	18	25	28	26	19	23	23	22	28	18
17						15	19	22	23	25	23	21	18	17	21	26	20	22
16					12	17	21	22	20	21	21	17	18	14	18	17	23	17
15				13	10	13	13	15	13	12	14	8	7	12	10	14	17	15
14			8	10	6	7	8	7	8	7	4	5	7	6	6	7	8	8
13		4	2	3	2	2	3	4	2	2	0	2	2	2	3	2	4	
12		1	1	1	1	1	1	2	1	0	1	1	1	3	1	0		

1972 1973 1974 1975 1976 1977 1978 1979 1980 1981 1982 1983 1984 1985 1986 1987 1988 1989
Font: Enquesta als joves del 02 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat.

Figura 19. Treball (temporal o fix)

Any																		
Edat	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
19								51	44	47	44	44	29	48	42	52	56	55
18							44	42	40	37	33	26	38	35	38	47	43	47
17						42	38	29	30	20	22	23	25	27	34	28	40	33
16					31	27	19	17	12	10	12	12	15	14	17	17	21	17
15				5	6	3	4	3	4	3	2		3	1	4	4	3	2
14			2	2	1	2	1	1	2	1			1	2				
13					1													
12																		

1972 1973 1974 1975 1976 1977 1978 1979 1980 1981 1982 1983 1984 1985 1986 1987 1988 1989
Font: Enquesta als joves del 02 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat.

- El treball dels menors d'edat. Les caselles buides són expressió de l'absència de treball en l'escolarització obligatòria i en la prolongació d'aquesta en la franja del cycle superior de l'ESO. Els més grans (nascuts en els darrers anys del franquisme) ja tenien un punt de retard del treball als 16 anys, que havien de complimentar o bé amb la formació professional o bé amb les aules taller; però als 16 anys més d' ¼ ja estava en el treball. Les dades no expressen canvis en les promocions que neixen en la democràcia incipient (no apareix cap efecte de la crisi laboral post-olímpica perquè queda esmorteïda en altres edats). Finalment, les graelles expressen que 1/3 dels nois i noies actuals fan la transició escola-treball en la minoria d'edat.³⁵ En qualsevol cas, però, el mercat laboral dels joves s'ha precaritzat de tal manera que l'antiga diferència entre treball fix i temporal ha quedat

³⁵ Les xifres sempre són oscil·lants entre el ¼ i 1/3 de la població de referència.

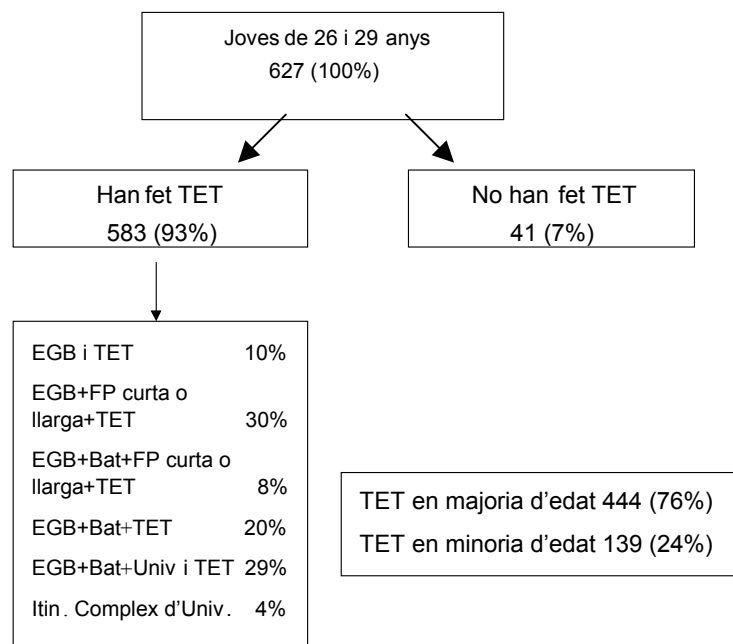
desdibuixada. A la pràctica, tot treball de començament, per definició, és temporal. La precarietat màxima, avui dia, no passa tant pel règim contractual sinó per la debilitat en el treball i la poca capacitat d'establir coherències ocupacionals entre dos treballs distints.

4.5. LA TRANSICIÓ ESCOLA-TREBALL PRECOÇ DELS JOVES, ANYS DESPRÉS

L'enquesta permet un tipus d'anàlisi que és d'interès per a l'estudi de la transició escola-treball dels menors d'edat: quin futur els espera, tot mirant què els va passar als que ara ja tenen entre 26 i 29 anys. Val a dir que es tracta de dos períodes diferents: els joves que aquí considerem tenien 16 o 17 anys abans dels jocs olímpics; els menors d'ara estan en un context força diferent. Convé, per tant, ser cautelosos en aquesta comparació o fer-la amb totes les reserves.

Els joves que tenen 26-29 en el moment de l'enquesta són 624, dels quals el 93% ja ha fet la transició escola-treball i 41 casos (el 7%) encara estan en els itineraris formatius (en tot cas tenen treball d'acompanyament, però encara no han fet pròpiament el pas de l'escola al treball). Dels que han fet la transició, un de cada quatre ho va fer en minoria d'edat.

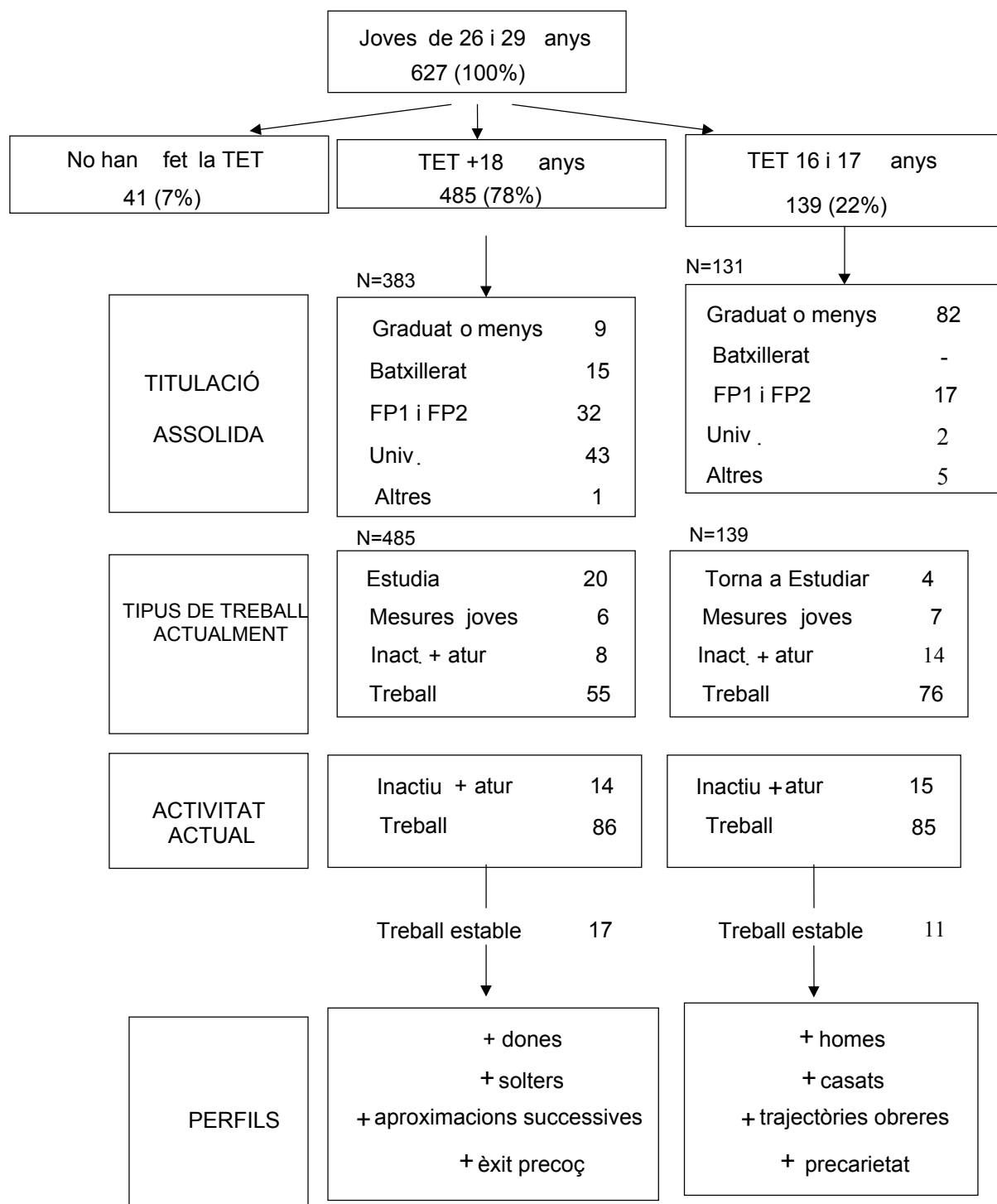
Figura 20. Joves de 26 i 29 anys que han realitzat o no la TET

Font: Enquesta als joves del 02 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat.

Convé, doncs, comparar els resultats assolits pels dos col·lectius: els que fan la TET abans o després de la majoria d'edat (incorporen els 41 casos que encara estan estudiant a ple temps).

Figura 21. Comparació dels resultats aconseguits pels joves que realitzen la TET abans i després de la majoria d'edat

Font: Enquesta als joves del 02 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat.

Dels que fan la TET en la minoria d'edat l'assoliment de nivell d'estudis ha de ser òbviament baix. El 82% es va quedar a l'EGB (18% sense graduat i 64% amb graduat); 11% va fer itineraris de FP curta i la resta eren itineraris complexos. Els que fan la transició quan ja són majors d'edat òbviament tenen assoliments molt més alts en formació, s'insereixen laboralment molt més tard i n'hi ha que encara no han tancat la formació inicial.

Després de tants anys en el mercat (com a mínim 9 anys) la situació final, en el moment de l'enquesta, és la següent: en el moment actual 3 de cada 4 està en situació de treball i l'altra quarta part es divideix en situacions molt diverses: 4% ha tornat a la formació escolar, 7% està en plans de mesures joves i 14% està a l'atur o en la inactivitat.

Els que fan la transició quan ja són majors d'edat tenen una presència molt més dèbil en el treball: fa menys temps que hi són, l'atur els afecta per igual (atur de primera ocupació moltes vegades), s'aprofiten per igual de mesures joves i molts encara no han deixat d'estudiar. Ara bé, si comptem el treball en el seu conjunt (per exemple, el dels estudiants), la taxa d'activitat i atur queda ben igualada.

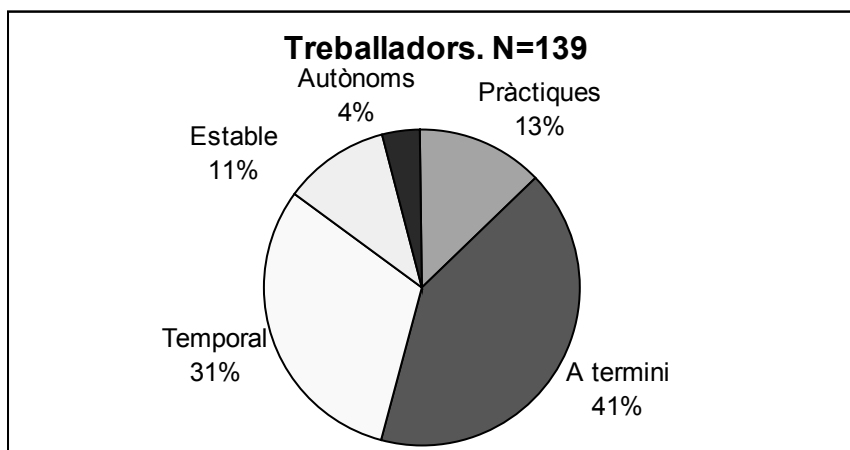
La manca de qualificació domina els itineraris laborals i les condicions generals de la inserció final: baixa qualificació i precarietat.

Taula 2. Itineraris laborals i condicions generals de la inserció final

Total dels que entren en classificació:	105 (100%)
Romanen en la baixa qualificació:	88 (84%)
Ascendeixen (poc) de baix:	11 (11%)
Estan en zona mitja o alta:	6 (6%)

Font: Enquesta als joves del 02 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat.

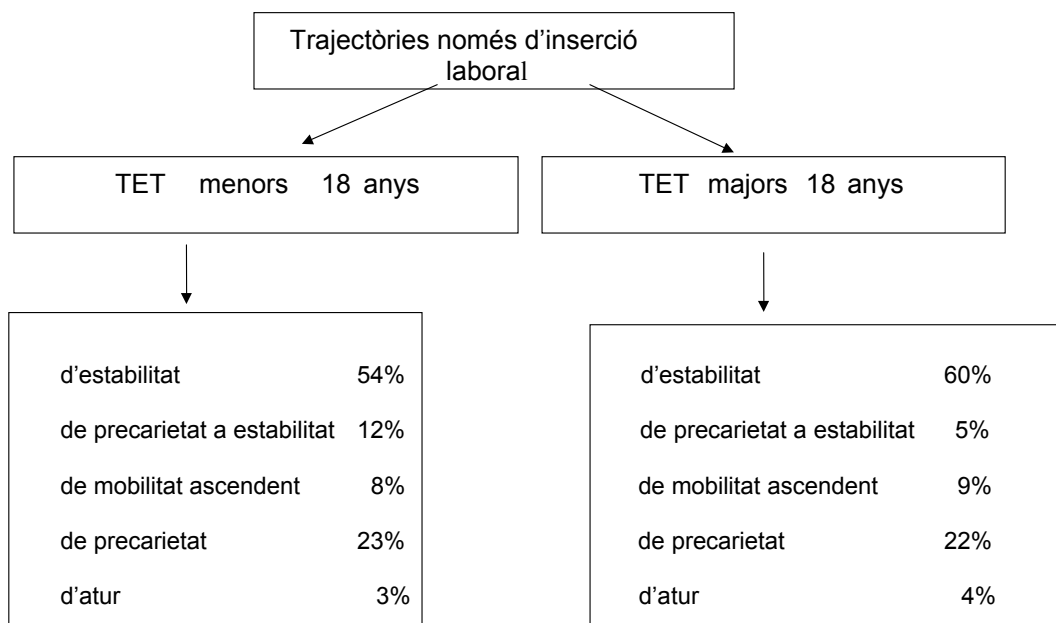
Figura 22. Situació laboral dels treballadors

Font: Enquesta als joves del 02 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat.

Val a dir, però, que el treball temporal no contradiu la permanència en el treball: hi ha força continuïtat en el treball per bé que un de cada quatre està en una situació compromesa (per la precarietat o l'atur).

Figura 23. Trajectòries només d'inserció laboral

Font: Enquesta als joves del 02 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat.

Taula 3. Trajectòries d'estabilitat

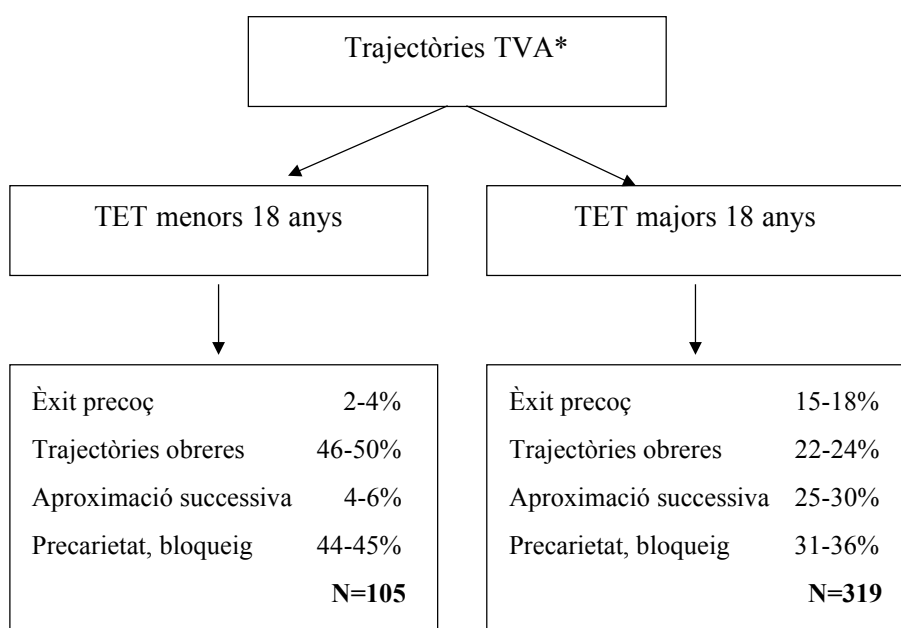
Trajectòries d'estabilitat (sempre igual en termes de mobilitat):	(60%)
Milloren:	(5%)
Cauen o desmilloren:	(9%)
Romanen en la precarietat i en l'atur:	(26%)

Font: Enquesta als joves del 02 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat.

Els joves que fan la TET en la minoria d'edat també es signifiquen per un perfil: predominen els homes sobre les dones, hi ha una propensió a casar-se més aviat i predominen les trajectòries obreres i les formes de precarietat laboral. Contràriament, en aquells qui retarden la transició a la majoria d'edat hi predominen les dones, el règim de solteria i les trajectòries d'aproximació successiva i les d'èxit.

Si posem atenció, però, a les trajectòries de transició, els dos grups queden molt diferenciats. En la TET precoç hi ha un pes fort de les trajectòries obreres i les de precarietat o bloqueig; en canvi en la TET retardada l'èxit precoç i l'aproximació successiva tenen un lloc de pes (tot i que amb presència òbviament de trajectòries obreres i en precarietat).

Figura 24. Trajectòries TVA

*No compten aturats ni estudiants a temps complet, ni individus amb fallades en les respostes

Font: Enquesta als joves del 02 de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat.

En síntesi, tractant-se de dos períodes diferents, amb implicacions escolars i laborals distintes, no es poden fer transposicions immediates però, com a mínim, dues idees queden refermades: en un moment de plena escolarització i continuïtat en la formació escolar, fer la transició escola-treball en la minoria d'edat no és gaire prometedora de futur. La probabilitat d'obtenir bones posicions en la qualificació laboral queda definitivament impedita per dos components: la manca de formació de base juntament a l'escassa possibilitat de reingrés a la formació i la competència en el mercat de treball d'aquells qui assolixen qualificacions escolars professionals reconegudes. Continuar estudiant als 18 anys i retardar la transició al treball no suposa un camí a l'èxit, però fer la transició al treball en la minoria d'edat fa uns anys no era gaire bo i, probablement, ara sigui pitjor.

5. UNA APROXIMACIÓ A LA DESESCOLARITZACIÓ PRECOÇ I EL TREBALL DELS MENORS

L'anàlisi de l'EPA i de l'enquesta als joves 02 té per virtut, entre altres aspectes, refermar algunes hipòtesis establertes a l'inici i alhora ratificar el caràcter d'invisibilitat dels fenòmens de la desescolarització precoç i del treball dels menors. Aquesta baixa visibilitat també ens ratifica el terme iceberg que sovint hem utilitzat, analògicament, per identificar processos socials que estan al marge de la normativa legal i establerta des de l'Estat del Benestar.

Des del discurs del benestar hi ha, entre altres, dos aspectes clau: l'escolarització i el treball dels menors. Pertoca a l'Estat (l'administració educativa en tots els seus nivells) oferir i pressionar per fer efectiva l'escolarització obligatòria. Convé considerar dos camps: primerament, l'oferta de places escolars i dispositius habituals per fer fàcil i possible que les famílies

hi accedeixin³⁶ i, segonament, l'establiment de dispositius de control social per assegurar l'acompliment de l'escolarització per part de famílies i alumnes³⁷. Des de la perspectiva del treball, també pertoca a l'Estat (l'administració laboral en tots els seus nivells) promoure l'ocupació i establir els requisits per fer emergir l'economia submergida i evitar formes contra-llei de guanyar-se la vida. També en aquest cas hi ha dos camps distints: la prohibició explícita del treball assalariat dels menors de 16 anys (o la impossibilitat d'establir una forma visible de la relació laboral) i l'ordenació del treball dels qui estan entre els 16 i 18 d'edat³⁸ (minoria d'edat).

El caràcter efectiu i d'obligat compliment de les mesures a favor de l'escolarització obligatòria, de la prohibició del treball infantil i la regulació del treball dels menors, fa que no hi hagi cap escletxa en aquest sentit: l'escolarització obligatòria ha de ser del cent per cent i el treball infantil del zero per cent. L'acompliment esdevé requisit legal i, per tant, qualsevol biaix en les estadístiques oficials podria ser interpretat com una mancança de l'Estat de Dret i del Benestar. És per tot això que la desescolarització precoç i el treball infantil no estan contemplats en les estadístiques oficials.

Però no és només una qüestió de registres oficials; també és un tema de plena assumpció social: les famílies assumeixen el compromís de l'escolarització obligatòria sobre els seus fills i els empresaris assumeixen el compromís de no emparaular treballs abans dels 16 anys. És més, la hipòtesi que subscrivim afirma que les famílies estan interessades en prolongar més temps la formació dels seus fills i filles³⁹ i que els empresaris tenen una tendència a contractar joves més grans que no pas adolescents⁴⁰. Doncs bé, si aquestes hipòtesis es poden mantenir com a certes, podem avançar les següents proposicions:

- No hi haurà cap estadística oficial que registri de forma suficient la desescolarització precoç ni el treball infantil. Les enquestes complementàries tampoc poden fer visible el fenomen en raó del subregistre mostral i/o el refús.

³⁶ Des del compromís en l'oferta efectiva de places escolars en els territoris on faci falta, fins a facilitar els dispositius que facin possible l'accés a l'escolarització com són el transport escolar, les comissions d'escolarització, la difusió i els punts d'informació, etcètera.

³⁷ Plans contra l'absentisme, formes de coerció des de l'administració local i judicial, xarxa d'educadors de carrer, guàrdia urbana, etcètera.

³⁸ L'administració laboral es cobreix de dispositius per l'acompliment de la normativa legal: edat mínima per a la formació de contractes de treball, equip d'inspecció laboral, plans de formació ocupacional per a joves aturats, etcètera.

³⁹ Convé recordar que molts pares i mares manifesten el seu desconcert en saber que el seu fill/a no pot continuar l'educació formal si no assoleix el graduat escolar en ESO. La pressió per en formes de continuïtat és molt coneguda (en forma de repetició, de canvi de centre escolar, d'escola de reforç, de garantia social, etcètera).

⁴⁰ Tot i que en algunes activitats específiques potser seria al revés, tot i no ser general. És més, moltes vegades, per aquests tipus de treballs es contracten estudiants que comparteixen estudi i treball: per exemple, repartiment de menjars fets, reforç en comerç al detall, cura de familiars d'infants, etcètera. En canvi, hi ha treballs com els de cambrer/a, venedor, peó de construcció, o embalador en cadena, on els empleadors prefereixen contractar joves de 18 anys o més.

- En una societat de Benestar i abundància les famílies expressen una tendència dominant a retenir els fills/es en l'escolarització i els empleadors expressen una tendència dominant a contractar en la majoria d'edat⁴¹.
- Una part de les famílies poden quedar al marge de la tendència dominant d'escolaritzar els fills: la desestructuració familiar i la pobresa extrema estan relacionades amb l'absentisme escolar crònic dels menors i en figurar un futur al marge de la formació escolar.
- Una part de l'economia il·legal o submergida està al marge de la tendència dominant de contractació en la majoria d'edat: l'economia no legal i l'ajuda familiar encoberta es relacionen amb el treball infantil.

Tot això ens permet d'avançar algunes formes de sortida de l'escola i del treball dels menors que ens pertoca tenir en compte en aquest àmbit: aspectes d'escolarització, de treball i no treball. Aquesta consideració ens remet al plantejament de modalitats de pas a la vida juvenil del primer apartat: nois i noies que abans dels 18 anys ja han deixat l'escola (a la pràctica no tenen gairebé temps d'assolir titulacions post-obligatòries de formació professional) i estan en el treball o en inactivitat. A vegades aquesta transició es realitza abans dels 16 anys i en condicions més precàries encara. D'aquesta fracció de nois i noies n'hi ha que provenen de situacions inicials de gran insuficiència, però també n'hi ha que, havent gaudit de bons contextos inicials, viuen ruptures o sotracs socials i familiars que els porten a la crisi escolar i vivencial⁴². És a dir, la negativitat en assoliments de transició escola-treball en aquestes edats pot estar arrelada a la pobresa extrema i la desestructuració familiar, però també en les crisis de l'entorn i de les emocions. En qualsevol cas, es tracta d'un pas de la infància a la joventut marcat per la sortida del sistema escolar i una anada cap al mercat de treball en qualitat de menor; és a dir, el nostre objecte d'estudi.

5.1. ABSENTISME, DESESCOLARITZACIÓ PRECOÇ I NO GRADUACIÓ EN ESO

Mentre que algunes situacions d'absentisme suposen ruptures i discontinuïtats en els processos d'escolarització (absències reiterades, reincorporacions puntuals, etc), altres formes, com l'absentisme crònic, acaben configurant trajectòries d'abandó o desescolarització, és a dir, una ruptura definitiva amb l'escola. Es tracta d'alumnes que deixen d'estar matriculats, perduts pel sistema d'informació estadística o bé desconeguts per l'escola.

L'absència d'un dispositiu regular de registre, amb criteris precisos i homogenis, fa difícil la quantificació del fenomen, ja que les informacions estadístiques regulars de l'administració educativa presenten, fonamentalment, dades sobre la població matriculada⁴³.

⁴¹ Val la pena tenir en compte que els empleadors prefereixen que els joves tinguin una formació professional específica, sobretot perquè la seva absència és indicador de negativitat.

⁴² Convé tenir present que en el procés de socialització i inserció social hi ha ruptures (emocionals o d'entorn) que poden suposar pel subjecte canvis importants en la seva trajectòria.

⁴³ La complexitat en la quantificació del fenomen de l'absentisme és comuna a altres països del nostre entorn, com França, Alemanya o Anglaterra. Com apunta Glasman (2003), les dades sobre l'absentisme són tributàries no només de les pràctiques de l'alumnat sinó també del grau de mobilització del professorat i altres agents educatius al llarg de la cadena de detecció,

En una primera aproximació no completa, es calcula que el percentatge d'alumnes en edat escolar afectats pel fenomen de l'absentisme (regular o crònic) és del 5 al 10 per cent. Es tracta d'una mitjana estadística que amaga desviacions: en alguns barris, escoles i instituts aquest percentatge pot augmentar considerablement per sobre del 15% de l'alumnat i, en situacions extremes, es situa entre un i un 50% terç de l'alumnat, tal i com s'ha detectat en alguns territoris del cinturó urbà de Barcelona i d'algunes ciutats de l'àrea metropolitana. En aquest sentit, els estudis existents mostren com els fenòmens de desescolarització i abandonament escolar són particularment freqüents en zones econòmicament deprimides: zones sub-integrades i barris amb índexs elevats de marginació i exclusió social⁴⁴. Més enllà de la diversitat d'enfocaments i parers, les recerques convergeixen en senyalar:

- L'existència de joves «desescolaritzats» entre els nois i noies en edat d'escolarització obligatòria. Hi ha una representació de joves "absentistes" i de joves "desescolaritzats" en determinats territoris i entorns desfavorits. Els joves que surten de medis populars i alguns menors immigrants es veuen particularment afectats per la desescolarització (no estar a l'escola per guanyar diners o tenir formes de supervivència de la pobresa, sentir-se prou gran per romandre a l'escola, nens de carrer, etc).
- La desescolarització es produeix, sobretot, a partir dels 14 anys, i creix fins els 16 anys. Els moments de ruptura, com el trànsit de l'escola primària a la secundària i les "orientacions" (o agrupaments) al llarg de l'ensenyament secundari obligatori accentuen aquests processos.
- Les noies es veuen igualment afectades per la desescolarització, tot i que les modalitats de processos, les explicacions i els motius que donen són sovint diferents a les dels nois (ajuda domèstica, cura, mercat, etcètera)

Per definició, l'absentista o abandona o obté resultats finals negatius. N'hi ha molts més que, tot i complint presencialment, no obtenen avaluacions satisfactòries. Encara que les dades mitjanes de la no superació de cicle amaguen importants desviacions, les taxes de no-graduació en ESO són un bon punt de partida per la prospecció:

recompte i intervenció sobre les diferents situacions. No es pot oblidar que el recompte final de l'acció d'aquesta cadena i els recursos mobilitzats per a la detecció i el registre contribueix a la invisibilitat o visibilitat del fenomen.

⁴⁴ Garcia, M. (2002). *L'absentisme escolar en zones socialment desfavorides, el cas de Barcelona ciutat*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

Garcia, M. (2002). "L'absentisme escolar a Barcelona". *Revista Barcelona Ciutat*, nº 11, pàg. 126-140. Barcelona.

Garcia, M. (coord.) (2003). "Abandonament escolar, desescolarització i desafecció". *Finestra oberta*, nº 37. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.

Taula 4. Avaluació del rendiment de l'alumnat a 4rt curs d'ESO. Juny 01

	Alumnes avaluats final ESO juny/set 01	Graduats en ESO	Repetidors	Sense graduació en ESO
BCN ciutat	13.752 100	10.626 77,0	1.642 12,0	1.484 11,0
Resta Barcelonès	5.982 100	4.138 69,0	803 13,0	1.041 18,0
Baix Llobregat	7.152 100	4.919 69,0	1.067 15,0	1.166 16,0
Vallès Occidental	8.324 100	6.188 74,0	9 ⁹⁶ 11,0	1.248 15,0
Vallès Oriental	3.313 100	2.495 75,0	378 11,0	440 13,0
Total Comarques	38.541 100	28.366 74,0	4.796 12,0	5.379 14,0
Resta Catalunya	26.195 100	19.009 73,0	3.094 12,0	4.092 15,0
TOTAL CATALUNYA	64.736 100	47.375 73,0	7.890 12,0	9.471 15,0

Font: Departament d'Ensenyament de la Generalitat; estadístiques d'educació 2001-2002

Les dades oficials contenen un subregistre perquè hi ha alumnes que surten de l'escola abans del 4rt curs pel fet de tenir o estar prop de tenir els 16 anys⁴⁵. Així doncs, cada any a Catalunya hi ha una exclusió escolar de, com a mínim, prop de 10.000 nois i noies (els no graduats no poden continuar al sistema escolar): un 15 per cent de les promocions, que pot ser del 20 per cent. Aquesta proporció podria ser uns tres punts per sota a les grans ciutats, però passar tres punt per sobre a les ciutats satèl·lits. És més, en les barriades socialment més desfavorides prospeccions qualitatives augmenten aquestes taxes fins al 40 i 50 per cent de la promoció. Tenint en compte que a la regió metropolitana s'hi concentra un 70% de la població, estem (pel cap baix) davant de prop de 7.000 nois i noies per promoció que cada any són apartats físicament de l'educació escolar, dels quals 1.500 són de la ciutat de Barcelona⁴⁶.

5.2. PERFIL DE NOIS I NOIES EN DESESCOLARITZACIÓ PRECOÇ I NO GRADUACIÓ

És possible descriure els perfils dels alumnes de sortida a quart ESO⁴⁷ amb resultats negatius, perfils que permeten copsar la diversitat de trajectòries de desescolarització i abandó escolar a partir de la recreació de les vivències subjectives dels alumnes i les seves expectatives. Resumim en tres perfils.

⁴⁵ Alumnes que ja tenen 16 anys i deixen l'institut encara que estiguin a tercer curs. A vegades hi ha alumnes que abandonen definitivament sense aquesta edat i tampoc són comptats en la promoció.

⁴⁶ Casal, J. et al. (1998-1999). *Aproximacions a la Garantia Social, vols 1 i 2*. Barcelona: Diputació de Barcelona.

⁴⁷ La descripció dels perfils que es presenten són el resultat d'una recerca realitzada pel GRET a demanda del Departament d'Ensenyament, Direcció General de la Formació Professional, l'objectiu de la qual era conèixer les expectatives de l'alumnat al finalitzar l'ESO.

AAVV (2003). *Percepcions i expectatives professionals dels joves; la formació professional transfronterera; joves amb baix nivell de qualificació*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

- Desafecció i rebuig escolar, en un context d'apatia: actitud negativa envers a tot el que representa l'estudi i pautes de conducta. Presenten problemes de comportament, s'absenten regularment i crònica, no obtenen la graduació i no tenen expectatives de formació. Són alumnes que atribueixen la seva situació al fet que l'escola no va amb ells, que no els agrada estudiar, i culpen els professors i l'escola de la seva situació personal. Però no es consideren menys "llestos" que els altres i repeteixen que si volguessin podrien treure's el curs. De l'escola en destaquen els amics, i menystenen disciplina, treball, control i deures. Saben que no aprovaran l'ESO i no pensen fer res per evitar-ho. No volen estudiar res més, ni tan sols un PTT, TxF, o altres PGS. Tota mena de formació té la mateixa connotació negativa. La seva única idea és abandonar l'ensenyament obligatori tan aviat com es pugui. No tenen informació significativa o no els interessa. Les ganes d'abandonar l'institut no tenen gaire a veure amb el treball. Confien en trobar alguna feina però sense preferències ni elecció. Es confia la inserció professional a mans d'algun parent o conegut.
- Rebuig escolar i recerca de treball: actitud negativa envers les assignatures en sí però no necessàriament respecte al què representa l'escola. La base del desinterès s'atribueix a la inadequació del currículum escolar als seus interessos formatius o professionals. Consideren que la formació rebuda no és interessant i que, a més, el sistema resulta avorrit, pesat i requereix molt d'esforç. Poden ser alumnes conflictius en termes de comportament però no de forma habitual. Fan moltes faltes d'assistència. Alguns alumnes obtenen el graduat, però no segueixen l'escolarització i s'orienten cap al mercat de treball. Entre els elements més valorats de l'escola en destaca exclusivament l'entorn i, respecte els elements negatius, la poca utilitat dels coneixements, els professors i la disciplina. L'obtenció del graduat en ESO és un element valorat per la seva dimensió instrumental per bé que no es veu possible arribar-hi. La principal motivació és l'entrada ràpida al mercat de treball i, és molt habitual, tenir definit el tipus d'ocupació que els agradaria dur a terme, i s'accepta amb bons ulls la possibilitat de fer qualsevol altra formació per desenvolupar la feina. Es veu així que el rebuig a l'estudi es basa en la inadequació als interessos professionals i vocacionals, o en les ganes d'entrar al mercat de treball i aconseguir un sou de manera ràpida. Tot i això, l'accés a la informació no és fàcil.
- Dificultats de rendiment: l'actitud cap a l'escola tendeix a ser positiva, tot i que també pot haver-hi alumnes amb absentisme o situacions de rebuig com les descrites en les tipologies anteriors. Valoren molt positivament la importància d'aprovar l'ESO i consideren que la formació és molt important tant a nivell professional com a nivell personal. Intenten seguir el ritme de la classe, estudien, assisteixen a classe, fan els deures i no presenten problemes d'indisciplina, però són alumnes que acaben l'escolarització obligatòria sense obtenir el graduat i busquen formacions alternatives. Davant del rendiment es consideren "poc capaços" d'obtenir bons resultats tot i que ho intenten, la qual cosa reflecteix problemes d'autoestima. Entre els elements més valorats de l'escola destaca, com sempre, l'entorn però apareix també la idea que els estudis són útils; els menys valorats són els professors. Com que el fet d'aprovar la ESO es veu difícil, s'orienten cap a

altres ofertes de formació ocupacional. Tenen bona predisposició a la informació de les possibilitats de continuar formació pel treball i solen intuir què volen fer. Obtenir ingressos del treball queda més en segon terme.

Val a dir, però, que no hi ha quantificació sobre perfils perquè no s'ha establert un sistema regular de seguiment com tenen altres països⁴⁸. Només una anàlisi de fluxos podria portar llum sobre els graduats o no que fan la transició abans dels 18 anys.

Hi ha, doncs, dos grans buits. Primerament, en el fet mateix d'identificar i comprendre la posició de nois i noies d'extracció immigrada no comunitària en el món de l'escolarització comprensiva i prolongada: uns es poden rebotar contra la mateixa cultura escolar, altres potser ni la comprenen i altres voldrien integrar-se en la realitat escolar però en queden segregats⁴⁹. Un segon camp de desconexença és el dels fluxos o proporcions de nois i noies que circulen per vies escolars i descriuen itineraris formatius i que poden amagar bona part de les estratègies encobertes dels actors⁵⁰.

5.3. EL TREBALL I L'ATUR DELS MENORS

La sortida de l'escola en la minoria d'edat (abans dels 16 i abans dels 18 anys) suposa la realització de la transició escola-treball de forma precoç o accelerada. La coneixença d'aquest segment del mercat de treball ofereix problemàtiques de registre similars o més greus que en el cas de l'escolarització⁵¹. Sortir abans d'hora de l'escola obligatòria i estar al mercat no és pas possible –en termes de registres oficials– en una àrea com Barcelona i voltants; però hi ha casos, i són indirectament coneguts pels educadors socials o professionals similars i a vegades presents en els mitjans de comunicació (com a dades il·lustratives o com a biografies personals o relats). Sortir als 16 o 17 anys de l'escola per abocar-se plenament al mercat de treball és sinònim de precarietat o de treball sense qualificació i difícilment qualificable en el futur. És més, hi ha qui està aviat al marge del mercat de treball legal i romà en la inactivitat.

⁴⁸ Dinamarca, per exemple, imposa als professors tutors la responsabilitat del seguiment dels alumnes després de l'escola obligatòria i la seva derivació a l'administració local si fa el cas. França té establert des de començaments dels setanta un sistema regular estadístic de transició escola-treball. En el nostre cas només hi ha iniciatives locals (p.e. el programa transició escola-treball promogut per l'Àrea d'Educació de la Diputació de Barcelona, el programa PTT de la Generalitat i ajuntaments, etc.). Algunes Universitats espanyoles comencen a tenir un observatori de la inserció dels seus llicenciats, però en relació als Instituts de Secundària no hi ha cap mandat en aquest sentit. En tot cas, hi ha només quantificacions parcials.

⁴⁹ La recerca social pot contribuir a la crítica dels estereotips i construir, a partir de les teories del handicap cultural, imputant a les famílies part de la responsabilitat escolar. També la recerca social no explicita prou bé l'èxit escolar d'una part important de nois i noies d'origen immigrant.

⁵⁰ Merino, R. (2002). *De la contrareforma de la formació professional de l'LGE a la contrareforma de la LOGSE: itineraris i cicles de formació professional després de l'ensenyament secundari comprensiu*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

Merino, R. (2003). "Els fluxos d'alumnat a l'ensenyament secundari. Inèrcia i canvis malgrat les reformes educatives". *Educació: revista del Departament de Pedagogia Aplicada*, nº 32, 85-112. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.

⁵¹ Com que el primer informe aprofundeix en el tema del primer treball i la precarietat, en aquest apartat es fa una aproximació més qualitativa.

Les formes de treball infantil. El treball infantil no està ni registrat ni quantificat però pot existir sota diferents formes: estar a l'economia submergida i poc legal (com a forma de supervivència), estar en l'ajuda familiar, o estar en el treball poc regular o sovintejat⁵². Com que es tracta d'un treball que no pot tenir cap relació contractual (per definició el treball infantil serà un treball no legal i desprotegit) i pren qualsevol d'aquestes formes; està molt lligat a determinades formes familiars i contextos d'economia de subsistència. No té perquè ser necessàriament negatiu, però és revelador de relacions poc clares entre adults i infants (sobre-explotació, treball per propina, explotació del cos, ajuda familiar encoberta, etc).

Les formes de treball regularitzat en la minoria d'edat. El treball dels menors d'edat està clarament regulat per l'administració laboral; a la pràctica, aquestes contractacions es concreten de manera diversa: el peonatge o el treball no qualificat i manualitzat en la indústria i els serveis, el treball de prestació de serveis a domicili o per encàrrec, i el treball associat a formes estrictament lligades a l'edat, sexe i formes de vestir en el comerç i les vendes. Entre els 16 i 17 anys hi ha nois i noies que assoleixen relacions contractuals en el mercat de treball secundari (o primari inferior). En qualsevol cas es tracta d'una inserció laboral en debilitat (quant a estabilitat, promoció futura i consolidació d'ofici).

Les formes de d'atur i la inactivitat. La frontera entre el treball, l'atur i la inactivitat és ben difusa. Hi ha varies maneres d'estar a l'atur: els aturats/des d'entrada i sortida de l'activitat a causa de les variacions de les empreses⁵³; els aturats/des crònics i objectes dels serveis d'atenció a la pobresa i en caiguda de competència; i els aturats encoberts que manifesten no tenir treball però que desenvolupen formes de guanyar-se la vida. L'atur es revesteix, doncs, en multitud de formes; la més dura és la que mica en mica va segregant els nois i noies de la voluntat de treballar en tasques poc o gens qualificades i sense vies de promoció. Hi ha nois i noies, però, que estan en la inactivitat: els discapacitats que no es poden beneficiar d'ajudes específiques⁵⁴, noies que queden arraconades de l'activitat en favor de l'adscripció familiar⁵⁵, i joves d'economia no legal i que poc a poc es van separant de l'activitat assalariada no qualificada⁵⁶. Es tracta de tres àmbits d'inactivitat que defineixen el nucli dur d'una transició accelerada però sense possibilitats.

Com que en les zones de desenvolupament avançat o central i d'Estat Benefactor aquestes situacions pertanyen, en la major part, a la il·legalitat (desescolarització precoç i treball infantil) no poden quedar suficientment recollides en els registres oficials directes o per mostra. Tot i això, és relativament fàcil inferir algunes dades per tal de, posteriorment, endegar recerques monogràfiques o prospectives de la transició escola-treball en la minoria d'edat.

⁵² Respecte el treball poc sovintejat un exemple es troba en el treball de recol·lecció de fruits; de treball d'ajuda familiar, les tasques en la venda en els mercats locals, a "terra-plaça" o el cartronatge; de treball poc legal un exemple el trobem en el petit narcotràfic i la revenda.

⁵³ La construcció és el cas més explícit.

⁵⁴ Inclou tot tipus de malaltia mental explícita o latent; diagnosticada o intuïda, forta o lleugera.

⁵⁵ Atenció i cura d'infants i grans en la família, mestressa de casa des del començament, etcètera.

⁵⁶ Petit narcotràfic, prostitució de menors, revenda de productes, etcètera.

Segons l'aproximació feta a l'escolarització en termes percentuals, una gran majoria de nens i nenes posposen la transició de l'escola al treball més enllà de la majoria d'edat (el 70 per cent de les promocions, amb 17 anys, estan als instituts) i, en termes absoluts, com a mínim 10.000 nois i noies per promoció a Catalunya fan una transició escola-treball accelerada.

D'aquest volum anual de nois i noies, la meitat estarien en una certa disposició de millorar la formació pel treball (ocupacional o generalista), una quarta part entraria en les esferes del treball (tot i que precaritzat, com ha quedat palès) i l'altra quarta part restaria en una posició d'inhibició plena (vida al carrer)⁵⁷. La orientació i formació ocupacional, la ordenació laboral i la intervenció social en contextos desfavorits, doncs, prefiguren el camp de l'acció i les polítiques d'infància que pertocquen a la transició al treball en la minoria d'edat.

6. CONCLUSIONS I PROPOSTES

L'anàlisi de la transició escola-treball en la infància s'ha d'emmarcar en un context històric, geopolític i econòmic. Barcelona i les seves corones formen part de l'àrea central del capitalisme informacional, per bé que no queda exempta de la pobresa extrema. Estem en una àrea de benestar i de protecció de drets per part de l'Estat, tot i que es mantenen formes de desigualtats socials, de pobresa econòmica i cultural i complexitats en els processos de socialització. La transició escola-treball, és una qüestió de joves, però està relacionat també amb el desplegament laboral d'una part de nois i noies. L'anàlisi realitzada reforça que entre infància i joventut hi ha més intersecció que no pas fronteres, i això és molt important en el camp de les polítiques socials.

La transició escola-treball té un referent clau en les edats i l'ordenament jurídic: el treball per sota de l'edat mínima legalment definida (el treball infantil pròpiament dit) i el treball dels menors (en la minoria d'edat). L'avançament de l'edat laboral té repercussions en les biografies de les persones i és precisament això que permet identificar situacions socialment negatives en el pas de la infància a la joventut. Quan les polítiques públiques fan possible la modificació de trajectòries de fracàs o negativitat es pot dir que efectivament augmenten la protecció de la infància i el seu desplegament.

L'anàlisi de la transició escola-treball abans de la majoria d'edat ens remet a quatre proposicions clau: primer, per sota dels 16 anys, el registre oficial de la transició escola-treball es fa invisible estadísticament; segon, la desescolarització precoç és un senyal negatiu; tercer, la transició escola-treball dels menors es fa

⁵⁷ Una prospecció feta en una comarca propera a Barcelona ens donava, en termes molt aproximats, aquesta distribució. La meitat dels que sortien de l'ESO amb fracàs (sense graduació) podrien estar o bé en programes de garantia social o sota formes de formació ocupacional per a joves aturats; una quarta part directament al treball i poc o gens interessats en la formació professional; i l'altra quarta part restant estaria en una situació d'inactivitat en compàs d'espera.

en condicions de forta precarietat; quart, les polítiques socials d'infància, en aquest àmbit, consisteixen en modificar el sentit de les trajectòries negatives⁵⁸.

L'anàlisi de l'EPA i de l'enquesta als joves permet contrastar la veritat de les hipòtesis. Per sota dels 16 anys les enquestes registren escolarització plena i absència de relacions laborals: el treball encobert continua encobert i la matriculació apareix completa i plena. El subregistre de matrícula i de treball encobert queda referit només a casos i no pas a percentatges. Tanmateix hi ha casos, probablement aïllats, de menors sense registre d'escola i amb treball pròpiament infantil, però queden òbviament al marge de les mostres i fora de comprensió d'un cara a cara amb un enquestador. És més, l'aïllament de casos fa que hi hagi força concentració en determinades àrees subintegrades i absència en altres zones més dotades socialment i culturalment. També convé tenir en compte l'existència de casos de desafecció social en entorns econòmics favorables o famílies benestants.

En resum, si les eines de la recerca social habituals es mostren insuficients per la mesura de la desescolarització i el treball infantil, convé que l'administració pública –que és la que té encomanada la protecció de la infància- estableixi els procediments adequats per tenir, per un costat, instruments exploratoris i, per l'altre, recursos humans i dispositius d'aproximació a aquestes situacions. En aquest sentit doncs, aquest informe és una expressió d'aquesta demanda, i el mateix Consorci pot ser una eina per a potenciar aquestes aproximacions entre les recerques monogràfiques i les administracions públiques implicades en infància.

El segon aspecte que remarca l'àmbit transició escola-treball és l'impacte negatiu de les sortides prematures de l'escola. Tanmateix en una fase d'escolarització perllongada, la sortida prematura de l'escola té un impacte negatiu en termes de senyal o credencial. Un 20 per cent de les promocions de nois i noies no assoleixen la graduació escolar⁵⁹: una xifra que en determinades zones baixa a mínims però en altres troba una forta concentració. No superar el llindar mínim de l'escolarització vol dir manifestar limitacions importants en molts camps pertinents a la inserció social i professional com són el llenguatge oral, la comprensió del context, la relació laboral, o l'actitud laboral. És a dir, un conjunt de limitacions que pel que fa a la inserció laboral, aboquen al treball secundari i, segons com, al treball marginal.

El tercer aspecte que remarca aquest capítol és la traducció negativa en termes de futur laboral de la transició al treball en la minoria d'edat. Tant l'EPA com l'enquesta als joves, més enllà dels marges d'error, tenen una coincidència forta en assenyalar que la transició escola-treball en la minoria d'edat no és una

⁵⁸ Generalment en el camp de les polítiques socials predomina la perspectiva dels recursos, sobretot a causa de la seva escassetat i a les dificultats insuperables de les zones depauperades. Nosaltres proposem incidir en la perspectiva biogràfica: les polítiques socials estan relacionades amb el canvi de trajectòria negativa de determinades persones o entorn familiars.

⁵⁹ Convé tenir present els resultats diferents de la mesura del fracàs escolar i la seva variabilitat a nivell de territoris i països. En la recerca sobre les polítiques contra el fracàs escolar a Europa es pot deduir dels informes de cada país un acord en la xifra del 20% com la més constant entre països.

promesa amb futur. La precarietat laboral que sembla estar plenament difosa en el mode de inserció laboral dels joves, queda plenament establerta en els itineraris laborals d'aquests nois i noies. Només en comptats casos hi ha retorns significatius cap a la formació de base i processos d'una certa mobilitat social ascendent.

És per tot això, doncs, que la transició escola-treball en la minoria d'edat esdevé objecte de les polítiques socials d'infància. La desescolarització precoç és el primer toc d'alerta; el segon toc d'atenció és tot allò que suposa la transició escola-treball precoç: absentisme escolar, insuficiència formativa en acabar l'ESO, abocament al treball de baixa qualitat i, a vegades, desafecció escolar i laboral juntes. La política social, doncs, ha d'encertar els llocs, àmbits i dispositius per reconduir aquestes situacions.

La recerca social també indica que hi ha nois i noies que probablement estaven abocats a futurs negatius en raó de l'entorn social i familiar on estaven immersos, però que varen poder refer d'alguna manera la seva trajectòria en favor d'una escolarització més llarga i consistent i d'un diferiment de la inserció laboral fins a la majoria d'edat. No és una qüestió de pur atzar; és un efecte d'una acció social sobre itineraris que anuncien trajectòries negatives. Hi ha experiències vitals significatives que tenen un paper important en la determinació dels èxits en la inserció professional⁶⁰. Probablement els que primer avancen el pas de l'escola al treball també són els que tenen menys coixí en experiències vitals sumatòries.

En aquest sentit, la transició escola-treball en la minoria d'edat és objecte d'atenció de la política educativa, la d'inserció laboral i la de discriminació positiva. En lloc de referir un llistat llarg de camps per a compensar, només senyalem tres direccions de futur que es precisa de tenir si es vol que l'Estat del Benestar tingui efectes sobre la infància.

- El dispositiu de seguiment d'alumnes: tots els nens i nenes circulen any rere any en les vies de la formació escolar i de manera obligatòria; primerament en la infantil i primària i després en la secundària obligatòria. Disposar d'un instrument de proximitat i coneixença dels itineraris dels nois i noies és avui dia un repte de l'Estat del Benestar: en part perquè és una expressió d'una acció formativa per a tots, i en part perquè és l'eina més adequada per desenvolupar la prevenció⁶¹.
- El dispositiu local d'inserció: tot i així, hi ha nois i noies que realitzen la transició escola-treball en la minoria d'edat; a cada àmbit local, doncs, li pertoca de nodrir-se d'un dispositiu que permeti establir proximitats entre els

⁶⁰ Tenir en compte el lloc d'aquestes experiències vitals significatives en els itineraris i trajectòries dels joves és particularment important. N'hi ha de molt positives i també de negatives, n'hi ha en abundància per a uns i en escassetat per altres, coherents i sumatòries però també abocadores a la dispersió, etcètera. L'educació no escolar o el context social tenen, per exemple, una importància forta.

⁶¹ El seguiment d'alumnes és imprescindible per a les accions d'intervenció en la transició escola-treball dels menors, però també és l'eina indispensable per al desenvolupament de les polítiques de prevenció en l'absentisme escolar, la desprotecció familiar i les qüestions lligades a la salut mental i el desenvolupament.

centres de secundària i les polítiques d'inserció professional i social dels municipis i zones per als qui deixen el sistema escolar⁶².

- La protecció dels menors dels entorns i les famílies més desafavorides: les borses de pobresa són motiu d'abandó escolar per a forces menors, abocant-se a un mercat de treball molt secundari i segmentat. És més, a vegades sense arribar a la categoria de treball secundari i clarament dins la marginalitat social. Les zones d'acció preferent tenen un potencial que les polítiques d'infància poden i han d'aprofitar⁶³.

⁶² Als pobles i ciutats hi ha nois i noies que fan la transició escola-treball molt aviat. No sempre el suport familiar i el teixit empresarial asseguren èxits en aquesta transició. Els ajuntaments, doncs, tenen en la implementació de dispositius d'inserció un dels principals reptes de política de ciutadania.

⁶³ Hi ha zones subintegrades de les ciutats grans i mitjanes on la transició escola-treball es realitza acceleradament i sense resultats positius. Les situacions de bloqueig per part dels menors (sense escola, sense treball i sense referents positius del context) tenen efectes contundents en la manera de construir el futur i el posicionament social. Val a dir que convé distingir entre "zona d'escolarització preferent" i "zona d'acció preferent"; aquesta segona dimensió ens sembla molt més fecunda i prometedora.

BIBLIOGRAFIA

AAVV. (2003). *Percepcions i expectatives professionals dels joves; la formació professional transfronterera; joves amb baix nivell de qualificació*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

ALBAIGÉS, B. i CASAL, Q. (2004). El acceso al trabajo: insuficiencia formativa, precariedad y temporalidad. A GÓMEZ-GRANELL, C.; GARCIA-MILÀ, M.; RIPOI-MILLET, A.; PANCHÓN, C. (Coords.) (2004). *Infancia y familias: realidades y tendencias*. Pàgines 111-130. Barcelona: Editorial Ariel.

ALBAIGÉS, B. i CASAL, Q. (2002). La transició al treball en la minoria d'edat. A GÓMEZ-GRANELL, C.; GARCIA-MILÀ, M.; RIPOI-MILLET, A.; PANCHÓN, C. (Coords.) (2002). *La Infància i les famílies als inicis del segle XXI. Informe 2002*. Pàgines 160-277. Barcelona: CIIMU.

CASAL, J.; GARCIA, M.; MERINO, R. i QUESADA, M. (2003) *Enquesta als joves de Catalunya 2002; avançament de resultats; Aportacions 19*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

CASAL, J et al. (1998-1999). *Aproximacions a la Garantia Social, vols 1 i 2*. Barcelona: Diputació de Barcelona.

INE. (2002). *Microdades de l'Enquesta de Població Activa. Primer trimestre de 2002* (CD-Rom).

GARCIA, M. (2002). *L'absentisme escolar en zones socialment desfavorides, el cas de Barcelona ciutat*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona

GARCIA, M. (2002). "L'absentisme escolar a Barcelona". *Revista Barcelona Ciutat*, nº 11, pàg.126-140. Barcelona.

GARCIA, M. (coord.) (2003). "Abandonament escolar, desescolarització i desafecció". *Finestra oberta*, nº 37. Barcelona: Fundació Jaume Bofill

GÓMEZ-GRANELL, C.; GARCIA-MILÀ, M.; RIPOI-MILLET, A.; PANCHÓN, C. (Coords.) (2004). *Infancia y familias: realidades y tendencias*. Barcelona: Editorial Ariel.

GÓMEZ-GRANELL, C.; GARCIA-MILÀ, M.; RIPOI-MILLET, A.; PANCHÓN, C. (Coords.) (2002). *La Infància i les famílies als inicis del segle XXI. Informe 2002*. Barcelona: CIIMU.

MERINO, R. (2002). *De la contrareforma de la formació professional de l'LGE a la contrareforma de la LOGSE: itineraris i cicles de formació professional després de l'ensenyament secundari compresiu*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

MERINO, R. (2003). "Els fluxos d'alumnat a l'ensenyament secundari. Inèrcia i canvis malgrat les reformes educatives". *Educar: revista del Departament de Pedagogia Aplicada*, nº 32, 85-112. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.

Pàgines web consultades:

<http://www.ine.es/daco/daco42/daco4211/epacues02.pdf> (consulta 02/05/04)

FONTS ESTADÍSTIQUES

Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya. Estadístiques d'educació 2001-2002.

Institut Nacional d'Estadística. Microfitxer de dades de l'Enquesta de Població Activa. Primer trimestre de 2002.

Secretaria General de la Joventut de la Generalitat de Catalunya. Enquesta als Joves del 2002.

GLOSSARI DE SIGLES

CFGM: Cicle Formatiu de Grau Mig

CFGS: Cicle Formatiu de Grau Superior

EGB: Educació General Bàsica

EPA: Enquesta de Població Activa

ESO: Educació Secundària Obligatòria

FP: Formació Professional

GRET: Grup de Recerca en Educació i Treball

INE: Institut Nacional d'Estadística

LOGSE: Llei d'Ordenació General del Sistema Educatiu

PGS: Programes de Garantia Social

PTT: Plans de Transició al Treball

SGJ: Secretaria General de Joventut

TET: Transició Escola-Treball

TVA: Transició a la Vida Adulta

Programa TxF: Treballem per a la Formació

ÍNDEX DE TAULES

Taula 1. Casos sobre població d'aquestes edats

Taula 2. Itineraris laborals i condicions generals de la inserció final

Taula 3. Trajectòries d'estabilitat

Taula 4. Avaluació del rendiment de l'alumnat a 4rt curs d'ESO. Juny 01

ÍNDEX DE FIGURES

Figura 1. Eixos de processos de continuïtat o ruptura i situacions socials positives o negatives.

Figura 2. Situació laboral dels joves de 15 anys.

Figura 3. Situació formativa dels joves de 16 i 17 anys.

Figura 4. Nivell de formació dels joves de 16 i 17 anys que treballen i no treballen.

Figura 5. Condicions laborals dels joves de 16 i 17 anys que treballen.

Figura 6. Situació laboral del joves de 16 i 17 anys que no estudien.

Figura 7. Condicions laborals dels joves de 16 i 17 anys que treballen i no estudien.

Figura 8. Busquen feina els joves de 16 i 17 anys que no estudien?.

Figura 9. Joves de 15 anys que estudien i no estudien.

Figura 10. Joves de 16 i 17 anys que no segueixen estudiant.

Figura 11. Joves de 16 i 17 anys que ja no estudien.

Figura 12. Joves de 16 i 17 anys per títol més alt assolit.

Figura 13. Treballen o es troben aturats els menors que ja no estudien?.

Figura 14. Qualitat del treball i condicions laborals dels joves de 16 i 17 anys.

Figura 15. Inserció laboral i experiència d'atur dels joves de 16 i 17 anys.

Figura 16. Promocions sobre l'abandonament d'estudis.

Figura 17. Promocions de joves, 15-29 anys, segons pes del treball d'acompanyament.

Figura 18. Anàlisi generacional del treball esporàdic.

Figura 19. Treball (temporal o fix).

Figura 20. Joves de 26 i 29 anys que han realitzat o no la TET.

Figura 21. Comparació dels resultats aconseguits pels joves que realitzen la TET abans i després de la majoria d'edat.

Figura 22. Situació laboral dels treballadors.

Figura 23. Trajectòries només d'inserció laboral.

Figura 24. Trajectòries TVA.

**LES ACTIVITATS EXTRAESCOLARS:
DIFERÈNCIES I DESIGUALTATS**

Jaume Trilla
Oriol Rios

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ
 2. METODOLOGIA
 - 2.1 SELECCIÓ DE LA MOSTRA
 - 2.2 ELABORACIÓ DE LA ENQUESTA
 3. ANÀLISI DELS RESULTATS
 - 3.1 REALITZACIÓ D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS
 - 3.2 TIPOLOGIES D'ACTIVITAT
 - 3.3 AUTONOMIA I GRAU DE DECISIÓ A L'HORA DE FER LES ACTIVITATS
 4. CONCLUSIONS
 - 4.1 LES DIFERÈNCIES
 - 4.2 LES DESIGUALTATS
 - 4.3 L'AUTONOMIA
 5. RECOMANACIONS
- BIBLIOGRAFIA
- FONTS CONSULTADES
- ÍNDEX DE FIGURES
- ÍNDEX DE TAULES

1. INTRODUCCIÓ

El bloc que tractava el temps d'oci en el Primer Informe tenia com objecte concret d'estudi el temps lliure organitzat dels infants i adolescents¹. És a dir, les activitats educatives o instructives que tenen lloc fora de l'horari lectiu (classes i cursos d'idiomes, d'informàtica, de música...), les activitats d'educació en el temps lliure (esplais, escoltisme, casals, ludoteques, colònies, campaments), les esportives organitzades, etc. Bàsicament preniem en consideració allò que, en termes més tècnics, es coneix com a educació no formal. L'estudi el fèiem –com en el cas de tots els altres blocs- a partir, d'una banda, de dades censals (poques de disponibles, en el nostre cas) i, d'altra banda, de dades procedents d'estudis puntuals realitzats anteriorment, sobretot, mitjançant enquestes. Tenint en compte la relativa precarietat de dades existents i el fet que la majoria d'elles no gaudien de continuïtat, vàrem pensar que no tindria massa sentit repetir, només dos anys després, el mateix tipus d'estudi, ja que probablement la informació disponible no s'hauria renovat suficientment. Tot plegat ens va motivar a emprendre per aquest segon informe un tipus d'estudi diferent al del primer bloc (Trilla & Garcia, 2002), parcialment diferent pel que fa a l'objecte a tractar; i més distant en relació a la metodologia.

Concretament pel que fa a l'objecte, vàrem decidir centrar-nos, més específicament, en el tema de la participació infantil i adolescent. En el primer informe, malgrat el seu títol fos "Infància, temps lliure organitzat i participació social", el cert és que la participació² hi era escassament reflectida; per la manca d'informació empírica existent al respecte. Com que tampoc ens era possible estudiar la participació globalment i en els diferents àmbits de vida dels infants i adolescents, ens vàrem limitar a la que té lloc en la família. Pel que fa a la metodologia –i precisament tenint en compte les poques dades existents- vàrem entendre que ens calia cercar la manera d'obtenir-les directament. Així doncs, el mètode utilitzat ha estat el de l'enquesta, complementada amb un procediment més qualitatiu: els grups de discussió.

En el present informe donarem compte i comentarem només els resultats d'una petita part del contingut de l'enquesta: la que fa referència a les activitats extraescolars. Com hem dit abans, l'objecte de l'enquesta era la participació dels fills en l'àmbit familiar i, amb relació a això, ens interessava conèixer, entre moltes altres coses, com es prenen les decisions en les famílies sobre la participació dels nois i noies en activitats extraescolars. És per això que vàrem incloure a l'enquesta alguns ítems sobre aquestes activitats. Una primera aproximació als resultats de l'enquesta ens va fer veure que, malgrat que eren poques les preguntes de l'enquesta referides a les activitats extraescolars, la informació que aquestes ens oferien era quantitativament prou àmplia i qualitativament prou interessant com per

¹ TRILLA, J. & GARCIA, I. (2002). Infància, temps lliure organitzat i participació social. GÓMEZ-GRANELL, C; GARCIA MILÀ, M; RIPOL-MILLET, A & PANCHÓN, C (Coords.). (2002). *La infància i les famílies als inicis del segle XXI*. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà.

² Entesa no simplement com a la que anomenàvem participació simple (assistir, apuntar-se...). Ibídem.

destinar aquest bloc de l'informe al seu anàlisi i comentari. Així doncs, enguany, el nostre bloc està dedicat a l'anàlisi i comentari dels resultats de la part d'una enquesta dedicada a les activitats extraescolars, realitzada en el marc del CIIMU, sobre participació del fills en la família. Aquesta decisió de limitar-nos ací a aquesta part de l'enquesta obeeix a dos motius:

- * en primer lloc, l'abast de la informació global obtinguda en el conjunt de l'enquesta fa que la seva presentació, anàlisi i comentari requereixi molt més espai del que és possible dedicar-li en aquest informe. En aquest sentit, ja anticipen que sobre el conjunt de l'enquesta està prevista una publicació monogràfica.

- * en segon lloc, limitar-nos en aquest segon informe als resultats de l'enquesta referits a les activitats extraescolars té molt sentit, ja que això està en total continuïtat amb el contingut d'aquest mateix bloc del primer informe. Com veurem, les dades de l'enquesta ens permetran confirmar, matisar i ampliar, amb dades molt més directes, precises i actualitzades, moltes de les realitats i tendències que en el primer informe apuntàvem a partir, només, de fonts alienes molt més disperses i menys específiques. A més a més, els ítems sobre activitats extraescolars de l'enquesta ens donen informació sobre determinats aspectes importants de les activitats extraescolars (autonomia dels subjectes i procediments familiars per decidir-les, per exemple) que havien estat només objecte de consideracions especulatives o intuïtives mancades de contrastació empírica.

L'estructura d'aquest bloc serà la següent: en primer lloc, ens referirem a qüestions metodològiques: elaboració de l'enquesta, selecció de la mostra, etc. En segon lloc, oferirem una primera lectura dels resultats de l'enquesta referits a les activitats extraescolars: percentatges de nois i noies que hi participen, tipus d'activitats que es realitzen, formes per mitjà de les quals es pren en la família la decisió de fer-les. Tot plegat, relacionant-ho amb diferents variables (gènere, edat, procedència i nivell educatiu dels pares, lloc de residència, tipus d'escola, rendiment acadèmic dels nois i noies...). Seguidament, interpretarem, de forma més global i transversal, aquests resultats, contemplant, sobretot i com a referència, les conclusions del primer informe. I, finalment, el següent i darrer apartat el dedicarem a introduir algunes consideracions sobre les polítiques públiques en relació a aquest sector.

2. METODOLOGIA

En aquest punt descriurem el procés metodològic seguit en aquest estudi: primer de tot ens referirem a la selecció de la mostra i després al disseny de l'enquesta. Cal tenir en compte, en aquest darrer cas, com ja hem indicat abans, que la investigació és molt més àmplia, ja que es refereix a una varietat més gran d'aspectes sobre la participació dels infants en el marc de la família que els que presentarem en aquest informe centrat únicament en les activitats extraescolars.

2. 1. SELECCIÓ DE LA MOSTRA

Els subjectes en els que ens hem centrat són els nois i noies que en el moment de passar l'enquesta estaven cursant 6è de primària (11-12 anys), 2n d'ESO (13-14 anys) i 4t d'ESO (15-16 anys).

L'àmbit territorial que s'ha escollit per implementar l'enquesta és el de la Regió Metropolitana de Barcelona³. La RMB comprèn les set comarques següents: Alt Penedès, Baix Llobregat, Barcelonès, Garraf, Maresme, Vallès Occidental i Vallès Oriental. La població a la que ens referim és de 121.737 individus desagregant per gènere i edat (Taula 1). Aquesta xifra representa un 2,77% del total de la població de la RMB que, segons dades de l'any 2001 de l'Institut d'Estadística de Catalunya, és de 4.390.390 habitants.

TAULA 1. DISTRIBUCIÓ DE LA POBLACIÓ, PER EDAT I GÈNERE. RMB. 2001

Edat	Homes	Dones	Total
De 11 anys	20.183	18.906	39.089
De 13 anys	20.659	19.538	40.197
De 15 anys	21.665	20.786	42.451
Total	62.507	59.230	121.737

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya

Cal esmentar dues categoritzacions específiques que hem realitzat. D'una banda hem establert una agrupació entre les comarques de l'Alt Penedès i el Garraf, les quals presenten una semblança numèrica força important i també una evident proximitat física. D'altra banda, hem diferenciat, de l'àmbit geogràfic de la comarca del Barcelonès, la ciutat de Barcelona com unitat pròpia d'anàlisi. Aquesta distinció es fa, sobretot, per la rellevància de Barcelona a nivell estadístic, ja que presenta un nombre d'habitants molt elevat respecte a les altres comarques.

Per tal de poder obtenir la informació dels nens i adolescents, i tenint en compte la impossibilitat d'accedir a ells directament, s'ha cregut necessari utilitzar com a conglomerat o unitat mostral el centre educatiu⁴. A l'hora de seleccionar els subjectes considerem els grups que s'estableixen a l'escola per nivell acadèmic, de manera que estem partint d'un mètode d'anàlisi aleatori estratificat. Primer hem observat les xifres totals que fan referència a les comarques de la Regió Metropolitana de Barcelona i que pertanyen als grups generacionals en concret i, després, hem calculat la distribució de la mostra, que té un marge d'error del 2,2%.

Aquest càlcul inicial (Taula 2) ens indicava el número de casos als que calia enquestar en cada comarca tenint en compte el pes poblacional corresponent. Tot i així, a causa de l'interès despertat per l'enquesta en moltes de les escoles i

³ RMB a partir d'ara.

⁴ Hem fet una distribució igualitària (50%) entre centres públics i centres privats.

instituts, el número de casos en la majoria de comarques ha augmentat, ja que generalment s'han omplert els qüestionaris en més grups dels que en principi estaven preestablerts (Taula 3).

TAULA 2. DISTRIBUCIÓ INICIAL DE LA MOSTRA

Comarques	N
Alt Penedès i Garraf	55
Barcelonès	163
Barcelona ciutat	351
Baix Llobregat	207
Maresme	110
Vallès Occidental	234
Vallès Oriental	98
Total	1.218

Font: Elaboració CIIMU

TAULA 3. DISTRIBUCIÓ FINAL DE LA MOSTRA

Comarques	N
Alt Penedès i Garraf	229
Barcelonès	348
Barcelona ciutat	423
Baix Llobregat	305
Maresme ⁵	98
Vallès Occidental	302
Vallès Oriental	205
Total	1.910

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

Les poblacions on ens hem dirigit per dur a terme l'estudi són:

- 1) Barcelona
- 2) Cardedeu
- 3) Cornellà de Llobregat
- 4) El Masnou
- 5) Olesa de Montserrat
- 6) Sabadell
- 7) Sant Celoni
- 8) Santa Coloma de Gramenet
- 9) Terrassa
- 10) Vilanova i la Geltrú

⁵ A la comarca del Maresme la mostra final és inferior a l'inicial perquè van haver-hi algunes enquestes que es van considerar com no vàlides.

2.2. ELABORACIÓ DE L'ENQUESTA

El procés d'elaboració de l'enquesta ha estat un procés llarg. A partir de diferents reunions de l'equip de treball s'ha anat construint, debatent i consensuant el seu contingut i els objectius que es volien assolir. Pel que fa a aquests darrers, la globalitat de la recerca, a la que, com ja s'ha comentat, se li dedicarà un monogràfic, pretén observar diferents formes de participació de la infància sobretot en l'àmbit de la llar: la participació com a implicació, com a comunicació i com a capacitat de decisió.

Al marge d'aquestes tres dimensions de la participació, també s'han contemplat àmbits temàtics concrets: l'educació formal, les activitats extraescolars, el lleure, la salut, la imatge personal i d'altres de més genèrics i propers a la convivència familiar.

En aquest informe únicament hem explotat la informació extreta de les preguntes de l'enquesta que fan referència a les activitats extraescolars organitzades (Veure l'Annex CD). Aquestes preguntes s'han formulat de forma parcialment oberta, ja que era una manera de garantir que els nois i noies contestessin de forma específica el número i tipus d'activitat que realitzen durant el curs escolar i a l'estiu. A part d'aquesta informació, també hem analitzat aquella que fa referència al grau d'autonomia dels enquestats/des a l'hora de decidir l'activitat extraescolar i quina influència tenen en aquesta decisió els propis pares.

3. ANÀLISI DELS RESULTATS

En aquesta part realitzarem una anàlisi descriptiva d'algunes de les dades que hem pogut extreure gràcies a la implementació de l'enquesta. En aquesta anàlisi inicial, ens centrarem en les activitats fora de l'horari lectiu, que es duen a terme durant el curs escolar, i en les activitats de característiques semblants que s'efectuen a l'estiu. Distingirem tres blocs temàtics:

1. Si els nois i noies participen o no en algun tipus d'activitat extraescolar i en quantes ho fan.
2. Tipus d'activitats extraescolars que es realitzen.
3. Autonomia dels nois i noies i manera com en la família es pren la decisió de participar-hi.

3.1. REALITZACIÓ D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS

En aquest punt analitzarem quina proporció dels subjectes enquestats està fent algun tipus d'activitat fora de l'horari escolar i també durant l'estiu. Per tal de dur-ho a terme tindrem en compte algunes variables estructurals que defineixen la mostra i que ens serviran per explicar certes tendències. Aquestes variables són:

el curs acadèmic, el sexe, la comarca on resideix l'enquestat/da, el tipus d'escola, el lloc de naixement dels pares, la situació laboral i el nivell d'estudis dels pares i el rendiment acadèmic de l'alumnat.

Pel que fa a les activitats realitzades durant l'any al marge de l'horari lectiu gairebé el 68% dels enquestats i enquestades en fan alguna, mentre que el 32% restant no en realitza. En les activitats d'estiu la situació es capgira i els percentatges són més elevats en el cas del "no" amb un 57%. Aquesta diferència no ha d'estranyar pel fet obvi de la duració respectiva d'ambdós períodes (2-3 mesos contra 9-10 mesos) (Veure Taula 4)⁶.

TAULA 4. REALITZACIÓ D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS DURANT EL CURS I A L'ESTIU. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Durant el curs		A l'estiu	
	N	%	N	%
Si	1291	67,9	811	43,0
No	610	32,1	1075	57,0
Total	1.901	100,0	1.886	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

Si tenim en compte el nombre total de nois i noies que realitzen o no algun tipus d'activitat, ja sigui a l'estiu o durant l'any, el percentatge del "sí" és força alt i es situa en un 75%, en detriment del "no", amb un 25%. D'alguna manera, podem afirmar que més de 7 de cada 10 dels nois i noies enquestats duen a terme alguna activitat organitzada durant l'any (Veure Taula 5).

TAULA 5. REALITZACIÓ D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS EN GENERAL (DURANT EL CURS I A L'ESTIU) REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	N	%
Sí	1426	74,7
No	484	25,3
Total	1.910	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

Activitats extraescolars i ubicació geogràfica

En la distinció per comarques, resulta rellevant la dada del Barcelonès. En aquest cas, i tenint en compte que no s'inclouen dins d'aquesta categoria les dades referents a la ciutat de Barcelona, la realització d'alguna activitat extraescolar és notablement inferior a la resta de territoris. Per exemple, respecte al Maresme, és un 25% inferior. Pel que fa a les activitats d'estiu la situació es repeteix i, en el cas

⁶ La mostra en aquesta ocasió i en d'altres de l'informe no inclou la totalitat dels casos ja que hi ha de perduts, és a dir, o bé alguns subjectes han deixat en blanc la pregunta de l'enquesta o han respost No sap / No contesta.

del Barcelonès, això s'agreuja encara més. Aquesta peculiaritat segurament s'ha d'explicar a partir de factors socioeconòmics com, per exemple, el fet que en la mostra (i també en la població global d'aquesta comarca) la presència de la immigració és significativament més alta que en la resta⁷ (Veure Taula 6).

TAULA 6. ENQUESTATS/DES QUE REALITZEN I NO REALITZEN ACTIVITATS EXTRAESCOLARS DURANT EL CURS I A L'ESTIU, PER COMARQUES. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Durant el curs					A l'estiu				
	Sí		No		Total	Sí		No		Total
	N	%	N	%	N	N	%	N	%	N
Maresme	77	78,6	21	21,4	98	45	45,9	53	54,1	98
Barcelona ciutat	303	72,0	118	28,0	421	79	23,1	263	76,9	342
Alt Penedès i Garraf	163	71,5	65	28,5	228	214	51,2	204	48,8	418
Vallès Oriental	145	70,7	60	9,8	205	156	51,7	146	48,3	302
Vallès Occidental	210	69,5	92	30,5	302	129	43,1	170	56,9	299
Baix Llobregat	209	69,2	93	30,8	302	104	51,5	98	48,5	202
Barcelonès	184	53,3	161	46,7	345	84	37,3	141	62,7	225
Total	1.291		610		1.901	811		1.075		1.886

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

Activitats extraescolars i edat

L'edat és un factor que afecta força significativament a les activitats extraescolars, tant a les que tenen lloc durant el curs com a les de l'estiu. A través de l'enquesta s'ha pogut constatar que, a mesura que augmenta l'edat, disminueix el percentatge de realització d'activitats. Durant l'estiu la tendència és la mateixa, però resulta encara més visible: la diferència entre els de 6é de primària i els de 4t d'ESO és superior al 30% (Veure Taula 7 i Figura 1).

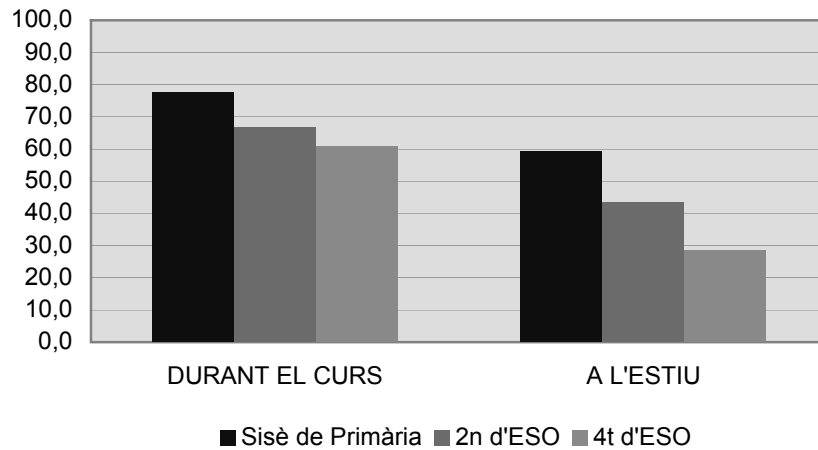
TAULA 7. ENQUESTATS/DES QUE REALITZEN I NO REALITZEN ACTIVITATS EXTRAESCOLARS DURANT EL CURS I A L'ESTIU, PER CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Durant el curs					A l'estiu				
	Sí		No		Total	Sí		No		Total
	N	%	N	%	N	N	%	N	%	N
Sisè de Primària	462	77,5	134	22,5	596	350	59,3	240	40,7	590
2n d'ESO	414	66,7	207	33,3	621	267	43,3	349	56,7	616
4t d'ESO	415	60,7	269	39,3	684	194	28,5	486	71,5	680
Total	1.291		610		1.901	811		1.075		1.886

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

⁷ Després ja veurem com la variable de l'origen dels pares està associada a diferències significatives en la realització d'activitats extraescolars per part dels fills.

FIGURA 1. ACTIVITATS EXTRAESCOLARS, PER CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

Activitats extraescolars i tipus de centre educatiu

El tipus de centre educatiu (públic, privat concertat, i privat no concertat) resulta ser, segons les dades de l'enquesta, un factor significatiu pel que fa a les diferències existents en la realització d'activitats extraescolars. La norma és que, en general, el percentatge dels nois i noies de centres privats no concertats beneficiaris d'activitats extraescolars és força superior al dels alumnes de centres públics; i el percentatge d'aquests darrers també és inferior que el dels alumnes de centres privats concertats⁸. Cal destacar, per exemple, que en la primària, gairebé el 92% dels alumnes fan activitats extraescolars durant el curs; o que en el cas de les activitats d'estiu dels de secundària, el percentatge corresponent a aquests centres és gairebé el doble del corresponent als centres públics. No cal dir que aquestes diferències poden tenir, com insistirem més endavant, una lectura clarament socioeconòmica (Veure Taula 8, 9 i Figura 2).

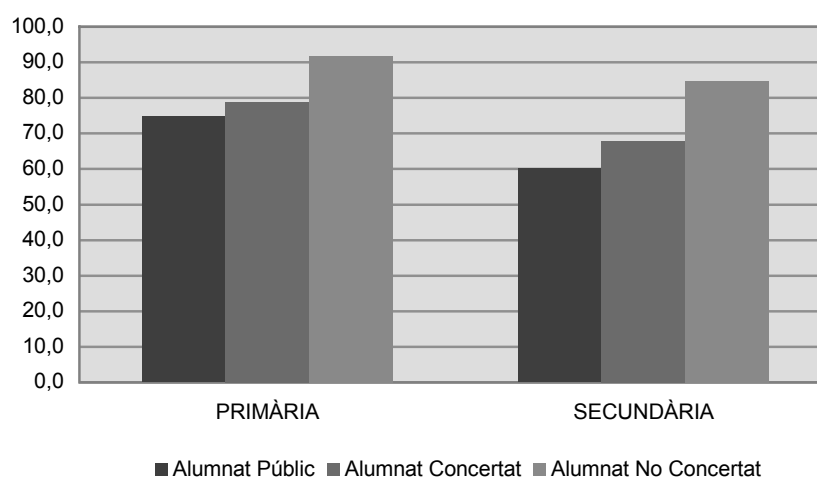
⁸ L'única excepció és que, en el cas de les activitats d'estiu del nois de primària, hi ha una molt lleugera diferència en favor dels que van a centres públics en detriment dels que van a centres privats concertats.

TAULA 8. ENQUESTATS/DES QUE REALITZEN I NO REALITZEN ACTIVITATS EXTRAESCOLARS DURANT EL CURS, PER TIPOLOGIA DE CENTRE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Sí		No		Total
	N	%	N	%	N
Alumnat de CEIP (Públic)	235	74,8	79	25,2	314
Alumnat de Primària de Centres Privats (concertats)	167	78,8	45	21,2	212
Alumnat de Primària de Centres Privats (no concertats) ⁹	22	91,7	2	8,3	24
Total- Primària	424		126		550
Alumnat d'IES (Públic)	459	60,1	305	39,9	764
Alumnat de Secundària de Centres Privats (concertats)	358	67,8	170	32,2	528
Alumnat de Secundària de Centres Privats (no concertats)	50	84,7	9	15,3	59
Total - Secundària	867		484		1.351

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

FIGURA 2. ACTIVITATS EXTRAESCOLARS, PER TIPOLOGIA DE CENTRE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

⁹ En aquesta tipologia ens referim únicament als diferents grups d'un centre privat no concertat.

TAULA 9. ENQUESTATS/DES QUE REALITZEN I NO REALITZEN ACTIVITATS EXTRAESCOLARS A L'ESTIU, PER TIPOLOGIA DE CENTRE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Sí		No		Total
	N	%	N	%	N
CEIP (Públic)	183	58,8	128	41,2	311
Centre Privat de Primària (concertat)	119	56,4	92	43,6	211
Centre Privat de Primària (no concertat)	18	75,0	6	25,0	24
Total- Primària	320		226		546
IES (Públic)	238	31,4	520	68,6	758
Centre Privat de Secundària (concertat)	218	41,6	306	58,4	524
Centre Privat de Secundària (no concertat)	35	60,3	23	39,7	58
Total - Secundària	491		849		1.340

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

Activitats extraescolars i procedència dels pares

La presència d'alumnat immigrant a les aules és una realitat que s'ha fet palesa en la mostra. I es tracta d'un factor que, pel que es veu, també té una incidència significativa en la realització d'activitats extraescolars. Els fills i filles de pares i mares nascuts fora de Catalunya i, en especial, els nascuts fora d'Espanya, fan menys activitats extraescolars durant el curs que els fills de famílies autòctones. El contingent amb una participació menor és l'africà seguit de l'americà¹⁰ i l'asiàtic. Pel que fa a la procedència materna la situació és similar.

Pel que fa a les activitats d'estiu, la situació també és semblant (Veure les taules P16 i P17 a l'Annex CD). És clar que, similarment al què dèiem respecte a les diferències apreciades segons el tipus de centre on els nois estan escolaritzats, aquestes diferències segons la procedència materna i paterna també hauran de tenir una lectura socioeconòmica (i, en aquest cas, potser també cultural) (Veure Taula 10).

¹⁰ Quan ens referim a Amèrica ens centrem, sobretot, en països de l'Amèrica Llatina. Ens hem trobat amb molts pocs casos de pares o mares nascuts a Estats Units o Canadà.

TAULA 10. ENQUESTATS/DES QUE REALITZEN I NO REALITZEN ACTIVITATS EXTRAESCOLARS, PER LLOC DE NAIXEMENT DELS PARES. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Pare					Mare				
	Si		No		Total	Si		No		Total
	N	%	N	%	N	N	%	N	%	N
Catalunya	626	75,0	209	25,0	835	623	72,4	238	27,6	861
Resta d'Espanya	361	63,8	205	36,2	566	354	66,5	178	33,5	532
Resta d'Europa	16	61,5	10	38,5	26	29	69,0	13	31,0	42
Àsia	17	54,8	14	45,2	31	68	46,2	14	53,8	126
Amèrica	61	51,7	57	48,3	118	12	54,0	58	46,0	26
Àfrica	9	39,1	14	60,9	23	7	33,3	14	66,7	21
Total	1.090		509		1.599	1.093		515		1.608

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

Activitats extraescolars i gènere

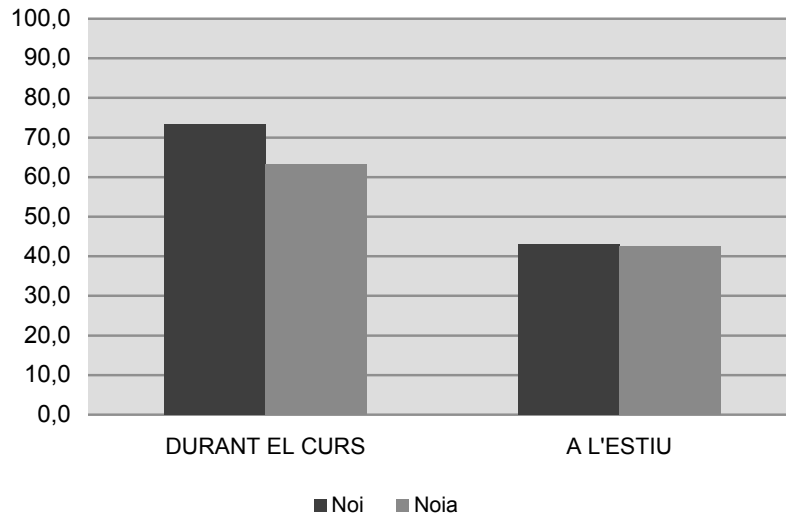
El gènere és un component important en relació a les activitats extraescolars. Més endavant veurem que aquesta variable és prou significativa pel que fa al contingut o tipus d'aquestes activitats; però el gènere també està relacionat amb la seva realització o no. El nostre estudi mostra que, durant l'any, hi ha un 10% més de nois que de noies que fan activitats extraescolars. Els percentatges s'igualen molt, però, en la realització d'activitats a l'estiu. Segurament, després, quan analitzem quins tipus d'activitats fan ells i elles, podrem interpretar millor tant aquesta paritat que es dona a l'estiu com la diferència que s'aprecia durant el curs (Veure Taula 11 i Figura 3).

TAULA 11. ENQUESTATS/DES QUE REALITZEN I NO REALITZEN ACTIVITATS EXTRAESCOLARS DURANT EL CURS I A L'ESTIU, PER GÈNERE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Durant el curs					A l'estiu				
	Si		No		Total	Si		No		Total
	N	%	N	%	N	N	%	N	%	N
Noi	612	73,5	221	26,5	833	355	43,0	470	57,0	825
Noia	555	63,4	321	36,6	876	371	42,6	500	57,4	871
Total	1.167		542		1.709	726		970		1.696

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

FIGURA 3. ACTIVITATS EXTRAESCOLARS, PER GÈNERE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

Activitats extraescolars i situació laboral dels pares

La funció de custòdia de les activitats extraescolars dels infants va molt lligada a la situació laboral dels pares. I així, es pot veure com la probabilitat de fer activitats extraescolars, tant durant el curs com a l'estiu, augmenta sensiblement en el cas que ambdós progenitors treballin¹¹. Aquesta funció de custòdia es fa encara més necessària a l'estiu (sobretot durant les setmanes en què els nois i noies no tenen escola i els pares encara no estan de vacances), i segurament és per això que mentre la diferència durant el curs, entre les famílies en les que els dos treballen i les famílies on només treballa un, és del 10%, aquesta diferència es dobla durant l'estiu (Veure Taula 12 i Figura 4).

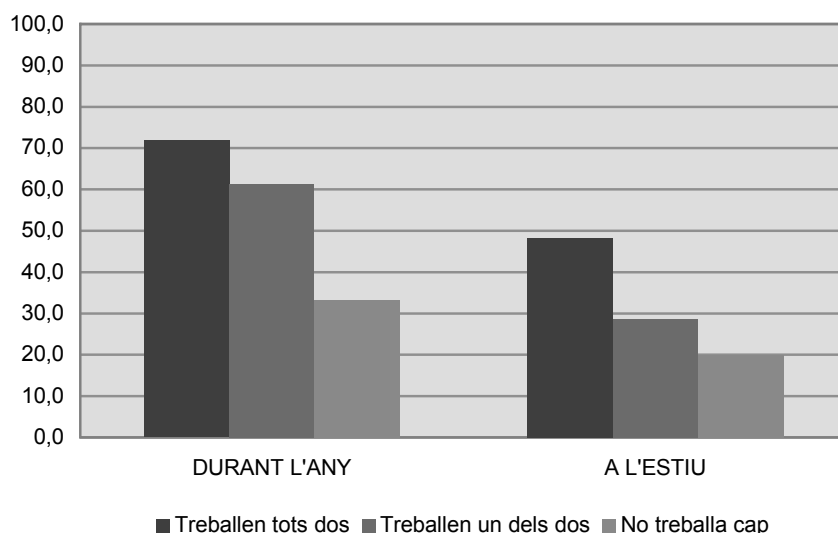
¹¹ Segons les dades que es mostren a la taula, quan cap dels dos progenitors treballa la probabilitat de realitzar activitats extraescolars es redueix dràsticament. No obstant, el reduït nombre de casos de la mostra en els que es dona aquesta circumstància no ofereix la fiabilitat suficient. D'altra banda, en les situacions on ni el pare ni la mare treballen, la no realització d'activitats extraescolars segurament no obeeix tant a la no necessitat de custòdia com a la precarietat econòmica.

TAULA 12. ENQUESTATS/DES QUE REALITZEN I NO REALITZEN ACTIVITATS EXTRAESCOLARS DURANT EL CURS I A L'ESTIU, PER LA SITUACIÓ LABORAL DELS PARES. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Durant el curs					A l'estiu				
	Si		No		Total	Si		No		Total
	N	%	N	%	N	N	%	N	%	N
Treballen tots dos	828	71,8	325	28,2	1153	551	48,2	592	51,8	1143
Treballen un dels dos	274	61,3	173	38,7	447	127	28,6	317	71,4	444
No treballa cap	5	33,3	10	66,7	15	3	20,0	12	80,0	15
Total	1.107		508		1.615	681		921		1.602

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

FIGURA 4. ACTIVITATS EXTRAESCOLARS, PER SITUACIÓ LABORAL DELS PARES. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

Activitats extraescolars i rendiment acadèmic

Si s'estableix una vincle entre el rendiment acadèmic¹² i la pràctica o realització d'alguna activitat extraescolar, es contempla una tendència bastant definida. De fet, tant la majoria dels que treuen bones notes com la dels que les treuen dolentes, fan activitats extraescolars; la diferència és que, en el primer cas, aquesta majoria és més gran: un 12% més elevada durant el curs i un 15% a l'estiu (Veure Taula 13 i Figura 5).

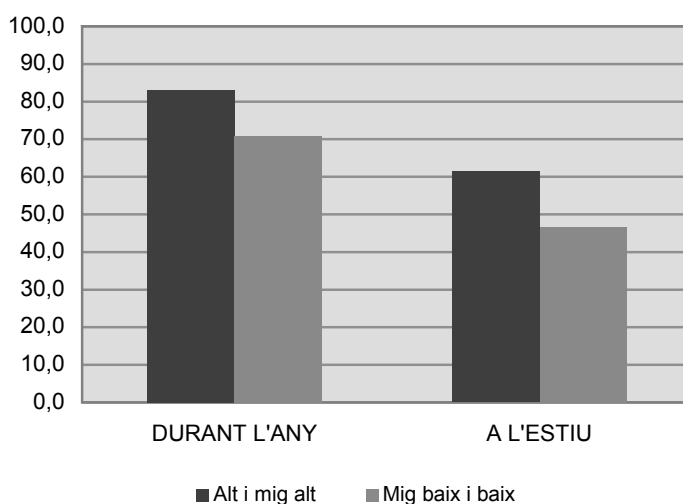
¹² S'ha estructurat aquesta variable a partir de quatre categories que posteriorment s'han agrupat en només dues. Aquestes categories inicials eren: Nivell alt (Excel·lent i notable), Nivell mig alt (notable, bé i aprovat), nivell mig baix (aprovat i algun suspens), baix (diverses assignatures suspeses). Finalment, s'han unificat les dues primeres categories i les dues següents.

TAULA 13. ENQUESTATS/DES QUE REALITZEN I NO REALITZEN ACTIVITATS EXTRAESCOLARS DURANT EL CURS I A L'ESTIU, PER RENDIMENT ACADÈMIC. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Durant l'any					A l'estiu				
	Sí		No		Total	Sí		No		Total
	N	%	N	%	N	N	%	N	%	N
Alt i mig alt (Excel·lent, Notable, Bé i Aprovat)	259	83,0	53	17,0	312	189	61,4	119	38,6	308
Mig baix i baix (Aprovat i algun suspens, diverses assignatures suspeses)	150	70,8	62	29,2	212	99	46,7	113	53,3	212
Total	409		115		524	288		232		520

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

FIGURA 5. ACTIVITATS EXTRAESCOLARS, PER RENDIMENT ACADÈMIC. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

Activitats extraescolars i nivell d'estudis dels pares

Per últim, ens agradaria destacar el nivell d'estudis dels pares com a variable a tenir en compte. En el cas del pare és evident que, a mesura que el seu nivell d'estudis és més elevat, augmenta el percentatge de fills que fan activitats extraescolars, tant durant el curs com a l'estiu; si bé en aquest darrer cas l'augment encara resulta més notori. Pel que fa al nivell d'estudis de la mare es dona la mateixa tendència però àdhuc incrementada. És a dir, que les diferències en la realització d'activitats extraescolars entre els fills/es de mares amb pocs estudis i els fills/es de mares amb molts estudis (16% en les activitats realitzades durant el curs i 23% en les realitzades a l'estiu), és més gran que les diferències referides als pares (12% en les de durant el curs i 16% en les de l'estiu). Aquest és un fenomen que interessa d'analitzar més minuciosament: el nivell d'estudis de la

mare incideix directament més que el del pare, a l'hora de procurar formació complementària als seus fills? O es tracta simplement d'un efecte indirecte derivat de factors socioeconòmics relacionats amb el fet que la mare tingui o no tingui estudis?¹³ (Veure Taula 14 i 15)

TAULA 14. ENQUESTATS/DES QUE REALITZEN I NO REALITZEN ACTIVITATS EXTRAESCOLARS DURANT EL CURS I A L'ESTIU, PER NIVELL EDUCATIU DEL PARE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Durant el curs					A l'estiu				
	Si		No		Total	Si		No		Total
	N	%	N	%	N	N	%	N	%	N
Graduat escolar o sense estudis	98	71,5	39	28,5	137	63	46,0	74	54,0	137
BUP, Batxiller, COU i Formació Professional	160	76,6	49	23,4	209	109	52,7	98	47,3	207
Carrera Universitària	111	83,5	22	16,5	133	81	61,8	50	38,2	131
Total	271		110		479	253		222		475

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

TAULA 15. ENQUESTATS/DES QUE REALITZEN I NO REALITZEN ACTIVITATS EXTRAESCOLARS DURANT EL CURS I A L'ESTIU, PER NIVELL EDUCATIU DE LA MARE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Durant el curs					A l'estiu				
	Si		No		Total	Si		No		Total
	N	%	N	%	N	N	%	N	%	N
Graduat escolar o sense estudis	111	69,8	48	30,2	159	64	40,5	94	59,5	158
BUP, Batxiller, COU i Formació Professional	144	77,0	43	23,0	187	108	58,1	78	41,9	186
Carrera Universitària	119	85,6	20	14,4	139	87	63,5	50	36,5	137
Total	263		111		485	259		222		481

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

¹³ Com es sabut, el nivell d'estudis està directament relacionat amb els índex d'ocupació de les dones. És a dir, que la major incidència dels nivells d'estudis de la mare respecte a la del pare sobre les activitats extraescolars dels fills no es deu només a que, en general, les mares es preocupen més de l'educació dels fills que els pares, sinó que també al fet que allò pugui ser un efecte indirecte del fet de la major ocupació laboral de les dones amb estudis (funció de custòdia de les activitats extraescolars) o, tanmateix, de la major disponibilitat econòmica per sufragar-les. Probablement, tots aquests factors expliquen conjuntament el fenomen de la major incidència del nivell d'estudis de les mares.

Nombre d'activitats extraescolars

En aquest apartat veurem la quantitat d'activitats extraescolars que els nens i adolescents duen a terme durant el curs, i també les que efectuen a l'estiu. A l'hora d'endegar aquesta anàlisi també hem tingut en compte, com variables explicatives, el gènere i el curs escolar que realitzen els enquestats i enquestades.

Pel que fa a les activitats que es fan durant el curs escolar, la gran majoria dels nois i noies han respost que en realitzen una, el 40% de la mostra. Tot i així cal destacar també, com a dades rellevants, que gairebé un 19% en fa dues i un 6%, tres. Amb relació a les activitats d'estiu, el 33% en fa una i el 7,6%, dues (Veure Taula 16 i 17).

TAULA 16. NÚMERO D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE FAN ELS ENQUESTATS/DES DURANT EL CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	N	%
Cap activitat	639	33,4
Una activitat	761	39,8
Dues activitats	362	18,9
Tres activitats	111	5,8
Quatre activitats	37	1,9
Total	1.910	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

TAULA 17. NÚMERO D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE FAN ELS ENQUESTATS/DES A L'ESTIU. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	N	%
Cap activitat	1124	58,8
Una activitat	634	33,2
Dues activitats	145	7,6
Tres activitats	7	0,4
Total	1.910	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

Les dades del número d'enquestats desglossada per curs escolar ens verifiquen la tendència que ja havíem vist al punt anterior: a mesura que augmenta l'edat dels enquestats i enquestades, la realització de les activitats organitzades és inferior. Això està relacionat, òbviament, amb la funció de custòdia; funció que es va fent innecessària a mesura que els nois i noies van creixent i que, a l'edat dels més grans de la mostra (15 o més anys), pràcticament ja no actua. En qualsevol cas, la segregació de les dades que ens ofereixen aquestes taules ens permet fer èmfasi en la importància que les activitats extraescolars tenen en l'ocupació del temps d'un sector remarcable de la població infantil: gairebé un de cada quatre nois (el 23,4% de nois i noies) de 11-12 anys participen durant el curs en dues activitats

extraescolars diferents i, prop d'un de cada 10 (el 8'7%), participa en tres (Veure Taula 18 i 19).

TAULA 18. NÚMERO D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE FAN ELS ENQUESTATS/DES DURANT EL CURS, PER CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Sisè de Primària		2n d'ESO		4t d'ESO	
	N	%	N	%	N	%
Cap activitat	140	23,4	219	35,0	280	40,8
Una activitat	246	41,1	241	38,6	274	39,9
Dues activitats	143	23,9	115	18,4	104	15,1
Tres activitats	52	8,7	36	5,8	23	3,3
Quatre activitats	17	2,8	14	2,2	6	0,9
Total	598	100,0	625	100,0	687	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

TAULA 19. NÚMERO D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE FAN ELS ENQUESTATS/DES A L'ESTIU, PER CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Sisè de Primària		2n d'ESO		4t d'ESO	
	N	%	N	%	N	%
Cap activitat	255	42,6	368	58,9	501	72,9
Una activitat	257	43,0	213	34,1	164	23,9
Dues activitats	81	13,5	42	6,7	22	3,2
Tres activitats	5	0,8	2	0,3	0	0
TOTAL	598	100,0	625	100,0	687	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

Quant al gènere, i amb relació a la dada general ja comentada abans: els nois fan més activitats extraescolars que les noies, hi ha un aspecte que denota certa divergència entre els dos gèneres. Si bé els nois solen fer, amb una major freqüència, una activitat organitzada durant el curs, els percentatges respectius corresponents a més d'una activitat s'igualen força i àdhuc marquen una lleugera avantatge en el cas de les noies. Pel que fa a la informació referent a l'estiu, la igualtat entre sexes n'és la principal característica (Veure Taula 20).

TAULA 20. NÚMERO D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE FAN ELS ENQUESTATS/DES DURANT EL CURS I A L'ESTIU, PER GÈNERE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Durant el curs				A l'estiu			
	Noi		Noia		Noi		Noia	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Cap activitat	236	28,2	332	37,8	495	59,1	514	58,5
Una activitat	389	46,4	287	32,7	276	32,9	286	32,5
Dues activitats	154	18,4	181	20,6	66	7,9	74	8,4
Tres activitats	45	5,4	60	6,8	1	0,1	5	0,6
Quatre activitats	14	1,7	19	2,2	0	0	0	0
Total	838	100,0	879	100,0	838	100,0	879	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

3.2. TIPOLOGIES D'ACTIVITAT

En aquest bloc d'anàlisi s'examinaran els diferents tipus d'activitats extraescolars que els enquestats realitzen. Hem agrupat la gran diversitat de respostes que han donat els nois i les noies en una sèrie de categories que tot seguit presentarem. Cal advertir que, com és sabut, en aquest món extraescolar i de l'educació no formal l'heterogeneïtat en els continguts, metodologies i contextos institucionals és molt gran; i, a més a més, la pluralitat i la polisèmia de les nomenclatures encara ho és més. Tot plegat, dificulta força l'establiment de taxonomies i categories precises, així com la distribució, en elles, d'allò que responen els enquestats/des. De tota manera, la tipologia que hem establert, prenent en consideració també altres recerques similars anteriors, resulta prou senzilla i funcional. És una tipologia que estableix com a criteri de diferenciació el contingut de les activitats: esportives, artístiques, idiomes, informàtica, reforç escolar (classes particulars, etc.), esports (escoltisme), activitats religioses¹⁴, i una categoria de calaix de sastre (altres) per a totes aquelles de difícil ubicació o que, per la informació aportada pels enquestats/des, no era possible identificar suficientment¹⁵. Per les activitats d'estiu ens servirà, bàsicament, la mateixa tipologia, variant només la denominació d'un dels tipus: a la que caracteritzem durant el curs com "Esplai, Escoltisme...", durant l'estiu l'anomenarem "Colònies, campaments, casals..." Es tracta, en ambdós casos, d'activitats no especialitzades en uns continguts determinats, sinó que pretenen una projecció educativa general a partir d'una àmplia varietat d'ocupacions i vivències pròpies del lleure¹⁶.

¹⁴ Com a activitats extraescolars religioses entenem, òbviament, les de "formació religiosa" (catequesi, fonamentalment) i no les de culte.

¹⁵ En les taules P20 i P21 de l'Annex CD apareixen les diferents subcategories que s'inclouen dins d'aquestes i que són més concretes.

¹⁶ Cal advertir expressament que, per les activitats d'estiu, les colònies, campaments o casals especialitzats (idiomes, esports, música...) els hem comptabilitzats en els tipus corresponents a idiomes, esportives, artístiques...

Seguidament, donarem les dades globals sobre aquests diferents tipus d'activitat i els creuaments corresponents a les variables de gènere, curs escolar, rendiment acadèmic, nivell d'estudis dels pares i tipologia de centre educatiu.

Tipus d'activitat

D'acord amb les tendències ja detectades en l'anterior informe i en altres estudis referenciats en ell¹⁷, les activitats extraescolars que amb una major freqüència es fan durant el curs escolar, amb una gran diferència respecte a les altres categories (representen gairebé la meitat de les respostes), són les esportives; segueixen les artístiques i els idiomes (aclaparadorament, com era de suposar, l'anglès) (Veure les taules P20 i P21 a l'Annex CD).

A l'estiu, la situació sembla mantenir una dinàmica una mica diferent a la de durant el curs. Les activitats esportives i els idiomes, malgrat que baixen perceptiblement respecte al curs escolar, segueixen tenint un pes rellevant; les artístiques cauen en picat; i augmenten fins a col·locar-se com les més realitzades (56%) colònies, campaments i casals no especialitzats. De fet, totes aquestes variacions són perfectament explicables atenent als formats diferencials propis que, per regla general, presenten les activitats d'estiu (més intenses i concentrades) respecte a les que es realitzen durant el curs (de regularitat setmanal). D'altra banda, les competicions esportives anyals o els cursos regulars de les escoles de música i d'altres instàncies artístiques no formals deixen de funcionar a l'estiu (Veure Taula 21, 22 i Figura 6).

TAULA 21. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE ES REALITZEN DURANT EL CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	N	%
Esportives	936	47,7
Artístiques	482	24,5
Idiomes	268	13,6
Repàs o reforç escolar	98	5,0
Esplai, Escoltisme..	78	4,0
Informàtica	49	2,5
Altres activitats	35	1,8
Activitats religioses	20	1,0
Total	1.966	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

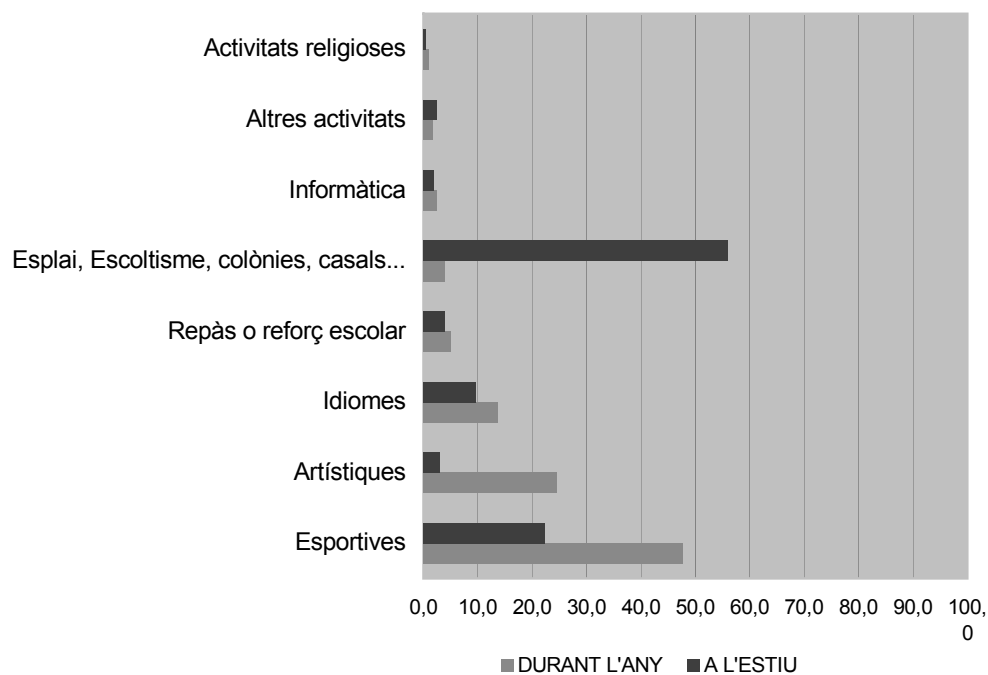
¹⁷ TRILLA, J & GARCIA, I. (2002). Infància, temps lliure organitzat i participació social. GÓMEZ-GRANELL, C; GARCIA MILÀ, M; RIPOL-MILLET, A & PANCHÓN, C (Coords.). (2002). *La infància i les famílies als inicis del segle XXI*. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà.

TAULA 22. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE ES REALITZEN A L'ESTIU. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	N	%
Esportives	212	22,4
Artístiques	29	3,0
Idiomes	92	9,7
Repàs o reforç escolar	37	3,9
Colònies, Campaments, casals, no especialitzats	529	56,0
Informàtica	18	1,9
Altres activitats	23	2,4
Activitats religioses	5	0,5
Total	945	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

FIGURA 6. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004.

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

Tipus d'activitat i curs escolar

Les dades obtingudes en l'enquesta mostren que la variable edat intervé només relativament pel que fa a als tipus d'activitats que hem estipulat. L'esport es manté en les tres edats, amb percentatges molt elevats com l'activitat més realitzada. Al seu torn, les activitats artístiques obtenen percentatges quasi idèntics; i bastant semblants (però una mica a la baixa a mesura que els nois i noies es fan grans) són també els corresponents a la participació en grups d'Esplai i Escoltisme. Les diferències més sensibles –i d'altra banda fàcilment interpretables– s'aprecien en les activitats més relacionades amb la feina escolar: a mesura que el curs escolar és més alt ascendeix també el nombre d'alumnes que fa idiomes (anglès, de forma aclaparadora); i, igualment, l'índex de nois d'ESO que han de seguir activitats de reforç escolar és més gran que el dels de sisè de primària (Veure Taula 23).

TAULA 23. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE ES REALITZEN DURANT EL CURS, PER CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Sisè de Primària		2n d'ESO		4t d'ESO	
	N	%	N	%	N	%
Esportives	378	50,0	282	44,4	276	48,0
Artístiques	188	24,8	155	24,4	139	24,2
Idiomes	94	12,4	86	13,5	88	15,3
Repàs o reforç escolar	27	3,5	41	6,4	30	5,2
Esplai, Escoltisme	32	4,2	26	4,1	20	3,5
Informàtica	17	2,2	22	3,4	10	1,7
Altres activitats	13	1,7	10	1,5	12	2,1
Activitats religioses	7	0,9	13	2,1	0	0,0
Total	756	100,0	635	100	575	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

En les activitats desenvolupades a l'estiu, les variacions que en funció de l'edat destaquen més són: en primer lloc, el descens de les colònies, campaments i casals no especialitzats (del 64% dels que fan sisè de primària baixa fins un 45% en els de 4t d'ESO); i, en segon lloc, com també passava durant el curs però ara a l'estiu, de forma més notòria, l'ascens molt notable dels idiomes (del 5,8% al 19,2%) (Veure Taula 24).

TAULA 24. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE ES REALITZEN A L'ESTIU, PER CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Sisè de Primària		2n d'ESO		4t d'ESO	
	N	%	N	%	N	%
Esportives	91	21,0	81	26,7	40	19,2
Artístiques	7	1,6	10	3,3	12	5,8
Idiomes	25	5,8	27	8,9	40	19,2
Repàs o reforç escolar	14	3,2	16	5,3	7	3,4
Colònies, Campaments, Casals no especialitzats	281	64,7	153	50,5	95	45,7
Informàtica	6	1,4	6	2,0	6	2,9
Altres activitats	9	2,0	7	2,3	7	3,4
Activitats religioses	1	0,2	3	1,0	1	0,5
Total	434	100,0	303	100,0	208	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

Tipus d'activitat i gènere

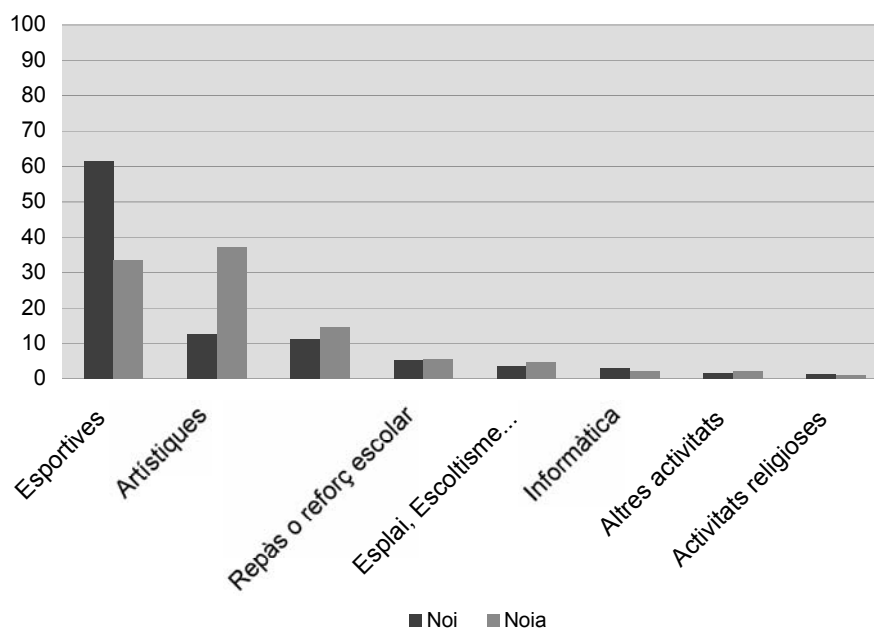
Confirmant allò que altres estudis i, també el primer informe, mostrava de manera fefaent, la variable gènere juga un paper destacat a l'hora de fer prediccions sobre els tipus d'activitats extraescolars que realitzen els nostres adolescents. Les diferències més grans entre nois i noies en les activitats organitzades durant el curs es situen en el marc de l'esport i l'art. Les respostes dels nois referents a les activitats esportives pràcticament doblen a les de les noies; el mateix passa, però a l'inrevés i de manera incrementada en el cas de les activitats artístiques, on les noies tripliquen als nois. En la resta d'activitats, els percentatges tendeixen a igualar-se, si bé es donen certes diferències menors: en favor de les noies, apreciablement en el cas dels idiomes i més lleugera pel que fa als esports i escoltisme. Respecte a les activitats d'estiu, les tendències sobre la realització diferenciada de determinades activitats són les mateixes, si bé s'escurcen les distàncies (Veure Taula 25, 26 i Figura 7).

TAULA 25. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE ES REALITZEN DURANT EL CURS, PER GÈNERE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Noi		Noia	
	N	%	N	%
Esportives	544	61,6	302	33,4
Artístiques	111	12,6	334	37,0
Idiomes	99	11,2	132	14,6
Repàs o reforç escolar	46	5,2	49	5,4
Esplai, Escolisme	30	3,4	42	4,6
Informàtica	27	3,1	20	2,2
Altres activitats	15	1,7	18	2,0
Activitats religioses	11	1,2	8	0,9
Total	883	100,0	905	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

FIGURA 7. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS, PER GÈNERE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

TAULA 26. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE ES REALITZEN A L'ESTIU, PER GÈNERE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Noi		Noia	
	N	%	N	%
Esportives	108	26,3	83	18,5
Artístiques	4	1,0	22	4,9
Idiomes	34	8,3	43	9,6
Repàs o reforç escolar	13	3,2	17	3,8
Colònies, campaments, casals no especialitzats	233	56,7	258	57,5
Informàtica	8	1,9	9	2,0
Altres activitats	10	2,4	13	2,9
Activitats religioses	1	0,2	4	0,9
Total	411	100,0	449	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

Tipus d'activitat i rendiment acadèmic

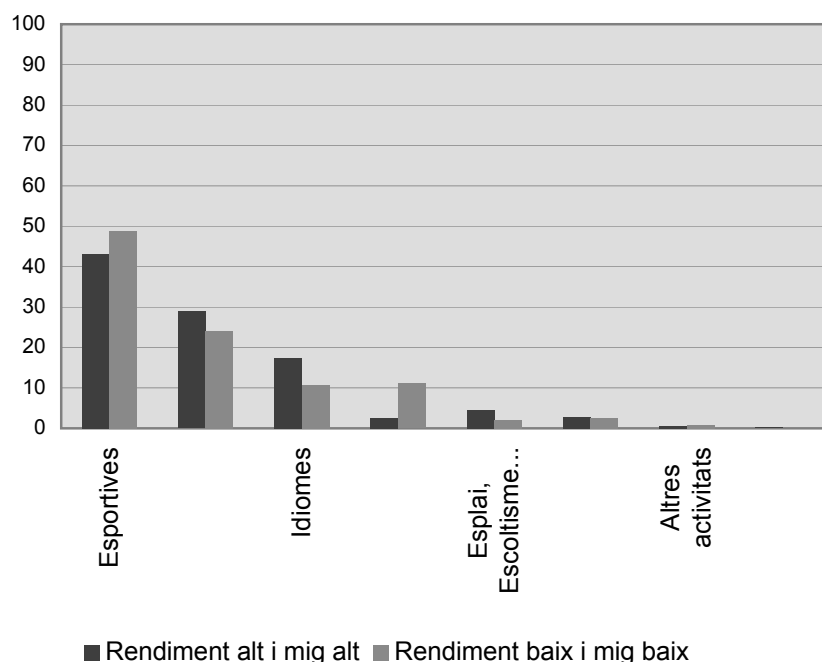
El rendiment escolar també marca diferències significatives respecte als tipus d'activitats. Òbviament, tant els bons estudiants com els no tan bons fan de tot, però algunes coses les fan en percentatges significativament diferents. Els de la franja alta destaquen en l'estudi extraescolar d'idiomes, un 7% més que els estudiants de la franja baixa, en activitats artístiques, un 5% més, i molt lleugerament, un 2% més, en la participació en esplais. Els alumnes que suspenen o van més justos en els estudis fan més activitats extraescolars esportives i, com és de calaix, fan molt més reforç escolar (quadrupliquen el percentatge dels altres). A l'estiu, com passava respecte a la variable anterior, les tendències són les mateixes, si bé les disparitats s'atenuen (Veure Taula 27, 28 i Figura 8).

TAULA 27. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE ES REALITZEN DURANT EL CURS, PER RENDIMENT ACADÈMIC. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Rendiment alt i mig alt		Rendiment baix i mig baix	
	N	%	N	%
Esportives	190	43,2	114	48,8
Artístiques	127	28,9	56	24,0
Idiomes	76	17,3	25	10,7
Repàs o reforç escolar	11	2,5	26	11,1
Esplai, Escoltisme	20	4,5	5	2,1
Informàtica	12	2,7	6	2,5
Altres activitats	3	0,6	2	0,8
Activitats religioses	1	0,2	0	0,0
Total	440	100,0	234	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

FIGURA 8. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS, PER RENDIMENT ACADÈMIC. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

TAULA 28. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE ES REALITZEN A L'ESTIU, PER RENDIMENT ACADÈMIC. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Rendiment alt i mig alt		Rendiment baix i mig baix	
	N	%	N	%
Esportives	65	27,1	30	24,4
Artístiques	9	3,8	4	3,3
Idiomes	20	8,3	8	6,5
Repàs o reforç escolar	9	3,8	10	8,1
Colònies, Campaments, casals no especialitzats	126	52,5	63	51,2
Informàtica	4	1,7	2	1,6
Altres activitats	7	2,9	6	4,9
Total	240	100,0	123	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

Tipus d'activitat i tipologia de centre

Les característiques del centre educatiu no és una variable que introdueixi grans canvis en relació als diferents tipus d'activitat, tot i així, cal subratllar dues diferències significatives. Per una banda, trobem que els idiomes són una activitat més realitzada en el cas de l'alumnat d'escoles privades¹⁸ que en el de les públiques - quasi bé un 5% més -. D'altra banda, en el cas dels esports, colònies o campaments no especialitzats la situació es capgira i, tant a l'estiu com durant el curs, la seva pràctica és molt més usual en nois i noies de centres públics que en privats (Veure Taula 29 i 30).

TAULA 29. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE ES REALITZEN DURANT EL CURS, PER TIPOLOGIA DE CENTRE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Pública		Privada	
	N	%	N	%
Esportives	453	47,9	413	49,4
Artístiques	210	22,2	168	20,1
Idiomes	118	12,5	144	17,2
Repàs o reforç escolar	56	5,9	42	5,0
Esplai, Escoltisme	51	5,4	26	3,1
Informàtica	35	3,7	14	1,7
Altres activitats	16	1,7	16	1,9
Activitats religioses	7	0,7	13	1,6
Total	946	100,0	836	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

TAULA 30. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE ES REALITZEN A L'ESTIU, PER TIPOLOGIA DE CENTRE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Pública		Privada	
	N	%	N	%
Esportives	95	21,7	100	23,1
Artístiques	10	2,3	18	4,2
Idiomes	37	8,4	54	12,5
Repàs o reforç escolar	10	2,3	27	6,2
Colònies, campaments, casals no especialitzats	259	59,1	215	49,8
Informàtica	11	2,5	7	1,6
Altres activitats	14	3,2	8	1,9
Activitats religioses	2	0,5	3	0,7
Total	438	100,0	432	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

¹⁸ Dins de la tipologia "privada" s'inclouen centres concertats i sense concertar.

3.3. AUTONOMIA I GRAU DE DECISIÓ A L'HORA DE FER LES ACTIVITATS

Una de les novetats que incorpora aquest estudi respecte a altres, sobre aquesta mateixa temàtica, és el fet de donar rellevància a les formes de presa de decisió en la realització d'activitats extraescolars. Això significa veure des del prisma de l'infant o adolescent com es concreta, en el marc de l'àmbit de la llar, la participació en aquest tipus d'activitats. L'objectiu és veure quin pes tenen les opinions dels menors, per una banda, i la dels pares, per una altra, i l'autonomia dels joves en contraposició al poder de decisió dels pares. Així doncs, en aquest apartat s'inclouen dos realitats d'anàlisi diferent:

- a) Com es va decidir dins l'àmbit familiar la participació del noi o noia en l'activitat extraescolar.
- b) En el cas que el subjecte volgués deixar l'activitat, quina actitud, suposa ell, tindrien els pares davant d'aquesta decisió.

De la mateixa manera que en les anàlisis anteriors, en aquesta ocasió també considerarem unes variables estructurals que ens serviran per entendre les principals dinàmiques. Aquestes variables són: el curs escolar, el gènere i el tipus d'activitats.

La decisió de realitzar l'activitat

Per a cadascuna de les activitats extraescolars que deien realitzar, plantejàvem la següent pregunta, acompanyada de tres opcions, entre les quals n'havien d'escollir només una:

“Aquesta activitat la fas:

- Perquè tu has volgut i els pares hi estaven d'acord
- Perquè els teus pares creuen que és bo i et van convèncer de fer-la
- Perquè els pares t'han obligat a fer-la”

La tercera opció cobreix directament la imposició per part dels pares. Amb les dues primeres, que coincideixen amb mutu acord entre el subjecte i els seus pares, es volia discriminar entre si la iniciativa partia dels propis nois o dels pares.

Els resultats generals, com veiem a la taula, són molt contundents. Tant en les activitats fora de l'horari lectiu que s'efectuen durant el curs com en les d'estiu, l'opció més escollida, amb gran diferència, és la primera: quasi bé en el 80% de les respostes, d'ambdós períodes, diuen que la voluntat neix de l'enquestat o enquestada i els pares també hi estan d'acord. Només en un tres o quatre per cent, els enquestats manifesten que han estat obligats a prendre part en l'activitat en qüestió. És a dir, sembla que les activitats extraescolars es plantegen, de forma molt massiva, com a activitats en les que no solament es respecta la voluntarietat del subjecte, sinó en les que també hi prima la seva iniciativa. Això, en termes

generals; després ja veurem alguns matisos interessants i on es concentren les excepcions (Veure Taula 31).

TAULA 31. INICIATIVA I DECISIÓ DE FER L'ACTIVITAT EXTRAESCOLAR DURANT EL CURS I A L'ESTIU. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Durant el curs		A l'estiu	
	N	%	N	%
Fas l'activitat perquè has volgut i els pares hi estan d'acord	1564	79,8	758	80,1
Els teus pares creuen que és bo i et van convèncer	328	16,7	147	15,5
Perquè els pares t'han obligat	68	3,5	41	4,3
Total	1.960	100,0	946	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

La decisió en relació a l'edat

A mesura que l'edat dels enquestats i enquestades va augmentant ho fa també el percentatge de respostes favorables a la primera opció: iniciativa dels fills amb l'acord dels pares. Per exemple, a 4t d'ESO, el 83% del total de les respostes es situen en aquesta opció. En els cas dels de menys edat (els de 6è de primària), tot i que la tendència és la mateixa a la dels altres cursos, les eleccions de la primera opció descendeixen lleugerament i, en correspondència, tendeixen a pujar les opcions de la iniciativa i la imposició per part dels pares. És a dir, tot i que la voluntarietat domina de forma molt considerable en les tres edats estudiades, els resultats també mostren com l'autonomia –i hagués estat sorprenent que no fos així– creix amb l'edat (Veure Taula 32 i 33).

TAULA 32. INICIATIVA I DECISIÓ DE FER L'ACTIVITAT EXTRAESCOLAR DURANT EL CURS, PER CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Sisè de Primària		2n d'ESO		4t d'ESO	
	N	%	N	%	N	%
Fas l'activitat perquè has volgut i els pares hi estan d'acord	577	76,9	505	79,7	482	83,7
Els teus pares creuen que és bo i et van convèncer	138	18,4	113	17,8	77	13,4
Perquè els pares t'han obligat	35	4,7	16	2,5	17	3,0
Total	750	100,0	634	100,0	576	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

TAULA 33. INICIATIVA I DECISIÓ DE FER L'ACTIVITAT EXTRAESCOLAR A L'ESTIU, PER CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Sisè de Primària		2n d'ESO		4t d'ESO	
	N	%	N	%	N	%
Fas l'activitat perquè has volgut i els pares hi estan d'acord	341	79,7	242	78,8	175	82,9
Els teus pares creuen que és bo i et van convèncer	67	15,7	49	16,0	31	14,7
Perquè els pares t'han obligat	20	4,7	16	5,2	5	2,4
Total	428	100,0	307	100,0	211	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

La decisió en relació al gènere

Les diferències per gènere no són notables pel que fa a les formes de decidir les activitats extraescolars. Com ja hem vist amb anterioritat, la voluntat dels nois i noies, juntament amb el vist i blau dels pares, té un pes força important a l'hora d'escollir les activitats organitzades. Tot i així, hi ha una dada que sembla demostrar una dinàmica diferent durant el període d'estiu. En aquesta ocasió les noies realitzen les activitats amb una major independència dels pares, que no pas els nois, els quals semblen estar una mica més condicionats per l'opinió dels familiars (Veure Taula 34).

TAULA 34. INICIATIVA I DECISIÓ DE FER L'ACTIVITAT EXTRAESCOLAR DURANT EL CURS I A L'ESTIU, PER GÈNERE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Durant el curs				A l'estiu			
	Noi		Noia		Noi		Noia	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Fas l'activitat perquè has volgut i els pares hi estan d'acord	709	80,1	717	79,8	327	77,9	365	83,3
Els teus pares creuen que és bo i et van convèncer	143	16,2	150	16,7	73	17,4	58	13,2
Perquè els pares t'han obligat	33	3,7	31	3,5	20	4,8	15	3,4
Total	885	100,0	898	100,0	420	100,0	438	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

La decisió en relació al tipus d'activitat

Com hem vist, d'activitats extraescolars n'hi ha de tipus molt diferents; varien els seus continguts, la seva funció i, com ara veurem, determinats aspectes del procés pel qual es decideix de participar-hi. Els pes respecte de l'autonomia dels nois i de la influència dels pares varia de forma rellevant en relació a algun tipus d'activitat. A través de l'enquesta, hem pogut corroborar, per exemple, que les activitats esportives i les artístiques són decidides, molt majoritàriament, per

iniciativa dels fills amb l'acord dels pares (82%). Aquelles activitats en les que la influència dels pares es fa més notòria, sigui per la via de la persuasió (opció 2) o de la imposició (opció 3), són les lligades a la recuperació acadèmica (40% per persuasió, quasi un 10% per imposició), idiomes (quasi un 30% per persuasió i gairebé un 7% per imposició), informàtica (30% i 4%) i religioses (27% i 7%). En el cas dels Esplais, Escoltisme..., es manté un nivell alt de voluntarietat per part dels subjectes (73,6%), un nivell molt baix d'imposició (3,3%), similar al de les activitats esportives i artístiques, i un nivell mig d'influència persuasiva dels pares (23,1%). Són dades interessants (i no difícils) d'interpretar. Partint de la base que –amb la sola excepció de les activitats directament lligades al treball acadèmic- en totes les restants, en unes majories notables, es respecta la voluntarietat i la iniciativa dels nois i noies, podríem dir que la intervenció dels pares es fa més palesa en aquelles activitats que es perceben com a més explícitament o específicament educatives o instructives. En realitat, totes les activitats contemplades són o pretenen ser educatives, però n'hi ha algunes en les que aquest contingut o funció pedagògica resulta, pel motiu que sigui i amb raó o sense, més patent. I, en aquest sentit, les dades mostren que la influència dels pares es deixa sentir més en activitats instructivistes, com les lligades al rendiment o a la prevenció del fracàs escolar (classes particulars), o com les que generen aprenentatges a les que se'ls atorga un valor de canvi acadèmic i professional elevat (idiomes, informàtica). La participació persuasiva (però, quasi mai impositiva) es dona de forma significativa en el cas dels Esplais i Escoltisme; institucions i activitats amb una projecció formativa ben expressa i explícita.

Per expressar-ho d'una manera simple però clara, diríem que als pares ja els sembla bé que els nois vulguin fer esport o música i que no n'hi ha gaires que s'hagin hagut d'esforçar per convèncer-los o obligar-los a que facin aquestes coses. Però sí que hi ha molts pares que estan disposats a invertir capacitat persuasiva o coactiva per tal que els fills rebin ajut acadèmic extraescolar, si ho necessiten. També n'hi ha bastants que faran veure als seus fills la conveniència d'aprendre anglès, si això no surt d'ells. I, finalment, l'enquesta mostra un grup significatiu de pares, partidaris dels valors educatius de ser escolta o membre d'un esplai, que quasi mai obligaran el seu fill a participar d'aquestes institucions, però que intentaran convèncer-lo de que ho faci (Veure Taula 35).

TAULA 35. INICIATIVA I DECISIÓ DE FER L'ACTIVITAT EXTRAESCOLAR DURANT EL CURS, PER TIPUS D'ACTIVITAT. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Esportives		Artístiques		Idiomes		Repàs		Informàtica		Esplai, Escoltisme		Religioses		Altres	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Fas l'activitat perquè has volgut i els pares hi estan d'acord	1269	82,1	978	82,3	350	63,8	92	49,7	65	65,7	134	73,6	27	65,9	77	85,6
Els teus pares creuen que és bo i et van convèncer	221	14,3	182	15,3	162	29,5	75	40,5	30	30,3	42	23,1	11	26,8	12	13,3
Perquè els pares t'han obligat	55	3,6	29	2,4	37	6,7	18	9,7	4	4,0	6	3,3	3	7,3	1	1,1
Total	1545	100,0	1189	100,0	549	100,0	185	100,0	99	100,0	182	100,0	41	100,0	90	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

Quasi totes les activitats que es realitzen a l'estiu també són fruit d'una decisió dels enquestats i enquestades amb l'aprovació dels pares, fins i tot en major grau que les de durant el curs. L'excepció més notòria, com és natural, la constitueixen les activitats directament lligades a la recuperació escolar (repàs, classes particulars...): és l'únic cas en el que la iniciativa del pares supera a la dels fills (Veure Taula 36).

TAULA 36. INICIATIVA I DECISIÓ DE FER L'ACTIVITAT A L'ESTIU, PER TIPUS D'ACTIVITAT. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Esportives		Artístiques		Idomes		Repàs		Informàtica		Colònies, casals...		Religioses		Altres	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Fas l'activitat perquè has volgut i els pares hi estan d'acord	258	88,3	36	90,0	73	61,9	20	40,0	18	81,8	570	83,9	5	100,0	25	75,8
Els teus pares creuen que és bo i et van convèncer	28	9,6	3	7,5	39	33,0	22	44,0	3	13,6	86	12,7	0	0,0	5	15,2
Perquè els pares t'han obligat	6	2,1	1	2,5	6	5,1	8	16,0	1	4,5	23	3,4	0	0,0	3	9,1
Total	292	100,0	40	100,0	118	100,0	50	100,0	22	100,0	679	100,0	5	100,0	33	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

El fet de cansar-se de les activitats extraescolars

Per a matisar i tenir més informació sobre l'autonomia dels nois en la realització d'activitats extraescolars, vàrem incloure un ítem sobre la hipòtesi que el subjecte volgués deixar de participar en alguna d'elles. La pregunta i les opcions proposades eren:

"Si et cansessis d'aquesta activitat i decidissis deixar de fer-la, creus que els pares:

1. No hi posarien cap problema
2. T'intentarien convèncer per tal que continuessis
3. T'obligarien a continuar"

Els resultats generals corresponents a aquesta qüestió diuen que la veu dels pares té un pes més rellevant que en el cas anterior: en un 52% del casos els nois o noies creuen que els seus pares intentarien convèncer-los o obligar-los a continuar. És a dir, si els nois no s'equivoquen, sembla que la gran majoria dels pares estan ben disposats a que els seus fills facin, en general, les activitats que els vinguin de gust, però que n'hi ha molts d'aquests pares que, un cop presa la decisió i començada l'activitat, entenen que els nois l'haurien d'acabar i intervenen (sigui persuasivament o impositivament) per tal que sigui així. Es tracta, segurament, d'una acció amb clara intencionalitat educativa en favor de valors com la responsabilitat, la coherència, la constància, etc., i en contra de la frivolitat, el caprici...: "allò que es comença, s'ha d'acabar" (Veure Taula 37).

TAULA 37. LA DECISIÓ D'ABANDONAR L'ACTIVITAT EXTRAESCOLAR. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	N	%
Els pares no posarien cap problema en que ho deixessin	899	47,8
Els pares t'intentarien convèncer de continuar	785	41,7
Els pares t'obligarien a continuar	198	10,5
Total	1.882	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

Si et causes de l'activitat extraescolar i edat

Aquest ítem no varia gaire en funció de l'edat, però sí que és cert - com tampoc podia ser d'una altra manera -, que als més grans se'ls respectaria més (o se'ls discutiria menys) la decisió d'abandonar l'activitat extraescolar (Veure Taula 38).

TAULA 38. LA DECISIÓ D'ABANDONAR L'ACTIVITAT EXTRAESCOLAR, PER CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Sisè de Primària		2n d'ESO		4t d'ESO	
	N	%	N	%	N	%
Els pares no posarien cap problema en que ho deixessin	331	45,5	274	46,0	294	52,7
Els pares t'intentarien convèncer de continuar	308	42,3	264	44,3	213	38,2
Els pares t'obligarien a continuar	89	12,2	58	9,7	51	9,1
Total	728	100,0	596	100,0	558	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

Si et causes de l'activitat extraescolar i gènere

Les diferències per gènere, en aquesta pregunta en concret, encara són menys rellevants. La distribució és força semblant a la que ja indicàvem amb anterioritat; únicament és dona alguna petita variació en relació a l'obligatorietat: els nois responen amb una major freqüència que els pares els hi imposarien continuar. És a dir, hi ha un percentatge un xic més elevat de pares i mares que confien més en el bon criteri de les noies que dels nois (o així, si més no, ho creuen els i les afectats/des) (Veure Taula 39).

TAULA 39. LA DECISIÓ D'ABANDONAR L'ACTIVITAT EXTRAESCOLAR, PER GÈNERE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Noi		Noia	
	N	%	N	%
Els pares no posarien cap problema en que ho deixessin	415	48,5	416	47,9
Els pares t'intentarien convèncer de continuar	342	40,0	371	42,7
Els pares t'obligarien a continuar	98	11,5	82	9,4
Total	855	100,0	869	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

Si et canses de l'activitat extraescolar i tipus d'activitat

Cansar-se d'una activitat extraescolar també depèn molt del tipus d'activitat a la que ens referim. En l'enquesta hem pogut comprovar, de la mateixa manera que en el bloc anterior, que deixar de realitzar activitats esportives, artístiques o les relacionades amb l'esplai i l'escoltisme, suposaria menys problema per part dels pares que no pas abandonar activitats més vinculades a l'acadèmia (idiomes, repàs i reforç escolar). Resulta també interessant el cas de les activitats religioses, en les que l'autoritat parental té una importància primordial (Veure Taula 40).

TAULA 40. LA DECISIÓ D'ABANDONAR L'ACTIVITAT EXTRAESCOLAR, PER TIPUS D'ACTIVITAT. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

	Esportives		Artístiques		Idiomes		Repàs		Informàtica		Esplai, Escotisme		Religioses		Altres	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Els pares no posarien cap problema en que ho deixessin	743	49,8	470	46,5	173	33,5	41	24,0	40	43,5	94	53,4	10	25,0	55	64,7
Els pares t'intentarien convèncer de continuar	594	39,8	461	45,6	247	47,8	81	47,4	41	44,6	70	39,8	21	52,5	26	30,6
Els pares t'obligarien a continuar	156	10,4	80	7,9	97	18,7	49	28,7	11	12,0	12	6,8	9	22,5	4	4,7
Total	1.493	100,0	1011	100,0	517	100,0	171	100,0	92	100,0	176	100,0	40	100,0	85	100,0

Font: Dades de l'enquesta sobre Participació i Famílies del CIIMU

4. CONCLUSIONS

Vistos els resultats de l'enquesta, en aquest apartat farem una mirada més comprensiva i transversal de la realitat que aquests reflecteixen. Articularem aquesta mena de conclusions a partir de tres epígrafs: les diferències, les desigualtats i l'autonomia. En el primer pretenem constatar i interpretar una part de la diversitat present en el món de les activitats extraescolars. En el segon, ens centrarem en una classe especial de diversitat: aquella que està directament relacionada amb la procedència socioeconòmica dels subjectes; d'aquesta diversitat en diem desigualtat. Finalment, sota l'epígraf de l'autonomia, dedicarem un espai a comentar la participació dels nois i noies en el procés de la presa de decisions que afecten a les activitats extraescolars.

4.1. LES DIFERÈNCIES

Vèiem que una majoria força notable (concretament, tres quartes parts del total) dels nostres nois i noies fan alguna activitat extraescolar sigui durant el curs o bé a l'estiu. També hem pogut constatar que no hi ha cap gran col·lectiu d'adolescents, almenys dels que nosaltres hem estudiat que, considerat en el seu conjunt, no participi de forma significativa en elles: en fan els nois i les noies, els nadius a Catalunya i els fills d'immigrants, els que van a escoles públiques i privades, els que treuen bones notes i els que les treuen dolentes, els petits i els grans. Ara bé, òbviament, els uns en fan més que els altres i varia, igualment, el tipus d'activitats en les que uns i altres participen. Seguidament comentarem algunes d'aquestes diferències.

Edat, custòdia i exigència acadèmica

L'edat marca diferències quantitatives pel que fa a la realització d'activitats extraescolars. Quantitatives, en dos sentits diferents: la quantitat de nois i noies que fan activitats; i la quantitat d'activitats que fan els nois i noies. Les dades analitzades abans mostraven que, a mesura que es van fent grans, hi ha menys nois i noies que participen en activitats extraescolars: prop de 8 de cada 10 nois de 6è de primària en fan durant el curs escolar, mentre que aquesta proporció es redueix a 4t d'ESO (6 de cada 10). D'altra banda, hi ha aproximadament un 35% dels més petits que durant el curs participen en més d'una activitat extraescolar, enfront de només un 19% dels més grans que fan el mateix. Aquestes diferències prou significatives, que es donen entre els dos extrems de la franja d'edat estudiada (11-15 anys), ben segur que tenen a veure amb la funció de custòdia que, entre d'altres, assumeixen les activitats extraescolars en el nostre context. Està clar que aquesta funció es va fent menys necessària a mesura que els nois i noies es van fent grans i poden anar ampliant els seus llindars d'autonomia. Aquesta hipòtesi es pot veure reforçada si tenim en compte que les diferències entre petits i grans en la realització d'activitats extraescolars s'incrementen durant l'estiu. En aquesta època de l'any, en la que l'escola ja no actua i, per tant, es generen necessitats suplementàries de custòdia, el percentatge dels nois i noies més petits apuntats a aquestes activitats dobla el percentatge dels més grans: és clar que la preocupació dels pares per l'ocupació institucionalitzada dels fills durant els períodes d'estiu, quan ells encara no fan vacances, és més gran respecte als infants de 11 anys que als adolescents de 15.

Els grans, doncs, realitzen menys activitats que els petits, però a més a més també hi ha entre ells certes diferències en el tipus d'activitats que fan. Tots practiquen força esport i una quantitat similar d'activitats de tipus artístic, però en canvi hi ha diferències a favor dels més grans en activitats –diguem-ne-paraacadèmiques (idiomes i reforç escolar¹⁹); i a favor dels més petits en les d'educació en el temps lliure, en aquest cas, sobretot a l'estiu (colònies,

¹⁹ A l'estiu les activitats de reforç escolar s'igualen molt entre els més grans i els petits, ja que, quan es va passar l'enquesta no hi havia, ni a la primària ni a l'ESO, recuperació al setembre.

campaments, casals...). Tot plegat és coherent amb dues línies complementàries d'interpretació. D'una banda, allò ens mostra que la dinàmica de les activitats extraescolars de tipus o contingut acadèmic està, en bona part, condicionada per la pròpia dinàmica escolar (lleis, normatives sobre avaluació...). Per altra banda, la idoneïtat d'alguns models de l'oferta extraescolar està en relació a l'edat dels potencials usuaris. Com vèiem en l'anterior informe²⁰, en l'adolescència i pre-adolescència (és a dir, a partir dels 12 anys aproximadament) alguns models o formes institucionals comencen a trontollar i, en concret, les activitats no formals de caire més formatiu (educació en el lleure) entren en una fase més difícil que en l'etapa anterior, mentre que guanyen pes les activitats més de caire instructivista, correlativament a la major exigència acadèmica.

El gènere: elles a l'art i ells a l'esport

Els títols, com passa sovint, simplifiquen allò que es vol explicar. Diem això per justificar-nos pel nom que hem posat a aquest epígraf: No és cert que els nois només facin esports o que només siguin ells els que fan esport, ni que això mateix succeeixi amb les noies en el cas de les activitats de contingut artístic (música, dansa, plàstica...). Però sí que és cert que les diferències entre ambdós gèneres en relació a aquests dos tipus d'activitats és molt i molt gran²¹: el percentatge de nois que fan esport gairebé duplica al de les noies; i el d'aquestes que fan activitats artístiques triplica al dels nois. Per tant, les activitats extraescolars també tenen sexe, no excloentment però sí de forma prou tendencial. També les noies estudien més idiomes que els nois, i s'apunten una mica més que ells a esports, colònies, etc. En qualsevol cas, les diferències fortes radiquen certament en l'esport i en l'art. No obstant això, cal anar en compte amb les interpretacions, ja que aquestes diferències no indiquen, ni molt menys, que les noies no facin esport: de fet, una de cada tres enquestades fa, durant el curs, alguna activitat esportiva extraescolar. Això és poc si ho comparem amb les xifres dels nois, però segurament seria molt si ho poguéssim comparar amb el que succeïa fa deu o vint anys.

En relació amb tot això, també val la pena comentar els resultats generals. Vèiem que, en conjunt, un 10% més de nois que de noies feien activitats extraescolars durant el curs (el 73% enfront del 63%). Hom podria fer una lectura d'aquestes dades en clau de discriminació de les noies en les activitats extraescolars, però si relacionem aquestes dades generals amb les que acabem de comentar sobre els diferents tipus d'activitats, la interpretació es pot fer més matisada, ja que probablement aquella "discriminació" només es doni en el cas de les activitats esportives. Si tenim en compte que, menys en aquestes (en les que, com dèiem,

²⁰ TRILLA, J. & GARCIA, I. (2002). Infància, temps lliure organitzat i participació social. GÓMEZ-GRANELL, C; GARCIA MILÀ, M; RIPOL-MILLET, A & PANCHÓN, C (Coords.). (2002). *La infància i les famílies als inicis del segle XXI*. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà.

²¹ A l'estiu els percentatges respectius dels dos sexes en relació a les activitats extraescolars esportives mantenen una avantatge significativa, tot i que molt més reduïda, que la que es dona durant el curs. Això potser s'explica pel fet que a que a l'estiu ja no funcionen les competicions esportives regulars que probablement són les que s'enduen el gruix més gran de la diferència.

els nois superen considerablement a les noies), en la resta de tipus d'activitats on es donen diferències significatives entre ambdós gèneres, el femení sempre avantatja al masculí, això pot significar que aquella diferència de 10 punts percentuals a favor dels nois en el còmput general d'activitats extraescolars es concentra pràcticament tot en les activitats esportives. Dit de forma més senzilla: els nois fan més activitats extraescolars perquè en fan més d'esportives. Això podria estar recolzat indirectament per una altra dada del nostre estudi. La proporció dels que durant el curs fan només una activitat extraescolar és superior en el grup dels nois a la del grup de les noies (a l'estiu s'igualen), però aquesta diferència es capgira (lleugerament però sense excepció) a favor del grup de noies pel que fa a la realització de dues, tres o quatre activitats (i això tant durant el curs com a l'estiu). És a dir, d'una banda, probablement la preponderància masculina entre els d'una sola activitat ve determinada per l'activitat esportiva. D'altra banda, en el sector "d'adolescents extraescolarment hiperocupats" els que guanyen no són ells, sinó elles.

En definitiva, més nois que noies fan activitats extraescolars, però molts d'ells només en fan d'esportives. Elles, en primer lloc, estan menys polaritzades i mostren un ventall més variat d'interessos; i en segon lloc, sembla que se senten més capacitades per usar més intensament les possibilitats que els ofereix l'oferta extraescolar.

Els que millor van a l'escola són els que més usen el fora escola

Les dades mostren que els nois i noies que més rendeixen en l'educació formal més aprofiten l'oferta no formal. No podem saber si el fet de fer més activitats extraescolars és causa de rendir acadèmicament millor, o al revés. Segurament, com sol succeir en aquests tipus de fenòmens, es deuen donar les dues coses a la vegada: la formació extraescolar reforça l'escolar, i el bon rendiment acadèmic motiva la participació no formal. I també deu ser veritat que ambdós fenòmens estan connectats a determinades condicions socials, econòmiques, culturals i intel·lectuals dels subjectes que, en definitiva, són les que faciliten a la vegada treure millor profit de tots dos àmbits educatius.

També cal reiterar que s'observen diferències en els tipus d'activitats que realitzen els de bon rendiment escolar i els de baix o mig baix rendiment. Com ja hem dit, tots, més o menys, fan de tot, però resulta que els de baix rendiment a l'escola fan més activitats esportives i, per suposat, de recuperació: sembla que, en aquests, l'esport i el temps extra que han de dedicar a seguir, mal que bé, l'escolaritat, no els deixa espai per aprofitar altres classes d'oferta extraescolar. Per la seva banda, resulta que els que van bé a l'escola aprenen més anglès i fan més activitats artístiques a fora. No cal dir que aquest fet lliga també amb el que dèiem en el paràgraf anterior, en el sentit que hi ha quantitatives i qualitatives: millors estudiants/més activitats extraescolars/i activitats de caire més acadèmic; i pitjors estudiants/menys activitats extraescolars/més esports.

En realitat, tot això és una expressió més de l'efecte educogènic, que diu que l'educació genera una mena de feed-back positiu: contra més educació es té, més motivat i capacitat s'està per aprofitar més i millor els recursos educatius existents. Tornant al nostre terreny, diríem que qui es beneficia més de l'educació no formal són els que tenen èxit en la formal. Això ens trasllada ja des del terreny de les diferències al de les desigualtats.

4.2. LES DESIGUALTATS

És cert que la distinció que establím entre factors de la diferència i factors de la desigualtat té un punt de discutible o de confús. Podria semblar que, amb aquesta distinció, volguéssim suggerir que les diferències són "naturals", mentre que les desigualtats són "socials". Evidentment, no és pas això el que pretenem indicar, ja que entenem que tant les unes com les altres són construccions socials o culturals. Però sí que és cert que mentre les diferències les hem associat a variables que són atributs (edat i gènere) o assoliments (rendiment escolar) dels subjectes, les desigualtats que veurem a continuació seran les que trobem directament associades a factors de l'entorn socioeconòmic del subjecte²².

Aquests factors que veurem ara i que els resultats de l'enquesta ens els mostren, d'una manera o d'una altra, associats a la realització d'activitats extraescolars, estan tots ells, com acabem de dir, relacionats amb factors socioeconòmics i culturals de l'entorn dels enquestats. L'enquesta no ens permetia conèixer un indicador molt directe del nivell socioeconòmic dels subjectes com és el dels ingressos familiars, però sí que ens permetia considerar variables com la situació laboral i el nivell d'estudis dels pares o el tipus de centre escolar (públic/privat) dels enquestats. És a aquest tipus de factors de desigualtat als que tot seguit ens referirem.

Els clients dels centres no concertats fan més extraescolars que els altres

Com vèiem en l'anàlisi de les dades, entre l'alumnat de centres públics i el de centres privats concertats, hi ha diferències quant als percentatges de nois i noies que realitzen activitats extraescolars; i aquestes diferències –significatives però no molt àmplies– són quasi sempre en favor dels alumnes de centres privats concertats²³. Ara bé, on sí que les distàncies són considerables és en relació als

²² Insistim que som conscients que la distinció (diferències/desigualtats) té un punt d'arbitrari. Les diferències associades, per exemple, al rendiment escolar podrien ser considerades també com a desigualtats, ja que el rendiment escolar està al seu torn associat, entre d'altres, a factors socioeconòmics de l'entorn dels subjectes. És per això que al final de l'apartat de les diferències associades al rendiment ja reconeixíem que elles ens portaven inevitablement a la consideració de les desigualtats. Igualment, les diferències associades al gènere tenen lectures socials i culturals molt clares. De tota manera, mantenim la distinció per raons d'ordre expositiu i, sobre tot, perquè tal i com conceptualment l'hem plantejada (atributs del subjecte/factors del seu entorn) creiem que té prou sentit.

²³ Aquesta norma només es trenca en les activitats d'estiu dels alumnes de primària: en aquest cas, hi ha una diferència mínima a favor dels alumnes de centres públics.

centres privats no concertats: les clienteles d'aquests centres són les que, amb diferència, participen més massivament en les activitats extraescolars. A primària, i durant el curs, 9 (i escaig) de cada 10 alumnes de centres no concertats fan activitats extraescolars i la diferència en percentatge respecte als alumnes de centres públics és del 17% (aproximadament la mateixa que en les activitats d'estiu); a la secundària, durant el curs, la distància entre ambdós tipus de centre s'amplia gairebé fins a un 25%, i a l'estiu, el percentatge dels centres no concertats ja dobla el dels centres públics. De totes les variables que hem considerat, aquesta és una de les que s'associa més amb diferències quantitatives a l'hora de participar en activitats extraescolars.

La interpretació, en aquest cas, pot ser doble i complementària. D'una banda, l'oferta extraescolar pròpia dels centres privats sol ser considerable; per altra banda, la disponibilitat econòmica de les famílies clients d'aquests centres per accedir a l'oferta extraescolar exterior és més elevada que la de les clienteles dels centres públics. Aquest major poder adquisitiu d'educació complementària a l'escolar, que tenen les clienteles de la xarxa privada (molt especialment de la no concertada) i que també està associat a factors que tot seguit individualitzarem (nivell d'estudis de les famílies, situació laboral dels pares...), està en la base de la consideració com a desigualtat de les diferències que s'aprecien en l'accés a l'oferta extraescolar entre l'alumnat d'uns i altres centres.

Com més treballen els pares i mares, més activitats extraescolars fan els fills

Les dades presentades abans també mostren fefaentment que quan els dos progenitors treballen, el fills fan més activitats extraescolars (tant durant el curs com a l'estiu) que quan només treballa un d'ells; i quan no treballa ningú la gran majoria dels nois no fan activitats extraescolars²⁴.

Podem també assajar aquí dues interpretacions prou directes i segurament complementàries: una, en la línia de la desigualtat socioeconòmica; i l'altra, en la línia de la funció de custòdia de les activitats extraescolars. En primer lloc, contra més treballen els pares, més disponibilitat econòmica tenen per sufragar les activitats extraescolars dels seus fills. En segon lloc, quan treballen tots dos, més necessitat tenen de cercar instàncies de custòdia per les hores i períodes no lectius dels seus fills. Si ens atrevíssim a fer una extrapolació abusiva, diríem que, segurament, hi ha famílies que per poder pagar una bona educació (escolar i extraescolar) als seus fills ocupen, treballant, el temps que podrien destinar a educar-los, directament, ells mateixos. Sens dubte es tracta d'una inferència metodològicament abusiva, però que fa pensar.

²⁴ En relació amb això hem de tenir la preocupació metodològica d'advertir que els casos que es troben en la situació que ni pare ni mare treballen i que hem pogut detectar en la mostra són molt reduïts (només trenta). La qual cosa fa que, tot i que les inferències que fem són molt raonables, des d'un punt de vista estrictament metodològic calgui anar en compte.

Més activitats dels fills contra més estudis tenen pares i mares

Hem observat també que hi ha diferències sensibles d'acord amb el nivell d'estudis dels pares. És clar que el nivell d'estudis està relacionat amb el nivell socioeconòmic i, per tant, d'una manera o altra, amb els factors vistos abans. No obstant, potser estem en tots aquests casos analitzant i interpretant el mateix fenomen: la consideració del nivell d'estudis dels pares obra una perspectiva complementària que ens ajuda a comprendre millor les desigualtats existents en les activitats extraescolars i una altra de les seves funcions.

En aquest sentit, com dèiem en el primer informe, actualment ja existeix una consciència bastant estesa entre determinats sectors que les competències que determinen l'assoliment d'unes majors expectatives econòmiques, professionals i socials no es produeix només per la via d'una escolarització de superior qualitat, sinó també per un reforçament extraescolar que condueixi a una formació més selecta²⁵. I aquests sectors més conscients de la projecció que poden tenir algunes de les ofertes no formals solen coincidir amb (o, almenys, procedir de) aquella població que ja gaudeix d'uns nivells culturals i educatius elevats. Parlàvem abans de l'efecte educogènic aplicat al propi subjecte; aquí també el podem aplicar a la relació pares/fills: contra més educació tenen els pares major transferència d'expectatives educatives és produeix entre ells i els seus fills; i aquestes expectatives actualment inclouen ja tant l'educació formal com la no formal.

4.3. L'AUTONOMIA

En aquest darrer apartat de les conclusions voldríem remarcar tres aspectes que mostren els resultats de l'enquesta sobre el procés de presa de decisions en relació a les activitats extraescolars.

En primer lloc, veiem d'una forma molt clara com, en general, en aquest àmbit educatiu hi domina força la voluntarietat. Almenys això és el que testimonien els propis subjectes. La gran majoria afirmen que van ser ells els que, amb l'acord dels pares, varen voler participar en les activitats que realitzaren; molts menys reconeixen que la iniciativa va ser dels seus pares però que aquests els van convèncer a participar-hi. Sigui com sigui, una majoria molt contundent va prendre part en l'activitat de bon grat. Només en un molt petit percentatge (3,5) sembla que la participació en activitats extraescolars fou productora de conflicte familiar pel motiu d'haver estat imposada pels pares. Així doncs, les activitats extraescolars, almenys en la franja d'edat que hem considerat en el nostre estudi, es situen en uns dintells d'autonomia per part dels subjectes molt elevats.

²⁵ TRILLA, J. & GARCIA, I. (2002). Infància, temps lliure organitzat i participació social. GÓMEZ-GRANELL, C; GARCIA MILÀ, M; RIPOL-MILLET, A & PANCHÓN, C (Coords.). (2002). *La infància i les famílies als inicis del segle XXI*. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà.

En segon lloc, sense relativitzar el que acabem de dir, ja que les dades generals són aparatoses, cal veure com aquell grau tan considerable de voluntarietat presenta, no obstant això, diferències significatives en relació als diversos tipus d'activitat. I aquestes diferències en el procés de presa de decisions es poden explicar en relació al contingut i a la funció que s'atribueix a unes activitats i a altres. Dit d'una altra manera, l'anàlisi de la forma com es decideix en el marc familiar que els nois i noies participin en cada activitat ens diu com és i què s'espera d'ella. Així, vèiem com en el cas de les activitats més relacionades amb l'oci (esport, artístiques, d'educació en el lleure, etc.) els pares, segons diuen els fills, tendeixen a respectar d'una manera molt massiva la seva iniciativa i voluntat. En les activitats considerades més "utilitàries" i lligades a la feina acadèmica, tot i que també en bastants casos es respecta força l'autonomia dels nois i noies en la decisió inicial, la intervenció persuasiva o impositiva dels progenitors resulta significativament més alta que en les anteriors activitats.

I, en tercer lloc, volem ressaltar un aspecte dels resultats de l'enquesta que permet fer una interpretació en clau pedagògica de la intervenció dels pares en la participació dels fills en les activitats extraescolars. L'enquesta que vàrem dissenyar permetia distingir entre la decisió inicial de participar en una activitat i la decisió de continuar amb ella o abandonar-la. Vèiem en la presentació dels resultats que, entre ambdós moments, existien diferències notables quant a la intervenció dels seus pares. El grup dels pares que, segons els propis nois i noies, intervindrien de forma persuasiva o fins i tot impositiva per tal que persistissin en l'activitat en cas de voler d'abandonar-la, era bastant més nodrit que el conjunt dels pares que persuadirien o obligarien a emprendre l'activitat. I aquestes diferències es donen tant en les activitats utilitaristes o paraacadèmiques com en les que s'acosten més al lleure. Això es pot interpretar com una voluntat clarament educativa en la intervenció d'un sector ampli de pares; sembla que aquests resultats explicitin una actitud que es podria exemplificar d'aquesta manera: "et deixo que facis l'activitat que vulguis però, si decideixes fer-la, t'has de comprometre a acabar-la".

5. RECOMANACIONS

Concloïem el primer informe amb una sèrie de propostes, recomanacions o orientacions per optimitzar les polítiques, els serveis i les ofertes existents en aquest àmbit educatiu. L'abast d'aquell estudi era més ampli, mentre que el present, pel fet de basar-se en una recerca pròpia i original, ens ha permès concretar i reforçar, amb dades més específiques, algunes de les consideracions que llavors només podíem avançar de forma més o menys intuïtiva. Pel fet que creiem que, dos anys més tard, aquelles propostes segueixen essent vàlides, les reasumim ara per aquest informe. Tot seguit les transcriurem, però elidint la seva explicació; i després introduïrem alguns èmfasis que es poden desprendre del present estudi.

Les recomanacions adreçades a les administracions públiques i sectors implicats, presentades ara telegràficament eren:

- Reconèixer la realitat i importància quantitativa i qualitativa de l'àmbit com a condició per a que les administracions públiques s'hi impliquin mitjançant polítiques realment compromeses.
- La qualitat de vida dels infants com a finalitat primera de les polítiques adreçades al sector.
- Dissenyar aquestes polítiques en el marc de perspectives holístiques i integradores, com les de la idea de ciutat educadora o els projectes educatius de ciutat.
- Crear mecanismes de coordinació entre els diferents sectors implicats o reforçar els ja existents.
- Desenvolupar polítiques i intervencions compensatòries per aquells territoris, col·lectius i persones amb majors dificultats per a accedir a l'oferta educativa no formal.
- Crear infraestructures en els territoris deficitaris i aprofitar millor les ja existents (ús comunitari d'equipaments escolars fora dels horaris lectius ...).
- Millorar els sistemes d'informació pels nois i noies i per les seves famílies sobre les ofertes existents.
- Promoure mesures per corregir les disfuncions temporals que es donen entre els calendaris i horaris escolars dels infants i els calendaris i horaris laborals dels pares.
- Establir sistemes d'avaluació i de control de qualitat dels serveis i de les activitats.
- Assegurar la disponibilitat de temps lliure no institucionalitzat.
- Educar en i per la participació.
- Promoure el debat públic, participatiu i compromès sobre les polítiques pel sector.

Com dèiem, pensem que aquestes recomanacions segueixen essent perfectament vàlides, però com a fruit de l'estudi específicament realitzat per a aquest segon informe voldríem acabar-lo amb tres consideracions que emfasitzen alguns dels punts esmentats.

La primera fa referència conjunta a les qüestions de la diversitat i de l'autonomia que vèiem abans. Aquests són dos valors que qualsevol política pública sobre l'àmbit de les activitats extraescolars hauria de preservar i, àdhuc, potenciar. És a dir, respectar i ampliar la diversitat d'ofertes quant a continguts, de manera que cada subjecte, d'acord amb els seus interessos, necessitats i disponibilitat pugui dissenyar el seu propi itinerari educatiu no formal. I, coherentment amb això, mantenir i si de cas estendre els dintells de voluntarietat amb els que participen els nois i les noies en aquestes activitats. És a dir, evitar que la participació en l'àmbit no formal es vagi convertint en gairebé obligatòria o excessivament condicionada per factors aliens a la qualitat de vida dels subjectes (disfuncions horàries, inexistència d'alternatives informals i no institucionalitzades per a un ús satisfactori del lleure, etc.).

La segona consideració fa referència a la qüestió de les desigualtats apreciades en aquest informe, i està en la línia de la recomanació anterior sobre la necessitat de polítiques compensatòries i en favor de la igualtat d'oportunitats en el nostre àmbit educatiu. Els resultats de l'enquesta posen de manifest, d'una manera contundent, la presència de determinats factors de desigualtat en l'accés a l'oferta no formal. Això és que, en el món de les activitats extraescolars, les desigualtats socials es fan tant o més patents (segurament més) que en l'àmbit de l'educació formal. En les pàgines anteriors hem pogut constatar amb dades prou expressives alguns exemples directes i indirectes de com els nois i noies que pertanyen a sectors i col·lectius desafavorits econòmicament, socialment i culturalment (immigrants, aturats, persones sense estudis...), són també, amb diferències força significatives, els que menys es beneficien de l'oferta extraescolar existent. Si no es vol entendre de forma restrictiva el dret de tothom a l'educació remetent-lo exclusivament a l'escolarització, cal que les administracions públiques desenvolupin polítiques decidides de compensació (i, si cal, de discriminació positiva) per a aquells sectors i col·lectius socials que manifestament es troben en inferioritat de condicions a l'hora d'accedir i beneficiar-se de les possibilitats educatives extraescolars.

Finalment, i relacionat amb això darrer i amb la primera de les recomanacions que fèiem en l'anterior informe, cal emfasitzar que tot plegat no serà possible fins que l'administració pública no reconegui la importància educativa i social que ja té (com mostren inqüestionablement les dades d'aquest i altres estudis) el món educatiu extraescolar. Així, fins que els poders públics no assumeixin que, en aquest terreny, la seva responsabilitat no és simplement subsidiària, sinó quelcom bastant semblant a la que se li reconeix en l'educació formal, sobretot pel que fa a la promoció de la igualtat d'oportunitats i a la promoció i control de la qualitat dels serveis i de les ofertes del sector.

Una de les primeres notícies (sinó la primera) que generà la Conselleria d'Ensenyament després de la presa de possessió del nou Govern de la Generalitat de Catalunya (el tripartit) a finals de 2003 es referia precisament a qüestions relacionades amb les activitats extraescolars i el calendari lectiu²⁶. Aquest interès tan inaugural en el nostre tema augurava que el nou govern estava disposat a

assumir el compromís necessari sobre ell. Esperem que els auguris s'acompleixin²⁸.

BIBLIOGRAFIA

GÓMEZ-GRANELL, C; GARCIA-MILÀ M; RIPOL-MILLET, A & PANCHÓN, C (Coords.). (2002). *La infància i les famílies als inicis del segle XXI*. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà.

GÓMEZ-GRANELL, C; GARCIA-MILÀ, M; RIPOL-MILLET, A & PANCHÓN, C (Coords.). (2004). *Infancia y familias: realidades y tendencias*. Barcelona: Ariel.

TRILLA, J. & GARCIA, I. (2002). "Infància, temps lliure organitzat i participació social". GÓMEZ-GRANELL, C; GARCIA MILÀ, M; RIPOL-MILLET, A & PANCHÓN, C (Coords.). (2002). *La infància i les famílies als inicis del segle XXI*. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà.

TRILLA, J. & GARCIA, I. (2002). "Infancia y tiempo libre organizado". GÓMEZ-GRANELL, C; GARCIA-MILÀ, M; RIPOL-MILLET, A & PANCHÓN, C (Coords.). (2004). *Infancia y familias: realidades y tendencias*. Barcelona: Ariel.

RAMOS, I. (2003). "Ensenyament quiere abrir los centros en julio y septiembre sin ampliar el curso", *La Vanguardia*, Barcelona, 30 de Desembre del 2003.

FONTS CONSULTADES

INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA
<http://www.idescat.es>

LA VANGUARDIA
<http://www.lavanguardia.es>

²⁷ RAMOS, I. (2003) "Ensenyament quiere abrir los centros en julio y septiembre sin ampliar el curso", *La Vanguardia*, Barcelona, 30 de Desembre del 2003.

²⁸ Com ja hem dit a la part metodològica, l'enquesta va estar elaborada per un equip en el que hi van participar també el Dr. Aleix Ripol-Millet (Ajuntament de Barcelona) i la Dra. Juana Gómez (Universitat de Barcelona). A part van col·laborar en la revisió final del contingut de l'enquesta la Dra. Cristina Brullet (Universitat Autònoma de Barcelona) i la Dra. Carme Panchón (Universitat de Barcelona)

ÍNDEX DE FIGURES

FIGURA 1. ACTIVITATS EXTRAESCOLARS, PER CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

FIGURA 2. ACTIVITATS EXTRAESCOLARS PER TIPOLOGIA DE CENTRE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

FIGURA 3. ACTIVITATS EXTRAESCOLARS, PER GÈNERE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

FIGURA 4. ACTIVITATS EXTRAESCOLARS, PER SITUACIÓ LABORAL DELS PARES. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

FIGURA 5. ACTIVITATS EXTRAESCOLARS, PER RENDIMENT ACADÈMIC. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

FIGURA 6. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

FIGURA 7. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS, PER GÈNERE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

FIGURA 8. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS, PER RENDIMENT ACADÈMIC. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

ÍNDEX DE TAULES

TAULA 1. DISTRIBUCIÓ DE LA POBLACIÓ PER EDAT I GÈNERE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2001

TAULA 2. DISTRIBUCIÓ INICIAL DE LA MOSTRA. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 3. DISTRIBUCIÓ FINAL DE LA MOSTRA. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 4. REALITZACIÓ D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS DURANT EL CURS I A L'ESTIU. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 5. REALITZACIÓ D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS EN GENERAL (DURANT EL CURS I A L'ESTIU). REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 6. ENQUESTATS/DES QUE REALITZEN I NO REALITZEN ACTIVITATS EXTRAESCOLARS DURANT EL CURS I A L'ESTIU. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 7. ENQUESTATS/DES QUE REALITZEN I NO REALITZEN ACTIVITATS EXTRAESCOLARS DURANT EL CURS I A L'ESTIU, PER CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 8. ENQUESTATS/DES QUE REALITZEN I NO REALITZEN ACTIVITATS EXTRAESCOLARS DURANT EL CURS, PER TIPOLOGIA DE CENTRE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 9. ENQUESTATS/DES QUE REALITZEN I NO REALITZEN ACTIVITATS EXTRAESCOLARS A L'ESTIU, PER TIPOLOGIA DE CENTRE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 10. ENQUESTATS/DES QUE REALITZEN I NO REALITZEN ACTIVITATS EXTRAESCOLARS, PER LLOC DE NAIXEMENT DELS PARES. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 11. ENQUESTATS/DES QUE REALITZEN I NO REALITZEN ACTIVITATS EXTRAESCOLARS DURANT EL CURS I A L'ESTIU, PER GÈNERE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 12. ENQUESTATS/DES QUE REALITZEN I NO REALITZEN ACTIVITATS EXTRAESCOLARS DURANT EL CURS I A L'ESTIU, PER SITUACIÓ LABORAL DELS PARES. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 13. ENQUESTATS/DES QUE REALITZEN I NO REALITZEN ACTIVITATS EXTRAESCOLARS DURANT EL CURS I A L'ESTIU, PER RENDIMENT ACADÈMIC. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 14. ENQUESTATS/DES QUE REALITZEN I NO REALITZEN ACTIVITATS EXTRAESCOLARS DURANT EL CURS I A L'ESTIU, PER NIVELL EDUCATIU DEL PARE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 15. ENQUESTATS/DES QUE REALITZEN I NO REALITZEN ACTIVITATS EXTRAESCOLARS DURANT EL CURS I A L'ESTIU, PER NIVELL EDUCATIU DE LA MARE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 16. NÚMERO D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE FAN ELS ENQUESTATS/DES DURANT EL CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 17. NÚMERO D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE FAN ELS ENQUESTATS/DES A L'ESTIU. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 18. NÚMERO D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE FAN ELS ENQUESTATS/DES DURANT EL CURS, PER CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 19. NÚMERO D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE FAN ELS ENQUESTATS/DES A L'ESTIU, PER CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 20. NÚMERO D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE FAN ELS ENQUESTATS/DES DURANT EL CURS I A L'ESTIU, PER GÈNERE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 21. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE ES REALITZEN DURANT EL CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 22. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE ES REALITZEN A L'ESTIU. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 23. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE ES REALITZEN DURANT EL CURS, PER CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 24. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE ES REALITZEN A L'ESTIU, PER CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 25. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE ES REALITZEN DURANT EL CURS, PER GÈNERE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 26. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE ES REALITZEN A L'ESTIU, PER GÈNERE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 27. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE ES REALITZEN DURANT EL CURS, PER RENDIMENT ACADÈMIC. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 28. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE ES REALITZEN A L'ESTIU, PER RENDIMENT ACADÈMIC. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 29. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE ES REALITZEN DURANT EL CURS, PER TIPOLOGIA DE CENTRE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 30. TIPUS D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS QUE ES REALITZEN A L'ESTIU, PER TIPOLOGIA DE CENTRE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 31. INICIATIVA I DECISIÓ DE FER L'ACTIVITAT EXTRAESCOLAR DURANT EL CURS I A L'ESTIU. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 32. INICIATIVA I DECISIÓ DE FER L'ACTIVITAT EXTRAESCOLAR DURANT EL CURS, PER CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 33. INICIATIVA I DECISIÓ DE FER L'ACTIVITAT EXTRAESCOLAR A L'ESTIU, PER CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 34. INICIATIVA I DECISIÓ DE FER L'ACTIVITAT EXTRAESCOLAR DURANT EL CURS I A L'ESTIU, PER GÈNERE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 35. INICIATIVA I DECISIÓ DE FER L'ACTIVITAT EXTRAESCOLAR DURANT EL CURS, PER TIPUS D'ACTIVITAT. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 36. INICIATIVA I DECISIÓ DE FER L'ACTIVITAT EXTRAESCOLAR A L'ESTIU, PER TIPUS D'ACTIVITAT. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 37. LA DECISIÓ D'ABANDONAR L'ACTIVITAT EXTRAESCOLAR. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 38. LA DECISIÓ D'ABANDONAR L'ACTIVITAT EXTRAESCOLAR, PER CURS. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 39. LA DECISIÓ D'ABANDONAR L'ACTIVITAT EXTRAESCOLAR, PER GÈNERE. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

TAULA 40. LA DECISIÓ D'ABANDONAR L'ACTIVITAT EXTRAESCOLAR, PER TIPUS D'ACTIVITAT. REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA. 2004

**ESTILS DE VIDA I CULTURA DIGITAL:
LA GENERACIÓ XARXA A CATALUNYA**

Carles Feixa
Iolanda García
Carolina Recio

ÍNDEX

1.INTRODUCCIÓ

2.ESTILS DE VIDA

- 2.1 CULTURA MATERIAL
- 2.2 CULTURA CORPORAL
- 2.3 CULTURA DEL LLEURE
- 2.4 CULTURA MUSICAL

3.CULTURA DIGITAL

- 3.1 EQUIPAMENTS DE LA CULTURA DIGITAL
- 3.2 USOS DE LA CULTURA DIGITAL
- 3.3 SIGNIFICATS DE LA CULTURA DIGITAL
- 3.4 USOS LÚDICS DE LA CULTURA DIGITAL
- 3.5 LA CULTURA DIGITAL A ESCALA EUROPEA

4. CONCLUSIONS

- 4.1 LA DIGITALITZACIÓ DELS ESTILS DE VIDA
- 4.2 ESTILS DE VIDA I DISTINCIÓ SOCIAL
- 4.3 BRETXA SOCIAL I ESCLETXA SOCIAL
- 4.4 ESCLETXA DIGITAL I NOVA ALFABETITZACIÓ
- 4.5 NOVA ALFABETITZACIÓ I GÈNERE

5. RECOMANACIONS

- 5.1 SOBRE ELS ESTILS DE VIDA
- 5.2 SOBRE LA CULTURA DIGITAL
- 5.3 SOBRE LES PERSPECTIVES DE RECERCA

BIBLIOGRAFIA

FONTS ESTADÍSTIQUES

GLOSSARI

ÍNDEX DE FIGURES

ÍNDEX DE TAULES

ANNEX

1. INTRODUCCIÓ

Per primer cop en la història els nens són més experts que els seus pares en relació a una innovació central per a la societat. Es a través de l'ús dels mitjans digitals que la Generació Xarxa desenvoluparà i sobreimposarà la seva cultura a la resta de la societat (Tapscott 1998: 1-2).

El 13 de març de 2004, molts adolescents i joves catalans van començar a rebre missatges als seus telèfons mòbils, redactats en el particular llenguatge amb que acostumen a intercanviar informacions mitjançant el SMS (*Short Messages System*).¹ Des de feia temps havien après a utilitzar aquest sistema per comunicar-se amb els amics, citar-se amb la parella, convocar festes en petits o grans grups, difondre rumors i enviar missatges als seus programes de televisió preferits. Aquest cop, tanmateix, la finalitat era una altra: convocar-los a manifestar-se davant la seu del partit en el govern, el mateix que havia desatès la posició majoritària contra la guerra d'Irak i que des de feia dos dies tractava d'ocultar la informació sobre l'autoria del sagnant atemptat del 11-M. Des d'aquell dia, mentre els seus pares seguien les notícies per la televisió i la ràdio, ells s'abocaven als nous mitjans –Internet i mòbils– on tenien accés a informacions ben diferents a les dominants als mitjans clàssics. No se sap si el primer en enviar missatges fou jove, però sí que l'èxit de la iniciativa es degué, sobretot, a l'efecte multiplicador dels seus SMS (els joves foren majoritaris en les concentracions). El dia següent, molts adolescents que votaven per primera vegada –i altres joves que fins aquell moment s'havien abstingut– van acudir en massa a la cita amb les urnes.²

El 1998 Dan Tapscott va publicar un llibre que es convertiria en una mena de Bíblia de la cultura digital: *Growing up digital. The rise of the Net Generation*. En aquest pamflet l'autor –un dels profetes de la nova economia– proposava el concepte “*N-Generation*” (que podríem traduir per Generació X) per definir aquells nens i joves educats en la xarxa. Es tracta de nens i nenes nascuts als Estats Units durant la dècada dels 80 i dels 90, que arriben a la majoria d'edat amb els inicis del nou segle. Així com els *baby-boomers* de postguerra van protagonitzar la revolució cultural dels 60, basada en l'emergència dels *mass*

¹ L'anomenada “revolta dels mòbils” ha estat objecte de nombroses publicacions periodístiques, però no coneixem cap recerca seriosa sobre el tema. A banda d'un documental televisiu amb la participació de Manuel Castells, dirigit per Campo Vidal (2004), es poden consultar els llibres de Cué (2004) i De Ugarte (2004), aquest darrer centrat en les xarxes digitals i els anomenades “cibermotins”.

² Els polítics saben prou bé que això va ser decisiu en el tomb electoral. Entre els 2 milions de nous votants entre 18 i 21 anys, es calcula que el 75 % van votar (normalment més del 50% d'aquest grup d'edat opta per l'abstenció). La majoria ho van fer pel socialisme i altres partits d'esquerra; a Catalunya ERC i ICV (Cué 2004: 135). Fins i tot molts menors sense dret al vot van mostrar per primer cop interès en la política, i sovint van exercir influència en els seus pares perquè canviessin el seu vot. Segons Manuel Castells ‘Ningú no esperava això. Es un dels primers exemples al món de la utilització dels telèfons mòbils i Internet com a sistema de comunicació autodeterminat (...). Ha estat la primera demostració important que les xarxes autònomes de comunicació poden canviar les formes de participació política’ (entrevista de TV a Campo Vidal, 2004).

media (televisió) i de la cultura de masses (*rock'n'roll*), els adolescents actuals són la primera generació que han crescut “banyats en *bites*”. No es tracta només que siguin el grup d'edat amb un accés més gran als ordinadors i a Internet, ni que la major part dels seus membres tinguin un accés més o menys estable a telèfons mòbils, correu electrònic, pàgines web i xats. Allò essencial és l'impacte cultural d'aquestes noves tecnologies en la seva vida quotidiana i, sobretot, la seva capacitat en “educar” les velles generacions la transició vers una cultura digital.³

En l'anterior informe del CIIMU (Feixa, González, Martínez, Porzio 2002), vam constatar l'avenç dels llenguatges digitals en la configuració de les identitats culturals dels adolescents catalans. En particular, un dels temes emergents dels grups de discussió va ser l'impacte dels programes televisius com *Operación Triunfo* i *Gran Hermano*, que llavors estaven en boga: una de les formes de canalitzar la participació en aquests programes fou el disseny de pàgines web molt dinàmiques i la possibilitat de votar als candidats mitjançant els telèfons mòbils. Poc s'imaginaven els gestors d'aquestes formes de ciberdemocràcia que acabarien convertint-se en una mena d'entrenament per a la democràcia real. L'anècdota mostra que la cultura digital dels adolescents –i els estils de vida que la generen i alhora en són afectats– no és pas un fenomen irrellevant, sinó un factor clau en la societat del coneixement que emergeix als inicis del segle XXI. Es per això que hem decidit centrar aquest bloc de l'Informe CIIMU 2004 en la cultura digital, i la seva relació amb altres esferes dels estils de vida dels menors, doncs es tracta d'un sector que ens pot donar molta informació sobre els processos de canvi pel que fa a les noves estratègies de consum, a les noves formes de sociabilitat i fins i tot a les noves modalitats de participació ciutadana. Aquest text pretén resseguir les traces del que tal vegada es pot anomenar la “Generació Xarxa” a Catalunya.⁴

En el primer informe CIIMU vam definir els estils de vida com la dimensió expressiva de les identitats culturals, que es tradueixen en “un conjunt observable de comportaments escollits” (Miles 2000: 26). A diferència del concepte de subcultura, que pressuposa un grau de coherència força gran en la identitat del grup, els estils de vida són categories més flexibles que donen compte de la contingència de les formes de vida contemporànies. Un recent llibre de David Chaney (*Lifestyles*, 2002) té per objecte conceptualitzar els estils de vida en una direcció molt propera als nostres plantejaments. Per a l'autor, els estils de vida són una forma social moderna, perquè posen de manifest l'heterogeneïtat constitutiva de les societats industrials madures. A diferència

³ www.growingupdigital.com. Es tracta d'un lloc web de discussió permanent sobre les teories del llibre.

⁴ La possibilitat d'una utilització política dels mitjans digitals va ser anunciada per Pekka Himanen en la seva coneguda obra *La ética del hacker y el espíritu de la era de la información* (2002). En aquesta mateixa obra l'autor subratlla la importància que va tenir la participació en determinades cultures juvenils (com els beatniks i hippies) per a la major part dels líders de la comunitat hacker, fins al punt que no es podria entendre la revolució informàtica sense l'esperit contracultural vigent a la Califòrnia dels 60 i 70. No es casual que la major part dels “gurus” de la nova economia (de Wozniak a Gates) comencessin la seva trajectòria experimentant durant la seva adolescència en el seu garatge.

del concepte de classes, que s'articula entorn el món de la producció, els estils de vida estan associats al concepte d'estatus, que s'expressa en el món del consum. Això permet prestar atenció a alguns grups socials (com els joves) que no participen en l'àmbit laboral (o que hi participen molt poc). D'aquí que hom parli d'una cultura de consum com el context històric que facilita la pluralització dels estils de vida: amb l'aparició dels grans magatzems (finals del segle XIX) comença a ser possible "comprar estil de vida", i amb la democratització de la societat de l'oci (mitjans de segle XX) aquesta diferenciació comença a arribar a totes les capes de la població (Cheney 2002: 24 ss.). L'apogeu d'aquest procés arriba amb la difusió dels jocs electrònics, actuant els joves d'avantguarda (i alhora com a carn de canó) d'un tipus de consum de lleure que combina una provisió pública estandarditzada amb un consum privat particularitzat. El resultat és doble: per una banda, marcar diferències preexistents (de classe, edat, gènere o territori); per altra banda, establir noves diferències al si de cadascun d'aquests grups i subgrups (que permetin als individus projectar en els objectes la seva identitat personal i col·lectiva). En definitiva, els estils de vida no suprimeixen les diferències socials de caràcter estructural, sinó que situen aquest joc d'identificacions i diferenciacions en el pla de la cultura.

En l'era de la informació, els estils de vida experimenten una triple transformació. En primer lloc, l'erosió de la societat industrial i el predomini de la producció reforcen el paper de la cultura de consum, que esdevé hegemònica, reforçant l'autonomia relativa dels estils de vida de determinats grups socials (com els joves) que no es pot entendre segons la vella estructura de classes. En segon lloc, els processos de globalització imposen un nou horitzó sociocultural que es pot anomenar "*digitalisme*", en el qual allò essencial és l'intercanvi d'informació per uns nous mitjans que esdevenen universals, malgrat no ser sempre generals (Tercerio & Matías 2001). En tercer lloc, es constitueix una *societat xarxa* (Castells 1998) en la qual les formes de comunicació electròniques (Internet bàsicament) esdevenen no només la infraestructura (la nova màquina de vapor) sinó també la metàfora que explica la reestructuració de les formes de sociabilitat (flexibles i descentralitzades, però alhora universals i poderoses). La conseqüència és una extrema pluralització dels estils de vida, que es *desterritorialitzen* (deixen d'estar ancorats a vincles primaris), es *desclassen* (deixen de dependre estrictament dels orígens socials), i es *desmaterialitzen* (deixen d'expressar-se en una forma orgànica, presencial, gràcies a la cultura virtual d'internet).

La major part dels teòrics de la nova societat (començant per Castells) han subratllat el paper de les noves generacions en la difusió del digitalisme. Per una banda, els adolescents són els profetes d'una nova nació digital que promet la reestructuració de les clàssiques relacions unívokes entre professors i alumnes, pares i fills, experts i inexperts (sovint les innovacions es produeixen en la perifèria i els menors actuen com a educadors dels grans). Per altra banda, els adolescents són també les víctimes de la nova societat del risc (Beck 1992) on els perills augmenten perquè poden penetrar en els

domicilis mitjançant obscures fibres òptiques. Des de la perspectiva dels usuaris, les noves generacions apareixen també retratades de forma ambivalent: per una banda esdevenen els “esclaus feliços” d’unes tecnologies digitals que ocupen tot el seu temps de lleure i els encadenen a la seva habitació (amb la conseqüència del sobrepès i de les noves ciberdependències); per altra banda, es converteixen en els eterns *hackers* dipositaris de la “cultura crítica d’Internet”, la “fibra fosca” (Lovink 2002) vinculada a la contracultura dels 60 que va donar lloc a la major part d’innovacions creatives i que en l’actualitat s’expressa en diversos i novíssims moviments socials (des del moviment antiglobalització fins al moviment pel programari lliure).

A Catalunya, la *N-Generation* és la *Generació X* (acrònim de la Generació Xarxa). Cal veure fins a quin punt la presència d’Internet entre els nens i joves de Catalunya és un fenomen en expansió o quelcom superficial. També cal analitzar els usos diferencials de les noves tecnologies en funció de l’edat (per exemple, la utilització dels telèfons mòbils o de l’ordinador per part dels adolescents, no té res a veure amb la dels adults). També és fonamental estudiar amb quines disparitats de gènere, classe, etnicitat i territori eixampla l’abast de la xarxa. Finalment, és necessari analitzar quin és el paper de la cultura digital en relació a les altres dimensions dels estils de vida dels adolescents.⁵

El recent informe sobre *La societat xarxa a Catalunya* (Castells et al. 2003) aporta nombroses dades estadístiques, i algunes interpretacions, sobre el paper dels adolescents i joves en aquesta evolució vers el digitalisme. La tesi central és contundent: “l’edat és el factor més determinant” (2003: 113). Encara que en la penetració d’Internet hi intervenen altres factors vinculats als orígens de classe (sobretot el nivell de renda i l’educació), la divisòria fonamental és basa en l’edat: “Culturalment, són els joves de qualsevol condició aquells qui, preferentment, utilitzen Internet” (2003: 114). L’accés a la xarxa no anul·la les diferències de classe, però afegeix diferències més significatives en l’era de la informació, basades en la capacitat d’adaptar-se als canvis tecnològics i culturals que implica (molt superior en les noves generacions). L’escletxa digital és doncs, per aquests autors, una escletxa generacional. Això no vol dir que tots els joves utilitzin les noves tecnologies en la mateixa mesura. Tres dels criteris són discriminants. En primer lloc, el nivell educatiu (l’important no és tant ser jove com ser estudiant: els joves que no estudien utilitzen molt menys la xarxa). En segon lloc, el grup d’edat (els que la utilitzen més són els joves

⁵L’estudi ofereix un ric panorama estadístic però no aprofundeix en els usos i significats d’Internet. Això pot explicar alguna observació discutible, com la dedicada als cibercafès (amb un perfil d’usuaris joves). Per als autors “no són necessàriament llocs d’espontaneïtat creativa, sinó, més aviat l’Internet del pobre, i a preus més cars” (2003: 136). Això és contradictori amb els resultats d’una recerca encarregada pel CIIMU basada en un treball de camp força exhaustiu en diversos locutors, que mostra la importància d’aquest espai per a determinats col·lectius (com els fills d’immigrants), la seva polivalència, i la massiva utilització de les possibilitats de jocs on-line (Gil et al. 2004). Altres estudis realitzats a Catalunya aborden temes com la relació dels joves i els telèfons mòbils (CIIMU 2004).

entre 15 i 19 anys, a partir d'aquesta edat només ho fan els que segueixen estudis superiors). En tercer lloc, el nivell de renda (els joves de classe mitjana i alta accedeixen a la xarxa des de casa, els de classes amb una renda inferior ho fan des d'espais com els cibercafès). El resultat és la constitució d'una "subcultura juvenil d'Internet" (2003: 127) de contorns difusos, però que equipara els joves catalans als de la resta d'Europa, no tant en la intensitat o qualitat del seu accés a la xarxa, sinó en l'efecte que les comunicacions i comunitats virtuals tenen en les seves vides quotidianes.⁶

2. ESTILS DE VIDA

Els estils de vida són models d'acció que diferencien la gent (Chaney 2002: 12).

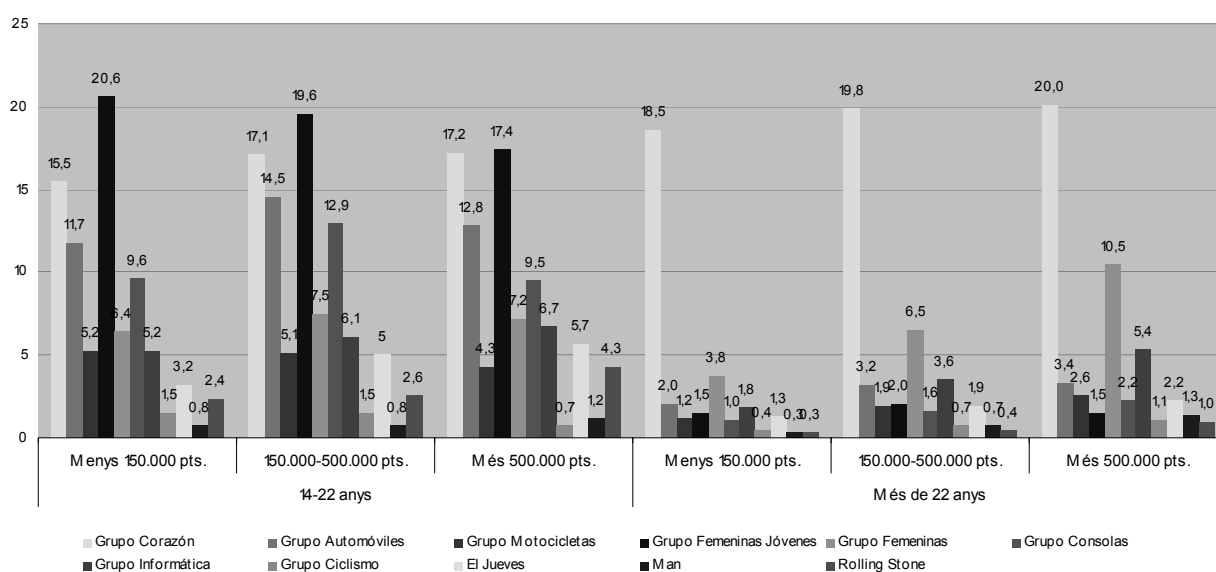
Els estils de vida contemporanis s'articulen entorn la cultura de consum, que com vam veure en l'Informe 2002 ha passat de tenir un paper perifèric a esdevenir central en la configuració de la identitat personal i col·lectiva dels adolescents. En aquest apartat resseguirem els quatre grans àmbits de diferenciació mitjançant el consum (material, corporal, musical i de lleure) que vam establir en l'informe anterior, tot assenyalant les continuïtats i les tendències de canvi dels codis culturals que en deriven.

2.1. CULTURA MATERIAL

Les dades que tot seguit presentarem estan extretes de la Encuesta General de Medios (EGM). L'anàlisi ens ha mostrat com hi ha consums diferents en funció de l'edat, el sexe, la classe social i el nivell d'estudis considerats. Per tant, el tipus de consum no és homogeni i es poden detectar diferències significatives (tot i que no espectaculars). Els grups d'edat fan referència a la població infantil (8 a 10 anys), població adolescent i post-adolescent (de 14 a 16 anys i de 17 a 19 anys respectivament) i finalment la població juvenil (entre 20 i 22 anys). Entre els *infants* el que més es consumeix són les separata infantils, la televisió i els còmics (22%) seguit del consum de diaris i Internet (entorn al 30%) i per últim el consum de revistes i cinema es proporcionalment més baix (no arriba al 20%). En el grup d'edat següent (11 a 13 anys) hi ha un increment del consum material tot i que on més es nota és en el consum de revistes (del 28% a 72%), ràdio (de 38% a 62%) i cinema (de 36% a 64%). Pel que fa al grup d'*adolescents* (de 14 a 16 anys) i *pre-adolescents* (de 17 a 19 anys) el mitjà estrella és sens dubte la televisió, consumida per un 91% de la població d'aquestes franges d'edat. A continuació són les revistes el mitjà més consumit, especialment important entre les noies (un 71% enfront el 69% en el cas dels nois). S'observa també que el consum de ràdio augmenta amb els anys (també més important en les noies), així com augmenta el consum de diaris, sobretot en el cas dels nois (de 10 a 12 punts percentuals de diferència). Per últim en el grup de 14 anys a 16 anys és el consum de cinema és el més baix.

Finalment entre el consum que fan els *joves* (20 a 22 anys) la televisió (*Veure Taules C21 a C32 de l'annex CD*) segueix essent la protagonista (87%) alhora que augmenta l'audiència de la ràdio i en disminueix la de les revistes (*Veure Figura 1*). En aquestes edats el consum de cinema (*Veure Taula C1 de l'annex CD*) és important entre els 14 i els 22 anys ja que és entre la població jove on s'aprecia una major assistència (dels 35 als 55 anys hi ha una davallada molt important).

FIGURA 1. AUDIÈNCIA DE DIFERENTS TIPUS DE REVISTES PER GRUPS D'EDAT I NIVELL D'INGRESSOS FAMILIARS. ESPANYA. OCTUBRE 2002 - MAIG 2003.

Font: Elaboració CIIMU a partir de *Encuesta General de Medios*.

També, tal i com hem anunciat, es corrobora la desigualtat en el consum segons el *nivell adquisitiu*, especialment palès en el cas d'Internet. Segons el mitjà considerat trobem un consum diferent per raó de classe social. En el cas de la televisió, podem dir que és l'únic mitjà que no augmenta el seu consum a major nivell d'estudis del cap de família (introduïm aquí aquesta variable ja que considerem que el nivell d'estudis sol ésser una variable indirecta per estudiar la classe social). En tots els altres casos solen ser els infants, adolescents i joves de classe mitja els que més consumeixen tant internet, diaris i revistes, com cinema o còmics (*Veure Taules C9 a C17 de l'annex CD*). Més enllà de les diferències que apareixen en les estadístiques també és important tenir en compte la pròpia veu dels adolescents. En els grups de discussió ens trobem amb relats sobre les seves experiències en relació al consum material. Els grups de discussió realitzats amb adolescents demostren que *el cinema no forma part de les activitats predilectes dels més joves*. Especialment els nois i noies de barris amb un nivell socioeconòmic elevat manifesten que els agrada però hi van poc, en part pels diners i en part perquè prefereixen fer altres

coses. Entre tancar-se a veure una pel·lícula durant dues hores i sortir amb els amics prefereixen, sense cap dubte, el darrer. Sembla com si el temps i els diners invertits en veure una pel·lícula no fossin proporcionals al nivell de diversió que n'obtenen. En qualsevol cas, mai no es tracta d'una assistència habitual, sinó d'anar a veure una pel·lícula concreta que els interessa. Els nois i noies del barri més desfavorit manifesten més entusiasme per anar al cinema que els del barri més benestant i aquests darrers esdevenen més crítics amb el tipus de pel·lícules que van a veure.

Clar, perquè és això, perquè són dues hores que dura, saps? És com tota la tarda a casa (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt ESO, Districte Sarrià-Sant Gervasi).

És que fa una mica de pal gastar-te els diners per una pel·lícula (Noi, IES Públic, 4rt ESO, Vilafranca del Penedès)

Al cinema hi van preferentment amb els amics i amigues. Això demostra un cop més, que per a la majoria el més important és estar amb els amics i que el cinema, per sobre de tot, és una oportunitat com altres per fer-ho. Pel que fa al consum de la televisió, d'entrada manifesten estar-hi poc interessats, però al llarg de la conversa va quedant clar que quasi tots la veuen per la nit i alguns durant bastant estona. Ens molts casos l'activitat de mirar la televisió ha estat substituïda per altres activitats realitzades amb l'ordinador i/o Internet, així com el joc amb videoconsoles (*Veure Taula C34 i C35 de l'annex CD*), sobretot en els moments en que es troben sols a casa

Jo abans sí que la mirava molt però ara vaig a connectar-me a Internet ja quasi quasi que no la miro. Com no sigui la sèrie que t'agrada: "Un paso adelante" o algo... (Noi, IES Públic, 4rt ESO, Vilafranca del Penedès)

2.2 CULTURA CORPORAL

Dins d'aquest apartat incloem tot el que faci referència al cos i als seus atributs des d'una perspectiva de modelació estètica de l'infant i/o l'adolescent. A nivell estatal, disposem de dades de l'EGM sobre activitats desenvolupades per adolescents que tenen relació amb el cos, principalment la pràctica esportiva (fer *footing*, tennis i *squash*, anar al gimnàs, fer excursions), però també les que tenen a veure amb la imatge corporal (fer una dieta, controlar les calories ingerides, utilitzar productes cosmètics, anar a salons de bellesa). De nou ens trobem diferències per raó d'edat, classe social i gènere. Pel que fa a la pràctica esportiva (Veure Taula 1) es constata que entre els 8 i els 13 anys pràcticament la meitat dels nois i les noies realitza algun tipus d'activitat esportiva (51% en el cas dels nois i 46 % en el de les noies) predominant el futbol i el bàsquet. Entre els 8 i 10 anys l'activitat predominant és la natació (59%) seguit de les arts marcial (56%) i la menys escollida el voleibol. Aquesta tendència s'inverteix en la franja d'edat següent on és precisament el voleibol l'esport més practicat (60%) i contràriament la natació apareix en última posició (41%). És important ressaltar aquí les diferències entre nois i noies donat que els nois practiquen majoritàriament les activitats citades (78% front el 22%); és en el cas de les arts marcial i el futbol on les diferències de gènere són més acusades, però per altra banda les noies són majoria en activitats conegudes

com “altres esportives” (55%) que podrien ser dansa o patinatge i la natació (48%). Entre els 14 i els 16 anys les activitats més freqüents entre ambdós sexes és fer footing i anar al gimnàs, que van disminuint a mesura que augmenta l'edat. Pel que fa a la classe social ressaltem que hi ha diferències en el tipus d'activitat realitzades: entre els nens i nenes de classe alta l'activitat principal és el tennis (34%), entre els i les de classe mitja els esports més practicats són les arts marcial (62%) i pels de classe baixa és el futbol (24%).

TAULA 1. ACTIVITATS ESPORTIVES REALITZADES ELS DARRERS 30 DIES PER TIPUS D'ACTIVITAT I GRUPS D'EDAT I SEXE I CLASSE SOCIAL. ESPANYA. FEBRER-MARÇ 2002.

Activitat esportiva	Total Població	Grups d'edat		Sexe		Classe social		
		8 - 10 anys	11 - 13 anys	Home	Dona	Alta / Mitja-alta	Mitja-mitja	Mitja-baixa / Baixa
Futbol	1.510	47,3	52,7	69,0	31,0	21,8	54,2	24,1
Bàsquet	936	41,8	58,2	54,4	45,6	24,7	52,9	22,4
Balonmano	404	40,1	59,9	53,2	46,8	22,7	55,5	21,9
Tenis	281	44,9	55,1	57,5	42,5	33,5	47,3	19,1
Arts Marcials	133	55,8	44,2	72,9	27,1	23,5	61,8	14,7
Natació	287	59,3	40,7	51,8	48,2	32,6	57,1	10,3
Altres esportives	835	47,2	52,8	45,4	54,6	24,7	55,0	20,3
Cap	247	54,4	45,6	21,8	78,2	19,6	49,6	30,7

Font: Elaboració CIIMU a partir dades de l'Asociación para la investigación de los Medios de Comunicación

Pel que fa a la imatge corporal, activitats com anar a l'institut de bellesa, controlar les calories i fer dieta es realitzen amb més freqüència a mesura que augmenta l'edat i de forma més notòria en el cas de les dones. Així comprovem que un 9% de noies entre 14 i 16 anys fa alguna dieta o controlen les calories (*Veure Taules C36 i C37 de l'annex CD*), mentre que en el cas dels nois estem parlant d'un 4% i un 3% en cada cas. Entre els 17 i els 19 anys aquesta distància augmenta: 15% i 10% de les noies, per 3,8% i 4% dels nois. La diferència rau en el sentit que cada grup atorga a aquestes activitats: en el cas de les dones guarda relació amb el fet de mantenir una figura esvelta, mentre que entre els nois, a banda de l'entreteniment que proporcionen, la intencionalitat va lligada al fet de mantenir-se en forma, augmentar la fortalesa o la resistència física. Si tenim en compte el nivell d'ingressos ens trobem que pel grup d'edat d'entre 14 i 22 anys són els nois i noies de classe mitja els que realitzen més activitats relacionades amb el cos, seguit pels de classe alta i finalment els de classe baixa. A partir dels 22 anys passen a ser els de classe alta els que realitzen més activitats d'aquest tipus. Pel que fa a dades de consum de productes cosmètics (només tenim dades del consum femení). Tots els productes d'aquest tipus incrementen la seva proporció de consum (entre 10 i 12 punts) a mesura que augmenta l'edat. Per exemple, la llet netejadora passa d'un 25% entre 14 i 17 anys a un 53% entre 20 i 22 anys. També val a dir que el tipus de producte consumit varia, hi ha productes que gairebé no són utilitzats per les adolescents però que amb l'edat assoleixen proporcions considerables, com és el cas de les cremes de contorn d'ulls o les antiarrugues (que passen en cada cas d'una proporció de 4% a 22% i de 1% a 23%). Les

diferències en relació a nivells d'ingressos tenen més a veure amb el tipus de producte consumit que no pas amb la quantitat de consum: les noies amb nivell d'ingressos elevats destaquen pel consum de productes com el perfum, el pols per la cara, la llet netejadora i la laca d'ungles, les noies amb ingressos familiars baixos superen a aquest grup en el consum d'ombra d'ulls i les noies amb ingressos mitjos destaquen pel consum de barra de llavis, rimmel, body milk i ombra d'ulls (*Veure Taules C39 i C40 de l'annex CD*). Observem algun canvi respecte els resultats expressats al primer informe: el major consum d'aquests productes entre les noies pertanyents al grup d'ingressos baixos es posava en relació amb un tipus de productes més aparatosos com la barra de llavis o la laca d'ungles. En aquesta ocasió no podem afirmar això, les noies amb nivell d'ingressos mig o alt presenten un consum més elevat de tots els productes, encara que les diferències s'eixamplen en arribar a la vida adulta.

Els nois i noies que van participar als grups de discussió van reconèixer preocupar-se per la imatge, sobretot les noies. Alguns nois van insistir en ser més despreocupats que les noies en aquests aspectes, tot i que molts d'ells portaven arracades i acceptaven que els agrada la roba. Les noies van mostrar sobretot preocupació pel cos i per la roba. Algunes d'elles, però, també reivindicàvem el seu dret a "passar" més i comentaven que existeix una pressió social al seu voltant i que les incomoda. D'entre les coses que valoren sobresurt de forma indiscutible la roba, la qual, per alguns d'ells, (concretament els del districte de Sarrià- Sant Gervasi) indica de forma força encertada com és la persona. Per tant, admeten valorar una persona per la seva imatge, encara que diuen fer-ho només si no la coneixen.

Una noia que porta un polo amb un caballito aquí i que després porta una pantalons Semblancat doncs... ja veus que es una pija.... Home perquè a partir dels ideals s'han format les diferents formes de vestir (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt ESO, Districte Sarrià-Sant Gervasi)

També són conscients que la opinió del grup d'iguals és molt important a l'hora de construir la seva imatge personal, tot i que afirmen que la imatge personal no sempre ha d'anar unida a una imatge determinada.

I que també quan et vesteixes tampoc depens de tu, sinó que depens de la opinió dels altres encara que no ho expressis, que també ho penses. No només et vesteixes per tu, per agradar-te a tu, sinó per la impressió que donaràs (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt ESO, Districte Sarrià-Sant Gervasi)

El grup també és molt important en la propagació i desenvolupament de les modes, donat el pes que té en la configuració de la imatge corporal. En aquest sentit critiquen que la moda limiti el camp d'acció personal, és a dir, que els dificulti trobar productes diferents: la uniformització dels estils a nivell comercial dificulta la construcció d'estils personals i originals.

Si fan una roba, t'has de comprar la roba que fan per nassos, perquè només fan aquella roba i t'has d'aguantar (Noia, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt ESO, Districte Sarrià-Sant Gervasi)

La roba porta implícit un altre aspecte: el cos o la figura que la llueix i que influeix de manera més acusada a les noies. Tenir un cos 10 és una exigència

social per les adolescents, una premissa per sentir-se valorades i per tant, un element determinant de l'estat de la seva autoestima. La importància del grup és crucial també en aquest aspecte. Sentir-se valorada dins el grup redueix molt el risc de contraure aquestes malalties.

I no et pots quedar enrera perquè cada cop hi ha més noies que ho aconsegueixen ser estilitzades i si et quedes enrera doncs no. Clar, tu vols que et mirin, saps? (Noia, IES Públic, 4rt d'ESO, Vilafranca del Penedès)

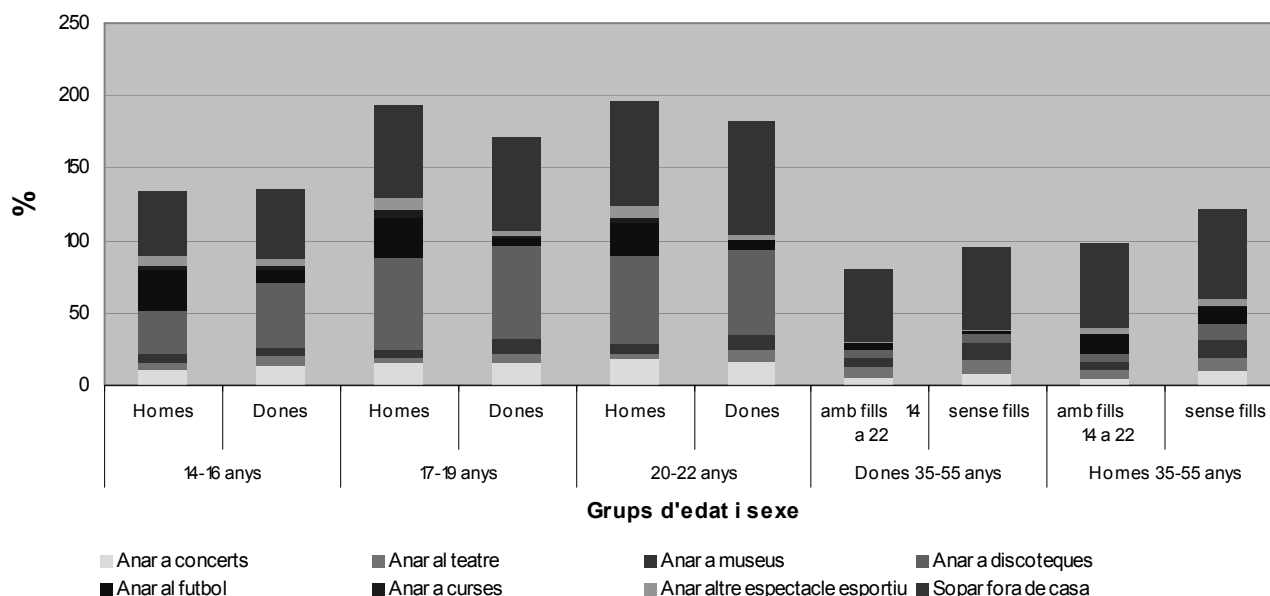
Finalment consideren que la imatge de la persona porta implícita una manera de ser i de pensar i que una imatge diferent de la pròpia comporta necessàriament un distanciament. No obstant manifesten que aquest és un mecanisme injust de classificar a les persones tot i que per a ells i elles l'acceptació de la pròpia manera de ser tan física com mental és un signe de maduresa, de personalitat.

Arriba una edat que dius però ets tonta, per què t'has d'amargar la vida? Però sempre hi ha una edat que sí, que t'amargues. Perquè encara no has viscut prou, perquè encara no te l'han fotut prou, però al final dius... tard o d'hora te n'acabes adonant que ets com ets i ja està (Noia, IES Públic, 4rt d'ESO, Vilafranca del Penedès)

2.3. CULTURA DEL LLEURE

En relació a aquest apartat hem aconseguit poques dades i només sobre el període adolescent, es a dir, a partir dels 14 anys. L'EGM ens proporciona dades sobre activitats de lleure desenvolupades fora de casa (Veure Figura 2) i (*Veure Taula C42 de l'annex CD*). Entre els 14 i els 22 anys l'activitat més realitzada és "sortir a sopar fora de casa", especialment notòria en la franja d'edat de 20 a 22 anys (75% de joves), i sol ser més practicada per les noies que no pas pels nois. La segona activitat més realitzada entre els menors és "anar a les discoteques" que entre els 14 i els 16 anys la proporció ronda el 40% arribant a un 60% en el cas dels i les joves de 17 a 19 anys; un fet curiós és que entre els 14 i els 16 anys són les noies les que més van a la discoteca, però aquesta relació s'inverteix en les franges d'edat posteriors. Succeeix el mateix fenomen en el cas d'anar als concerts, ja que entre els 14 i els 16 anys és la quarta activitat més realitzada pels nois i la tercera per les noies, situació que s'inverteix a partir dels 16 anys. "Anar al futbol" és una activitat desenvolupada per 1 de cada 3 nois de 14 a 16 anys, mentre que en el cas de les noies no arriba a 1 de cada 5. Cal puntualitzar que tant entre els menors com entre els adults a mesura que s'incrementa el poder adquisitiu augmenta la pràctica de les activitats citades (*Veure Taules C43, C44 i C45 de l'annex CD*).

FIGURA 2. ACTIVITATS DE LLEURE DESENVOLUPADES DURANT ELS DARRERS 30 DIES PER GRUPS D'EDAT I SEXE. ESPANYA. OCTUBRE 2002 - MAIG 2003.

Font: Elaboració CIIMU a partir de Encuesta General de Medios

Les dades per Catalunya ens indiquen que les activitats més freqüents entre 15 i 29 anys són sobretot “les reunions o àpats amb familiars o amics” i a continuació, “estudiar o assistir a classes”, “fer esport” i “prendre el sol”. D'altra banda, les activitats menys realitzades són “tenir cura d'altres persones”, “fer excursions”, “viatjar o anar a una segona residència” i “fer les feines de la llar” o “cuinar” i “veure la televisió”. Pel que fa al temps d'oci, en el sondeig de la INJUVE la majoria de joves (56%) consideren que tenen prou temps d'oci, tot i que aquells/es que consideren que no és suficient es situa en un 44%, i en el cas de les noies la proporció que considera que el temps d'oci no és suficient és més elevada (*Veure Taules C46 a C51 de l'annex CD*). També és interessant posar de relleu que una altra condició bàsica del temps d'oci és poder compartir-ho amb els amics, la qual cosa s'associa amb sortir de casa. Una de les activitats que els hi agrada realitzar en el seu temps lliure és anar de compres, sobretot per adquirir roba. Segons l'estudi de l'ICC (2004) comprar coses per a ells (com roba i jocs) apareix entre les afeccions o *hobbies* dels nois i les noies entre 12 i 18 anys residents a Catalunya, especialment d'elles.

Pel que fa a la despesa de diners, els nois i les noies la dediquen principalment en sortir amb els amics i en la compra de productes per vestir, calçat o complements (superior en el cas de les noies que no pas en el dels nois). També s'ho gasten en anar al cinema, en coses per menjar (per exemple en productes de pastisseria i llaminadures) i en anar a concerts i discoteques. Entre els nois destaca la major menció de jocs d'ordinador o consoles, així com els productes de pastisseria i llaminadures. Pel que fa a les diferències d'edat entre els 12 i 13 anys dediquen més quantitat de diners a la compra de còmics i

llibres, entre els 14 i els 16 anys els dediquen a cds i discos de música i entre els 17 i 18 anys en concerts i discoteques, bars, tabac i transports. Els i les joves, en promig, es gasten uns 14€ setmanals tot i que la majoria es gasta uns 10€ (un 67%). Val a dir que els nois habitualment es gasten més diners setmanalment que no pas les noies. En aquest sentit, les dades per Catalunya informen que un 90% dels adolescents entre 12 i 18 anys disposen d'una paga per a les seves despeses personals. La proporció és més elevada en el cas dels nois i en les edats més elevades de la franja. La quantitat mitja de diners setmanals a la seva disposició es situa al voltant dels 20 €, encara que la meitat disposa només de fins a 10 € (*Veure Taules C52 de l'annex CD*). Si atenem a les proporcions per sexes, la quantitat mitjana de diners setmanals és més elevada entre els nois que entre les noies. Els principals proveïdors de diners són els pares, especialment la mare, a continuació el propi adolescent (sobretot a mesura que augmenta l'edat), els avis i/o altres familiars (ICC, 2004). Alguns reben paga mensualment i altres demanen diners als familiars cada cop que ho necessiten. Segons la mateixa enquesta, independentment de tenir o no una assignació prefixada, el 48% dels adolescents rep diners quan els demana; és freqüent que aquesta assignació cobreixi les despeses personals en el temps lliure, però les despeses importants les continuen cobrint els pares. Entre els i les joves consultats no hi ha acord en quin sistema és millor, els que volen la paga asseguren que aquest sistema els permet aprendre a administrar-se els diners i elimina l'angoixa de tenir que demanar als pares constantment. Per altra banda, entre els que no volen la paga s'observa clarament una voluntat de defugir de les responsabilitats que aquesta podria implicar en quant a l'administració personal dels diners. Un altre aspecte important i que l'enquesta de l'Ajuntament de Barcelona se'n fa ressò, és la utilització de l'espai públic per part dels adolescents (*Veure Taula C43 de l'annex CD*). La principal activitat que els joves realitzen a l'espai públic és trobar-se amb amics o passejar i acostuma a ser una activitat diürna. A les nits és més freqüent que es reuneixin en locals tancats per prendre alguna cosa. El que és cert és que les activitats als espais públics són més freqüents durant els caps de setmana. En general donen un significat molt especial al seu temps lliure i posen èmfasi sobretot en el que es viu fora de casa.

Desfogar-se de casa, de les activitats normals (Noia, IES Públic, 4rt d'ESO, Vilafranca del Penedès)

Es important també per sortir de casa, estar amb altra gent, no sé, es que estar allà casa amb els pares. Desconnectes dels estudis, de tot (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt ESO, Districte Sarrià-Sant Gervasi):

Perquè arriba un moment que acabes ja fart dels pares, de la germana, de tot... (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt ESO, Districte Sarrià-Sant Gervasi)

Un aspecte que mereix ser comentat, encara que l'hem de prendre amb molta prudència, és el sentit que atorguen a aquest temps els nois i noies del barri del Raval. La resposta d'aquests adolescents és diferent a la de la resta, ja que d'entrada incorporen en aquest temps d'oci a la família. D'altra banda, mostren una actitud més resignada davant la possibilitat d'haver de prescindir de les activitats d'oci esmentades i responen que s'haurien de dedicar a les

obligacions, com fan els pares. Entenen el gaudir del temps lliure com a quelcom propi dels més joves i no dels adults. Probablement, en el cas dels adults més propers, gaudir d'aquest temps és quelcom que ocupa un lloc secundari, ja que en molts casos encara no tenen satisfetes les necessitats més immediates com una feina, un habitatge o una sèrie de recursos materials que els permetin viure amb dignitat dins la societat en la que es troben. A tall d'exemple, en demanar al grup de nois i noies del Raval com es sentirien si no poguessin fer les coses que els agrada en el seu temps lliure, algunes de les respostes van ser la següents:

Es más normal verlo a niños que a adultos ¿ No? Pues a hacer lo que hay que hacer
(Noi, IES Públic, 4rt ESO, Districte de Ciutat Vella)

A Catalunya, la major part de nois i noies entre 15 i 19 surten habitualment a la nit. Més d'1 de cada 3 ho fan cada cap de setmana, 1 de cada 6 aproximadament ho fan un o dos cops al mes, o poc, i la resta un 15% no surten mai de nit. Entre els significats que atorguen els joves al fet de sortir de nit trobem que l'atractiu de sortir de nit es deu a que els permet "fer quelcom diferent, no rutinari" seguit de "la nit és el moment de la gent jove". Només un 13% considera que sortir per la nit és el mateix que sortir de dia. Els joves opinen que els pares exerceixen poc control i bastant control en proporcions similars (36% i 35% respectivament), els que consideren que exerceixen massa control són només un 5%, i un 22% considera que no existeix cap mena de control per part dels pares (*Veure taules C44 i C48 a C51 de l'annex CD*). Tot i així, en els grups de discussió realitzats, els nois i noies manifesten que sortir de nit representa una conquesta a guanyar als pares, i la majoria consideren que el fet que els pares no els deixin sortir a la nit representa una manca de confiança.

El meu pare em veu encara com la nena petita i vull dir jo sé que ell a la meua edat feia altres coses, saps i jo que sé si ara li plantejes de fer les mateixes coses que feia ell de petit com sortir de nit tornar a l'hora que volgués i tot això, és que ni s'ho plantejen.
(Noia, IES Públic, 4rt d'ESO, Vilafranca del Penedès)

2.4 CULTURA MUSICAL

Una mostra de l'important paper que pren la música entre els infants i els adolescents és el rànquing de concerts per espectadors que s'han celebrat a Barcelona. Entre els concerts més multitudinaris trobem a artistes que gaudeixen de gran èxit entre els més joves, com és el cas dels participants en el programa Operación Triunfo, Luis Miguel, Shakira, Estopa i Chayanne l'any 2002 (*Veure Taula 2*) i (*Veure Taules de C55 a C59 de l'annex CD*). Les dades de l'enquesta del Departament de Cultura de l'IDESCAT (2003) indiquen que hi ha una elevada proporció de joves entre 15 i 29 anys afeccionats a escoltar música de forma habitual mentre que, a mesura que l'edat augmenta, es va tornant una activitat més esporàdica.

TAULA 2. ESPECTADORS ALS MACROCONCERTS. BARCELONA. 2002

Grups	Espai	Actuacions	Espectadors
Operació Triunfo	Palau Sant Jordi	3	56.867
David Bisbal	Palau Sant Jordi	1	20.112
Luis Miguel	Palau Sant Jordi	1	18.937
Bruce Springsteen	Palau Sant Jordi	1	18.023
Shakira+Kinky	Palau Sant Jordi	1	17.284
MTV Europe Music Awards	Palau Sant Jordi	1	13.128
Supertramp	Palau Sant Jordi	1	13.051
Roger Waters	Palau Sant Jordi	1	12.718
Estopa	Palau Sant Jordi	1	12.193
Chayanne	Palau Sant Jordi	1	10.016
The Cranberries	Palau Sant Jordi	1	9.833
Miguel Bosé	Palau Sant Jordi	1	8.404
Trobada de Corals SCIC	Palau Sant Jordi	1	7.545
Carreras/Llach	Palau Sant Jordi	1	5.645
Moby/Royksopp	Pavelló Vall Hebró	1	4.850
Khaled	Poble Espanyol	1	4.032
Macaco+Ketama	Poble Espanyol	1	4.006
Pat Metheny grup	Poble Espanyol	1	3.356
Rosana	Poble Espanyol	1	3.173

Font: Direcció d'Informació i Comunicació. Institut de Cultura. Ajuntament de Barcelona.

Els grups de discussió ens han permès constatar que la música és un valor molt apreciat entre els joves. Pel que fa als estils de música els gustos varien segons els grups de referència (rap, pop, rock). Per exemple en el grup de discussió del Raval, on la major part de nois i noies són fills/es de persones immigrades del Magrib i països llatinoamericans, es citen estils musicals propis de la seva procedència, mentre que entre els joves de Vilafranca del Penedès la tendència majoritària és l'estil musical amb un rerefons reivindicatiu o de protesta social. En general, els i les joves no manifesten seguir grups concrets sinó que escolten més aviat cançons en funció d'allò que senten i els agrada.

Depèn, o sigui, jo és que no escolto la música pel tipus de música, l'escolto i si m'agrada bé i si no... (Noia, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt ESO, Districte Sarrià-Sant Gervasi)

Que potser que un grup t'agradi molt una cançó i en canvi escoltes una altra i dius: què es això? (Noia, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt ESO, Districte Sarrià-Sant Gervasi)

Amb la música passa una mica al contrari del que succeïa amb la roba: està mal vist que t'agradi la música que li agrada a la majoria. Així els grups que mencionen no són massa coneguts: Doctor Calypso, Linkin Park, Inadaptats, etc. El fet de ser comercial s'associa sovint a poca qualitat en el discurs. Tot i així, s'accepta que t'agradi la música màquina comercial si és per ballar, o les "canciones del verano" per passar-ho bé amb els amics. L'EGM facilita dades sobre la compra de material audiovisual (*Veure Taules C60 i C61 de l'annex CD*). Trobem que la proporció de compra de CD'S verges per gravar augmenta amb l'edat fins als 22 anys, però a partir d'aquest moment es redueix molt tant

en els homes com en les dones. Els CD's , amb un promig d'un 45% entre els menors són el producte que més es consumeix a tots els grups d'edat. Un aspecte a destacar és que, entre els joves (fins als 22 anys), després dels CDs, el producte més comprat són els CDs sense gravar, mentre que en els grups d'edat superiors aquesta proporció descendeix dràsticament i passa a igualar-se pràcticament amb les cintes verges. Aquest fet s'explica per la forma en que s'ha estès entre els joves la pràctica de gravar CDs verges amb música baixada d'Internet, o bé copiada de CDs originals. Es pot dir que el consum femení d'aquests tipus de productes és inferior al masculí en totes les edats. Només entre els 14 i els 16 anys trobem alguna proporció més elevada entre les noies que entre el nois, com és el cas dels CD (9% front 9%) i els discos o cassettes per gravar (49% front 44%). La compra de material audiovisual augmenta a mesura que ho fa el nivell d'ingressos familiars, especialment en el cas dels CD (44% al grups d'ingressos més baix, 51% al mig i 66% al més elevat) i dels DVDs gravats (8% per 11% per 25%); amb l'excepció dels discos i cassettes verges, productes ja en desús.

La proporció de nois i noies que lloguen almenys una pel·lícula és d'un 46% entre els 8 i els 10 anys i d'un 54% entre els 11 i els 13 anys. Pel que fa a la compra, en canvi, la proporció és més elevada entre els més joves (un 56% enfront un 44% que comprin almenys una pel·lícula). S'entén que estem parlant de pel·lícules regalades o comprades per a ells, però no per ells. Si analitzem les dades per sexes ens adonem que els nois tenen més tendència vers el lloguer (56% front 44%), mentre que les noies es decanten per la compra (47% front 53%). La classe social també determina bastant aquest tipus de consum. Per exemple, els nens i nenes de classe mitja són els que obtenen una proporció més alta en lloguer, seguits pels de classe baixa i en darrer lloc, però molt a prop, els de classe alta (55%, 23% i 22% respectivament). En el cas de la compra, la situació s'alterna pel que fa a la classe alta i la baixa, és a dir, els segons que més compren pel·lícules de vídeo o DVD són els nois i noies de classe alta. Entre els nois i noies dels grups de discussió, adquirir la música que els agrada mai no és la primera opció, tenen diversos recursos abans d'anar a comprar a una botiga. Per exemple, sovint l'aconsegueixen a través d'Internet o de copiant-se CDs originals d'altres amics. No obstant, coincideixen en que si és un disc que els agrada molt prefereixen comprar-lo i si no ho fan és sobretot pel preu, que els sembla excessiu.

3. CULTURA DIGITAL

"Els nens de l'era digital ja no son invisibles o inaudibles com abans; de fet, son vistos i escoltats més que mai. Ocupen un nou tipus d'espai cultural. Son els ciutadans de un nou ordre, els fundadors de la Nacio Digital" (Kats 1998: 1; citat a Holloway & Valentine 2003: 74).

Una de les conclusions importants del primer informe va ser la importància de les noves tecnologies de la informació i la comunicació en la construcció de les identitats infantils i juvenils. En aquest segon informe constatem aquest l'avenç d'aquest fenomen, però també de quelcom més rellevant: el seu impacte en la digitalització d'altres grups d'edat (sobre els quals els menors exerceixen la

seva influència). En general, observem una associació entre l'ús i la intensitat d'ús d'Internet i la joventut (Castells et al. 2004: 144). Actualment podem dir que aquest ús és majoritari entre els més joves. Concretament, segons l'enquesta de l'Ajuntament de Barcelona (2004), el 87% dels enquestats fa servir l'ordinador, el 81% es connecta habitualment a Internet i el 77% utilitza el correu electrònic. En aquest informe hem volgut dedicar un apartat específic a la manera com infants i adolescents han fet seves les noves tecnologies, convertint-les en un element clau en la configuració dels seus estils de vida. Per això analitzarem amb deteniment les dades disponibles sobre els equipaments, els usos i els significats de la cultura digital en la vida quotidiana dels adolescents, tot acabant aprofundint en dos aspectes que no van ser tractats en l'Informe 2002: els usos lúdics i la dimensió europea.

3.1. EQUIPAMENTS DE LA CULTURA DIGITAL

Els instruments digitals (ordinadors, Internet, telèfons mòbils, aparells electrònics, etc.) no es presenten pas de forma aïllada, sinó que formen conjunts d'equipaments que en la majoria dels casos es localitzen en espais domèstics. En el cas dels adolescents, es concentren en la seva habitació, que recupera el paper central que havia tingut en anteriors generacions. Encara més: deixa de ser un espai feminitzat, perquè gràcies a les connexions de banda ampla els nois hi passen cada cop més temps connectant-se amb els seus amics. Per això podem parlar pròpiament d'una nova "*habitació digital*" que els adolescents estan començant a construir en el seu reducte privat, encara que les bretxes socials són aquí importants (com es posa de manifest a nivell quantitatiu en les diferències segons el capital cultural de les famílies, i a nivell qualitatiu en el contrast entre els adolescents del Raval i la resta de centres educatius). En aquest cas, només disposem de dades sobre els nens i nenes entre 8 i 13 anys. Aproximadament un 50% tenen algun aparell, essent els més escollits l'equip de música i la televisió. La presència d'aparells s'incrementa entre els 11 i els 13 anys i també en varia el tipus. Entre els nens i nenes de 8 a 10 anys, l'aparell que registra una proporció més elevada és el vídeo i la més baixa l'ordinador (43% i 34% respectivament). En canvi, de 11 a 13 anys la presència més freqüent és l'ordinador, seguida per l'equip de música i la més baixa és la del vídeo (66%, 63%, 56% respectivament). En general les nenes tenen menys aparells que els nens, tot i que la distància és molt petita: 49% per 51%. Les noies es decanten per l'equip de música i els nois per la televisió i el vídeo. Finalment, els nois i noies de classe mitjana són els que tenen més aparells a la seva habitació i els de classe baixa els que menys. Entre els nens i nenes de classe alta l'aparell amb menys presència és la televisió, exactament el contrari del què succeeix amb els de classe baixa.

L'ordinador és l'aparell més bàsic del conjunt de tecnologies a les que ens estem referint (*Veure Taules C62 a C64 de l'annex CD*). Potser per aquest motiu el seu ús és el més estès entre les diferents franges d'edat. Per la majoria dels infants i adolescents, l'ordinador ha esdevingut un element quotidià, tant per al treball com per a l'oci, a més si no poden disposar d'ell a casa, el fan servir a l'escola i fins i tot en els centres recreatius o cibercafès,

com s'ha denominat als centres on, per una quantitat mòdica, es pot disposar d'un temps de connexió a Internet, o simplement d'ús de l'ordinador. Les dades de l'EGM ens mostren que 3 de cada 4 nois entre 14 i 18 anys fan servir l'ordinador i 2 de cada 4 ho fan de forma habitual. A partir dels 20 anys aquestes proporcions decreixen. Cal fer notar que les dones fan un ús inferior de l'ordinador a totes les edats i concretament entre 14 i 16 anys estan 5 punts percentuals per sota. Entre 35 i 55 anys, aproximadament un 75% de dones i un 58% d'homes no fan servir l'ordinador. Les dades sobre Catalunya mostren la mateixa situació. Les diferències entre nivell d'ingressos familiars són molt acusades en aquest cas i exposen amb gran claredat un ús més freqüent a major nivell d'ingressos. Un 86% de nois i noies entre 14 i 22 anys amb un nivell d'ingressos elevat fa servir l'ordinador, enfront un 67% amb un nivell d'ingressos baix (*Veure Taula C65 de l'annex CD*). Però és el nivell d'estudis del sustentador principal la variable que millor discrimina si es fa o no ús de l'ordinador (*Veure Taula C66 de l'annex CD*). Un 91% de nois i noies entre 14 i 22 anys amb pares amb estudis superiors fan servir l'ordinador, enfront un 58% amb pares sense estudis o amb un nivell molt elemental. Entre els infants de 8 a 13 anys, aproximadament la meitat l'utilitzen, augmentant el seu ús amb l'edat. Els nens són també en aquest cas els que fan servir-lo en més gran nombre i de forma més habitual que les nenes. La variable classe social afecta en tant que els nens i nenes de classe baixa són els que menys utilitzen l'ordinador, tot i que, com en altres ocasions, són els nens de classe mitja els qui fan servir-lo més.⁷

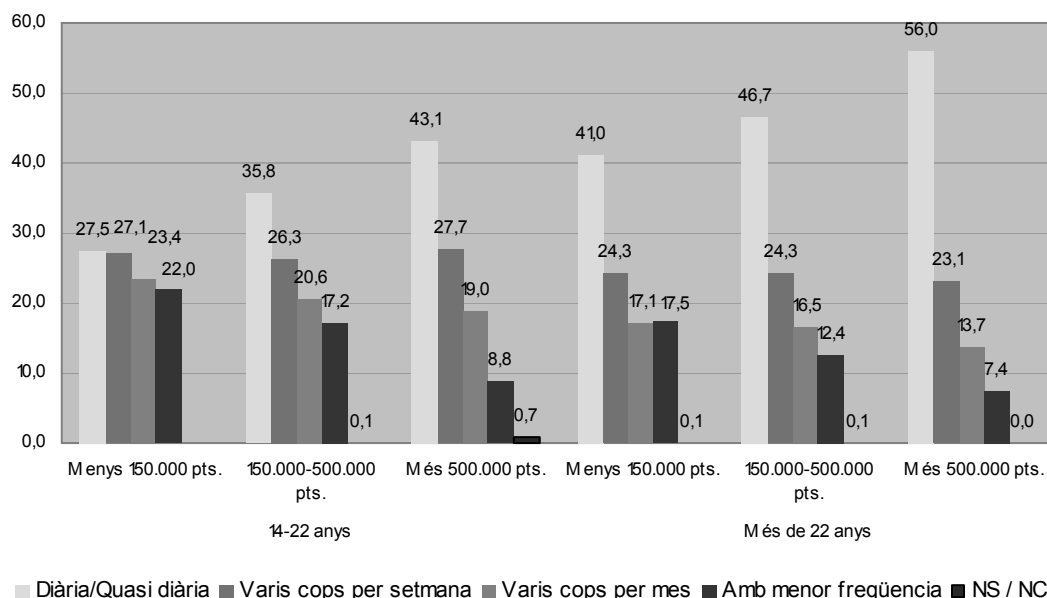
Internet és sense dubte l'estrella de les tecnologies de la informació i la comunicació entre els més joves (*per més informació veure Taules C74 a C82 de l'annex CD*). De fet, com hem pogut comprovar en els grups de discussió, fora de la realització de treballs de l'escola, l'ordinador es fa servir majoritàriament per a connectar-se a Internet i emprar els serveis que la xarxa els ofereix. Les proporcions més elevades de connexió a Internet es registren entre els menors d'edat, especialment entre 17 i 18 anys en què ho fan 2 de cada 3 nois i noies. Entre els adults, aquesta proporció disminueix dràsticament, tot i que es manté una mica més elevada en el cas dels homes. La proporció de dones que es connecten a Internet és inferior també entre els més joves, amb un desnivell d'uns tres punts percentuals.⁸ El nivell d'ingressos familiars fa variar la proporció de persones que es connecten a Internet de forma similar per a menors i adults, així els nois i noies amb uns ingressos familiars més elevats són els que més es connecten. Segons la variable "nivell

⁷ D'acord amb l'enquesta de l'Ajuntament de Barcelona (2004) el 77% dels joves disposen d'un ordinador a casa seva i d'aquests, el 57% té connexió a Internet. Les llars dels nois i noies catalans d'origen són les més equipades amb aquests recursos i les dels nascuts fora d'Europa les que menys. A més a més, la presència d'ambdós equipaments és més elevada a les llars dels nois i noies fills de pares catalans que allà on els pares provenen d'altres zones de l'Estat.

⁸ Les dades per Catalunya (Departament de Cultura i IDESCAT, 2003) ens indiquen el mateix, al igual que l'estudi *La societat xarxa* realitzat per la UOC (2002). Segons aquests estudis més d'un 70% de la població catalana, entre 15 i 19 anys, es connecta a Internet.

d'estudis del sustentador principal", les diferències van en el mateix sentit, però són més acusades. Els nois i noies entre 14 i 22 anys amb pares amb un nivell d'estudis baix es connecten a Internet la meitat que els de pares amb estudis superiors, en tant que els de pares amb nivell mig es situen a mig camí dels dos grups precedents. En canvi, en el cas dels adults sense estudis, pràcticament ningú es connecta a Internet i més de la meitat amb nivell d'estudis superiors ho fan. Pràcticament 1 de cada 4 infants entre 8 i 13 anys es connecta a Internet; els nens ho fan més que les nenes (recordem que a partir dels 15 anys la situació és la mateixa). Fent esment a la classe social, els nens i nenes de classe social alta són els que més es connecten a Internet, tot i que seguits molt de prop pels de classe mitja. En canvi, la proporció de nens i nenes de classe baixa és molt inferior. D'entre les persones que es connecten a Internet a Espanya, els homes entre 35 i 55 anys són els que ho fan amb més freqüència, connectant-se diària o quasi diàriament. Els més joves ho fan amb menys freqüència, en general varis cops per setmana, i a mesura que l'edat decreix la freqüència també és menor. La freqüència d'ús d'Internet per part de les dones és inferior que la dels homes a totes les edats. Entre els 14 i els 22 anys es manté força estable, aproximadament 1 de cada 4 noies utilitza Internet a diari i la mateixa proporció ho fa varis cops per setmana. En canvi, entre els 35 i els 55 anys la freqüència d'ús augmenta fins un 30% en el cas de les dones amb fills i un 42% en el cas de les que no en tenen.

FIGURA 3. FREQUÈNCIA D'ÚS D'INTERNET SEGONS GRUPS D'EDAT I NIVELL D'INGRESSOS FAMILIARS. ESPANYA. 2002.

Font: Elaboració CIIMU a partir de l'Encuesta General de Medios.

A Catalunya, en canvi, segons l'estudi de la UOC (Castells et al. 2003), la intensitat d'ús d'Internet és més elevada entre els 15 i els 29 anys, edats en les

quals s'obtenen les proporcions més altes d'ús diari, entorn el 47%. A mesura que l'edat augmenta aquestes proporcions baixen i s'incrementen les d'ús setmanal i mensual. L'estudi de l'ICC (2004) aporta també dades sobre la proporció d'adolescents entre 12 i 18 anys que es connecten a Internet. Un 89% d'adolescents es connecten, amb major o menor freqüència. D'altra banda, el percentatge més elevat de connexió a la xarxa es troba entre els 14 i els 16 anys.⁹

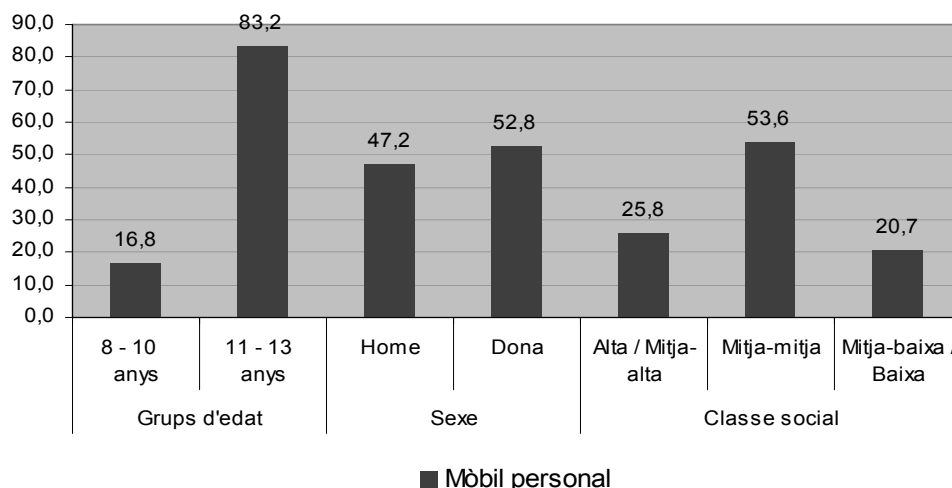
Tornant a les dades de l'EGM, acollim ara a la freqüència d'ús d'Internet per nivell d'ingressos familiars. Les persones amb un nivell d'ingressos més elevat són les que fan ús d'Internet amb més freqüència, és a dir les que més ho fan diàriament. Els majors desequilibris es troben entre els joves de 15 a 22 anys. Entre els nens i les nenes entre 8 i 13 anys l'ús se situa de forma bastant igualada entre les categories varis cops per setmana, no obstant la freqüència diària és inferior. Les proporcions més elevades les trobem a entre els 11 i els 13 anys que doblen les dels nenes i nens entre 8 i 10 anys. Els nens fan servir Internet més sovint que les nenes en una proporció d'uns 10 punts percentuals. Els nens i nenes de classe mitja són els que més es connecten a Internet, seguits pels de classe alta. La major part d'aquests es connecten varis cops al mes; en canvi, la major part dels de classe baixa es connecten amb menor freqüència (*Veure Taula C83 de l'annex CD*).

La possessió de telèfon mòbil per a l'ús personal es troba també molt estesa entre els més joves i, de fet, les proporcions són superiors que les corresponents a l'edat adulta. La proporció de persones entre els 14 i els 22 anys amb almenys un telèfon mòbil es situa entre el 70 i el 90% entre els nois i entre el 80 i el 95% en el cas de les noies. En aquest cas sembla doncs que són les noies qui fan un ús superior d'aquest aparell, tot i que entre els adults la situació s'inverteix (*Veure Figura 4*) i (*Veure Taula C70 de l'annex CD*). Els nois i noies entre 14 i 22 anys de famílies amb ingressos elevats tenen en major proporció un mòbil. En canvi, les proporcions més elevades entre els joves que tenen dos o més mòbils es registren als grups de menys ingressos familiars (*Veure Taula C71 de l'annex CD*). El nivell d'estudis del sustentador principal es pot dir que no afecta al fet de tenir o no mòbils ni al nombre d'aquests entre els nois i noies fins a 22 anys (*Veure Taula C72 de l'annex CD*). En canvi, entre els adults si s'aprecia clarament que a més nivell d'estudis més elevada és la proporció de tenir mòbil, com també de tenir-ne més d'un. Sembla que *el telèfon mòbil*, segurament per tenir un preu més assequible i també pel tipus d'usos associats, és *la tecnologia més transversal* en quant al nivell d'ingressos familiars. Tanmateix, no disposem d'informació sobre la categoria dels telèfons ni sobre la penetració dels de nova generació amb accés a Internet i càmeres incorporades.¹⁰

⁹ Les dades de l'IDESCAT corroboren aquests resultats. Entre els 5 i els 24 anys els nois i noies fan ús d'Internet alguna vegada i setmanalment d'un 90,7% i un 64,8% respectivament.

¹⁰ Les dades corresponents a Catalunya (ICC, 2004) ens diuen que el 81% dels adolescents catalans disposen d'un telèfon mòbil per a l'ús personal. La proporció augmenta en el cas de les noies i també progressivament a partir dels 14 anys

FIGURA 4. POBLACIÓ AMB TELÈFON MÒBIL SEGONS GRUPS D'EDAT, SEXE I NIVELL D'INGRESSOS FAMILIARS. ESPANYA. FEBRER-MARÇ 2002.

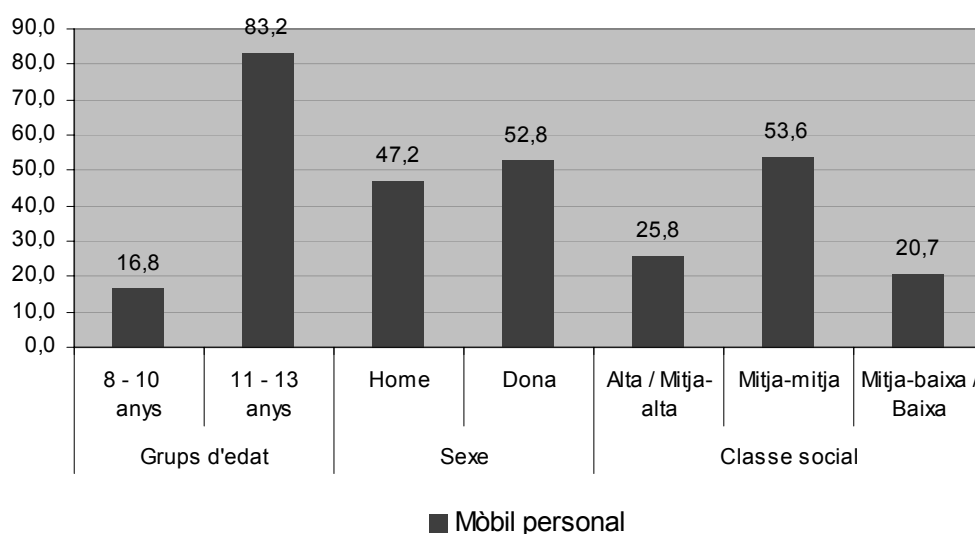
Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'*Encuesta General de Medios*

3.2. USOS DE LA CULTURA DIGITAL

El lloc d'ús de l'ordinador ens aporta dades sobre el nivell de penetració d'aquest aparell en la vida dels infants i els adolescents. Segons la informació de l'EGM, entre els menors el lloc on més es fa servir l'ordinador és a casa, seguit per, "altres llocs", que en aquest cas poden ser l'escola, l'àmbit formatiu en general (classes extraescolars d'informàtica, idiomes, biblioteca etc.), un cibercafé o un centre de lleure, o bé casa dels amics. Els infants entre 8 i 10 anys fan servir l'ordinador sobretot a l'escola, mentre que entre els 11 i els 13 anys es fa servir també en una proporció superior a casa. A mesura que augmenta l'edat, la proporció de persones que el fan servir a casa disminueix, i augmenta la proporció de persones que el fan servir en altres ubicacions i en el lloc de treball. És important destacar el fet que són les noies de tots els grups d'edat, les que menys fan servir l'ordinador a casa (Veure Figura 5) i (Veure Taules C85 i C86 de l'annex CD). Això ens ha de fer reflexionar sobre si la possible causa és que les nenes no prioritzen l'ús domèstic de l'ordinador, o si són els pares els qui no compren en tanta proporció ordinadors per les filles com ho fan per als fills. Si ens fixem en les diferències segons el nivell d'ingressos familiars, els resultats són bastant sorprenents. Entre els joves, els de famílies amb un nivell d'ingressos mitjos són els que més fan servir l'ordinador a casa, seguits pels nivell d'ingressos elevats; en canvi, entre els adults són les persones amb nivell d'ingressos més baix. La raó d'aquests resultats es pot explicar pel fet que els adolescents amb famílies d'ingressos baixos poden utilitzar l'ordinador a fora de casa (a l'escola o als cibercafès), en

contraposició els adults d'aquest sector no disposen d'aquesta opció ni tampoc poden utilitzar-lo en el seu lloc laboral. Finalment, els nens entre 8 i 13 anys de classe mitjana són els que utilitzen l'ordinador en una proporció més equilibrada entre casa i l'escola; els de classe alta l'utilitzen més a casa i els de classe baixa ho fan més a l'escola (*Veure Taula C87 de l'annex CD*).¹¹

FIGURA 5. LLOCS DE CONNEXIÓ A INTERNET DELS ADOLESCENTS. CATALUNYA, 2004

Font: Institut Català del Consum (2004) El consum responsable

D'acord amb els grups de discussió, l'ordinador s'utilitza en aquestes edats especialment per connectar-se Internet. Al marge d'això utilitzen bàsicament programes d'edició de textos, sobretot per elaborar els treballs de l'escola, i també utilitzen l'ordinador per escoltar la música que tenen gravada. Si en fixem en la utilització per jugar, observem que alguns sí que tenen jocs d'ordinador, però d'altres prefereixen els que utilitzen com a suport una videoconsola.

Jo jugo als mateixos però amb la consola, és que ara surten els mateixos en la consola que amb l'ordinador: (Noi, Centre Educatiu Privat-Concertat, 4rt d'ESO, Districte Sarrià-Sant Gervasi)

La major part dels nois i noies entrevistats disposen d'un ordinador per a l'ús personal. Exceptuant els nois i noies del grup del Raval, molts dels quals no disposen d'un ordinador de propietat, però fan servir els ordinadors dels casals del barri, com per exemple els que hi ha en el Casal dels Infants del Raval o els de l'Associació de Joves TEB on hi ha punts Òmnia. De vegades també van a cibercafès. La significació que atorguen els nois i noies al fet d'emprar l'ordinador recau sobretot en la utilitat que hi veuen alhora d'accedir en el món

¹¹ A Catalunya, segons les dades de l'IDESCAT, la utilització de l'ordinador entre nois i noies de 15 a 24 anys l'any 2001, era superior que a la resta de grups d'edat (97,9% enfront 86,1%).

laboral. L'excepció són de nou els joves del Raval; cal tenir en compte que entre els pares d'aquests nois i noies, un dels oficis més freqüents és la construcció, però a la vegada aquest tipus de comentaris evidencien que no sempre són conscients que l'ús de les noves tecnologies afecta cada cop més la seva vida, més enllà de la professió en què es puguin dedicar en el futur.

En cualquier trabajo tendrás ordenador y tendrás que saber manejarlo. (Noia, IES Públic, 4rt. ESO, Districte de Ciutat Vella)

No en todos los trabajos (Noi, IES Públic, 4rt. ESO, Districte de Ciutat Vella)

Hombre, si no eres paleta... pero no todo el mundo va a ser paleta, si trabajas en otro lao... (Noia, IES Públic, 4rt. ESO, Districte de Ciutat Vella)

Anteriorment analitzàvem el lloc d'ús de l'ordinador, ara veurem si els resultats coincideixen amb els d'accés a Internet. La majoria d'infants accedeixen a Internet des de casa i amb una proporció inferior des de l'escola o des d'altres llocs. Entre 11 i 13 anys augmenta la proporció de connexió des de llocs diferents de l'escola, probablement perquè tenen més llibertat per anar a espais com els cibercafès. Les nenes fan servir més Internet des de casa, i entre els nens l'ús es distribueix entre casa i altres llocs. Tot i així, la proporció d'ús d'Internet des de qualsevol lloc és més elevada en el cas dels nois. Els nens i nenes de classe alta fan servir més Internet des de casa en comparació als de classe mitja i baixa, que es connecten més des de l'escola i des d'altres llocs. Parant atenció al sector conformat per nois i noies entre 14 i 22 anys, observem que més de la meitat es connecten des de casa i, en proporció inferior (entre un terç i un quart) des del centre d'estudis i des d'altres llocs (cibercafè, biblioteca, casa dels amics, etc.). Fins els 22 anys aquestes proporcions es mantenen bastant constants, amb la diferència que els que es connecten des del lloc de treball comencen a perdre una mica de pes. Entre els adults veiem que predominen els que es connecten al treball o des de casa, els que ho fan des de la facultat o centre d'estudis i des d'altres llocs disminueix radicalment. A totes les edats, la proporció de dones que es connecten a Internet des de casa és inferior a la dels homes. Les dones joves es connecten en major nombre des del centre d'estudis i/o altre lloc, i a l'edat adulta des de la feina. Una dada curiosa és que les dones amb fills es connecten més des de casa que les que no en tenen, fins i tot, més que els homes amb fills. Un nivell d'ingressos familiars mig i elevat entre nois i noies de 14 a 22 anys condueix a un ús més elevat d'Internet des de casa, però també des del centre d'estudis i des d'altres llocs i, en canvi, a un ús inferior des de la feina. És de suposar que això passa perquè treballen en una proporció molt inferior que en les famílies d'ingressos baixos. L'ús d'Internet des de casa és superior en famílies amb ingressos elevats; en canvi, des del centre d'estudis i des d'altres llocs és superior en famílies amb ingressos mitjos. La situació en el cas dels adults és similar, amb

la diferència que la proporció d'ús d'Internet des de la feina és considerable i més elevada quan hi ha més nivell d'ingressos.¹²

El temps de connexió ens diu el temps mig que s'utilitza Internet en cada connexió. Entre 14 i 16 anys nois i noies estan bastant igualats, sent elles les que obtenen un promig més elevat (106,4 minuts enfront 98,1 minuts). En canvi, a partir dels 16 anys el temps de connexió dels nois supera el de les noies. El promig de temps de connexió més elevat el trobem dels 20 als 22 anys (146,1 minuts ells i 106,4 elles) i el temps mig emprat pels menors de 20 anys és aproximadament el mateix que l'utilitzat pels adults. Contra el que cabria esperar, a major nivell d'ingressos familiars menor és el temps de connexió pels dos grups d'edat analitzats, una possible explicació seria que com les possibilitats de connexió són més freqüents en el cas de les famílies amb ingressos elevats, no tenen necessitat de dedicar molt de temps a cada una. Pel contrari, els nois i noies de famílies amb ingressos baixos que no tenen accés a Internet des de casa, se'n van a un cibercafé i aprofiten més estona de connexió. D'altra banda, el nivell d'estudis dels sustentador principal no sembla en aquest cas determinant (*Veure Taules C92 a C94 de l'annex CD*).

Un cop evidenciat l'accés a Internet per part dels menors, cal preguntar-se quins són els seus usos i com aquests dibuixen estils de vida diferenciats. L'ús que predomina és el de la World Wide Web, o xarxa que permet accedir a informació continguda a Internet a través d'una interfície gràfica. Aquest ús es manté en una proporció molt elevada (entorn el 90%) a tots els grups d'edat i fins i tot augmenta una mica amb l'edat. El mateix succeeix amb l'ús del correu electrònic (*Veure Taula 3*), el qual obté una proporció d'un 60% entre els nois i noies de 14 a 16 anys, per passar a un 80% entre els adults de 35 a 55 anys. El servei que ocupa el lloc següent entre els més utilitzats pels menors és el xat en els seus diferents formats i possibilitats (IRC, d'accés via web, públic o privat, etc.). La proporció més elevada d'ús del xat es troba, tant pels nois com per les noies, entre 14 i 16 anys (entorn el 65%). Fins aquestes edats, les noies superen els nois, però a partir dels 17 anys la situació s'inverteix. A mesura que l'edat augmenta, l'ús d'aquest servei disminueix en ambdós casos. Únicament val la pena ressaltar que les dones entre 35 i 55 anys amb fills fan més ús del xat que les dones sense fills. En canvi, en el cas dels homes succeeix el contrari. Així doncs, les dones participen més d'aquest entreteniment dels fills que els pares.¹³ Aproximadament 1 de cada 4 menors i 1 de cada 3 adults

¹² Les dades de l'estudi de l'ICC (2004) revelen que entre els adolescents catalans que es connecten a Internet, el 823% ho fa des de casa seva. Amb força menor freqüència es connecten a la xarxa des de locals d'Internet o "cibers", des de l'escola o des de casa d'amics. Mentre la proporció de noies que es connecta des de casa és més elevada respecte la proporció anterior, la de nois que es connecten des dels locals o "cibers" és superior. Per edats, cal dir que els més joves mencionen l'escola com a lloc de connexió, mentre a mesura que augmenta l'edat augmenta la proporció de nois i noies que es connecten des de casa d'un/a amic/ga i finalment, entre els 17 i 18 anys ho fan sobretot des de casa seva. Aquestes proporcions són similars a les proporcionades per l'enquesta *Joves a Barcelona* (AB, 2004)

¹³ La recerca d'informació i el correu electrònic són els usos més habituals d'Internet entre els joves (Ajuntament de Barcelona, 2003). La compra per la xarxa es troba poc estesa. Els nois i

utilitza el servei de transferència de fitxers, per tant es tracta d'un ús que creix amb l'edat. En el cas de les dones també, però les proporcions es mantenen per sota de les dels homes en totes les edats. Es podria dir que la participació en grups de discussió a través d'Internet és una activitat minoritària entre les persones que accedeixen a la xarxa, assolint com a proporció màxima un 13% entre els nois de 17 a 19 anys. En el cas de les dones la major proporció es situa entre 14 i 16 anys (8%). Amb l'edat les proporcions resulten una mica inferiors. Finalment, val la pena esmentar la proporció que recull la categoria "altres usos" que, en el cas de les dones volta el 15% i en el dels homes el 20% (*Veure Taules C88 i C89 de l'annex CD*). Pensem que aquesta categoria podria aplegar, almenys en part, altres usos importants entre adolescents i joves com descarregar-se música, pel·lícules i vídeos. Tot i així, considerem que aquests usos superen en molt els percentatges mencionats.¹⁴

TAULA 3. ADOLESCENTS QUE DISPOSEN D'UNA ADREÇA DE CORREU ELECTRÒNIC. CATALUNYA, 2004

Sexe i edat		% adolescents que en posseeixen
Sexe	Nois	69,8
	Noies	76,4
Edat	12 a 13 anys	55,7
	14 a 16 anys	77,2
	17 a 18 anys	81,9
Total		72,9

Font: Institut Català del Consum (2004) El consum responsable

Atenent a la variable "nivell d'ingressos familiars" trobem que, en general, es compleix la norma: a major nivell d'ingressos familiars més ús dels serveis d'Internet (*Veure Taula C89 de l'annex CD*). No obstant, respecte al xat, als grups de discussió i a la categoria "altres usos", la proporció és molt semblant i fins i tot més elevada en el grup d'ingressos més baixos. A partir dels 22 anys la situació es manté i es fa més marcada. Una possible interpretació podria ser

els més joves fan servir la xarxa més que la resta per escoltar o baixar-se música, per participar en xats i fòrums i jugar, en canvi, les noies es dediquen més a buscar informació i els més grans utilitzen sobretot el correu electrònic.

¹⁴ Un sondeig d'opinió realitzat per l'INJUVE a joves entre 15 i 29 anys dedica un apartat a aquesta qüestió, però incloent un ventall d'activitats més ampli. En primer lloc trobem que les activitats més realitzades són per aquest ordre les cerques d'informació o documentació (84%), la descàrrega d'arxius musicals (MP3) (53%), les consultes d'oci i temps lliure (TV, cine, espectacles) (53%). A continuació trobaríem la lectura de notícies d'actualitat (39%), els jocs en xarxa (30%), l'enviament de missatges a mòbils (29%) i la descàrrega d'arxius de vídeo, pel·lícules (VCD, AVI, etc.) (28%). D'altra banda, les activitats menys realitzades segons aquest mateix sondeig serien la videoconferència (5%), la consulta de pàgines de contingut eròtic (7%) i les gestions amb l'Administració (padró, Seguretat Social) (8%).

que les xarxes personals que s'estableixen a través del xat i dels grups de discussió no són tan importants per les persones amb nivell d'ingressos elevats. Entre els més petits, l'accés a la WWW continua sent l'activitat estrella (80%) però, en aquest cas, els serveis de xat es situarien en segon lloc després del correu electrònic (al voltant del 40% i el 30% respectivament). La categoria "altres usos" es trobaria en quart lloc (aproximadament un 20%) i finalment la transferència de fitxers i la participació a *newsgroups*, o llistes de distribució, registrarien encara proporcions molt baixes. L'ús de tots els serveis és molt més elevat en els nois i noies d'entre 11 i 13 anys, concretament en el cas dels grups de discussió, tots els casos registrats corresponen a nois i noies d'aquestes edats. Els nens presenten un ús més elevat de tots els serveis. Les diferències menors es troben en el cas del xat i del correu electrònic, és a dir, en els usos comunicatius (un 51% front d'un 48%) i les diferències més rellevants en la transferència dels fitxers i "altres usos". Tenint en consideració les diferències entre classes socials, trobem que els nens de classe mitjana són els que fan un ús més elevat de tots els serveis, seguits pels de classe alta. L'únic cas en que l'ús és més elevat entre els nens de classe alta és el dels grups de discussió, i cal tenir en compte que es tracta del servei de menys ús entre els 8 i els 13 anys. L'EGM ens proporciona una dada interessant que ens és útil per caracteritzar els usos d'Internet dels infants entre 8 i 13 anys. Es tracta de si hi accedeixen sols o acompanyats d'algun adult (*Veure Taula C95 de l'annex CD*). Trobem algunes diferències entre edats que val la pena comentar. La major part d'infants de 8 a 10 anys fa servir Internet sempre acompanyats d'adults (67%), mentre que un 19% ho fa sempre sols. En canvi, entre els 11 i els 13 anys, trobem pràcticament la mateixa proporció de nois i noies que fan servir Internet sols o bé acompanyats (aproximadament un 40% en cada cas). Les proporcions de nois i de noies que accedeixen a Internet acompanyats és similar, en canvi la proporció de nois que hi accedeixen tan sols és 12 punts percentuals més elevada que la de les noies.¹⁵

La informació recollida als grups de discussió ens diu que l'ús d'Internet està força generalitzat fins i tot entre aquells nois i noies que no tenen accés a les seves llars. Els usos són molt variats, des de buscar informació per als treballs de l'escola, fins a comunicar-se amb els seus amics a través del programa Messenger. Altres activitats mencionades són: buscar informació a la WWW a través del buscador Google, principalment sobre música (tant text com imatges), baixar-se arxius MP3 de música, jugar *on-line*, enviar i rebre missatges de correu electrònic, etc. Els nois i noies del Raval també fan servir la xarxa per comunicar-se amb els amics o familiars que viuen a lluny. De

¹⁵ A Catalunya, el 78% dels adolescents es connecta a Internet sempre sol, o la majoria de vegades, segons les dades de l'estudi de l'ICC (2004). D'entre els adolescents que es connecten a Internet sempre acompanyats, els motius més freqüents és que els agrada fer-ho amb amics o per què ho fan a l'escola amb els companys. Tan sols un 0,3% del total d'adolescents catalans tenen una prohibició explícita de connectar-se sols per part dels pares o familiars.

moment, l'hàbit de comprar a través d'Internet no s'ha estès entre aquests adolescents.¹⁶

Es més barato, sempre surt mes barato: (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Jo prefereixo anar a una botiga. Em fa cosa fer-ho amb una tarja de crèdit. (Noia, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Les cerques que realitzen a Internet responen a interessos personals i d'oci, però també formatius. Tots coincideixen en què els resulta molt més fàcil cercar per Internet que consultar un llibre per realitzar els treballs de l'escola. Per aconseguir imatges tots coincideixen que Internet és un mitjà ideal. Cal remarcar que alguns seleccionen la informació en funció de la seva qualitat i correcció, però no tots.

Depèn de les webs a les que vagis. Per buscar informació pot ser hi ha una pàgina web d'una enciclopèdia (Noi, IES Públic, 4rt. ESO, Vilafranca del Penedès)

Que ets ruc tio. Home jo també busco, eh? Als llibres, per què sempre hi pot haver... (Noia, IES Públic, 4rt. ESO, Vilafranca del Penedès)

Es molt més fàcil i molt més ràpid (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Els treballs ja els has de fer amb l'ordinador, doncs ho busques amb l'ordinador (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Per buscar informació te n'has d'anar a la biblioteca a buscar (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

De fet, no tots reconeixen que la fiabilitat de molts dels continguts d'Internet és escassa ni li donen massa importància a aquest factor.

Però no només et bases en una pagina, o sigui en una cosa, si no que busques en varies (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Com a estratègia per buscar informació a Internet, tots coincideixen en utilitzar el buscador Google i com a pàgines citades en relació a les tasques escolars "El rincón del vago". Admeten que algunes vegades copien íntegrament la informació que troben a Internet per a l'elaboració dels treballs de l'escola, ja que consideren que els professors no valoren la tasca d'elaboració dels continguts i que, per tant, no val la pena perdre el temps. Un altre dels seus arguments és que *el tipus de treballs que els demanen no conviden a crear, si no a reproduir*. Dóna la sensació que els professors estan realment molt en guàrdia amb aquest tema, ja que així ens ho manifesten quan ens acomiadem.

Però es igual, perquè jo els treballs que m'ho he elaborat i que m'ho he currat més i després igualment m'han posat al final del treball: - això t'ho has copiat - i tu dius - doncs potser part sí però part no- , i tu estàs allà fent-ho perquè al final igualment t'ho posin que t'has copiat (Noia, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

¹⁶ Segons l'estudi sobre consum adolescent de l'Institut Català del Consum (2004), el 8,3% dels adolescents que es connecten a Internet ha comprat alguna vegada sol per Internet, essent més elevat aquest percentatge entre els nois (13,6%) i entre els 17 i els 18 anys.

Llavors no ho fas i treus la mateixa nota i no perds dos setmanes (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

L'altre ús amb més popularitat és el comunicatiu, principalment per relacionar-se amb els amics. Fan servir sobretot el programa *MSN Messenger*. Donada la seva gran presència en la vida dels adolescents, volem dedicar-hi un breu apartat. El programa està basat en l'intercanvi de breus missatges de text en temps real, és a dir, de forma sincrònica o entre persones que estiguin en línia a la vegada, com succeeix amb tots els programes de xat. Els missatges enviats arriben de forma immediata a l'interlocutor fent possible una conversa similar a les que es desenvolupen cara a cara. No obstant, aquest programa aporta nous atractius amb una major sofisticació en relació als programes de xateig tradicionals. A banda d'incorporar icones gestuals que ajuden a simular la comunicació no verbal, es pot incorporar una camera web (*webcam*) per aconseguir la imatge de l'interlocutor. Es pot personalitzar en gran mesura la interfície de comunicació a través del canvi de fons, de font, de colors, etc. El Messenger forma part de la quotidianitat dels adolescents fins al punt que alguns manifesten que si n'haguessin de prescindir se'ls faria molt difícil. D'altres neguen aquesta dependència.

Es pot parlar amb gent que està molt lluny i jo que sé. Jo sense Internet no puc, no puc (Noia, IES Públic, 4rt. d'ESO, Vilafranca del Penedès)

És part de nosaltres. Ens treuen això i ens agafa un trauma (Noia, IES Públic, 4rt. d'ESO, Vilafranca del Penedès)

Jo m'he quedat sense Internet i no passa res (Noi, IES Públic, 4rt. d'ESO, Vilafranca del Penedès)

I jo feia dos mesos que no en tenia i tan tranquil (Noi, IES Públic, 4rt. d'ESO, Vilafranca del Penedès)

Per ells representa l'ampliació del temps amb els amics fins a la darrera hora de la nit. En ocasions, una escapada de la vida familiar, que en aquestes edats, de vegades es viu com a coercitiva.

És que no sé què fer tio, què faig. Si el que vull és estar lluny dels pares i no estar amb ells mirant la tele. No ho puc suportar (Noia, IES Públic, 4rt. d'ESO, Vilafranca del Penedès)

Incidint sobre la utilització del correu electrònic, observem que un 73% dels adolescents disposa d'una adreça personal (ICC, 2004). Això es dona en major proporció entre les noies i sobretot entre els 17 i 18 anys. En general tots es connecten a Internet a la nit, després de sopar, en part perquè és el moment en el qual estan més desocupats i, en part també perquè molts d'ells tenen per contracte una tarifa plana per aquesta franja horària.

Des de que acabes de sopar fins que te'n vas a dormir (Noi, IES Públic, 4rt. d'ESO, Vilafranca del Penedès)

4 hores jo l'enxufa i ja està jo no m'hi estic però el tinc enxufa (Noi, IES Públic, 4rt. d'ESO, Vilafranca del Penedès)

En alguns casos les famílies els prohibeixen estar tanta estona connectats, o bé ho condicionen a haver completat les tasques escolars abans. Els preocupa que Internet els allunyi d'altres coses, especialment que disminueixi el seu rendiment escolar.

Però a la que t'ho prohibeixen ho intentes fer més. Però tampoc tinc hores per connectar-me (Noia, IES Públic, 4rt. d'ESO, Vilafranca del Penedès)

A mi abans també m'acribillaven amb tonteries, però al final dius bahhh... ja poden anar parlant, vull dir... (Noia, IES Públic, 4rt. d'ESO, Vilafranca del Penedès)

3.3. SIGNIFICATS DE LA CULTURA DIGITAL

Sobre l'abús d'Internet, consideren que seria difícil en el seu cas, tot i que reconeixen que de vegades es passen perquè els agrada molt. *Ho veuen més com un vici que com una possible patologia* i, de fet, atorguen tota una sèrie de connotacions positives al vici. Insisteixen en la necessitat de connectar amb altres persones, de comunicar-se. Ho consideren tan natural com estar amb els amics, quelcom propi de la seva edat. Una edat en què, deixant a part la realització de les tasques escolars, no els implica cap més obligació.

Puede ser, porque si te gusta mucho... (Noi, IES Públic, 4rt d'Eso, Districte de Ciutat Vella):

Del Messenger, yo sí que estoy viciado (Noi, IES Públic, 4rt d'Eso, Districte de Ciutat Vella)

(Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi): *Jo és que hi ha temporades que em ve més de gust i m'enganxo molt*

Jo hi ha vegades que engego l'ordinador i m'estic així, saps? I poso la música i no sé que fer i a Internet i no sé on anar, molts cops. Llavors l'apago (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

És que tots són vicis ara, a l'adolescència tot son vicis, però després els pots controlar perquè tens més coses a fer... Jo no puc eh? Jo he arribat a plorar, eh? Per què em deixessin connectar, imagina't si t'enganxa (Noia, IES Públic, 4rt. d'ESO, Vilafranca del Penedès)

Sí, però, coneixen i admeten alguns casos d'addicció entre alguns coneguts i, per exemple, mencionen la llegenda dels adolescents japonesos, anomenats *hakimori*.¹⁷ Consideren que es tracta de persones amb unes característiques especials: molt tímides, sense amics, etc. i que, per tant, ells com a "normals" estan fora de perill. Malgrat tot, reconeixen que de vegades Internet els absorbeix massa pel seu gran atractiu. Per evitar-ho alguns desenvolupen estratègies diverses.

¹⁷ Entre els adolescents va causar força impacte un programa de la BBC emès pel programa 30' de TV3 el 2002 sobre els hakimori japonesos, encara que consideren un cas extrem que no es dona entre els seus companys.

O quan et poses el Messenger al principi t'hi estàs tot el dia, però després t'acabes ratllant, tampoc estàs sempre... (Noia, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Home jo lo normal quan arribo a casa és posar l'ordinador. Tinc la taula allà doncs aprofito tinc l'ordinador, trec els deures... (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Molts cops hi ha gent que no s'atreveix, que es comunica menys amb la gent, per què es mes tímida i tal. (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Pues jo quan he d'estudiar no em connecto perquè ja sé que si en connecto (Noia, IES Públic, 4rt. d'ESO, Vilafranca del Penedès)

És que és lo que passa que tens el Messenger allà al costat llavors vas llegint i l'endemà dius ostia que l'endemà m'hauré de llevar a les 6. (Noi, IES Públic, 4rt. d'ESO, Vilafranca del Penedès)

Excepte en el cas d'una noia, els demés aclareixen que serien capaços d'acostumar-se a viure sense Internet i que, de fet, com tot l'interès es situa en poder comunicar-se amb els amics, el dia que no hi hagués ningú en perdrien la motivació. Part de la motivació que desperta aquest tipus de comunicació a distància es perquè, en certa mesura, *la manca de corporeïtat facilita l'expressió de sentiment* i, en definitiva una comunicació més profunda que en les relacions cara a cara.

Al Messenger parles temes, no sé... coses que no t'atreveixes a parlar molts cops (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

En principi el Messenger no facilita conèixer persones noves. En canvi, resulta ideal per aprofundir en les relacions encara incipients (per exemple quan es tracta d'algú que viu lluny al que s'ha conegut en algun moment), o també les ja consolidades.

Amb algú que està lluny... Va molt bé per conèixer la gent, que diuen que bahh? Però va molt bé. Per exemple, coneixes algú quan vas a Barcelona i no el tornaràs a veure més i li demanes el Messenger i és com mantenir el mateix contacte, parles cada dia, et coneixes. A un xat, en canvi, poden conèixer gent i establir noves amistats. (Noia, IES Públic, 4rt. d'ESO, Vilafranca del Penedès)

Mantenen que, contra el que es diu, si es poder fer bons amics i tenir relacions de molta confiança, ja que a través d'Internet s'atreveixen a dir coses que no dirien mai cara a cara.

Clar, jo una persona que no l'he vist mai li tinc molta confiança. Igual quan el veig desapareix però... (Noi, IES Públic, 4rt. d'ESO, Vilafranca del Penedès)

Ei jo sí, jo he arribat a agafar molta confiança i llavors quan et trobes amb aquella persona doncs sí, molta confiança (Noia, IES Públic, 4rt. d'ESO, Vilafranca del Penedès)

Tanmateix, els significats de la cultura digital s'aboquen sobretot a l'altre gran aparell que té una difusió més massiva: el telèfon mòbil. Les seves funcions en la vida quotidiana dels adolescents poden ser variades. Segons el sondeig de

l'INJUVE els nois i noies entre 15 i 29 anys utilitzen sobretot el mòbil per enviar i rebre missatges de text, també en gran mesura, per conversar amb amics, i amb menys mesura per conversar amb familiars, més poc per jugar i molt precàriament per connectar-se a Internet (WAP) o per fer gestions diverses. Uns altres usos que obtenen una proporció considerable són els de la bústia de veu, despertador, etc. Així veiem que els joves fan servir el telèfon mòbil per comunicar-se, però sobretot a través de missatges SMS els quals, a part de resultar més econòmics que una conversa, permeten uns usos diferents als dels adults. De fet, nois i noies han dotat amb una personalitat pròpia aquesta forma de comunicació, a través de la creació d'un llenguatge especial, consistent en reduir al màxim el text a base de l'eliminació de lletres ("q" per "que", o "tbe" per "també"), l'ús de contraccions i la substitució de paraules per signes ("x" per "per") i d'altres procediments utilitzats en l'argot. Segons l'EGM, 1 de cada 5 infants d'entre 8 i 13 anys a Espanya té telèfon mòbil per a l'ús personal, però la major part d'ells tenen entre 11 i 13 anys. La proporció de noies és superior a la de nois (un 53% enfront un 47%), així com la proporció de nens de classe mitjana, seguida per la de nens de classe alta. A Catalunya, un 86% dels nois i noies entre 15 i 24 anys confirmaven haver utilitzat el telèfon mòbil alguna vegada l'any 2001. La informació recollida en els grups de discussió confirma aquestes dades: la major part de nois i noies tenen un telèfon mòbil per a l'ús personal i a més a més admeten que és quelcom força generalitzat a la seva edat. En general consideren que és molt útil per comunicar-se amb els amics i que en aquest moment quasi s'ha convertit en un aparell indispensable alhora de formar part d'una xarxa social.

Per tenir una mica d'independència tu mateix, no? Trobo jo, no? Si no tens el telèfon de casa, si estàs per allà, vols quedar amb un amic que en aquests moments no està aquí i vols quedar amb ell i estàs pel mig del carrer... sempre tens el mòbil per enviar un missatge. (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Es com tindre els amics allà dins, saps o sigui, que els pots trucar en qualsevol moment (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Entenen que el mòbil és quelcom propi d'una determinada edat -quan es comença a sortir-, en el moment que l'interès per la socialització fora de l'àmbit familiar es desperta amb més força. Per tant, queda clar que el significat del mòbil per aquests adolescents pren forma sobretot en l'àmbit d'oci i de sociabilitat amb els iguals.

Clar un nen de 6 anys no el necessita, però una persona de 15 o de 14 que ja surt per les nits o per les tardes o així. Llavors si, pot passar qualsevol cosa i has de trucar (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Les trucades per mantenir converses no són gaire freqüents, entre d'altres coses perquè incrementen molt la despesa i cal tenir en compte que, en alguns casos, són ells mateixos els que la financen. D'altra banda podríem dir que els SMS és un sistema que els és propi i que el perceben replet d'atractius. Quan el què volen és mantenir una conversa, intenten trucar des de casa o bé esperen que els truqui l'altra persona.

Home a una noieteta li envies un missatge enlloc de trucar-la... (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Els missatges tenen sovint una finalitat pràctica (citar-se, comunicar coses urgents, localitzar algú, etc.) però sovint tenen continguts eminentment humorístics o afectius. En aquest sentit es pot dir que *el mòbil serveix al propòsit de la desinhibició*, o l'expressió dels sentiments, del que parlàvem també amb Internet.

Home si truques des del teu sempre t'estàs un minut just per dir quedem a tal hora, tal lloc (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Si es per dir qualsevol cosa truques pel mòbil, però si és per parlar ho fas des de casa, un dia que t'estàs avorrint ... (Noia, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

L'altre ús, si més no peculiar, és el de les trucades perdudes, que fan servir com a codis per comunicar alguna cosa acordada o implícita.

Si quedes amb gent diuen quan et faci una perduda a tal lloc, i llavors saps que quan facis una perduda a tal hora estarà allà i tu igual, o un missatge: ei que no puc venir, bueno doncs llavors ja no quedem, saps? (Noia, IES Públic, 4rt. d'ESO, Vilafranca del Penedes)

Després també per dir coses que no t'atreveixes a dir. Jo que sé una amiga teva té problemes doncs per estar més a prop seu quan us veieu li dius t'estimo, estigues bé, jo estaré al teu costat. Estàs més propera i són coses que s'agraeixen. (Noia, IES Públic, 4rt. d'ESO, Vilafranca del Penedes)

No creuen que hi hagi diferència entre l'ús que en fan nois i noies, és quelcom relacionat amb la forma de ser de cadascú. En aquest sentit, el telèfon mòbil passa a ser una mena d'extensió de la personalitat; escullen el model que més s'adiu i l'adapten a la seva pròpia imatge. De la mateixa manera que la seva imatge va mudant, els agrada variar el model de mòbil.

Per què sempre me'l compro, bueno, me'l compro o aconseguixo un que m'agrada, però després ja no m'agrada i agafo un altre, no? Sempre vaig canviant jo (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Sobre la utilització del mòbil per concursar o respondre preguntes en relació a programes de televisió o demanar melodies pel mòbil, la major part ho ha provat, però considera que és una estratègia per guanyar diners i rebutja aquest tipus de pràctiques. En relació amb la participació a través del mòbil en la votació o la resposta a preguntes de programes o sèries de televisió, en general neguen haver-ho fet però, en canvi, sí que coneixen molta gent propera que ho fa (mare, germana). A la vegada, comenten que aquest tipus d'activitats són més pròpies de dones adultes.

Potser sí per què, home jo no m'imagino un senyor gran sentat a casa enviant un missatge per salvar algú d'OT, un senyor gran, en canvi una senyora gran és molt més probable (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Si comparem la resposta dels diferents grups de discussió, en el del Raval detectem una diferència clau en l'ús d'aquest aparell. En aquest cas té molt més a veure amb comunicar-se amb la família, o bé donar-li la possibilitat de contactar amb els menors quan aquests no són a casa. Així com en els altres

grups hi ha una reacció contrària a l'ús del mòbil com a sistema de control, en aquest sector es reconeix com un avantatge. És possible que això tingui a veure amb el paper central de la família en les cultures representades pels nois i noies del grup del Raval. No obstant, a banda de l'oposició dels adolescents, en molts casos existeix per part de la família una motivació per dotar-los d'aquest aparell. Es tracta de tenir localitzats els fills o menors que tenen a càrrec seu i poder contactar amb ells en qualsevol moment. En part, i almenys en alguns casos, el mòbil pot complir aquesta funció de control que els adolescents tendeixen a rebutjar.

Si porque, si tu estás en la calle y tu madre te llama te puede localizar con el móvil te localiza pero si no tienes no tiene ni idea de donde estás y aunque no tengas saldo te pueden llamar (Noia, IES Públic, 4rt ESO, Districte de Ciutat Vella)

Jo més que res el faig servir per dir-li a la meva mare: goita que arribaré tard, o si no li faig una perduda i el truca ella, només faltaria (Noi, IES Públic, 4rt. d'ESO, Vilafranca del Penedès)

Jo és pel poble, els cap de setmana vaig fora i llavors vaig per allà i per dir als meus pares on estic i tal.. (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

En general no fa massa temps que tenen un telèfon mòbil personal. La quantitat de diners que hi destinen mensualment varia en funció de la forma de pagament. Segons l'estudi de l'ICC (2004) la modalitat majoritària de pagament és mitjançant contracte (77,6%) i les trucades les paguen en primerament els pares seguits del propi adolescent a mesura que augmenta la seva edat.¹⁸ Els que funcionen amb contracte destinen quantitats fins a 30 € setmanals, mentre que si funcionen amb una tarjeta de prepagament les quantitats són inferiors i es van carregant a mesura que es van quedant sense saldo. La forma de pagament pot fer variar el tipus d'ús, perquè els que no tenen contracte manifesten fer menys trucades. Els adolescents de districtes més benestants com Sarrià-Sant Gervasi disposen amb més freqüència de contractes de pagament que els permetem fer un nombre de trucades i un ús en general superior. A més a més, és també en aquest grup, on trobem més famílies que es fan càrrec d'aquesta despesa.

I trucar al mòbil, tu perquè tens contracte, si tens saldo no. (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Tu tens 5 Euros amb el mòbil doncs quan se t'acaba saps que s'ha acabat. (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

I també amb la mensualitat saps que destines 10 Euros al mòbil (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

¹⁸ Si analitzen les dades corresponents a Barcelona, trobem que el telèfon mòbil és clarament l'aparell més estès entre els joves, 9 de cada 10 joves disposen d'un telèfon mòbil propi i en el 96% dels casos hi ha com a mínim un telèfon mòbil a les llars dels joves. Cal dir però que es troben més estesos entre els noies i noies més joves. En comparació a les dades corresponents a Espanya, l'índex de tinença de telèfon mòbil és una mica superior a Barcelona (AB, 2004).

Jo tinc una cosa rara que són 5000 ptes al mes, és un contracte raro. Cada mes són 30 Euros i s'han acabat, no puc recarregar ni res, haig d'esperar al proper mes. (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Amb freqüència, aconseguen el mòbil a través dels familiars quan hi ha un de sobrant, o per què els hi regalen intencionadament.

Va ser per que els hi van regalar un que els sobrava i el vaig agafar jo i a partir d'aquí ja van vendre si hi havia diners per comprar-hi un altre... (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Malgrat tot, l'ús del telèfon mòbil també es representa com a un perill en determinats ambients. Algunes famílies no veuen amb bons ulls que els nois i noies portin el mòbil cada dia, en part perquè l'associen amb una pèrdua de temps i també per la despesa que suposa. D'altra banda, a l'escola se'ls prohibeix dur-lo, tot i que els estudiants expliquen que alguns professors fan els ulls grossos quan senten un mòbil durant les hores de classe. Els estudiants troben aquestes mesures inadequades i exagerades.

Però a mi, jo trobo que no estic d'acord que no ens el deixin. Entenc que al mig de classe no pots parlar o enviar un missatge, no? Però a l'hora del pati... (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Però a l'hora del pati què més els hi dona. És el mateix. Què més dona el mòbil, que la game boy, que els walkmans? (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Aquest tipus de mesures formen part de la normativa exclusiva d'aquest centre i per tant poden variar respecte a d'altres escoles.

A l'escola que anava abans deixaven, als patits o entre classe i classe no et deien res. Aquí, amb que; si te'l treus de la butxaca per canviar-ho de butxaca ja tel prenen (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Ja, però és tonteria, per què el que t'agafen és l'aparato, tu demanes la targeta i te la donen i agafes un altre mòbil i li poses la targeta (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

3.4. USOS LÚDICIS DE LA CULTURA DIGITAL

Hem analitzat fins ara els usos educatius i comunicatius de la cultura digital. Per acabar ens aturarem en l'ús més eminentment lúdic que té lloc a través de videojocs i videoconsoles. Convé recordar que segons Tapscott (1998) els usos lúdics acostumen a ser molt seriosos, doncs la socialització digital es fa mitjançant el joc (aquells que durant la seva infància han jugat amb aparells electrònics s'adapten molt millor a la nova economia). Aproximadament 1 de cada 3 infants juga un o dos dies a la setmana amb aquests aparells, 1 de cada 6, ho fa cada dia i 1 de cada 4, no hi juga mai. La proporció de nois i noies entre 11 i 13 anys que juguen amb videojocs, així com la freqüència amb la que ho fan, és superior en els que tenen entre 8 i 10 anys. La proporció de noies que no juguen és superior a la de nois (75% enfront 25%). També la freqüència és menor en el cas de les noies. Els nens i nenes de qualsevol classe social

que juguen amb videojocs ho fan en major proporció, un o dos cops per setmana, tot i que, entre els de classe baixa la proporció més elevada és la d'aquells que no hi juguen mai. En comparació, la freqüència més elevada es registra entre els nens i nenes de classe mitjana, seguits pels de classe alta. Concretament, un 18% dels nois i noies de classe alta, un 58% dels de classe mitja i un 25% dels de classe baixa, juguen tots els dies de la setmana amb videojocs. En general, els infants de 8 a 13 anys juguen més amb la videoconsola que amb l'ordinador o a les màquines d'un saló recreatiu (67% enfront 30% i 3% amb cada aparell respectivament). La proporció de nois i noies entre 11 i 13 anys que juguen és superior a la d'infants entre 8 i 10 anys, especialment en el cas del saló recreatiu. La proporció de noies que hi juga és menor en tots els casos que la proporció dels nois. La diferència és més estreta en el cas de l'ordinador (51% dels nois enfront un 49% de les noies) i és més àmplia en relació amb el saló recreatiu (65% enfront 35%). Així mateix, la proporció de noies que no juguen amb cap d'aquests aparells és molt superior a la dels nois (un 22% ells i un 78% elles). Les proporcions més elevades en l'ús d'aquests aparells per classe social, les trobem al grup de nois i noies de classe mitja, sobretot en el cas de les videoconsoles. A continuació trobem el grup de classe alta, però en aquest cas la proporció de joc amb l'ordinador seria més elevada enfront altres aparells. Finalment, en el cas de la classe baixa, la proporció de joc al saló recreatiu seria també més important que a les altres classes socials. La proporció més elevada de nois i noies que no juguen, la registraria el grup de classe mitjana seguit pel de classe baixa.¹⁹

Els grups de discussió realitzats mostren que els videojocs són un producte de gran èxit entre la major part de nois adolescents, i una proporció menor de noies. Del ventall de jocs existent al mercat prefereixen els d'estratègia per l'element de repte que incorporen.

Clar, o un noi així de la nostra edat per exemple que no tingui amics que s'estigui tot el dia a casa sempre està a casa, potser si que li pot menjar el cap la videoconsola o l'ordinador saps? I ... (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Clar no es els jocs típics que apretes un botonet i disparees i ja està, tens que anar avançant, tens que pensar bastant (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

¹⁹ L'IDESCAT ens aporta dades sobre els usos lúdics, escolars i comunicatius d'Internet i l'ordinador, així com sobre l'evolució d'aquests entre l'abril del 2001 i el desembre del 2002 a Catalunya. El percentatge de nens i nens que fa servir l'ordinador a la llar és d'un 78% i s'ha mantingut bastant estable en aquest període. L'ús de l'ordinador per lleure ha disminuït aparentment d'un 81% a un 73%. En canvi l'ús de l'ordinador per treballs escolars ha augmentat lleugerament d'un 83% a un 86%. Pel que fa a Internet, l'ús a la llar ha augmentat d'un 34% a un 39%. Els usos per lleure han disminuït bastant, d'un 79% a un 66%. L'ús d'Internet per treballs escolars s'ha mantingut bastant estable, voltant el 76%, i l'ús de l'e-mail i del xat han augmentat lleugerament d'un 44% a un 43%. Cal dir que s'observa en el període d'abril de 2001 al maig de 2002, un increment de les proporcions d'ús d'aquestes tecnologies, que després no es veuen reflectides en el període de maig a desembre del 2002, però no tenim informació per interpretar aquests resultats.

O has de pensar una altra cosa o et poden matar (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

La major part de les noies entrevistades van manifestar no estar interessades per jugar a videojocs. Alguna d'elles, fins i tot, els va qualificar d'infantils. Ells, en canvi, insistien en què es tracta d'una qüestió de gènere. Així doncs, ells tendien a reforçar els estereotips de gènere, i elles els qüestionaven insistint en què té més a veure amb el grau de maduresa de la persona que en el fet de ser home o dona.

Quan ets petit si, jo quan era més petita si volia la Play però després...bahh, hi ha més coses a fer... (Noia, IES Públic, 4rt. ESO, Vilafranca del Penedès)

Entre els jocs d'estratègia, els nois prefereixen els d'acció, que poden ser per exemple d'esports, de curses, o també de lluita, de guerra, de persecucions... En definitiva, violents. Un exemple de joc d'estratègia com la sèrie d'*Els Sims*, simuladors d'històries de la vida quotidiana, crear una ciutat o formar una família, acostuma a agradar a les noies però no als nois, els quals el consideren força avorrit.

Vale, per a perquè el primer cop que jugues, vale t'agrada la gracieta de formar una família i muntar una casa i treballar, però després tot el rato es el mateix... (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

A la Play et pots passar un mes per passar-te'l, saps. Els Sims en quatre dies ja t'has fet la casa te l'han destruït i has de tornar a començar (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Tens un objectiu almenys. Als Sims no tens cap objectiu (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

En el cas del grup del Raval sí que es menciona el joc de *Sims* com un dels jocs preferits. Aquest joc els resulta interessant possiblement perquè la temàtica que tracta no és quelcom habitual en les seves vides

Hay algún juego como los Sims que te tienes que hacer tu vida, tu trabajo, tu casa ... (Noi, IES Públic, 4rt ESO, Districte Ciutat Vella)

Per norma general, els adolescents prefereixen jugar amb videoconsoles més que no pas amb l'ordinador. Alguns dels models més populars entre els adolescents són la *Play Station* (de Sony), la *Game Boy* (de Nintendo) i la *X-Box* (de Microsoft). Els nois que no tenen videoconsola coneixen els mateixos jocs perquè hi ha jugat a casa dels amics o bé en cibercafès (o potser als casals del barri que en permetin l'accés, en el cas del grup del Raval). Neguen que jugar a jocs violents els pugui tornar agressius, tot i que pensen que si ja estan irritats per algun motiu poden augmentar la seva ira.

No, eso son tonterías, yo he jugado mucho y nunca me ha dado por eso (Noi, IES Públic, 4rt ESO, Districte Ciutat Vella)

Puede pasar. A lo mejor tu tienes rabia, te pones a jugar y se te escapa un guantazo (Noi, IES Públic, 4rt ESO, Districte Ciutat Vella)

Un guantazo pero no matar. Yo creo que no (Noia, IES Públic, 4rt ESO, Districte Ciutat Vella)

En canvi, alguna de les noies, elabora una dura crítica i parla de les conseqüències, en termes d'increment de l'agressivitat i del sentiment d'odi que aquesta activitat pot generar. Els nois neguen, per la seva part, que els videojocs tinguin aquest tipus d'influència sobre ells i remarquen el fet que es tracta simplement d'un joc entretingut.

Es que t'ho passes bé. No vas pel carrer pensant si ara tingues una metrallera em carregaria a tota la gent que passa (Noi, IES Públic, 4rt. ESO, Vilafranca del Penedès)

Es una manera que et facin veure que només es un joc, que no t'ho prenguis com una realitat (Noia, IES Públic, 4rt. ESO, Vilafranca del Penedès)

Alguns d'ells fins i tot destaquen la dimensió educativa de certs videojocs. Per aquest motiu creuen que són positius pels joves, tot i que consideren que en alguns casos i per algunes edats poden no ser adequats.

No, a totes les edats no, per exemple si és de la guerra civil espanyola el joc t'ensenya com va ser (Noi, IES Públic, 4rt. ESO, Vilafranca del Penedès)

Si t'ensenya a disparar, t'ensenya a odiar la gent (Noia, IES Públic, 4rt. ESO, Vilafranca del Penedès)

Jo normalment a la videoconsola que tinc jugo a jocs de futbol o jocs d'estratègia, i puc jugar sol hores i hores que no em canso. Però molts cops m'agrada jugar amb amics també. (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Una altra de les modalitats que més els atrau és la dels *jocs en línia*. Hi ha concretament un joc en xarxa que té molt d'èxit entre els adolescents que es diu Counter-Strike. Aquest joc consisteix en formar equips que lluiten contra grups terroristes. Al igual que altres jocs multijugadors s'organitza en grups. Els adolescents juguen generalment a cibercafès, on es poden organitzar partides en xarxa des de diferents ordinadors, des del mateix local o bé des d'altres ubicacions diferents. Sobre aquest joc concretament, existeixen clans de jugadors i es fan competicions, una partida pot durar varies hores i fins i tot dies. Alguns dels nois entrevistats mostren els seus recels envers aquesta tipologia de jocs, tot i que en general gaudeixen d'una gran acceptació.

Jo el que he fet algun cop, però trobo que no ho he tornat a fer per què..., ho he provat però, que es anar al ciber i jugar amb bastants de la meua classe i jugar a un joc que es diu Congres (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

Aquest joc és viciós tio. Els japonesos han fet reportatges que es tanquen a l'habitació sense menjar durant setmanes. (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

D'altra banda, consideren que l'edat a partir de la qual es pot jugar amb determinats videojocs s'hauria de regular. Un d'ells proposa l'inici de l' E.S.O. com a criteri temporal per poder jugar amb els videojocs també adreçats als adults. Veuen positiu que existeixi un mínima normativa d'acord amb la qual s'indiqui l'edat recomanada per cada videojoc per poder protegir els més petits de continguts inapropiats. Quan parlen dels més petits, designen sovint a

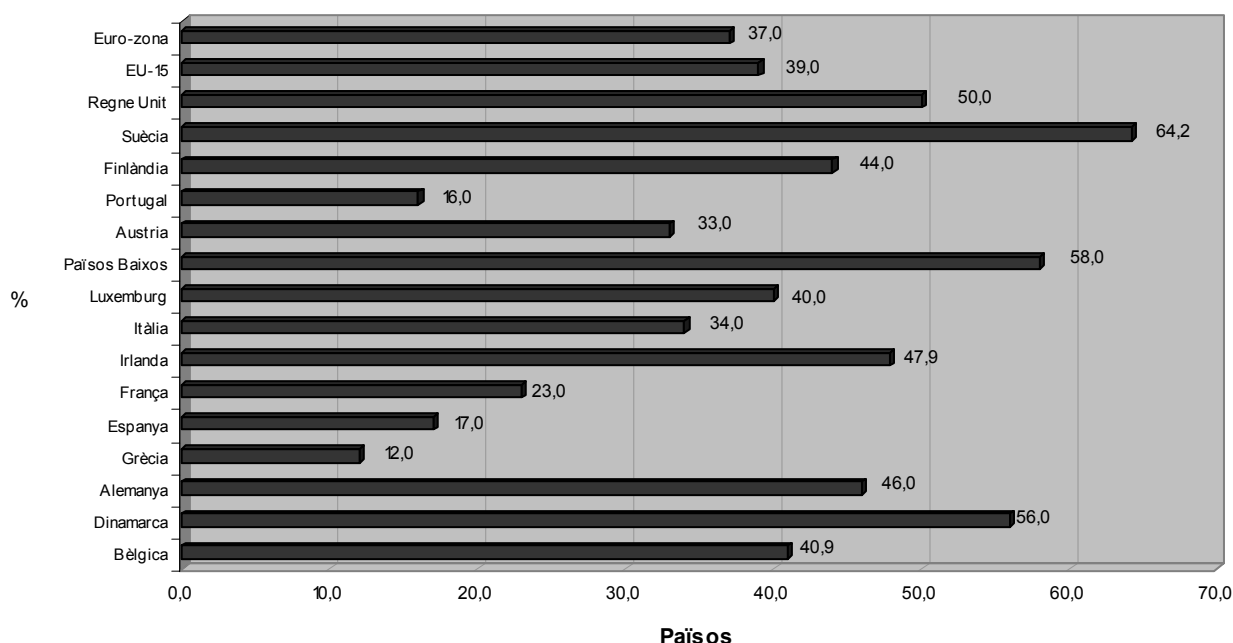
persones de pocs anys menys que ells, però insisteixen en el diferent grau de maduració..

Jo trobo que això està bé, perquè o sigui ara a la nostra edat som més madurs i podem pensar que això és un joc, però jo que sé un nen de 10-12 anys que està jugant a un joc violent jo crec que si que li pot influenciar. (Noi, Centre Educatiu Privat Concertat, 4rt. ESO, Districte de Sarrià-Sant Gervasi)

3.5. LA CULTURA DIGITAL A ESCALA EUROPEA

No existeixen dades fiables que permetin comparar de forma sistemàtica la penetració de la cultura digital entre els adolescents dels diferents territoris d'Espanya, ni tampoc a escala europea. Les fonts discrepen sovint sobre els grups d'edat considerats i sobre la metodologia utilitzada alhora de recollir la informació. Sembla evident que Catalunya és la punta de llança a nivell espanyol, però ocupa les darreres posicions a nivell europeu, fins i tot per darrere de països amb nivells de renda inferiors (amb la significativa excepció del telèfon mòbil, on Espanya, se situa per damunt de la mitjana). El que no està clar és si aquestes bretxes disminueixen o s'eixamplen. Segons dades de l'Eurobaròmetre (1997) els nois i noies entre 14 i 24 anys a Espanya estan 1 punt percentual per sobre de la mitja Europea en l'ús del mòbil (81% enfront 80%), 5 punts percentuals per sobre en l'ús de l'ordinador (61% enfront 56%); tanmateix, aquesta darrera dada sembla molt discutible i és contradictòria amb la font que comentarem tot seguit. En canvi estan per sota pel que fa a l'ús d'Internet (29% enfront 37%), del correu electrònic (19% enfront 31%), del CD-ROM i DVD (20% enfront 26%) i de les videoconsols (21% enfront 24%). Un país de perfil econòmic similar al d'Espanya, com seria Itàlia, es situa per sobre en l'ús del telèfon mòbil, i Internet, e-mail, CD-ROMs i DVDs i per sota en l'ús de PCs i videoconsols. En canvi, segons dades de l'Eurostat del 2002 només el 38% de la població de 16 a 24 anys d'Espanya feia servir l'ordinador, enfront un 73% a la Unió Europea. En aquest cas, fins i tot països com Grècia i Portugal quedarien per sobre amb un 51% i un 55% respectivament. Analitzant la utilització d'Internet (Veure Figura 6), Espanya es situaria també per sota de la mitjana Europea (38% enfront 63%), però en aquest cas, restaria més igualada amb Portugal i sobrepassaria a Grècia (*Veure taules C96 a C100 de l'annex CD*) Les dades de Catalunya sobre la connexió a Internet situen Barcelona lleugerament per damunt de la mitjana de la UE (*Veure Taules C101 a C105*), i a un nivell similar al d'Alemanya o Gran Bretanya, no obstant, Espanya restaria 6 punts per sota de la mitjana europea (Ajuntament de Barcelona, 2004). Un aspecte important per afegir és que en tots els països de la Unió Europea, aquesta franja d'edat (14 a 24 anys), és la que obté les proporcions més elevades d'ús d'aquestes tecnologies.

FIGURA 6. PERCENTATGE DE LLARS AMB ACCÉS A INTERNET. EUROPA. 2004.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades EUROSTAT.

Les dades de Catalunya sobre la connexió a Internet situen Barcelona lleugerament per damunt de la mitjana de la UE (*Veure Taules C101 a C105*), i a un nivell similar al d'Alemanya o Gran Bretanya, no obstant, Espanya restaria 6 punts per sota de la mitjana europea (Ajuntament de Barcelona, 2004). Un aspecte important per afegir és que en tots els països de la Unió Europea, aquesta franja d'edat (14 a 24 anys), és la que obté les proporcions més elevades d'ús d'aquestes tecnologies.

4. CONCLUSIONS

L'edat és... fonamental en l'afavoriment de l'ús d'Internet (una tecnologia nova, familiar per als joves i aliena a les persones madures i la gent gran) (Castells et al. 2003: 113).

La primera conclusió és la constatació d'una obvietat: les conclusions de l'Informe 2002 son encara vàlides, la qual cosa vol dir que la situació de la cultura de consum dels adolescents no s'ha modificat en la seva estructura bàsica. Tanmateix, sí que podem apreciar algunes tendències de canvi en alguns aspectes que afecten la cultura digital i la seva desigual introducció en la vida quotidiana dels menors.

4.1. LA DIGITALITZACIÓ DELS ESTILS DE VIDA

Els estils de vida dels menors catalans estan experimentant un trànsit vers la societat del coneixement a uns ritmes més intensos que la resta dels grups

d'edat. No es tracta només que augmenti la presència d'instruments electrònics en la vida quotidiana de nens i joves, ni tan sols que hagi augmentat de forma significativa el seu accés a la xarxa. Allò essencial és que la digitalització afecta totes les esferes dels estils de vida. En el cas que ens ocupa, els avenços de la cultura digital no es limiten al consum d'ordinadors, Internet, telèfons mòbils i videojocs (analitzat en el darrer apartat), sinó que la seva presència queda palesa en la resta d'àmbits: en la cultura material (mitjançant la digitalització de tota la producció audiovisual, dels DVD als *e-zines*), en la cultura corporal (mitjançant les experiències d'incorporació –*embodiment*– en espais de realitat virtual); en la cultura de lleure mitjançant la desconstrucció de la nit (espai/temps de vida urbana progressivament juvenilitzat) i sobretot mitjançant la reconstrucció d'una nova cambra “digital”, un espai de privacitat, des del qual, els nous adolescents projecten les seves relacions amb l'entorn; en la cultura musical, finalment, mitjançant la progressiva substitució dels formats físics (CDs) per les cançons baixades d'Internet (un procés imparable, en el qual els adolescents actuen com una avantguarda).

Encara que no sigui objecte d'aquest bloc, la digitalització també afecta la resta d'àmbits de l'informe: l'esfera educativa, per la progressiva i no sempre exitosa introducció de les noves tecnologies a les aules; l'esfera laboral, per la flexibilització de la carrera professional i la informatització de tots els processos productius; l'esfera familiar, per la creació de tellars on els comandaments electrònics generen fronteres invisibles entre les generacions; l'esfera associativa, per la participació dels joves en nous moviments “en xarxa” (com el moviment antiglobalització); l'esfera de salut, per la massificació de les drogues sintètiques i els rituals de cap de setmana amb les quals s'associen; l'esfera de les noves ciutadanes, pel paper dels menors d'origen estranger en la comunicació amb els seus familiars en locutoris i mitjançant l'educació dels seus pares en l'ús d'Internet i les videoconferències. I així successivament, la cultura digital va esdevenint un àmbit transversal. El “digitalisme” (Terceiro & Matías 2001) és un nou paradigma sociocultural que explica una “segona transició” en la societat de la informació. Segons Suoronta (2003) alguns països rics estan experimentant tecnològicament una fase que es denomina “cultura dels mitjans” (*culture of media*), caracteritzada per dos fets: en primer lloc, les TIC s'estan utilitzant de forma multimodal, és a dir, diferents tecnologies s'interconnecten entre elles de formes diverses; en segon lloc, s'estan convertint en una part important de la vida quotidiana dels infants i adolescents, cosa que té implicacions en la forma en què utilitzen el seu temps i interactuen amb el seu entorn. La cultura dels mitjans és una part fonamental de la vida quotidiana dels nois i noies: els models tradicionals de socialització, com l'escola o la família, s'han vist alterats per les TIC. Es pot dir que aquestes tecnologies representen pels nens/es i els joves tot un món d'entreteniment que els atrau atracció.²⁰

²⁰ Tenint en compte aquestes dades, resulta sorprenent el, comparativament, molt inferior ús relacionat amb l'escola Mominó et al. (2004) exposen al seu estudi que la utilització de la xarxa amb finalitats educatives a les escoles de Catalunya és, per ara, una activitat molt minoritària:

4.2. ESTILS DE VIDA I DISTINCIÓ SOCIAL

El grup social on el nivell de consum de la majoria de productes és més elevat és el d'ingressos familiars mitjans. Ens preguntem si podem contemplar aquest fet com a positiu, o si es tracta d'un afany d'imitar i fer propis els estils de vida de les classes més altes. D'altra banda, també és possible que les activitats o els productes de consum més propis de les classes altes, no estiguin recollits per les fonts estadístiques utilitzades. Una de les impressions que va persistir després de fer els grups de discussió és que els nois i noies del grup de Sarrià eren, en general, els més exigents amb els productes de consum. Una possible hipòtesi és que en haver aconseguit sempre tota mena de béns materials amb relativa facilitat, no els hi atribueixen tant valor i es poden permetre ser més selectius. El grup del Raval, en canvi, mostrava més entusiasme per qualsevol proposta, ja fos en forma d'activitat o producte de consum de lleure. Malgrat això, hem observat que els nois i noies adopten una actitud crítica de forma sistemàtica davant alguns productes, com els programes de TV, i, fins i tot, en la oferta cinematogràfica, però són tan crítics envers els continguts d'Internet. Una altra observació del sentit del consum de lleure per part dels nois i noies entrevistats és que en preguntar als membres del grup del Raval sobre la importància del temps d'oci en la seva vida, es van mostrar més aviat indiferents i van mostrar sobretot resignació davant de la possibilitat d'haver de prescindir-ne. Contràriament, els membres dels grups de Sarrià i de la població de Vilafranca del Penedès identificaven ràpidament la importància de gaudir del seu temps lliure per la configuració de la seva identitat i pel seu correcte desenvolupament com a persones.²¹

La darrera observació té relació amb el paper de les famílies en premiar o censurar diferents tipus de consum cultural. Els pares solen recomanar una sèrie de productes de consum als més joves, perquè els consideren educatius i/o adequats pel seu oci, com és per exemple els llibres, l'ordinador i fins i tot el

el 37% dels alumnes manifesten no haver-se connectat mai a Internet a hores de classe i menys d'un 30% es connecten amb una freqüència setmanal (27%), o diària (2%). Si ens referim a l'ús d'ordinadors a les aules, el promig de temps del conjunt d'escoles es de 2,02 hores mensuals, dada que continua estant molt per sota de la mitja d'ús dels països de la Unió Europea, tot i tenir una dotació tecnològica similar. Amb aquest grau d'incidència es, efectivament, molt poc probable que Internet hagi pogut influir en el tipus de pràctica educativa que predomina a les escoles catalanes.

²¹ Aquesta observació ens va fer pensar en un capítol del llibre *La ética del hacker* de Pekka Himanen (2002), on el hacker més famós del món (Linus Torvalds, creador Linux), parla en el pròleg de tres nivells de finalitats o motivacions en la vida dels humans. El primer nivell és el de les necessitats bàsiques, el segon l'activitat i el tercer nivell és la diversió (que té un significat més proper a la passió que al consum d'oci). Aquest no es converteix en una fita si els altres nivells no s'han superat. Potser la situació familiar de molts d'aquells nois i noies del grup del Raval no havia encara resolt el primer i segon nivells. A tall d'exemple, un dels nois del grup en acabar ens va dir si no els anàvem a preguntar sobre coses importants, com què volien ser de grans: els temes tractats li semblaven "tonteries". També és possible, tanmateix, que la separació entre temps de subsistència, de treball-estudi o de lleure no sigui tan radical com en els altres grups, i que el procés de "distinció" enfront adults i coetanis s'exerceixi, més que no pas en el consum privat d'objectes, en els usos públics dels espais.

cinema i el telèfon mòbil. La resposta habitual dels nois i noies davant aquest fet habitualment, és rebel·lar-se contra aquests usos, transformant-los en d'altres de similars però, caracteritzats per ser prohibits, o si més no, mal considerats pels adults. Així, els joves llegeixen revistes i còmics enlloc de llibres; utilitzen l'ordinador sobretot per connectar-se a Internet en comptes de fer-ho per estudiar; si van al cinema miren pel·lícules políticament incorrectes, per adults o aquelles on l'únic objectiu és l'entreteniment i el riure fàcil; quan fan servir el mòbil, envien sobretot missatges de text amb un llenguatge poc entenedor pels adults i eviten al màxim, la comunicació amb aquests; i així successivament.

4.3. BRETXA SOCIAL I ESCLETXA DIGITAL

El to optimista de les conclusions anteriors queda matisat per les nombroses evidències sobre les desigualtats inherents, així com l'ampliació de l'escletxa digital en l'accés a aparells que ja no són un signe d'estatus sinó un recurs bàsic en la vida dels adolescents. D'entrada, ens hauríem de preguntar per què el nivell de consum és sovint més elevat a grup d'ingressos mitjos, si els recursos no són els més elevats. Potser per un afany d'igualar-se o assemblar-se al grup de nivell socioeconòmic més elevat, o per què els de nivell més alt realitzen un altre tipus d'activitats i consumeixen productes que les dades no recullen. Així doncs ens referirem a les desigualtats existents en l'ús d'aquestes tecnologies per raó de gènere, edat, estatus socioeconòmic, nivell formatiu i territori que s'engloben en el que ha esdevingut la *fractura digital*. Els joves estudiants a temps complert, els que tenen estudis universitaris o secundaris, els que es consideren d'esquerres, així com els joves nascuts a Catalunya fills de pares catalans són els que fan un ús més intens de l'ordinador, Internet i el correu electrònic. L'ús d'aquestes tecnologies per part dels joves és clarament més elevat entre els joves, comparat amb el del conjunt de la població barcelonina i catalana. En canvi, la taxa d'ús d'Internet entre els joves de la resta d'Espanya és 30 punts inferior a la dels joves barcelonins i catalans, així com la freqüència d'utilització. Els joves nascuts a l'estranger fan servir la xarxa sobretot per comunicar-se via correu electrònic (Ajuntament de Barcelona, 2004).

Pel que fa al nivell d'estudis, els que tenen només estudis primaris fan un ús més intensiu dels xats, els programes per escoltar i baixar música i els jocs, en canvi fan servir menys que la resta el correu electrònic i fan menys cerques d'informació a la xarxa. A mida que el nivell d'estudis augmenta, aquestes tendències es van invertint. Parem atenció ara a la tinença d'ordinador i connexió a Internet segons el mateix estudi. Si atenem als diferents districtes de Barcelona, el de Sarrià-Sant Gervasi és el que registra un índex més elevat de presència d'ordinador i connexió a Internet a les llars dels joves i Ciutat Vella i Nou Barris on aquest índex és més baix. A les llars dels joves de dreta i amb sentiment de pertinença espanyol hi ha menys ordinadors i connexions a Internet. Per contra, a les llars dels joves que es consideren d'esquerres i amb

sentiment català és on n'hi ha més. Pel que fa al nivell d'estudis, a les llars dels noies i noies que tenen només estudis primaris la presència d'ordinadors i connexions la xarxa és menor. A partir d'aquí, en canvi, el major nivell d'estudis no implica un major índex de tinença d'ordinador, perquè, si bé podríem pensar que l'índex és superior entre els nois i noies universitaris, en ser el nivell d'emancipació més elevat, la disposició d'aquests equipaments es redueix. D'altra banda, la presència d'aquests equipaments a les llars on viuen nois i noies és més alta que la que es dona entre el conjunt de la població barcelonina i catalana (Ajuntament de Barcelona, 2004).²²

4.4. ESCLETXA DIGITAL I NOVA ALFABETITZACIÓ

Queda clar que les TIC tenen un paper rellevant a la vida dels infants i dels adolescents. Aquestes experiències tenen lloc principalment en l'àmbit de l'oci i la relació amb els iguals i, en força menor grau, a l'escola. Això implica que l'espai privilegiat en la interacció amb les TIC sigui, en la majoria dels casos, el privat, és a dir, les llars dels propis infants i adolescents. Les conseqüències d'aquest fet són un increment inevitable de les desigualtats a l'accés i l'ús d'aquestes tecnologies per part dels infants. Això pot derivar, per exemple, en una reducció de les possibilitats d'accés a un lloc de treball satisfactori. Per aquest motiu considerem necessari un increment de les oportunitats de relació dels infants i els adolescents de qualsevol zona amb les TIC. Això es pot aconseguir a través de mesures com per exemple l'obertura de centres educatius, i l'adaptació de les biblioteques i altres centres d'educació no formal, a l'ús d'aquests mitjans. Una iniciativa il·lustrativa a això que ens estem referint és el cas del Projecte Òmnia, impulsat des de la Generalitat de Catalunya. Aquest projecte té com a principal objectiu facilitar l'accés a les TIC als barris més desfavorits de les principals urbs catalanes. A banda de l'accés a ordinadors, Internet i altres instruments, els "punts Òmnia" tenen una oferta d'activitats lúdiques i educatives.

Les diferències d'ús de les TIC per part d'infants i adolescents entre l'escola i la llar o els espais de lleure és enorme. Aquesta diferència és encara més accentuada en el cas d'Internet, tot i el gran potencial educatiu de la xarxa. El paper de les escoles en proporcionar les eines bàsiques per a l'ús de les TIC és essencial. Cal introduir les TIC a les aules a través de metodologies innovadores que facin possible una *alfabetització digital* real de tots els infants.

²² Tot i aquestes desigualtats en les possibilitats d'accés a les noves tecnologies a les llars, és indubtable, que els missatges de la cultura dels mitjans arriba a tots els sectors, especialment si ens referim als més joves. El que succeeix, és que el tipus de lectura o d'apropiació de les tecnologies pot variar, els espais i els sentits poden ser diferents. Així, per exemple, en acabar la sessió del grup de discussió del Raval, la professora ens va confirmar que alguns dels participants tenen un gran domini de les noves tecnologies. Aquests nois i noies que no disposen de l'equipament necessari a les llars, troben la manera d'accedir-hi, ja sigui a través de l'escola, locutoris o cibercafés i sobretot als dos Casals del Barri on hi ha Punts Òmnia (l'Associació de Joves TEB i el Casal dels Infants del Raval. Tots els punts Òmnia disposen d'una sala amb ordinadors connectats a Internet d'accés públic per a la gent del barri.

A més de llegir i escriure en diferents suports, cal que els infants aprenguin a gestionar la informació, és a dir, seleccionar-la, contrastar-la, organitzar-la, analitzar-la, processar-la, recrear-la i retornar-la, etc. La pràctica del “copy-paste”, que preocupa tant al col·lectiu de professors/res, només té sentit en un sistema educatiu en què es potencia la reproducció, enlloc de la producció. Per aconseguir aquesta transformació, calen una sèrie de canvis que van més enllà de la provisió d'equipament dels centres educatius: a) adaptar la formació inicial i permanent del professorat a l'ús de metodologies didàctiques en entorns tecnològics; b) ubicar els ordinadors a les aules ordinàries, enlloc de col·locar-los en aules específiques; c) adaptar els currículums escolars a les necessitats de la societat de la informació; i d) prioritzar la planificació i la política escolar per a la incorporació de les TIC.

4.5. NOVA ALFABETITZACIÓ I GÈNERE

Un dels factors que més s'ha evidenciat en aquest capítol i, d'altra banda, un dels més preocupants és l'inferior accés i ús de les TIC per part de les noies. Pensem que cal parar especial atenció en aquest fet, estudiar la situació d'altres països per tal de trobar les causes i els factors que hi intervenen. Cal aplicar els mitjans que permetin incidir, tant en l'àmbit escolar, com en el familiar, social i empresarial, per tal de trobar la manera d'igualar al màxim les oportunitats d'accés i d'ús a les TIC dels nois i les noies. Un dels neguits actuals del professorat en relació a les noves pràctiques dels infants i els adolescents amb les TIC, té relació amb les noves formes d'escriptura o llenguatges textuais que aquests utilitzen en la comunicació electrònica via telèfon mòbil o ordinador. Enlloc d'intentar comprendre la raó i la forma d'aquest nou llenguatge, la resposta adulta és de reprovació i de censura immediata. Pensem que l'actitud adequada passa per provar de comprendre el sentit de les noves formes d'expressió dels més joves, treballar a l'escola els diferents estils i registres comunicatius i els seus usos en funció del context i, en qualsevol cas, assumir que el llenguatge és quelcom viu i canviant. L'espai urbà, el ritme quotidià i altres circumstàncies de la societat actual, han restringit els espais de comunicació dels infants i els adolescents fora dels condicionaments de la institució escolar. Considerem que a través de l'ús de tecnologies com el Messenger, el xat o el telèfon mòbil, els més joves han generat nous espais privats de relació. Per tant, pensem que, en la major part dels casos, és una equivocació pensar que les TIC provoquen l'aïllament, si no que, ben al contrari, constitueixen noves formes de desenvolupament de xarxes socials i de recursos.

5. RECOMANACIONS

Els ordinadors ofereixen noves formes d'aprendre que transcendeixen les limitacions dels vells mètodes (Buckingham 2002: 44).

Proposem a continuació un seguit de mesures i recomanacions emergents de les dades analitzades, dels grups de discussió i de la consulta als experts.

5.1 SOBRE ELS ESTILS DE VIDA

- Generar un espai de debat amb els professionals de la informació sobre la imatge dels nens i joves que ofereixen els mitjans, en particular, en aquelles ocasions en les quals els seus estils de vida s'associen a problemes urbans.
- Facilitar la intervenció d'adolescents i joves en la programació de la ràdio i de la televisió pública. Promoure la seva participació en la producció de notícies i de programes audiovisuals. Introduir l'aprenentatge crític dels mitjans en els programes acadèmics.
- Afavorir un pacte en l'ús de l'espai públic per part de les subcultures juvenils (graffitis, skate, raves, bandes, etc.), amb la implicació dels diversos sectors afectats (veïns, administracions, associacions juvenils, forces de l'ordre). El criteri ha de ser respectar les normes bàsiques de convivència sense criminalitzar els sectors juvenils que participen en conductes no admeses.
- Afavorir una legislació dels drets d'autor a la xarxa que vagi més enllà del prohibicionisme, facilitant baixar-se música d'Internet a preus mòdics. Afavorir la comercialització dels grups de música independents a través d'Internet.
- Reflexionar sobre la concentració d'espais nocturns en determinades àrees de la ciutat, així com l'expulsió dels joves cap a la perifèria. Regular les discolights, facilitant la seva implantació si les mesures sanitàries són les adequades. Adaptar el transport públic als horaris del lleure juvenil (comprometre els locals de lleure en aquestes mesures).
- Hi ha una manca d'espais oberts de trobada i amb un ús lliure per part dels infants i adolescents. Aquests espais haurien de ser flexibles en la franja horària, la programació, la localització, etc. per tal de poder adaptar-se a les necessitats i interessos del lleure dels infants i adolescents. Haurien de proporcionar el màxim d'oportunitats cap a la participació, per exemple, a través de l'autogestió d'alguns aspectes.

5.2. SOBRE LA CULTURA DIGITAL

- Afegir el dret a l'*alfabetització digital* com un dels elements educatius fonamentals del segle XXI. La igualtat d'oportunitats s'ha de reflectir també en l'accés a la xarxa.
- Promoure els usos creatius d'Internet per part dels adolescents, amb la convocatòria d'un premi anual pels centres d'educació secundària i batxillerat.
- Replantegar els usos escolars dels ordinadors i d'Internet, integrant-los en metodologies actives que proposin als nois i noies la producció personal i creativa, basada en la reflexió, enlloc de la reproducció. Estimular els usos comunicatius, potenciant la seva dimensió local i internacional.

- Afavorir un “pacte” per l’ús dels telèfons mòbils en l’àmbit de les aules i dins dels centres educatius.
- Establir una normativa sobre els cibercafès i locutoris que revisi les seves condicions sanitàries (ex. postures i fum) alhora que els reconegui com a serveis públics.
- Estudiar les conseqüències corporals de l’ús i abús de les noves tecnologies per part dels adolescents, afavorint l’adaptació ergonòmica entre persona i màquina.
- Promoure un Pla específic contra la bretxa digital que afavoreixi l’accés dels menors de famílies amb menys recursos a la xarxa, amb la implicació de les associacions de veïns i de les organitzacions juvenils. Recolzar i ampliar iniciatives com els Punt Òmnia.
- Reflexionar sobre la necessària feminització de la cultura digital, perquè no es creïn noves bretxes de gènere en l’accés a les noves tecnologies.

5.3. SOBRE LES PERSPECTIVES DE RECERCA

- Facilitar els resultats de l’informe als joves participants dels grups de discussió, animant-los a posar per escrit les seves impressions i comentaris.
- Promoure la sistematització de la recollida de dades sobre consum cultural a nivell català, facilitant la territorialització de les dades de l’EGM i la coordinació dels informes i enquestes promoguts per les diferents administracions.
- Fomentar les recerques comparatives sobre els usos d’Internet per part d’infants i joves a nivell europeu, parant especial atenció a variables com el gènere, el lloc de residència, l’estatus socioeconòmic, el nivell formatiu dels familiars i les persones de l’entorn, etc.
- Analitzar polítiques i programes a nivell nacional, estatal i europeu, adreçats a infants i joves de zones desfavorides, en què intervenen les tecnologies de la informació i la comunicació.
- Realitzar un estudi profund sobre les transformacions de la cultura d’habitació dels adolescents.
- Utilitzar de manera més sistemàtica les històries de vida digitals com a indicis per analitzar la introducció de la cultura “en xarxa” entre els adolescents catalans.

BIBLIOGRAFIA

AMORÓS, P.; BUXARRAIS, Mª R. i CASAS, F. (dir.) (2001). *La influència de les tecnologies de la informació i comunicació en la vida dels nois i noies de 12 a 16 anys*. Col·lecció Monogràfics, 3. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà

BELL, D.; KENNEDY, B.M. (eds). (2000). *The Cybercultures Reader*, New York: Routledge.

BUCKINGHAM, D. 2002 (2000). *Creixer en la era de los medios electrónicos*, Madrid: Ediciones Morata (*After the Death of Childhood: Growing Up in the Age of Electronic Media*. Cambridge).

CAMPO VIDAL, M. (2004). *11 M-14 M: la revolta dels mòbils*. Barcelona: TV3-Canal Sur (documental).

CASTELLS, M.(2001). *La galaxia internet*. Madrid: Areté.

CASTELLS, M.; TUBELLA, I.; SANCHO, T.; DÍAZ, M.-I.; WELLMAN, B. (2003). *La societat xarxa a Catalunya*, Barcelona: Rosa dels Vents-UOC.

CUÉ, C.E. (2004). *¡Pásalo! Los cuatro días de marzo que cambiaron un país*. Madrid: Península.

CHENEY, D. 2003 (1996). *Estilos de vida*, Barcelona: Talasa.

FEIXA, C. (2001) *Generació @. La joventut al segle XXI*, Barcelona: Secretaria General de Joventut.

FEIXA, C.; GONZÁLEZ, I.; MARTÍNEZ, R.; PORZIO, L. (2002). "Identitats culturals i estils de vida", en C. GÓMEZ-GRANELL; M. GARCIA-MILÀ; A. RIPOLL-MILLET; C. PANCHÓN (EDS.), *La infància i les famílies als inicis del segle XXI*, Barcelona, Institut d'Infància i Món Urbà, vol III: 325-474.

FEIXA, C. & PORZIO, L. (2004) "Identidades culturales y estilos de vida" a: GÓMEZ-GRANELL, C.; GARCIA-MILÀ, M. RIPOLL-MILET, A. & PANCHÓN IGLESIAS, C. (coord.). (2004). *Infancia y Familias: Realidades y Tendencias*. Barcelona: Ariel.

GARCIA, I.; LOMBARTE, S. (e.p.). *Children and new media uses for social inclusion*. Digital Generations Conference: Children, young people and new media, Centre for the Study of Children, Youth and New Media, London University, London, 26-29 July 2004.

GÓMEZ-GRANELL, C.; GARCIA-MILÀ, M. RIPOLL-MILET, A. & PANCHÓN IGLESIAS, C. (coord.). (2002). *Informe 2002. La Infància i les Famílies als inicis del segle XXI*. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà.

GÓMEZ-GRANELL, C.; GARCIA-MILÀ, M. RIPOL-MILET, A. & PANCHÓN IGLESIAS, C. (coord.). (2004). *Infancia y Familias: Realidades y Tendencias*. Barcelona: Ariel.

GIL, A.; FELIU, J.; RIVERO, I.; GIL, E.P. (2003) *Noves tecnologies de la informació i la comunicació o noves tecnologies de relació? Infants, joves i cultura digital*. Barcelona: UOC. Online: <http://uoc.edu/dt/20338/index.html> [agost 2004]

HIMANEN, P. 2002. *La ética del hacker i el espíritu de la era de la información*. Barcelona, Destino.

HOLLOWAY, S.L. ; VALENTINE, G; BINGHAM, N. (2002). *The digital generation? Children, ICT and the everyday nature of social exclusion*. Oxford: Blackwell Publishers.

HOLLOWAY, S.L.; VALENTINE, G. (2003). *Cyberkids. Children in the Information Age*, London: Routledge.

INJUVE. (2003). *Violencia, inmigración, teléfono móvil e Internet*. Sondeo de opinión y situación de la gente joven (2a encuesta), Madrid: INJUVE.

LORENTE, S. (2001) Juventud y teléfonos móviles: algo más que una moda. *Revista de Juventud*, 57. Accesible a: <http://www.mtas.es/injuve/>

LOVINK, G. 2004 (2002). *Fibra oscura. Rastreando la cultura crítica de Internet*. Madrid: Tecnos.

MARTÍNEZ R.; GONZÁLEZ, I.; DE MIGUEL V. (2004) Univer. *Consum cultural dels joves catalans. Anàlisi de l'Enquesta de consum i pràctiques culturals de Catalunya, 2001*, Barcelona: Observatori Català de la Joventut (informe de recerca).

MAYANS, J. (2000). *Género Chat. O cómo la etnografía puso un pie en el ciberespacio*, Barcelona: Gedisa.

MEGIAS, I.; RODRÍGUEZ, E. (2003). *Jóvenes entre sonidos: Hábitos, gustos y referentes musicales*, Madrid: INJUVE.

OCDE. (2004). *Completing the Foundation for Lifelong Learning: An OECD survey of Upper Secondary Schools*, OECD Directorate of Education

RODRIGUEZ, E. (coord.). 2002. *Jóvenes y Videojuegos: Espacio, significación y conflictos*, Madrid: INJUVE. Accesible a <http://www.mtas.es/injuve/>

SIGALÉS, C.; MOMINÓ, J.M. (coords.) (2004). *L'escola a la societat xarxa: Internet en l'àmbit educatiu no universitari*. Projecte Internet Catalunya, UOC. <http://www.uoc.edu/in3/pic/cat/pic3.html>

SUORONTA, J. (2004). Youth & information and communication technologies. *A World youth report, 2003. The global situation of young people*. United Nations. Online: <http://www.un.org/esa/socdev/nyin/wyr/> [agost 2004]

TAPSCOTT, D. (1998). *Growing Up Digital: The Rise of the Net Generation*, New York: McGraw-Hill.

TERCEIRO, J.B.; MATÍAS, G. (2001). *Digitalismo. El nuevo horizonte sociocultural*. Madrid: Taurus.

FONTS ESTADÍSTIQUES

AJUNTAMENT DE BARCELONA. 2004. *Joves a Barcelona*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona

UOC. 2002 *La societat xarxa a Catalunya*. Informe de recerca Projecte Internet Catalunya, UOC. Online: <http://www.uoc.edu/in3/pic/cat/pic1.html> [agost 2004]

DEPARTAMENT DE CULTURA i IDESCAT (2003) *Enquesta de Consum i Pràctiques Culturals de Catalunya, 2001*, Barcelona: Generalitat de Catalunya

ESTUDIO GENERAL DE MEDIOS. *Audiencia General de Medios*, 2003. Madrid: Asociación para la Investigación en Medios de Comunicación

INSTITUT CATALÀ DEL CONSUM. 2004. *Estudi de les actituds i els comportaments dels adolescents catalans en relació al consum*. Barcelona: Institut Català del Consum.
http://www.icconsum.org/docs/campanyes/17/Enquesta_Joves-79414.pdf [agost 2004].

<http://www.growingupdigital.com>

Instituto Nacional de Juventud: <http://www.mtas.es/injuve>

Institut Català del Consum: <http://www.iccconsum.org>

Universitat Oberta de Catalunya: <http://www.uoc.edu>

GLOSSARI DE SIGLES

CD: Compact Disc

CD-Rom: Compact Disc- Read Only Memory

CIIMU: Institut d'Infància i Món Urbà

DVD: Digital Video Disc

EGM: Encuesta General de Medios

ESO: Educació Secundària Obligatoria

MP3: Format de Compresió de Fitxers d'Audio

ICC: Institut Català del Consum

IDESCAT: Institut d'Estadística de Catalunya

IES: Institut d'Educació Secundària

INJUVE: Instituto Nacional de Juventud

PC: Personal Computer (Ordinador Personal)

SMS: Short Message Service (missatges de mòbil)

TIC: Tecnologies de la Informació i Comunicació

UOC: Universitat Oberta de Catalunya

WAP: Wireless Application Protocol (protocol de comunicació sense fils)

WWW: World Wide Web

ÍNDIX DE FIGURES

FIGURA 1. AUDIÈNCIA DE DIFERENTS TIPUS DE REVISTES PER GRUPS D'EDAT I NIVELL D'INGRESSOS FAMILIARS. ESPANYA. OCTUBRE 2002 – MAIG 2003.

FIGURA 2. ACTIVITATS DE LLEURE DESENVOLUPADES DURANTS ELS DARRERS 30 DIES PER GRUPS D'EDAT I PER SEXE. ESPANYA OCTUBRE 2002- MAIG 2003.

FIGURA 3. FREQUÈNCIA D'ÚS D'INTERNET SEGONS GRUPS D'EDAT I NIVELL D'INGRESSOS FAMILIARS. ESPANYA. 2002.

FIGURA 4. POBLACIÓ AMB TELÈFON MÒBIL SEGONS GRUP D'EDAT, SEXE I NIVELL D'INGRESSOS FAMILIARS. ESPANYA. FEBRER-MARÇ 2002.

FIGURA 5. LLOCS DE CONNEXIÓ A INTERNET DELS ADOLESCENTS. CATALUNYA. 2004.

FIGURA 6. PERCENTATGE DE LLARS AMB ACCÈS A INTERNET. EUROPA. 2004.

ÍNDIX DE TAULES

TAULA 1. ACTIVITATS ESPORTIVES REALITZADES ELS DARRERS 30 DIES PER TIPUS D'ACTIVITAT I GRUPS D'EDAT I SEXE I CLASSE SOCIAL. ESPANYA. FEBRER-MARÇ 2002.

TAULA 2. ESPECTADORS ALS MACROCONCERTS. BARCELONA. 2002.

TAULA 3. ADOLESCENTS QUE DISPOSEN D'UNA ADREÇA DE CORREU ELECTRÒNIC. CATALUNYA. 2004.

ANNEX METODOLÒGIC
ESTILS DE VIDA I CULTURA DIGITAL:
LA GENERACIÓ XARXA A CATALUNYA

ANNEX METODOLÒGIC

GRUPS DE DISCUSSIÓ AMB NOIS I NOIES

En aquest bloc s'han realitzat tres grups de discussió amb noi i noies adolescents. Els participants de cada grup han estat 8 alumnes de 2on, 3er i/o 4art d'ESO, amb una proporció equilibrada de nois i noies.

A cada sessió de discussió el procediment ha estat el següent:

- A l'inici s'han tractat temes de consum cultural en general, partint o bé des de l'ocupació del temps lliure (perspectiva llocs), o bé dels diners de què disposen i de les despeses que fan (perspectiva objectes).
- A continuació el debat s'ha centrat en aspectes relacionats amb el consum de noves tecnologies, així com de programes televisius com *Gran Hermano* i *Operación Triunfo* (cultura digital). Tot i que el tipus d'anàlisi perseguida amb aquests grups ha estat essencialment intuïtiva (no pretenem que les tendències siguin transferibles al total de la població infantil i adolescent catalana), hem volgut que la composició de cada grup fos variada.

S'han escollit tres centres escolars amb entorns socioculturals diferents: un centre privat del districte de Sarrià - Sant Gervasi (famílies de renda mitjana alta), un centre públic del Raval (famílies de renda mitjana baixa, amb forta presència d'immigrants) i un centre públic de Vilafranca del Penedès (famílies de renda mitjana, amb forta presència de població autòctona de la Catalunya interior).

HISTÒRIES DE VIDA

S'han realitzat dues **històries de vida digitals**. Aquesta tècnica és una aproximació a la tècnica tradicional *d'històries de vida* però adaptada al consum de noves tecnologies. Es van triar a un noi i una noia dels que ja havien participat en els grups de discussió. El noi era de Barcelona (Escola concertada Privada) i la noia de Vilafranca (IES Públic) A través d'aquestes entrevistes hem intentat copsar com es configura la identitat adolescent al voltant de l'ús de les noves tecnologies, amb tot el què això implica. L'estructura d'aquestes "històries de vida digital" ha estat la següent:

- dades personals i el perfil biogràfic
- la seva inserció en la cultura digital, des de l'origen d'aquest ús fins a la seva funció i sentit actual;
- els problemes propis i de les persones de l'entorn proper en l'ús d'aquests instruments.

LA SALUT DELS MENORS I DELS JOVES
MALALTIES I MALESTARS EN UNA SOCIETAT DESIGUAL

Àngel Martínez
Carolina Recio

ÍNDEX

1.INTRODUCCIÓ

2.L'ESTAT DE SALUT:ALGUNS INDICADORS

2.1 LA NATALITAT I LA SALUT MATERNA

2.2 LA MORTALITAT INFANTIL

2.3 LA MORBIDITAT

2.4 LA PERCEPCIÓ DE LA SALUT

3.ELS DETERMINATS DE LA SALUT I ELS ESTILS DE VIDA

3.1 LA DIETA I L'ACTIVITAT FÍSICA

3.2 EL COMPORTAMENT SEXUAL

3.3 L'ACCIDENTALITAT LABORAL I ELS ADO

3.4 LA SEGURETAT VIÀRIA

3.5 EL CONSUM DE SUBSTÀNCIES PSICOACTIVES

4. LA SALUT MENTAL

5. CONCLUSIONS I RECOMANACIONS

BIBLIOGRAFIA

FONTS ESTADÍSTIQUES

GLOSSARI

ÍNDEX DE FIGURES

ANNEX

1.INTRODUCCIÓ¹

Com a la majoria de països del nostre entorn, la salut de la població catalana i barcelonina mostra uns estàndards generals força òptims. Dos indicadors objectius poden il·lustrar aquesta afirmació: l'alta esperança de vida i la reduïda mortalitat infantil. Això s'explica perquè la nostra societat ja va realitzar una "transició epidemiològica" o "transició de salut"² que l'apropa als contextos característics del capitalisme avançat; és a dir, aquelles societats que presenten una baixa mortalitat i un predomini de les malalties degeneratives i cròniques per sobre les malalties infeccioses, els problemes de salut reproductiva i la malnutrició. Ara bé, aquest panorama inicialment positiu coexisteix amb importants problemàtiques sanitàries derivades de les desigualtats socials, de l'envelliment de la població, de l'abús de drogues (incloent-hi les legalitzades), de les altes taxes d'accidents de trànsit, de sinistralitat laboral i de l'impacte en la salut dels models culturals associats al consum, el cos, la dieta i el treball propis d'una societat globalitzada³.

En l'àmbit dels infants, adolescents i joves, la situació sanitària global es pot considerar positiva, tot i que cal alertar de les diferències que es detecten en funció de desigualtats per raons d'edat, gènere, classe i ètnia, entre altres variables socials. Aquesta diferència ja va quedar palesa a l'informe anterior (Romaní i González 2002), on s'apuntava la necessitat d'aprofundir en l'anàlisi de l'impacte que les desigualtats socials generen en la salut d'aquest grup poblacional. En aquell text s'utilitzava com a eix principal la variable d'edat i s'establia una distinció entre, per una banda, les problemàtiques de salut dels infants, vinculades en gran part a la seva dependència dels adults, ja siguin els pares o les institucions i, per altra banda, la situació dels adolescents -i cada cop més els pre-adolescents-, que mostren vulnerabilitats més associades als estils de vida prototípics de les cultures juvenils. Aquesta distinció d'edat continua sent molt útil en termes epidemiològics i d'anàlisi social, doncs si bé

¹ Aquest informe va ser finalitzat el dia 5 de setembre de 2004. Després de la seva redacció han aparegut noves dades, principalment sobre consum de substàncies psicoactives a Europa que, no obstant, no modifiquen la tendència ja apuntada en aquest text. Per altra banda, ens congratulem que algunes de les recomanacions apuntades, com les referents a l'educació i assistència a la salut sexual dels i les adolescents (subministrament de la píndola del "dia després") i l'enduriment de les normes de trànsit, han estat ja incorporades per part d'algunes administracions públiques com la pròpia Generalitat.

² Les nocions de "transició epidemiològica" i "transició de salut" són aparentment similars, encara que la última s'ha considerat més integradora (a nivell explicatiu) dels factors socials, econòmic-polítics i propis dels mons culturals locals. Una reflexió teòrica sobre aquest punt pot trobar-se en Chen, Kleinman i Ware (1994). Veure també Caldwell (1989), Elling (1981), Menéndez (1981), Haro i Denman (1994).

³ Entenem per globalització el procés d'homogeneïtzació econòmica, tecnològica i cultural característic de la modernitat, que ha portat a una major interdependència regional i al desenvolupament de les tecnologies informacionals, però també a la major descentralització productiva, a la precarietat laboral i al predomini en els vincles socials de les relacions consumidor/mercaderia. Per a una anàlisi del procés de globalització veure Castells (1998a, 1998b i 1998c) i les seves revisions posteriors. En altres llocs hem analitzat la relació entre globalització i salut (Martínez Hernáez 2000) i entre globalització i els imaginaris contemporanis del cos (Martínez Hernáez 2002).

les principals causes de mortalitat entre els menors de 5 anys són les afeccions perinatals i els defectes congènits, entre els adolescents predominen causes externes, com els accidents de trànsit, o psicològiques, com el suïcidi. En aquest informe, tindrem present aquesta tipologia d'edat però, tot i que el panorama no ha canviat de forma ostensible, les variables de desigualtat sobre les quals aprofundirem més seran les de classe i gènere, sempre, això sí, que les dades ens ho permetin. Les diferències atribuïdes a la diversitat cultural, per la seva part, constitueixen encara un repte de la recerca epidemiològica i socio-sanitària al nostre país, així com un dels aspectes que haurien de ser desenvolupats en informes posteriors.

La metodologia utilitzada per a la realització d'aquest estudi ha consistit en la combinació d'informació quantitativa i qualitativa. En el primer cas hem analitzat les dades estadístiques existents sobre la salut dels menors i joves, a Barcelona i Catalunya, amb un especial interès en establir una anàlisi comparativa amb la informació disponible sobre Espanya i la Unió Europea. Aquestes dades secundàries han estat completades amb l'explotació que hem realitzat de l'Enquesta de Salut de Catalunya 2002 del Departament de Sanitat i Seguretat Social de Catalunya (a partir d'ara ESCA 2002)⁴ i que esperem poder desenvolupar a curt termini en una altra publicació. La informació qualitativa, d'altra banda, consisteix en entrevistes a experts diversos, en grups de discussió entre ells i en grups focals -adolescents que han estat orientats a fer-nos conèixer la seva perspectiva en temes com el consum de substàncies psicoactives, la sexualitat i la salut mental-.

L'informe està estructurat en tres grans apartats temàtics: l'estat de salut, els determinants de la salut i la salut mental. El primer té l'objectiu d'oferir una visió panoràmica dels indicadors més rellevants sobre salut materno-infantil, morbimortalitat i percepció de la salut. En aquest capítol s'ofereix informació sobre salut general que es pot consultar, en alguns casos i de manera fragmentada, en els registres sanitaris i en informes específics. Alguns dels temes que no hem tractat o estan infrarepresentats per manca d'espai i/o per la seva especificitat són: el càncer infantil i la salut bucodental.

El segon apartat planteja una anàlisi dels factors que determinen la salut de la població infantil, adolescent i jove de la ciutat de Barcelona i de Catalunya, com és el cas de la dieta i l'activitat física, el comportament sexual, la sinistralitat laboral, els accidents de trànsit i el consum de substàncies psicoactives com el tabac, l'alcohol i el cànnabis. El principi teòric del qual hem partit ha estat entendre que el comportament social, a partir dels estils de vida associats a la classe social i el gènere és una línia explicativa fonamental per conèixer la lògica de les conductes de risc, establir una interpretació prospectiva i per establir les recomanacions adequades.

⁴ L'Enquesta de Salut de Catalunya 2002 ha estat elaborada pel Departament de Sanitat i Seguretat Social de Catalunya de la Generalitat de Catalunya. L'estudi versa sobre la població no institucionalitzada resident a Catalunya el 2004. Es van realitzar 8400 qüestionaris mitjançant enquestes individuals als domicilis particulars dels entrevistats. Es van utilitzar dos tipus de qüestionaris: 1) qüestionari directe per la població major de 14 anys i que no tingués impediments per poder respondre l'enquesta 2) qüestionari indirecte (no responia l'individu en qüestió) per als menors de 15 anys o que tinguessin dificultats per respondre'l a causa d'una discapacitat o malaltia de llarga durada.

El tercer espai està dedicat a la salut mental i, especialment, a aquells “malestars” i trastorns més generalitzats, que constitueixen una de les incerteses de l’atenció sanitària contemporània, com els estats de depressió i ansietat, els trastorns del comportament o les sensacions de *discomfort* i patiment dels menors i adolescents. La raó d’introduir un apartat específic per aquesta temàtica està vinculada a diferents factors. En primer lloc per l’augment, ja indicat a l’informe anterior, d’aquests trastorns entre els menors i els joves. En segon lloc, perquè aquest increment de la demanda està generant problemes d’atenció a la xarxa sanitària catalana, així com un consum de psicofàrmacs en proporcions fins ara desconegudes. El capítol es centrarà en entendre aquests fenòmens no tan sols com a producte de determinats condicionaments psíquics i vulnerabilitats psicobiològiques, sinó també com a resultat de l’impacte, que en una societat de capitalisme avançat com la nostra, estan tenint les desigualtats socials i els seus riscos d’exclusió, les transformacions generades en l’estructura i dinàmica familiar, el ritme de vida i de treball en els progenitors i joves, la incorporació de les noves tecnologies, el procés de medicalització de la vida quotidiana (que està suposant una patologització d’estats subclínic com la tristesa) i la preeminència d’una cultura del consum que genera frustracions i incerteses.

L’informe finalitza amb un capítol dedicat a les conclusions i recomanacions. Per portar-ho a terme hem intentat combinar les reflexions globals amb les consideracions més específiques sobre la millora de la salut dels infants, adolescents i joves. És evident, però, que en una tema com la salut, les recomanacions són inseparables de les polítiques socials vinculades a l’accés a l’habitatge, l’ocupació o l’educació.

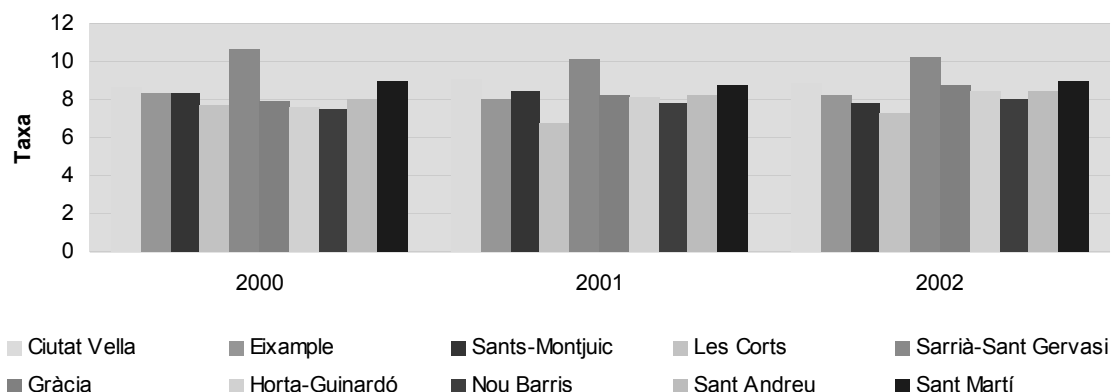
2. L’ESTAT DE SALUT: ALGUNS INDICADORS

2.1. LA NATALITAT I LA SALUT MATERNA

Des dels anys noranta fins l’actualitat s’observa un lleuger increment de la natalitat a la ciutat de Barcelona, que ha continuat durant l’any 2002. La taxa de natalitat per 1000 habitants es va situar aquest any en 8,5, davant els 8,3 dels dos anys anteriors. Els districtes que més van augmentar són Sarrià-Sant Gervasi, Sant Martí i Ciutat Vella; els que menys, Les Corts i Sants-Montjuïc⁵ (veure *Figura 1* i *Taula S1 de l’annex CD*). Malgrat aquest lleuger increment, la taxa de natalitat continua sent inferior a la taxa de la Regió Metropolitana (10,6 al 2001), de la província de Barcelona (10,86), de Catalunya (10,72), d’Espanya (10,14) i de la Unió Europea (10,6). Una anàlisi comparativa de la natalitat en algunes de les ciutats europees més importants també ens mostra una posició de Barcelona entre els centres urbans amb una taxa menor de natalitat, al menys si la comparem amb el 16,3 de Copenhague o el 15,2 d’Oslo a l’any 2001.

⁵ Els barris o zones estadístiques amb la taxa més alta han estat: Vallvidrera-Les Planes, Trinitat Vella i Bon Pastor, mentre que Gòtic i Bordeta-Hostafrancs han mostrat les proporcions més baixes.

FIGURA 1. TAXA DE NATALITAT, PER DISTRICTES. BARCELONA. 2000-2002.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'Ajuntament de Barcelona i de l'Instituto Nacional de Estadística.

La natalitat s'ha incrementat lleugerament o s'ha mantingut estable en gairebé tots els grups d'edat de les mares, amb l'excepció de les dones d'entre 25 i 29 anys, que disminueixen la seva fecunditat. Igual que a finals de la dècada dels noranta, les taxes de fecunditat més altes continuen sent les de les dones de 30 a 34 anys (90,6 per 1000), seguides pel segment de dones entre 35 i 39 anys (52,6 per 1000). De fet, a Barcelona, l'edat mitjana de la dona en el moment del part és de 31,5 anys, més alta que en anys anteriors. Creix el nombre de gestants de risc per l'increment de les mares més grans de 35 anys⁶ i més joves de 18.

En termes comparatius, podem dir que la proporció de mares de 35 anys o més ha passat d'una de cada sis, durant l'any 1992, a una de cada tres al 2002. Probablement per aquest factor, apareixen més casos de parts prematurs i de nadons amb menys pes al moment de néixer (*veure Figura 2 i Taula S2 de l'annex CD*). També es donen més parts múltiples des de 1995 per la major utilització de les tecnologies de reproducció assistida. En canvi, els parts per cesària han disminuït, sobretot als hospitals públics, on s'atenen la meitat dels parts de la ciutat. La proporció de cesàries és de 29,7%, però només el 19,6% es fan a la sanitat pública mentre que a la privada el percentatge és del 37,8%.

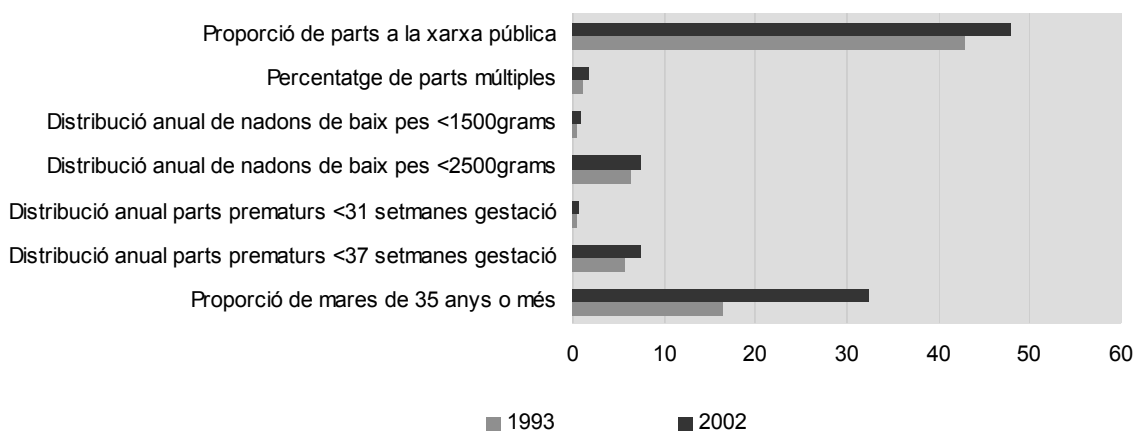
Els factors explicatius del retard de la fecunditat són múltiples, però segurament caldria remarcar la importància de l'activitat laboral en la vida de les persones, ja que la organització del mercat de treball implica, actualment, una dedicació gairebé exclusiva, així com unes condicions que sovint són precàries tant per les mares com pels pares potencials. La manca de temps per a realitzar altres activitats (i entre elles les tasques de cura) i la incertesa davant el futur laboral poden estar retardant l'edat en què les parelles decideixen tenir el primer fill. Tampoc hem de perdre de vista factors com la dependència econòmica que, fins a una edat molt avançada, els joves tenen dels seus progenitors, la

⁶ Segons el Registre de defectes congènits de la ciutat de Barcelona, un 32,5% de les mares tenien més de 34 anys al 2002.

difficultat d'accés a l'habitatge, la manca de polítiques socials en suport de les mares i pares treballadors, el reduït poder adquisitiu, les dificultats de conciliar la vida laboral i familiar, fonamentalment per les dones, que encara pateixen fortes desigualtats en l'assignació dels rols domèstics i laborals, o l'allargament de la joventut com a model cultural en el qual "tenir fills" s'associa a una pèrdua de llibertat personal i mobilitat.

A l'altra banda de l'espectre, l'augment de la fecunditat entre dones adolescents alerta sobre la manca de programes d'educació sexual eficaços, principalment, i tal com analitzarem més endavant, entre les classes socials i els grups ètnics més desfavorits.

FIGURA 2. INDICADORS DE SALUT MATERNOINFANTIL. BARCELONA.1993 i 2002.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Agència de Salut Pública de Barcelona. Ajuntament de Barcelona.

Sobre els comportaments de salut durant la gestació⁷, hi ha dues dades importants a considerar:

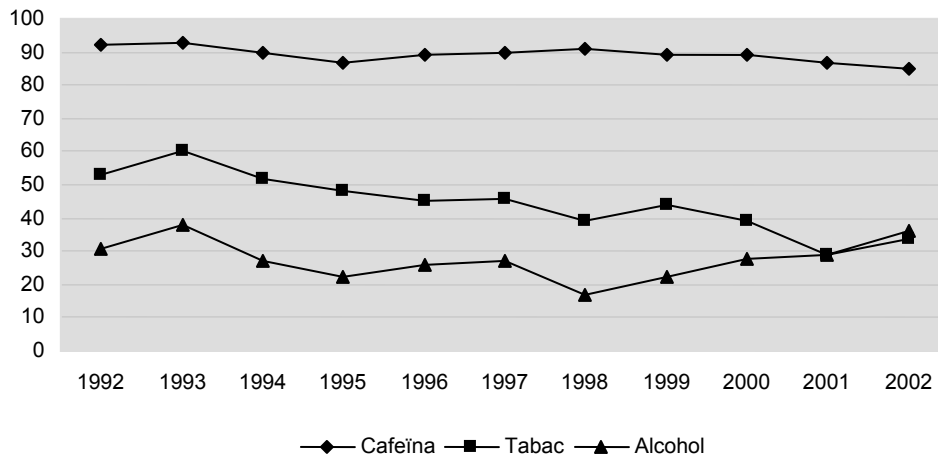
1.- La primera és, i en sintonia amb el procés de medicalització del conjunt de la població, que s'incrementa el nombre de medicaments utilitzats durant l'embaràs, principalment vitamines i minerals, analgèsics, antiinfecciosos, antibiòtics i antiàcids, en ordre d'importància. La mitjana de medicaments emprats durant tot l'embaràs és de 5, mentre que al 1992 era de 3,7.

2.- La segona dada fa referència a la ingesta de drogues legalitzades, que s'ha reduït durant els últims anys. Al 2002 la proporció d'embarassades que van consumir cafeïna al llarg de la gestació va ser d'un 85%. La proporció de consumidores de tabac i alcohol es va situar en una de cada 3 gestants. Aquest consum és, a grans trets, inferior si el comparem amb el de principis de la dècada dels noranta. Ara bé, també es percep un lleuger increment en la proporció de consum de tabac i alcohol al 2002 en front l'any 2001 (veure *Figura 3 i Taula S3 de l'annex CD*). D'altra banda, els valors sobre consum són

⁷ Veure *Registre de defectes congènits de la ciutat de Barcelona. Informe Anual de 2003*. Agència de Salut Pública de Barcelona.

desiguals per districtes, ja que si bé a Les Corts el percentatge de fumadores va ser d'un 16,2% al 2002, a Ciutat Vella la proporció gairebé es triplica (46,3%). Amb tota probabilitat, aquestes diferències estan vinculades als diferents models culturals de percepció del risc entre les classes socials: Ciutat Vella és un districte amb una important concentració de població marginada, entre ella els denominats "immigrants"⁸.

FIGURA 3. PROPORCIÓ DE GESTANTS QUE CONSUMEIXEN CAFEÏNA, TABAC I ALCOHOL. BARCELONA, 1992-2002.

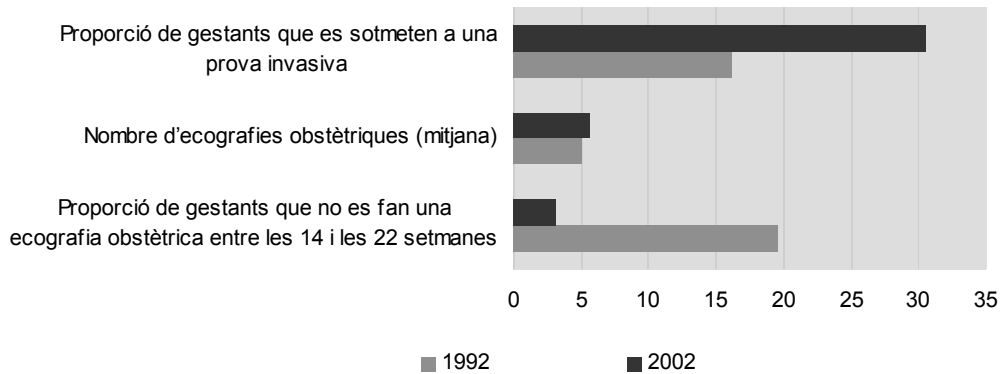
Font: Elaboració CIIMU a partir de dades del *Registre de Defectes Congènits de la ciutat de Barcelona, 2003*. Agència de Salut Pública de Barcelona. Ajuntament de Barcelona.

Quant a l'assistència sanitària i el control de riscos mitjançant el diagnòstic prenatal, les dades apunten cap a un augment de la proporció de dones que han fet la primera visita a l'obstetra durant el primer trimestre de la gestació, així com un increment del percentatge de gestants que s'han fet una ecografia entre les 14 i les 22 primeres setmanes, que és el moment per a realitzar el diagnòstic de defectes congènits. Així, mentre que a principis de la dècada dels noranta aproximadament un 9% de dones no havien realitzat la primera visita, a l'any 2002 podem parlar tan sols d'un 1,7%. De la mateixa manera, si al 1992 gairebé el 20% de les dones gestants no s'havien fet cap ecografia entre les 14 i 22 setmanes, a l'any 2002 hem de parlar tan sols d'un 3,1%. També s'ha incrementat la mitjana d'ecografies realitzades per dona gestant resident a Barcelona: es situa en 5, quan es recomana un màxim de 3 per tot el procés, així com les denominades "proves invasives" (amniocentesi, biopsia corial i funiculocentesi), ja que durant l'any 2002 s'han realitzat al 30% de les dones

⁸ Encara que molt esteses, pensem que les paraules "immigrant" i "immigració" s'han de prendre amb certa precaució, pels seus usos ideològics i poc objectius. El problema és que, generalment, quan es parla d'immigrant s'està definint específicament els immigrants pobres o de classes desfavorides. Una definició objectiva d'immigració hauria d'incloure els habitants de la ciutat que provenen també de països desenvolupats i amb un alt poder adquisitiu. D'altra banda, la noció d'immigració no ha d'emascarar o ocultar les variables socials que tenen un major impacte en la salut, com la de classe. Per aquestes raons nosaltres hem optat aquí per parlar "immigrant de classe desfavorida" per fer explícita la dimensió de desigualtat social i econòmica.

embarassades (veure *Figura 4 i Taula S4 de l'annex CD*). L'augment de l'edat de les dones embarassades i les seves conseqüències en l'increment del risc de defecte congènit, així com l'existència d'un model cultural que comporta un major control i planificació sobre el procés de gestació per part de mares i pares són algunes de les raons de la popularització d'aquestes proves.

FIGURA 4. CONTROL DE RISCOS DE L'EMBARÀS. BARCELONA.1992 I 2002.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'Agència de Salut Pública de Barcelona. Ajuntament de Barcelona.

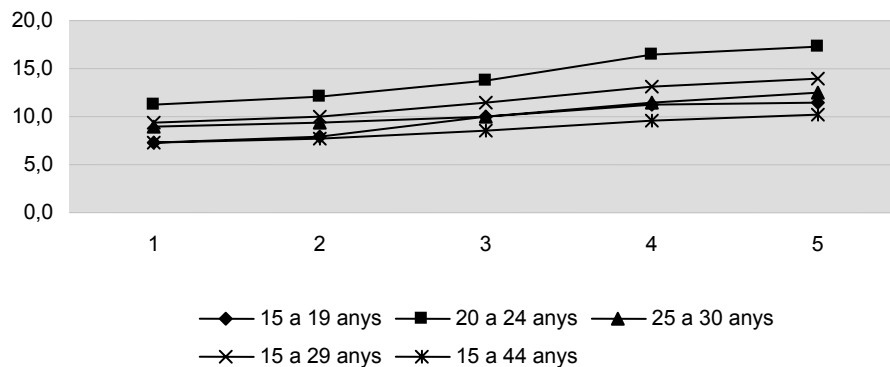
Les dades dels serveis d'Atenció a la Salut Sexual i Reproductiva de la ciutat de Barcelona, si bé parcials per tractar-se de dispositius públics, informen que durant l'any 2002 les dones embarassades ateses menors de 20 anys van ser 445, el 3,7% de les usuàries. Les taxes més elevades d'atenció es van donar a Ciutat Vella, seguit de Nou Barris; les més baixes a Sarrià-St.Gervasi. Aquesta diferència territorial es pot interpretar en clau de classe social i de grup ètnic; és sabut que els districtes amb les taxes més baixes coincideixen amb els barris benestants i, per tant, amb un menor ús de la xarxa pública d'atenció a la salut sexual i reproductiva, mentre que les més altes són també les àrees residencials més desfavorides i amb major incorporació d'habitants procedents d'altres països i que en una part important dels casos es troben en situació de pobresa, precarietat econòmica i incertesa administrativa. Així, es calcula que l'any 2001 el 16,4 dels naixements de Barcelona es van produir en famílies on un o ambdós progenitors provenien d'un país estranger. Ciutat Vella és amb diferència el districte que mostra una major proporció d'aquest tipus de naixements, així com de gestants joves.

L'augment de la natalitat i la fecunditat s'ha associat precisament a la major presència de famílies d'altres països o a famílies mixtes, que mantenen altres models culturals quant a la reproducció, la sexualitat, la iniciació sexual i l'estructura i mida familiar. Així, l'INE apunta que durant l'any 2002 el 10,4% del total de naixements a Espanya i el 14% a Catalunya són de mare estrangera, especialment procedents del Marroc i l'Equador. L'any 2003 aquesta proporció ha anat en augment i aquests naixements constitueixen el 12,2% dels naixements a Espanya⁹. Una de les raons lògiques d'aquesta situació és que gran part d'aquestes dones es troben en edat reproductiva.

⁹ Font: *Moviment Natural de Població*, INE.

Com és sabut, la taxa de natalitat no inclou tots els embarassos, ja que una part d'ells no culmina en naixement, a causa de la mortalitat prenatal i les interrupcions voluntàries de l'embaràs o IVEs. Aquestes últimes han estat d'un 27,8% al 2002, davant els percentatges menors al 20% que van caracteritzar la dècada dels noranta. Les dades evolutives, per a tota Catalunya, mostren també una tendència a l'alça: entre 1997 i 2001 la taxa d'avortament ha pujat del 9,28 al 13,90 per cada mil dones entre 15 i 29 anys.

FIGURA 5. TAXA BRUTA D'AVORTAMENT PER 1000 DONES, PER GRUPS D'EDAT. CATALUNYA. 1997-2001.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de la Direcció General de Salut Pública y Consumo.

La taxa general d'avortament de les noies catalanes entre 15 i 19 anys és menor que la de les joves entre 20 i 24 i entre 25 i 29 anys (*veure Figura 5 i Taula S5 de l'annex CD*). Això s'explica perquè, en termes comparatius, es produeixen menys embarassos durant l'adolescència, és a dir, en aquest grup d'edat el nombre absolut d'embarassos és inferior. No obstant, quan analitzem la taxa d'avortament per dones embarassades observem que és el grup d'edat amb més gestacions que acaben en IVE. Una dada que pot ser aclaridora en aquest sentit és que, entre les gestacions de les mares entre 15 i 19 anys $\frac{3}{4}$ parts acaben en IVE a la ciutat de Barcelona. Tot i que no es disposen de dades sobre el país de procedència de la gestant a causa de la manca d'informació en els registres, s'estima que com a mínim el 9% d'IVEs, es produeixen en dones adolescents immigrades de classe social desfavorida. En termes generals podem dir que la manca d'un aprofundiment i popularització de l'educació sexual i reproductiva, la major precocitat en la iniciació sexual i l'existència de diferents models culturals sobre les relacions sexuals i la seva planificació, són alguns factors que es poden invocar per entendre tant l'increment d'embarassos com d'IVEs entre les noies adolescents.

Entre els altres grups d'edat, l'increment dels IVEs es pot vincular a les mateixes causes que retarden l'edat per tenir el primer fill/a i que hem apuntat més amunt, així com a la major probabilitat de defectes congènits entre les dones gestants majors de 34 anys.

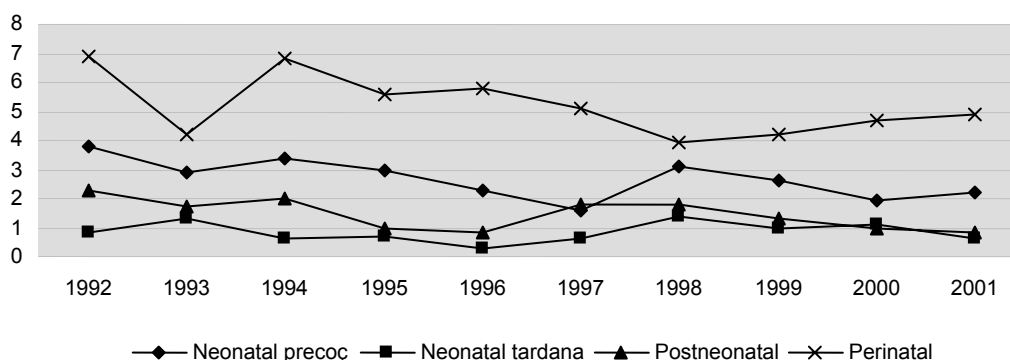
La mortalitat materna, per la seva banda, continua sent molt reduïda i es situa entre el 5 i el 8 per 100.000 naixements, ja que és poc habitual l'existència de complicacions en el part que acabin amb la mort de la gestant. Més freqüent, com és obvi, és l'existència de dones embarassades amb malalties cròniques. El registre de la ciutat ens mostra que entre les mares amb algun tipus de cronicitat que van tenir un nadó sa, una proporció de 29 per 1000 eren gestants amb asma, seguides per altres patologies com les malalties cròniques de tiroïdes (17,7), malalties renals cròniques (14,3) i la hipertensió arterial (11,8).

2.2. LA MORTALITAT INFANTIL

Des d'una perspectiva històrica s'observa que la mortalitat infantil ha anat disminuint de forma progressiva a la ciutat. Alguns dels factors que han contribuït a aquesta reducció són l'increment de les IVEs com a conseqüència d'una major detecció dels defectes congènits i el descens de la mortalitat en menors de cinc anys per anomalies congènites, cardiovasculars, hipòxia, asfíxia, distress respiratori i immaduresa fetal. Altres variables a tenir en compte són la major supervivència davant del càncer, que ha augmentat un 20% respecte a principis dels anys vuitanta, la disminució de la transmissió vertical (mare-fill/a) de VIH-SIDA i la millora de l'assistència al nadó malalt.

En els últims anys hi ha hagut una evolució clarament a la baixa de la mortalitat perinatal, neonatal i postneonatal (veure *Figura 6 i Taula S6 de l'annex CD*), si bé la mortalitat neonatal tardana mostra una estabilització més que una disminució. A la ciutat de Barcelona, i per l'any 2002, el nombre de morts fetals tardanes i de nascuts vius que viuen menys de 24 hores van ser respectivament de 100 i 17 en xifres absolutes. Per Catalunya, podem parlar de 247 i de 38 per les mateixes variables i també en nombres absoluts.

FIGURA 6. MORTALITAT INFANTIL, NEONATAL, POSTNEONATAL I PERINATAL*. TAXES PER 1000 NASUCTS VIUS. BARCELONA. 1992-2001.

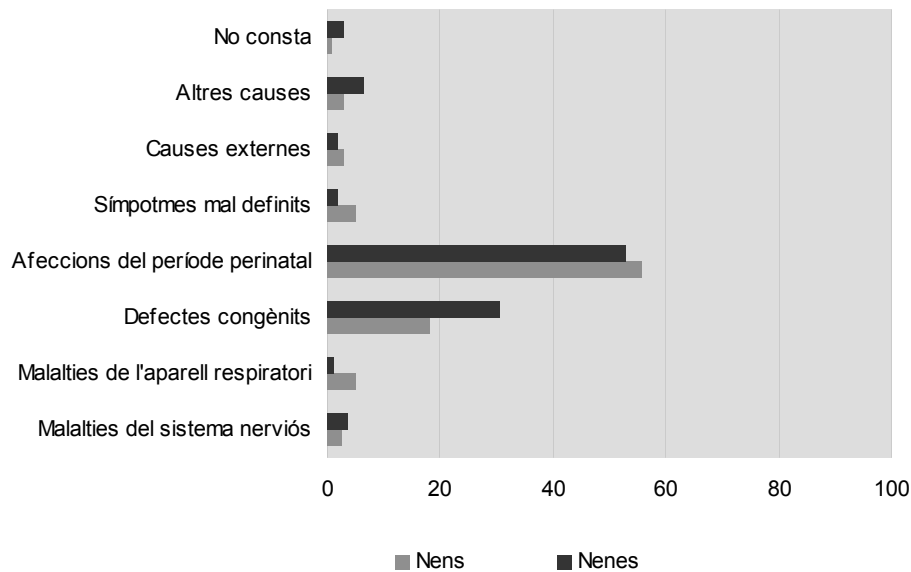

* L'evolució de la mortalitat perinatal està calculada amb les estadístiques internacionals >1000gr

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'Agència de Salut Pública de Barcelona. Ajuntament de Barcelona.

Les causes principals de mortalitat infantil durant els últims anys (1997-2001) van ser les afeccions del període perinatal, amb més del 50% del total de morts, seguides pels defectes congènits, les malalties de l'aparell respiratori, del sistema nerviós i els símptomes mal definits (veure *Figura 7 i Taula S7 de l'annex CD*).

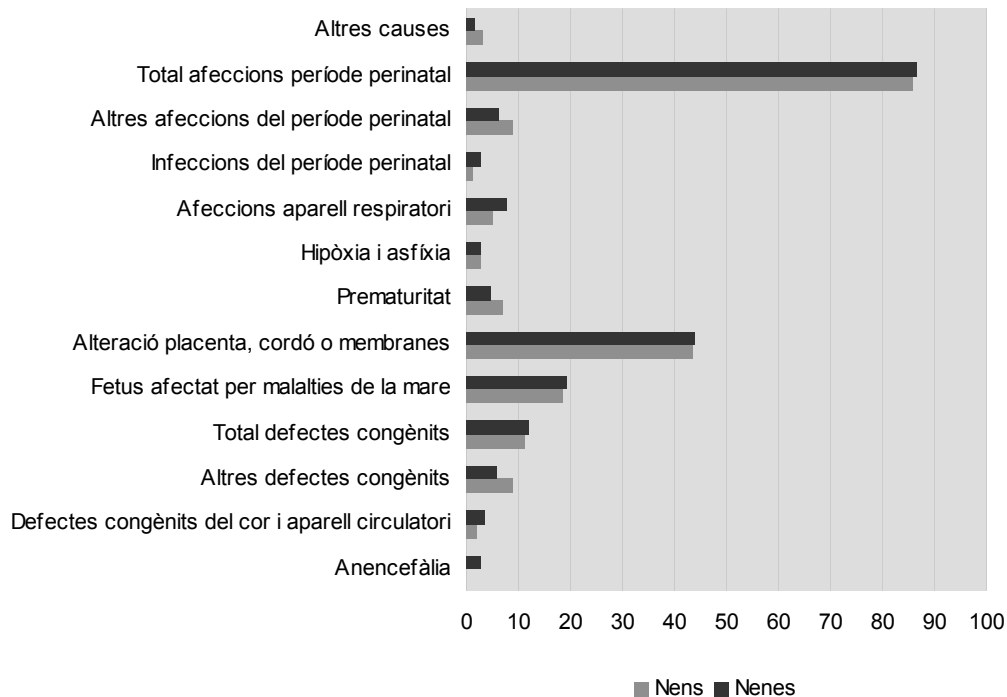
FIGURA 7. PRINCIPALS CAUSES DE MORTALITAT INFANTIL. BARCELONA, 1998-2002.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'Agència de Salut Pública de Barcelona. Ajuntament de Barcelona.

Com es pot veure a les figures, les diferències per sexe són considerables, fonamentalment pels defectes congènits i les malalties de l'aparell respiratori, així com per símptomes mal definits, causes externes i altres causes. Entre les causes de mortalitat per defectes congènits destaquen, sobretot, les del cor i l'aparell circulatori, les quals en les nenes són de 23,4% i entre els nens són només d'un 6%, sempre, evidentment, en percentatges relatius al nombre de nens i nenes morts.

FIGURA 8. PRINCIPALS CAUSES DE MORTALITAT PERINATAL PER SEXE. BARCELONA, 1998-2002

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'Agència de Salut Pública de Barcelona. Ajuntament de Barcelona.

Si analitzem de manera focalitzada les causes principals de mortalitat perinatal, la proporció d'“afeccions del període perinatal” constitueixen més del 80%, mentre que la contribució dels defectes congènits baixa comparativament amb les dades generals sobre causes de mortalitat infantil. Això s'explica perquè alguns defectes congènits permeten una prolongació de la vida del nadó (veure *Figura 8 i Taula S8 de l'annex CD*).

Segons dades generals¹⁰, la probabilitat de mort dels nens i nenes menors d'un any és, a Catalunya, del 4,21 i 3,64 respectivament, i a Espanya, del 5,13 i 4,33. Aquesta taxa disminueix de forma evident entre les criatures d'un any per ambdós sexes i territoris. Als 10 anys podem parlar també d'una proporció semblant, amb una lleugera diferència dels nois sobre les noies en termes de major probabilitat de mort. No obstant això, quan arribem als 20 anys trobem que apareix una distància important en termes de gènere: els nois tenen el triple de probabilitat de mort que les noies, tant a Catalunya com a Espanya (veure *Taules S9 a S13 de l'annex CD*).

La principal causa de mort entre els i les adolescents i joves continua sent, com els anys precedents, les causes externes, especialment els accidents de trànsit. Si bé tractarem aquest tema en un apartat específic, val la pena apuntar que a la Unió Europea la sinistralitat viària és la principal causa de mort de la població que està per sota dels 35 anys. A Barcelona, la situació no és molt diferent, amb una preeminència de les víctimes joves (sobretot nois). El 40% de

¹⁰ Informació de l'INE i fonts diverses.

morts i el 50% dels lesionats són menors de 30 anys. El suïcidi és, per altra banda, la segona causa de mortalitat entre els joves catalans i barcelonins de 15 a 24 anys (vegeu Taules S14 i S15 de l'annex). Les altres causes externes, com les morts per violència, els emmetzinaments accidentals, els accidents a la llar i els espais de lleure mostren un impacte molt més reduït en la mortalitat (veure Taules S16 a S19 de l'annex CD).

2.3. LA MORBIDITAT

La major part dels casos de malaltia són tractats a Catalunya dins de la xarxa pública. Catalans/es i barcelonins/es tenen una cobertura sanitària fonamentalment pública, amb percentatges d'ús mixt (públic i privat) o exclusivament privat que són més importants en les classes socials més afavorides. Segons dades de l'ESCA 2002, més del 80% dels nens i nenes entre 0 i 14 anys que han utilitzat un servei sanitari ho han fet en un dispositiu públic. Aquest grup d'edat és el que menys visita el centre de salut, amb l'excepció dels homes de 15 a 44 anys que són els menys assidus. De la mateixa enquesta que acabem de citar es pot deduir que el 78,7% dels nens i nenes catalans han visitat el pediatre durant el darrer any (veure Taules de S20 a S23 de l'annex CD).

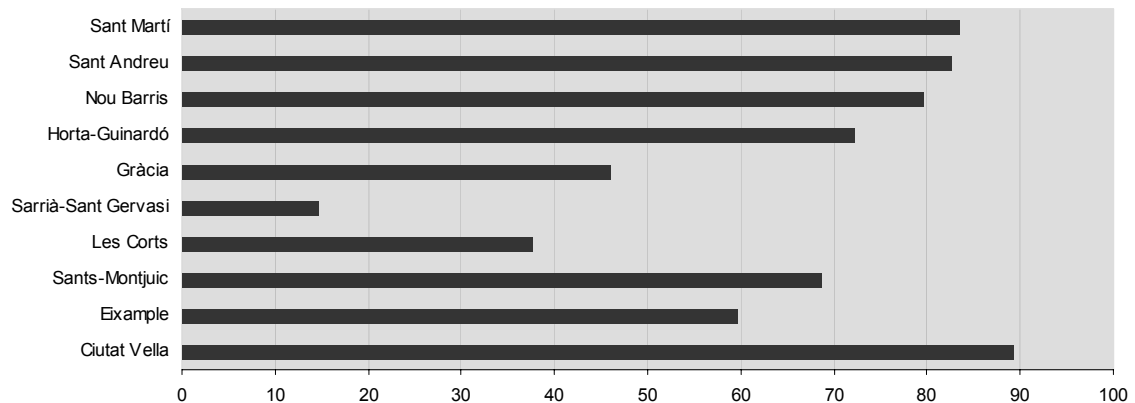
Segons l'Enquesta de Salut de Barcelona de l'any 2000 (a partir d'ara ESB)¹¹, el 20,5% dels barcelonins ha visitat un professional sanitari durant els 15 dies anteriors a l'entrevista. Aquesta xifra és congruent amb les dades de la Encuesta Nacional de Salud (ENSE)¹² de 2001, on s'indica que dels menors de 15 anys de tota Espanya el 26% havia visitat un professional sanitari les dues darreres setmanes. D'altra banda, la cobertura de vacunació, a la ciutat de Barcelona, dels nadons i criatures és generalitzada, amb uns percentatges que s'aproximen al cent per cent.

A la ciutat de Barcelona apareixen diferències importants per districte quant a l'ús dels serveis públics d'atenció primària. Com es pot veure a la Figura 9 (veure Taula S24 de l'annex CD), el districte on la població infantil utilitza més aquests serveis és Ciutat Vella, seguit de Sant Martí i Sant Andreu. El districte amb menor atenció pública en relació a la població adscrita és Sarrià-Sant Gervasi. Aquestes diferències estan relacionades al major ús dels serveis privats de pediatria a les àrees acomodades de la ciutat. Per altra banda, el nombre de visites de medicina i infermeria pediàtriques és de 8,1 per infant amb una polarització, de nou, entre Ciutat Vella (11,5 visites) i Sarrià-Sant Gervasi (4,1 visites).

¹¹ La ESB 2000-01 ha estat feta per L'Agència de Salut Pública de Barcelona (Ajuntament de Barcelona). Es van fer 10.000 entrevistes a subjectes individuals (als domicilis dels entrevistats), amb 1000 efectius per cada districte de la ciutat de Barcelona.

¹² Encuesta Nacional de Salud de España 2001, realitzada pel Ministerio de Sanidad y Consumo.

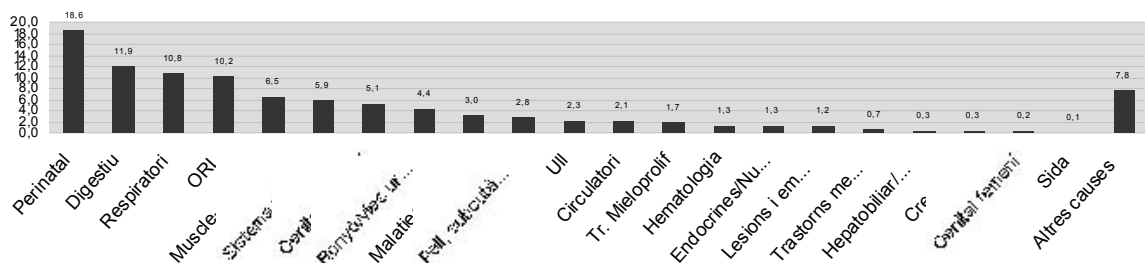
FIGURA 9. POBLACIÓ INFANTIL ATESA ALS EQUIPS D'ATENCIÓ PRIMÀRIA, PER DISTRICTE. BARCELONA. 2002.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'Agència de Salut Pública de Barcelona. Ajuntament de Barcelona.

Entre els menors, els que més han estat atesos en centres hospitalaris són els que tenen menys d'1 any, seguits de les nenes i nens entre 1 i 5 anys. Les patologies més tractades han estat els trastorns perinatals, els digestius i els respiratoris. Les menys tractades, els casos de VIH-SIDA i les disfuncions de l'aparell genital femení (veure Figura 10 i Taules de S25 a S29 de l'annex CD).

FIGURA 10. DISTRIBUCIÓ DE LES ALTES PER CATEGORIA MAJOR DIAGNÒSTICA EN CRIATURES MENORS DE 15 ANYS. BARCELONA. 2002

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'Agència de Salut Pública de Barcelona. Ajuntament de Barcelona.

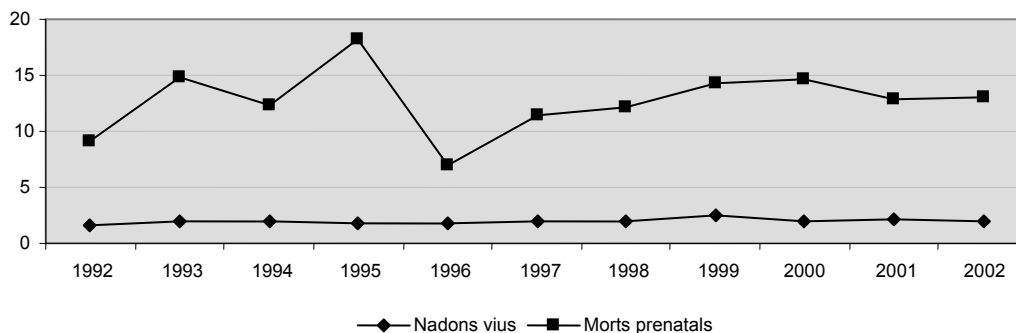
Per franges d'edat, els diagnòstics més freqüents han estat:

- Entre els menors d'1 any: afeccions perinatals, gestació curta, baix pes en néixer, retard en el creixement fetal, bronquitis agudes, altres anomalies congènites i infeccions de les vies urinàries.
- Entre 1 i 4 anys: l'amigdalitis aguda i crònica, la pneumònia, els trastorns genitals masculins, la bronquitis aguda i l'epilèpsia.
- Entre 5 i 9 anys: l'amigdalitis, els trastorns genitals masculins, l'otitis mitjana, la fractura d'extremitat superior i la lesió intracranial.
- Entre 10 i 15 anys: l'apendicitis, els trastorns genitals masculins, la fractura d'extremitat superior, la lesió intracranial i el dolor abdominal.

En termes epidemiològics, la morbiditat infantil, adolescent i juvenil a Barcelona mostra un espectre molt ampli en el qual destaquen 1) els defectes congènits, 2) les malalties de declaració obligatòria i 3) els accidents de trànsit, laborals i els que es produeixen a la unitat domèstica o els llocs d'oci, els denominats ADO (accidents domèstics i de l'oci). En aquest apartat analitzarem breument les dues primeres situacions, mentre que els accidents seran analitzats en un apartat posterior.

Els defectes congènits, que com hem vist són una de les causes principals de mortalitat infantil, s'han mantingut estables durant els últims anys. La taxa en nadons vius va ser, l'any 2002, d'un 2% enfront del 2,5% de l'any 1999, però també de l'1,6% de 1992.

FIGURA 11. TAXES DE DEFECTES CONGÈNITS EN ELS DIFERENTS TIPUS DE PRODUCTE DE LA GESTACIÓ (NADONS VIUS I MORTS). BARCELONA. 1992-2002.

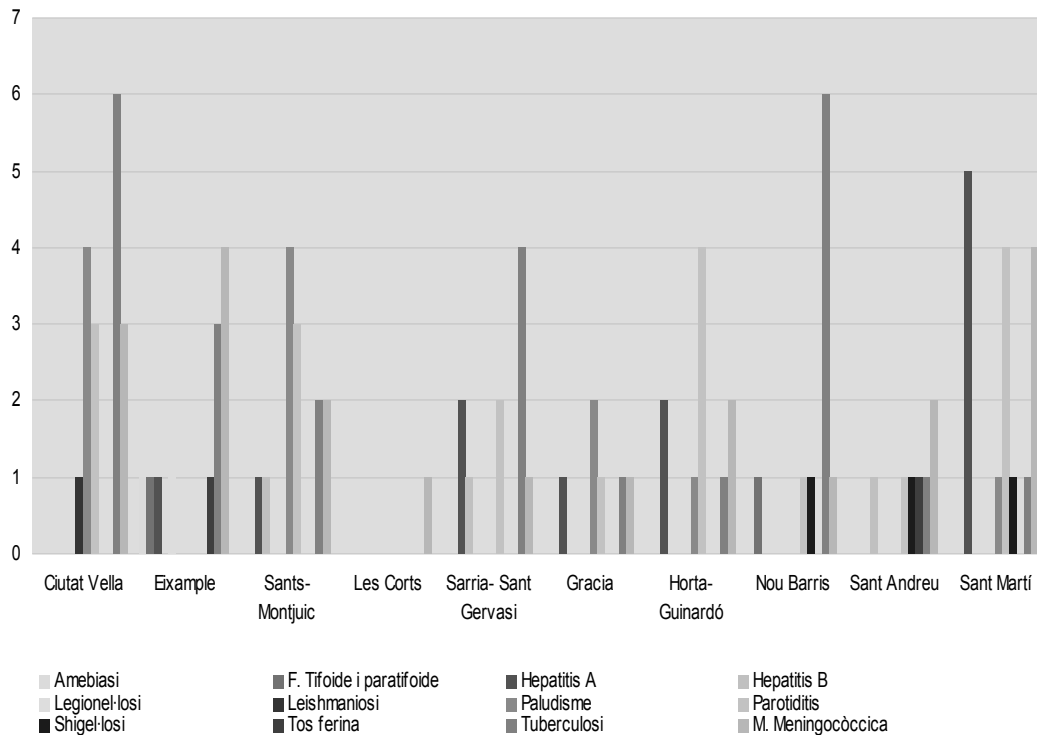
Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'Agència de Salut Pública de Barcelona. Ajuntament de Barcelona.

Els principals defectes congènits¹³ (veure Figura 11 i Taula S30 de l'annex CD) continuen sent les anomalies cardiovasculars (75 per 10.000), seguides molt de lluny per la hipospàdia (9 per 10.000) i la hidrocefàlia (9 per 10.000). La mitjana de la taxa de síndrome de Down dels últims anys (1992-2002) és d'un 2,3 per mil. Com és sabut, aquesta proporció s'incrementa de manera molt notable entre les mares majors de 35 anys.

Les malalties de declaració obligatòria mostren una incidència i prevalença molt baixa entre els menors i adolescents de la ciutat de Barcelona. Les més freqüents han estat, en ordre d'importància, la tuberculosi, la meningitis meningocòccica, la parotiditis i l'hepatitis A. Per exemple, els casos de tuberculosi han estat de 25 durant el 2001 entre els menors de 20 anys, amb una major proporció de noies i del tipus respiratori. La meningitis, per la seva part, ha afectat a 21 casos d'entre els menors de 20 anys, amb un major nombre en la franja d'edat entre 5 i 9 anys. De parotiditis se n'han presentat 19 casos i d'hepatitis A, 12 (veure Figura 12 i Taula S31 de l'annex CD).

¹³ Per a més informació vegeu el *Registre de defectes congènits de la ciutat de Barcelona (REDCB). Informe anual 2003*, de l'Agència de Salut Pública de Barcelona.

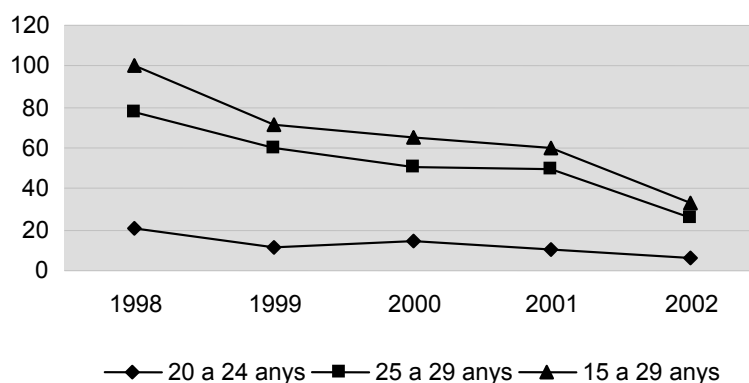
FIGURA 12. MALALTIES DE DECLARACIÓ OBLIGATORIA DELS MENORS DE 20 ANYS, PER DISTRICTE. BARCELONA. 2001.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'Agència de Salut Pública. Ajuntament de Barcelona.

Si analitzem el conjunt de les malalties de declaració obligatòria com a bloc i en relació amb la seva distribució territorial dins la ciutat, observem que els districtes més afectats són Ciutat Vella amb 17 casos entre menors de 20 anys i Sant Martí amb 16. Els districtes amb menys casos han estat Les Corts i Gràcia. D'altra banda, alguns districtes concentren la major part dels diagnòstics de determinades malalties, com el paludisme, on 8 dels 12 casos han aparegut a Ciutat Vella i a Sants Montjuïc o la tuberculosi, que mostra una especial concentració també al Districte I de la ciutat, sobretot entre els joves de 20 a 29 anys. La concentració de més casos de determinades patologies a Ciutat Vella no és, ni molt menys, una situació nova, ja que des de fa anys, i malgrat algunes iniciatives per millorar la qualitat de vida de la població d'aquesta àrea, aquest districte concentra una gran part de la morbiditat de la ciutat, especialment per tuberculosi i VIH-SIDA, i mostra pitjors indicadors de salut general i d'esperança de vida. A aquesta situació s'afegeix el fet que algunes d'aquestes malalties, principalment les parasitàries, són importades i es vinculen a grups d'immigrants pobres que es troben en situacions legals i econòmiques que dificulten el seu procés de recerca de salut a la xarxa d'atenció sanitària.

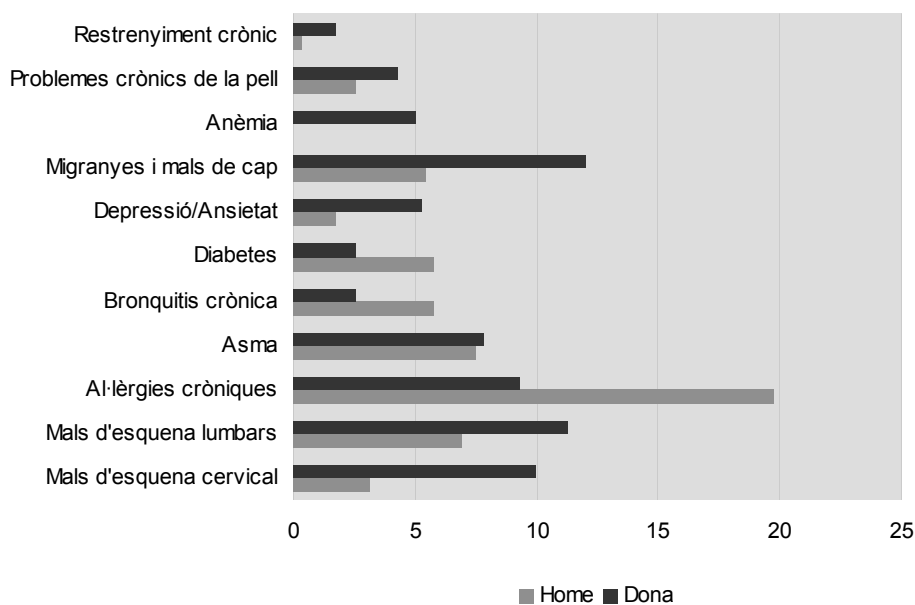
FIGURA 13. CASOS DE SIDA DECLARATS, PER GRUPS D'EDAT. CATALUNYA. 1998-2002.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades del *Registre CEESCAT*. Departament de Sanitat i Seguretat Social. Generalitat de Catalunya.

Addicionalment, les dades obtingudes, ja no de registres d'atenció sinó d'enquesta, ens mostren informació sobre patologies, trastorns i síndromes crònics que són importants en termes de prevalença i que generen un consum rellevant de recursos sanitaris. Així, els resultats de l'ESCA 2002 ens informen d'una proporció considerable d'alguns d'aquests trastorns entre els menors catalans, sobretot en els de la franja d'edat de 15 a 19 anys.

FIGURA 14. MALALTIES DE LA POBLACIÓ ENTRE 15 I 19 ANYS, PER TIPUS DE MALALTIA I SEXE. CATALUNYA. 2002.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'ESCA 2002. Departament de Sanitat i Seguretat Social. Generalitat de Catalunya.

Com es pot veure a la Figura 14¹⁴ (*veure Taula S32 de l'annex CD*), les al·lèrgies cròniques, juntament amb les migranyes i mals de cap i els mals d'esquena lumbar són alguns del trastorns més freqüents i, a la vegada, amb diferències significatives en termes de gènere. Els nois tenen més al·lèrgies i bronquitis que les noies, i elles, en canvi, apareixen com més prevalents en la resta de trastorns, incloent-hi la depressió i l'ansietat que tractarem a l'apartat de salut mental. Alguns síndromes i malalties, com l'asma, afecten d'igual forma a nois i noies.

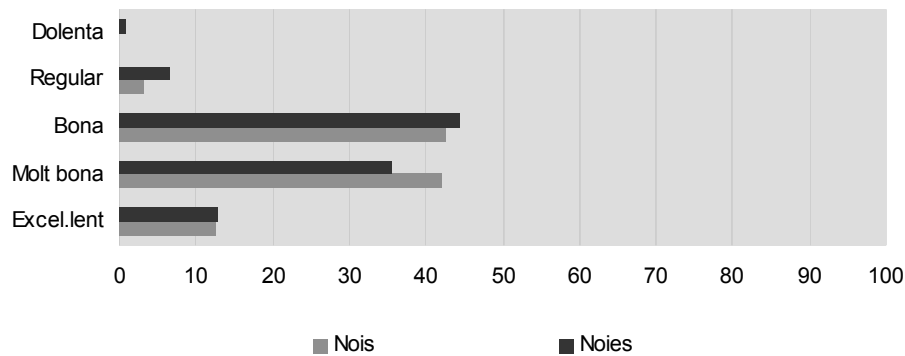
2.4.LA PERCEPCIÓ DE LA SALUT

Les dades de les darreres enquestes realitzades a Barcelona, Catalunya i Espanya mostren una percepció de la salut per part de la majoria de la població com a bona o molt bona. Per exemple, a l'ENSE de 2001, s'observa que el 90,5% dels progenitors espanyols entrevistats indiquen que la salut del seu fill o filla menor de 15 anys és bona o molt bona. Només un 8,1% apunta que la salut de la seva prole és regular i els casos de pitjor percepció són molt baixos, entorn l'1,2%.

Una situació semblant apareix als resultats de l'ESCA de 2002, on la percepció del pares sobre la salut dels seus fills i filles menors de 15 anys és generalment bona, molt bona o excel·lent i les proporcions de salut regular o dolenta no arriben al 5% per aquesta franja d'edat, amb una major preeminència dels nois sobre les noies. En aquesta enquesta, i segons l'anàlisi que hem realitzat per franges d'edat i gènere, s'observen també algunes qüestions importants, com que les noies entre els 15-19 anys valoren pitjor el seu estat de salut en comparació amb els nois (*Figura 15 i Taules de la S33 a la S39 de l'annex CD*). Això pot estar vinculat al fet que les noies, al fer-se grans, van adquirint uns hàbits de vida (tasques a la llar, preocupació per la cura dels altres, insatisfaccions amb el seu propi cos) clarament marcats pel gènere i que poden influir de manera important sobre la percepció de la seva salut.

¹⁴ Només s'han extret de l'ESCA-2002 aquelles malalties que els autors hem considerat més rellevants en la població d'aquests trams d'edat.

FIGURA 15. ESTAT DE SALUT DE LA POBLACIÓ DE 15 A 19 ANYS, PER SEXE.CATALUNYA. 2002.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'ESCA 2002. Departament de Sanitat. i Seguretat Social. Generalitat de Catalunya.

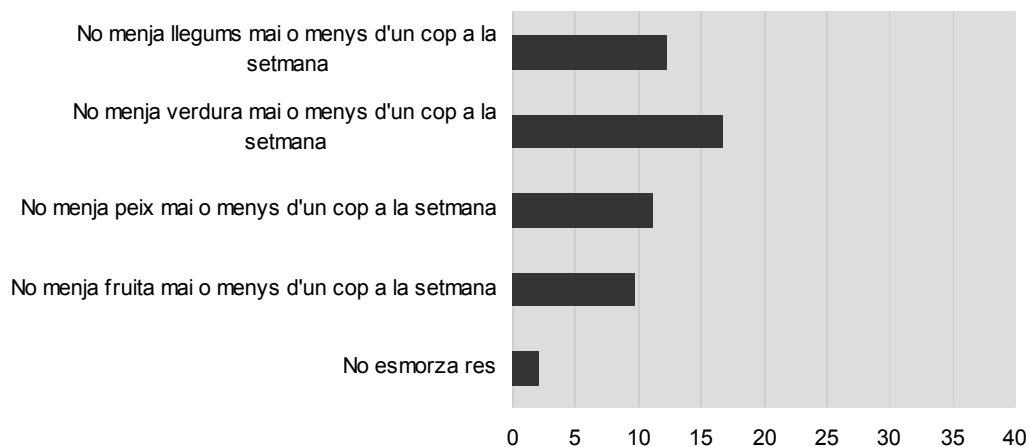
Finalment, l'ESB de 2000, si bé només mostra dades per majors de 14 anys, també indica que la majoria (entorn al 94%) dels adolescents i joves entre 15 i 24 anys pensen que la seva salut és bona o molt bona. No obstant això, una dada rellevant en aquesta última enquesta és que les noies i joves de Ciutat Vella són les que mostren proporcions més baixes en la percepció de la seva salut com a satisfactòria; el percentatge és de 85,5% enfront del 94% per tota la ciutat. Factors com una pitjor qualitat de vida en aquest districte, la pobresa i els seus malestars afegits poden considerar-se com a vies d'explicació d'aquesta diferència.

3. ELS DETERMINANTS DE LA SALUT I ELS ESTILS DE VIDA

3.1. LA DIETA I L'ACTIVITAT FÍSICA

Segons l'ENSE de 2001, els espanyols menors de 15 anys dormen una mitjana de 9,95 hores al dia, veuen la televisió a diari (90,1%) i, com a mínim la meitat d'ells, no fan exercici o en fan només ocasionalment. També mostren un elevat consum de dolços i embotits, una meitat consumeix a diari pastissos i bolleria i una quarta part alguna varietat d'embotits (*veure Figura 16 i Taula S46 de l'annex CD*). El consum de fruita i verdura és en molts casos deficient. La manca d'exercici i el tipus d'alimentació són, de fet, dos comportaments que han fet créixer l'obesitat i el sobrepès entre la població infantil i adulta els últims anys.

FIGURA 16. HÀBITS DE DIETA. ESPANYA. 2001.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de la *Encuesta Nacional de Salud 2001*.
Ministerio de Sanidad y Consumo.

A l'ENSE de 2003, les tendències que acabem d'apuntar continuen sent rellevants. Així, només el 67,1% dels nens i nenes espanyols entre 1 i 15 anys consumeixen a diari fruita fresca i tan sols el 33,9% verdures. D'altra banda, el 44,8% prenen dolços tots els dies, mentre que tan sols el 16,9% afirma consumir-los amb una freqüència inferior a un cop per setmana.

La pèrdua de la denominada dieta mediterrània enfront del menjar ràpid, els congelats, els productes preparats i la bolleria és també una situació que va ser apuntada pels experts consultats per aquest informe. L'existència de productes alimentaris rics en greixos i carbohidrats, amb la seva sofisticació publicitària que busca un apropament al consumidor menor d'edat, va ser un altre factor apuntat, així com l'abdicació de l'autoritat paterna i materna que fa permissible una dieta desordenada o pobre en determinats productes, com les fruites i les verdures. Es dona el fet paradoxal que els menors poden menjar aquests productes a l'escola o en els espais on no es troben sota control dels progenitors i, en canvi, a casa seva deixen de consumir-los o els consumeixen

en menor mesura. Aquesta situació afavoreix la major presència d'obesitat, de trastorns alimentaris, de vulnerabilitat a trastorns com la diabetis i la hipercolesterolèmia, així com la necessitat d'implementar posteriorment dietes pautades. També, entre els experts consultats, van sorgir altres preocupacions sobre els hàbits alimentaris, com el fet que les famílies cada cop s'asseuen menys a dinar plegades. L'hora del dinar i/o del sopar era (i segurament en molts casos ho continua sent) un moment de reunió familiar, on es veien tots, conversaven, etc. La pèrdua d'aquesta pràctica, a part d'anar en detriment de la comunicació entre els diferents membres de la llar, pot significar un control menys exhaustiu sobre el que s'està menjant.

A l'explotació que hem realitzat de l'ESCA 2002 (*veure Taules S41 i S42 de l'annex CD*) per franges d'edat, s'observa que una part considerable dels menors fa dieta. En molts casos, i sobretot entre les noies adolescents, sense una raó mèdica específica, sinó per perdre pes i obtenir una major autovaloració personal. Tot i tractar-se d'una enquesta i, per tant, allò que es registra és l'autopercepció, les dades ofereixen una major presència d'aquesta pràctica entre les noies. Com és sabut, aquesta diferència es troba també vinculada a la desigual prevalença dels trastorns de la conducta alimentària en termes de gènere. Les noies adolescents són més vulnerables a patir anorèxia nerviosa i bulímia que no pas els nois, els quals, en tot cas, són més vulnerables a la denominada vigorèxia. Aquest fenomen s'explica per un ideal estètic socialment acceptat que afecta principalment les noies. Els mitjans de comunicació estan contribuint a expandir un cànon de bellesa basat en la primor; la forta influència d'aquests mitjans en la vida quotidiana fa que aquest model estètic tingui tanta importància. A la vegada, la generalització d'aquest estereotip no només genera trastorns alimentaris, sinó que sovint provoca sentiments d'ansietat, de frustració i malestars per no poder assemblar-se als models corporals en voga.

En termes de franges d'edat apareixen, de fet, dues situacions de risc per la salut que poden semblar gairebé contraposades però que, en el fons, es poden interpretar com a derivades d'una cultura del consum que genera ansietat entre els nens/es i els/les adolescents. Fins l'adolescència, el risc principal és l'obesitat, com a conseqüència d'una dieta pobre en fruites i verdures, l'increment del denominat "picoteo", el major consum de productes amb greixos saturats i sucre (les denominades "xuxes") i determinades pautes de sedentarisme (*veure taules S43 a S46 de l'annex CD*) associades al consum de videojocs i televisió. Si bé aquesta tendència pot tenir continuïtat durant l'adolescència, en aquest interval de la vida –i cada cop més també a la preadolescència– és quan apareix una major vulnerabilitat als trastorns de la conducta alimentària i de l'autopercepció del cos. Tant les pautes dels infants com les dels adolescents que hem assenyalat no s'han de comprendre com a fenòmens aïllats, sinó com a resultats de les contradiccions entre una cultura del consum que genera un comportament alimentari desorganitzat i la forta influència de determinats models de bellesa corporal.

3.2. EL COMPORTAMENT SEXUAL

Les dades de què disposem sobre el comportament sexual dels adolescents i joves a Barcelona plantegen una situació contradictòria. D'una banda ha augmentat, en comparació amb la dècada dels noranta, l'ús de la "píndola del dia després" i els embarassos de dones adolescents o menors de 20 anys. Aquests embarassos no han estat planificats en més d'un 92% i, com vam dir anteriorment, tres de cada quatre acaben en interrupció voluntària de l'embaràs. De l'altra, les enquestes sanitàries indiquen que l'ús de determinats mètodes anticonceptius, com els preservatius, ha augmentat entre els adolescents: mentre que al 1996 afirmaven utilitzar-ho un 89,6%, al 2001 aquesta proporció és de 94,6%¹⁵. Aquesta contradicció pot estar relacionada amb un ús aleatori del preservatiu depenent de la relació, el tipus de parella o el moment de les pràctiques sexuals, encara que no és descartable pensar en una disparitat entre els *discursos* dels adolescents i joves i les seves *pràctiques*. De fet, als grups focals que vam realitzar amb nois i noies sobre aquesta temàtica es perceben diversos obstacles a l'ús del preservatiu, com la falta d'una educació que suposi una veritable normalització d'aquest mecanisme anticonceptiu, el seu preu, les dificultats i el temor a negociar amb la parella abans de la relació sexual o els prejudicis a portar-lo a sobre per por a la pressió i percepció de pares i iguals.

Entre les preocupacions que verbalitzen els adolescents, el risc de contraure VIH-SIDA no sembla adquirir molt pes (*veure Taules d'S53 a S52 de l'annex CD*). Les noies assenyalen com a principal risc l'embaràs no desitjat o planificat i entre els nois s'apunta una certa despreocupació del risc i, a la vegada, una percepció de l'ús del preservatiu com un problema afegit a la iniciació sexual. Aquesta relativització del risc vers el possible contagi del VIH-SIDA i altres malalties de transmissió sexual va ser apuntada també pels experts, que van parlar d'una relaxació en les pautes de relació sexual. En general, entre els nois i les noies consultades, són aquestes últimes les que expressen més clarament un sentiment de risc en les seves relacions sexuals. El fet de sentir l'embaràs com a un fenomen típicament femení influeix en aquest sentiment de perill.

Creo que antes, antes de seguir y que se nos vaya la olla, es un tema que si lo coges con ganas pues no sé, en el momento con el calentón lo último que pienso es en el preservativo. Yo creo que la mayoría de personas jóvenes se lo ponen. (Noi, IES Públic, 4rt d'ESO, Sant Joan Despí)

Jo crec que hi ha diferències pel gènere, jo crec que la noia pensa més en posar-se'l, perquè si passa algo, a part de que pot haver un embaràs, és a ella a qui l'afectaria més... (Noia, IES Públic, 4rt d'ESO, Sant Joan Despí)

La percepció que tenen els adolescents de la primera relació sexual, ja sigui real o encara potencial, és també diferent entre els nois i les noies. Elles dibuixen un imaginari caracteritzat per una relació de parella més o menys estable a partir de la qual es produeix la primera relació sexual. Els nois, en canvi, verbalitzen la idea de l'aventura esporàdica i, a la vegada, consideren

¹⁵ Dades de l'Agència de Salut Pública de Barcelona.

que es més probable que aquesta relació sexual s'estableixi amb una noia ja coneguda o amb la qual es té una relació sentimental.

Yo creo que para ser la primera vez tienes que estar bastante tiempo con una pareja... o sea, si los dos son vírgenes, o sea hay que estar bastante tiempo con una pareja... y darle su tiempo y... quererle bastante... es lo que yo creo vamos... (Noi, IES Públic, 4rt d'ESO, Sant Joan Despí)

Jo crec que bueno, almenys jo ho considero així perquè anar al llit amb algú no es qualsevol cosa no? Jo ho faria amb una persona amb la qual estigui segura que estaré bé no? No un dia borratxa i... ha de ser una cosa... pues especial (Noia, IES Públic, 4rt d'ESO, Sant Joan Despí).

Tan uns com altres consideren que parlar de mètodes anticonceptius amb la parella pot refredar i inhibir una possible relació sexual. Probablement per això, alguns estudis han indicat que la primera relació sexual es practica generalment sense preservatiu, malgrat la informació de què es disposa sobre els riscos, des de l'escola i els *mass media*. Pot influir també el fet que la sexualitat continua sent un tema tabú en la conversa entre iguals i, fonamentalment, entre pares-mares i fills/es. Per exemple, entre els i les joves espanyols/es de 18 a 29 anys, un 25,9% afirma no tenir cap tipus de comunicació sobre temes de sexualitat amb els seus pares i un 20,6% indica que aquest tipus de comunicació és insatisfactòria (INE 2004). Quant als amics i amigues, i sobretot entre els nois, hi ha una tendència a parlar de sexualitat amb els iguals de manera més frívola i en to d'humor i, malgrat que consideren que la sexualitat és un tema important, mostren certes reticències a parlar-ne obertament.

(E): ¿y cómo lo habláis?]

Pues no veas como es esta... (Noi, IES Públic, 4rt d'ESO, Sant Joan Despí)

No, pues yo a un colega, pues "a mi me da vergüenza hacer esto, y cómo es esto y cómo lo hago" es otro tema no es cómo "¿qué te parece esta?" "a pues bien, pues esta tiene un polvillo" bueno cosas así pero... (Noi, IES Públic, 4rt d'ESO, Sant Joan Despí)

Jo crec que les noies tenim més reservat el tema aquest, que ho parlem amb amigues però si pot ser amb una millor que dos, saps? (Noia, IES Públic, 4rt d'ESO, Sant Joan Despí)

Bueno, sí a nosotros también nos pasa igual. (Noi, IES Públic, 4rt d'ESO: Sant Joan Despí)

Hombre, son más bestias. Lo dicen todo así, le cambian las palabras y dicen otras cosas, no sé..."Nivel manolo" no "nivel culto" Las chicas para eso somos más respetuosas. O sea, si lo hablas lo hablas con tu mejor amiga, no lo hablas en plan así... (Noia, IES Públic, 4rt d'ESO, Sant Joan Despí).

Hi ha moltes persones que van "fardant" "me tirao a esta" "me tirao a esta" i ho diuen, como si estuvieran comiendo patatas. (Noia, IES Públic, 4rt d'ESO, Sant Joan Despí).

Els joves consultats també apuntaven que, al seu parer, l'educació sexual que reben als centres educatius és deficient, tant en quantitat com en qualitat, i expressen la necessitat de passar del model de classe magistral, que sovint es dóna actualment, a un tipus d'educació més propera a les seves experiències, on existeixin interlocutors capaços de posar-se al seu nivell.

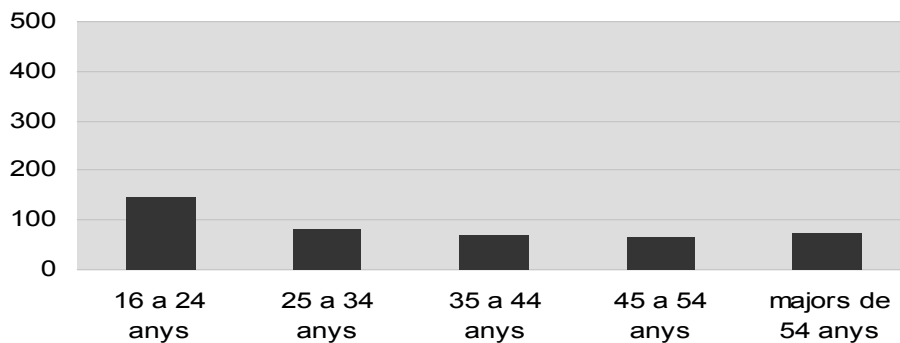
Finalment, i seguint amb el tema de les fonts d'informació, una dada a considerar és que, a diferència de les noies, que són més susceptibles a consultar a un professional abans d'establir una relació sexual, pocs nois busquen informació d'aquest tipus, potser per les concepcions culturals de la masculinitat que generen una idea d'independència i autonomia en aquest àmbit de la vida potser perquè els dispositius sanitaris dedicats a l'atenció de la salut sexual i reproductiva els deixa al marge.

3.3. L'ACCIDENTALITAT LABORAL I ELS ADO

En conjunt, els accidents constitueixen la primera causa de mortalitat i de càrrega de morbiditat entre els menors de 35 anys a les societats industrialitzades. Els accidents laborals conformen una part important d'aquesta situació, sobretot a Catalunya, que des de fa anys és la comunitat autònoma amb més sinistralitat i malalties professionals d'Espanya. La província de Barcelona és també la que mostra una major incidència amb 144.664 accidentats durant l'any 2001. Segons l'ESCA de 2002, gairebé el 30% de les persones ocupades entenen que el desenvolupament de la seva feina suposa algun tipus de risc per la seva salut. Aquesta proporció és considerablement més alta entre els homes (33,7%) en comparació a les dones (22,1%), i les causes percebudes més importants són el desenvolupament de moviments repetitius amb els braços o les mans, la feina rutinària, l'excés de treball, treballar sol o sola, les postures molestes i els esforços musculars excessius.

Els adolescents i joves són el grup més vulnerable a la sinistralitat laboral, sobretot a Catalunya, probablement per la major proporció de treballadors joves en aquesta comunitat autònoma i per l'elevada taxa de temporalitat en la contractació, que és del 84% en la franja d'edat de 16 a 19 anys. Es calcula que a l'entorn del 80% dels accidents laborals afecten a menors de 24 anys. Aquesta xifra és congruent amb el fet que la incidència d'accidents per 1000 treballadors al 2001 va ser, a Catalunya, de 143,5 entre els adolescents i joves de 16 a 24 anys, mentre que entre els de 25 a 34 anys va ser pràcticament de la meitat (79,8) (*Figura 17 i Taula S53 de l'annex CD*).

FIGURA 17. INCIDÈNCIA D'ACCIDENTS LABORALS (PER 1000 TREBALLADORS). CATALUNYA. 2001.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades del *Instituto Nacional de Estadística*.

Algunes de les causes d'aquesta situació són la precarització dels contractes laborals realitzats als joves, la subcontractació, les condicions del lloc de treball, l'incompliment de la legislació de prevenció de riscos per part de l'empresa, del treballador o dels dos, i la relaxació de la inspecció de treball en la implementació de mesures efectives en matèria de salut laboral.

Per la seva part, els accidents domèstics i dels espais d'oci, els ADO, van mostrar una incidència important a Espanya durant l'any 2001. El grup més vulnerable s'ubica entre els 15 i 24 anys, mentre que entre els més petits, en canvi, la proporció és molt baixa, afecta només al 4,57% dels menors de 4 anys. Fins els 24 anys, els homes tenen més accidents que les dones, però en les edats més avançades aquesta tendència s'atura i fins i tot s'inverteix. Els accidents més freqüents estan causats per caigudes (51,10%), talls i altres (16,13%), cops (14,97%) i per efectes tèrmics o cremades (9,90%). Les caigudes, les col·lisions i els cops són els tipus d'accidents més freqüents entre els nois de 5 a 14 anys (Informe DADO, 2002). Durant l'any 2002 aquests tipus d'accidents es van reduir en un 34,5%. Alguns dels factors que es poden invocar com a responsables d'aquesta reducció són la presa de consciència dels ciutadans i consumidors i les indicacions de la indústria en els productes adreçats als consumidors.

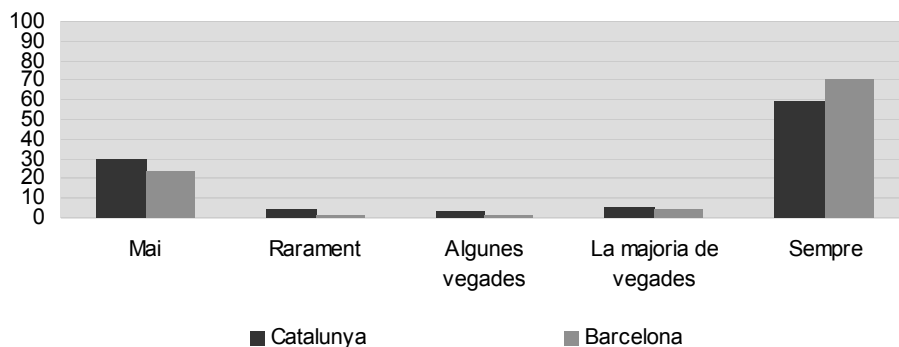
3.4. LA SEURETAT VIÀRIA

Els accidents de trànsit són un dels problemes de salut pública més importants en les societats de capitalisme avançat, ja que són la primera causa de mortalitat entre alguns grups d'edat i també els responsables de múltiples lesions i discapacitats. Per exemple, es calcula que per la franja d'edat de 5 a 14 anys, aquests tipus d'accident pot considerar-se tant la primera causa de mortalitat com de discapacitat. En el grup d'edat de 0 a 4 anys, en canvi, els accidents constitueixen la setena causa de mortalitat i la novena causa de morbiditat. D'altra banda, entre el grup de joves i adolescents conductors, i que per tant ja no són dependents dels pares i/o adults, s'observa una alta taxa de sinistralitat. Així, i segons un estudi del RACC de l'any 2003, el 58% dels

conductors amb edats compreses entre els 18 i els 24 anys van patir, durant el 2002, algun accident on es van veure implicats altres vehicles i/o persones.

Una de les raons de l'impacte dels accidents de trànsit en la mortalitat i morbiditat dels menors dependents és, sens dubte, la manca d'utilització de les mesures adients de seguretat. Segons l'ESCA del 2002, només un 58% dels ciutadans catalans utilitzen sempre els elements de subjecció per a menors de sis anys, un 5,4% els utilitza la majoria de vegades, un 2,7% algunes vegades, un 3,6% rarament i, el que resulta més preocupant, un 29,5% mai. El major ús de cadiretes es produeix en les classes més acomodades i va disminuint progressivament fins arribar a les classes més desfavorides, la IVB i la V¹⁶. En termes territorials, Barcelona mostra una utilització de més del 80% enfront de les regions sanitàries de Centre i Lleida que se situen al voltant del 50%.

FIGURA 18 . UTILITZACIÓ DE LA CADIRETA DE COTXE PER A MENORS. 2002.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'ESCA 2002. Departament de Sanitat i Seguretat Social. Generalitat de Catalunya.

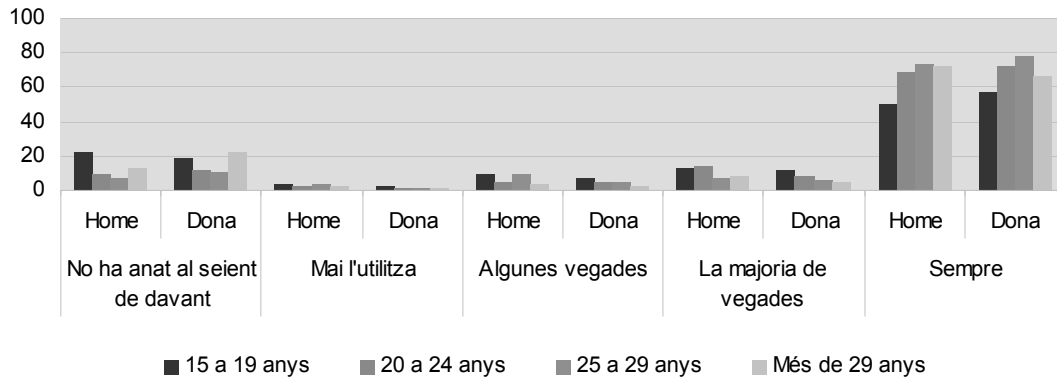
La utilització de cadiretes de cotxe a la ciutat de Barcelona oscil·la entre el 70 i el 80%, depenent de l'estudi i de si la resposta fa al·lusió a un ús habitual o continuat. No obstant això, un estudi del RACC, fet a partir d'observacions, indica que l'ús d'aquest sistema de seguretat pels més petits disminueix de forma dràstica a partir dels 3 anys de vida de les criatures (*Figura 18 i Taula S54 de l'annex CD*).

En referència als cinturons de seguretat, les proporcions per Catalunya són més o menys homogènies a totes les classes socials i regions sanitàries. Només un 2,2% del total assegura no utilitzar mai el cinturó de seguretat quan

¹⁶ La noció de classe utilitzada aquí es la pròpia de les enquestes i estudis de salut pública i s'usa més un indicador d'ocupació/professió que de classe social en els termes estrictes de la teoria social. La tipologia és la següent: Classe I (directius de l'administració pública i d'empreses de deu assalariats o més. Professions associades a titulacions de segon i tercer cicle universitari), Classe II (directius d'empreses amb menys de 10 assalariats. Professions associades a titulacions de primer cicle universitari, artistes i esportistes), Classe III (treballadors de tipus administratiu, treballadors dels serveis de protecció i seguretat, treballadors per compte propi, supervisors de treballadors manuals), Classe IVA (treballadors manuals qualificats), Classe IVB (treballadors manuals semiquelificats) i Classe V (treballadors no qualificats).

està assegut als seients davanters, un 4,6% afirma que algunes vegades i un 9,3% respon que la majoria de vegades (veure *Figura 19 i Taules S55 i S56 de l'annex CD*).

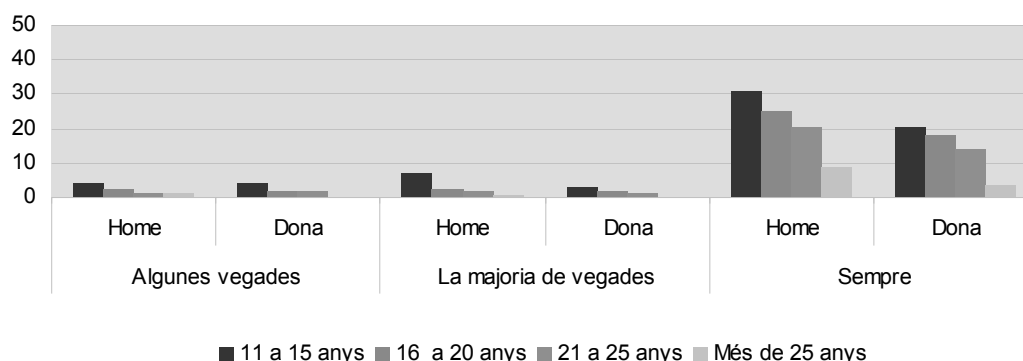
FIGURA 19. UTILITZACIÓ DEL CINTURÓ, PER SEXE I GRUPS D'EDAT. CATALUNYA. 2002.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'ESCA 2002, Departament de Sanitat i Seguretat Social. Generalitat de Catalunya.

Més preocupants són les dades sobre utilització del casc entre els usuaris de motocicletes: a Catalunya només un 62,7% afirma que l'utilitza sempre, enfront del 24,5% que no l'utilitza mai. Un 6,4% indica que algunes vegades. La mateixa proporció d'entrevistats responen que l'utilitza la majoria de vegades (veure *Figura 20 i Taules S57 i S58 de l'annex CD*). La menor utilització del casc apareix en les classes més desfavorides, mentre que la classe I gairebé el 80% afirma fer ús del casc. La proporció més baixa (al voltant del 50%) es dona a la classe V. Així mateix, els conductors de la regió sanitària de Tarragona, seguits dels de Barcelona, són els que utilitzen més aquesta mesura de seguretat. Els que menys, els de les regions sanitàries de Lleida i Centre.

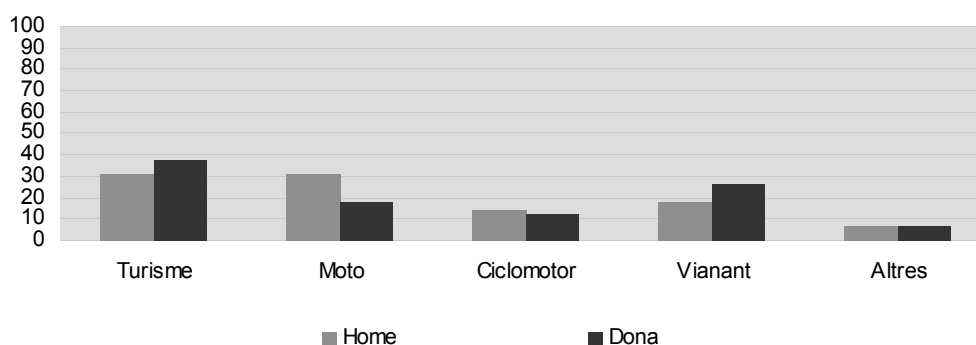
FIGURA 20. UTILITZACIÓ DEL CASC DE LA MOTO, PER SEXE I GRUPS D'EDAT. CATALUNYA. 2002.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'ESCA 2002. Departament de Sanitat i Seguretat Social . Generalitat de Catalunya.

El 54% dels passatgers implicats en un accident mortal a Espanya no portaven casc. De fet, amb el casc, la mortalitat en accident baixa del 12% al 3% i les lesions greus del 31% al 18%. Aquesta dada és també important en termes de la sinistralitat general per vehicles de motor (veure *Figura 21 i Taula S59 de l'annex CD*), ja que, per exemple, una tercera part dels lesionats per accident a la ciutat de Barcelona anaven en vehicles de dues rodes: ciclomotors i motocicletes, sobretot entre els homes (Agència de Salut Pública 2003:15).

FIGURA 21. DISTRIBUCIÓ DELS LESIONATS EN ACCIDENTS DE TRÀNSIT, PER SEXE I TIPUS D'USUARI. BARCELONA. 2002.

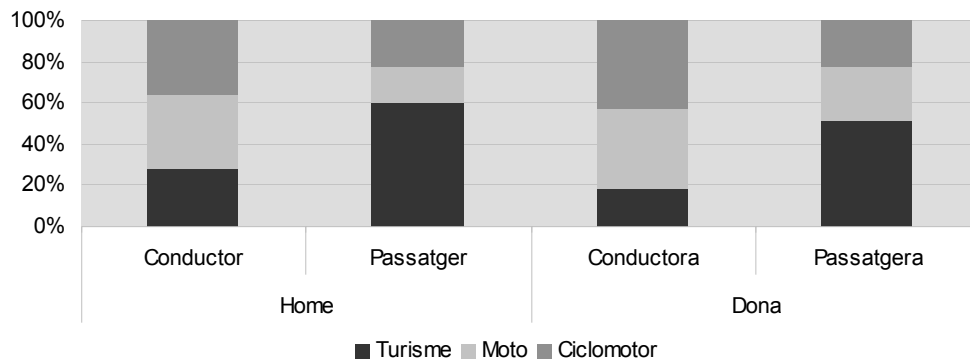

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'ESCA 2002, Departament de Sanitat i Seguretat Social . Generalitat de Catalunya.

En relació als cotxes, i tal com hem apuntat, entre els joves apareix una alta proporció de sinistralitat. Per exemple, pràcticament el 40% dels 16.377 lesionats per accident de trànsit a Barcelona durant l'any 2002 eren de la franja d'edat d'entre els 20 i els 29 anys, amb molta diferència de la resta de grups d'edat que, com a màxim, arribaven al 20% (el grup 30-39 anys). Les proporcions dins el grup amb més accidents (20-29 anys) no eren molt diferents en termes de gènere. Tot i que alguns estudis del RACC indiquen que les noies

entre 18 i 24 anys tenen menys accidents que els nois de la mateixa edat i mostren una tipologia de sinistre diferent. Així, mentre que elles tenen més accidents per incorporacions al carril i per circulació a les places, ells mostren una accidentalitat més elevada en els avançaments. D'altra banda, es percep també una diferència en la proporció dels lesionats/lesionades segons la posició que ocupaven al vehicle: les dones lesionades circulaven com a passatgeres més freqüentment que els homes (*veure Figura 22 i les Taules S60 a S75 de l'annex CD*).

FIGURA 22. DISTRIBUCIÓ DELS LESIONATS EN ACCIDENTS DE TRÀNSIT, PER SEXE, TIPUS DE VEHICLE I POSICIÓ. BARCELONA. 2002.

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de *Sistema DUHAT*. Agència de Salut Pública de Barcelona.

En síntesi, a la ciutat de Barcelona, aproximadament la meitat dels lesionats són joves entre 20 i 39 anys. També dos de cada tres són homes. Quatre de cada deu eren usuaris de motocicletes i ciclomotors, un terç eren usuaris de cotxes i un de cada quatre, vianants que van ser atropellats. Les dones que van patir un accident circulaven més en turisme i com a vianants que els homes, mentre que aquests circulaven majoritàriament en 2 rodes a motor. Per a tots els vehicles, les dones eren passatgeres més sovint que els homes.

Els accidents de trànsit són indissociables de determinades conductes de risc que també tractarem a l'apartat de consum de substàncies psicoactives. La cultura festiva dels joves sovint suposa, com entre els adults, el consum de alcohol i altres drogues que apareixen associades a la sinistralitat. En els grups focals realitzats entre els adolescents hem observat l'existència d'una relativització del risc i el paper de la cohesió i solidaritat grupals com a factors que afavoreixen que es condueixi o es deixi conduir, per part dels acompanyants, en estat de embriaguesa.

També s'ha de destacar que aquestes conductes de risc no són exclusives dels joves. Caldria reflexionar sobre el valor social d'aquestes conductes. Per exemple, la velocitat -tot i ser un factor potencial de risc està ben valorada socialment. D'altra banda els fabricants de cotxes no semblen disposats a crear vehicles menys potents, sinó ben al contrari, cada cop fabriquen màquines més

potents que poden arribar a cotes més altes de velocitat. Aquesta característica sovint es reforça amb les campanyes publicitàries, les quals tendeixen a destacar la velocitat utilitzant imatges d'èxit i poder. Finalment, no s'hauria de deixar de banda la necessitat d'una educació viària més eficaç, així com la millora de la xarxa viària i de la gestió del trànsit.

3.5. EL CONSUM DE SUBSTÀNCIES PSICOACTIVES¹⁷

El consum de substàncies psicoactives, incloent-hi també les legals, com l'alcohol i el tabac, és una pràctica habitual entre els adolescents i els joves catalans. Generalment aquestes pràctiques es porten a terme sobretot durant l'adolescència i de forma focalitzada durant els caps de setmana i amb un caràcter lúdic, festiu i grupal. L'objectiu del seu ús és obtenir un cert grau de desinhibició i distensió en les relacions socials, afavorir la identitat com a grup d'edat i la cohesió de la camarilla, representar el pas a la vida adulta i, entre els nois, constitueix sovint un tipus de comportament vinculat a la representació de la masculinitat. En moltes ocasions aquest tipus de consum es produeix entre els adolescents, sense la presència dels pares i mares, fins i tot en el cas del alcohol, ja que si bé els nois i noies prenen habitualment aquesta substància, la ingesta no es fa tant en els dinars i celebracions familiars, on el consum és generalitzat per part dels adults, com en els espais d'oci i d'identitat juvenil. Una de les raons és el caràcter integrador d'aquesta pràctica, entre el grup d'edat que pot adquirir la forma del policonsum (és a dir, la barreja de diferents tipus de drogues). El consum de substàncies, tant de les legals com de les il·legals, està normalitzat en el seu entorn i és un element de sociabilitat entre els i les joves.

En termes de gènere s'observa una diferència important per l'existència de patrons culturals específics pels nois i les noies. Amb l'excepció del tabac, les noies consumeixen menys substàncies psicoactives quan es troben en espais oberts o multitudinaris. Aquesta tendència es redueix quan el consum es fa en un ambient de més confiança i on poden perdre força les representacions socials més inhibidores per les noies, com la imatge de la "noia fàcil". De fet, a partir dels 18-20 anys es percep que els consums i riscos de nois i noies són diferents, d'aquesta manera, mentre els primers porten a terme més comportaments de risc, com la conducció de vehicles de motor sota l'efecte de l'alcohol i altres drogues, les segones adopten pautes molt més cautes (Díaz, A.; Pallarés, J.; Barruti, M. & Espluga, J. 2004).

El consum de tabac

El tabaquisme es un hàbit estès en la població adolescent i jove de la ciutat de Barcelona i de Catalunya i es vincula a factors com la iniciació a la vida adulta en el nostre context social, la construcció de la identitat grupal del jove, la

¹⁷ Veure Díaz, A., Pallarés, Barruti, M. i Espluga, J. (2004). Observatori de Nous Consums de drogues en l'àmbit juvenil. Informe 2003. Barcelona: Associació Institut Genus. L'objectiu del citat Observatori és realitzar un estudi anual sobre les actituds, les practiques i els idearis dels joves respecte el consum de drogues. Per a dur a terme aquest estudi realitzen recollida de dades a partir d'enquestes, fitxes d'itineraris, fitxes d'estils i consums.

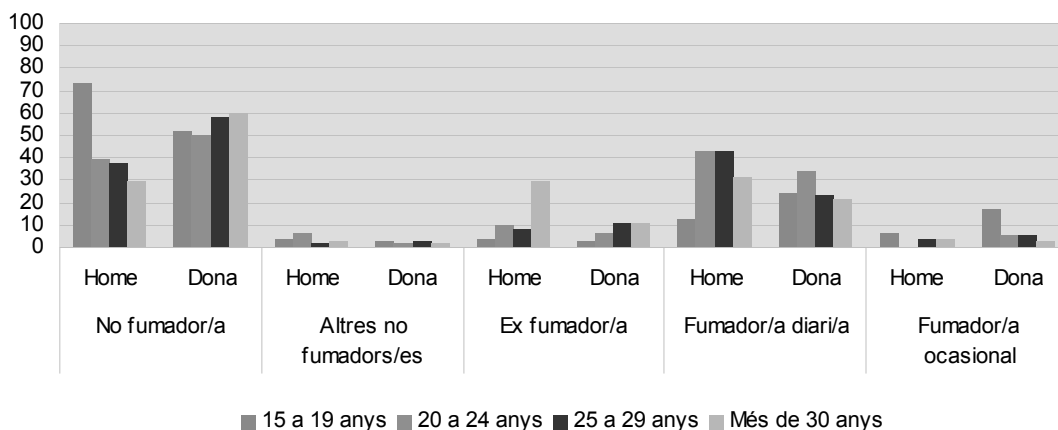
influència dels pares i mares fumadors i el fàcil accés, àdhuc pels menors, a les màquines dispensadores i els estancs.

Pero, quiero decir, muchas veces si los padres fuman el hijo acaba fumando porque a ver te dicen "tu no fumes" pero yo que sé, se encuentran en un ambiente que fuman pues, no se al final te dan ganas de probarlo. (Noia, IES Públic, 4rt d'ESO, Sant Joan Despí).

Això genera un clima de tolerància que fa que, malgrat que ells són conscients dels perjudicis del consum de tabac per la seva salut, tinguin una tendència a relativitzar aquests efectes.

Les dades quantitatives analitzades indiquen que a Barcelona el 24,4% de les noies entre 15 i 19 anys fumen diàriament, el doble que els nois (vegeu *Figura 23 i Taula S86 de l'annex*). Elles també són les que més fumen ocasionalment, generalment els caps de setmana, amb un 16,5% davant el 6,6% dels nois. Ara bé, aquesta tendència s'inverteix en les franges d'edat subsegüents: les fumadores diàries entre 20 i 24 anys són el 34,3% enfront del 42,9% dels fumadors de la mateixa edat.

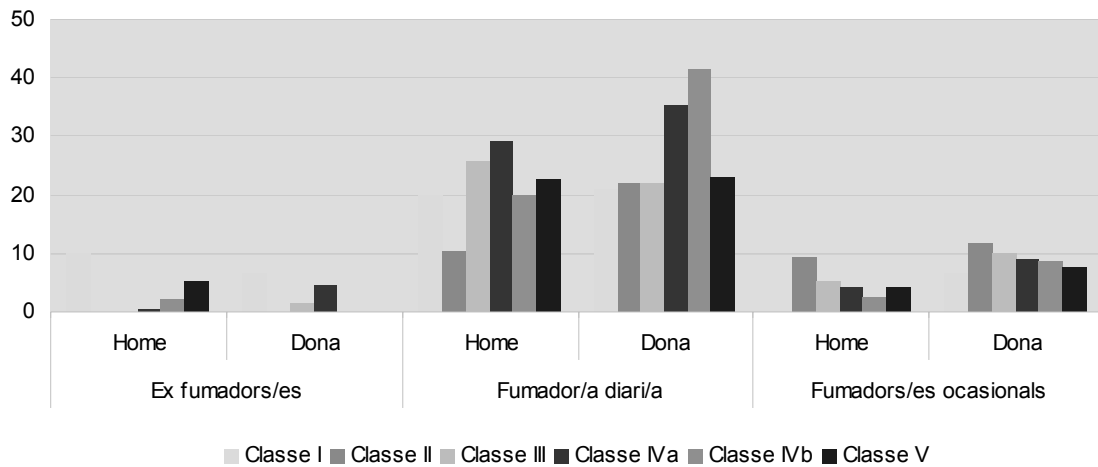
FIGURA 23. CONSUM DE TABAC, PER SEXE I GRUPS D'EDAT. BARCELONA. 2002.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'ESCA 2002. Departament de Sanitat i Seguretat Social. Generalitat de Catalunya.

En termes de classe social, es percep una major concentració de les noies fumadores habituals de 15 a 19 anys en les classes IVA i IVB. Entre els nois, la major concentració de fumadors és en les classes III i IVB. A la següent franja d'edat (20-24 anys), les dones fumadores tenen tendència a concentrar-se en les classes més desfavorides, aquesta vegada en les classes IVA i V (51% i 51,9% respectivament), encara que la proporció a la classe I és també molt important (35,3%) (veure *Figura 24 i Taules S77 i S78 de l'annex*).

FIGURA 24. CONSUM DE TABAC DE LA POBLACIÓ 15 A 19 ANYS, PER SEXE I CLASSE SOCIAL. CATALUNYA. 2002.

La tipologia de classe social es: Classe I (directius de l'administració pública i d'empreses de deu assalariats o més. Professions associades a titulacions de segon i tercer cicle universitari), Classe II (directius d'empreses amb menys de 1' assalariats. Professions associades a titulacions de primer cicle universitari, artistes i esportistes), Classe III (treballadors de tipus administratiu, treballadors dels serveis de protecció i seguretat, treballadors per compte propi, supervisors de treballadors manuals), Classe IVA (treballadors manuals qualificats), Classe IVB (treballadors manuals semiqualicats) i Classe V (treballadors no qualificats).

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'ESCA 2002. Departament de Sanitat i Seguretat Social. Generalitat de Catalunya.

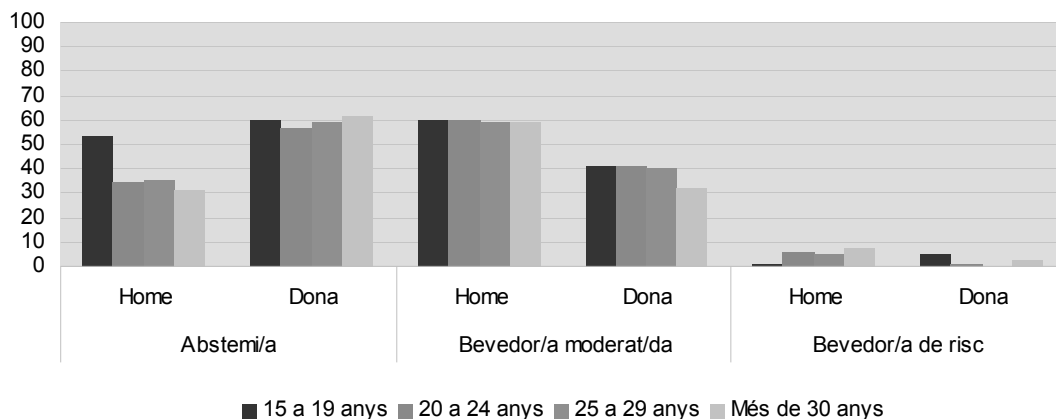
Amb el pas del temps, es produeix una situació d'inversió de la tendència que acabem d'apuntar, ja que la major proporció de dones fumadores més grans de 29 anys es concentren a la Classe I (28,5%), i la d'homes fumadors de la mateixa edat a la Classe V (38,6%) (veure Taules S79 i S80 de l'annex CD). Aquesta disparitat pot estar relacionada amb canvis generacionals en els models culturals de consum de les dones, que permeten fer hipòtesis sobre una major concentració futura d'aquest hàbit entre les dones de classe desfavorida.

El consum d'alcohol

Les dades quantitatives i qualitatives de què disposem ens mostren que entre els adolescents catalans de 15 a 19 anys el consum d'alcohol és més habitual entre els nois (59,8%) que entre les noies (41,3%), tot i que les bevedores de risc d'aquesta edat a Catalunya conformen un 4,9% enfront del 0,7% dels nois. No obstant això, el percentatge d'abstèmies és més elevat (59,9%) que el d'abstemis (53,2%) i, amb el pas dels anys, es produeix una baixada en el consum per part de les dones i un augment significatiu entre els homes, que veuen créixer els seus percentatges de bevedors de risc (veure Figura 25 i Taula S81 i S82 de l'annex CD). D'aquesta manera, entre els 20 i 25 anys el percentatge de bevedors de risc és d'un 5,5% i el de bevedores de risc d'un 0,6%. D'altra banda, les noies adolescents i joves actuen, sovint, com subjectes de control dels nois durant les sortides als espais de lleure on es porta a terme

el consum. Per exemple, es mostren més reticents a conduir o deixar que condueixi algú sota els efectes de l'alcohol.

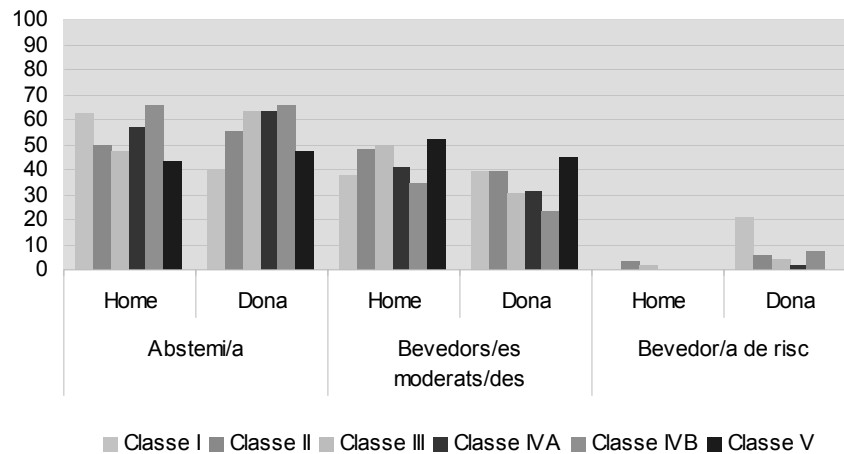
FIGURA 25. CONSUM D'ALCOHOL PER SEXE I GRUPS D'EDAT. CATALUNYA. 2002.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'ESCA 2002. Departament de Sanitat i Seguretat Social. Generalitat de Catalunya.

En termes de classe social, s'observen diferències significatives que fan pensar en l'existència de diversos models culturals entre els adolescents i joves (veure *Figura 26 i Taules de la S83 a la S88 de l'annex CD*). Així, és important apuntar que a Catalunya un 39,6% de les noies de 15-19 anys de la classe I afirmen ser bevedores moderades i un 20,7% de la mateixa classe bevedores de risc. En les altres classes socials, el percentatge de bevedores de risc oscil·la entre el 7,4% per la classe IVB i el valor 0 per la Classe V. Entre els nois, en canvi, els percentatges de bevedors de risc per aquesta franja d'edat es concentren en les classes II y III, però la major proporció de bevedors, tot i que moderats, s'ubica en la Classe V.

FIGURA 26. CONSUM D'ALCOHOL DE LA POBLACIÓ DE 15 A 19 ANYS, PER CLASSE SOCIAL. CATALUNYA. 2002.

La tipologia de classe social es: Classe I (directius de l'administració pública i d'empreses de deu assalariats o més. Professions associades a titulacions de segon i tercer cicle universitari), Classe II (directius d'empreses amb menys de 1' assalariats. Professions associades a titulacions de primer cicle universitari, artistes i esportistes), Classe III (treballadors de tipus administratiu, treballadors dels serveis de protecció i seguretat, treballadors per compte propi, supervisors de treballadors manuals), Classe IVA (treballadors manuals qualificats), Classe IVB (treballadors manuals semiqualicats) i Classe V (treballadors no qualificats).

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'ESCA 2002. Departament de Sanitat i Seguretat Social. Generalitat de Catalunya.

Un fenomen curiós és que amb el pas dels anys els percentatges de bevedores de risc es redueixen de forma dràstica, incloent-hi les noies de la Classe I. En canvi, els percentatges de bevedors de risc augmenten significativament, sobretot entre les classes més desfavorides. Per exemple, entre els 25 i els 30 anys apareix un 26,6% de bevedors de risc a la classe IVB, a la ciutat de Barcelona. Aquestes transformacions poden estar relacionades amb el paper que el consum d'alcohol juga en el trànsit a la vida adulta en la nostra societat i la maduració més precoç de les noies enfront dels nois. També entre els nois i joves el consum d'alcohol, sobretot en les classes més populars, està vinculat a la manera d'entendre el lleure, i forma part del model cultural de la masculinitat. Existeix una imatge social sobre el consum en els àmbits públics que estigmatitza les noies que consumeixen en excés (la clàssica imatge de noia fàcil) i, en canvi, accepta més aquest consum entre els nois.

En els grups focals amb adolescents (nois i noies) que vam realitzar, es va observar el paper destacat del consum d'alcohol i d'altres substàncies psicoactives en l'elaboració de la identitat individual i de grup d'edat. Així, ens van informar de la importància de la pressió grupal en la iniciació i la continuïtat d'aquest consum. Per exemple, no beure en els espais de lleure pot suposar una marginació del individu en relació al seu grup.

Cuando alguien empieza a tomar drogas o algo es por la gente con la que va. Porque si tu vas con alguien que no bebe ni nada, no vas a beber... (Noia, IES Públic, 4rt d'ESO, Sant Joan Despí).

Si tu vas con empollón de éstos que estudia y que están todo el día en su casa pues ten por seguro que no vas a probar las drogas. (Noi, IES Públic, 4rt d'ESO, Sant Joan Despí).

Los padres te influyen pero más lo amigos (...) Los amigos te dicen prueba esto, prueba lo otro. Tus padres no te van a decir, prueba esto, prueba lo otro. (Noia, IES Públic, Sant Joan Despí).

D'altra banda, només en casos extrems es recorre als pares per a resoldre i/o atendre un amic o amiga amb clars símptomes d'embriaguesa. Aquests problemes, segons ells, s'han de resoldre en el mateix grup d'edat, entre els iguals, amb l'excepció de situacions extremes. Així, al parlar sobre el supòsit d'un amic o amiga que es trobés malament sota els efectes de l'embriaguesa, ells indiquen:

Yo creo que no llamaría al médico. (Noia, IES Públic, 4rt d'ESO, Sant Joan Despí).

Hombre, yo si fuera la única [que proposés trucar als pares] que tuviera esa idea pues no sé si lo haría, pero si fuéramos varios los que tuviéramos esa idea, pues sí. (Noia, IES Públic, 4rt d'ESO, Sant Joan Despí).

No però a veure, si la situació és crítica, està en joc una vida i encara que després vingui el càstig dels pares o les bronques jo crec que val més la pena salvar una vida primer i que després vengan las broncas. Noia, IES Públic, 4rt d'ESO, Sant Joan Despí)

El factor econòmic és també un tema molt comentat pels adolescents. Tenint en compte les seves limitacions monetàries, l'elevat preu de les begudes alcohòliques als locals nocturns frena el consum. No obstant, no s'ha de perdre de vista que l'alcohol és un element essencial del seu temps d'oci i per tant han de buscar altres estratègies per a poder consumir-ne. Entre elles hi ha la de cercar bars de barri, molt més econòmics, o la pràctica del "botellón". A l'Informe 2003 de l'Observatori de Nous Consums de Drogues en l'Àmbit Juvenil s'apunta que la pràctica del "botellón" està en augment, tot i que no arriba a les dimensions que té a altres llocs de l'Estat. Aquest augment pot tenir diferents bases causals, el ja citat preu de la beguda als locals, la venda ambulant de llaunes, les restriccions del consum per raons d'edat o l'efecte d'imitació que han tingut les notícies sobre aquesta pràctica als mitjans de comunicació. En aquesta línia, es considera "llençar els diners" no consumir begudes alcohòliques a les discoteques o els locals de lleure que inclouen una consumició amb l'entrada.

Me lo paso bien (...) siempre he relacionado ir a la discoteca con beber un poco de algo. (Noi, IES Públic, 4rt d'ESO, Sant Joan Despí).

Si vas a la discoteca y ya lo que te cuesta la entrada, normalmente no te vas a coger la botella del agua, te vas a coger un cubata porque es lo que más o menos te cuesta la entrada. (Noia, IES Públic, 4rt d'ESO, Sant Joan Despí).

També relativitzen el perill dels accidents de trànsit. Si la conducció de vehicles de motor en estat d'embriaguesa està associada a l'orientació juvenil a la transgressió, la permissivitat per part del grup a deixar conduir en aquest estat

està vinculada al seu codi de companyonia, lleialtats i solidaritat grupal. A més a més, ells elaboren una gradació en termes de l'estat d'embriaguesa, si bé poden acceptar no conduir si la ingesta d'alcohol i/o d'altres substàncies psicoactives és molt elevada, no perceben un perill si aquesta no s'ha considerat important. Dit en les seves paraules, una cosa es conduir "colocat" i una altra amb un "puntillo".

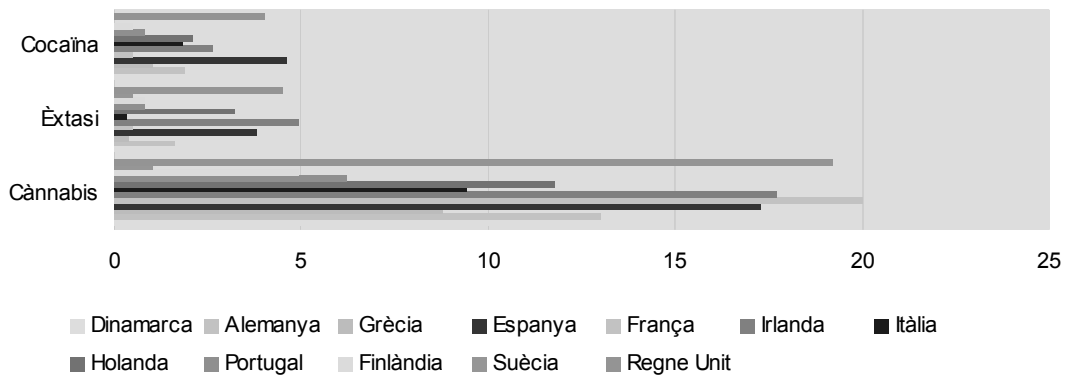
El consum d'altres substàncies psicoactives

Entre les drogues denominades il·legals, les que adquireixen una major importància en termes de pautes de consum dels adolescents són els derivats del cannabis. De fet, la forma més habitual de policonsum en els espais festius dels joves és la tríade alcohol-tabac-cannabis. Amb un pes molt menor hem de parlar de les drogues de disseny i de la cocaïna. L'heroïna i els inhalants han quedat reduïts a determinades bosses de població marginada.

Segons l'estudi recent de Comas, Aguinaga, Orizo, Espinosa y Ochaíta (2003) sobre els adolescents i joves espanyols entre 15 i 23 anys, aproximadament un 50% dels nois ha provat el cannabis alguna vegada, mentre que el percentatge per les dones és menor al 40%. Els nois destaquen enfront les noies també per haver provat en un major percentatge les anfetamines, els alucinògens, la cocaïna, el crack i l'heroïna, tot i que aquesta última en un valor que no supera el 3%. Les noies, en canvi, superen els nois en l'experimentació amb els tranquil·lizants i els hipnòtics; això té relació amb la constatació anterior on ja apuntàvem la major freqüència d'estats depressius i d'ansietat entre les noies. Els consumidors habituals, segons aquest estudi, són nois, i la substància il·legal més consumida és el cannabis, amb més d'un 20% d'usuaris regulars.

Aquestes dades coincideixen parcialment amb les que ofereix l'Informe 2003 de l'Observatori Europeu de les Drogues i les Toxicomanies, que situa Espanya com un dels majors consumidors de cannabis (17,3% els darrers dotze mesos) entre els joves de 15 a 34 anys durant 2002 (veure *Figura 27 i Taula S89 de l'annex CD*). Quant a la cocaïna, Espanya és el primer país del *ranking* amb un 4,6% i el tercer país europeu en consum d'èxtasi, amb un 3,8%. Segons aquest informe, tant el consum de cannabis com de cocaïna ha experimentat un augment significatiu en els últims anys a Espanya. El consum de drogues per via parenteral, en canvi, mostra una davallada molt significativa. De tota manera, un dels problemes més importants de tipus sanitari i socio-sanitari és la població heroinòmana, cada cop més reduïda però amb més problemes de mortalitat i morbiditat, fonamentalment hepatitis C i VIH-SIDA. La població de les presons continua sent el grup amb major risc i també amb major consum de drogues per via parenteral.

FIGURA 27. POBLACIÓ DE 15 A 34 ANYS QUE DECLARA HAVER CONSUMIT DETERMINADES DROGUES EN ELS DARRERS 12 MESOS. UNIÓ EUROPEA. 2002.

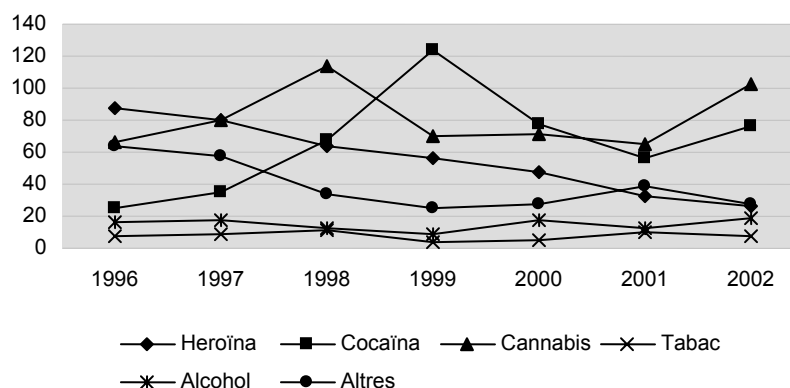

Font: Elaboració CIIMU a partir de dades de l'Observatori Europeu de les Drogues i les Toxicomanies.

A Catalunya, el patró de consum és molt semblant a les dades espanyoles. Al costat del policonsum alcohol-tabac-cannabis, que és el més freqüent, podem trobar altres pautes i/o combinacions que inclouen les drogues de disseny i la cocaïna, principalment. Entre els consumidors adolescents de drogues de disseny o "pastis" hi ha una tendència a substituir aquestes substàncies, amb l'edat, per la cocaïna, que està més ben considerada pels joves, però que dissuadeix durant l'adolescència pel seu elevat preu. Un interessant estudi realitzat per Royo-Isach; Magrané, Velilla; Ralat; Pardo y Gómez (2002) sobre drogues de disseny informa que aquestes són consumides fonamentalment amb alcohol (94,1%), seguides de tabac (86,6%), cannabis (62,3%), speed (44,6%) i cocaïna (14,8%). De nou, segons l'Informe 2003 de l'Observatori de Nous Consums de Drogues en l'Àmbit Juvenil es detecta que, entre la població estudiada, el consum de GHB i ketamina no augmenta, si bé un major nombre de població té informació sobre aquestes substàncies. Per contra, sembla ser que el consum d'al·lucinògens naturals (els bolets en gran mesura) és més freqüent, àdhuc entre població habitualment no consumidora de substàncies psicoactives.

Una anàlisi del tipus de droga que ha motivat un inici de tractament dels menors de 19 anys a Catalunya durant els darrers anys, ens mostra que el nombre de casos de demandes per heroïna ha disminuït de forma evident, mentre que els de cocaïna i alcohol han augmentat (Figura 28 i Taules S90 a S94 de l'annex CD). Els inicis de tractament per cannabis mostren alts i baixos, però amb una marcada tendència a augmentar durant l'any 2002.

FIGURA 28. INICI DE TRACTAMENT PER DROGA PRINCIPAL. CATALUNYA, 1996-2002.

Font: Elaboració a partir de dades de l'*Enquesta Escolar sobre drogues*. Departament de Sanitat i Seguretat Social. Generalitat de Catalunya.

El consum de MDMA entre menors de 19 anys, per la seva part, ha produït menys inicis de tractament en els últims anys; mentre el 1996 es van atendre 24 casos i 27 el 1997, durant l'any 2001 només se'n comptabilitzen 11 i el 2002 tan sols 5. Una situació semblant es troba als inicis de tractament per alucinògens, estimulants i LSD. En canvi, els ingressos per derivats de la feniletilamina han augmentat lleugerament, així com els motivats per inhalants volàtils. No obstant això, i com que el nombre d'ingressos per aquestes causes és molt reduït, resulta difícil fer una prospectiva de les tendències futures.

Els grups focals realitzats ens indiquen algunes percepcions interessants dels adolescents barcelonins sobre el consum de drogues il·legals. Per exemple, la majoria d'ells i elles afirmen que el cannabis és una substància habitual a les festes i que és consumit generalment amb alcohol, tot i que també amb cocaïna; els denominats "nevaditos" (cigarreta de haxix o marihuana amb cocaïna). Una bona part d'ells i elles saben on poden comprar alguna de les varietats del cannabis, una substància que perceben en molts casos com més saludable que l'alcohol i el tabac. Generalment estableixen una associació entre la qualitat de la substància, sobretot el cannabis, i la proximitat o relació d'amistat amb el venedor. El consum de cocaïna els dissuadeix, fonamentalment, pel seu preu, tot i conèixer les pràctiques vinculades a aquestes substàncies que porten a terme els més grans. El consum de drogues de disseny, conegudes com les "pastis", són percebudes amb certa desconfiança per la dificultat de conèixer els seus components. En general, el consum de cannabis és el límit per ells i elles acceptable en termes de percepció de risc.

4. LA SALUT MENTAL

Com a la majoria de països del nostre entorn, la salut mental a Catalunya està marcada per una alta prevalença de casos (17,9%) en la població general, que incapacita, ja sigui temporalment o de forma crònica, a una part considerable dels afectats i que es vincula de manera significativa amb la mortalitat per suïcidi i les autolesions. L'OMS assenyala aquesta tendència global al seu informe de 2001 i apunta que, al món, una de cada quatre persones patirà algun tipus de trastorn mental o neurològic al llarg de la seva vida. Es calcula, a més a més, que dues terceres parts dels afectats no són assistits als dispositius d'atenció sanitària.

Tant a Catalunya com a la resta de les societats europees, durant els darrers anys s'ha observat un fenomen d'alta prevalença, tractada de trastorns depressius, d'ansietat i de malestars difusos i conductuals entre la població infantil, juvenil i adulta. Enfront dels trastorns mentals clàssics, com l'esquizofrènia, que mostren una incidència i prevalença més o menys regular en els diferents contextos culturals i històrics, darrerament els professionals destaquen una àmplia presència entre els menors dels denominats trastorns de la personalitat, les reaccions d'adaptació, els estats de depressió i ansietat, els trastorns de l'alimentació i els intents de suïcidi. Les crisis psicòtiques entre els menors de 10 a 14 anys també han augmentat.

Segons les estimacions realitzades a Catalunya, es calcula que la prevalença de depressió major és de 14,5% al llarg de la vida i d'un 6,2% en els darrers dotze mesos. Els trastorns d'ansietat, per la seva banda, mostren de forma respectiva una prevalença de l'11% i 6,4%. Aquests dos trastorns afecten sobretot les dones adultes i de classes més desfavorides, que són també les més exposades a les adversitats i a la pitjor qualitat de vida, i es reflecteixen en l'augment del consum d'antidepressius de nova generació i d'ansiolítics. No és per casualitat que els antidepressius són el tercer tipus de fàrmac més venut al món, amb un volum de negoci de 15.900 milions de dòlars durant l'any 2001 i un creixement que, en països com el nostre, és de l'ordre d'un 20% anual (Mata i Ortiz 2002, Medawar 1997).

La presència d'un percentatge tan elevat de trastorns depressius i d'ansietat pot vincular-se en el cas de Catalunya a l'existència d'una cobertura més àmplia en salut mental que permet abordar un major espectre de trastorns i síndromes, una popularització de l'atenció en salut mental que inclou els dispositius d'atenció primària i a una major sofisticació dels criteris diagnòstics emprats. No obstant això, també semblen existir altres factors vinculats als estils de vida i/o desigualtats socials que és important tenir present. Per exemple, algunes de les raons apuntades pels experts consultats per aquest informe són l'efecte de la precarització laboral, l'atur, la cultura del consum, la pèrdua de la xarxa social, la pobresa, la marginació, la sensació de solitud o l'adaptació a una ritme de vida més mòbil i complex, com a conseqüència d'una economia i una societat cada cop més globalitzades. No hem d'oblidar tampoc els elements apuntats al paràgraf anterior: desigualtats de classe i de gènere impliquen una major o menor prevalença de problemes de salut mental. Tanmateix, detectem un canvi en la cultura dels usuaris que són més

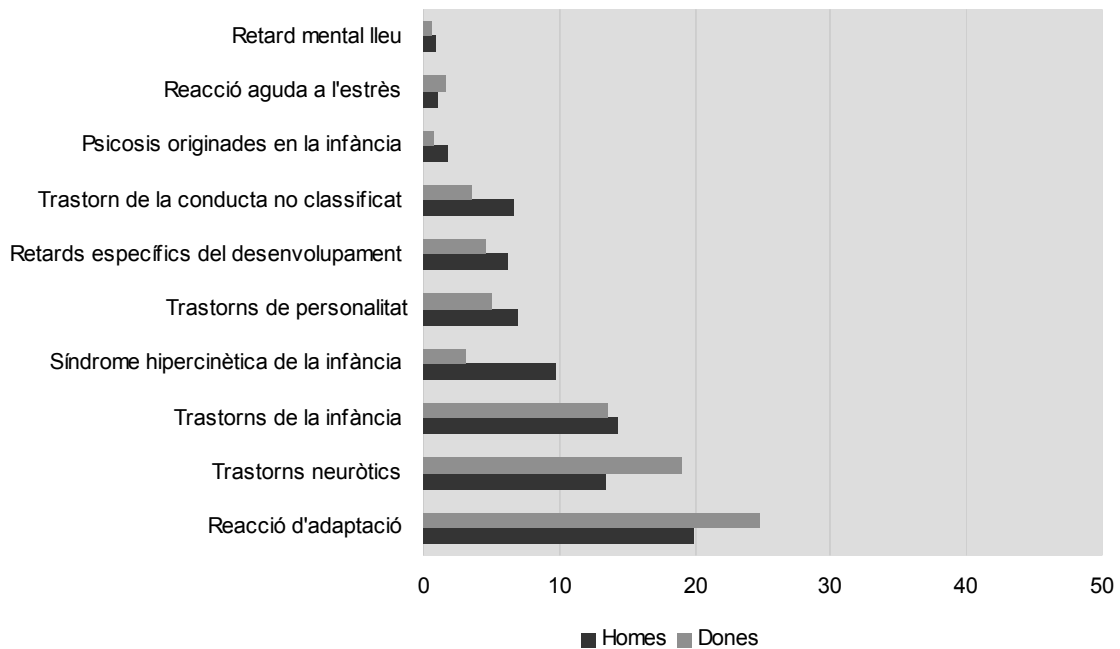
favorables a la consulta psiquiàtrica i al consum de certs psicofàrmacs. En un altre ordre de factors hem de parlar del procés de medicalització amplificat per la pressió de la indústria farmacèutica, que ha desembocat en la popularització d'alguns medicaments per resoldre problemes de la vida quotidiana.

Una revisió de la distribució de les categories diagnòstiques més emprades (CIM 9) a les consultes ambulatories psiquiàtriques de la Xarxa de Salut Mental de Catalunya l'any 2002 ens mostren una preeminència dels trastorns neuròtics, amb un 28,2%, seguits de les reaccions d'adaptació (18,8%), de les psicosis afectives (12,8%), els trastorns esquizofrènics (8,1%), els trastorns de personalitat (5,3%) i els trastorns de la infància (2,5%), entre d'altres. En termes de gènere, s'observa una major preeminència dels trastorns neuròtics i les reaccions d'adaptació entre les dones, en comparació amb els homes, així com una major presència de trastorns de la infància entre els nens (3,6%) en comparació amb les nenes (1,8%). Aquestes dades no inclouen els trastorns i malestars tractats dins la xarxa d'atenció primària, on un de cada quatre casos atesos (un 25,6%) és un problema de salut mental¹⁸, principalment depressió, ansietat i dependència de l'alcohol, en ordre de prevalença.

Quan observem les categories diagnòstiques més utilitzades a les consultes psiquiàtriques ambulatories infantils i juvenils, els denominats CSMIJS, la preeminència és clarament de les reaccions d'adaptació, seguides dels trastorns de tipus neuròtic, els trastorns de la infància, el síndrome hipercinètic de la infància i els trastorns de personalitat. Per sexe, els diagnòstics es mostren més o menys equiparats, amb un predomini de les reaccions d'adaptació entre les nenes i del síndrome hipercinètic entre els nens (*Figura 29 i Taules S95 i S96 de l'annex*).

¹⁸ Veure el treball de Palao et al 2000.

FIGURA 29. DIAGNÒSTICS MÉS FREQUENTS ALS CENTRES DE SALUT MENTAL INFANTILS, PER SEXE. CATALUNYA. 2002.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Departament de Sanitat i Seguretat Social. Generalitat de Catalunya.

Tant les dades sobre població general atesa com les de població infantil i juvenil repliquen el mateix patró diagnòstic dels últims anys¹⁹. Si bé les dades apuntades són de prevalença tractada als ambulatoris de psiquiatria de Catalunya (*veure Taules S97 a S101 de l'annex CD*) i, per tant, no inclouen altres dispositius d'atenció, com els privats (tant de psiquiatria com de psicologia) i els d'atenció primària, semblen indicar una presència important dels denominats trastorns neuròtics. Segons alguns dels professionals consultats, aquest tipus de trastorns són objecte d'un alt procés de medicalització, tant per la cultura assistencial emprada des d'alguns dispositius per afrontar la creixent demanda, com per la pròpia cultura del consum que impera entre els col·lectius d'usuaris, els quals busquen en tractaments com la psicofarmacologia una resolució a les seves tensions quotidianes i familiars. Aquesta tendència entre els adults i progenitors s'està reproduint també entre els col·lectius de joves i adolescents, així com en la patologització d'estats d'alguns infants, com la hiperactivitat, més coneguda al món professional com a síndrome hiperkinètica de la infància.

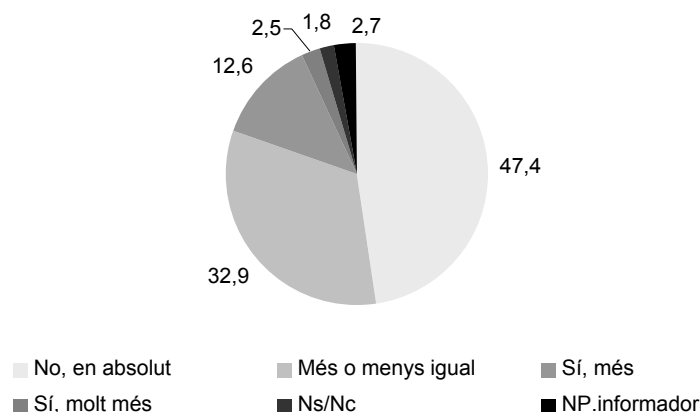
La importància de la salut mental en el marc de la salut general és visible en les enquestes realitzades sobre percepció de salut entre la població general. Així, a l'ESB 2000 ja s'apuntava que entre els majors de 14 anys de la ciutat de Barcelona un 14,3% presentaven trastorns mentals no severs recents, amb una major prevalença en les dones que en els homes. Aquests trastorns

¹⁹ Veure el Pla de Salut de Catalunya 2002-2005, on les dades de l'any 2000 assenyalen un mateix ordre de prevalença per les reaccions d'adaptació i els trastorns neuròtics (2002:96 i 97).

augmentaven amb l'edat i mostraven taxes superiors entre les persones separades, vídues, en atur i de classes socials menys afavorides (un 17,2% en les classes socials IV-V). També la prevalença apareixia vinculada a la pròpia percepció de l'estat de salut dels entrevistats. En aquell moment, un 14% de la població declarava haver pres algun tranquil·litzant en els últims quinze dies previs a l'entrevista i un 5,5%, antidepressius²⁰.

L'explotació que hem realitzat de l'ESCA 2002 de manera desglossada, per Catalunya i per la ciutat de Barcelona, incideix en la mateixa línia que l'ESB 2000, però aportant alguns elements comparatius d'interès. Per exemple, en aquesta nova enquesta, el 12,4% de les noies de la Ciutat de Barcelona entre 15 i 19 anys afirmen que se senten "més deprimides que habitualment" davant del 2,9% dels nois de la mateixa edat i localitat (*Figura 30 i Taula S102 de l'annex CD*). A Catalunya es reproduïx aquesta diferència amb una petita variació: el 15,1% de les noies se senten més deprimides o molt més deprimides enfront del 2,5 dels nois. Aquesta percepció s'equilibra entre les franges d'edat de 20-24 i 25-29 anys, tot i que augmenta el percentatge de noies que se senten "molt més deprimides que habitualment". Amb posterioritat, i segons el desenvolupament del cicle de la vida, les dones tornen a distanciar-se dels homes en termes d'una major sensació de depressió.

FIGURA 30. SENTIMENT DE DEPRESSIÓ* DE LES NOIES DE 15 A 19 ANYS.
CATALUNYA. 2002

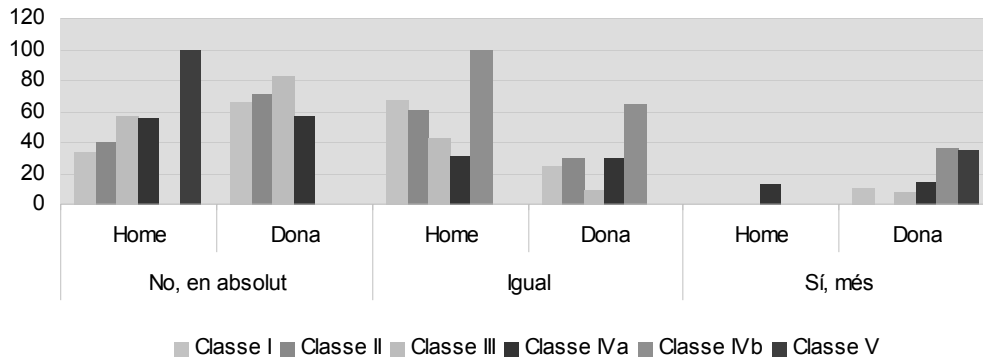
Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'ESCA 2002. Departament de Sanitat i Seguretat Social. Generalitat de Catalunya.

Les diferències sobre sentiment de depressió són també notòries quan afegim el factor de classe social. Així, a la ciutat de Barcelona, les noies entre 15 i 19 anys que se senten "més deprimides que habitualment" mostren una distribució per classe que oscil·la entre el 9,8% per la Classe I i el 34,6% per la Classe V. Els nois que afirmen sentir-se més deprimits són els de la classe IVA. La mateixa tendència s'observa entre les noies catalanes de 15 a 19 anys de la Classe V que afirmen en un 17% sentir-se moderadament deprimides i/o ansioses. La resposta de les altres classes davant la mateixa pregunta oscil·la

²⁰ Veure: Agència de Salut Pública de Barcelona (2003). *La Salut mental a Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

entre el 2,7% a la classe III i el 6,3% a la classe IVB (*Figura 31 i Taula S103 de l'annex CD*).

FIGURA 31. SENTIMENT DE DEPRESSIÓ DE LA POBLACIÓ DE 15 A 19 ANYS, PER SEXE I CLASSE SOCIAL. BARCELONA. 2002.

* La pregunta de l'enquesta és: s'ha sentit poc feliç i deprimat en els últims 30 dies?

La tipologia de classe social es: Classe I (directius de l'administració pública i d'empreses de deu assalariats o més. Professions associades a titulacions de segon i tercer cicle universitari), Classe II (directius d'empreses amb menys de 1' assalariats. Professions associades a titulacions de primer cicle universitari, artistes i esportistes), Classe III (treballadors de tipus administratiu, treballadors dels serveis de protecció i seguretat, treballadors per compte propi, supervisors de treballadors manuals), Classe IVA (treballadors manuals qualificats), Classe IVB (treballadors manuals semiqualicats) i Classe V (treballadors no qualificats).

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'ESCA 2002. Departament de Sanitat i Seguretat Social. Generalitat de Catalunya.

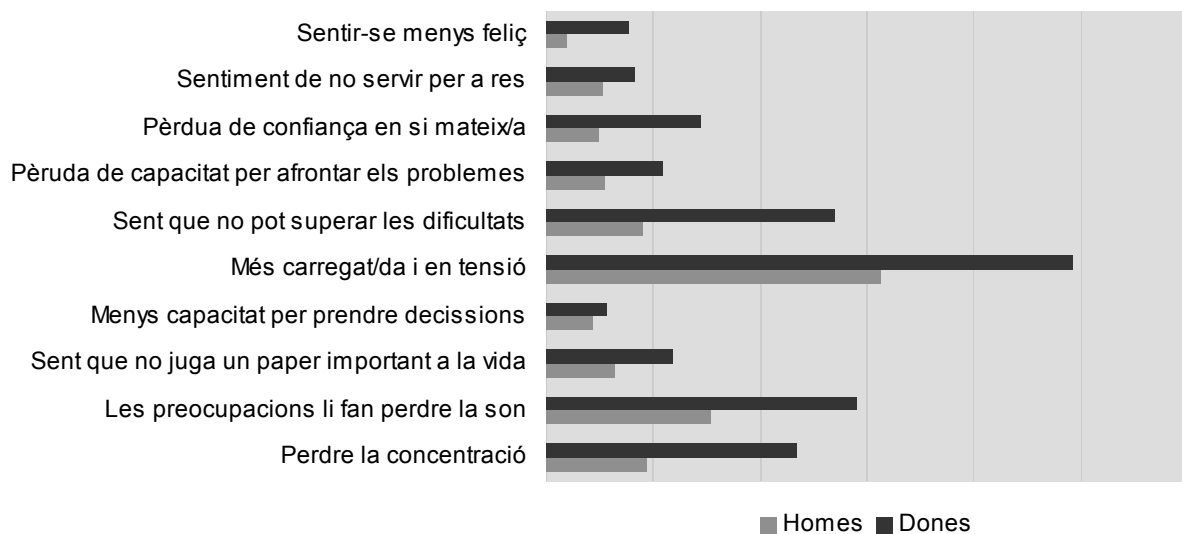
Si bé aquestes dades concorden amb la major prevalència de depressió entre les dones, en la major part de les societats de capitalisme avançat, l'associació entre el sentiment depressiu i el doble eix classe/gènere ens porta a interrogar-nos sobre les causes d'aquesta situació. Algunes d'elles poden ser la major vulnerabilitat a les adversitats i l'incertesa que es dona en les classes més desfavorides per manca de condicions materials, així com la major càrrega domèstica i de cura que les noies pateixen des de l'adolescència. No obstant això, no hem de perdre de vista altres possibilitats, com que les noies expressin les seves queixes en un llenguatge més psicològic, mentre que els nois mostrin les seves afliccions mitjançant comportaments més afins al model cultural de la masculinitat, com són les conductes de risc. Sigui com sigui, el fet és que en aquesta ocasió les desigualtats de gènere i de classe social es retroalimenten de tal manera que les noies de classe desfavorida presenten pitjors estats de salut ²¹.

Congruent amb què les noies de 15 a 19 anys se sentin més deprimides és la percepció que aquest col·lectiu té sobre els problemes quotidians. Així, un

²¹ Veure Benach, J. i altres (2002) *Les desigualtats de salut a Catalunya*. Barcelona: Editorial Mediterrània.

20,4% de les noies de Barcelona d'aquesta franja d'edat afirma tenir problemes, mentre que tan sols un 3,4% dels nois així ho indica. Com s'observa en la següent figura, les noies catalanes d'aquesta franja mostren pitjor estat de salut mental que el nois; elles se senten menys felices i menys útils, amb menys confiança en sí mateixes i amb menys capacitat per afrontar els problemes. La sensació de no poder superar les dificultats és força significativa, ja que afecta al 13,5% de les noies adolescents enfront del 4,5% dels nois, així com el sentiment de tensió i sentir-se carregat/da que està present en un 24,6% de les adolescents. També elles tenen més problemes de son i de concentració i senten de manera més freqüent que no juguen un paper important a la vida (vegeu *Figura 32 i Taules S104 i S105 de l'annex*).

FIGURA 32. SENTIMENTS RELACIONATS AMB LA SALUT MENTAL* DE LA POBLACIÓ 15-19 ANYS, PER SEXE. CATALUNYA. 2002.

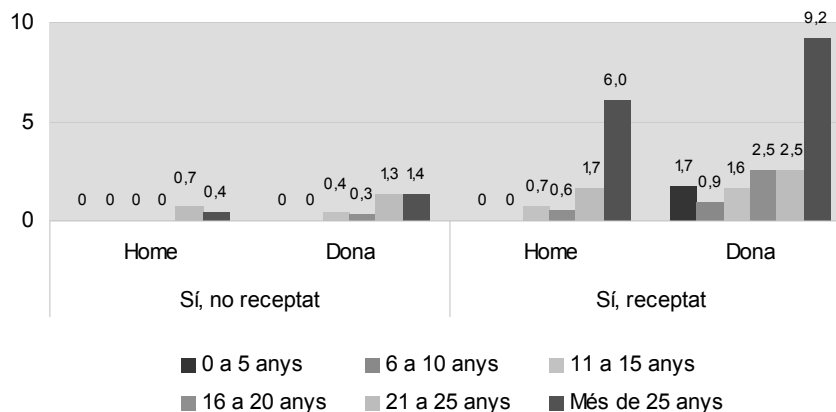

(*) Els ítems fan referència al GHQ-12. S'han exclòs el sentiment de depressió i la capacitat de gaudir del dia a dia

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'ESCA 2002. Departament de Sanitat i Seguretat Social. Generalitat de Catalunya.

Davant d'aquestes dades, on es detecta una clara diferència de gènere, no sembla estrany que el consum d'antidepressius i tranquil·lizants sigui major entre les noies que entre els nois (*Figura 33 i Taules de S106 a S109 de l'annex CD*). Així, mentre que l'1,8% de noies de 16 a 20 anys consumeix antidepressius, només el 0,9% dels nois de la mateixa edat ho fa. Entre els 21 i els 25 anys les diferències són encara més importants: el 2,8% davant del 0,7%, així com entre els majors de 26 anys, un 8,3% en front del 3,5%. Els tranquil·lizants, per la seva part, són consumits des d'edats més precoces per les noies que són, en tots els grups d'edat, les principals consumidores tal com es pot veure en la figura següent.

FIGURA 33. CONSUM DE TRANQUIL·LITZANTS, PER SEXE I GRUPS D'EDAT. CATALUNYA. 2002.

Font:
Elaboració pròpia a partir de dades de l'ESCA 2002. Departament de Sanitat i Seguretat Social. Generalitat de Catalunya.

Les percepcions i representacions que hem analitzat es poden interpretar com indicadors de malestars dels joves. Si bé la majoria se senten amb capacitat de gaudir del dia a dia i no se senten deprimits, també és cert que un percentatge considerable, sobretot entre les noies de classes desfavorides, senten un malestar a la seva vida. Arrel de l'anàlisi qualitatiu dels grups focals amb adolescents, es desprenen algunes possibles causes que expliquen l'aparició d'aquests estats, a saber: la sensació d'incertesa davant del futur, la manca de comunicació amb els pares durant l'adolescència i posteriorment, la pressió social en una societat competitiva, la solitud, l'existència d'una cultura orientada al consum i a allò immediat i la por a ser exclosos/es de la camarilla del seu grup d'edat.

Els experts consultats apunten que el fet que en la nostra societat es valori cada cop més el benestar ràpid i l'èxit social és una de les causes de frustració entre els joves. També indiquen que la solitud és un dels factors importants, ja que els nens/es i adolescents cada cop passen més hores sols i, quan estan acompanyats, es relacionen menys amb la resta dels familiars de la seva unitat domèstica. Com apuntava un dels experts consultats:

La solitud és un tema molt manifestat pels nanos. Solitud, solitud a casa i, el que nosaltres veiem és que la solitud a casa fa que surtin al carrer més. I que, per tant, les conductes de risc es puguin elevar més". (Rosa Ros, directora del Centre Jove d'Anticoncepció i Sexualitat).

Un altre aspecte que també van subratllar els experts és l'existència d'un procés de medicalització de la vida quotidiana auspiciat per la potent indústria farmacèutica i retroalimentat per una cultura pro-prescriptiva per part de professionals i usuaris. Sensacions com la tristor o el malestar estan essent adreçats i derivats a àmbits assistencials i medicalitzats amb psicofàrmacs. Com indicava un dels experts:

Aquí hi ha un problema i és que la gent no diu que està trista, la gent diu que està deprimida. El terme legítim: tristesa, ha desaparegut, i la gent ja se'ns presenta, en lo quotidià, com a estic depre. Clar, el primer que hem de dir, vostè no està depre, està trist i, a més a més, té tot el dret a estar trist. I això no comporta cap tipus de tractament amb psicofàrmac. Amb la qual cosa necessites tot un procés, perquè ell/a ja ve amb l'expectativa de que sortirà amb el prozac o el seroxat.... El principal punt on s'ha augmentat la prescripció farmacèutica de psicofàrmacs és en l'atenció primària... Per qualsevol cosa, com tenir problemes per concentrar-se pels exàmens.” (Josep Moya, Director del Servei de Salut Mental de l'Hospital Parc Tauli).

Factors com l'expectativa d'una solució ràpida dels conflictes emocionals i interpersonal, l'augment de la demanda als centres assistencials, les campanyes de la indústria farmacèutica orientades a l'increment de les seves vendes en àmbits com els psicofàrmacs, la manca d'una formació en salut mental per part dels professionals de l'atenció primària o les transformacions dins la cultura popular que està incorporant noves imatges sobre els estats d'ànim i la seva resolució, són alguns dels elements que semblen involucrats en aquest procés de medicalització. Arribats a aquest punt hauríem de preguntar-nos si realment estem en un moment, a les societats avançades, caracteritzat per la depressió com a indicador del malestar social –la ja denominada era de la depressió- o davant d'uns estils de vida on la tristor com a sentiment ja no té cabuda. La nostra perspectiva és que ambdues situacions s'estan produint i fins i tot retroalimentant. Els malestars són cada cop més disintònics amb l'estructura social i la cultura del consum propi de la nostra societat i, a la vegada, aquests malestars reflecteixen una situació que podem definir, seguint Robert Castel, de “risc de desafiliació”. Dit en altres paraules, les afliccions de les dones de classes més desfavorides es poden entendre també com a indicadors dels obstacles socials perquè elles puguin “reproduir les seves existències i assegurar la seva protecció” (Castel 1995:36).

5. CONCLUSIONS I RECOMANACIONS

Com vam indicar al principi d'aquest informe, la salut dels menors i joves barcelonins i catalans mostra uns estàndars bons o molt bons. La baixa mortalitat infantil i materna i la disminució de la morbiditat gràcies a la millora de l'assistència han produït una bona expectativa de vida i un major control dels processos de salut/malaltia/atenció. Les característiques pròpies del capitalisme avançat dins la societat catalana fan que puguem parlar d'un context social que ja va portar a terme una transició de salut i on els indicadors clàssics de morbimortalitat, sobretot aquells vinculats a les malalties infeccioses i la salut reproductiva, mostren taxes molt baixes. No obstant això, existeixen greus problemes de salut que poden ser pal·liats i/o evitats i que en la majoria dels casos apareixen vinculats a les desigualtats socials de classe i gènere; els dos eixos que, no per casualitat, articulen aquesta recerca. Cal ser conscients que aquestes desigualtats no només tenen un impacte directe sobre la morbimortalitat, sinó que també estan relacionades amb comportaments de risc, com el consum de substàncies psicoactives, la menor prevenció en la seguretat viària o la major vulnerabilitat als malestars i trastorns mentals.

La forma en que les desigualtats de classe i gènere tenen un impacte en els comportaments de risc dels menors i joves i en la seva salut mental és un problema complex que adquireix diferents dimensions. Si bé no podem esgotar aquí tots els punts i dimensions d'aquesta associació, sí que volem apuntar un parell de claus interpretatives. En primer lloc, tenim la impronta de la vida material en la vida de les persones. La pobresa, les condicions de l'habitatge i la precarietat laboral constitueixen obstacles estructurals per la cura d'un mateix i dels seus familiars, i per l'accés a l'educació i la informació en matèria de salut. Aquesta condició ja implica en sí mateixa un risc. En segona instància però, aquesta situació de vulnerabilitat material genera una major incertesa davant del futur, ja que els subjectes observen o senten una major dificultat per reproduir les seves existències i assegurar la seva protecció. La major prevalència de malestars depressius i ansiosos entre les noies de classe desfavorida es pot interpretar com una conseqüència d'aquest procés de desafiliació (o de risc de desafiliació), materialitzat mitjançant un llenguatge somàtic i emocional. En la mateixa línia, determinats comportaments de risc dels nois i joves, com és la conducció de vehicles de motor en estat d'embriaguesa o el major policonsum de substàncies psicoactives també poden ser llegits a la llum d'aquesta clau interpretativa ja que, a diferència de les noies, que mostren el seu risc de desafiliació a partir d'un llenguatge més psicològic, els nois i joves conjurarien la vulnerabilitat i les incerteses a partir d'un codi més pròxim als models culturals de masculinitat: conducció temerària i consum també temerari de drogues legals i il·legals, per exemple. Tant unes com altres representen així expressions possibles del risc de la seva desafiliació, ja sigui d'una societat desigual que limita l'accés a drets com el treball i l'habitatge, ja sigui d'una situació familiar que genera sensacions de solitud i dificultats de comunicació entre els seus membres.

Considerant que la majoria de les problemàtiques de salut tenen un base causal vinculada a l'estructura social, els estils de vida i els comportaments, la formulació de recomanacions no pot ser insensible a aquesta evidència. Si gran

part dels problemes de salut són producte de condicions estructurals de la vida social, les polítiques sanitàries no poden ser dissociables de les polítiques públiques en general. L'aposta més òptima seria la posada en marxa de polítiques globals que milloressin substantivament les condicions de vida de totes les persones. Per exemple, difícilment es pot reduir la sinistralitat laboral adolescent i juvenil sense incidir en les mesures que regulen les condicions de treball, la temporalitat i la subcontractació. En un altre ordre, resulta poc realista l'intent de millorar la qualitat de vida dels col·lectius d'immigrants de classe desfavorida sense potenciar la seva incorporació al mercat de treball i la seva legalització com a ciutadanes i ciutadans amb drets i deures. El mateix podem dir sobre l'edat de les mares al moment del part i les dificultats de les parelles de conciliar la vida laboral amb la vida familiar per la manca de polítiques efectives. En el cas de les noies, i tenint en compte que al llarg de l'informe hem anat veient que presenten pitjor estat de salut que els nois, cal fer una menció especial a la lluita per la igualtat; és previsible que la major paritat entre homes i dones a la vida quotidiana (repartiment de tasques i cures domèstiques, igualtat al món laboral, etc.) reduiria els problemes de salut d'elles. L'eliminació del doble risc de desafiliació que les dones de classe desfavorida tenen pel simple fet de ser dones i de classe obrera és un dels grans reptes de les societats de capitalisme avançat.

Tot i ser conscients del caràcter complex i global del fenomen de la salut, creiem que és pertinent apuntar algunes recomanacions específiques que poden ser implementades mitjançant mesures polítiques o de prevenció del risc. Ara bé, també cal dir que gran part de les recomanacions que fem estan vinculades més al *com* que al *què*. Dit en altres paraules, una part considerable dels programes realitzats per disminuir el risc de morbiditat i mortalitat produït per determinats comportaments sexuals, consum de substàncies psicoactives i conducció de vehicles de motor, no tenen en compte la perspectiva dels propis actors socials o es plantegen des de dinàmiques més jeràrquiques que horitzontals. Dels grups focals realitzats amb adolescents, podem deduir que ells i elles estan més interessats i atents als missatges i la informació rebuda des dels seus iguals i germans, que des de les estructures més formals de les institucions educatives i els progenitors. En la mesura que molts comportaments de risc estan vinculats a la construcció de la identitat individual, grupal i d'edat, així com a les diverses cultures juvenils, la informació dels adults pot tenir un impacte molt limitat. Davant d'aquesta situació, les possibilitats de desenvolupar intervencions més eficaces i eficients en els adolescents i joves passa per oferir-los un major protagonisme i participació en les pròpies iniciatives de reducció de risc. L'establiment d'una relació basada més en el diàleg i menys en els monòlegs, si bé menys visible en termes de marketing polític, pot resultar més adequada per la creació d'una corresponsabilització per part d'aquest col·lectiu. Per exemple, el major coneixement per part d'adolescents i joves de la composició i efectes a l'organisme de les substàncies psicoactives pot reduir el consum i les situacions de major risc, a la vegada que afavoreix el procés de recerca d'atenció per part dels afectats i els seus iguals. El mateix podem dir del comportament sexual, que mostra una relaxació en termes de percepció de risc d'embaràs no planificat i de contreure VIH-SIDA i altres malalties de transmissió sexual. El desenvolupament d'una relació dialògica i normalitzadora, amb les

seves conseqüències en la reducció dels obstacles en l'adquisició de mètodes anticonceptius com els preservatius, pot resultar més efectiva a l'hora d'evitar riscos que la simple realització de xerrades als centres educatius que després són oblidades o infravalorades. El foment de la participació, el diàleg intergeneracional i la corresponsabilització en les problemàtiques de salut és, així i des del nostre punt de vista, el punt de partida que ha d'estar present en les diferents intervencions.

En termes temàtics, un primer gran àmbit on es poden plantejar recomanacions és el de la salut materno-infantil; la qual, mentre mostra uns bons resultats en termes d'assistència, morbimortalitat perinatal i control dels defectes congènits, dibuixa tres problemàtiques importants a la ciutat de Barcelona:

- La primera està relacionada amb l'edat avançada de les mares, que fa pensar en la dificultat de conciliar la vida laboral amb la vida familiar. L'adequació del preu de l'habitatge als salaris reals, l'augment de places de jardins d'infància, l'ampliació dels permisos de maternitat i paternitat i l'adequació entre els horaris escolars i laborals de pares i mares continua sent un dels reptes de les polítiques locals, així com factors bàsics per la facilitació de la maternitat a edats menys avançades.
- El segon gran repte és la disminució dels embarassos no desitjats entre les adolescents, que estan augmentant i que suposen una càrrega sanitària considerable, ja que $\frac{3}{4}$ parts acaben en IVE. En aquest cas es fa urgent reforçar l'educació sexual, així com facilitar l'accés als mètodes anticonceptius, especialment entre les noies més vulnerables: les adolescents de classe social desfavorida.
- Un tercer desafiament és la disminució del consum de substàncies psicoactives com el tabac i l'alcohol durant el període de gestació. Si bé ja existeixen programes i campanyes d'educació per la salut orientades a aquest segment de població, és també important reforçar la informació a les mares de les classes socials desfavorides que són també les majors consumidores. La incorporació d'aquests missatges en els mitjans i canals de comunicació més utilitzats per aquestes dones (televisió, ràdio, etc.), així com en els seus espais de vida podria tenir un major efecte que aquelles iniciatives exclusivament vinculades als serveis d'atenció professionalitzada.

Un segon gran àmbit està conformat pels accidents de trànsit, que impliquen una de les majors càrregues de morbimortalitat, lesions i discapacitats. Sobre aquest fenomen és important establir una combinació de mesures restrictives, foment del transport públic i afavoriment d'una cultura de conducció responsable. Algunes recomanacions són:

- La formació i informació als progenitors sobre l'ús de cadiretes pels més petits en els vehicles, fonamentalment entre els nens i nenes entre 3 i 6 anys, que són els que mostren una menor utilització d'aquesta mesura.

- Endurir les mesures de control d'alcoholèmia i d'infraccions, a la vegada que es plantegen iniciatives per millorar l'educació en seguretat viària des de les institucions educatives i els *mass media*. Com apuntava un dels experts que vam consultar, és un fet paradoxal que algunes de les temàtiques més importants per la vida quotidiana, com la seguretat viària, però també la sexualitat, l'alimentació, el món laboral i el consum de substàncies psicoactives, rebin tan poca atenció als centres educatius, almenys en termes comparatius amb altres matèries clàssiques. Aquí considerem que l'educació sobre aquests àmbits de la vida real dels menors i joves ha d'implementar-se incorporant en molts casos la pràctica activa, i la informació i formació als progenitors.
- El foment d'una cultura de corresponsabilització en seguretat viària entre els joves que, partint del seu llenguatge i codi cultural, plantegi un model en positiu sobre el propi control de les situacions de risc. Es tracta, en definitiva, que la companyonia i la capacitat transgressora, tan importants pels joves, puguin revertir, mitjançant una major pressió grupal entre iguals, en la sedimentació d'un comportament més responsable en l'àmbit de la conducció de vehicles de motor. Evidentment no es tracta de canviar les cultures juvenils, sinó de fomentar la incorporació d'una percepció responsable de les situacions de risc.
- Instar als fabricants de cotxes a dissenyar vehicles menys potents. Existeix una gran diferència entre la velocitat màxima permesa a la carretera i la velocitat a la que arriben els cotxes. Juntament a això caldria revisar i possiblement endurir les mesures punitives sobre els conductors imprudents.
- L'adequació dels horaris de transport públic a la realitat festiva i de lleure d'adolescents i joves, tenint en compte que és una evidència que existeix un *decalage* entre aquestes dues situacions. Aquesta iniciativa es podria materialitzar en l'obertura del metro durant les nits del cap de setmana i el reforç d'altres mitjans de transport públic com els autobusos.

Un tercer àmbit de recomanacions està vinculat amb el comportament sexual, l'activitat física i l'alimentació. El primer adquireix gran importància per la seva naturalesa de conducta d'iniciació a l'edat adulta i per les seves conseqüències en la salut reproductiva i general. Els altres dos temes dibuixen un panorama cada cop més preocupant als països de capitalisme avançat pels seus efectes en l'obesitat i les seves conseqüències d'augment del risc en la vida adulta de patir malalties cardiovasculars, diabetis, hipercolesterolèmia i hipertensió, entre altres. Algunes recomanacions són:

- Potenciar l'educació sexual i la dispensació de mètodes anticonceptius entre els adolescents. La ubicació de màquines expenedores de preservatius als instituts pot ser una de les mesures a prendre,

juntament amb l'ampliació de la cobertura dels dispositius d'atenció i informació sexual (a la pràctica exclusivament centrats en les dones) als nois i joves per tal que puguin participar i corresponsabilitzar-se en matèria de salut sexual i reproductiva.

- Afavorir els espais de sociabilitat i activitat física per contrarestar la tendència al sedentarisme vinculat a la vida urbana i la incorporació al món quotidià de les noves tecnologies de la informació: ordinadors, televisió, etc.
- Capacitar als menors i adolescents per prendre decisions sobre la seva dieta i, a la vegada, relativitzar determinants cànons estètics que afavoreixen la frustració, l'ansietat i els trastorns de la conducta alimentària.
- Capacitar als adults per a realitzar una dieta responsable, ja que la casa, la unitat domèstica, és el principal agent de salut.

Un quart àmbit és el consum de substàncies psicoactives, que mostra taxes elevades en comparació amb països del nostre entorn, sobretot en substàncies com el tabac i l'alcohol. En gran mesura, i tal com indicaven els autors de l'informe anterior, les campanyes basades en l'alarma social per les substàncies no legalitzades, com l'heroïna, van fer que es relativitzés el consum de les drogues legals. No deixa de ser paradoxal que la droga que causa una major morbiditat a les societats europees sigui una substància legalitzada, el tabac i, en canvi, sigui tan difícil en termes legals aprofitar-se dels efectes pal·liatius de substàncies com el cannabis. En aquest terreny, considerem important:

- Una educació responsable que eviti la marginació social associada a el consum de substàncies psicoactives i, alhora, que ajudi a limitar els seus efectes adversos a partir del coneixement de la realitat: composició, efectes, usos de les substàncies, policonsum, etc.. Pensem que ubicar l'adolescent i jove en una posició de coneixement de la realitat de les drogues, fora ja dels estigmes i etiquetatges, tindrà un impacte important en la seva actitud responsable, en la presa de decisions i en la disminució del seu risc de desafiliació.
- Reforçar les intervencions en matèria educativa en els col·lectius més vulnerables al tabaquisme o en clar creixement, com és el cas de les noies adolescents i dels joves de classes desfavorides.
- Repensar les intervencions orientades a grups marginals, com és el cas dels heroïnòmans joves en règim penitenciari, facilitant el seu consum en condicions higièniques i de limitació dels danys.

Finalment, un darrer àmbit sobre el qual volem cridar l'atenció és la sinistralitat laboral, que mostra una tendència molt preocupant entre adolescents i joves a Catalunya. Si bé aquest fenomen depèn de causes estructurals del mercat de

treball, de les polítiques econòmiques i de les cultures empresarials, considerem que seria important per la seva reducció:

- Endurir les inspeccions de treball pel correcte seguiment de la legislació en matèria d'accidents laborals. Aquesta mesura ha de tenir en compte que una gran part dels accidents es produeixen en petites i mitjanes empreses que són subcontractades per empreses grans. Les propostes que han realitzat alguns sindicats de gravar les cotitzacions a la seguretat social per part de les empreses infractores i amb més sinistralitat pot ser una bona mesura, tot i que queda per resoldre la manera d'involucrar en aquesta responsabilitat les grans empreses que afavoreixen la subcontractació i la precarietat.
- La formació i informació als adolescents i joves dels seus drets laborals.
- Reduir la temporalitat, la excessiva rotació i la precarietat al mercat de treball amb el major foment dels contractes estables.

Finalment, volem fer esment d'algunes mesures que tots els experts consultats han considerat necessàries i oportunes, com que cal aproximar el sistema sanitari al món educatiu. Afavorint aquest treball conjunt entre professionals de la salut i l'educació segurament es posarien en marxa mesures més efectives per a millorar l'estat de salut i poder fomentar estils de vida més saludables entre les noies i els nois. A la vegada, cal fomentar la interdisciplinarietat i el treball conjunt entre tots els actors i institucions implicades. Cal caminar cap a una xarxa sanitària més integrada i no tan fragmentada com l'actual (atenció primària, salut mental, atenció a les drogodependències, etc.). El treball interdisciplinari entre diferents professionals probablement contribuirà a una millor detecció, prevenció i tractament dels problemes de salut de la població.

Les propostes o recomanacions apuntades difícilment cobreixen totes les necessitats d'un ordre de la realitat tan complex com la salut. Els menors i joves, malgrat ser pels adults un símbol de la salut en sí mateixa, presenten problemàtiques que necessiten de respostes i iniciatives, en alguns casos més constants en el temps i, en altres, més audaces i puntuals. L'aposta principal, no obstant això, està en implementar les mesures adequades per la capacització i corresponsabilització dels infants, adolescents i joves amb un futur més saludable.

BIBLIOGRAFIA

AGÈNCIA DE SALUT PÚBLICA DE BARCELONA (2002). <<La salut maternoinfantil a Barcelona>> a: AGÈNCIA DE SALUT PÚBLICA DE BARCELONA (2002). *Informe de Salut de Barcelona, 2002*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

AGÈNCIA DE SALUT PÚBLICA DE BARCELONA (2003). *Informe sobre l'estat de salut de la ciutat de Barcelona 2002*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

AGÈNCIA DE SALUT PÚBLICA DE BARCELONA (2003). *La salut mental a Bcelona..* Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

BENACH, J. Et al. (2002). *Les desigualtats de salut a Catalunya*. Barcelona: Editorial Mediterrània.

CALDWELL, J. (1989). *Introductory Thoughts on the Health Transition*. Canberra: National Center for Epidemiology and Population, Australian National University.

CASTEL, R. (1995). *La metamorfosis de la cuestión social*. Barcelona, Paidós.

CASTELLS, M. (1998 a). *La era de la información. Economía, sociedad y cultura. Vol 1. La sociedad red*. Madrid,: Alianza Editorial.

CASTELLS, M. (1998 b). *La era de la información. Economía, sociedad y cultura. Vol 2. El poder de la identidad*. Madrid: Alianza Editorial.

CASTELLS, M. (1998 c). *La era de la información. Economía, sociedad y cultura. Vol 3. Fin de milenio*. Madrid,: Alianza Editorial.

CENTRE D'ESTUDIS EPIDEMIOLÒGICS SOBRE LA SIDA DE CATALUNYA. *Sistema integrat de vigilància epidemiològica de l'HIV/sida a Catalunya. Informe 2001*. Barcelona: Departament de Sanitat i Seguretat Social; nº 14.

CHEN, LC.; KLEINMAN, A. & WARE, N. (Eds) (1994). *Health and Social Change in International Perspective*. Cambridge, Harvard University Press.

COMAS, D; dir., J. AGUINAGA, F.A. ORIZO, A. ESPINOSA, E. OCHAITA (2003). *Jóvenes y estilos de vida. Valores y riesgos de los jóvenes urbanos*. Madrid: FAD, INJUVE.

DEPARTAMENT DE SANITAT I SEGURETAT SOCIAL (2002). *Enquesta de Salut de Catalunya 2002*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

DEPARTAMENT DE SANITAT I SEGURETAT SOCIAL (2003). *Estratègies de Salut per a l'any 2010. Pla de Salut de Catalunya 2002-2005*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

DEPARTAMENT DE SANITAT I SEGURETAT SOCIAL (2003). *Estratègies de Salut per l'any 2010. Síntesi del Pla de Salut de la Regió Sanitària de Barcelona Ciutat, 2002-2005*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

DESJARLAIS, R. EISENBERG, L.; GOOD, B.& KLEINMAN, A. (1995). *World Mental Health. Problems and Priorities in Low Inome Countries*. Oxford: Oxford University Press.

DÍAZ, A.; PALLARÉS, J.; BARRUTI, M. & ESPLUGA, J. (2004). *Informe 2003. Observatori de nous consums de drogues en l'àmbit juvenil*. Barcelona: Associació Institut Genus.

DIRECCIÓ GENERAL DE DROGODEPENDÈNCIES I SIDA (2001). *Enquesta sobre drogues a la població escolar 2000*. Barcelona: Departament de Sanitat i Seguretat Social de la Generalitat de Catalunya.

EUROPEAN MONITORING CENTRE FOR DRUGS AND DRUG ADDICTION. (2003). *Annual Report 2003: the state of drugs problem in the European Union and Norway*. European Drug Agency.

ELLING, R.H. (1981), "The Capitalist World System and International Health". A: *International Journal of Health Services* II:21-51.

GÓMEZ-GRANELL,C.; GARCIA-MILÀ,M. RIPOL-MILET,A. & PANCHÓN IGLESIAS, C. (coord.).(2002).*Informe 2002. La Infància i les Famílies als inicis del segle XXI*. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà.

GÓMEZ-GRANELL,C.; GARCIA-MILÀ,M. RIPOL-MILET,A. & PANCHÓN IGLESIAS, C. (coord.). (2004). *Infancia y Familias: Realidades y Tendencias*. Barcelona: Ariel.

HARO, J.A. & DENMAN, C. (1994). *Las broncas de los chavos en Nogales. Adolescencia y salud en la Frontera Norte*. Hermosillo:Colegio de Sonora.

INSITUTO NACIONAL DEL CONSUMO (2002). *Informe de detección de Accidentes Domésticos y de Ocio (DADO)*. Madrid: Ministerio de Sanidad y Consumo.

INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (2001). *Encuesta de Población Activa*. Madrid: Instituto Nacional de Estadística.

MATA, I & ORTIZ, A. (2002). "Industria farmacéutica y psiquiatría". *Raen*, 35:35-74.

MARTÍNEZ HERNÁNDEZ, A. (2000). "Globalización, interculturalidad y educación para la salud". *Red de salud* 4: 12-16.

MARTÍNEZ HERNÁNDEZ, M. (2002). " El cuerpo imaginado de la modernidad". *Debats*, 79: 8-17.

MEADAWAR, C. (1997). Marketing depresión and making medicines work. *Interantional Journal of Risk and Safety in Medicine*. 10, 2, 75-126.

MENÉNDEZ, E. (1981). *Poder, estratificación y salud*. México: Ediciones de la Casa Chata.

MINISTERIO DE SANIDAD Y CONSUMO (2003). *Encuesta Nacional de Salud 2001*. (datos provisionales). Madrid: Ministerio de Sanidad y Consumo.

ORGANIZACIÓN MUNDIAL DE LA SALUD (2002). *Informe sobre la salud en el mundo 2001. Salud Mental: nuevos conocimientos, nuevas esperanzas*.

ORGANIZACIÓN MUNDIAL DE LA SALUD (2003). *Informe sobre la salud en el mundo 2002. Reducir los riesgos y promover una vida sana*.

RACC (2003). *Us de dispositius de seguretat infantil*. Barcelona: RACC.

ROMANÍ, O. & GONZÁLEZ, I. "La salut dels menors: Vulnerabilitat, dependència i estils de vida". a: GÓMEZ-GRANELL, C.; GARCIA-MILÀ, M. RIPOLE-MILET, A. & PANCHÓN IGLESIAS, C. (2002). *Informe 2002. La Infància i les Famílies als inicis del segle XXI*. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà.

ROMANÍ, O. & GONZÁLEZ, I. : "Infancia y salud: vulnerabilidad, dependencia y estilos de vida" a: GÓMEZ-GRANELL, C.; GARCIA-MILÀ, M. RIPOLE-MILET, A. & PANCHÓN IGLESIAS, C. (coord.). (2004). *Infancia y Familias: Realidades y Tendencias*. Barcelona: Ariel.

ROS, R. (2003). *HIV i joves. Abordatge de la prevenció*. INFOSIDA: nº 27.

ROYO-ISACH J, MAGRANÉ M, VELILLA A, RALAT J, PARDO C & GÓMEZ S (2002). *Adolescents, joves i drogues de síntesi: un consum a tota pastilla*. Barcelona: Pediatría Catalana; 62:121-131.

SECRETARIA GENERAL DE JOVENTUT (2004). *La joventut de Catalunya en xifres*. Barcelona: Departament de la Presidència de la Generalitat de Catalunya.

FONTS ESTADÍSTIQUES

AGÈNCIA DE SALUT PÚBLICA DE BARCELONA (2000). *Enquesta de Salut de Barcelona 2000-2001*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

AGÈNCIA DE SALUT PÚBLICA DE BARCELONA (2003). *Registre de defectes congènits de la ciutat de Barcelona (REDCB). Informe Anual 2003*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

AJUNTAMENT DE BARCELONA (2004). *Anuari Estadístic de la ciutat de Barcelona 2002*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

CENTRE D'ESTUDIS EPIDEMIOLÒGICS SOBRE LA SIDA A CATALUNYA. *Sistema integrat de vigilància epidemiològica de l'HIV/sida a Catalunya (SIVES). Informe anual*. Barcelona: Departament de Sanitat i Seguretat Social.

COMAS, D; dir., J. AGUINAGA, F.A. ORIZO, A. ESPINOSA, E. OCHAITA (2003). *Jóvenes y estilos de vida. Valores y riesgos de los jóvenes urbanos*. Madrid: FAD, INJUVE.

DEPARTAMENT DE SANITAT I SEGURETAT SOCIAL (2002). *Enquesta de Salut de Catalunya 2002*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

DEPARTAMENT DE SANITAT I SEGURETAT SOCIAL (2003). *Estratègies de Salut per a l'any 2010. Pla de Salut de Catalunya 2002-2005*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

DIRECCIÓ GENERAL DE TRÁFICO (2000). *Anuario Estadístico General*. Madrid: Direcció General de Tráfico.

- (2001) *Anuario Estadístico General*. Madrid: Direcció General de Tráfico.
- (2002) *Anuario Estadístico General*. Madrid: Direcció General de Tráfico

DIRECCIÓ GENERAL DE DROGODEPENDÈNCIES I SIDA (2003). *Sistema d'informació sobre drogodependències a Catalunya. Informe 2002*. Barcelona: Departament de Sanitat i Seguretat Social de la Generalitat de Catalunya.

EUROPEAN MONITORING CENTRE FOR DRUGS AND DRUG ADDICTION. (2003). *Annual Report 2003: the state of drugs problem in the European Union and Norway*. European Drug Agency.

SECRETARIA GENERAL DE JOVENTUT (2004). *La joventut de Catalunya en xifres*. Barcelona: Departament de la Presidència de la Generalitat de Catalunya.

GERÈNCIA D'ATENCIÓ PSIQUIÀTRICA I SALUT MENTAL. Dades sobre xarxa assistencial de Salut Mental de Catalunya. Barcelona: Departament de Sanitat i Seguretat Social.

Departament de Sanitat i Seguretat Social: <http://www.gencat.net/salut>

Servei Català de la Salut: <http://www.catsalut.es>

Ajuntament de Barcelona: <http://www.bcn.es/estadística>

Agència de Salut Pública de Barcelona: <http://www.aspb.es>

Dirección General de Tráfico: <http://www.dgt.es>

Instituto Nacional de Estadística: <http://www.ine.es>

Instituto Nacional de Juventud: <http://mtas.es/injuve>

GLOSARI DE SIGLES

ADO: Accidents domèstics i d'oci

CEESCAT: Centre d'Estudis Epidemiològics sobre la Sida de Catalunya

CSMIJ: Centre de Salut Mental Infants i Juvenils

CSMA: Centre de Salut Mental per Adults

ENSE. Enquesta Nacional de Salut

ESB. Enquesta de Salut de Barcelona

ESCA . Enquesta de Salut de Catalunya

GHQ-12: General Health Questionnaire

INE. Instituto Nacional de Estadística

OMS. Organització Mundial de la Salut

RACC. Reial Automòbil Club de Catalunya

ÍNDEX FIGURES

FIGURA 1. TAXA DE NATALITAT PER DISTRICTE. BARCELONA. 2000- 2002

FIGURA 2. INDICADORS DE SALUT MATERNOINFANTIL. BARCELONA. 1993 I 2002.

FIGURA 3. PROPORCIÓ DE GESTANTS QUE CONSUMIESEN CAFEÍNA, TABAC I ALCOHOL. BARCELONA, 1992-2002.

FIGURA 4. CONTROL DE RISCOS DE L'EMBARÀS. BARCELONA. 1992 I 2002.

FIGURA 5. TAXA BRUTA D'AVORTAMENT PER 1000 DONES, PER GRUPS D'EDAT. CATALUNYA. 1997-2001.

FIGURA 6. MORTALITAT INFANTIL, NEONATAL, POSTNEONATAL I PERINATAL. TAXA PER 1000 NASCUTS VIUS. BARCELONA. 1992-2002.

FIGURA 7. PRINCIPALS CAUSES DE MORTALITAT INFANTIL. BARCELONA. 1998-2002.

FIGURA 8. PRINCIPALS CAUSES DE MORTALITAT PERINATAL PER SEXE. BARCELONA 1998-2002.

FIGURA 9. POBLACIÓ INFANTIL ATESA ALS EQUIPS D'ATENCIÓ PRIMÀRIA, PER DISTRICTE. BARCELONA. 2002.

FIGURA 10. DISTRIBUCIÓ DE LES ALTES, PER CATEGORIA MAJOR DIAGNÒSTICA EN CRIATURES MENORS DE 15 ANYS. BARCELONA. 2002.

FIGURA 11. TAXES DE DEFECTES CONGÈNITS EN ELS DIFERENTSTIPUS DE PRODUCTE DE LA GESTACIÓ (NADONS VIUS I MORTS). BARCELONA. 1992-2002.

FIGURA 12. MALALTIES DE DECLARACIÓ OBLIGATORIA DELS MENORS DE 20 ANYS, PER DISTRICTE. BARCELONA. 2001.

FIGURA 13. CASOS DE SIDA DECLARATS, PER GRUPS D'EDAT. CATALUNYA. 1998-2002.

FIGURA 14. MALALTIES DE LA POBLACIÓ 15 A 19 ANYS, PER TIPUS DE MALALTIA I SEXE. CATALUNYA. 2002.

FIGURA 15. ESTAT DE SALUT DE LA POBLACIÓ DE 15 A 19 ANYS, PER SEXE. CATALUNYA. 2002.

FIGURA 16. HÀBITS DE DIETA. ESPANYA. 2001.

FIGURA 17. INCIDENCIA D'ACCIDENTS LABORALS PER 1000 TREBALLADORS, PER GRUPS D'EDAT. CATALUNYA. 2001.

FIGURA 18. UTILITZACIÓ DE LA CADIRETA DE COTXE PER MENORS. CATALUNYA I BARCELONA. 2002.

FIGURA 19. UTILITZACIÓ DEL CINTURÓ, PER SEXE I GRUPS D'EDAT. CATALUNYA. 2002.

FIGURA 20. UTILITZACIÓ DEL CASC DE LA MOTO, PER SEXE I GRUPS D'EDAT. CATALUNYA. 2002.

FIGURA 21. DISTRIBUCIÓ DELS LESIONATS EN ACCIDENT DE TRÀNSIT, PER SEXE I TIPUS D'USUARI. BARCELONA. 2002.

FIGURA 22. DISTRIBUCIÓ DELS LESIONATS EN ACCIDENT DE TRÀNSIT, PER SEXE I TIPUS DE VEHICLE I POSICIÓ. BARCELONA. 2002.

FIGURA 23. CONSUM DE TABAC, PER SEXE I GRUPS D'EDAT. BARCELONA. 2002.

FIGURA 24. CONSUM DE TABAC DE LA POBLACIÓ DE 15 A 19 ANYS, PER SEXE I CLASSE SOCIAL. CATALUNYA. 2002.

FIGURA 25. CONSUM D'ALCOHOL, PER SEXE I GRUPS D'EDAT. CATALUNYA. 2002.

FIGURA 26. CONSUM D'ALCOHOL DE LA POBLACIÓ DE 15 A 19 ANYS, PER CLASSE SOCIAL. CATALUNYA. 2002.

FIGURA 27. POBLACIÓ DE 15 A 34 ANYS QUE DECLARA HAVER CONSUMIT DROGUES EN ELS DARRERS 12 MESOS. UNIÓ EUROPEA. 2002.

FIGURA 28. INICIS DE TRACTAMENT, PER DROGA PRINCIPAL. CATALUNYA. 1996-02.

FIGURA 29. DIAGNÒSTICS MÉS FREQUENTS ALS CENTRES DE SALUT MENTAL, PER SEXE. CATALUNYA. 2002.

FIGURA 30. SENTIMENT DE DEPRESSIÓ DE LES NOIES DE 15 A 19 ANYS. CATALUNYA. 2002.

FIGURA 31. SENTIMENT DE DEPRESSIÓ DE LA POBLACIÓ 15 A 19 ANYS, PER SEXE I CLASSE SOCIAL. BARCELONA. 2002.

FIGURA 32. SENTIMENTS RELACIONATS AMB LA SALUT MENTAL DE LA POBLACIÓ DE 15 A 19 ANYS, PER SEXE. CATALUNYA. 2002.

FIGURA 33. CONSUM DE TRANQUIL·LIZANTS, PER SEXE I GRUPS D'EDAT. CATALUNYA. 2002.

ANNEX

LA SALUT DELS MENORS I DEL JOVES MALALTIES I MALESTARS EN UNA SOCIETAT DESIGUAL

ANNEX METODOLÒGIC

Pel que fa a la metodologia qualitativa del bloc de salut s'han fet servir diferents recursos. Per una banda s'han realitzat grups de discussió amb experts que esn aportessin dades i experiències sobre el tema. També s'han realitzat entrevistes amb experts de l'Administració, per tal que ens aportessin dades rellevants, així com ens expliquessin diferents mesures de caràcter polític. Finalment, s'han realitzat grups de discussió amb nois i noies, amb els que es pretenia conèixer les pràctiques de risc i els significats que els hi atorguen els/les joves.

GRUPS DE DISCUSSIÓ AMB EXPERTS

S'han realitzat *dos grups de discussió* amb experts i professionals en l'àmbit de la salut dels infants i joves. Hi van intervenir les mateixes persones en les dues sessions. No hi havia un tema en concret, sinó que donada la heterogeneïtat de perfils professionals dels/les participants es va optar per fer una primera pluja d'idees sobre els diferents aspectes de la salut dels infants i una posta en comú de tots els temes.

Primera sessió: Es va dividir la sessió en quatre Blocs. Els blocs corresponien als quatre elements relacionats amb la salut de joves i infants: salut mental, comportament alimentari, conductes de risc i salut física. Es tractava d'afegir o matitzar els elements principals que feien referència a cada bloc i pensar en mesures o polítiques públiques que permetin paliar els efectes nocius sobre la salut d'infants, adolescents i joves.

Assistents als grups

- Xavier Allué (Hospital Joan XVIII)
- Sara Carmona (Fundació sant Joan de Deu)
- Susan di Giacomo (Fundació Sant Joan de Déu)
- Rosa Ros (Centre Jove)
- Josep Moya (Corporació Parc Taulí)
- Ignasi de Juan de Creix (Fundació Sant Joan de Deu)
- Mabel Gràcia (Universitat Rovira i Virgili)

Segona sessió: Aquesta segona sessió és un intent de recollir i profunditzar sobre les temàtiques ja tractades en la primera sessió. Per tant, tornen a aparèixer els mateixos temes que en la anterior i els/les participants hauran de valorar-les i fer propostes d'intervenció.

1. Recopilació de les diverses temàtiques aparegudes a la sessió anterior. Es farà a títol de recordatori i per introduir la sessió.
2. Aprofundiria el debat en les causes que expliquen i influeixen en la salut dels infants, adolescents i joves. Es podria qüestionar alguna de les afirmacions que es van donar en la primera sessió. S'hauria d'aprofundir més en les causes estructurals, en el context social, etc. Això es va començar a fer en la segona part de la primera sessió però caldria exposar-ho de forma més estructurada.
3. Formulació de propostes o possibles vies de treball. Si estem d'acord en que la salut dels joves i infants presenta alguna mancança i, si a la vegada s'observen tendències i pràctiques nocives per la seva salut, s'han d'aportar propostes de treball. Aquestes han de servir per a intentar solucionar i a la vegada prevenir les pràctiques de risc i els problemes de salut. Les propostes poden ser en forma de línies polítiques a seguir, quina ha de ser l'actuació dels agents

socials implicats, quin tipus d'educació i conscienciació s'ha de promoure entre els propis joves, o bé propostes de canvi social més profund, etc.

Assistents al grup

- Rosa Ros, Centre Jove d'Anticoncepció i Sexualitat
- Mabel Gràcia, Departament d'Antropologia i Treball Social de la Universitat Rovira i Virgili
- Sara Carmona, Fundació Hospital Sant Joan de Deu,
- Ignasi de Juan de Creix, Fundació Hospital Sant Joan de Deu
- Susan di Giacomo, Fundació Hospital Sant Joan de Deu
- Xavier Allué, Hospital Joan XXIII de Tarragona (pediatre)
- Josep Moya, Consorci Hospitalari Parc Taulí

ENTREVISTES AMB EXPERTS

Entrevistes realitzades a professionals que treballen en el Departament de Salut de la Generalitat de Catalunya. Els entrevistats/des són:

- Mercè Mercader (Gerència d'Atenció Psiquiàtrica i Salut Mental del Servei Català de la Salut)
- Pilar Duró (Àrea d'Atenció a les Drogodependències)
- Núria Mestre i Albert Giménez (Àrea de Prevenció i Assistència de la SIDA).

Les entrevistes van tenir la mateixa estructura. *L'objectiu principal* era conèixer el fenomen des de la *vessant institucional*, que els professionals de l'administració pública ens donessin dades sobre la temàtica ens expressessin allò que s'estava fent, les mancances i les línies de treball futures.

Tanmateix teníem altres objectius més concrets, a saber:

- Conèixer *l'estat de la qüestió* sobre el tema (salut mental, sida i drogues), és a dir, la situació d'atenció a les ciutats problemàtiques.
- *Existència de recursos i la xarxa assistencial catalana* i quines *activitats de prevenció i atenció* s'estan portant a terme
- *Prioritats i futures vies d'intervenció*
- *Cooperació* amb altres Institucions que també treballen sobre el tema.

GRUPS DE DISCUSSIÓ AMB NOIS I NOIES

S'han realitzat dues sessions amb un grup compost per 4 nois i 4 noies de 4rt. de la ESO d'un Institut Públic de Sant Joan Despí. Les dues sessions es van fer amb una setmana de diferència i en tots dos hi van participar els mateixos nois i noies.

Cadascuna de les sessions girava entorn un bloc temàtic. La *primera sessió* és va centrar en el tema de consum de drogues i *la segona* va girar entorn temes de sexualitat.

En tots dos casos es presentava, per part de l'entrevistadora, una situació fictícia sobre el tema, però que ells/ elles s'hi poguessin sentir identificats. A partir d'aquesta primera aproximació els nois i noies havien d'anar parlant i expressant les seves vivències, percepcions, etc.

Els infants són avui considerats com veritables agents socials, capaços d'opinar i de fer aportacions socialment valuoses. Amb drets i llibertats que s'han de respectar, amb capacitats i competències que s'han de promoure. Les famílies, l'escola, la societat i l'Estat, sotmesos avui a tants canvis, han de canviar també les seves formes de relació amb els infants i han de compartir la responsabilitat. Avui l'Estat ha de considerar la inversió en la infància i les seves famílies com un objectiu prioritari en el marc d'una estratègia social preventiva.

1

Presentació

La població de 0 a 17 anys.

Dades sociodemogràfiques bàsiques

Relacions familiars i autoritat

Polítiques de suport i d'atenció a les famílies

Polarització social i qualitat educativa

Transició escola- treball en la minoria d'edat

Les activitats extraescolars: diferències i desigualtats

Estils de vida i cultura digital: la generació xarxa a Catalunya

La salut dels menors i dels joves. Malalties i malestars en una societat desigual

2

Infància i immigració: tendències, relacions i polítiques

Els gèneres: la construcció de les identitats de la infància i l'adolescència

Infància en situació de risc social

Infància i legislació

Annex metodològic

www.ciimu.org